

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 9007

CALL No. Sa8Km/Vya/K.V

SRIMANMAHABHARATAM

A NEW EDITION

MAINLY BASED ON

THE SOUTH INDIAN TEXTS,

With footnotes and Readings.

9007

DRONAPARVA VII.

EDITED BY

D 3206

T. R. KRISHNACHARYA & T. R. VYASACHARYA,

Proprietors, Madhva Vilas Book Depot, Kumbakonam.

Sa8Km
Vya/K.V.

PRINTED AT THE

Javaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press.

BOMBAY.

1907.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 9557

Date. 23.7.57

Call No. Sa 8 Km

Vya/K.v

(Registered according to the Act XXV of 1867.)

[All rights reserved by the publisher.]

॥ श्रीः ॥

श्रीमन्महाभारतम् ।

सटिप्पणम् ।

द्रोणपर्व ७.

१०८

एतच्च

कुम्भघोणस्थेन श्रीमन्मध्वविलासपुस्तकालयाधिपतिना

टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च

अनेकेषां विदुषां साहाय्येन दाक्षिणात्यबहुकोशानुसारेण

संशोध्य

मुंबापुर्यां

जावजी दादाजी इत्येतेषां निर्णयसागरमुद्रणयन्त्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

शके १८२९ छवंगनामसंवत्सरे ।

इदं पुस्तकं १८६७ संख्याकरानियमस्य २५ संख्याकविभागानुसारतो लेखारूढं

कुलास्य सर्वेऽधिकाराः प्रसिद्धिकर्त्रा स्वाधीना रक्षिताः ।

द्रोणपर्व.

श्रीः ।

श्रीमन्महाभारतम् ।

द्रोणपर्व ७ ।

(अथ द्रोणाभिषेकपर्व ॥ १ ॥)

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्रेण सञ्जयं प्रति भीष्मपातानन्तरीयकदुर्योधनाविवृत्तान्तप्रश्नः ॥ १ ॥ सञ्जयेन योधानां शरणत्वेन कर्णाह्वाने कथिते धृतराष्ट्रस्य कर्णवृत्तान्तप्रश्नः ॥ २ ॥

श्रीवेदव्यासाय नमः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १
जनमेजय उवाच ।
तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यपराक्रमम् ।
हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥ १
धृतराष्ट्रस्ततो राजा शोकव्याकुललोचनः ।
किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् ॥ २
यस्य पुत्रो हि भगवान्भीष्मद्रोणमुखै रथैः ।
पराजित्य महेष्वासान्पाण्डवान्राज्यमिच्छति ॥ ३
तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् ।
यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ५
तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ।
आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ॥ ६
'व्यासप्रसादाद्विज्ञाय सर्वं वृत्तान्तमुत्तमम् ।
सैनिकानां च सर्वेषां सेनयोरुभयोस्तदा ॥' ७

शिविरात्सञ्जयं प्राप्तं निशि नागाढयं पुरम् ।
आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥ ८
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमग्रहृष्टमना भृशम् ।
पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्विललापातुरो यथा ॥ ९
धृतराष्ट्र उवाच ।
संशोच्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥ १०
तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महात्मनि ।
किं नु खित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे ॥ ११
तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि सञ्जय ।
भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १२
को हि दुर्योधने सैन्ये पुमानासीन्महारथः ।
यं प्राप्य समरे वीरा न त्रस्यन्ति महाभये ॥ १३
देवव्रते तु निहते कुरूणामृषमे तदा ।
किमकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १४
सञ्जय उवाच ।
शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम ।
यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे ॥ १५
निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ।

सत्वं धैर्यं महत्पि दुःखकारणे वैकल्यराहित्यम् । ओजो
मानसं बलम् । बलं शरीरदार्ढ्यम् । वीर्यमुत्साहादिहेतुः । पराक्रमः
द्रोण० १

पराभिभवसामर्थ्यम् ॥ १ ॥ चिन्ता ध्येयविषये मनोवृत्तिप्रवाहः
॥ ५ ॥ दुःखं दुःखहेतुम् ॥ ६ ॥ शिविरात्तद्वतः कुरुक्षेत्रात् ॥ ८ ॥

तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् १६
 विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते ।
 स्वधर्मं निन्दमानास्ते प्रणिपत्य महात्मने ॥ १७
 शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामितकर्मणे ।
 सोपधानं नरव्याघ्र शूरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १८
 विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
 अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् १९
 क्रोधसंरक्तनयनाः समवेत्य परस्परम् ।
 पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः २०
 ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां निनदेन च ।
 तावकानामनीकानि परेषां च विनिर्ययुः ॥ २१
 व्यावृत्तेऽर्यम्णि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते ।
 अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ॥ २२
 अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
 निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सत्वराः ॥ २३
 मोहात्तव सपुत्रस्य वधाच्छान्तनवस्य च ।
 कौरवा मृत्युनाऽऽहूताः सहिताः सर्वराजभिः २४
 अजावय इवागोपा वने श्वापदसंकुले ।
 'कर्णकर्णेति चाक्रन्दञ्जेषा भारत पार्थिवाः ।'
 भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ॥ २५
 पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी ।
 द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना ॥ २६
 विपन्नसस्येव मही वाकैवासंस्कृता यथा ।
 आसुरीव यथा सेना निगृहीते नृपे बलौ ॥ २७
 विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा ।
 वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथप्रा ॥ २८
 शरभाऽऽहतसिंहेव महती गिरिकन्दरा ।
 सा सेना भरतश्रेष्ठे पतिते जाह्नवीसुते ॥ २९
 विष्वग्वाताहतिक्षुब्धा नौरिवासीन्महार्णवे ।
 बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥ ३०
 सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्चरद्विपा ।

विपन्नभूयिष्ठनरा कृपणा ध्वस्तमानसा ॥ ३१
 तस्यां व्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
 पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ॥ ३२
 कर्णस्य कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः ।
 सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिम् ॥ ३३
 बन्धुमापद्रतस्येव तमेवोपागमन्मनः ।
 चुक्रुशुः कर्णकर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ॥ ३४
 राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ।
 स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ३५
 सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमानयत माचिरम् ।
 भीष्मेण हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥ ३६
 रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु ।
 सङ्ख्यातोऽर्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ॥ ३७
 रथातिरथसङ्ख्यायां योऽग्रणीः शूरसंमतः ।
 सासुरानपि देवेशान्रणे यो योद्धुमुत्सहेत् ॥ ३८
 स तु तेनैव कोपेन राजन्गाङ्गेयमुक्तवान् ।
 त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कदाचन ३९
 त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे ।
 दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥ ४०
 हते वा त्वयि पार्थैस्तु युधि स्वर्गमुपेयुषि ।
 हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान्यान्मन्यसे रथान् ४१
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्दशाहान्येक एव सः ।
 नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ॥ ४२
 भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य भारत ।
 जघान समरे योधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४३
 तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसन्धे महौजसि ।
 त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवम् ॥ ४४
 तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः ।
 हा कर्ण इति चाक्रन्दन्कालोऽयमिति चाब्रुवन् ४५
 एवं ते स हि राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ।
 चुक्रुशुः सहिता योधास्तत्रतत्र महाबलाः ॥ ४६

प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् । एके पराजयं प्राप्ताः स इति
 अन्ये जयं प्राप्ता इति च ध्यानं कृतवन्तः ॥ १६ ॥
 अर्यम्णि सूर्यं व्यावृत्ते अपराङ्मुखमिव ॥ २२ ॥ मोहाज्ज-
 याशारूपात् ॥ २४ ॥ पृषती चित्रमृगी ॥ २८ ॥ विष्व-

ग्वातोऽनेकदिग्वातः ॥ ३० ॥ तस्यां सेनायाम् ॥ ३२ ॥
 रोचमानं विद्यातपोभ्यामिति शेषः ॥ ३३ ॥ आक्रन्दन्नाहूत-
 वन्तः । कालोऽयं क्षत्पराक्रमस्येति शेषः ॥ ४५ ॥

जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
 अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ ४७
 स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ।
 त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥ ४८
 वैशंपायन उवाच ।
 तथा तु सञ्जयं कर्णं कीर्तयन्तं पुनःपुनः ।
 आशीविषवदुच्छ्रस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ४९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा ।
 अप्यरक्षत्स राधेयः सूतपुत्रस्तनुत्यजः ॥ ५०

अपि तन्न मृषाकार्षीत्कचित्सत्यपराक्रमः ।
 संभ्रान्तानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छतां ५१
 अपि तत्पूरयांचक्रे धनुर्धरवरो युधि ।
 यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपाकृतम् ॥ ५२
 तत्खण्डं पूरयन्कर्णः परेषामादधद्भयम् ।
 स हि वै पुरुषव्याघ्रो लोके सञ्जय कथ्यते ॥ ५३
 आर्तानां बान्धवानां च क्रन्दतां च विशेषतः ।
 परित्यज्य रणे प्राणांस्तत्राणार्थं च शर्म च ।
 कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥ ५४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

कर्णेन पाण्डवोच्छेदनपूर्वकं दुर्योधनाय राज्यदानं प्रतिज्ञाय युद्धायाभियानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

हतं भीष्ममथाधिरथिर्विदित्वा
 भिन्नां नावं वारिधावत्यगाधे ।
 सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः
 संतारयिष्यंस्त्व पुत्रस्य सेनाम् ॥ १
 श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं
 निपातितं शान्तनवं महारथम् ।
 अथोपयायात्सहसारिकर्षणो
 धनुर्धराणां प्रवरस्तदा नृप ॥ २
 हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै-
 निर्मज्जतीं नावमिवार्षणे कुरुन् ।
 पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततः
 संतारयिष्यंस्त्व पुत्रस्य सेनाम् ॥ ३
 संमृज्य दिव्यं धनुराततज्यं
 स रामदत्तं रिपुसङ्घहन्ता ।

बाणांश्च कालानलवायुकल्पा-
 नुल्लालयन्वाक्यमिदं वभाषे ।
 कर्ण उवाच ।
 यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजः
 सत्यं स्मृतिर्वीरगुणाश्च सर्वे ।
 अस्त्राणि दिव्यान्यथ संनतिहीः
 प्रिया च वागनमूया च भीष्मे ॥ ४
 सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके
 सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्मीः ।
 स चेत्प्रशान्तः परवीरहन्ता
 मन्ये हतानेव च सर्ववीरान् ॥ ५
 नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते
 लोके ह्यस्मिन्कर्मणोऽनित्ययोगात् ।
 सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
 भावं कुर्वीतार्थमहाव्रते हते ॥ ६

जामदग्न्येन अभ्यनुज्ञातं शिक्षितम् । नः अस्मत्संबन्धिनाम् ॥ ४७ ॥ तत् अस्मदीयानां चिन्तितम् ॥ ५१ ॥ भीष्मे विनिहते सति तत् तदा यदपाकृतं न्यूनं तत्पूरयांचक्रे अपील्यन्वयः ॥ ५२ ॥ खण्डं रिक्तम् ॥ ५३ ॥ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

विदित्वा चारमुखात् । उपयायादित्यपकृष्यते ॥ १ ॥ अच्युतं अस्खलितव्रतादिम् ॥ २ ॥ महाव्रते दृढव्रह्मचर्ये हते सति श्वःसूर्योदयो भविष्यतीति कस्य निश्चयः स्यात् । मृत्युजयि-
 नोऽपि मृत्युश्चेत्काऽस्माकं जीविताशेत्यर्थः ॥ ६ ॥

वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे
 गते वसूनेव वसुंधराधिपे ।
 वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा
 कुरुंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीम् ॥ ७
 सञ्जय उवाच ।
 महाप्रभावे वरदे निपातिते
 लोकेश्वरे शास्तरि चामितौजसि ।
 पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः
 कर्णो भृशं न्यश्चसदशु वर्तयन् ॥ ८
 इदं च राधेयवचो निश्म्य
 सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह ।
 परस्परं चुक्रुशुरार्तिजं मुहु-
 स्तदाशु नेत्रैर्मुमुचुश्च शब्दवत् ॥ ९
 प्रवर्तमाने तु पुनर्महाहवे
 विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः ।
 अथात्रवीद्वर्षकरं तदा वचो
 रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १०
 जगत्यनित्ये सततं प्रधावति
 प्रचिन्तयन्नस्थिरमद्य लक्ष्ये ।
 भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो मृधे
 गिरिप्रकाशः कुरुपुङ्गवः कथम् ॥ ११
 निपातिते शान्तनवे महारथे
 दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा ।
 न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं
 गिरिप्रबोढारमिवानिलं दुमाः ॥ १२
 हतप्रधानं त्विदमार्तरूपं
 परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै ।
 मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे
 बलं यथा तेन महात्मना तथा ॥ १३
 समाहितं चात्मनि भारमीदृशं
 जगत्तथाऽनित्यमिदं च लक्ष्ये ।
 निपातितं चाहवशौण्डमाहवे
 कथं नु कुर्यामहमीदृशे भयम् ॥ १४

अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्वगैः
 प्रवेशयन्मसदनं चरन्रणे ।
 यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता
 परैर्हतो भुवि शयिताथवा पुनः ॥ १५
 युधिष्ठिरो धृतिमतिसत्यसत्त्ववान्
 वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः ।
 तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो युवा
 न तद्वलं सुजयमिहामरैरपि ॥ १६
 यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले
 ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः ।
 न तद्वलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवा-
 न्निवर्तते मृत्युमुखादिवासुभृत् ॥ १७
 तपोऽभ्युदीर्णं तपसैव बाध्यते
 बलं बलेनैव तथा मनस्विभिः ।
 मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं
 स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितम् ॥ १८
 एवं चैषां बाधमानः प्रभावं
 गत्वैवाहं ताञ्जयाम्यद्य सूत ।
 मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं
 भग्नैः सैन्ये यः समेयात्स मित्रम् ॥ १९
 कर्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्थकर्म
 त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मम् ।
 सर्वान्सङ्क्षेपे शत्रुसङ्घान्हनिष्ये
 हतस्तैर्वा वीरलोकं प्रपत्स्ये ॥ २०
 संप्राकुप्ये रुदितस्त्रीकुमारे
 पराहते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।
 मया कृत्यमिति जानामि सूत
 तस्माद्राज्ञस्त्वद्य शत्रून्विजेष्ये ॥ २१
 कुरून्क्षन्पाण्डुपुत्राञ्जिघांसं-
 स्त्यक्त्वा प्राणान्धोरूपे रणेऽस्मिन् ।
 सर्वान्सङ्क्षेपे शत्रुसङ्घान्हित्य
 दास्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् ॥ २२

प्रधावति मूल्यवे स्थिरं न किमपीति लक्ष्ये ॥ ११ ॥
 विभाव्य प्रकाश्य । वर्तिता स्थाता ॥ १५ ॥ नाहं कापुरुष

इत्याह—तप इति ॥ १८ ॥ सत्पुरुषाणां योग्यमार्थकर्म
 श्रेष्ठकार्यम् ॥ २० ॥

निबध्यतां मे कवचं विचित्रं
 हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि ।
 शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं
 धनुः शरांश्चाग्निविषाहिकल्पान् ॥ २३
 उपासङ्गान्पोडश योजयन्तु
 धनुषि दिव्यानि तथाऽऽहरन्तु ।
 असींश्च शक्तींश्च गदाश्च गुर्वीः
 शङ्खं च जाम्बूनदचित्रनालम् ॥ २४
 इमां रौक्मीं नागकक्ष्यां विचित्रां
 ध्वजं जैत्रं दिव्यमिन्दीवराङ्गम् ।
 श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयन्तु
 चित्रां मालां चारुवद्भां सलाजाम् ॥ २५
 अश्वानय्यान्पाण्डुराभ्रप्रकाशान्
 पुष्टान्स्तातान्मन्त्रपूताभिरद्भिः ।
 तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेतान्
 शीघ्राञ्शीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ॥ २६
 रथं चाय्यं हेममालावनद्धं
 रत्नैश्चित्रं सूर्यचन्द्रप्रकाशैः ।
 द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नै-
 र्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व ॥ २७
 चित्राणि चापानि च वेगवन्ति
 ज्याश्चोत्तमाः सन्नहनोपपन्नाः ।
 तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणा-
 मासाद्य गात्रावरणानि चैव ॥ २८
 प्रायात्रिकं चानयताशु सर्वं
 पूर्णं कान्त्या वीरकांस्यं च हैमम् ।
 आनीय मालामवबध्य चाङ्गे
 प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः ॥ २९
 प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी
 वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ।

तान्वा हनिष्यामि समेत्य सङ्ख्ये
 भीष्मो यथैष्यामि हतो द्विपद्भिः ॥ ३०
 यस्मिन् राजा सत्यवृतिर्युधिष्ठिरः
 समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।
 वासुदेवः सात्यकिः संजयाश्च
 मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥ ३१
 तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे-
 त्सदाऽप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ।
 तथापि हन्तास्मि समेत्य सङ्ख्ये
 यास्यामि वा भीष्ममुखो यमाय ॥ ३२
 न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां
 मध्ये शूराणां तत्र चाहं ब्रवीमि ।
 मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये
 पापात्मानो न ममैते सहायाः ॥ ३३
 सञ्जय उवाच ।
 समृद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं
 सकृवरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ।
 पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमै-
 र्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ॥ ३४
 संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा
 रथर्षभो देवगणैर्यथेन्द्रः ।
 ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा
 यत्रावसानं भरतर्षभस्य ॥ ३५
 वरूथिना महता सध्वजेन
 सुवर्णमुक्तामणिरत्नमालिना ।
 सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो
 मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ॥ ३६
 हुताशनाभः स हुताशनप्रभे
 शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्धरः ।
 स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः
 स्वयं विमाने सुरराडिवास्थितः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

उपासङ्गाञ्चरपूर्णस्तूणान् ॥ २४ ॥ नागकक्ष्यां शङ्खलाम् ।
 जैत्रं जयख्यापकम् । इन्दीवराङ्गं कमलचिह्नम् ॥ २५ ॥ तप्तै-
 रारोपितवर्णकैर्भाण्डैरलङ्कारैः ॥ २६ ॥ संप्रहारोपपन्नैर्युद्धोचितैः ।

आवर्तयस्व आनय ॥ २७ ॥ गात्रावरणानि कवचानि ॥ २८ ॥
 प्रायात्रिकं प्रयात्रा युद्धार्थं प्रयाणं तत्रार्हम् ॥ २९ ॥ यमाय
 यमं द्रष्टुम् ॥ ३२ ॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

कर्णेन भीष्ममेव युद्धानुज्ञायाचनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ।
 महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥ १
 दृष्ट्वा पितामहं भीष्मं सर्वक्षत्रान्तकं गुरुम् ।
 दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना ।
 जयाशा तव पुत्राणां संभन्ना शर्म वर्म च ॥ २
 अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ।
 स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतम् ॥ ३
 महान्तमिव मैनाकमहार्थं भुवि पातितम् ।
 नभश्च्युतमिवादित्यं शक्रस्येवामृतं हृतम् ॥ ४
 शतक्रतुमिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्जितम् ।
 मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मं निपातितम् ॥ ५
 ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
 धनंजयशरैर्व्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥ ६
 तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ।
 भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानां पितामहम् ॥ ७
 प्रस्कन्ध स रथाक्षूर्णं शोकमोहपरिप्लुतः ।
 'पद्भ्यामेव जगामार्तो बाष्पव्याकुललोचनः' ।
 अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥ ८
 कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते वद मामभि भारत ।
 पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ॥ ९
 न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्नुते ।
 यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥ १०
 कोशसञ्चयने मत्त्रे व्यूहे प्रहरणेषु च ।
 नाहमन्यं प्रपश्यामि कुरुणां कुरुपुङ्गव ॥ ११
 बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरुंस्तारयेद्भयात् ।
 योधास्त्वमप्येवे हित्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥ १२
 अद्यप्रभृति संकुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।

पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ॥ १३
 अद्य गाण्डीवघोषेण वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।
 कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रघोषादिवासुराः ॥ १४
 अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।
 त्रासयिष्यति बाणानां कुरुनन्यांश्च पार्थिवान् ॥ १५
 समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान्दहेत् ।
 धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यन्ति तथा बाणाः किरीटिनः ॥ १६
 येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।
 तेन तेन प्रदहतो भूरिगुल्मतृणद्रुमान् ॥ १७
 यादृशोऽग्निः समुद्भूतस्तादृक्पार्थो न संशयः ।
 यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥ १८
 नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।
 श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ॥ १९
 कपिध्वजस्योत्पततो रथस्यामित्रकर्षिनः ।
 शब्दं सोढुं न शक्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ॥
 को ह्यर्जुनं योधयितुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।
 यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१
 अमानुषैश्च संग्रामं त्र्यम्बकेण महात्मना ॥ २२
 तस्माच्चैव वरं प्राप्नो दुष्प्रापश्चाकृतात्मभिः ।
 कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुं पूर्वं यो न जितस्त्वया ॥
 जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ।
 क्षत्रियान्तकरो घोरो देवदानवदर्पहा ।
 'सोप्यद्याभिहतः शेते शरैः प्रोतः शिखण्डिना ॥'

तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्ड-

ममृष्यमाणो भवता चानुशिष्टः ।

आशीविषं दृष्टिहरं सुघोरं

शूरं शक्याम्यस्त्रबलान्निहन्तुम् ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

भीष्मानुज्ञातस्य कर्णस्य युद्धायाऽऽगमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तस्य लालप्यमानस्य कुरुवृद्धः पितामहः ।
देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १
भीष्म उवाच ।

समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः ।
सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्वरा ॥ २
पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां भवान् ।
बान्धवास्त्वाऽनुजीवन्तु स्वादुवृक्षमिवाण्डजाः ३
मानहा भव शत्रूणां मित्राणां नन्दिवर्धनः ।
कौरवाणां भव गतिर्यथा विष्णुर्दिवौकसाम् ॥ ४
स्वबाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।
कर्णं राजपुरं गत्वा काम्भोजा निर्जितास्त्वया ॥ ५
गिरिव्रजगताश्चापि नगजित्प्रमुखा नृपाः ।
अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया ६
हिमवद्गुर्गनिलयाः किराता रणकर्कशाः ।
दुर्योधनस्य वशगास्त्वया कर्णं पुरा कृताः ॥ ७
उत्कला मेकलाः पौण्ड्राः कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे ।
निषादाश्च त्रिगर्ताश्च बाह्लीकाश्च जितास्त्वया ८
तत्रतत्र च संग्रामे दुर्योधनहितैषिणा ।
बहवश्च जिताः कर्णं त्वया वीरा महौजसा ॥ ९
यथा दुर्योधनस्तात सञ्जातिकुलबान्धवः ।

तथा त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥ १०
शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ।
अनुशास्य कुरुन्सर्वान्धत्स्व दुर्योधने जयम् ॥ ११
भवान्पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्योधनस्तथा ।
तवापि धर्मतः सर्वे यथा तस्य वयं तथा ॥ १२
यौनात्संबन्धकालोके विशिष्टं सङ्गतं सताम् ।
सद्भिः संगममिच्छन्ति तस्मात्प्राज्ञाः परैरपि १३
स सत्यसंगरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितः ।
कुरुणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥ १४
'यथा च कुरवो युद्धे योधयन्ति स पाण्डवान् ।
तथा कर्णं त्वया कार्यं दुर्योधनहितैषिणा ॥' १५
निश्म्य वचनं तस्य चरणावभिवाद्य च ।
ययौ वैकर्तनः कर्णस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥ १६
सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् ।
व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् ॥ १७
हृषिताः कुरवः सर्वे दुर्योधनपुरोगमाः ।
उपागतं महाबाहुं सर्वानीकपुरःसरम् ॥ १८
कर्णं दृष्ट्वा महात्मानं युद्धाय समुपस्थितम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि ।
धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

दुर्योधनपृष्टेन कर्णेन तं प्रति द्रोणस्य सेनापत्यकरणविधानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ।
हृष्टो दुर्योधनो राजभिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
सनाथमिव मन्येऽहं भवता पालितं बलम् ।
अत्र किं नु समर्थं यद्वितं तत्संप्रधार्यताम् ॥ २

कर्ण उवाच ।

ब्रूहि नः पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृषु ।
यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥ ३
ते स सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर ।
नान्यार्य्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ॥ ४

अर्थपतिः प्रधानस्वामी ॥ ३ ॥

दुर्योधन उवाच ।

भीष्मः सेनाप्रणेताऽऽसीद्वयसा विक्रमेण च ।
श्रुतेन चोपसंपन्नः सर्वैर्योधगणैस्तथा ॥ ५
तेनातियशसा कर्णं धृता शत्रुगणान्मम ।
सुयुद्धेन दशहानि पालिताः स्मो महात्मना ॥ ६
तस्मिन्नसुरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरम् ॥ ७
न विना नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति ।
'आहवेषु विशेषेण भ्रष्टनेत्रेष्विवाञ्जनम् ।'
आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥ ८
यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा ।
द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादते सेनापतिं बलम् ॥ ९
अदेशिको यथा सार्थः सर्वः कृच्छ्रं समृच्छति ।
अनायका तथा सेना सर्वान्दोषान्समर्च्छति ॥ १०
स भवान्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु ।
पश्य सेनापतिं युक्तमनु शान्तनवादिह ॥ ११
यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे ।
तं वयं सहिताः सर्वे करिष्यामो न संशयः ॥ १२

कर्ण उवाच ।

सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १३
कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
युक्ताः श्रुतज्ञा धीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ॥ १४
युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
एक एव तु कर्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः ॥ १५
अन्योन्यस्पर्धिनां ह्येषां यद्येकं त्वं करिष्यसि ।
शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ति हितास्तवा ॥ १६
अयं च सर्वयोधानामाचार्यः स्वविरो गुरुः ।
युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ १७
को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे शस्त्रभृतां वरे ।
सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥ १८
न च सोऽप्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
द्रोणं यः समरे यान्तमनुयास्यति संयुगे ॥ १९
एष सेनाप्रणेतृणामेष शस्त्रभृतामपि ।
एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुस्तव ॥ २०
एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषन्तो मुरान्सह्ये कार्तिकेयमिवामराः ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दुर्योधनेन द्रोणं प्रति सेनापत्यस्वीकारप्रार्थना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
दुर्योधन उवाच ।
वर्णश्रेष्ठयात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया ।
वीर्याद्वाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाञ्जयात् ॥ २
तपसा च कृतज्ञत्वादृद्धः सर्वगुणैरपि ।
युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते ॥ ३

स भवान्पातु नः सर्वान्देवानिव शतक्रतुः ।

भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम ॥ ४
रुद्राणामिव कापालिर्वसूनामिव पावकः ।
कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥ ५
वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः ।
पितृणामिव धर्मेन्द्रो यादसामिव चाम्बुराट् ॥ ६
नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः ।
'सर्वेषामिव लोकानां विश्वस्य च यथा क्षयः ।'

नेता कर्णधारः ॥ ८ ॥ अदेशिकोऽप्रेसररहितः ॥ १० ॥
संहननं शरीरम् ॥ १४ ॥ शुक्राङ्गिरसदर्शनाच्छुक्रवृहस्पतितुल्यात्
॥ १८ ॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

भवान्नेत्रं नेता येषां ते ॥ ४ ॥ धर्मेन्द्रो यमः । चम्बुराट्
वरुणः ॥ ६ ॥

विश्वोत्पत्तिस्थितिलये श्रेष्ठो नारायणः प्रभुः ।
 एवं सेनाप्रणेतृणां मम सेनापतिर्भव ॥ ८
 अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ ।
 ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥ ९
 प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
 अनुयास्यामहे त्वाऽऽजौ सौरभेया इवर्षभम् ॥ १०
 उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विष्कारयन्धनुः ।
 दृष्ट्वा भवन्तं संग्रामे नार्जुनः प्रहरिष्यति ॥ ११

ध्रुवं युधिष्ठिरं सङ्ख्ये सानुबन्धं सवान्धवम् ।
 जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि ॥ १२
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्ते ततो द्रोणं जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
 सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥ १३
 सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्धयन्ति द्विजोत्तमम् ।
 दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
 दुर्योधनं ततो राजन्द्रोणो वचनमब्रवीत् ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

दुर्योधनेन द्रोणस्य सैन्यापत्येऽभिषेचनम् ॥ १ ॥ द्रोणयुद्धवर्णनम् ॥ २ ॥

द्रोण उवाच ।
 वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीम् ।
 त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रं शस्त्राणि विविधानि च ॥ १
 ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
 चिकीर्षुस्तानहं सर्वान्योधयिष्यामि पाण्डवान् ॥ २
 पार्षतं तु रणे राजन्न हनिष्ये कथंचन ।
 स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुरुषर्षभः ॥ ३
 योधयिष्यामि सैन्यानि नाशयन्सर्वसोमकान् ।
 न च मां पाण्डवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिताः ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः ।
 द्रोणं तव सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५
 अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः ।
 'स्वस्तिवादरवैश्चान्यैः श्लक्ष्णैश्चान्यैर्मनोरमैः ।'
 सैन्यापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ॥ ६
 ततो वादित्रघोषेण शङ्खानां च महास्वनैः ।
 प्रादुरासीत्कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥ ७
 ततः पुण्याहघोषेण साशीर्वादस्वनेन च ।
 संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधवन्दिनाम् ॥ ८
 जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानर्तितैस्तथा ।
 सत्कृत्य विधिना द्रोणं मेनिरे पाण्डवाञ्जितान् ॥ ९

सञ्जय उवाच ।
 सैन्यापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
 युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥ १०
 सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः ।
 दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ॥ ११
 प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः ।
 ययौ गान्धारकैः सार्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥ १२
 कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो विविंशतिः ।
 दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पक्षमपालयन् ॥ १३
 तेषां प्रपक्षाः काम्मोजाः सुदक्षिणपुरस्तराः ।
 ययुरश्वैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ॥ १४
 मद्रास्त्रिगर्ताः साम्बघ्नाः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ।
 शिवयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ॥ १५
 सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
 तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः ॥ १६
 हर्षयन्तः स्वसैन्यानि ययुस्तव सुतैः सह ।
 प्रवरः सर्वयोधानां बलेषु बलमादधत् ॥ १७
 ययौ वैकर्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।
 तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् ॥ १८
 हस्तिकक्ष्यो महाकेतुर्वभौ सूर्यसमद्युतिः ।
 न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत ॥ १९

पावकिः स्कन्दः ॥ १० ॥ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

द्रोण ० २

सुभगानर्तितैः सौभाग्यवतीवृत्तैः ॥ ९ ॥

विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह ।
 हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त वेगतः ॥ २०
 न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ।
 कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् ॥ २१
 किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ।
 भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना २२
 तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यति संयुगे ।
 एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यं हृष्टरूपा विशांपते ॥ २३
 राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ।
 अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥ २४
 परेषां कौश्च एवासीद्ब्यूहो राजन्महात्मनाम् ।
 ग्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत ॥ २५
 व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थुः पुरुषर्षभौ ।
 वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ २६
 ककुदं सर्वसैन्यानां धाम सर्वधनुष्मताम् ।
 आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः ॥ २७
 दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
 यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधराम् ॥ २८
 दीप्यन्द्दृश्येत हि तथा केतुः सर्वत्र धीमतः ।
 योधानामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ॥ २९
 वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ।
 चत्वार्येतानि तेजांसि बह्वृक्षेतहयो रथः ॥ ३०
 परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ।
 एवं तौ सुमहात्मानौ बलसेनाग्रगवुभौ ॥ ३१
 तावकानां मुखे कर्णः परेषां च धनंजयः ।
 ततो जयाभिसंरब्धौ परस्परवधैषिणौ ॥ ३२
 अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ ।
 ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे ॥ ३३
 सिंहनादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ।
 ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ॥ ३४
 वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ।
 वर्ष वर्षं घोरैर्नभ्राऽपि मांसास्थिरुधिराण्युत ॥ ३५
 गृध्राः श्येना वकाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः ।
 उपर्युपरि सेनां ते तदा पर्यपतन्नुप ॥ ३६

आदित्यपथगः आकाशगः ॥ २७ ॥

गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्त्वान् ।
 अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव ॥ ३७
 चिखादिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितम् ।
 अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना ॥ ३८
 उल्का ज्वलन्ती सङ्ग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः ।
 परिवेषो महांश्चापि सविद्युस्तनयिन्नुमान् ॥ ३९
 भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ।
 एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः ।
 उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारिणः ॥ ४०
 ततः प्रवृत्ते युद्धं परस्परवधैषिणाम् ।
 कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनापूरयज्जगत् ॥ ४१
 ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
 अभ्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैर्जयगृद्धाः प्रहारिणः ॥ ४२
 स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः ।
 वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरञ्शरशतैः शितैः ॥ ४३
 द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सहस्रञ्जयैः ।
 प्रत्यगृह्णन्तदा राजञ्छरवर्षैः पृथक्पृथक् ॥ ४४
 विशोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः ।
 व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव बलाहकाः ॥ ४५
 बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे ।
 अपीडयत्क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ॥ ४६
 ते बध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः ।
 पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ४७
 ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः ।
 अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ॥ ४८
 द्रोणस्य शरवर्षाणि शरवर्षेण पार्षतः ।
 सन्निवार्य ततः सर्वान्कुरुनप्यवधीद्वली ॥ ४९
 संयम्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे ।
 स्वमनीकं महेष्वासः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ ५०
 स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति ।
 मघवान्समभिकुद्धः सहसा दानवानिव ॥ ५१
 ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः ।
 पुनःपुनरभ्यज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥ ५२
 तथा पर्यपतद्द्रोणः पाण्डवानां बले बली ।
 अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५३

खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या
चलदनिलपताकं ह्लादनं वलिगताश्वम् ।

स्फटिकविमलकेतुं त्रासनं शात्रवाणां
रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनाम् ॥ ५४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति द्रोणपराक्रमवर्णनपूर्वकं तन्निधनकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥ १
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनञ्जयौ ।
अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुम्भयोनिनिर्वार्यताम् ॥ २
तत्रैनमर्जुनश्चैव धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुसैनिकाः ।
प्रत्यगृह्णन्तस्तत्र समागच्छन्महारथाः ॥ ३
केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ।
युधिष्ठिरो यमौ मात्स्यो द्रुपदश्चात्मजैः सह ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः ।
चेकितानश्च संकुद्रो युयुत्सुश्च महारथः ॥ ५
ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुयायिनः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ॥ ६
संभिद्यमानां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे ।
व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥ ७
स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्जयः ।
व्यधमत्पाण्डवानीकं महाभ्राणीव मारुतः ॥ ८
रथानश्चान्नरान्नागानभिधावन्निस्ततः ।
चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ९
तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः ।
आजानेया हया राजन्नविश्रान्ताः सुखं ययुः १०
तमन्तकमिव कुद्धमापतन्तं यतव्रतम् ।
दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ॥ ११
तेषां प्राद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि ॥
पश्यतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः ॥ १२

शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्धनः ।
द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥ १३
ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि ।
अकरोद्रौद्रमात्मानं किरञ्छरशतैः परान् ॥ १४
स तथा तेष्वनीकेषु पाण्डुपुत्रस्य मारिष ।
कालवद्भ्यचरद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ॥ १५
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सुभूषणान् ।
कृत्वा शून्यान् रथोपस्थानुदकोशन्महारवान् ॥ १६
तस्य हर्षप्रणादेन बाणवर्षेण च प्रभो ।
प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतादिता इव ॥ १७
द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ॥ १८
अथास्य धनुषो बाणा निस्सरन्तः सहस्रशः ।
व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्नागाश्चरथपत्तिषु ॥ १९
तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकम् ।
द्रोणमासादयांचक्रुः पाश्चालाः पाण्डवैः सह ॥ २०
सनागरथपत्त्यश्चान्प्राहिणोद्यमसादनम् ।
अचिरादकरोद्रोणो महीं शोणितकर्दमाम् ॥ २१
तन्वता परमास्त्राणि शरान्सततमस्यता ।
द्रोणेन विहितं दिक्षु शरजालमदृश्यत ॥ २२
पदात्तिषु रथाश्वेषु वारणेषु च सर्वशः ।
तस्य विद्युदिवाग्नेषु चरन्केतुरदृश्यत ॥ २३
सकेकयानां प्रवरांश्च पञ्च
पाश्चालराजं च शरैः प्रमथ्य ।
युधिष्ठिरानीकमदीनसत्त्वो
द्रोणोऽभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥ २४

ह्लादनं योद्धुरानन्दजननम् ॥ ५४ ॥ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

भीमः शब्द इति संबन्धः ॥ १२ ॥ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

तं भीमसेनश्च धनंजयश्च
 शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजश्च ।
 शैव्यात्मजः काशिपतिः शिविश्च
 दृष्ट्वा नदन्तो व्यकिरञ्छरौघैः ॥ २५
 तेषां शरा द्रोणशरैर्निकृत्ता
 भूमावदृश्यन्त विवर्तमानाः ।
 श्रेणीकृताः संयति मोघवेगा
 द्वीपे नदीनामिव काशरोहाः ॥ २६
 ते द्रोणबाणासनविग्रमुक्ताः
 पतत्रिणः काश्चनचित्रपुङ्खाः ।
 भिच्वा शरीराणि गजाश्चयूनां
 जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥ २७
 सा योधसङ्घैश्च रथैश्च भूमिः
 शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च ।
 प्रच्छाद्यमाना पतितैर्वभूव
 समावृता द्यौरिव कालमेघैः ॥ २८
 शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशं
 सौभद्रपाञ्चालसकाशिराजम् ।
 अन्यैश्च वीरान्समरे ममर्द
 द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥ २९
 एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र
 कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।

प्रताप्य लोकानिव कालसूर्यो
 द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ॥ ३०
 एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
 पाण्डवानां रणे योधान्पार्षतेन निपातितः ॥ ३१
 अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 निहत्य पश्चाद्वृत्तिमानगच्छत्परमां गतिम् ॥ ३२
 पाण्डवैः सहपाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः ।
 हतो रुक्मरथो राजनकृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ३३
 ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
 सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि ॥ ३४
 द्यां धरां खं दिशो वापि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
 अहो धिगिति भूतानां शब्दः समभवद्भृशम् ॥ ३५
 देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बान्धवाः ।
 ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथम् ॥ ३६
 पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे ।
 सिंहनादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥ ३७
 'विचित्रजाम्बूनदभूषितध्वजं
 महारथं रुक्मरथं निपातितम् ।
 निशम्य कश्चिद्धि न हर्षमेयिवा-
 नृते मृधे द्रुपदसुतान्ससृज्जयान् ॥' ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

द्रोणमरणश्राविणो धृतराष्ट्रस्य तद्गुणानुवर्णनपूर्वकं शोचनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः ।
 तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १
 रथः पर्यपतद्वाऽस्य धनुर्वाऽशीर्यतास्यतः ।
 प्रमत्तो वाऽभवद्द्रोणो यथा मृत्युमुपेयिवान् ॥ २
 कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
 किरन्तमिषुसङ्घातान् रुक्मपुङ्गवाननेकशः ॥ ३

क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
 दूरेषुपातिनं दान्तमस्त्रयुद्धेषु पारगम् ॥ ४
 पाञ्चालपुत्रो न्यवधीद्विव्यास्त्रधरमच्युतम् ।
 कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥ ५
 व्यक्तं हि दैवं बलवत्पौरुषादिति मे मतिः ।
 यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ॥ ६
 अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ।
 तमिष्वस्त्रधराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥ ७

अस्यतः शरानिति शेषः ॥ २ ॥

श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमपानुदे ॥ ८
न नूनं परदुःखेन प्रियते कोऽपि सञ्जय ।
यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि मन्दधीः ।
दैवमेव परं मन्ये नन्वनर्थं हि पौरुषम् ॥ ९
अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा न विदीर्यते ॥ १०
ब्राह्मे दैवे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ।
ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हतः ॥ ११
शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम् ।
पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥ १२
दुष्टानां प्रतिषेद्धासीद्वार्मिकाणां च रक्षिता ।
योऽहासीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः ॥ १३
मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
वृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथम् ॥ १४
‘गुणानां सर्वयोधानां स्थितिरासीन्महाद्युतिः ।
यं मृत्युर्वशगस्तिष्ठेत्स कथं मृत्युना हतः ॥’ १५
ते च शोणा वृहन्तोऽश्वाश्छन्ना जालैर्हिरण्यैः ।
रथे वातजवा युक्ताः सर्वशस्त्रातिगा रणे ॥ १६
बलिनो हेषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
दृढाः संग्राममध्येषु कचिदासन्न विह्वलाः ॥ १७
करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनैः ।
ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः ॥ १८
आशंसन्तः पराज्जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
हयाः पराजिताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्बहाः ॥ १९
ते स रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमास्थिताः ।
कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ २०
जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ।
भारद्वाजः किमकरोद्युधि सत्यपराक्रमः ॥ २१
विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्वलोकधनुर्धराः ।
स सत्यसन्धो बलवान्द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २२
दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्मृताम् ।
के नु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः ॥ २३

ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं रणे तस्मिन्महाबलम् ॥ २४
उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
पाञ्चालप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् ॥ २५
नूनमावारयत्पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्वगैः ।
ततो द्रोणं समहरत्पार्षतः पापकर्मकृत् ॥ २६
नह्यहं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः ।
धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ २७
‘उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
उत्सृज्य सर्वसैन्यानि द्रोणं तमभिदुद्रुवे ॥’ २८
तैर्वृतः सर्वतः क्षुद्रैः पाञ्चालापशदैस्ततः ।
केकयैश्चेदिकारुशैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः ॥ २९
व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरगं यथा ।
कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम ॥ ३०
योऽधीत्य चतुरो वेदान्साङ्गानाख्यानपञ्चमान् ।
ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ॥ ३१
क्षत्रं च ब्रह्म चैवेह योऽभ्यतिष्ठत्परंतपः ।
‘दृप्तानां प्रतिषेद्धा च चक्षुरासीदचक्षुषाम् ॥ ३२
अमर्षी चावलितेषु धार्मिकेषु च धार्मिकः ।’
स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् ॥ ३३
अमर्षिणा मर्षितवान्किञ्चिदयमानान्सदा मया ।
अनर्हमाणान्कौन्तेयान्कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥ ३४
यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्मृतः ।
स सत्यसन्धः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् ॥ ३५
दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ।
स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिभिः ॥ ३६
क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ।
न यस्य विजयाकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ॥ ३७
यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन ।
ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुष्मताम् ॥ ३८
अदीनं पुरुषव्याघ्रं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
तमिष्वासवराचार्यं द्रोणं जघ्नुः कथं रथाः ॥ ३९
‘नाहं मन्ये हतं द्रोणं स हि लोकमयोत्स्रत ।

बलिनस्तेजस्विनः ॥ १७ ॥ महामात्रं प्रधानम् ॥ २३ ॥
पाञ्चालप्रग्रहः पाञ्चालः प्रग्रहो बन्धवजुर्थस्य ॥ २५ ॥ शुष्मिण-

स्तेजस्विनः ॥ २७ ॥ अपशदोऽधमः ॥ २९ ॥ आख्यानं
पुराणभारतादि ॥ ३१ ॥ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

को हि शक्तो रणे जेतुमनाधृष्यशोबलम् ॥ ४०
 ब्रह्मकल्पो भवेद्ब्राह्मे क्षात्रे नारायणोपमः ।
 ब्रह्मक्षत्रे च यस्यास्तां वशे स्थाणोरिवाखिले ॥ ४१
 सर्वान्हि मामकान्वीरान्सहाश्वरथकुञ्जरान् ।
 युधिष्ठिरस्य तपसा हतान्मन्यामहे कुरून् ॥ ४२
 कथं सञ्जय दुर्धर्षमनाधृष्यशोबलम् ।
 पश्यतां पुरुषेन्द्राणां समरे पार्षतोऽवधीत् ॥ ४३
 के पुरस्तादयुध्यन्त रक्षन्तो द्रोणमन्तिकात् ।
 के नु पश्चादवर्तन्त गच्छन्तो दुर्गमां गतिम् ॥ ४४
 केऽरक्षन्क्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
 पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥ ४५
 के च तस्मिन्स्तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
 द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां धृतिम् ॥ ४६

कच्चिन्नैनं भयान्मन्दाः क्षत्रिया व्यजहन्नणे ।
 रक्षितारस्ततः शून्ये कच्चिन्नैनं हतः परैः ॥ ४७
 न स पृष्ठमरेस्त्रासाद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् ।
 परामप्यापदं प्राप्य स कथं निहतः परैः ॥ ४८
 एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु सञ्जय ।
 पराक्रमेद्यथा शक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
 'यो यथाशक्ति युद्धयेत द्विषद्भिः स्वांश्च पालयन् ॥ ४९
 कच्चिन्नैनं भयात्क्षुद्राः पार्थेभ्यः प्रददू रणे ।
 गोमृभित्तैः समुत्सृष्टः कच्चिन्नैष परैर्हतः ॥ ५०
 धृष्टद्युम्नं प्रपश्यामि निघ्नन्तमिव ब्राह्मणम् ।
 वार्यमाणं रणे तात द्रौणिनाऽमिततेजसा ॥ ५१
 मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवार्यताम् ।
 भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वां परिपृच्छामि सञ्जय ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

द्रोणमरणश्रवणेन मूर्छितस्य धृतराष्ट्रस्य परिचारिकाभिर्जलसेचनादिना समुद्रोधनम् ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रेण सञ्जयंप्रति युद्धकथनचोदना ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशम् ।
 जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥ १
 तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारिकाः ।
 जलेनात्यर्थशीतेन जीवन्त्यः पुण्यगन्धिना ॥ २
 पतितं चैनमालोक्य समस्ता भरतस्त्रियः ।
 परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ॥ ३
 उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् ।
 आसनं प्रापयामासुर्वाष्पकण्ठ्यो वराननाः ॥ ४
 आसनं प्राप्य राजा तु मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतः ।
 निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥ ५
 स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः ।
 पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 यः स उद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः ।

अजातशत्रुमायान्तं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७
 प्रभिन्नमिव मातङ्गं यथा कुट्टं तरस्विनम् ।
 प्रसन्नवदनं दृष्ट्वा प्रतिद्विरदगामिनम् ॥ ८
 वासितासङ्गमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः ।
 निजधान रणे वीरान्वीरः पुरुषसत्तमः ॥ ९
 यो ह्येको हि महावीर्यो निर्देहेद्धोरचक्षुषा ।
 कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्सत्यसङ्गरः ॥ १०
 चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासधरमच्युतम् ।
 दान्तं बहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् ॥ ११
 के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासधरमच्युतम् ।
 समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र मामकाः ॥ १२
 तरसैवाभिपद्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।
 यः करोति महत्कर्म शत्रूणां वै महाबलः ॥ १३
 महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो बले ।
 तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ १४

सः प्रसिद्धः । तमजातशत्रुं आयान्तं दृष्ट्वा द्रोणात्कः

अवारयदित्यन्वयः ॥ ७ ॥

यदायाजलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
 पर्जन्य इव बीभत्सस्तुमुलामशनीं सृजन् ॥ १५
 विसृजञ्छरजालानि वर्षाणि मघवानिव ।
 अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिखनेन च ॥ १६
 चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मवलाहकः ।
 सनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥ १७
 रोषनिर्जितजीमूतो मनोभिप्रायशीघ्रगः ।
 मर्मातिगो बाणधरस्तुमुलः शोणितोदकैः ॥ १८
 संघ्रावयन्दिशः सर्वा मानवैरास्तरन्महीम् ।
 भीमनिःस्वनितो रौद्रो दुर्योधनपुरोगमान् ॥ १९
 युद्धेऽभ्यषिञ्चद्विजयो गार्ध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
 गाण्डीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा ॥ २०
 इषुसंवाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः ।
 यदायात्कथमासीत्तु तदा पार्थ समीक्षताम् ॥ २१
 कच्चिद्गाण्डीवशब्देन न प्रणश्यति वै बलम् ।
 यद्वः सभैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमन्वयात् ॥ २२
 कच्चिन्नापातुदत्प्राणानिपुभिर्वो धनंजयः ।
 वातो वेगादिवाविध्यन्मेघाञ्छरगणैर्नृपान् ॥ २३
 को हि गाण्डीवधन्वानं रणे सोढुं नरोऽर्हति ।
 यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जनः सर्वो विदीर्यते ॥ २४
 यत्सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयम् ।
 के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥ २५
 के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
 अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनंजयम् ॥ २६
 न च वेगं सिताश्वस्य विसहिष्यन्ति मामकाः ।
 गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृद्धजलदनिःस्वनम् ॥ २७
 विष्वक्सेनो यस्य यन्ता यस्य योद्धा धनञ्जयः ।
 अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥ २८
 सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
 मेधावी निपुणो धीमान्युधि सत्यपराक्रमः ॥ २९
 आरावं विपुलं कुर्वन्व्यथयन्सर्वसैनिकान् ।
 यदायान्नकुलो द्रोणं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३०
 आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाऽभ्ययात् ।

यदा अयात् यदा च दुर्योधनपुरोगमान्गार्ध्रपत्रैरभ्यषिञ्चत्तदा
 वो मनः क्रीदशमभूदिति षष्ठेनान्वयः ॥ १५ ॥ युयुधाने

कदनं करिष्यञ्छत्रूणां तेजसा दुर्जयो युधि ॥ ३१
 आर्यव्रतममोघेषु द्वीमन्तमपराजितम् ।
 सहदेवं तमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३२
 यस्तु सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूम् ।
 आदत्तमहिषीं भोजां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ ३३
 सत्यं धृतिश्च शौर्यं च ब्रह्मचर्यं च केवलम् ।
 सर्वाणि युयुधानेऽस्मिन्नित्यानि पुरुषर्षभे ॥ ३४
 बलिनं सत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ।
 वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥ ३५
 धनञ्जयोपदेशेन श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ।
 पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ३६
 बृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्मताम् ।
 रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ॥ ३७
 सत्यं धृतिर्मतिः शौर्यं ब्राह्मं चास्त्रमनुत्तमम् ।
 सात्वते तानि सर्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ॥ ३८
 तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपि दैवतैः ।
 समासाद्य महेष्वासं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३९
 पाञ्चालेषूत्तमं वीरमुत्तमाभिजनप्रियम् ।
 नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ॥ ४०
 युक्तं धनञ्जयहिते ममानर्थार्थमुत्थितम् ।
 यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ४१
 महारथं समाख्यातं द्रोणाद्योद्यतमाहवे ।
 त्यजन्तं तुमुले प्राणान्के शूराः समवारयन् ॥ ४२
 एकोपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
 धृष्टकेतुं समायान्तं द्रोणं कस्तं न्यवारयत् ॥ ४३
 योऽवधीत्केतुमान्वीरो राजपुत्रं दुरासदम् ।
 अपरान्तगिरिद्वारे द्रोणात्कस्तं न्यवारयत् ॥ ४४
 स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् ।
 शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि ॥ ४५
 देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः ।
 द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ४६
 यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनञ्जयात् ।
 यस्मिन्नस्त्राणि सत्यं च ब्रह्मचर्यं च सर्वदा ॥ ४७

साल्यकौ ॥ ३४ ॥ साल्यते साल्यकौ ॥ ३८ ॥

वासुदेवसमं वीर्यं धनञ्जयसमं बले ।
 तेजसाऽऽदित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ॥ ४८
 अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
 द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः समवारयन् ॥ ४९
 तरुणस्तरुणप्रज्ञः सौभद्रः परवीरहा ।
 यदाभ्यधावद्वै द्रोणं तदाऽऽसीद्वो मनः कथं ५०
 द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
 यद्द्रोणमाद्रवन्सङ्ख्ये के शूरास्तान्यवारयन् ॥ ५१
 एते द्वादश वर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः ।
 अस्त्रार्थमवसन्भीष्मे विभ्रतो व्रतमुत्तमम् ॥ ५२
 क्षत्रञ्जयः क्षत्रदेवः क्षत्रवर्मा च मानदः ।
 धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान्द्रोणादवारयन् ५३
 शताद्रिशिष्टं यं युद्धे सममन्यन्त वृष्णयः ।
 चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५४
 वार्धक्षेमिः कलिङ्गानां यः कन्यामाहरद्युधि ।
 अनाधृष्टिरदीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५५
 भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः ।
 इन्द्रगोपकसंकाशा रक्तवर्मायुधध्वजाः ॥ ५६
 मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
 तान्द्रोणं हन्तुमायातान्के वीराः पर्यवारयन् ५७
 यं योधयन्तो राजानो नाजयन्वारणावते ।
 षण्मासानपि संरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिं ५८
 धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसन्धं महाबलम् ।
 द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं पर्यवारयत् ॥ ५९
 यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ।
 समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भलेनापाहरद्रथात् ॥ ६०
 धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम् ।
 युक्तं दुर्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च ॥ ६१
 निर्दहन्तं रणे योधान्दारयन्तं च सर्वतः ।
 द्रोणाभिमुखमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ६२
 उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमम् ।

शैखण्डिनं शस्त्रगुप्तं के च द्रोणादवारयन् ॥ ६३
 य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ।
 महता रथघोषेण मुख्यारिघ्नो महारथः ॥ ६४
 दशाश्वमेधानाजह्रे खन्नपानाप्तदक्षिणान् ।
 निर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६५
 विस्मृष्टा दक्षिणा यस्य गङ्गाजलमवारयत् ।
 गङ्गास्रोतसि यावत्यः सिकता अप्यशेषतः ।
 तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे ॥ ६६
 न पूर्वं नापरे चकुरिदं केचन मानवाः ।
 इतीदं चुक्रुशुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ॥ ६७
 पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थास्तुचारिषु ।
 जातं चापि जनिष्यन्तं द्वितीयं चापि सांप्रतम् ॥ ६८
 अन्यमौशीनराञ्छैव्यादुरो वोढारमित्युत ।
 गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः ॥ ६९
 तस्य नप्सारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
 द्रोणायाभिमुखं यत्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ७०
 विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ।
 प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ७१
 सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
 मायावी राक्षसो वीरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥ ७२
 पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कण्टकम् ।
 घटोत्कचं महात्मानं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७३
 एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय सञ्जय ।
 त्यक्तारः संयुगे प्राणान्किं तेषामजितं युधि ॥ ७४
 येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ।
 हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ॥ ७५
 लोकानां गुरुरत्यर्थं लोकनाथः सनातनः ।
 नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मकः प्रभुः ७६
 यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्वैर्यार्थमात्मनः ७७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

धृतराष्ट्रेण प्रसङ्गाद्भक्त्युद्वेगेन श्रीकृष्णचरित्रानुकीर्तनम् ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रेण बहुधा विचिन्त्य सञ्जयं प्रति युद्धकथन-
चोदना ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य सञ्जय ।
कृतवान्यानि गोविन्दो यथानान्यः पुमान्कचित् १
संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ।
विख्यापितं बलं बाहोस्त्रिषु लोकेषु सञ्जय ॥ २
पूतनां शकटं हत्वा केशिनं चैव वाजिनम् ।
ऋषभं धेनुकं चैव अरिष्टं च महाबलम् ॥ ३
दावान्मुक्त्वा महाबाहुर्धृत्वा गोवर्धनं गिरिम् ।
चाणूरं मुष्टिकं चैव रङ्गमध्ये निहत्य च ॥ ४
प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं चापि महासुरम् ।
मुरुं चान्तकसंकाशमवधीत्पुष्करेक्ष्णः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासन्धेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः पातितो रणे ॥ ६
सुनामा रणविक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनाभिघातिना ।
तरुणी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चासौ प्रददौ वरान् ॥ ९
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानावहत्पुष्करेक्ष्णः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जाल्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासन्धं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास समग्राक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्धे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।
समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥ १४
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।

वात्स्यगार्ग्यकरुषांश्च पौण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५
आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
काश्मीरकानौरसिकान्पिशाचांश्च समुद्रलान् ॥ १६
काम्भोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च सञ्जय ।
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥ १७
नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्खशांश्चैव शकांस्तथा ।
जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनं च सहानुगम् ॥ १८
प्रविश्य मकरावासं यादोगणनिषेवितम् ।
जिगाय वरुणं सङ्ख्ये सलिलान्तर्गतं पुरा ॥ १९
युधि पञ्चजनं हत्वा दैत्यं पातालवासिनम् ।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २०
खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् ।
आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ॥ २१
वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वाऽमरावतीम् ।
महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥ २२
तच्च मर्षितवाञ्छको जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम् ॥ २३
यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम सञ्जय ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥ २४
यच्च भक्त्या प्रसन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरम् ।
तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव चागमम् ॥ २५
नान्तो विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
कर्मणां शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य सञ्जय ॥ २६
तथा गदश्च साम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ।
अगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेणः ससारणः ॥ २७
उल्मुको निशठश्चैव शिल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् ।
पृथुश्च विपृथुश्चैव शमीकोऽथारिमेजयः ॥ २८
एतेऽन्ये बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।
कथंचित्पाण्डवानीकं श्रेयेयुः समरे स्थिताः ॥ २९
आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ।

ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥ ३०
 नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः ।
 वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः ॥ ३१
 यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः ।
 अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय सञ्जय ॥ ३२
 स यदा तात संनह्येत्पाण्डवार्थाय सञ्जय ।
 न तदा प्रतिसंयोद्धा भविता तत्र कश्चन ॥ ३३
 यदि स कुरवः सर्वे जयेयुर्नाम पाण्डवान् ।
 वाष्पेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ३४
 ततः सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन्रणे ।
 कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात्स मेदिनीम् ॥ ३५
 यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनञ्जयः ।
 रथस्य तस्य कः सङ्क्षेपे प्रत्यनीको भवेद्रथः ॥ ३६
 न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः ।
 तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ॥ ३७
 अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः ।
 अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ३८
 सर्वेष्वपि च लोकेषु वीभत्सुरपराजितः ।
 प्राधान्येनैव भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ॥ ३९
 मोहादुर्योधनः कृष्णं यो न वेत्तीह केशवम् ।
 मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ॥ ४०
 न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पाण्डवम् ।

पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणाबुभौ ॥ ४१
 एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ।
 मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ॥ ४२
 नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वाच्च नेच्छतः ।
 युगस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनम् ॥ ४३
 भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ।
 न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ॥ ४४
 न क्रियाभिर्न चास्त्रेण मृत्योः कश्चिन्निर्वायते ।
 लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ॥ ४५
 भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किंनु जीवामि सञ्जय ।
 यां तां श्रियमसूयामः पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ॥ ४६
 अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन ह ।
 मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ॥ ४७
 पकानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्युत ।
 अनन्तमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ॥ ४८
 यस्य कोपान्महात्मानौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ।
 प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो न धर्मो मामकान्प्रति ॥ ४९
 क्रूरः सर्वविनाशाय कालोऽसौ नातिवर्तते ।
 अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
 अन्यथैव प्रपद्यन्ते दैवादिति मतिर्मम ॥ ५०
 तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
 अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

द्रोणचोदितेन दुर्योधनेन युधिष्ठिरस्य जीवग्राहं ग्रहणवरणम् ॥ १ ॥ द्रोणेन अर्जुनासन्निधाने तद्ग्रहणे प्रतिज्ञाते दुर्योधनेन तद्द्रोणम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 'शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा शंसतो मम भारत ।'
 हन्त ते कथयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 यथा सत्यपरो द्रोणः सादितः पाण्डुसञ्जयैः ॥ १
 सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
 मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् ॥ २
 यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरम् ।

सैन्यपत्ये त्वया राजन्नद्य सत्कृतवानहम् ॥ ३
 सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि भारत ।
 करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 ततो दुर्योधनो राजा कर्णदुःशासनादिभिः ।
 संमन्वयोवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥ ५
 ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ।

गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय ॥ ६
 'इच्छेयं वै महात्मानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 भ्रातृणां पश्यतामेव जीवग्राहेण मे द्विज ॥ ७
 गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्सकाशमिहानय ।
 प्रीणाम्यनेन कार्येण ससुहृज्जनवान्धवः ॥ ८
 सञ्जय उवाच ।

ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ।
 सेनां ग्रहर्षयन्सर्वाभिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९
 धन्यः कुन्तीसुतो राजन्यस्य ग्रहणमिच्छसि ।
 न वधं तस्य दुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसे ॥ १०
 किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसे ।
 नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवम् ॥ ११
 आहोस्त्रिद्वर्मा राजस्य द्वेष्टा कश्चिन्न विद्यते ।
 यदीच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनः ॥ १२
 अथवा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् ।
 राज्यांशं प्रति दत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ॥ १३
 धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजातं चास्य धीमतः ।
 अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्त्रिद्वते भवान् ॥ १४
 सञ्जय उवाच ।

द्रोणेन चैवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ।
 सहसा निःसृतो भावो योस्य नित्यं हृदि स्थितः ॥ १५
 नाकारो गृहीतुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ।
 तस्मात्तव सुतो राजन्ग्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६
 वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्यं विजयो मम ।
 हते युधिष्ठिरे पार्था हन्युः सर्वान्हि नो ध्रुवम् ॥ १७
 नैव शक्या रणे सर्वे निहन्तुममरैरपि ॥ १८
 'यदि सर्वे हनिष्यन्ते पाण्डवाः ससुता मृधे ।
 ततः कृत्स्नं वशे कृत्वा निःशेषं नृपमण्डलम् ।
 ससागरवनां स्फीतां विजित्य वसुधामिमाम् ॥ १९
 विष्णुर्दास्यति कृष्णायै कुन्त्यै वा पुरुषोत्तमः ।'
 यद्येष चैषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् ॥ २०
 सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते ।

'तस्मिञ्जीवति चायाते ह्युपायैर्वहुभिः कृतैः ।'
 पुनर्यास्यन्त्यरण्याय पाण्डवास्तमनुव्रताः ॥ २१
 सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
 अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥ २२
 सञ्जय उवाच ।

तस्य जिह्वमभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् ।
 तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥ २३
 द्रोण उवाच ।

न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयेदर्जुनो युधि ।
 मन्यस्य पाण्डवश्रेष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥ २४
 न हि शक्यो रणे पार्थः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि ।
 प्रत्युद्यातुमतस्तात न तस्माद्वर्षयाम्यहम् ॥ २५
 असंशयं स मे शिष्यो मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि ।
 तरुणः सुकृती युक्त एकायनगतश्च सः ॥ २६
 अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयांसि समवाप्तवान् ।
 अमर्षितश्च ते राजंस्ततो नामर्षयाम्यहम् ॥ २७
 स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ।
 अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २८
 ग्रहणे हि जयस्तस्य न वधे पुरुषर्षभ ।
 'ग्रहणं हि वधात्तस्य धर्मराजस्य मन्यसे ।'
 अनेनैवाभ्युपायेन ग्रहणं समुपैष्यसि ॥ २९
 अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
 आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः ॥ ३०
 यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ।
 अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनञ्जये ॥ ३१
 फल्गुनस्य समीपे तु न हि शक्यो युधिष्ठिरः ।
 ग्रहीतुं समरे राजन्सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ३२
 सञ्जय उवाच ।

'एवमुक्ते तदा तस्मिन्पुद्धे देवासुरोपमे ।'
 सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
 गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः ॥ ३३
 ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।

एतां वधरूपां क्रियां मत्तो नाशंससि न संभावयसि ॥ ११ ॥
 तदिच्छसि त्वं इति क. ख. पाठः ॥ १२ ॥ सुजातं शोभनं जन्म

॥ १४ ॥ व्यक्तं नियतम् ॥ २२ ॥ मत्पूर्वः अहं पूर्वो गुरुर्ह्यस्य ।
 एकायनगतः जयमरणान्यतरनिश्चयवान् ॥ २६ ॥

‘स्कन्धावारेषु सर्वेषु यथास्थानेषु मारिष ।’
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुघोषितमरिंदम ॥ ३४

पाण्डवेयेषु सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ।
ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अर्जुनेन द्रोणप्रतिज्ञाभीतस्य युधिष्ठिरस्य समाश्वासनम् ॥ १ ॥ युद्धारम्भो द्रोणपराक्रमश्च ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
सान्तरे तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ।
सिंहनादरवांश्चकुर्वाहुशब्दांश्च कृत्स्नशः ॥ १
तच्च सर्वं यथान्यायं धर्मराजेन भारत ।
आप्तैश्चरैः परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् ॥ २
ततः सर्वान्समानाद्य्य भ्रातृनन्यांश्च सर्वशः ।
अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनञ्जयमिदं वचः ॥ ३
श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम् ।
यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४
सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रघातिना ।
तच्चान्तरममोघेषौ त्वयि तेन समाहितम् ॥ ५
तत्त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ॥ ६
अर्जुन उवाच ।
यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कथंचन ।
तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः ॥ ७
अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ।
प्रतियाताऽहमाचार्य त्वां न जह्यां कथंचन ॥ ८
त्वां निगृह्याहवे राजन्धार्तराष्ट्रो यमिच्छति ।
न स तं जीवलोकेऽस्मिन्कामं प्राप्ता कथंचन ॥ ९
प्रपतेद्व्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकली भवेत् ।
न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाजीवमाने मयि ध्रुवम् ॥ १०
यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
विष्णुर्वा सहितो देवैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ॥ ११
मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ।

द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १२
अन्यच्च ब्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञां मम निश्चलाम् ॥ १३
न सराम्यनृतं तावन्न सरामि पराजयम् ।
न सरामि प्रतिश्रुत्य विस्मृत्य मनसाऽकृतम् ॥ १४
सञ्जय उवाच ।
ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १५
सिंहनादश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुमैरवः ॥ १६
श्रुत्वा शङ्खस्य निर्घोषं पाण्डवस्य महौजसः ।
त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजग्धिर ॥ १७
ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषां च भारत ।
शनैरूपेयुरन्योन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ॥ १८
ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च द्रोणपाश्चात्ययोरपि ॥ १९
यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने ।
न शेकुः सञ्जया युद्धे तद्धि द्रोणेन पालितम् ॥ २०
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
न शेकुः पाण्डवीं सेनां पालयमानां किरीटिना ॥ २१
आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् ।
संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ॥ २२
ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणैव विराजता ।
वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनामुखे ॥ २३
तमुद्यन्तं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पाण्डुसञ्जयाः ॥ २४
तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।

बहुलीकृतः प्रतिज्ञां न त्यजेदिति बहुषु प्रकाशितः ॥ ३५ ॥
द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

संप्रसुप्ते कृतपत्रसंकोचे ॥ २२ ॥ वरूथिना रथेन ॥ २३ ॥
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीम् ॥ २५
मध्यंदिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः ।
यथा दृश्येत घर्माशुस्तथा द्रोणोऽप्यदृश्यत ॥ २६
न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति भारत ।
वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवाः ॥ २७

मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
धृष्टद्युम्नचलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः ॥ २८
स दिशः सर्वतो रुद्धा संवृत्य खमजिह्वगैः ।
पार्षतो यत्र तत्रैनामभिनत्पाण्डुवाहिनीम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिवेकपर्वणि एकादशदिवसयुद्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

द्रोणयुद्धं द्वैरथयुद्धमभिमन्युपराक्रमश्च ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततः स पाण्डवानीके जनयन्मुमहद्भयम् ।
व्यचरत्पृतनां द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः ॥ १
निर्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २
सततं कृष्यतः सङ्ख्ये धनुषोऽस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषः शुश्रुवेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३
रथिनः सादिनश्चैव नागानश्चान्पदातिनः ।
रौद्रा हस्तवता युक्ताः संमृद्रन्ति स्म सायकाः ॥ ४
नानद्यमानः पर्जन्यः प्रवृद्धः शुचिसंक्षये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयम् ॥ ५
विचरन्स दिशः सर्वाः सेनां संक्षोभयन्प्रभुः ।
वर्धयामास सन्नासं शात्रवाणाममानुषम् ॥ ६
तस्य विद्युदिवाग्नेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
आजमानं रथे तस्मिन्दृश्यते स्म महाभयम् ॥ ७
स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सदा पुनः ।
युगान्तकालवद्भोरां रौद्रां प्रावर्तयन्नदीम् ॥ ८
अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसङ्कुलाम् ।
बलौघैः सर्वतः पूर्णां ध्वजवृक्षापहारिणीम् ॥ ९
शोणितोदां रथावर्तां हस्त्यश्चक्रतरोधसम् ।
कवचोडुपसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥ १०
मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषचयफेनिलाम् ।
संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ॥ ११

नरनागाश्चकलिलां शरवेगौघवाहिनीम् ।
शरीरदारुसङ्घाटां रथकच्छपसंकुलाम् ॥ १२
उत्तमाङ्गैः पङ्कजिनीं निस्त्रिंशद्वपसंकुलाम् ।
रथनागदोषेतां नानाभरणभूषिताम् ॥ १३
महारथशतावर्तां भूमिरेणूमिमालिनीम् ।
महावीर्यवतां सङ्ख्ये सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ १४
शरीरशतसंवाधां गृध्रकङ्कनिषेविताम् ।
महारथसहस्राणि नयन्तीं यमसादनम् ॥ १५
शूलव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाजिनिषेविताम् ।
छिन्नक्षत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसेविताम् ॥ १६
चक्रकूर्माङ्गदानकां शरक्षुद्रक्षपाकुलाम् ।
वकगृध्रसृगालानां घोरसङ्घैर्निषेविताम् ॥ १७
निहतान्प्राणिनः सङ्ख्ये द्रोणेन बलिना रणे ।
वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम ॥ १८
शरीरशतसंवाधां केशशैवलशाद्वलाम् ।
नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥ १९
तर्जयन्तमनीकानि तानि तानि महारथम् ।
सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २०
तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढविक्रमाः ।
सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूद्रोमहर्षणम् ॥ २१
शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२
तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि ।

नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ठ्या विव्याध सौबलम् ।
 'भिक्त्वा च शरवर्षेण शकुनिं प्रत्यवारयत् ॥' २३
 गदां गृहीत्वा शकुनिः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ।
 स तस्य गदया राजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २४
 ततस्तौ विरथौ राजन्रगदाहस्तौ महाबलौ ।
 चिक्रीडतू रणे शरौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥ २५
 द्रोणः पाञ्चालदायादं विव्याध निशितैः शरैः ।
 तयोस्तत्र महाराज बाणवर्षैः प्रकाशितम् ।
 खद्योतैरिव चाकाशं प्रदोषे पुरुषर्षभ ॥ २६
 विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः ।
 विद्धा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७
 विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनम् ।
 भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥ २८
 स तत्र ममृषे वीरः शत्रोर्विक्रममाहवे ।
 ततोऽस्य गदया दान्तान्दह्यात्सर्वानपातयत् ॥ २९
 हताश्वात्स रथाद्राजन्गृह्य चर्म महाबलः ।
 अभ्ययाद्भीमसेनं तु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ३०
 शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्त्रीयं प्रियमात्मनः ।
 विव्याध ग्रहसन्वाणैर्लालयन्कोपयन्निव ॥ ३१
 तस्याश्वानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः ।
 निपात्य नकुलः सङ्क्षेपे शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ३२
 धृष्टकेतुः कृपेणास्ताञ्छित्त्वा बहुविधाञ्छरान् ।
 कृपं विव्याध सप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥ ३३
 तं कृपः शरवर्षेण महता समवारयत् ।
 विव्याध च रणे विप्रो धृष्टकेतुममर्षणम् ॥ ३४
 सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे ।
 विद्धा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः सयन्निव ॥ ३५
 तं भोजः सप्तसप्तत्या विद्धाऽऽशु निशितैः शरैः ।
 नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम् ॥ ३६
 सेनापतिः सुशर्माणं भृशं मर्मस्वताडयत् ।
 स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशेऽभ्यताडयत् ॥ ३७
 वैकर्तनं तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् ।
 सह मत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८
 तत्पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् ।
 यत्सैन्यं वारयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३९

द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन सङ्गतः ।
 तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ॥ ४०
 भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्वभिः ।
 सनियन्तृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभः ॥ ४१
 द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो भगदत्तं महारथम् ।
 आजघानोरसि क्षिप्रं शरेणानतपर्वणा ॥ ४२
 युद्धं योधवरौ लोके सौमदत्तिशिखण्डिनौ ।
 भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ४३
 भूरिश्रवा रणे राजन्याज्ञसेनिं महारथम् ।
 महता सायकौधेन ज्वालयामास वीर्यवान् ॥ ४४
 शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशांपते ।
 नवत्या सायकानां तु कम्पयामास भारत ॥ ४५
 राक्षसौ रौद्रकर्माणौ हैडिम्बालम्बुसावुभौ ।
 चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परजयैषिणौ ॥ ४६
 मायाशतसृजौ दृष्टौ मायाभिरितरेतरम् ।
 अन्तर्हितौ चेरतस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ॥ ४७
 चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे चातिभैरवम् ।
 यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥ ४८
 लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृशम् ।
 यथा विष्णुः पुरा राजन्हिरण्याक्षेण संयुगे ॥ ४९
 ततः प्रचलिताश्चेन विधिवत्कल्पितेन च ।
 रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रं पौरवो नदन् ॥ ५०
 ततोऽभ्ययात्स त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः ।
 तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिन्दमः ॥ ५१
 पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरत्रातैरवाकिरत् ।
 तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ५२
 सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्धा सप्तभिराशुगैः ।
 पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥ ५३
 ततः ग्रहर्षयन्सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
 समादत्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरम् ॥ ५४
 तं तु सन्धितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनम् ।
 द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चिच्छेद सशरं धनुः ॥
 तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ।
 उद्धवर्हं सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥ ५६

स तेनानेकतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् ।
 भ्रान्तासिना चरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ५७
 भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधृतं पुनरुत्थितम् ।
 चर्मनिस्त्रिशयो राजन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५८
 स पौरवरथस्येषामापुत्य सहसा नदन् ।
 पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ॥ ५९
 जघानास्य पदा सूतमसिना पातयद्भुजम् ।
 विश्वोभ्यांभोनिधिं ताक्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ॥
 तमागलितकेशान्तं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
 उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतसम् ॥ ६१
 तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् ।
 पौरवं पातितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ॥ ६२
 स बहिर्बर्हावततं किङ्किणीशतजालवत् ।
 चर्म चादाय खड्गं च नदन्पर्यपतद्रथात् ॥ ६३
 ततः सैन्धवमालोक्य कार्णिश्रुत्सृज्य पौरवम् ।
 उत्पपात रथाच्चूर्णं श्येनवन्निपपात च ॥ ६४
 ग्रासपट्टिशनिस्त्रिशञ्छत्रुभिः संप्रचोदितान् ।
 चिच्छेद चासिना कार्णिश्चर्मणा संरुरोध च ॥ ६५
 स दर्शयित्वा सैन्यानां खबाहुबलमात्मनः ।
 तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्वली ॥ ६६
 वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
 ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ६७
 तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ ।
 हृष्टवत्संप्रजहाते व्याघ्रकेसरिणाविव ॥ ६८
 संपातेष्वभिघातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ।
 न तयोरन्तरं कश्चिद्दर्श नरसिंहयोः ॥ ६९
 अवक्षेपोऽसिनिर्हादः शस्त्रान्तरनिदर्शनम् ।
 बाह्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥ ७०
 बाह्याभाभ्यन्तरं चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् ।
 ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ॥ ७१
 ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ।

शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥ ७२
 रुक्मपत्रान्तरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे ।
 सिन्धुराजवलोद्भूतः सोऽभज्यत महानसिः ॥ ७३
 भग्नमाज्ञाय निस्त्रिशमवपुत्य पदानि षट् ।
 अदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ॥ ७४
 तं कार्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् ।
 सहिताः सर्वराजानः परिवदुः समन्ततः ॥ ७५
 ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ।
 ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथम् ॥ ७६
 सिन्धुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा ।
 तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ॥ ७७
 तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणाम् ।
 चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७८
 तामवपुत्य जग्राह विकोशं चाकरोदसिम् ।
 वैनतेयो यथा कार्णिः पतन्तमुरगोत्तमम् ॥ ७९
 तस्य लाघवमाज्ञाय सखं चामिततेजसः ।
 सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ॥ ८०
 ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा ।
 मुमोच भुजवीर्येण वैदूर्यविकृतां शिताम् ॥ ८१
 सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ।
 जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥ ८२
 ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ।
 सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ८३
 यमौ च द्रौपदेयाश्च साधुसाध्विति चुक्रुशुः ।
 बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ८४
 प्रादुरासन्दर्पयन्तः सौभद्रमपलायिनम् ।
 तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ ८५
 अथैनं सहसा सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ।
 अभ्याकिरन्महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥ ८६
 तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवम् ।
 आर्तायनिरभिन्नघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥ ८७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि एकादशदिवसपुद्गे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

भीमेन गदायुद्धे शल्यपराजयः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

बहूनि सुविचित्राणि द्वन्द्वयुद्धानि सञ्जय ।
 त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुताम् १
 'न हि देवासुरं युद्धमीदृग्भूतं भवेदिति ।
 चिन्तयामि च युद्धानि श्रुत्वा घोराणि सञ्जय' २
 आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ।
 कुरूणां पाण्डवानां च युद्धं देवासुरोपमम् ॥ ३
 न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमम् ।
 तस्मादार्तायनेयुद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
 समुत्क्षिप्य नदन्कुद्रः प्रचस्कन्दरथोत्तमात् ५
 तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
 जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ६
 सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
 एहोहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्ताद्रीमेन वारितः ॥ ७
 वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान् ।
 शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ८
 तथैव मद्राजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलम् ।
 ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ९
 'तं दीप्तमिव कालाग्निं पाशहस्तमिवान्तकम् ।
 जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥' १०
 ततस्तूर्यनिनादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
 सिंहनादाश्च संजुह्वरीणां च महास्वनाः ॥ ११
 पश्यतां शतशो ह्यासीदन्योन्यमभिधावताम् ।
 पाण्डवानां कुरूणां च साधुसाध्विति निःस्वनः ॥
 न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत ।
 सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ १३
 तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
 सोढुमुत्सहते लोके युधि कोऽन्यो वृकोदरात् १४
 पटैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षणी ।
 प्रजज्वाल तदा विद्धा भीमेन महती गदा ॥ १५

'सामिदीप्ता महारौद्रा गदा सा शुशुभे तदा ॥'
 तथैव चरतो मार्गान्मण्डलानि च सर्वशः ।
 महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा ॥ १७
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
 आवर्तितगदाशङ्गाबुभौ शल्यवृकोदरौ ॥ १८
 'क्रोधताम्रेक्षणौ वीरौ शत्रुसङ्घविमर्दनौ ।
 महामात्रौ महोत्साहौ गदायुद्धविशारदौ ॥' १९
 मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
 निर्विशेषमभ्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ २०
 ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
 सामिज्वाला महारौद्रा तदा तूर्णमशीर्यत ॥ २१
 तथैव भीमसेनस्य द्विषताऽभिहता गदा ।
 वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतौ वृक्ष इवावभौ ॥ २२
 गदा क्षिप्ता तु समरे मद्राजेन भारत ।
 व्योम दीपयमाना सा समुजे पावकं मुहुः ॥ २३
 तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा ।
 तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा ॥ २४
 ते गदे गदिनां श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम् ।
 श्वसन्त्यौ नागकन्ये व समुजाते विभावसुम् ॥ २५
 नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ ।
 तौ विचेरतुरासाद्य गदाभ्याभ्यां परस्परम् ॥ २६
 ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
 ददृशते महात्मानौ किंशुकाविव पुष्पितौ ॥ २७
 शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
 गदाभिघातसंहादः शक्राशनिरवोपमः ॥ २८
 गदया मद्राजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
 नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥ २९
 तथा भीमगदावेगेस्ताड्यमानो महाबलः ।
 धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ ३०
 आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितगदाबुभौ ।
 पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ ३१

व इवाथै ॥ २५ ॥

अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ सन्निपत्य गजाविव ।
 सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३२
 तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशहतौ ।
 युगपत्पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥ ३३
 ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनःपुनः ।
 शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३४
 दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाऽभिनिपीडितम् ।
 विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतम् ॥ ३५
 ततः स्वरथमारोप्य मद्राणामधिपं रणे ।
 अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३६
 क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः ।

भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३७
 ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखम् ।
 सनागपत्त्यश्वरथाः समकम्पन्त मारिष ॥ ३८
 ते पाण्डवैरर्धमानास्तावका जितकाशिभिः ।
 भीता दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ ३९
 निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पाण्डवेया महारथाः ।
 व्यरोचन्त रणे राजन्दीप्यमाना इवाग्रयः ॥ ४०
 'अथ मङ्गुकभेरिमहामुरजाः
 पणवानकदुन्दुभिनिर्झरिभिः ।
 विनदन्ति भृशं सहशङ्करवै-
 विविधैश्च नरोत्तम सिंहरवैः ॥' ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि एकादशदिवसयुद्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

द्रोणेन युधिष्ठिरग्रहणोद्यमे अर्जुनेन तज्जङ्गः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तद्वलं सुमहदीर्णं तदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
 दधारैको रणे पाण्डूवृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १
 शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगे ।
 विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ॥ २
 तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
 भानोरिव महाराज धर्मकाले मरीचयः ॥ ३
 तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा ।
 निपेतुरुर्व्यां सहसा वातभग्ना इव द्रुमाः ॥ ४
 हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च महारथः ।
 अपातयद्रणे राजञ्छतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५
 दृष्ट्वा तमेकं समरे विचरन्तमभीतवत् ।
 सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६
 नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् ।
 विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७
 तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् ।
 तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥ ८

कर्णात्मजं शरव्रातैरदृश्यं चक्रुरञ्जसा ।
 तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९
 छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् ।
 शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वताञ्जलदा इव ॥ १०
 तान्पाण्डवाः प्रत्यगृह्णन्स्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः ।
 पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ॥ ११
 तद्युद्धमभवद्धोरं सुमहद्रोमहर्षणम् ।
 त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥ १२
 एवं युयुधिरे वीराः संरब्धाः कुरुपाण्डवाः ।
 परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ॥ १३
 तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूष्यमिततेजसाम् ।
 युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥ १४
 भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ।
 वभासे स रणोद्देशः कालमूर्यैरिवोदितैः ॥ १५
 'प्रजानां संक्षये घोरे यथा सूर्योदयो भवेत् ।
 शूराणामुदयस्तद्वदासीत्पुरुषसत्तम ॥' १६
 तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।

क्षीबवन्मत्तवत् ॥ ३७ ॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अस्त्रमायया अस्त्रकौशलेन ॥ १ ॥ पतत्रिवरभोगिनामिव
 पतत्रिवरो गरुडः । भोगिनः सर्पाः ॥ १४ ॥

महाबलानां बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ॥ १७
 ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिःस्वनम् ।
 त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथम् ॥ १८
 तत्प्रभ्रं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितम् ।
 अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १९
 'भारद्वाजममर्षश्च विक्रमश्च समाविशत् ।
 समुद्धृत्य निषङ्गाच्च धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
 महाशरधनुष्पाणिर्न्यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २०
 सारथे याहि यत्रैष पाण्डरेण विराजता ।
 ध्रियमाणेन च्छत्रेण राजा तिष्ठति धर्मराट् ॥ २१
 तदेतदीर्यते सैन्यं धार्तराष्ट्रमनेकधा ।
 एतत्संस्तम्भयिष्यामि प्रतिवार्य युधिष्ठिरम् ॥ २२
 न हि मामभिवर्षन्तं संयुगे तात पाण्डवाः ।
 मात्स्यपाञ्चालराजानः सर्वे च सहसोमकाः ॥ २३
 अर्जुनो मत्प्रसादाद्धि महास्त्राणि समाप्तवान् ।
 न मामुत्सहते तात न भीमो न च सात्यकिः ॥ २४
 मत्प्रसादाद्धि वीभत्सुः परमेष्वासतां गतः ।
 ममैवास्त्रं विजानाति धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः ॥ २५
 नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणा ।
 याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे च जयाय च ॥ २६
 सञ्जय उवाच ।
 एवं संचोदितो यन्ता द्रोणमभ्यवहत्ततः ॥ २७
 तदाऽश्वहृदयेनाश्वानभिमन्याशु हर्षयन् ।
 रथेन सवरुथेन भास्वरेण विराजता ॥ २८
 तं करुशाश्च मात्स्याश्च चेदयश्च ससात्वताः ।
 पाण्डवाश्च सपाञ्चालाः सहिताः पर्यवारयन् ॥ २९
 ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः ।
 प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३०
 तमाविध्यच्छित्तैर्वाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
 तस्य द्रोणो धनुश्छित्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ ३१
 चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः ।
 दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् ॥ ३२
 द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभम् ।

सिंहनादरवो ह्यासीत्साधुसाध्विति भाषितम् ॥ ३३
 कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे ।
 विव्याधोरसि संकुद्धः सिंहवच्च नदन्मुहुः ॥ ३४
 संवार्य च रणे द्रोणं कुमारस्तु महाबलः ।
 शरैरनेकसाहसैः कृतहस्तो जितश्रमः ॥ ३५
 तं शूरमार्थव्रतिनं मन्त्रास्त्रेषु कृतश्रमम् ।
 चक्ररक्षं परामृद्वात्कुमारं द्विजपुङ्गवः ॥ ३६
 स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
 तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भारद्वाजो द्विजर्षभः ॥ ३७
 शिखण्डिनं द्वादशभिर्विशल्या चोत्तमौजसम् ।
 नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ ३८
 युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः ॥ ३९
 व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यमभिद्रवन् ।
 अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ४०
 युगंधरस्ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
 वारयामास संकुद्धं वातोद्धतमिवार्णवम् ॥ ४१
 युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 युगंधरं तु भलेन रथनीडादपातयत् ॥ ४२
 'तं विजित्य महातेजा भारद्वाजो महामनाः ।
 अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥' ४३
 ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिविः ।
 व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४४
 एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरम् ।
 आवब्रुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान्बहून् ॥ ४५
 व्याघ्रदत्तस्तु पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ।
 पञ्चाशता शितै राजंस्तत उच्चुकुशुर्जनाः ॥ ४६
 त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथम् ।
 ग्राहसत्सहसा हृष्टस्त्रासयन्वै महारथान् ॥ ४७
 ततो विष्णुर्नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
 तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ४८
 ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
 व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भट्टाभ्यामाहरद्वली ॥ ४९
 तान्प्रमृज्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् ।

युधिष्ठिररथाभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥ ५०
 ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्यौधिष्ठिरे बले ।
 हतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ५१
 अब्रुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
 अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ॥ ५२
 अस्मिन्महूर्ते द्रोणस्तु पाण्डवं गृह्य हर्षितः ।
 आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥ ५३
 एवं संजल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
 आयाज्यवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥ ५४
 शोणितोदां रथावर्तां कृत्वा विशसने नदीम् ।
 शूरास्थिचयसंकीर्णां प्रेतकूलापहारिणीम् ॥ ५५
 तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ।
 नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरुन्विद्राव्य पाण्डवः ॥ ५६
 ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
 छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ५७
 शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
 नान्तरं ददृशे कश्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥ ५८

न दिशो नान्तरिक्षं च न द्यौर्नैव च मेदिनी ।
 अदृश्यन्त महाराज बाणभूता इवाभवन् ॥ ५९
 नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किंचन संयुगे ।
 बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ६०
 सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते तमसा चाभिसंवृते ।
 नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन् च कश्चन ॥ ६१
 ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ।
 तान्विदित्वा पुनस्त्रस्ता न युद्धमनसः परान् ॥ ६२
 खान्यनीकानि वीभत्सुः शनकैरवहारयत् ।
 ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं ग्रहृष्टाः पाण्डुसृज्जयाः ॥ ६३
 पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः ।
 एवं स्वशिविरं प्रायाजित्वा शत्रून्धनञ्जयः ॥ ६४
 पृष्ठतः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ॥ ६५
 मसारगल्वर्कसुवर्णरूपै-
 र्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुखैः ।
 चित्रे रथे पाण्डुसुतो वभासे
 नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ६६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि एकादशदिवसयुद्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ समाप्तं च द्रोणाभिषेकपर्वं ॥

(अथ संशप्तकवधपर्व ॥ २ ॥)

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

संशप्तकैराहूतस्यार्जुनस्य युधिष्ठिररक्षणे सत्यजितं नियोज्यं तान्प्रति युद्धाय गमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ते सेने शिविरं गत्वा न्यविशेतां विशांपते ।
 यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥ १
 कृत्वाऽवहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ।
 दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सत्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २
 उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनञ्जये ।
 शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३
 इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे ।

मा विशङ्कीर्ष्यो मह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४
 अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्रेतवाहने ।
 तत एष्यति ते राजन्वशमेष युधिष्ठिरः ॥ ५
 कश्चिदाहूय तं सङ्ख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ।
 तमजित्वा न कौन्तेयो निवर्तेत कथंचन ॥ ६
 एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप ।
 ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७
 अर्जुनेन परित्यक्तो न चेन्नासात्पलायते ।

विशसने युद्धे ॥ ५५ ॥ मसारः इन्द्रनीलः । गल्वर्कः पद्मरागः
 ॥ ६६ ॥ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

योगेन उपायेन ॥ ५ ॥

मामुपायान्तमालोक्य गृहीतं विद्धि पाण्डवम् ॥८
 एवं तेऽहं महाराज धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ९
 यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
 अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १०
 सञ्जय उवाच ।

द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्तदा ।
 भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ११
 वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
 अनागःस्वपि चागस्तत्कृतमस्मात् तेन वै ॥ १२
 ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
 क्रोधाग्निना दह्यमाना ह्यशेमहि सदा निशि ॥ १३
 स नो दिष्ट्याऽस्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
 कर्तारः स वयं कर्म यच्चिकीर्षाम हृदतम् ॥ १४
 भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।
 वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५
 अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताऽथवा पुनः ।
 सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ १६
 एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यवर्मा च भारत ।
 सत्यव्रतश्च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १७
 सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
 न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥ १८
 मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
 सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १९
 मावेल्लकैर्ललितैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
 रथानामयुतेनैव सोऽगमद्भातृभिः सह ॥ २०
 नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः ।
 समुत्थितं विशिष्टानां शपथार्थमुपागमत् ॥ २१
 ततो ज्वलनमानर्च्य हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
 जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥ २२
 ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
 मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३

यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
 योक्ष्यमाणास्तदाऽऽत्मानं यशसा विजयेन च ॥ २४
 ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
 प्राप्याँल्लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २५
 ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्वा पृथक्पृथक् ।
 गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥ २६
 'द्विजमुख्यैः समुदितैः कृतस्वस्त्ययनाशिषः ।
 मुदिताश्च ग्रहृष्टाश्च जलं संस्पृश्य निर्मलम् ॥' २७
 प्रज्वाल्य कृष्णवर्तमानमुपागम्य रणव्रतम् ।
 तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २८
 शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचो बभाषिरे ।
 सर्वे धनञ्जयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥ २९
 ये वै लोकाश्चाव्रतिनां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।
 मद्यपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥ ३०
 ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
 शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा व्रतः ॥ ३१
 अगारदाहिनां चैव ये च गां निघ्नतामपि ।
 अपकारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥ ३२
 स्वभार्यामृतुकालेषु मोहाद्वै नाभिगच्छताम् ।
 श्राद्धमैथुनिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥ ३३
 न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
 क्लीबेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणाम् ॥ ३४
 नास्तिकानां च ये लोका येऽग्निमातृपितृत्यजाम् ।
 तानामुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥ ३५
 यद्यहन्ता वयं युद्धे निवर्तेम धनञ्जयम् ।
 तेन चाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेमहि पराङ्मुखाः ॥ ३६
 यदि त्वसुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे ।
 इष्टाँल्लोकान्प्राप्नुयामो वयमद्य न संशयः ॥ ३७
 एवमुक्त्वा तदा राजंस्तेऽभ्यवर्तन्त संयुगे ।
 आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति ॥ ३८
 आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैः पार्थः परपुरञ्जयः ।
 धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३९

लोक्याः पुण्यलोकाः ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यं वेदव्रताचरणम् । श्रुति-
 वेदाध्ययनं ते एव मुखं प्रधानं येषु तैः । कर्मभिरिति शेषः
 ॥ २५ ॥ आत्मापहारिणां स्वजातिगोपकानाम् ॥ ३३ ॥ श्रुतं

प्रतिज्ञातम् ॥ ३४ ॥ अपदान्तरमव्यवहितम् ॥ ३९ ॥ सप्तदशो-
 ऽध्यायः ॥ १७ ॥

आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
 संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति महामृधे ॥ ४०
 एष च भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माऽऽह्वयते रणे ।
 वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४१
 नैतच्छक्रोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि ॥ ४२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 श्रुतं ते तत्त्वतस्तात यद्रोणस्य चिकीर्षितम् ।
 यथा तदनृतं तस्य भवेत्तत्त्वं समाचर ॥ ४३
 द्रोणो हि बलवान्शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः ।
 प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रहणं मे महारथ ॥ ४४
 अर्जुन उवाच ।
 अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य त्वां रक्षिता युधि ।

ध्रियमाणे च पाञ्चाल्ये नाचार्यः काममाप्स्यति ॥
 हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो ।
 सर्वैरपि समेतैर्वा न स्यातव्यं कथंचन ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फल्गुनः ।
 प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा ह्याशिषश्चास्य योजिताः ४७
 विहायैनं ततः पार्थस्त्रिगर्तान्प्रत्ययाद्वली ।
 क्षुधितः क्षुद्धिघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ॥ ४८
 ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतम् ।
 ऋतेऽर्जुनं भृशं कुद्वं धर्मेराजस्य निग्रहे ॥ ४९
 ततोऽन्योन्येन ते सैन्ये समाजग्मतुरोजसा ।
 गङ्गासरय्वौ वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अर्जुनस्य संशप्तकैः सह युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः ।
 व्यूढानीकै रथैरेव चन्द्रार्धारूपैर्मुदा युताः ॥ १
 ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष ।
 'अतीव संप्रहृष्टास्ते ह्युपलक्ष्य धनञ्जयम् ।'
 उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ॥ २
 स दिशः प्रदिशः सर्वा नभश्चैव समावृणोत् ।
 आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥ ३
 सोऽतीव संप्रहृष्टास्तानुपलभ्य धनञ्जयः ।
 किञ्चिदभ्युत्सयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
 देवकीपुत्र पश्येमान्मुमूर्षूनद्य संयुगे ।
 भ्रातृस्त्रैर्गतकानेतात्रोदितव्ये ग्रहर्षितान् ॥ ५
 अथवा हर्षकालोऽयं त्रैगर्तानामसंशयम् ।
 कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्ति संयुगे ।
 'मया हता हि संग्रामे लोकान्प्राप्स्यन्ति पुष्कलान्'
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः ।

आससाद रणे व्यूढां त्रिगर्तानामनीकिनीम् ॥ ७
 स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् ।
 दध्मौ वेगेन महता घोषेणापूरयन्दिशः ॥ ८
 तेन शब्देन विव्रस्ता संशप्तकवरूथिनी ।
 विचेष्टाज्वस्थिता सङ्क्षेपे ह्यस्मसारमयी यथा ॥ ९
 'सा सेना भरतश्रेष्ठ निश्चेष्टा शुशुभे तदा ।
 चित्रे पटे यथान्यस्ता कुशलैः शिल्पिभिर्नरैः १०
 खनेन तेन सैन्यानां दिवमावृण्वता तदा ।
 सखना पृथिवी सर्वा तथैव च महोदधिः ।
 खनेन तेन सैन्यानां कर्णास्तु बधिरीकृताः ॥ ११
 बाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
 विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरं च प्रसुप्तुवुः ।
 'ततो व्युपारमच्छब्दः प्रहृष्टास्ते ततोऽभवन् ॥ १२
 उपलभ्य ततः संज्ञामवस्थाप्य च बाहिनीम् ।
 युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ १३

व्यूढानीकै रथैरेव चन्द्राकारं मुदा युताः इति श्रुत्वा पाठः

॥ १ ॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

तानर्जुनः सहस्राणि दशपञ्चभिराशुगैः ।
 अनागतानेव शरैश्चिच्छेदाशु पराक्रमी ॥ १४
 ततोऽर्जुनं शितैर्वाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः ।
 प्राविध्यन्त ततः पार्थस्तानविध्यत्रिभिस्त्रिभिः ॥ १५
 एकैकस्तु ततः पार्थ राजन्विध्याध पञ्चभिः ।
 स च तान्प्रतिविध्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥
 भूय एव तु संकुद्वास्त्वर्जुनं सहकेशवम् ।
 आपूरयञ्चशरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ॥ १७
 ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति ।
 अमराणामिव व्राताः फुल्लं द्रुमगणं वने ॥ १८
 ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैः शरैः ।
 अविध्यदिपुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनम् ॥ १९
 तैः किरीटी किरीटस्यैर्हेमपुङ्खैरजिह्वगैः ।
 शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ २०
 हस्तावापं सुबाहोस्तु भलेन युधि पाण्डवः ।
 चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २१
 ततः सुशर्मा दशभिः सुरथस्तु किरीटिनम् ।
 सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समर्पयत् ॥ २२
 तांस्तु सर्वान्पृथग्वाणैर्वानरप्रवरध्वजः ।
 प्रत्यविध्यद्वजांश्चैषां भलैश्चिच्छेद सायकान् ॥ २३
 सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयांश्चास्यावधीच्छरैः ।

अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपातयत् ॥ २४
 'जहार पार्थः सैन्येषु सहस्रे द्वे च योधिनाम् ।'
 तस्मिन्निपतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ॥ २५
 'भूयिष्ठं प्रतिरुद्धा ये हतैर्योर्धैर्यशस्त्रिनः ।'
 व्यद्रवन्त भयाद्भीता यत्र दौर्योधनं बलम् ॥ २६
 ततो जघान संकुद्बो वासविस्तां महाचमूम् ।
 शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २७
 ततो भग्रे बले तस्मिन्विप्रलीने समन्ततः ।
 सव्यसाचिनि संकुद्बे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ॥ २८
 ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 अमुह्यंस्तत्रतत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ॥ २९
 ततस्त्रिगर्तराद कुद्बस्तानुवाच महारथान् ।
 अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ ॥ ३०
 शप्त्वाऽथ शपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यशः ॥ ३१
 नावहास्याः कथं लोके कर्मणाऽनेन संयुगे ।
 भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलम् ॥ ३२
 एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ।
 शङ्खांश्च दध्मिरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३३
 ततस्ते संन्यवर्तन्त संशप्तकगणाः पुनः ।
 नारायणाश्च गोपाला मृत्युं कृत्वाऽनिवर्तनम् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अर्जुनस्य संशप्तकैः सह युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ।
 वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १
 चोदयाश्चान्हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति ।
 नैते हासन्ति संग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ॥ २
 पश्य मेऽस्त्रबलं धीरं बाहोरिष्वसनस्य च ।
 अद्यैतान्पातयिष्यामि कुद्बो रुद्रः पशूनिव ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा प्रतिनन्द्य शिवेन तम् ।

प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्रयत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४
 स रथो भ्राजतेऽत्यर्थमुद्यमानो रणे तदा ।
 उद्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥ ५
 मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च ।
 यथा शक्ररथो राजन्युद्धे देवासुरे पुरा ॥ ६
 अथ नारायणाः कुद्वा विविधायुधपाणयः ।
 छादयन्तः शरव्रातैः परिववृर्धनञ्जयम् ॥ ७
 अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ ।
 कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ॥ ८

कुद्वस्तु फल्गुनः सङ्घर्षे द्विगुणीकृतविक्रमः ।
 गाण्डीवं धनुरामृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ॥ ९
 बद्धा च भुक्कुटिं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् ।
 देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ॥ १०
 अथास्त्रमरिसङ्घं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ।
 ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११
 अर्जुनप्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ।
 अन्योन्येनार्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे ॥ १२
 अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ पाण्डवयादवौ ।
 इति ब्रुवाणाः संमूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३
 'अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तावका भरतर्षभ ।'
 मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ॥ १४
 'रुधिरोक्षितगात्रास्ते प्रेक्षमाणाः परस्परम् ।'
 अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १५
 'रुधिरोत्पीडनास्ते तु रुधिरेण समुक्षिताः ।
 चन्दनस्य रसेनेव व्यभ्राजन्त रणाजिरे ॥ १६
 ततः प्रसह्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः ।
 न्यहनत्ताञ्छरैस्तीक्ष्णैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ १७
 हतावशिष्टास्ते भूयः परिवार्य धनञ्जयम् ।
 साश्चध्वजरथं चक्रुरदृश्यं शरवृष्टिभिः ॥ १८
 ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ।
 कृत्वा तदस्त्रं तान्वीराननयद्यमसादनम् ॥ १९
 अथ ग्रहस्य बीभत्सुर्ललितान्मालवानपि ।
 मावेल्लकांस्त्रिगर्ताश्च यौधेयांश्चादयच्छरैः ॥ २०
 ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
 व्यसृजञ्छरजालानि पार्थे नानाविधानि च ॥ २१
 न ध्वजो नार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ।
 प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः ॥ २२
 ततस्ते लब्धलक्षत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ।
 हतौ कृष्णाविति ग्रीत्या वासांस्यादुधुवुस्तदा ॥ २३
 भेरीमृदङ्गशङ्खाश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ।
 सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २४
 ततः प्रसिध्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ।

कासि पार्थ न पश्यामि कचिज्जीवसि शत्रुहन् ॥ २५
 तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणो धनंजयः ।
 वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ॥ २६
 ततः संशप्तकत्रातान्साश्चद्विपरथायुधान् ।
 उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव ॥ २७
 उद्यमानास्तु ते राजन्वद्विशोभन्त वायुना ।
 प्रडीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २८
 तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनञ्जयः ।
 जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ॥ २९
 शिरांसि भल्लैरहरद्वाहनपि च सायुधान् ।
 हस्तिहस्तोपमांश्चोरूश्चरैरुर्व्यामपातयत् ॥ ३०
 पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्विमस्तकदृगङ्गुलीन् ।
 नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥ ३१
 गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्स्थान् ।
 शरैर्विशकलीकुर्वश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् ॥ ३२
 मुण्डतालवनानीव तत्रतत्र चकाशिरे ।
 छिन्ना रथध्वजव्राताः केचित्तत्र कचित्कचित् ॥ ३३
 सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशध्वजाः ।
 पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ ३४
 चामरापीडकवचाः स्रस्तांत्रनयनास्तथा ।
 सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थवाणहताः क्षितौ ॥ ३५
 विप्रविद्धासिनाराचाश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ।
 पत्तयश्छिन्नवर्मणः कृपणाः शेरते हताः ॥ ३६
 तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ।
 भ्रमद्भिर्निष्ठनद्भिश्च क्रूरमायोधनं वभौ ॥ ३७
 रजश्च सुमहज्जातं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः ।
 मही चाप्यभवदुर्गा कवन्धशतसंकुला ॥ ३८
 तद्भूमौ रौद्रवीभत्सं वीभत्सोर्यानमाहवे ।
 आक्रीडमिव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ॥ ३९
 ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्चरथद्विपाः ।
 तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ४०
 सा भूमीर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः ।
 आस्तीर्णा संवभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥ ४१

एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ।
व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४२

तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो महारथः ।
उक्त्वा सुबहु राजेन्द्र वचनं वै सुयोधनम् ॥ १
विधाय गोप्तृनृपार्थस्य संशप्तकगणैः सह ।
निष्क्रान्ते च तदा पार्थे संशप्तकवधं प्रति ॥ २
व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूम् ।
अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया ॥ ३
व्यूढां दृष्ट्वा सुपर्णेन भारद्वाजस्य तां चमूम् ।
व्यूहेन मण्डलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ ४
मुखं त्वासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैर्वृतः ॥ ५
चक्षुषी कृतवर्माऽऽसीद्रौतमश्वास्यतां वरः ॥ ६
भूतशर्मा क्षेमशर्मा करकाक्षश्च वीर्यवान् ।
कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूरा भीरा दशेरकाः ७
शका यवनकाम्भोजास्तथा हंसपथाश्च ये ।
ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः ।
गजाश्चरथपच्योधास्तस्थुः परमदंशिताः ॥ ८
भूरिश्रवास्तथा शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः ॥ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्भोजश्च सुदक्षिणः ।
वामं पार्श्वं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रतः स्थिताः ॥ १०
पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्टा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः ।
गान्धाराः शकुनाः प्राच्याः पार्वतीया वसातयः ॥ ११
पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिवान्धवः ।
महत्या सेनया तस्यौ नानाजनपदोत्थया ॥ १२
जयद्रथो भीमरथः संपातिर्ऋषभो जयः ।
भूर्मिजयो वृषकाथो नैषधश्च महाबलः ॥ १३

वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपरिष्कृताः ।
व्यूहस्योरसि ते राजन्स्थिता युद्धविशारदाः ॥ १४
द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः ।
वातोद्धूतार्णवाकारः प्रनृत्त इव लक्ष्यते ॥ १५
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगे ॥ १६
तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजम् ।
आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ॥ १७
माल्यदामवता राजञ्ज्वेतच्छत्रेण धार्यता ।
कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ॥ १८
नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ ।
अतिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥ १९
नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ।
समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ॥ २०
ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् ।
अजय्यमरिभिः सङ्ख्ये पार्थतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१
ब्राह्मणस्य वशं नाहमिद्यामद्य यथा प्रभो ।
पारावतसवर्णाश्च तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २२
वृष्टद्युम्न उवाच ।
द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् ॥ २३
मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ।
न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन ॥ २४
सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वा किरन्वाणान्द्रुपदस्य सुतो बली ।
पारावतसवर्णाश्च स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ २५

उष्णो घर्मालये ॥ १६ ॥ पौर्णमास्यां कृत्तिकायोगयुक्तेन

इन्दुना । शारदपूर्णचन्द्रेणैल्यर्थः ॥ १८ ॥

अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
 क्षणेनैवाभवद्रोणो नातिहृष्टमना इव ॥ २६
 'स हि जातो महाराज द्रोणस्य निधनं प्रति ॥ २७
 मर्त्यधर्मतया तस्मान्भारद्वाजो व्यमुह्यत ।
 नाशकतत्र तत्किंचिदनीकं प्रतिवीक्षितुम् ॥ २८
 ततः किरन्निषृंस्तीक्ष्णान्द्रुपदस्य वरूथिनीम् ।
 भारद्वाजो ययौ तूर्णं पार्षतं वर्जयन्नुधि ।
 द्रुपदस्य महत्सैन्यं दारयामास ब्राह्मणः ॥ २९
 तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्षणः ।
 प्रियं चिकीर्षुर्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नवारयत् ॥ ३०
 स संप्रहारस्तुमुलः सुघोरः समपद्यत ।
 पार्षतस्य च शरस्य दुर्मुखस्य च भारत ॥ ३१
 पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।
 भारद्वाजं शरौघेण सहता समवारयत् ॥ ३२
 द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ।
 नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं सममोहयत् ॥ ३३
 तयोर्विषक्तयोः सङ्ग्रेषे पाश्चाल्यकुरुमुख्ययोः ।
 द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ॥ ३४
 अनिलेन यथाऽभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
 तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि कचित्कचित् ॥
 मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
 तत उन्मत्तवद्राजन्मिर्यादमवर्तत ॥ ३६
 'नैव खं न दिशो भूमिर्वभासे न च भास्करः ।'
 नैव स्वे न परे राजन्नाज्ञायन्त परस्परम् ।
 अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ॥ ३७
 चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वपि वर्मसु ।
 तेषामादित्यवर्णाभा रश्मयः प्रचकाशिरे ॥ ३८
 तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् ।
 बलाकाशबलाभ्रामं ददृशे रूपमाहवे ॥ ३९
 नरानेव नरा जघ्नुर्दग्राश्च हया हयान् ।
 रथाश्च रथिनो जघ्नुर्वारणा वरवारणान् ॥ ४०
 समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः ।
 क्षणेन तुमुलो घोरः संग्रामः समपद्यत ॥ ४१

तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरम् ।
 दन्तसङ्घातसङ्घर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ॥ ४२
 विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्रयः ।
 बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ ४३
 विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ।
 संवभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव वार्षिकी ॥ ४४
 तेषामाहन्यमानानां बाणतोमरक्रष्टिभिः ।
 वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ॥ ४५
 तोमराभिहताः केचिद्वाणैश्च परमद्विपाः ।
 वित्रेसुः सर्वनागानां शब्दमेवापरेऽसृजन् ॥ ४६
 विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः ।
 चक्रुरार्तस्वनं घोरमुत्पातजलदा इव ॥ ४७
 प्रतीपाः क्रियमाणाश्च वारणा वरवारणैः ।
 उन्मथ्य पुनराजग्मुः प्रेरिताः परमाङ्कुशैः ॥ ४८
 महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताः शरतोमरैः ।
 गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ॥ ४९
 निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः ।
 छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ॥ ५०
 हतान्परिवहन्तश्च पतितान्पतितायुधान् ।
 दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥ ५१
 ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरधिपरश्चरैः ।
 पेतुरार्तस्वनं कृत्वा तदा विशसने गजाः ॥ ५२
 तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः ।
 आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥ ५३
 सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः ।
 मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ५४
 गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे ।
 रथिभिः पातिता भलैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ॥ ५५
 क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचामिहता गजाः ।
 परान्खांश्चापि मृद्रन्तः परिपेतुर्दिशो दश ॥ ५६
 गजाश्चरथयोधानां शरीरौघसमावृता ।
 बभूव पृथिवी राजन्मांसशोणितकर्दमा ॥ ५७
 प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्ताश्च वारणैः ।

सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महारथाः ॥ ५८
 रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
 हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुर्भयातुराः ॥ ५९
 जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
 इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ ६०
 आगुल्फेभ्योऽवसीदन्ते नरा लोहितकर्दमैः ।
 दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दवैरिव महाद्रुमाः ॥ ६१
 शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च ।
 छत्राणि च पताकाश्च सर्वे रक्तमदृश्यत ॥ ६२
 हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातितः ।

संक्षुण्णाः पुनरावृत्य बहुधा रथनेमिभिः ॥ ६३
 सगजौघमहावेगः परासुनरशैवलः ।
 रथौघतुमुलावर्तः प्रवभौ सैन्यसागरः ॥ ६४
 तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः ।
 अवगाह्याथ मज्जन्तो नैव मोहं प्रचक्रिरे ॥ ६५
 शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वश्वितलक्ष्मसु ।
 न तेष्वचित्तां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६६
 वर्तमाने तथा युद्धे धोररूपे भयङ्करे ।
 मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

युधिष्ठिरं जिघृक्षतो द्रोणस्य सत्यजिता निरोधः ॥ १ ॥ द्रोणेन सत्यजिति निहते भयाद्युधिष्ठिरस्यापयानम् ॥ २ ॥ पुन-
 युधिष्ठिरं जिघृक्षुणा द्रोणेन पाञ्चाल्यादीनां हननम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
 महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १
 ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले ।
 जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ २
 दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
 युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३
 तत आचार्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते महाबलौ ।
 विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ४
 ततो द्रोणं महेष्वासः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
 अविध्यन्निशिताग्रेण परमास्त्रं विदर्शयन् ॥ ५
 तथास्य सारथेः पञ्च शरान्सर्पविषोपमान् ।
 अमुञ्चदन्तकप्रख्यान्संमुमोहास्य सारथिः ॥ ६
 अथास्य सहसाऽविध्यद्वयान्दशभिराशुगैः ।
 दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पार्णिसारथी ॥ ७
 मण्डलं तु समावृत्य विचरन्पृतनामुखे ।
 ध्वजं चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्षणः ॥ ८
 द्रोणस्तु तत्समालोक्य चरितं तस्य संयुगे ।

मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिन्दमः ॥ ९
 ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
 अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्त्वाऽस्य सशरं धनुः ॥ १०
 स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्रपातवान् ।
 द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिशता कङ्कपत्रिभिः ॥ ११
 दृष्ट्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ।
 वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पाञ्चाल्यो द्रोणमार्दयत् ॥ १२
 संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथम् ।
 चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ॥ १३
 वृकस्तु परमक्रुद्धो द्रोणं पृथ्वा स्तनान्तरे ।
 विव्याध बलवान्नाजस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४
 द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ।
 वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥ १५
 ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ।
 पङ्क्तिः समूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकम् ॥ १६
 अथान्यद्वनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
 साश्वं समूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १७
 स तन्न ममृषे द्रोणः पाञ्चाल्येनादितो मृधे ।
 ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ १८

अचित्तां मोहम् ॥ ६६ ॥ विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्थिसारथी ।
 अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥ १९
 तथा संछिद्यमानेषु कर्मुकेषु पुनःपुनः ।
 पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् ॥ २०
 स सत्यजितमालोक्य तथोदीर्णं महाहवे ।
 अर्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ २१
 तस्मिन्हते महामात्रे पाञ्चालानां महारथे ।
 अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्रस्तो युधिष्ठिरः ॥ २२
 पाञ्चालाः केकया मात्स्याश्चेदिकारुशकोसलाः ।
 युधिष्ठिरमभीप्सन्तो दृष्ट्वा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ २३
 ततो युधिष्ठिरं प्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ।
 व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानलः ॥ २४
 निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनःपुनः ।
 द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥ २५
 सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमाजितैः ।
 पद्भिः समूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वाऽनदद्भुशम् ॥ २६
 क्रूराय कर्मणे युक्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
 अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं महारथम् ॥ २७
 तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
 क्षुरेणापाहरत्पूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥ २८
 मत्स्याञ्जित्वाऽजयच्चेदीन्करुशान्केकयानपि ।
 पाञ्चालान्सृज्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनःपुनः ॥ २९
 तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
 दृष्ट्वा रुक्मरथं वीरं समकम्पन्त सृज्जयाः ॥ ३०
 उभाभ्यां संदधानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
 ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवो ॥ ३१
 नागानश्चान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
 रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथन्ति स्म सायकाः ॥ ३२
 नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
 अश्मवर्षमिवावर्षन्परेषां भयमादधत् ॥ ३३
 सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।
 बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥ ३४
 तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
 दिक्षु सर्वासु पश्यामो द्रोणस्यामिततेजसः ॥ ३५

शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत ।
 हिमवच्छिखराकारं चरतः संयुगे भृशम् ॥ ३६
 द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
 यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३७
 स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः ।
 महानुभावः कल्पान्ते रौद्रां भीरुविभीषणाम् ॥ ३८
 कवचोर्मिध्वजावर्ता मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
 गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३९
 वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
 चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ४०
 शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
 रणभूमिवहां तीव्रां कुरुसृज्जयवाहिनीम् ॥ ४१
 मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ।
 उष्णीषफेनवसनां विकीर्णात्रसरीसृपाम् ॥ ४२
 वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ।
 हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ॥ ४३
 क्रूरां शरीरसंघाटां सादिनकां दुरत्ययाम् ।
 द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ४४
 क्रव्यादगणसंजुष्टां श्वशृगालगणायुताम् ।
 निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ॥ ४५
 तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् ।
 सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ४६
 ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्वतः प्रत्यवारयन् ।
 गभस्तिभिर्वादित्यं तपन्तं भुवनं यथा ॥ ४७
 तं तु शूरं महेष्वासं तावकाऽभ्युद्यतायुधाः ।
 राजानो राजपुत्राश्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ४८
 शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
 क्षत्रवर्मा च विंशत्या वसुदानश्च पञ्चभिः ॥ ४९
 उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणैः क्षत्रदेवश्च सप्तभिः ।
 सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाऽष्टभिः ॥ ५०
 युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः ।
 धृष्टद्युम्नश्च दशभिश्चेकितानस्त्रिभिः शरैः ॥ ५१
 ततो द्रोणः सत्यसन्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
 अभ्यतीत्य स्थानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ५२

ततो राजानमासाद्य ग्रहरन्तमभीतवत् ।
 अविध्यन्नवभिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात् ॥ ५३
 स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
 त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथंचन ॥ ५४
 शिखण्डिनं द्वादशभिर्विशल्या चोत्तमौजसम् ।
 वसुदानं च भलेन प्रैषयद्यमसादनम् ॥ ५५
 अशीत्या क्षत्रवर्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणम् ।
 क्षत्रदेवं तु भलेन रथनीडादपातयत् ॥ ५६
 युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् ।
 विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५७
 ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं गुरुतो राजसत्तमः ।
 अपायाञ्जनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ५८
 तं द्रोणः सधनुष्कं तु साश्वयन्तारमाक्षिणोत् ।
 स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्योतिरिवाम्बरात् ।
 'हत्वा तं विवभौ द्रोणः कुरुभिः परिवारितः ५९
 वार्धक्षेमिस्तु वार्ष्णेयो द्रोणं विद्ध्वा शरोत्तमैः ।
 नवभिश्च महीपालः पुनर्विन्व्याध पञ्चभिः ॥ ६०
 स सात्यकिश्चतुष्षष्ट्या राजन्विन्व्याध सायकैः ।

सुचित्रो दशभिर्वाणैर्द्रोणं विद्ध्वाऽनदद्वली ॥ ६१
 तं द्रोणः समरे राजञ्शरवर्षैरवाकिरत् ।
 अपातयत्ततो द्रोणः सुचित्रं सहसारथिम् ॥ ६२
 साश्वं च समरे राजन्हतो वै प्रापतत्क्षितौ ।
 पात्यमानो महाराज वभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥
 तस्मिन्हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्क्रे ।
 हत द्रोणं हत द्रोणमित्यासीन्निःस्वनो महान् ॥ ६४
 तांस्तथा भृशसंरब्धान्पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
 सृञ्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्वली ॥ ६५
 सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
 वार्धक्षेमिं चैत्रसेनिं सेनाविन्दुं सुवर्चसम् ॥ ६६
 एतांश्चान्यांश्च सुवहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
 सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥ ६७
 तावकाश्च महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
 पाण्डवेयान्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥ ६८
 ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
 पाञ्चालाः केकया मात्स्याः समकम्पन्त भारत ६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसशुद्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

द्रोणपराक्रमहृष्टेन दुर्योधनेन कर्णं संबोध्य भीमसेनाद्यवज्ञाने कृते कर्णेन भीमादीनां प्रशंसनपूर्वकमनवज्ञेयत्वकथनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
 पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥ १
 आर्या युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
 असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥ २
 स हि वीरोन्नतः शूरो यो भग्नेषु निवर्तते ।
 अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥ ३
 जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
 त्यजन्तमाहवे प्राणान्सन्नद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४

महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतां भयवर्धनम् ।
 कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ ५
 भारद्वाजं तथाऽनीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
 के शूराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ६
 सञ्जय उवाच ।
 तान्दृष्ट्वा चलितान्सङ्क्षेपे प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
 पाञ्चालान्पाण्डवान्मात्स्यान्सृञ्जयांश्चेदिकेकयान्
 द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणाशु हारिणा ।
 सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान्यथा प्लवान् ॥ ८

उभयत्र विद्धेति शेषः ॥ ५५ ॥ पाञ्चाल्यो नात्रा ॥ ५८ ॥
 एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अभ्यवर्तत किम् ॥ १ ॥

कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च ।
 रथद्विपनरांश्चैव सर्वतः समवारयन् ॥ ९
 तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ।
 दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं ग्रहष्टः ग्रहसन्निव ॥ १०
 दुर्योधन उवाच ।
 पश्य राधेय पाञ्चालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
 सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्वना ॥ ११
 नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः ।
 यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः ॥ १२
 अर्धमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्खैर्महात्मना ।
 पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३
 सन्निरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ।
 एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १४
 भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ।
 अन्योन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १५
 एष भीमो महाक्रोधी हीनः पाण्डवसृज्यैः ।
 मदीयैरावृतो योधैः कर्णं नन्दयतीव माम् ॥ १६
 व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः ।
 निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १७
 कर्ण उवाच ।
 नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सजेत् ।
 न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्सहिष्यति ॥ १८
 न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः ।
 शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १९
 विषाग्निद्यूतसंकेशान्वनवासं च पाण्डवाः ।
 स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः २०
 निवृत्तो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः ।

वरान्वरान्हि कौन्तेयो रथोदारान्हनिष्यति ॥ २१
 असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः ।
 आयसेन च दण्डेन व्रातान्वातान्हनिष्यति ॥ २२
 तमेनमनुवर्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः ।
 पाञ्चालाः केकया मात्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः ॥
 शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
 विनिघ्नन्तश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४
 ते द्रोणमभिवर्तन्ते सर्वतः कुरुपुङ्गवाः ।
 वृकोदरं परीप्सन्तः सूर्यमभ्रगणा इव ॥ २५
 'समरेषु तु निर्दिष्टाः पाण्डवाः कृष्णबान्धवाः ।
 पाञ्चालाः केकया मात्स्याः पाण्डवेयाश्च सर्वशः ॥
 शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
 ह्रीमन्तः शत्रुमरणे निपुणाः पुण्यलक्षणाः ॥ २७
 बहवः पार्थिवा राजंस्तेषां वशगता रणे ।
 मावमंस्थाः पाण्डवांस्त्वं नारायणपुरोगमान् ॥ २८
 एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्धनव्रतम् ।
 अरक्षमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः ॥ २९
 असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे ।
 अतिभारमहं मन्ये भारद्वाजे समाहितम् ॥ ३०
 ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्र द्रोणो व्यवस्थितः ।
 कोका इव महानागं मा वै हन्युर्धनव्रतम् ॥ ३१
 सञ्जय उवाच ।
 राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्ततः ।
 भ्रातृभिः सहितो राजन्प्रायाद्रोणरथं प्रति ॥ ३२
 तत्रारावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम् ।
 पाण्डवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

रथात्तामश्च ध्वजवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि सञ्जय ।

कोको वृकः ॥ ३१ ॥ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

ये द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ।
 'तान्यहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पृथक्पृथक् ॥ १

रथचिह्नानि हयान् ध्वजान्ध्वजवर्णनम् ॥ १ ॥

दूयते मे मनस्तात द्रोणं प्रति परन्तपम् ।
 श्रुत्वा भीष्मस्य निधनं तद्वदेतद्भविष्यति ॥' २
 सञ्जय उवाच ।
 ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्तं वृकोदरम् ।
 रजताश्वस्ततः शूरः सैन्यैः संन्यवर्तत ॥ ३
 सारङ्गाश्चो युधामन्युः स्वयं प्रत्वरयन्हयान् ।
 पर्यवर्तत दुर्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ४
 पारावतसवर्णैस्तु हेमभाण्डैर्महाजवैः ।
 पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नो न्यवर्तत ॥ ५
 पितरं तु परिप्रेप्सुः क्षत्रधर्मा यतव्रतः ।
 सिद्धिं चास्य परां काङ्क्षञ्शोणाश्वः संन्यवर्तत ॥ ६
 पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान्मल्लिकाक्षान्खलङ्कितान् ।
 शैखण्डिः क्षत्रदेवस्तु स्वयं प्रत्वरयन्ययौ ॥ ७
 दर्शनीयास्तु काम्भोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ।
 बहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः ॥ ८
 कृष्णास्तु मेघसंकाशा अवहन्तुत्तमौजसम् ।
 दुर्धर्षाभिसंधाय क्रुद्धं युद्धाय भारत ॥ ९
 तथा तित्तिरिक्लमाषा हया वातसमा जवे ।
 अवहन्तुमुले युद्धे सहदेवमुदायुधम् ॥ १०
 दन्तवर्णास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरम् ।
 भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः ॥ ११
 हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ।
 अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरम् ॥ १२
 राक्षस्वनन्तरो राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
 जातरूपमयच्छत्रः सर्वैस्तैरभिरक्षितः ॥ १३
 ललामैर्हरिभिर्युक्तः सर्वशब्दक्षमैर्युधि ।
 राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्तत ॥ १४
 तं विराटोऽन्वयाच्छीघ्रं सह सर्वैर्महारथैः ।
 केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ।

स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मात्स्यराजानमन्वयुः १५
 तं तु पाटलिपुष्पाणां समवर्णां हयोत्तमाः ।
 वहमाना व्यराजन्त मात्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ १६
 हरिद्रासमवर्णास्तु जवना हेममालिनः ।
 पुत्रं विराटराजस्य सत्वरं समुदावहन् ॥ १७
 इन्द्रगोपकवर्णैश्च भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
 जातरूपसमाभासाः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥ १८
 ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
 वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः ॥ १९
 आमपात्रनिकाशास्तु पाञ्चाल्यममितौजसम् ।
 दत्तास्तुम्बुरुणा दिव्याः शिखण्डिनमुदावहन् २०
 तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
 तेषां तु षट्सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः ॥ २१
 पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष ।
 आक्रीडन्तो बहन्ति सारङ्गश्वला हयाः ॥ २२
 धृष्टकेतुस्तु चेदीनामृषभोऽतिबलदितः ।
 काम्भोजैः श्वलैरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः ॥ २३
 बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः ।
 पलालधूमसंकाशाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् ॥ २४
 मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाह्लिजाताः खलङ्कताः ।
 शूरं शिखण्डिनः पुत्रमृक्षदेवमुदावहन् ॥ २५
 रुक्मभाण्डप्रतिच्छन्नाः कौशेयसदृशा हयाः ।
 क्षमावन्तोऽवहन्सङ्घे सेनाविन्दुमरिन्दमम् ॥ २६
 युवानमवहन्युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः ।
 काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महारथम् ॥ २७
 श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यन्तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
 यन्तुः प्रेष्यकरा राजनराजपुत्रमुदावहन् ॥ २८
 सुतसोमं तु योधाग्र्यं भीमपुत्रं महाबलम् ।
 माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ २९

व्यायच्छन्तं निवर्तमानम् ॥ ३ ॥ सितनीलरुणो वर्णः
 सारङ्गसदृशश्च सः ॥ ४ ॥ पारावतकपोताभः सितनीलसम-
 न्वयात् ॥ ५ ॥ शोणः कोकनदच्छविः ॥ ६ ॥ मल्लिकाक्षाभि-
 मेलेक्षणान् ॥ ७ ॥ महाललाटजघनस्कन्धवक्षोजवा हयाः ।
 दीर्घग्रीवायता ह्रस्वमुष्काः काम्भोजकाः स्मृताः । शुकपत्रपरि-
 छदाः शुकपत्राभरोमाणः ॥ ८ ॥ दन्तवर्णाः गजदन्तगौराः

॥ ११ ॥ श्वेतं ललाटमध्यस्थं तारारूपं हयस्य यत् । ललामं
 चापि तत्प्राहुर्ललामोऽश्वस्तदन्वितः । सकेसराणि रोमाणि सुवर्णा-
 भानि यस्य तु । हरिः स वर्णतोऽश्वस्तु पीतकौशेयसन्निभः ॥ १४ ॥
 पाटलिपुष्पाणां समवर्णाः श्वेतरक्ताः ॥ १६ ॥ विराटराजस्य पुत्रं
 उत्तरम् ॥ १७ ॥ आमपात्रनिकाशाः मलिनश्वेताः ॥ २० ॥ क्ष-
 मावन्तो विनीताः ॥ २६ ॥ प्रेष्यकराः इच्छानुविधासिनः ॥ २८ ॥

सहस्रसोमप्रतिमो बभूव

पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि ।

तस्मिञ्जातः सोमसंक्रन्दमध्ये

यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः ॥ ३०

नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः ।

आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३१

काञ्चनापिहितैर्यौक्त्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः ।

द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमाहवे ॥ ३२

श्रुतकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ।

ऊहुः पार्थसमं युद्धे चापपत्रनिभा हयाः ॥ ३३

यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे ।

अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहन्रणे ॥ ३४

एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।

तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहन्रणे ।

ये तु पुष्करसारस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ३५

पलालकाण्डवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनम् ।

ऊहुः सुतमुले युद्धे हया हृष्टाः खलङ्कृताः ॥ ३६

कुमारं शितिपादास्तु रुक्मचित्रैरुरश्छदैः ।

सौचित्तिमवहद्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥ ३७

रुक्मपीठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः ।

सुवर्णमालिनः क्षान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥ ३८

रुक्ममालाधराः शूरा हेमपृष्ठाः खलङ्कृताः ।

काशिराजं नरश्रेष्ठं श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३९

अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् ।

तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुपावहन् ॥ ४०

यः स पाञ्चालसेनानीद्रोणमंशमकल्पयत् ।

पारावतसवर्णास्तं धृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ४१

तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।

श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभूः ॥ ४२

सहस्रसोमप्रतिमः सोमसहस्रसमः सौम्यतम इत्यर्थः । तस्मिन्

उदयेन्दुनाम्नि उदयेन्दुपर्याये पुरे शक्रप्रस्थ एव सोमसंक्रन्दः

सोमाभिषवणं तस्य मध्ये । तमधिकृत्य तत्फेनेनेत्यर्थस्तस्माद्वेतोः

॥ ३० ॥ शालपुष्पनिभाः रक्तपीताः ॥ ३१ ॥ यौक्त्रैराबन्धैः ।

मयूरग्रीवो मरकतविशेषः ॥ ३२ ॥ पिशङ्गाः कपिलाः ॥ ३४ ॥

पलालकाण्डो निष्फलव्रीहिदण्डस्तद्वर्णाः ॥ ३६ ॥ रुक्मपीठेन

रुक्मवर्णेन पीठेन पृष्ठेनावकीर्णा व्याप्ताः ॥ ३८ ॥ अरुणा

युक्तैः परमकाम्भोजैर्जवनैर्हेममालिभिः ।

भीषयन्तो द्विपत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥ ४३

प्रभद्रकास्तु काम्भोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः ।

नानावर्णैर्हयैः श्रेष्ठैर्हेमवर्णरथध्वजाः ॥ ४४

शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून्विततकार्मुकाः ।

समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ॥ ४५

बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः ।

ऊहुरम्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ॥ ४६

इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः ।

आयात्सदृशैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ४७

अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव ।

राजानं रोचमानं ते हयाः सङ्क्षेपे समावहन् ॥ ४८

कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः ।

जारासन्धि हयाः श्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन् ॥ ४९

ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः ।

जवे श्येनसमाश्रिताः सुदामानमुदावहन् ॥ ५०

शशलोहितवर्णास्तु पाण्डुरोद्गतराजयः ।

पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ५१

पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः ।

तस्य सर्पपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ५२

माषवर्णाश्च जवना बृहन्तो हेममालिनः ।

दधिपृष्ठाश्चित्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन्नुतम् ॥ ५३

शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः ।

पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् ॥ ५४

रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषिकप्रभाः ।

वल्गन्त इव संयत्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् ॥ ५५

हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः ।

मुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं समुदावहन् ॥ ५६

इन्द्राशनिसमस्पर्शा इन्द्रगोपकसन्निभाः ।

अव्यक्तरागाः ॥ ४० ॥ धृष्टद्युम्नस्य पुनर्वचनं द्रोणहन्तृत्वहृदी-

करणार्थम् ॥ ४१ ॥ बभ्रुकौशेयवर्णाः पिङ्गगौराः ॥ ४६ ॥

इन्द्रायुधसवर्णैस्त्रिवर्णैः ॥ ४७ ॥ अन्तरिक्षसवर्णा नीलाः

॥ ४८ ॥ कर्बुराश्चित्राः ॥ ४९ ॥ माषवर्णाः मलिनश्यामाः

॥ ५३ ॥ भद्रकाः शोभनशिरसः । शरकाण्डनिभाः सितगौराः

॥ ५४ ॥ रासभारुणवर्णाभा अरुणमलिनाः । मूषिकप्रभाः मलि-

नश्चेताः ॥ ५५ ॥ कालकाः कृष्णमस्तकाः ॥ ५६ ॥

काये चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ॥ ५७
 विभ्रतो हेममालास्तु चक्रवाकोदरा हयाः ।
 कोसलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ॥ ५८
 शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः ।
 युद्धे सत्यवृत्तिं क्षेमिमवहन्प्रांशवः शुभाः ॥ ५९
 एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
 अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लो न्यवर्तत ॥ ६०
 समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
 अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रसेनमुदावहन् ॥ ६१
 नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः ।
 शैब्यं चित्ररथं सङ्क्षेपे चित्रमाल्याऽवहन्हयाः ॥ ६२
 कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
 रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूहयुद्धदुर्मदम् ॥ ६३
 यं तु सर्वमनुष्येभ्यः ग्राहुः शूरतरं नृपम् ।
 तं पटचरहन्तारं शुकवर्णाऽवहन्हयाः ॥ ६४
 चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् ।
 ऊहुः किंशुकपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ॥ ६५
 एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
 धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्तत ॥ ६६
 नानारूपै रत्नचिह्नैर्वरूथरथकार्मुकैः ।
 वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥ ६७
 ये तु पुष्करवर्णस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।
 ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥ ६८
 योधाश्च भद्रकाराश्च शरदण्डानुदण्डयः ।
 श्वेताण्डाः कुकुटाण्डाभा दण्डकेतुं हयाऽवहन् ॥ ६९
 केशवेन हते सङ्क्षेपे पितर्यथ नराधिपे ।
 भिन्ने कपाटे पाण्ड्यानां विदुतेषु च बन्धुषु ॥ ७०
 भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ।
 अस्त्रैः समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ॥ ७१
 इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीम् ।

निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया ॥ ७२
 वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
 स सागरध्वजः पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिर्भैर्यैः ॥ ७३
 वैदूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रितः ।
 दिव्यं विस्फारयन्प्रापं द्रोणमभ्यद्रवद्वली ॥ ७४
 आरकूटकवर्णाश्च हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।
 अवहन्त्यमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥ ७५
 नानावर्णेन रूपेण नानाकृतिमुखा हयाः ।
 रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥ ७६
 भारतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः ।
 गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वमभीप्सितम् ७७
 लोहिताक्षं महाबाहुं युयुत्सुं मकरध्वजम् ।
 महासत्त्वा महाकायाः सौवर्णस्यन्दने स्थितम् ७८
 सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।
 राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ७९
 वर्णैरूचावचैरन्यैः सदश्चानां प्रभद्रकाः ।
 संन्यवर्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिणः ॥ ८०
 ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काश्चनध्वजाः ।
 प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥ ८१
 अत्यरोचत तान्सर्वान्पृष्ठद्युम्नः समागतान् ।
 सर्वाण्यति च सैन्यानि भारद्वाजो व्यरोचत ॥ ८२
 अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः ।
 कमण्डलुर्महाराज जातरूपमयः शुभः ॥ ८३
 ध्वजं तु भीमसेनस्य वैदूर्यमणिलोचनम् ।
 आजमानं महासिंहं राजन्तं दृष्टवानहम् ॥ ८४
 ध्वजं तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः ।
 दृष्टवानसि सौवर्णं सोमं ग्रहगणान्वितम् ॥ ८५
 मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ ।
 यत्रेणाहन्यमानौ च सुखनौ हर्षवर्धनौ ॥ ८६
 शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् ।

चित्रान्तरा विचित्रावकाशाः । चित्रा अद्भुतदर्शनाः ॥ ५७ ॥
 चक्रवाकोदरा ईषच्छेताः ॥ ५८ ॥ कलायपुष्पवर्णाः मिश्रदया-
 माः ॥ ५९ ॥ पटचराणामसुरविशेषाणां हन्तारं समुद्राधिपम्
 ॥ ६० ॥ योधा युद्धक्षमाः । भद्रकाराः शोभनक्रियाः । शरद-
 ण्डः शरप्रकाण्ड इव अनुदण्डः पृष्ठवंशो येषाम् । सितगौरपृष्ठा

इत्यर्थः ॥ ६९ ॥ कपाटे नगरविशेषे ॥ ७० ॥ आटरूपकव-
 र्णाभाः इति झ. पाठः । तत्र आटरूपकस्य वासकस्य कुसुमं
 तद्वर्णसदृशवर्णा इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ हया अवहन् इति पूर्वस्माद-
 नुकृष्यते ॥ ७८ ॥ सुवर्णवर्णा इति पूर्वोत्तरान्वयि ॥ ७९ ॥
 नन्दोपनन्दकौ नाम्ना ॥ ८६ ॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

अपश्याम रथेत्युग्रं भीषयाणमवस्थितम् ॥ ८७
 हंसस्तु राजतः श्रीमान्ध्वजे घण्टापताकवान् ।
 सहदेवस्य दुर्धर्षो द्विषतां शोकवर्धनः ॥ ८८
 पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमाध्वजभूषणम् ।
 धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्च महात्मनोः ॥ ८९
 अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्मयः ।
 रथे ध्वजवरो राजस्तप्तचामीकरोज्ज्वलः ॥ ९०
 घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत ।
 अश्वाश्च कामगास्तस्य रावणस्य पुरा यथा ॥ ९१
 माहेन्द्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
 वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप ॥ ९२
 त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् ।
 तद्दिव्यमजरं चैव फाल्गुनार्थाय वै धनुः ॥ ९३

वैष्णवं नकुलायाथ सहदेवाय चाश्विजम् ।
 घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ॥ ९४
 रौद्रमाग्नेयकौबेरं याम्यं गिरिशमेव च ।
 पञ्चानां द्रौपदेयानां धनूरत्नानि भारत ॥ ९५
 रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं लेभे यद्रोहिणीसुतः ।
 तत्तुष्टः प्रददौ रामः सौमद्राय महात्मने ॥ ९६
 एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषिताः ।
 तत्रादृश्यन्त शूराणां द्विषतां शोकवर्धनाः ॥ ९७
 तदभूद्ध्वजसंवाधमकापुरुषसेवितम् ।
 द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवापितम् ॥ ९८
 शुश्रुवुर्नाभगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।
 द्रोणमाद्रवतां राजन्स्वयंवर इवाहवे ॥ ९९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशतसकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

धृतराष्ट्रेण पुत्रान्प्रति शोचनपूर्वकं सञ्जयं प्रति युद्धकथनचोदना ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि सञ्जय ।
 आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा नृपाः ॥ १
 संग्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ।
 तस्मिन्नेव च सर्वार्थाः प्रदृश्यन्ते पृथग्विधाः ॥ २
 दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी ।
 अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३
 स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे ।
 किमन्यदैवसंयोगान्मम पुत्राभवाय च ॥ ४
 युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
 स तथाऽऽकृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५
 द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः ।
 स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ॥ ६
 अर्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ।
 चेदीनां चार्धमपरे मामेव समुपाश्रिताः ॥ ७
 पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा ।

इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ८
 तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ।
 निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९
 मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दिनम् ।
 सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरूपेयिवान् ॥ १०
 समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं मोहं परममागतः ।
 भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११
 यन्मां क्षत्ताऽब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनम् ।
 दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह ॥ १२
 नृशंसं तु परं तात त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि ।
 पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृत्स्नं न मरणं व्रजेत् ॥ १३
 यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ।
 सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति ॥ १४
 अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य कृतोच्छेदस्य सञ्जय ।
 अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ १५
 कथं स्यादवशेषो हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ।
 यौ नित्यमुपजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥ १६

संग्रयुक्तः संबद्धः । भवति उत्पद्यते । तस्मिन् दिष्ट एव ॥ २ ॥

व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
 केऽयुध्यन्के व्यपाकुर्वन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् १७
 धनञ्जयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः ।
 तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च वृकोदरात् ॥ १८

यथाऽऽसीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु सञ्जय ।
 मम सैन्यावशेषस्य सन्निपातः सुदारुणः ॥ १९
 कथं च वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा ।
 मामकानां च ये शूराः के कांस्तत्र न्यवारयन् ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

द्वन्द्वयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 महद्भैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पाण्डुषु ।
 दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ॥ १
 तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ।
 ततो हतममंस्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते ॥ २
 तांस्तु शूरान्महेष्वासान्कूरं कर्म चिकीर्षतः ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ॥ ३
 यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः ।
 वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ४
 ततो दुर्मर्षणो भीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ।
 आरादृष्ट्वा किरन्वाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५
 तं बाणैरवतस्तार कुद्धो मृत्युरिवाहवे ।
 तं च भीमोऽतुदद्वाणैस्तदाऽऽसीतुमुलं महत् ॥ ६
 तं ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः ।
 राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७
 कृतवर्मा शिनेः पौत्रं द्रोणं प्रेप्सुं विशांपते ।
 पर्यवारयदायान्तं शूरं समरशोभिनम् ॥ ८
 तं शैनेयः शरव्रातैः कुद्धः कुद्धमवारयत् ।
 कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ९
 सैन्धवः क्षत्रवर्माणमायान्तं निशितैः शरैः ।
 उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १०
 क्षत्रवर्मा सिन्धुपतेश्छिच्चा केतनकार्मुके ।
 नाराचैर्दशभिः कुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११

अथान्यद्वनुरादाय सैन्धवः कृतहस्तवत् ।
 विव्याध क्षत्रवर्माणं रणे सर्वायसैः शरैः ॥ १२
 युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथम् ।
 सुबाहुर्भारतं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १३
 सुबाहोः सधनुर्बाणावस्यतः परिघोपमौ ।
 युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४
 राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्राद् समवारयत् ॥ १५
 तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिर्द्विरवाकिरत् ।
 मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वाऽनदद्भुजम् ॥ १६
 तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त च कार्मुकम् ।
 क्षुराभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्तत उच्चुकुर्भुजनाः ॥ १७
 तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः ।
 आद्रवन्तं सहानीकः सहानीकं न्यवारयत् ॥ १८
 तद्युद्धमभवद्भोरं वृद्धयोः सहसेनयोः ।
 यथा महायूथपयोद्विपयोः संप्रभिन्नयोः ॥ १९
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्च्छताम् ।
 सहसैन्यौ सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिम् ॥ २०
 तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीदेवामुरोपमम् ।
 मत्स्यानां केकयैः सार्धमभीताश्वरथद्विपम् ॥ २१
 नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ।
 अखन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत् ॥ २२
 ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भलैः सुसंशितैः ।

भ्रातृव्यादमित्रात् ॥ १८ ॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

भीरोर्भावी भैरवं भयमिति यावत् ॥ १ ॥ दृष्टिपथे गते
 इति ड. पाठः ॥ २ ॥ बाह्यं मृत्युभयं इति क. ड. पाठः ॥ ७ ॥

उत्पिञ्जलकमत्यन्ताकुलम् । तदद्भुततमं युद्धं इति क. ड. पाठः
 ॥ २१ ॥ भूतकर्मा सभापतिरिति दिनामा ॥ २२ ॥

चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे ॥ २३
 सुतसोमं तु विक्रान्तमायान्तं तं शरौघिणम् ।
 द्रोणायाभिमुखं वीरं साल्वो बाणैरवारयत् ॥ २४
 स तु भीमरथः साल्वमाशुगैरायसैः शितैः ।
 षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनम् ॥ २५
 श्रुतकीर्तिं समायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।
 चित्रसेनो महाराज तव पौत्रं न्यवारयत् ॥ २६
 तमार्जुनिः शरैश्चक्रे पितृव्यं जर्जरच्छविम् ।
 शरैश्च द्रौपदीपुत्रं चित्रसेनः समावृणोत् ॥ २७
 किरन्तं शरजालानि प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
 श्रुतकर्माणमायान्तं दौशशासनिरवारयत् ॥ २८
 तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ परस्परवधैषिणौ ।
 पितृणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतयुद्धमुत्तमम् ॥ २९
 तिष्ठन्तमग्रे तं दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं महाहवे ।
 द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् ॥ ३०
 तं कुद्वं प्रतिविन्व्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः ।
 सिंहलाङ्गलक्ष्माणं पितुरर्थं व्यवस्थितम् ॥ ३१
 प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले कृषीवलः ।
 द्रौणायनिद्रौपदेयं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३२
 यस्तु शूरतमो राजन्भयोः सेनयोर्मतः ।
 तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत् ॥ ३३
 स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत ।
 लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बहोभत ॥ ३४
 ततोऽभिमन्युः कर्माणि कुर्वन्तं चित्रयोधिनम् ।
 आर्जुनिः कृतिनं शूरं लक्ष्मणं समयोधयत् ॥ ३५
 स संप्रहारस्तुमुलस्तयोरासीन्महात्मनोः ।
 श्रोतृणामीक्षितृणां च भृशं प्रीतिविवर्धनः ॥ ३६
 विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ।
 पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा ॥ ३७
 ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ।
 विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली ॥ ३८
 अङ्गदोऽभिमुखं वीरमुत्तमौजसमाहवे ।
 द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरौघेण न्यवारयत् ॥ ३९

स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
 सैनिकानां च सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्धनः ॥ ४०
 दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली ।
 द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत् ॥ ४१
 स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेनाभ्यताडयत् ।
 तस्य तद्धि बभौ वक्रं सनालमिव पङ्कजम् ॥ ४२
 कर्णस्तु केकयान्भ्रातृन्पञ्च लोहितकध्वजान् ।
 द्रोणायाभिमुखं याताञ्शरवर्षैरवारयत् ॥ ४३
 ते चैनं भृशसंतप्ताः शरवर्षैरवाकिरन् ।
 स च तांश्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ॥ ४४
 नैव कर्णो न ते पञ्च ददृशुर्वाणसंवृताः ।
 साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः ॥ ४५
 पुत्रास्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह ।
 नीलकाश्यजयत्सेनांस्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥ ४६
 तद्युद्धमभवद्भोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनम् ।
 सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथर्क्षमहिषर्षभैः ॥ ४७
 क्षेमधूर्तिवृहन्तौ तु भ्रातरौ सात्वतं युधि ।
 द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततश्चतुः ॥ ४८
 तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् ।
 सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ४९
 राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ।
 चेदिराजः शरानस्यन्कुद्रो द्रोणादवारयत् ॥ ५०
 ततोऽम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरभिधच्छलाकया ।
 स त्यक्त्वा सशरं चापं रथाद्भूमिमुपागमत् ॥ ५१
 वार्धक्षेमिं तु वार्ष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः ।
 अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्वाणैः कुद्रूपमवारयत् ॥ ५२
 युध्यन्तौ कृपवार्ष्णेयौ येऽपश्यन्त्रिभयोधिनौ ।
 ते युद्धासक्तमनसो नान्यां बुबुधिरं क्रियाम् ॥ ५३
 सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितम् ।
 पर्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ॥ ५४
 स सौमदत्तेस्त्वरितश्चित्रेष्वसनकेतने ।
 पुनः पताकां स्रुतं च च्छत्रं चापातयद्रथात् ॥ ५५
 अथापुत्य रथात्पूर्णं यूपकेतुरमित्रहा ।
 साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त वरासिना ॥ ५६

रथं च खं समास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
 स्वयं यच्छन्हयान्राजन्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५७
 पाण्ड्यमिन्द्रमिवायान्तमसुरान्प्रति दुर्जयम् ।
 समर्थः सायकौधेन वृषसेनो न्यवारयत् ॥ ५८
 'अथाजगाम हैडिम्बो महामायो महाबलः ।
 पितृणां हितमन्विच्छन्दहन्कौरववाहिनीम् ॥ ५९
 गदापरिघनिर्लिङ्गपट्टसायोधनोपलैः ।
 कडङ्गरैर्भुशुण्डीभिः प्रासैस्तोमरसायकैः ॥ ६०
 मुसलैर्मुद्गरैश्चकैर्निभिण्डपालपरश्वधैः ।
 पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्ठतृणदुमैः ॥ ६१
 आतुदन्प्ररुजन्मञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।

सेनां विभीषयन्नायाद्रोणप्रेम्सुर्धटोत्कचः ॥ ६२
 तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
 राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ६३
 तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।
 तादृग्याद्वक्पुत्रावृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ६४
 एवं द्रुन्दशतान्यासन्थवारणवाजिनाम् ।
 पदातीनां च भद्रं ते तव तेषां च संकुले ॥ ६५
 नैतादृशो दृष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
 द्रोणस्याभावभावे तु प्रसक्तानां परस्परम् ॥ ६६
 इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
 तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

भगदत्तपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
 कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
 किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
 संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत सञ्जय ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
 स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३
 स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
 समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४
 स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
 अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥ ५
 ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
 भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥ ६
 विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समुद्धतः ।
 व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७
 स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।

भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥ ८
 ते भीमबाणाभिहताः संस्यूता विवभुर्गजाः ।
 गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९
 तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
 क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्यप्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ १०
 ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
 क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥ ११
 स शराचितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
 नाराचैर्कर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्रयन्निव ॥ १२
 तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रध्वजे स्थितम् ।
 भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३
 दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
 चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥ १४
 तमापतन्तं नागेन्द्रमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
 कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचैर्दयद्भृशम् ॥ १५
 तस्य कार्यं विनिर्भिद्य न्यमञ्जद्वरणीतले ।
 ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥ १६

अयोधना लगुडाः । कडङ्गरैर्दण्डैः ॥ ६० ॥ आतुदन् व्यथयन् । प्ररुजन् विध्यन् । मञ्जन् आमर्दयन् । निघ्नन् मारयन् ।

विद्रावयन्पलाययन् । क्षिपन्प्रेरयन् ॥ ६२ ॥ अभावभावे मारणे रक्षणे च ॥ ६६ ॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्याधः पतिष्यतः ।
 शिरश्चिच्छेद भङ्गेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७
 तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
 संभ्रान्ताश्चद्विपरथा पदातीनवमृद्वती ॥ १८
 तेष्वनीकेषु भग्नेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९
 येन नागेन मधवानजयदैत्यदानवान् ।
 तदन्वयेन नागेन भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २०
 स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ।
 श्रवणाभ्यामथो द्वाभ्यां संहतेन करेण च ॥ २१
 व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रमथन्निव पाण्डवम् ।
 वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् ॥ २२
 पद्भ्यां भीमोऽप्यथो धावंस्तस्य गात्रेष्वलीयत ।
 जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः ॥ २३
 गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः ।
 लालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ॥ २४
 कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
 नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् ॥ २५
 भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
 भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यताडयत् ॥ २६
 ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं स गजो हन्तुमैहत ।
 करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्त्वा व्यमोचयत् ॥ २७
 पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
 यावत्प्रतिगजायातं खवले प्रत्यवैक्षत ।
 भीमोपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्यापयाज्जवात् ॥ २८
 ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
 अहो धिक्क्रिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २९
 तेन नागेन संत्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
 सहसाऽभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ ३०
 ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
 भगदत्तं सपाञ्चाल्यः सर्वतः समवारयत् ॥ ३१
 तं रथं रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य परंतपाः ।
 अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२

स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाहरन् ।
 क्षणेन पाण्डुपाञ्चालान्वधमत्पर्वतेश्वरः ॥ ३३
 तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
 तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशांपते ॥ ३४
 ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
 तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥ ३५
 तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
 सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥ ३६
 प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः सन्निवृत्त्यापसृत्य च ।
 पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥ ३७
 तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ।
 जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३८
 व्यवच्छिद्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
 रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३९
 स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
 पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ४०
 मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
 किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥ ४१
 ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महागजम् ।
 प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ ४२
 'आपतन्तं च संप्रेक्ष्य नागं सात्वतपुङ्गवः ।
 अविध्यत्पञ्चभिर्वाणैः शितैराशीविषोपमैः ॥ ४३
 शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः ।
 अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ ४४
 बृहतः सैन्धवानश्चान्समुत्थाप्याथ सारथिः ।
 तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लुतस्तं रथं प्रति ॥ ४५
 स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् ।
 निष्पतन्सततं सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ ४६
 ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः ।
 तमेकं द्विरदं सङ्ख्ये मेनिरे शतशो द्विपान् ॥ ४७
 ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पार्थिवाः ।
 ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥ ४८
 तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ।

आवर्जितः पतनप्रवणो नागो यस्य ॥ १७ ॥ संहतेन
 संकुचितेन ॥ २१ ॥ तिर्यग्यातेन पार्श्वतो गामिना ॥ ३५ ॥

व्यवच्छिद्य विक्का ॥ ३९ ॥ पर्यवर्तत भ्रान्तवान् ॥ ४१ ॥
 समुत्थाप्य स्थिरीकृत्य ॥ ४५ ॥

गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत ॥ ४९
 भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु ।
 प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥ ५०
 तस्याभिद्रवतो वाहान्हस्तमुक्तेन वारिणा ।
 सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥ ५१
 ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वा कृतीसुतः ।
 समग्नञ्छरवर्षेण रथस्योऽन्तकसन्निभः ॥ ५२
 ततः स रुचिपर्वाणं शरेणानतपर्वणा ।
 सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम् ॥ ५३
 तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुतः ।
 चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्दिपम् ॥ ५४
 त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः ।
 सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः ॥ ५५
 ततः पाण्ड्यकुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः ।
 प्रसारितकरः प्रायास्तब्धकर्णक्षणो द्रुतम् ॥ ५६
 सोऽधिष्ठाय पदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारुजत् ।
 युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामच्चरान्वितः ॥ ५७
 ततः पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरैर्दुतम् ।
 सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः ॥ ५८
 पुत्रस्तु तव संभ्रान्तः सौभद्रस्त्राप्तुतो रथम् ।
 स कुञ्जरस्थो विसृजन्निष्पन्नरिषु पार्थिवः ।
 बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् ॥ ५९
 तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः ।
 त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ६०
 'चेकितानः चतुःषष्ट्या सोत्तरायुधिकं पुनः ।

प्रत्यविध्यत्ततः सर्वान्भगदत्तस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ६१
 सोऽतियत्तापितैर्वाणैराचितो द्विरदो बभौ ।
 संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् ॥ ६२
 नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरिशरादितः ।
 परिचिक्षेप तान्नागः सरिपून्सव्यदक्षिणम् ॥ ६३
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ।
 संकलयति तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ६४
 क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ।
 बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥ ६५
 स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः
 पुरा सपक्षोऽद्रिवरो यथा नृप ।
 भयं तदा रिपुषु समादधद्भृशं
 वणिगजनानां क्षुभितो यथाऽर्णवः ॥ ६६
 ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्चपार्थिवै-
 र्भयाद्भवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ।
 क्षितिं वियद् द्यां विदिशो दिशस्तथा
 समावृणोत्पार्थिवसंयुगे ततः ॥ ६७
 स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो
 भृशं जगाहे द्विषतामनीकिनीम् ।
 पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे
 विरोचनो देववरूथिनीमिव ॥ ६८
 भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः
 समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
 तमेकनागं गणशो यथा गजान्
 समन्ततो द्रुतमथ मेनिरे जनाः ॥ ६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अर्जुनेन संशप्तकानां हननम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
 तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरोद्रणे ॥ १

सुपर्वा पार्वतीसुतः इति क. ड. पाठः ॥ ५२ ॥ सुपर्वा शो-
 मनाङ्गसंधिः ॥ ५३ ॥ वियदाकाशम् । द्यां स्वर्गम् ॥ ६७ ॥

रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिःस्वनम् ।
 भगदत्ते विकुर्वाणे कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ॥ २
 यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधुसूदन ।

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

विकुर्वाणे विविधाः क्रियाः कुर्वाणे ॥ २ ॥

त्वरमाणोऽभिनिष्क्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निःस्वनः ॥३
 इन्द्रादनवरः सङ्क्षेपे गजयानविशारदः ।
 प्रथमो गजयोधानां पृथिव्यामिति मे मतिः ॥४
 स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाऽप्रतिगजो युधि ।
 सर्वशस्त्रातिगः सङ्क्षेपे कृतकर्मा जितकृमः ॥ ५
 सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ ।
 स पाण्डवबलं सर्वमद्यैको नाशयिष्यति ॥ ६
 'सिंहनादं महत्कृत्वा धनुर्बाणरवैः सह ।
 विद्राव्यमाणं संपश्य हतभूयिष्ठनायकम् ।
 दृष्ट्वा विनद्य सहसा मम सेनां प्रमृदति ॥' ७
 न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ।
 त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ ८
 दृप्तं सङ्क्षेपे द्विपबलाद्वयसा चापि विस्मितम् ।
 अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ९
 वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः ।
 दीर्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ॥ १०
 तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः ।
 संशप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ ११
 दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां महारथाः ।
 चत्वारि च सहस्राणि वासुदेवस्य चानुगाः ॥ १२
 दीर्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
 आहूयमानस्य च तैरभवद्भुदयं द्विधा ॥ १३
 किंनु श्रेयस्करं कर्म भवेदद्येत्यचिन्तयत् ।
 इह वा विनिवर्तयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् ॥ १४
 तस्य बुद्ध्या विचार्यैवमर्जुनस्य कुरूद्वह ।
 अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥ १५
 स सन्निवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः ।
 एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी रणे ॥ १६
 सा हि दुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः ।
 अर्जुनस्य वधोपाये या वै द्वैधमकल्पयत् ॥ १७

स तु दोलायमानोऽभूद्वैधीभावेन पाण्डवः ।
 वधेन तु नराय्याणामकरोत्तां मृषा तदा ॥ १८
 ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
 असृजन्नर्जुने राजन्संशप्तकमहारथाः ॥ १९
 नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः ।
 न हया न रथो राजन्दश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ॥२०
 तदा मोहमनुप्राप्तः सिध्विदे हि जनार्दनः ।
 ततस्तान्प्रायशः पार्थो ब्रह्मास्त्रेण निजघ्नवान् ॥२१
 शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः ।
 केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन्क्षितौ ॥ २२
 दुमाचलाग्राम्बुधरैः समकायाः सुकल्पिताः ।
 हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ॥२३
 विप्रविद्धकुथा नागाश्छिन्नभाण्डाः परासवः ।
 सारोहास्तु रणे पेतुर्मथिता मार्गणैर्भृशम् ॥ २४
 सर्पिःप्रासासिनस्वराः समुद्रपरश्वथाः ।
 विच्छिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भट्टैः किरीटिना ॥ २५
 बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष ।
 संच्छिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्वीं प्रपेदिरे ॥ २६
 जज्वालालङ्कृता सेना पत्रिभिः प्राणिभोजनैः ।
 नानारूपैस्तदाऽमित्रान्क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने ॥ २७
 क्षोभयन्तं तदा सेनां द्विरदं नलिनीमिव ।
 धनंजयं भूतगणाः साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ २८
 दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः ।
 विस्मयं परमं गत्वा प्राञ्जलिस्तमुवाच ह ॥ २९
 कर्मैतत्पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च ।
 दुष्करं समरे यत्ते कृतमद्येति मे मतिः ॥ ३०
 युगपच्चैव संग्रामे शतशोऽथ सहस्रशः ।
 पतिता एव मे दृष्टाः संशप्तकमहारथाः ॥ ३१
 संशप्तकांस्ततो हत्वा भूयिष्ठा ये व्यवस्थिताः ।
 भगदत्ताय याहीति कृष्णं पार्थोऽभ्यनोदयत् ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

भगदत्तार्जुनसमागमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान्मनोजवान् ।
 संप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकाय संत्वरन् ॥ १
 तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वांस्त्रातुं द्रोणतापितान् ।
 सुशर्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् २
 ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितंजयः ।
 एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माऽऽह्वयतेऽच्युत ॥ ३
 दीर्यते चोत्तरेणैव तत्सैन्यं मधुसूदन ।
 द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४
 किन्तु संशप्तकान्हन्मि स्वान्क्षाम्यहितादितान् ।
 इति मे त्वं मतं वेत्सि तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥ ५
 एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
 येन त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६
 ततोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
 ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकुन्तत ॥ ७
 त्रिगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्विराशुगैः ।
 साश्वं समूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥ ८
 ततो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
 चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥ ९
 शक्तिं त्रिभिः शरैश्छिन्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
 सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तयत् ॥ १०
 तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षं शरौघिणम् ।
 राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ११
 ततो धनञ्जयो बाणैः सर्वानेव महारथान् ।
 आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२
 तस्य वेगमसह्यं तं कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
 नाशक्रुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्रेरिव प्रजाः ॥ १३
 संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
 सुपर्ण इव नागेन्द्रं प्रायात्प्रागज्योतिषं प्रति ॥ १४
 यत्तदानामयजिष्णुर्भरतानामपापिनाम् ।

धनुः क्षेमकरं सङ्ख्ये द्विपतामश्रुवर्धनम् ॥ १५
 तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्घृतदेविनः ।
 कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६
 तथा विश्वोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
 व्यशीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७
 ततो दशसहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
 मतिं कृत्वा रणे क्रूरां वीरा जयपराजये ॥ १८
 व्यपेतहृदयत्रासा आववुस्तं महारथाः ।
 आर्च्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९
 यथा नलवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
 मृद्रीयात्तद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्राच्चमूं तव ॥ २०
 तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ।
 तेन नागेन सहसा धनञ्जयमुपाद्रवत् ॥ २१
 तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णाद्धनंजयः ।
 स सन्निपातस्तुमुलो बभूव नरनागयोः ॥ २२
 कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च ।
 संग्रामे चेतुर्वीरौ भगदत्तधनञ्जयौ ॥ २३
 ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इव प्रभुः ।
 अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥ २४
 स चापि शरवर्षं तं शरवर्षेण वासविः ।
 अग्राप्तेव चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५
 ततः प्रागज्योतिषो राजा शरवर्षे निवारिते ।
 संरक्तनयनो रोषात्पार्थं पुनरवाकिरत् ॥ २६
 स तथा शरवर्षेण पार्थं समभिहत्य वै ।
 चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७
 तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् ।
 चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्दनः ॥ २८
 संग्राममपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपम् ।
 सारोहं मृत्युसात्कर्तुं सरन्धर्मं धनञ्जयः ॥ २९

आयच्छद्वृहीतवान् । यदेवार्जुनस्य धनुर्भरतानां क्षेमकर-
 मासीत्तदेव खलुत्रनिमित्तं क्षत्रक्षयकरमभवदिति वाक्यार्थः ।

॥ १६ ॥ अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

स तु नागो द्विपरथान्द्वयांश्चामृद्य मारिष ।

प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततः क्रुद्धो धनञ्जयः ॥३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अर्जुनेन सगजस्य भगदत्तस्य वधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।

प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥१

सञ्जय उवाच ।

प्राग्ज्योतिषेण संसक्तानुभौ दाशार्हपाण्डवौ ।

मृत्युदंष्ट्रान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २

तथा तु शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो ।

गजस्कन्धान्महाराज कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ॥३

अथ कार्ष्ण्यसैर्वाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः ।

अविध्यदेवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४

अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः ।

निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः सुवाससः ॥ ५

तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा परिवारं निहत्य च ।

लालयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥ ६

सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वै चतुर्दश ।

अग्रेष्यत्सव्यसाची द्विधैकैकमथाच्छिनत् ॥ ७

ततो नागस्य तद्रर्म व्यधमत्पाकशासनिः ।

शरजालेन महता तच्चशीर्यत भूतले ॥ ८

शीर्णवर्मा स तु गजः शरैः सुभृशमर्दितः ।

बभौ धारानिपाताक्तो व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ९

ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डामयसयीम् ।

व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥१०

ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः ।

विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्सयन्पर्वतेश्वरम् ॥ ११

सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः ।

भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य जनाधिपः ॥ १२

व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद च ।

तैरर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १३

द्रोण० ७

परिवृत्तं किरीटं तद्यमयन्नेव पाण्डवः ।

सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ॥ १४

एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।

अभ्यवर्षत्स गोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥१५

तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्सन्निकृत्य च ।

त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ १६

विद्धस्ततोऽतिव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् ।

अभिमन्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत्पाण्डवोरसि ॥१७

विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वधाति वै ।

उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ॥ १८

वैजयन्त्यभवनमाला तदस्त्रं केशवोरसि ।

पद्मकोशविचित्रा सा सर्वर्तुकुसुमोत्करा ॥ १९

ज्वलनार्केन्दुवर्णाभा पावकोज्ज्वलपल्लवा ।

तथा पद्मपलाशिन्या वातकम्पितपत्रया ॥ २०

शुशुभेऽभ्यधिकं शौरिरतसीपुष्पसन्निभः ।

ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ॥ २१

अयुध्यमानस्तुरगान्संयन्तास्मि जनार्दन ।

इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि ॥२२

यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ।

ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्नतु कार्यं मयि स्थिते ॥ २३

सवाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानुषान् ।

शक्तो लोकानिमाञ्जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥२४

ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्यवद्वचः ।

शृणु गुह्यमिदं पार्थ पुरावृत्तं यथाऽनघ ॥ २५

‘येयं भूतधरा देवी सर्वभूतधरा धरा ।

सकामा लोककर्तारं नारायणमुपस्थिता ॥ २६

स संगत्य तथा सार्धं प्रीतस्तस्या वरं ददौ ।

सा वव्रे विष्णुसदृशं पुत्रमस्त्रं च वैष्णवम् ॥ २७

बभूव च सुतस्तस्या नरको नाम विश्रुतः ।
 अस्त्रं च वैष्णवं तस्मै ददौ नारायणः स्वयम् ॥ २८
 तदेवं नरकस्यासीदस्त्रं सर्वाहितान्तकम् ।
 तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं सर्वशस्त्रविघातनम् ॥ २९
 नास्यावध्योऽस्ति लोकेऽस्मिन्मदन्यः कश्चिदर्जुन ।
 तस्मान्मया कृतं ह्येतन्मा भूते बुद्धिरन्यथा ॥ ३०
 सञ्जय उवाच ।
 अनुनीय तु दाशार्हः पाण्डवं त्वरितोऽब्रवीत् ।
 जहि प्राग्ज्योतिषं क्षिप्रं वाक्यशेषं च मे शृणु ॥ ३१
 चतुर्मूर्तिरहं शश्वलोकत्राणार्थमुद्यतः ।
 आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥ ३२
 एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
 अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ ३३
 अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
 शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकीम् ॥ ३४
 याऽसौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
 वराहैभ्यो वराज्श्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥ ३५
 तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
 अयाचत वरं यन्मां नरकार्थाय तच्छृणु ॥ ३६
 देवानां दानवानां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
 उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥ ३७
 एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
 अमोघमस्त्रं प्रायच्छं वैष्णवं परमं पुरा ॥ ३८
 अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
 नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्विधिष्यति ॥ ३९
 अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
 भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ४०
 तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
 स चाप्यासीदुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ४१
 तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
 नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ४२
 तन्मया त्वत्कृते चैतदन्यथैवोपनिर्मितम् ।

वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ॥ ४३
 'अवध्योऽयं महास्त्रेण भगदत्तः सुरासुरैः ।'
 वैरिणं जहि दुर्धर्ष भगदत्तं सुरद्विषम् ।
 यथाऽहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा ॥ ४४
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा पार्थः केशवेन महात्मना ।
 भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत् ॥ ४५
 ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः ।
 कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ॥ ४६
 स समासाद्य तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ।
 अभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ४७
 स करी भगदत्तेन प्रेर्यमाणो मुहुर्मुहुः ।
 न करोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव योषिता ॥ ४८
 स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ ।
 नदन्नार्तस्वनं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विषः ॥ ४९
 ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः ।
 अयं महत्तरः पार्थ पलितेन समावृतः ॥ ५०
 वलीसंछन्ननयनः शूरः परमदुर्जयः ।
 अक्ष्णोरुन्मीलनार्थाय बद्धपटो ह्यसौ नृपः ॥ ५१
 देववाक्यात्प्रचिच्छेद शरेण भृशमर्जुनः ।
 छिन्नमात्रेण शुक्रे तस्मिन् रुद्धनेत्रो बभूव सः ॥ ५२
 तमोमयं जगन्मेने भगदत्तः प्रतापवान् ।
 ततश्चन्द्रार्धविम्बेन बाणेन नतपर्वणा ॥ ५३
 विभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ।
 स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ॥ ५४
 शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ।
 शिरसस्तस्य विभ्रष्टं पपात च वरांशुकम् ।
 नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ॥ ५५
 स हेममाली तपनीयभाण्डा-
 त्पपात नागाद्विरिसन्निकाशात् ।
 सुपुष्पितो मारुतवेगभग्नो
 महीधराग्रादिव कर्णिकारः ॥ ५६

निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं
सखायमिन्द्रस्य तदैन्द्रराहवे ।

ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नरान्
बभञ्ज वायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥

५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशसकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अर्जुनयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसम् ।
हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १
ततो गान्धारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ ।
अर्देतामर्जुनं सङ्ख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥ २
तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ॥ ३
वृषकस्य हयान्मृतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ।
तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ॥ ४
ततोऽर्जुनः शरत्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
गान्धारानाकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ॥ ५
ततः पञ्चशतान्वीरान्गान्धारानुद्यतायुधान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनञ्जयः ॥ ६
हताश्चातु रथात्तूर्णमवतीर्य महाभुजः ।
आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ॥ ७
तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ ।
शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां मुहुर्मुहुः ॥ ८
स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।
भृशं विजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ॥ ९
लब्धलक्षौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं पुनः ।
नैदाघवार्षिकौ मासौ लोकं धर्माशुभिर्यथा ॥ १०
तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ ।
संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजञ्जयानैकेषुणाऽर्जुनः ॥ ११
तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ।

वर्षशब्दोऽयमृतुवचनः । निदाघर्तुसंबन्धनावित्यर्थः । धर्मा-
शुभिस्तीक्ष्णकिरणैः । लोकं धर्माशुभिर्यथा इति क. ड. पाठः
॥ १० ॥ कम्पनयच्छः । क्षुरा क्षुराकृतिफलकाः । क्षुरप्रास्तूप-
मध्यफलकाः । नालीका नलिकया क्षेप्याः । वत्सदन्ता गोपो-

राजन्संपेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२
तयोर्भूमिं गतौ देहौ रथाद्रन्धुजनप्रियौ ।
यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ॥ १३
दृष्ट्वा विनिहतौ सङ्ख्ये मातुलावपलायिनौ ।
भृशं मुमुचुरश्रूणि पुत्रास्तव विशांपते ॥ १४
निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ।
कृष्णौ संमोहन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ॥ १५
लगुडायोगुडाश्मानः शतस्यश्च सशक्तयः ।
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टसाः ॥ १६
सकम्पनर्ष्टिनखरा मुसलानि परश्वथाः ।
क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्त्रिसन्धयः ॥ १७
चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च ।
प्रपेतुः शतशो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८
खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः समरचित्रकाः ।
ऋक्षाः सालावृका गृध्राः कपयश्च सरीसृपाः ॥ १९
विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ।
संकुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २०
ततो दिव्यास्त्रविच्छरः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ॥ २१
ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ।
विरुवन्तो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२
ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ।
तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् ॥ २३
तत्तमो भैरवं घोरं भयकर्तुं महाहवे ।

तकदन्ताकारफलकाः । अस्थिसंघयोऽस्थिमयफलकाः ॥ १७ ॥
विशिखाः फणित्राकारफलकाः ॥ १८ ॥ समरा गवयाः ।
चित्रको व्याघ्रभेदः । सालावृकाः श्वानः ॥ १९ ॥

उत्तमास्त्रेण महता ज्यौतिषेणार्जुनोऽवधीत् ॥२४
 हते तस्मिञ्जलौघास्तु प्रादुरासन्भयानकाः ।
 अम्भसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ।
 प्रायुष्मासन्तस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् ॥२५
 एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य कृताः कृताः ।
 जघानास्त्रवलेनाशु प्रहसन्नर्जुनोऽब्रवीत् ॥ २६
 'दुर्घृतदेविन्गान्धारे नाक्षान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
 ज्वलिताग्निशितांस्तीक्ष्णाञ्जशरान्क्षिपतिगाण्डिवं'
 तदा हतासु मायासु त्रस्तोऽर्जुनशराहतः ।
 अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ॥ २८
 ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छेद्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु ।
 अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥ २९
 सा हन्यमाना पार्थेन तव पुत्रस्य वाहिनी ।
 द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्वतम् ॥ ३०
 द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र नरर्षभाः ।
 केचिदुयोधनं राजन्नर्धमानाः किरीटिना ॥ ३१
 नापश्याम ततस्त्वेन सैन्ये वै रजसावृते ।
 गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥३२
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणां च निःस्वनम् ।
 गाण्डीवस्य तु निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशदिवम् ॥३३
 ततः पुनर्दक्षिणतः संग्रामश्चित्रयोधिनाम् ।

सुयुद्धं चार्जुनस्यासीदहं तु द्रोणमन्वियाम् ॥३४
 यौधिष्ठिराभ्यनीकानि ग्रहरन्ति ततस्ततः ।
 नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत ।
 अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥३५
 तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षं शरौघिणम् ।
 महेष्वासा नरव्याघ्रा नोग्रं केचिदवारयन् ॥ ३६
 ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ।
 खानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३७
 तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः ।
 शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश ॥ ३८
 तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ।
 विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥३९
 न च द्वितीयं व्यसृजत्कुञ्जराश्चनरेषु सः ।
 पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ॥ ४०
 हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्च सर्वतः
 शराभिसृष्टैश्च हयैर्निपातितैः ।
 तदाऽश्वगोमायुवलाभिनादितं
 विचित्रमायोधशिरो बभूव तत् ॥ ४१
 पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृत्
 तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ।
 स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जना-
 स्त्यजन्ति वाहानपि पार्थपीडिताः ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

अश्वत्थाम्ना नीलस्य वधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तेष्वनीकेषु भग्रेषु पाण्डुपुत्रेण सञ्जय ।
 चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनांसि वः ॥१
 आनीकानां प्रभग्नानामवस्थानमपश्यताम् ।
 दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २

एनमर्जुनम् ॥ ३२ ॥ शराभिसृष्टैर्वाणाभिहतैः । आयोधशिरो

सञ्जय उवाच ।
 तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशांपते ।
 यशः प्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३
 समुद्यतेषु चास्त्रेषु संग्रामे च युधिष्ठिरे ।
 अकुर्वन्नायककर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ॥ ४

रणाङ्गणम् ॥ ४१ ॥ त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः ।
 सात्यकेश्वैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वा विभो ॥ ५
 द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् ।
 मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६
 द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
 कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणद्यूतमवर्तत ॥ ७
 ययं प्रमथते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् ।
 तत्रतत्र तु पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ ८
 तेषां भाग्यविपर्यासैः संग्रामे भैरवे सति ।
 वीराः समासदन्वीरान्कुर्वन्तो भैरवं रवम् ॥ ९
 अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ।
 अकम्पयन्नीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ॥ १०
 ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्वचोदिताः ।
 त्यक्त्वा प्राणान्यवर्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥ ११
 अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् ।
 दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसाम् ॥ १२
 नानुस्मरन्ति संग्राममपि वृद्धास्तथाविधम् ।
 ये पूर्वदेवैर्देवानामपश्यन्पुद्गमद्भुतम् ॥ १३
 प्राकम्पतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने ।
 निवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता ॥ १४
 घूर्णतोऽपि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेव निःस्वनः ।
 अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेश सुभैरवः ॥ १५
 समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः ।
 द्रोणेन चरता सङ्ख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ॥ १६
 तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा ।

पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७
 तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चालयोस्तथा ।
 नैव तस्योपमा काचिदिति मे निश्चिता मतिः ॥ १८
 ततो नीलोऽनलग्नख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ।
 शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९
 तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं सयमानोऽभ्यभाषत ॥ २०
 नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा ।
 मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशु माम् ॥ २१
 तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
 व्याकोशपद्माभमुखो नीलो विव्याध सायकैः २२
 तेनापि विद्धः सहसा द्रौणिर्मल्लैः शितैस्त्रिभिः ।
 धनुर्ध्वजं च च्छत्रं च द्विपतः संन्यकृन्तत ॥ २३
 स प्लुतः स्यन्दनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिभृत् ।
 द्रौणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४
 तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
 भलेनापाहरद्रौणिः सयमान इवानघ ॥ २५
 संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
 प्रांशुरूपलपत्राभो निहतो न्यपतद्भुवि ॥ २६
 ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
 आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥ २७
 अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
 कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८
 दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
 संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।

अन्तरं छिद्रम् । प्रापतन्मृतवन्तः ॥ ५ ॥ पाण्डवान्याम
 इत्येव मा द्रोणमिति चापरे इति क. पाठः ॥ ७ ॥ समासदन्प्र-

सोऽभ्याहनद्भुतं पृथ्वा कर्णं च दशभिः शरैः ॥ १
 तस्य द्रोणः शितैर्वाणैस्तीक्ष्णधारैरजिह्वगैः ।

तिगतवन्तः ॥ ९ ॥ न्यवर्तन्त भयेभ्यो निवृत्ताः । सत्यचोदिताः
 इति क. घ. ड. पाठः ॥ ११ ॥ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मथाशु जघान ह ॥ २
 आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् ।
 कर्णो द्वादशभिर्वाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥ ३
 षड्विंश्र्योधनो राजा तत एनमथाकिरत् ।
 भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ॥ ४
 द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ।
 दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिमिष्टाभिराशुगैः ॥ ५
 आरावं तुमुलं कुर्वन्भववर्तत तान्रणे ।
 तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ॥ ६
 अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ।
 ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ॥ ७
 युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ॥ ८
 महेष्वासवरैर्गुप्ता द्रोणानीकं विभित्सवः ।
 समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ॥ ९
 तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ।
 महारथानतिबलान्वीरान्समरयोधिनः ॥ १०
 बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकान्पाण्डवा ययुः ।
 सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् ॥ ११
 असिशत्पृष्टिसंघातैर्युद्धमासीत्परश्वथैः ।
 प्रकृष्टमसियुद्धं च बभूव कडुकोदयम् ॥ १२
 कुञ्जराणां च संपाते युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
 अपतत्कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाकिशराः ॥ १३
 नरो बाणविनिर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ।
 तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः ॥ १४
 शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः ।
 अपरांश्चापरेऽमृद्गन्वारणाः पतितान्नरान् ॥ १५
 विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन् रथिनो बहून् ।
 नरात्रैः केचिदपरे विषाणालग्रसंश्रयैः ॥ १६
 बभ्रमुः समरे नागा मृद्गन्तः शतशो नरान् ।
 कार्णायसतनुत्राणान्नराश्चरथकुञ्जरान् ॥ १७

पतितान्पोथयांचकुर्द्विपाः स्थूलनलानिव ।
 गृध्रपत्राधिवाससि शयनानि नराधिपाः ॥ १८
 ह्रीमन्तः कालसंपर्कात्सुदुःखान्यनुशेरते ।
 हन्ति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्येत्य संयुगे ॥ १९
 पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्तत ।
 रथो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितम् ॥ २०
 युगार्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः ।
 सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलम् ॥ २१
 गजेनाक्षिप्य बलिना रथः संचूर्णितः क्षितौ ।
 रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतत्क्षितौ ॥ २२
 सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाभ्याहतो भृशम् ।
 निर्मर्यादं महद्युद्धमवर्तत सुदारुणम् ॥ २३
 हा तात हा पुत्र सखे कासि तिष्ठ क धावसि ।
 प्रहराहर जह्वेनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः ।
 इत्येवमुच्चैरत्यर्थं श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥ २४
 नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
 उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरुन्कश्मलमाविशत् ॥ २५
 चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे ।
 अतीतेषुपथे काले जहार गदया शिरः ॥ २६
 आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् ।
 नखैर्दन्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥ २७
 तत्राच्छिद्यत शूरस्य सखज्जो बाहुरुद्यतः ।
 सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ॥ २८
 आक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथाऽन्यो विमुखोऽद्रवत् ।
 अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ २९
 सशब्दमद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽत्रसद्भृशम् ।
 खानन्योऽथ परानन्यो जघान निशितैः शरैः ३०
 गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ।
 मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥ ३१
 तथैव रथिनं नागः क्षरन्गिरिरिवारुजन् ।
 अभ्यतिष्ठत्पदा भूमौ सहाश्र्वं सहसारथिम् ॥ ३२

मृत्युसाधारणीकृते मरणतुल्यावस्थां गमिते ॥ ६ ॥ कटुकस्य परुषस्योदयो यत्र ॥ १२ ॥ अवनिं गत्वा अभिहृत्य । विषाणालग्रसंश्रयैः दन्तलग्नैकदेशैः ॥ १६ ॥ गृध्रपक्षाधिवाससि गृध्रपक्षास्तरणानि ॥ १८ ॥ समसज्जत घनतामगमत्

॥ २५ ॥ अतीतः इषुपथः शरावकाशो यत्र ॥ २६ ॥ द्वीपमाश्रयम् ॥ २७ ॥ आक्रोशत् आहूतवान् ॥ २९ ॥ क्षरन्मदमिति शेषः । रथिनं तथैव सहसारथिं अर्थाद्रथं च पदा आरुजन् भूमौ अभ्यतिष्ठदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥

शूरान्प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ।
 बहून्प्याविशन्मोहो भीरुन्हृदयदुर्वलान् ॥ ३३
 सर्वमाविग्रमभवन्न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 सैन्येन रजसा ध्वस्तं निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३४
 ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् ।
 नित्याभितरितानेव खरयामास पाण्डवान् ॥ ३५
 कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवा बाहुशालिनः ।
 सरो हंसा इवापेतुर्भन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३६
 गृहीताद्रवतान्योन्यं विभीता विनिकृन्तत ।
 इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥ ३७
 ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः ।
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैतान्यवारयन् ॥ ३८
 ते त्वार्यधर्मसंरब्धा दुर्निवारा दुरासदाः ।
 शरार्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३९
 ततो द्रोणोऽतिसंकुद्धो विसृजञ्शतशः शरान् ।
 चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत्कदनं महत् ॥ ४०
 तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष ।
 वज्रसंह्रादसंकाशस्त्रासयन्मानवान्वहून् ॥ ४१
 एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्जित्वा संशप्तकान्वहून् ।
 अभ्ययात्तत्र यत्रासौ द्रोणः पाण्डून्प्रमर्दति ॥ ४२
 ताञ्शरौघान्महावर्ताञ्शोणितोदान्महाहृदान् ।
 तीर्णः संशप्तकान्हत्वा प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ॥ ४३
 तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः ।
 दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४४
 संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोप्यास्त्रगभस्तिभिः ।
 स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरून्प्यभ्यतीतपत् ॥ ४५
 प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ।
 युगान्ते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ४६
 तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्चरथयोधिनः ।
 ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तकेशाः शरार्दिताः ॥ ४७
 केचिदार्तस्वनं चक्रुर्विनेशुरपरे पुनः ।
 पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ ४८
 तेषामुत्पतितान्काञ्चित्पतितान्श्च पराञ्जुखान् ।

न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुसरन् ॥ ४९
 ते विकीर्णरथाश्चित्राः प्रायशश्च पराञ्जुखाः ।
 कुरवः कर्णकर्णेति हाहेति च वितुक्कुशुः ॥ ५०
 तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणाम् ।
 मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५१
 स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ।
 प्रादुश्चक्रे तदाभ्रेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ५२
 तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
 'वारुणेन तदस्त्रेण विधूयाथ धनञ्जयः ।'
 शरौघाञ्शरजालेन विदुधाव धनञ्जयः ॥ ५३
 तथैवाधिरथिस्तस्य बाणाञ्ज्वलिततेजसः ।
 अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजञ्शरान् ॥ ५४
 धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
 विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ ५५
 अर्जुनास्त्रं तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ।
 तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५६
 ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ।
 रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ५७
 ता भुजाग्रैर्महावेगा निसृष्टा भुजगोपमाः ।
 दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति ॥ ५८
 ता निकृत्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
 ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्शरान् ॥ ५९
 अर्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
 कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैः शरैः ॥ ६०
 ततः शत्रुञ्जयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्वगैः ।
 जहार सद्यो भलेन विपाटस्य शिरो रथात् ॥ ६१
 पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना ।
 प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥ ६२
 ततो भीमः समुत्पत्य खरथाद्वैनतेयवत् ।
 वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पञ्च च ॥ ६३
 पुनस्तु रथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
 विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ ६४

विभीता अभीताः । दुर्धर्षस्य द्रोणस्य ॥ ३७ ॥ आर्यधर्मेण
 संरब्धाः सोद्यमाः ॥ ३९ ॥ विदुधाव खण्डितवान् ॥ ५३ ॥

विघातस्य शिर इति क. पाठः ॥ ६१ ॥

धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरम् ।
जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च नैषधम् ॥ ६५
ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्मुकम् ।
आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन्रणे ॥ ६६
शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्दुसमद्युतिः ।
सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ६७
भल्लाभ्यां साधु मुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्मुकम्
पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ६८
ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्रथः ।
निमज्जमानं राधेयमुज्जहुः सात्यकार्णवात् ॥ ६९
पत्त्यश्वरथमातङ्गास्त्वदीयाः शतशोऽपरे ।
कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रास्यमानाः प्रहारिणः ॥ ७०
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौमद्रोऽर्जुन एव च ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुप्सु रणे ॥ ७१
एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनाम् ।
तावकानां परेषां च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥ ७२
पदातिरथनागाश्चा गजाश्चरथपत्तिभिः ।
रथिनो नागपत्त्यश्वैरथ पत्तीरथ द्विपैः ॥ ७३
अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह ।
संयुक्ताः समदृश्यन्त पत्त्यश्वापि पत्तिभिः ॥ ७४
एवं सुकलिलं युद्धमासीत्कव्यादहर्षणम् ।

महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ७५
ततो हता नररथवाजिकुञ्जरै-
रनेकशो द्विपरथपत्तिवाजिनः ।
गजैर्गजा रथिभिरुदायुधा रथा
हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्त्यैः ॥ ७६
रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहया
हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः ।
निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौ
क्षयं गताः प्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७७
तथा परैर्वहुकरणैर्वरायुधै-
र्हता गताः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् ।
विपोथिता हयगजपादताडिता
भृशकुला रथमुखनेमिभिः क्षताः ॥ ७८
प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां
जनक्षये वर्तते तत्र दारुणे ।
महाबलास्ते कुपिताः परस्परं
निषृद्यन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥ ७९
ततो बलैः भृशलुलिते परस्परं
निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ।
दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थिते शनै-
रुभे प्रयाते शिविराय भारत ॥ ८०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वादशदिवसयुद्धावहारे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ समाप्तं च संशप्तकवधपर्वं ॥

(अथाभिमन्युवधपर्व ॥ ३ ॥)

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

युधिष्ठिरस्याग्रहणात् दुर्मनायमानं दुर्योधनं प्रति द्रोणेन कस्यचिन्महारथस्य हननप्रतिज्ञा ॥ १ ॥ सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति संक्षेपतोऽभिमन्युवधकथनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
पूर्वमस्मासु भग्नेषु फलगुणेनामितौजसा ।
द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥ १

सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः ।
रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणां दिशो दश ॥ २
अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य संमते ।

प्राणांस्त्यक्त्वा युध्यतामिति शेषः ॥ ७२ ॥ अभीताना-
मभिसुखागतानां भयहीनानां वा ॥ ७५ ॥ बहुकरणैरनेक-
प्रक्रियैः । रथमुखानां रथमुख्यानां नेमिभिश्चकान्तैः ॥ ७८ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

रजस्वला धूलिव्याप्ताः ॥ २ ॥

लब्धलक्षैः शरैर्भिन्ना भृशवहसिता रणे ॥ ३
 श्लाघमानेषु भूतेषु फल्गुनस्यामितान्गुणान् ।
 केशवस्य च सौहार्दे कीर्त्यमानेऽर्जुनं प्रति ॥ ४
 अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ।
 ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
 प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्धा च दुर्मनाः ।
 शृण्वतां सर्वयोधानां संरब्धो वाक्यकोविदः ॥ ६
 नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो द्विजसत्तम ।
 तथाहि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥ ७
 इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः ।
 जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ॥ ८
 वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
 आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्याः कथंचन ॥ ९
 सञ्जय उवाच ।
 ततोऽप्रीतस्तथोक्तः सन्भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपम् ।
 नार्हसे मां तथा ज्ञातुं घटमानं तव प्रिये ॥ १०
 समुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
 नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥ ११
 विश्वसृग्यत्र गोविन्दः पृतनानीस्तथाऽर्जुनः ।
 तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र व्यम्बकात्प्रभोः ॥ १२
 सत्यं तात ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
 अद्यैकं प्रवरं कंचित्पातयिष्ये महारथम् ॥ १३
 चक्रव्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ।
 योगेन केनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १४
 न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य सङ्क्षेपेऽस्ति किंचन ।
 तेन ह्युपात्तं सकलं सर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १५
 द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः ।
 आह्वयन्नर्जुनं सङ्क्षेपे दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १६
 ततोऽर्जुनस्याथ परैः सार्धं समभवद्रणः ।
 तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोपि वा कचित् ॥ १७
 तत्र द्रोणेन विहितो व्यूहो राजन्व्यरोचत ।
 चरन्मध्यंदिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १८

तं चाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्य भारत ।
 विभेद दुर्भेदं सङ्क्षेपे चक्रव्यूहमनेकधा ॥ १९
 स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान्सहस्रशः ।
 राजपुत्रशतं हत्वा कौसल्यं च बृहद्वलम् ॥ २०
 महारथं शल्यपुत्रं पौत्रं ते लक्ष्मणं तथा ।
 षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशं गतः ।
 सौभद्रः पृथिवीपाल जहौ प्राणान्परंतप ॥ २१
 वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककशिताः ।
 सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्महि ॥ २२
 'जनमेजय उवाच ।
 समरोद्युक्तकर्माणः कर्मभिर्व्यञ्जितश्रमाः ।
 सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ २३
 शश्वत्कर्मान्वयैर्बुद्ध्या प्रकृत्या यशसा श्रिया ।
 न भूतो भविता वापि कृष्णस्य सदृशः पुमान् ॥ २४
 सत्यधर्मतपोदानैर्द्विजपूजादिभिर्गुणैः ।
 सदेहस्त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ २५
 युगान्ते चान्तकश्चैव जामदग्न्यश्च कीर्तिमान् ।
 रणस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥ २६
 प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः ।
 उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ ॥ २७
 गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः ।
 नकुले त्वाभिरूप्यं च शौर्यं च नियतानि पद ॥ २८
 श्रुतमाधुर्यगाम्भीर्यसत्त्वरूपपराक्रमैः ।
 सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ २९
 ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
 अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते ते गुणाः शुभाः ॥ ३०
 युधिष्ठिरस्य शौर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
 कर्मणा भीमसेनस्य सदृशं भीमकर्मणः ॥ ३१
 धनञ्जयस्य रूपेण विक्रमेण शुभेन च ।
 विनये सहदेवस्य सदृशं नकुलस्य च ॥ ३२
 अभिमन्युं द्विजश्रेष्ठ सौभद्रमपराजितम् ।
 श्रोतुमिच्छामि कातरुर्येन कथमायोधने हतः ॥ ३३

विकृतवानन्यथा कृतवान् ॥ ९ ॥ कलाभिः सहितं सकलम् ।
 इतोऽस्सत्तः । ततोऽन्यतः ॥ १५ ॥ षट्सु द्रोणद्रौणिकपकर्ण-
 द्रोण ० ८

भोजशल्येषु ॥ २९ ॥ नैभृत्यं कृतकर्तव्याप्रकाशनम् ॥ २८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अभिमन्युं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
विस्तरेण महाराज पर्यपृच्छत्स सञ्जयम् ॥ ३४
धृतराष्ट्र उवाच ।
पुत्रं पुरुषसिंहस्य सञ्जयाप्राप्तयौवनम् ।
रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥ ३५
दारुणः क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः ।
यत्र राज्येऽस्य शूरा बाले शस्त्रमपातयन् ॥ ३६
बालमत्यन्तमुखिनं विचरन्तमभीतवत् ।
कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे कथम् ॥ ३७

विभित्सता रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा ।
विक्रीडितं यथा सङ्ख्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ३८
सञ्जय उवाच ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपातनम् ।
तत्ते कात्स्न्येन वक्ष्यामि शृणु राजन्समाहितः ॥ ३९
विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं विभित्सता ।
आरुणाश्च यथा वीरा दुःसाध्याश्चापि विप्रवे ॥ ४०
दावाभ्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे ।
वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयम् ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

द्रोणेन पद्मव्यूहरचना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

स्थिरो भव महाराज शोकं धारय दुर्धरम् ।
महान्तं बन्धुनाशं ते कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ १
पद्मव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ।
तत्र पद्मोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः ॥ २
कुमारा राजलोकस्य निक्षिप्ताः केसरोपमाः ।
कर्णिकास्थो महाराज तस्य दुर्योधनोऽभवत् ॥ ३
कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ।
रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ॥ ४
सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ।
चन्दनागुरुदिग्धाङ्गाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससः ॥ ५
सहिताः पर्यधावन्त कार्णिं प्रतियुयुत्सवः ।
तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ॥ ६
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।

अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ॥ ७
अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ।
दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः ॥ ८
कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
देवराजोपमः श्रीमाञ्ज्वेतच्छत्राभिसंवृतः ॥ ९
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः ।
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थित नायकः ॥ १०
सिन्धुराजस्तथाऽतिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ।
सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ॥ ११
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्रिदशसन्निभाः ।
गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा ॥ १२
पार्श्वतः सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः ।
ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

युधिष्ठिरेणाभिमन्युं प्रति पञ्चयूहभेदनचोदना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तदनीकमनाशृण्वं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
 पार्थाः समभ्यवर्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥ १
 सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ॥ २
 आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
 चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ॥ ३
 युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः ।
 उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ॥ ४
 द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
 केकयाश्च महावीर्याः सञ्जयाश्च सहस्रशः ॥ ५
 एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।
 समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ॥ ६
 समीपे वर्तमानांस्तान्भारद्वाजोऽतिवीर्यवान् ।
 असंभ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ॥ ७
 महौघः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भेदम् ।
 द्रोणं ते नाभ्यवर्तन्त वेलामिव जलाशयाः ॥ ८
 पीड्यमानाः शरै राजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
 न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥ ९
 तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्वलम् ।
 यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः सञ्जयैः सह ॥ १०
 तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
 बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११
 अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ।
 अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ॥ १२
 वासुदेवादनवरं फल्गुनाच्चामितौजसम् ।
 अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३
 युधिष्ठिर उवाच ।
 एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु ।
 द्रोणानीकस्य न वयं विन्नो भेदं कथंचन ॥ १४
 त्वं वाऽर्जुनो वा कृष्णो वा भिन्धात्प्रद्युम्न एव वा ।

द्रोणानीकं महाबाहो पञ्चमो नोपपद्यते ॥ १५
 अभिमन्यो वरं तात याचे त्वां दातुमर्हसि ।
 पितृणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६
 धनञ्जयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् ।
 क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ॥ १७
 अभिमन्युरुवाच ।
 द्रोणस्य दृढमत्युग्रमनीकप्रवरं युधि ।
 पितृणां जयमाकाङ्क्षन्वगाहेऽविलम्बितम् ॥ १८
 उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकविशातने ।
 नोत्सहे हि विनिर्गन्तुमहं कस्यांचिदापदि ॥ १९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 भिन्ध्यनीकं युधांश्चेष्ट द्वारं संजनयस्व नः ।
 वयं त्वाऽनुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ॥ २०
 धनञ्जयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ।
 प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥ २१
 भीम उवाच ।
 अहं त्वाऽनुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
 पाञ्चालाः केकया मात्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२
 सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ।
 वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान्वरान् ॥ २३
 अभिमन्युरुवाच ।
 अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ।
 पतङ्ग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् ॥ २४
 तत्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ।
 मातुलस्य च यत्प्रीतिं करिष्यति पितुश्च मे ॥ २५
 शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि सङ्घशः ।
 द्रक्ष्यन्ति सर्वभूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया ॥ २६
 नाहं पार्थेन जातः स्यां न च जातः सुभद्रया ।
 यदि मे संयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते ॥ २७
 यदि चैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमण्डलम् ।
 न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मजः ॥ २८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवं ते भापमाणस्य बलं सौभद्र वर्धताम् ।
यत्समुत्सहसे भेतुं द्रोणानीकं दुरासदम् ॥ २९
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

अभिमन्युयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १
तेन संचोद्यमानस्तु याहियाहीति सारथिः ।
प्रत्युवाच ततो राजन्नाभिमन्युमिदं वचः ॥ २
अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः ।
संप्रधार्य क्षणं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३
आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः ।
त्वं तु बालः सबलवान्संग्रामाणामकोविदः ॥ ४
ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
सारथे कोन्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ॥ ५
'व्यवसायो हि मे योद्धुं रणोत्सवसमुद्यतः ।'
ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ॥ ६
अथवा रुद्रमीशानं सर्वभूतगणार्चितम् ।
योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ॥ ७
'यच्चैतत्पश्यसे सूत सयोधाश्चरथद्विपम् ।'
तन्ममाद्य द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥ ८
अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
पितरं चार्जुनं युद्धे न भीर्माप्नुपयास्यति ॥ ९
'सञ्जय उवाच ।
एवमप्युच्यमानः स सारथिस्तं पुनः पुनः ।
वीर ते तेन मा युद्धमिति सौभद्रमब्रवीत् ॥' १०
अभिमन्युश्च तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः ।

साध्यरुद्रमरुतुल्यैर्वैस्त्रयादित्यविक्रमैः ॥ ३०
सञ्जय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ॥ ३१
सुमित्राश्चान्त्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ ३२

याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् ॥ ११
ततः संनोदयामास हयानांशु त्रिहायनान् ।
नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् ॥ १२
ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगा महाबलाः ॥ १३
तमुदीक्ष्य तथायान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥ १४
सकर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः
सुवर्णवर्माऽऽर्जुनिरर्जुनाद्वरः ।
युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथान्
समासदत्सिंहशिशुर्यथा द्विपान् ॥ १५
ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
आसीद्वाङ्ग इवावर्तो मुहूर्तमुदधाविव ॥ १६
शूराणां युध्यमानानां निम्नतामितरेतरम् ।
संग्रामस्तुमुलो राजन्प्रावर्तत सुदारुणः ॥ १७
प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ।
द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भिच्वा व्यचरदार्जुनिः ॥ १८
'तदभेद्यमनाधृष्यं द्रोणानीकं सुदुर्जयम् ।
भिच्वादार्जुनिरसंभ्रान्तो विवेशाचिन्त्यविक्रमः' १९
तं प्रविष्टं विनिम्नन्तं शत्रुसङ्घान्महाबलम् ।
हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः ॥ २०
नानावादित्रनिन्दैः क्ष्वेडितोत्कुष्टगर्जितैः ।
हुङ्कारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निःस्वनैः ॥ २१

विंशतिरिति व्यूहपर्यायः । तदुक्तं । विंशत्यङ्गतया व्यूहो
विंशतिर्व्यपदिश्यते इति । विंशतेः पदे रक्षणे । पदं व्यवसित-
त्राणस्थानलक्ष्माञ्चिवस्तुष्वित्यमरः । तं विशन्तं ततो यत्ता

इति क. पाठः । ते विशन्तं सुदा युक्ता इति घ. ङ. पाठः
॥ १६ ॥ क्ष्वेडितं ध्वनिविशेषः । उत्कुष्टमाह्वानम् । गर्जितं
हन्यन्तां हन्यन्तामिति वचः ॥ २१ ॥

घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठैहि मामिति ।
 असावहमभिप्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ २२
 वृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः करनेभिस्वनैरपि ।
 सन्नादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिम् ॥ २३
 तेषामापततां वीरः शीघ्रयोधी महाबलः ।
 क्षिप्रान्नो न्यवधीद्राजन्मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २४
 ते हन्यमाना विवशा नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
 अभिपेतुः सुबहुशः शलभा इव पावकम् ॥ २५
 ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ।
 संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ २६
 बद्धगोधाङ्गुलित्राणान्सशरासनसायकान् ।
 सासिचर्माङ्कुशाभीषून्सतोमरपरश्वथान् ॥ २७
 सगदायोगुडप्रासान्सष्टितोमरपट्टसान् ।
 सभिण्डिपालपरिधान्सशक्तिवरकम्पनान् ॥ २८
 सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् ।
 समुद्ररक्षेपणीयान्सपाशपरिधोपलान् ॥ २९
 सकेयूराङ्गदान्बाहून्हृद्यगन्धानुलेपनान् ।
 संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानां सहस्रशः ॥ ३०
 तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे भूः सुलोहितैः ।
 पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥ ३१
 सुनासाननकेशान्तैरत्रणैश्चारुकुण्डलैः ।
 संदद्यौष्टपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितं बहु ॥ ३२
 सचारुमुकुटोष्णीपैर्मणिरत्नविभूषितैः ।
 विनालनलिनकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ ३३
 हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः ।
 द्विषच्छिरोभिः पृथिवीं स वै तस्तार फाल्गुनिः ॥ ३४
 गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्स्थान् ।
 वीषामुखान्वित्रिवेणून्व्यस्तदण्डकबन्धुरान् ॥ ३५
 विजङ्गाकूवरांस्तत्र विनेमींश्च व्यरानपि ।
 विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥ ३६

‘समास्थितान्योधवरैर्दान्ताश्चान्साधुसारथीन् ।
 विपताकाध्वजच्छत्रान्वितूणीरायुधानपि ॥ ३७
 प्रपातितोपस्तरणान्हतयोधान्सहस्रशः ।
 शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ३८
 पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् ।
 तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयांश्च सकम्बलान् ॥ ३९
 घण्टाः शुण्डाविषाणाग्राञ्छत्रमालाः पदानुगान् ।
 शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ॥ ४०
 वनायुजान्पार्वतीयान्काम्भोजानथ बाह्निकान् ।
 स्थिरबालधिकर्णाक्षाञ्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ४१
 आरूढाञ्छिक्षितैर्योधैः शक्त्यष्टिप्रासयोधिभिः ।
 विध्वस्तचामरमुखान्विप्रविद्धप्रकीर्णकान् ॥ ४२
 निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णात्रयकृद्बनान् ।
 हतारोहांश्छिन्नघण्टान्कव्यादगणमोदकान् ॥ ४३
 निकृत्तचर्मकवचाञ्श्चकृन्मूत्रासृगाप्लुतान् ।
 निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्स व्यरोचत ।
 एको विष्णुरिवाचिन्त्यं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ४४
 तथा निर्मथितं तेन चतुरङ्गबलं महत् ।
 यथाऽसुरबलं घोरं त्र्यम्बकेन महौजसा ॥ ४५
 कृत्वा कर्म रणेऽसह्यं परैरार्जुनिराहवे ।
 अभिनच्च पदात्योघांस्त्वदीयानेव सर्वशः ॥ ४६
 एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ।
 भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् ॥ ४७
 त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
 संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना रोमहर्षिणः ॥ ४८
 पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषजये ।
 गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ॥ ४९
 हतान्पुत्रान्पितृन्भ्रातृन्बन्धून्संबन्धिनस्तथा ।
 प्रातिष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसपुत्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अभिमन्युपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तां प्रभयां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा ।
 दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ॥ १
 ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे ।
 दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्परीप्सध्वं नराधिपम् ॥ २
 पुराऽभिमन्युर्लक्षं नः पश्यतां हन्ति वीर्यवान् ।
 तमाद्रवत मामैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।

‘एवमुक्तास्ततस्तेन भारद्वाजेन धीमता ।’
 कृतज्ञानबलोत्सेधाः सुहृदो जितकाशिनः ।
 त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिववृस्तवात्मजम् ॥ ४
 द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ।
 बृहद्रथो मद्रराजो भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥ ५
 पौरवो वृषसेनश्च विमलजन्तः शिताञ्शरान् ।
 सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ॥ ६
 संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ।
 आस्याद्वासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्जुनात्मजः ॥ ७
 ताञ्शरौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् ।
 विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ॥ ८
 तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः ।
 नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥ ९
 त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
 व्यसृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि सङ्घशः ॥ १०
 तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्ते निशितैः शरैः ।
 तांश्चैव प्रतिविष्याथ तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११
 ‘ततो रथपदाल्योधाः कुञ्जराः सादिनश्च ह ।’
 कोपितास्तेन शूरेण शरैराशीविषोपमैः ।
 परिववृर्जिघांसन्तः सौभद्रमपराजितम् ॥ १२
 समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तं बलार्णवम् ।
 दधारैकोऽर्जुनिर्वाणैर्वैलेवोद्धुत्तमर्णवम् ॥ १३

शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
 अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराञ्मुखः ॥ १४
 तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे ।
 दुःसहो नवभिर्वाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १५
 दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।
 द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६
 विविंशतिस्तु सप्तत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ।
 बृहद्रथस्तथाऽष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥ १७
 भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्मद्रेशः षड्विराशुगैः ।
 द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः ॥ १८
 स तु तान्प्रतिविष्याथ त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
 नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् ॥ १९
 ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः ।
 विदर्शयन्वै सुमहच्छिखौरसकृतं बलम् ॥ २०
 गरुडानिलरंहोभिर्म्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः ।
 अभ्यद्रवत तं कार्णिमश्मकेन्द्रः कृतत्वरः ॥ २१
 अश्वाश्चाश्मकमादाय त्वरमाणाऽभ्यहारयन् ।
 विष्याथ दशभिर्वाणैस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २२
 तस्याभिमन्युर्दशभिर्हयान्सूतं ध्वजं शरैः ।
 बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्सयमानोऽभ्यपातयत् ॥ २३
 ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे ।
 संचचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम् ॥ २४
 ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराद शलः ।
 शल्यो भूरिश्रवाः काथः सोमदत्तो विविंशतिः ।
 वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः ॥ २५
 बृन्दारको ललितश्च प्रवाहुर्दीर्घलोचनः ।
 दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
 सोऽतिविद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्वगैः ।
 शरमादत्त कर्णाय वर्मकायावभेदिनम् ॥ २७
 तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

त्रास्यमानाः पालयिष्यन्तः ॥ ४ ॥ पर्यस्तं उत्क्रान्तमर्या-
 दम् ॥ १३ ॥ शिखौरसकृतं अभ्यासकृतं निसर्गभवं च ॥ २० ॥

प्राविशद्दरणीं वेगाद्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ २८
 स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ।
 संचचालरणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाऽचलः ॥ २९
 तथान्यैर्निशितैर्वाणैः सुषेणं दीर्घलोचनम् ।
 कुण्डभेदिं च संकुद्वस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्वली ॥ ३०
 कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
 अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ॥ ३१
 स शराचितसर्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः ।
 विचरन्ददृशे सैन्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥ ३२
 शल्यं च शरवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ।
 उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ॥ ३३
 ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिर्द्भिरजिह्वैः ।

शल्यो राजन्स्थोपस्थे निषसाद मुमोह च ॥ ३४
 तं हि दृष्ट्वा तथा विद्धं सौभद्रेण यशस्विना ।
 संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३५
 संप्रेक्ष्य तं महाबाहुं रुक्मपुङ्गवः समावृतम् ।
 त्वदीयाः प्रपलायन्ते मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ ३६
 'सौभद्रशरनिर्भग्नाः समरेऽमरविक्रमाः ।
 एवं शल्यो विमृदितस्तव पौत्रेण भारत ॥' ३७
 स तु रणयशसाऽभिपूज्यमानः
 पितृसुरचारणसिद्धयक्षसङ्घैः ।
 अवनितलगतैश्च भूतसङ्घै-
 रतिविवभौ हुतभुग्यथाऽऽज्यसिक्तः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवससुद्धे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

अभिमन्युपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तथा प्रमथमानं तं महेष्वासानजिह्वगैः ।
 आर्जुनिं मामकाः सङ्क्षेपे के त्वेनं समवारयन् ॥ १
 सञ्जय उवाच ।
 शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् ।
 विभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ २
 मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे ।
 शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्वाणान्समभ्ययात् ॥ ३
 स विद्धा दशभिर्वाणैः साश्वयन्तारमार्जुनिम् ।
 उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४
 तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् ।
 छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं चाप्युपस्करम् ॥ ५
 चक्रं युगं च तूणीरं ह्यनुकर्षं च सायकैः ।
 पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च ॥ ६
 लघुहस्तः प्रचिच्छेद ददृशे तं न कश्चन ।
 स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ॥ ७
 वायुनेव महाचैत्यः समूलं चित्रवेदिकः ।

अनुगास्तस्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्वतो दिशः ॥ ८
 आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा संप्रणेदुः समन्ततः ।
 नादेन सर्वभूतानि साधुसाध्विति भारत ॥ ९
 शल्यभ्रातर्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः ।
 कुलाधिवासनामानि श्रावयन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ १०
 अभ्यधावन्त संकुद्धा विविधायुधपाणयः ।
 रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पद्भिश्चान्ये बलोत्कटाः ॥ ११
 बाणशब्देन महता रथनेमिस्वनेन च ।
 हुंकारैः क्ष्वेडितोत्कृष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः ॥ १२
 ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जन्तोऽर्जुननन्दनम् ।
 ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवितादिति ॥ १३
 तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।
 यो योस्मै प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥ १४
 संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि विचित्राणि लघूनि च ।
 आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १५
 वासुदेवादुपात्तं यदस्त्रं यच्च धनंजयात् ।
 अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषवत् ॥ १६

तल्पं इतिपाठे रथगतशय्याम् ॥ ५ ॥ अधिवासो निवासः

॥ १० ॥ अविशेषवत्तुल्यमित्यर्थः ॥ १६ ॥

दूरमस्य गुरुं भारं साध्वसं च पुनः पुनः । संदधद्विस्तृजंशेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥ १७	मृदुभूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत । वर्षाभ्यतीतो भगवाञ्छरदीव दिवाकरः ॥ २१
चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्विष्वदृश्यत । सुदीप्तस्य शरत्काले सवितुर्मण्डलं यथा ॥ १८	शरान्विचित्रान्सुबहून्खमपुङ्खाञ्जिलाशितान् । मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ॥ २२
ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः । महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निःस्वनः ॥ १९	क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः । नाराचैरर्धचन्द्राभैर्भलैरञ्जलिकैरपि ॥ २३
हीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः । संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्रैश्चाप्ययुध्यत ॥ २०	अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः । ततस्तत्सैन्यमभवद्विद्रुखं शरपीडितम् ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

दुःशासनमभिमन्युसमागमः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । द्वैधीभवति मे चित्तं शुचा तुष्ट्या च सञ्जय । मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥ १	घटयन्निव मर्माणि पुत्रस्य तव भारत । अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदम् ॥ १०
विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः । विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ॥ २	द्रोण उवाच । एष गच्छति सौभद्रः पार्थानां प्रथितो युवा । नन्दयन्सुहृदः सर्वान्राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ११
सञ्जय उवाच । हन्त ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणम् । एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ॥ ३	नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पाण्डवम् । बन्धून्संबन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२
अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिन्दमान् । रथस्थो रथिनः सर्वास्तावकानभ्यवर्षयत् ॥ ४	नास्य युद्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरम् । इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति ॥ १३
द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्वलम् । दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलम् ॥ ५	सञ्जय उवाच । द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः । आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४
नानानृपात्रपसुतान्सैन्यानि विविधानि च । अलातचक्रवत्सर्वाश्चरन्वाणैः समार्षयत् ॥ ६	अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्वाहिकं नृपः । दुःशासनं मद्रराजं तांस्तथाऽन्यान्महारथान् ॥ १५
निघ्नन्मित्रान्सौभद्रः परमास्त्रैः प्रतापवान् । अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ७	सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः । अर्जुनस्य सुतं मूढं नायं हन्तुमिहेच्छति ॥ १६
तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः । समकम्पन्त सैन्यानि खदीयानि सहस्रशः ॥ ८	न ह्यस्य समरे युद्धेदन्तकोऽप्याततायिनः । किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् । हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९	अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति । शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् ॥ १८

अस्य निरस्य ॥ १७ ॥ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

अज्ञेयसूयायाम् ॥ १७ ॥ धर्मिणामिति सोल्लुण्ठम् ॥ १८ ॥

संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ।
 आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथीत माचिरम् ॥ १९
 एवमुक्तास्तु ते राजा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः ।
 संरब्धास्ते जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ २०
 दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा ।
 अब्रवीत्कुरुशार्दूल दुर्योधनमिदं वचः ॥ २१
 अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ।
 मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च पश्यताम् ॥ २२
 ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरम् ।
 उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ॥ २३
 श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ।
 गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः ॥ २४
 तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ।
 एकाहा समुहद्वर्गाः कैव्याद्वास्यन्ति जीवितम् ॥ २५
 तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ।

शिवेन मां ध्याहि राजन्नेष हन्मि रिपूंस्तव ॥ २६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वाऽनदद्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव ।
 सौभद्रमभ्ययात्कुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २७
 तमतिकुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिंदमः ।
 अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः पट्विंशत्या समार्षयत् ॥ २८
 दुःशासनस्तु संकुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
 अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥ २९
 तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ।
 चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ॥ ३०
 अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां
 क्रकचमहानकभेरिर्झराराणाम् ।
 निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु-
 र्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

अभिमन्युनां कर्णदुःशासनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 'ततः समभवद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।
 तस्मिन्काले महाबाहुः सौभद्रः परवीरहा ॥ १
 सशरं कार्मुकं छिन्वा लाघवेन व्यपातयत् ।
 दुःशासनं शरैस्तीक्ष्णैः संततक्ष समन्ततः ॥ २
 शरविक्षतगात्रं तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ।
 अभिमन्युः सयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ ३
 दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शूरमागतम् ।
 निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणम् ॥ ४
 यत्सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ।
 कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ५
 जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषितः ।
 अक्षकूटं समाश्रित्य सौबलस्यात्मनो बलम् ॥ ६

आत्मसंभावितः अहमेवेति संभावनामारूढः ॥ १९ ॥ लवण-
 जलोद्भवः शङ्खः ॥ ३१ ॥ एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

द्रोण० ९

तत्त्वयेदमनुप्राप्तं तस्य कोपान्महात्मनः ।
 परवित्तापहारस्य क्रोधस्याग्रशमस्य च ॥ ७
 लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ।
 पितृणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनाम् ॥ ८
 तत्त्वयेदमनुप्राप्तं प्रकोपाद्वै महात्मनाम् ।
 स तस्योग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ॥ ९
 शासिताऽस्म्यद्य ते वाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे ॥ १०
 अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ।
 अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि ।
 न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणं ॥ ११
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्वाणं दुःशासनान्तकम् ।

अत्याहितस्य जीवानपेक्षकर्मणः । साहसस्येति यावत् ॥ ८ ॥
 चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

संदधे परवीरघ्नः कालाग्र्यनिलवर्चसम् ॥ १२
 तस्योरस्तूर्णमासाद्य जनुदेशे विभिद्य तम् ।
 जगाम सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।
 अथैनं पञ्चविंशत्या पुनरेव समार्षयत् ॥ १३
 शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ।
 स गाढविद्रो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
 दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महतम् ॥ १४
 सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतनम् ।
 रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितम् ॥ १५
 पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तम् ।
 पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥ १६
 बादित्राणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः ।
 प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥ १७
 अपश्यन्सयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् ।
 अत्यन्तवैरिणं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १८
 धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा ।
 धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ॥ १९
 सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
 केकया धृष्टकेतुश्च मात्स्याः पाञ्चालसञ्जयाः ॥ २०
 पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 अभ्यद्रवन्त त्वरिता द्रोणानीकं विभित्सवः ॥ २१
 ततोऽभवन्महायुद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
 जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ २२
 तथा तु वर्तमाने वै संग्रामेऽतिभयंकरे ।
 दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ॥ २३
 पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशंगतम् ।
 प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ॥ २४
 अथ चैते सुसंरब्धाः सिंहा इव बलोत्कटाः ।

सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभ्यधावन्त पाण्डवाः ॥ २५
 सञ्जय उवाच ।
 ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
 अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २६
 तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
 अवज्ञापूर्वकं शूरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ २७
 अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
 अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २८
 तं तथा नाशकत्कश्चिद्रोणाद्वारयितुं रथी ।
 आरुजन्तं रथव्रातान्वज्रहस्तात्मजात्मजम् ॥ २९
 ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानि सर्वधनुष्मताम् ।
 सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ ३०
 सोऽस्त्रैस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
 समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ ३१
 स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
 समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यशीर्यत ॥ ३२
 ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भट्टैरानतपर्वभिः ।
 छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ॥ ३३
 धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
 सञ्चत्रध्वजयन्तारं साश्चमाशु सयन्निव ॥ ३४
 कर्णोऽपि चास्य चिक्षेप बाणान्सन्नतपर्वणः ।
 असंभ्रान्तश्च तान्सर्वानगृह्णात्फलगुनात्मजः ॥ ३५
 ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् ।
 सध्वजं कार्मुकं वीरश्छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ ३६
 ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।
 सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ ३७
 तत उच्चुकुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
 बादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

अभिमन्युपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

सोऽभ्यगच्छद्वनुष्पाणिज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।

तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथोऽन्तरमवापतत् ॥ १

सोऽविध्यदशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।

सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु सयन्निव ॥ २
 पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
 दृष्ट्वादितं शरैः कार्ष्णि त्वदीया हृषिताऽभवन् ॥ ३
 तस्याभिमन्युरायम्य सयन्नेकेन पत्रिणा ।
 शिरः प्रच्यावयामास तद्रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४
 कर्णिकारमिवाभूतं वातेनापतितं नगात् ।
 'कर्णानुजं च संप्रेक्ष्य तावका व्यथिताऽभवन् ।'
 भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा कर्णश्चासीत्पराङ्मुखः ॥ ५
 विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
 अन्यानपि महेष्वासस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६
 ततस्तद्विततं सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् ।
 कुद्रोऽभिमन्युरभिनत्तिग्मतेजा महारथः ॥ ७
 कर्णस्तु बहुभिर्वाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ।
 अपायाज्जनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्रवत् ॥ ८
 'तिष्ठ कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ।
 द्रोणस्य क्रोशतो राजंस्तदनीकमभज्यत ॥' ९
 शलभैरिव चाकाशं धाराभिरिव पर्वतः ।
 अभिमन्योः शरैश्छन्नं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ १०
 तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः ।
 अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स कश्चिदतिष्ठत् ॥ ११
 सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माय पुरुषर्षभः ।
 शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ॥ १२
 स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
 मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत ॥ १३
 रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः ।
 संप्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् ॥ १४
 सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।

स्वानेवाभिमुखान्घ्नन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः १५
 ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठा बहवः शिताः ।
 निघ्नन्तो रथनागाश्चाङ्गमुराशु वसुंधराम् ॥ १६
 सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सगदाः साङ्गदारणे ।
 दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १७
 शराश्चापानि खड्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ।
 सकुण्डलानि सङ्गीणि भूमावासन्सहस्रशः ॥ १८
 सोपस्करीरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
 अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्वहुधा पतितैर्युगैः ॥ १९
 शक्तिचापासिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः ।
 चर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैः समन्ततः ॥ २०
 निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशांपते ।
 अगम्यरूपा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ २१
 वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् ।
 प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः ॥ २२
 स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
 सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां घ्नन्वराश्वरथद्विपान् ॥ २३
 कक्षमग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
 मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः प्रत्यदृश्यत ॥ २४
 विचरन्तं दिशः सर्वाः प्रदिशश्चापि भारत ।
 तं तदा नानुपश्यामः सैन्ये च रजसाऽऽवृते ॥ २५
 आददानं गजाश्वानां नृणां चायुंषि भारत ।
 क्षणेन भूयः पश्यामः सूर्यं मध्यंदिने यथा ॥ २६
 अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्रणान् ।
 स वासवसमः सङ्क्षेपे वासवस्यात्मजात्मजः ॥ २७
 अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ।
 'यथा पुरा वह्निमुतः सुरसैन्येषु वीर्यवान् ॥' २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति अभिमन्युमनुगतानां जयद्रथेन निरोधकथनम् ॥ १ ॥ तथा जयद्रथस्य रुद्रात् पाण्डवनिरोध-
 रूपवरलोककथनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

बालमत्यन्तसुखिनं स्वबाहुबलदर्पितम् ।

युद्धेष्वकुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १

गाहमानमनीकानि सदश्वैश्च त्रिहायनैः ।

अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्गली ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ ।
 धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ॥ ३
 धृष्टकेतुश्च संरन्धो मात्स्याश्चाभ्यपतन्रणे ।
 तेनैव तु पथा यान्तः पितरो मातुलैः सह ॥ ४
 अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
 तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाऽभवन् ॥ ५
 ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्वलम् ।
 जामाता तव तेजस्वी संस्तम्भयिषुराद्रवत् ॥ ६
 सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः ।
 स पुत्रगृद्धिनः पार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥ ७
 उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।
 वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुञ्जरः ॥ ८
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 कतिभारमहं मन्ये सैन्धवे सञ्जयाहितम् ।
 यदेकः पाण्डवान्कुद्धान्पुत्रप्रेप्सूनवारयत् ॥ ९
 अत्यद्भुतमहं मन्ये बलं शौर्यं च सैन्धवे ।
 तस्य प्रब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः ॥ १०
 किं जप्तं हुतमिष्टं वा किं सुतप्तमथो तपः ।
 'दमो वा ब्रह्मचर्यं वा सूत यच्चास्य सत्तम ॥ ११
 देवं कतममाराध्य विष्णुमीशानमज्जजम् ।
 सिन्धुराद् तनये सत्तान्कुद्धान्पार्थानवारयत् ॥ १२
 नैवं कृतं महत्कर्म भीष्मेणाज्ञासिषं तथा ।
 सिन्धुराजो हि येनैकः पाण्डवान्समवारयत् ॥ १३

सञ्जय उवाच ।
 द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः ।
 मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ १४
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्य सः ।
 क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसन्ततः ॥ १५
 देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनम् ।
 भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् ॥ १६
 स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् ।
 वरं वृणीष्व ग्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १७
 एवमुक्तस्तु शर्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः ।
 उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ॥ १८
 पाण्डवेयानहं सञ्ज्ञे भीमवीर्यपराक्रमान् ।
 वारयेयं रथेनैकः समस्तानिति भारत ॥ १९
 एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ।
 ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनञ्जयम् ।
 वारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् ॥ २०
 'एकाहमिति राजेन्द्र तत्रैवान्तरधीयत ।'
 एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वानुद्धृत पार्थिवः ॥ २१
 स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ।
 एकः संवारयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ २२
 तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान्भयमाविशत् ।
 परास्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् ॥ २३
 दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्वमाहितम् ।
 उत्कुश्याभ्यद्रवन् राजन्येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

जयद्रथेन रुद्रवरात् व्यूहपथं पिधाय पाण्डवादिनिरोधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमम् ।
 शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥ १
 तमूहुर्वाजिनो वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।

विकुर्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ॥ २
 गन्धर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथम् ।
 तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ॥ ३
 श्वेतच्छत्रपताकामिश्रामरव्यजनेन च ।

प्रवणान्निन्नप्रदेशं प्राप्य ॥ ८ ॥ बलं सामर्थ्यम् । शौर्य-

सुत्साहः । वीर्यं प्रभावम् ॥ १० ॥ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ॥ ४
मुक्तावज्रमणिखणैर्भूषितं तदयस्सयम् ।
वरुथं विवभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥ ५
स विष्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्वहन् ।
तत्खण्डं पूरयामास यदार्जुनिरदारयत् ॥ ६
स सात्यकिं त्रिभिर्वाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा पृथ्वा विराटं दशभिः शरैः ॥ ७
द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैः सप्तभिश्च शिखण्डिनम् ।
केकयान्पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८
युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् ।
इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकम् ।
चिच्छेद ग्रहसन्राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ १०
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥
तत्तस्य लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।

धनुर्ध्वजं च च्छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२
सोऽन्यदादाय बलवान्सज्जं कृत्वा च कार्मुकम् ।
भीमस्यापातयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३
स हताश्वादवपुत्य च्छिन्नधन्वा रथोत्तमात् ।
सात्यकेरापुतो यानं गिर्यग्रमिव केसरी ॥ १४
ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधुसाध्विति वादिनः ।
सिन्धुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्चद्वेयमद्भुतम् ॥ १५
संकुद्धान्पाण्डवानेको यद्धारान्स्त्रतेजसा ।
तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६
सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायोधिभिर्द्विपैः ।
पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ॥ १७
यतमानास्तु ते वीरा मात्स्यपाञ्चालकेकयाः ।
पाण्डवाश्चान्वपद्यन्त प्रतिशेकुर्न सैन्धवम् ॥ १८
यो यो हि यतते भेतुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
तंतमेव वरं प्राप्य सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

अभिमन्युपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु ।
सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १
प्रविश्याथार्जुनिः सेनां सत्यसन्धो दुरासदः ।
व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ॥ २
तं तथा शरवर्षेण छादयन्तमरिंदमम् ।
यथा प्रधानाः सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः ॥ ३
तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः समपद्यत ।
सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४
रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैस्तथाऽऽर्जुनिः ।
वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५
तं च विव्याध बलवांस्तस्य चाश्चानजिह्वगैः ।

वातायमानैस्तैरश्वैर्विसंज्ञोऽपहृतो रणात् ॥ ६
तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्तापासारयद्रथम् ।
रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधुसाध्विति चुक्रुशुः ॥ ७
तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथन्तं शरैररीन् ।
आरादायान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्भुतम् ॥ ८
सोऽभिमन्युं शरैः पृथ्वा रुक्मपुङ्खैरवाकित् ।
अब्रवीच्च न मे जीवज्जीवतो युधि मोक्ष्यसे ॥ ९
तमयस्सयवर्माणमिषुणा दूरपातिना ।
विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १०
वसातीयं हतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुङ्गवाः ।
परिवृत्तदा राजंस्त्व पौत्रं जिघांसवः ॥ ११
विष्फारयन्तश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः ।

वरुथं रथवेष्टनम् ॥ ५ ॥ आदिश्य एष च्छिन्नश्रीतुदिश्य

॥ १० ॥ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह ॥ १२
 तेषां शरान्तेष्वसनाञ्जरीराणि शिरांसि च ।
 सकुण्डलानि स्रग्वीणि कुद्वश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ १३
 सखङ्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टसपरश्वथाः ।
 अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १४
 स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैर्विविधैर्ध्वजैः ।
 वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मृकुटैश्छत्रचामरैः ॥ १५
 उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकवन्धुरैः ।
 अक्षैर्विमथितैश्चक्रेभ्यश्च बहुधा युगैः ॥ १६
 अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः ।

रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही ॥ १७
 निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ।
 जयगृहैर्वृता भूमिदार्ढ्या समपद्यत ॥ १८
 दिशो विचरतस्तस्य सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ।
 रणेऽभिमन्योः कुद्वस्य रूपमन्तरधीयत ॥ १९
 काञ्चनं यद्यदस्यासीद्रम चाभरणानि च ।
 धनुषश्च शराणां च तदपश्याम केवलम् ॥ २०
 तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुम् ।
 आददानं शूरैर्योधान्मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

अभिमन्योः पराक्रमः तेन दुर्योधनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 आददानस्तु शूराणामायुष्यभवदार्जुनिः ।
 अन्तकः सर्वभूतानां प्राणान्काल इवागते ॥ १
 स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली ।
 अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्समदृश्यत ॥ २
 प्रविश्यैव तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
 सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणः ॥ ३
 सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः ।
 प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४
 अहंपूर्वमहंपूर्वमिति क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 स्पर्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ५
 क्षत्रियाणामनीकानि प्रदुतान्यभिधावताम् ।
 जग्राह तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ॥ ६
 ये केचन गतास्तस्य समीपमपलायिनः ।
 न ते प्रतिन्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७
 महाग्रहगृहीतेव वातवेगभयादिता ।
 समकम्पत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवार्णवे ॥ ८
 अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली ।
 त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९

अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
 अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १०
 एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् ।
 सुकल्पितेनोद्यमानः स्यन्दनेन विराजता ॥ ११
 सोऽभिमन्युं त्रिभिर्वाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् ।
 त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ॥ १२
 स तस्येष्वसनं छिच्चा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ ।
 भुजौ शिरश्च स्वक्षिभु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३
 दृष्ट्वा रुक्मरथं रुग्णं पुत्रं शल्यस्य मानिनम् ।
 जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ॥ १४
 संग्रामदुर्मदा राजनराजपुत्राः प्रहारिणः ।
 वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५
 तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः ।
 आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १६
 शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
 दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ १७
 छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् ।
 वैवस्वतस्य भवनं गतं ह्येनममन्यत ॥ १८
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैः सुतेजनैः ।

अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ॥ १९
 ससूताश्चध्वजं तस्य स्यन्दनं तं च मारिष ।
 आचितं समपश्याम आविधं शललैरिव ॥ २०
 स गाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्रैर्गज इवार्दितः ।
 गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायां च भारत ॥ २१
 अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्वेभ्यो यदाहृतम् ।
 तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ॥ २२
 एकधा शतधा राजन्दश्यते स सहस्रधा ।
 अलातचक्रवत्सङ्क्षेपे क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३
 रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परंतपः ।
 विभेद शतधा राजञ्शरीराणि महीक्षिताम् ॥ २४
 प्राणाः प्राणभृतां सङ्क्षेपे प्रेषिता निशितैः शरैः ।

राजन्प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५
 धनूंष्यश्चान्नियन्तुंश्च ध्वजान्बाहूँश्च साङ्गदान् ।
 शिरांसि च शितैर्वाणैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ २६
 चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षः फलोपगः ।
 राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेण निपातितम् ॥ २७
 क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ।
 एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८
 रथिनः कुञ्जरानश्चान्पदार्तींश्चावमर्दितान् ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥ २९
 तयोः क्षणमिवापूर्वः संग्रामः समपद्यत ।
 अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशताहतः ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

अभिमन्युना दुर्योधनसूनोर्लक्ष्मणस्य वधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ।
 संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥ १
 अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमम् ।
 किंतु नात्यद्भुतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २
 दुर्योधने च विमुखे राजपुत्रशते हते ।
 सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्त्रिन्ना रोमहर्षणाः ।
 पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ४
 हतान्भ्रातृन्पितृन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिवान्धवान् ।
 उत्सृज्योत्सृज्य संजगमुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ५
 तान्प्रभग्रास्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्वृहद्वलः ।
 कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ॥ ६
 अभ्यधावन्सुसंकुद्धाः सौभद्रमपराजितम् ।
 ते तु पौत्रेण ते राजन्प्रायशो विमुखीकृताः ।

‘सौभद्रेण महाराज शक्रप्रतिमतेजसा ॥’ ७
 एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्यादर्पाच्च निर्भयः ।
 इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८
 तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत ।
 अनुदुर्योधनं चान्ये न्यवर्तन्त महारथाः ॥ ९
 तं तेऽभिषिषिचुर्वाणैर्मैघा गिरिमिवाम्बुभिः ।
 स तु तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ॥ १०
 पौत्रं तव च दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
 पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥ ११
 अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।
 आससाद् रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ।
 ‘सिंहशावो वने शश्वत्पुण्डरीकशिशुं यथा ॥’ १२
 लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा ।
 शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ १३
 संक्रुद्धो वै महाराज दण्डाहत इवोरगः ।
 पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ॥ १४

आयच्छत्प्रयुक्तवान् । रथमायां दुर्लक्ष्यां रथशिक्षाम्
 ॥ २१ ॥ फलोपगः फलोन्मुखः ॥ २७ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

प्रतिपत्तिं प्रतिविधानम् ॥ ३॥ विष्वग्वातोऽशेषदिग्वातः ॥ १० ॥

सुदृष्टः क्रियतां लोको ह्यमुं लोकं गमिष्यसि ।
 पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनम् ॥ १५
 एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा ।
 उद्धवर्ह महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसन्निभम् ॥ १६
 स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनम् ।
 सुनसं सुभु केशान्तं शिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ॥ १७
 'पौत्रस्तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
 पितुः समीपे तिष्ठन्तं प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ १८
 अत्यन्तसुखसंबुद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।'
 लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हाहेत्युच्चकुशुर्जनाः ॥ १९
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
 हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ २०
 ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्वलः ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ २१
 तांस्तु विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखाकृत्य चार्जुनिः ।

वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्वलम् ॥ २२
 आवबुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
 कलिङ्गाश्च निषादाश्च काथपुत्रश्च वीर्यवान् ।
 तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशंपते ॥ २३
 ततस्तत्कुञ्जरानीकं व्यधमद्भृष्टमार्जुनिः ।
 यथा वायुर्नित्यगतिर्जलदाञ्छतशोऽम्बरे ॥ २४
 ततः क्रुद्धाः शरव्रातै राजानः समवारयन् ।
 अथेतरे सन्निवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ।
 परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्बुधुः ॥ २५
 तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः काथपुत्रमयोधयत् ।
 शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया ॥ २६
 सधनुर्बाणकेयूरो ब्राह्म समुकुटं शिरः ।
 सच्छत्रध्वजयन्तारं रथं चाश्वाद्यपपातयत् ॥ २७
 कुलशीलश्रुतिबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
 युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाऽभवन् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अभिमन्युपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
 कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपराजितम् ॥ १
 आजानेयैः सुबलिभिर्यान्तमश्वैस्त्रिहायनैः ।
 प्लवमानमिवाकाशे कै शूराः समवारयन् ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 अभिमन्युः प्रविश्यैतांस्तावकान्निशितैः शरैः ।
 अकरोत्पार्थिवान्सर्वान्विमुखान्पाण्डुनन्दनः ॥ ३
 तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सवृहद्वलः ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ ४
 दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितम् ।
 सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५
 सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्शराम्बुभिः ।

तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः ॥ ६
 तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
 व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥ ७
 द्रोणं पञ्चाशताविध्यद्विशल्या च बृहद्वलम् ।
 अशीत्या कृतवर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८
 रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ।
 अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९
 कर्णं च कर्णिना कर्णे पीतेन च शितेन च ।
 फाल्गुनिर्द्रिषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा ॥ १०
 पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पार्णिसारथी ।
 अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ११
 ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
 पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्वली ॥ १२

केशान्तं केशैर्मनोहरम् । अन्तः प्रान्तेऽन्तिके मध्ये स्वरूपे
 च मनोहरे इत्यभिधानात् ॥ १७ ॥ धृष्टं प्रगल्भम् ॥ २३ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ।
 वरंवरमभिप्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३
 स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष ।
 पश्यतां धार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ १४
 पृष्ट्वा शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः ।
 उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १५
 स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्वगैः ।
 प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणम् ॥ १६
 तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् ।
 अश्वत्थामा तथाऽष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे ॥ १७
 कर्णो द्वाविंशतिं भलान्कृतवर्मा च विंशतिम् ।
 बृहद्बलस्तु पञ्चाशत्कृपः शारद्वतो दश ॥ १८

तांस्तु प्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
 तैरर्धमानः सौमद्रः सर्वतो निशितैः शरैः ॥ १९
 तं कोसलानामधिपः कर्णिनाऽताडयद्धृदि ।
 स तस्याश्वान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ ॥ २०
 अथ कोसलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृत् ।
 इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुण्डलम् ॥ २१
 स कोसलानामधिपं राजपुत्रं बृहद्बलम् ।
 हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२
 बभञ्ज च सहस्राणि दश राज्ञां महात्मनाम् ।
 सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् ॥ २३
 तथा बृहद्बलं हत्वा सौमद्रो व्यचरद्रणे ।
 व्यष्टम्भयन्महेष्वासो योधांस्तव शराम्बुभिः ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

द्रोणादिभिः पङ्क्तिभिमन्योर्विधीकरणम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
 शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् ॥ १
 प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्विरथ तं पुनः ।
 शरैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ॥ २
 कर्णं चाप्यकरोत्कुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनम् ।
 कर्णोऽपि विवभौ शूरः शरैश्छिन्नोऽसृगातपुः ।
 'संध्यानुगतपर्यन्तः शरदीव दिवाकरः ॥' ३
 तावुभौ शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
 बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ४
 अथ कर्णस्य सचिवान्पद शूरांश्चित्रयोधिनः ।
 साश्वसूतध्वजरथान्सौमद्रो निजघान ह ॥ ५
 तथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
 प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
 मागधस्य तथा पुत्रं हत्वा पङ्क्तिरजिह्वगैः ।
 साश्वं समूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७
 मार्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनम् ।
 क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजञ्शरान् ॥ ८

तस्य दौःशासनिर्विद्धा चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
 सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजम् ॥ ९
 ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
 संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥ १०
 पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा ।
 दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ॥ ११
 एतावदुक्त्वा वचनं कर्मरपरिमार्जितम् ।
 नाराचं विससर्जसै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ॥ १२
 तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।
 तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् ॥ १३
 हृद्यसंभ्रान्तवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
 तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा हत्तोभौ पार्णिसारथी ॥ १४
 तं विव्याधायसैः पङ्क्तिः सोपाक्रामद्रथान्तरम् ।
 शत्रुञ्जयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसम् ॥ १५
 सूर्यभासं च पञ्चैतान्हत्वा विव्याध सौबलम् ।
 तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ १६
 सर्व एनं विमथ्रीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः ।
 अथाब्रवीत्पुनर्द्रोणं कर्णो वैकर्तनो रणे ॥ १७

पुरा सर्वान्प्रमथ्राति ब्रह्मस्य वधमाशु नः ।
 ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वान्स्थान्प्रत्यभाषत ॥ १८
 अस्ति वाऽस्यान्तरं किञ्चित्कुमारस्याथ पश्यत ।
 अन्वस्य पितरं चाद्य चरतः सर्वतो दिशम् ॥ १९
 शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ।
 धनुर्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते ॥ २०
 संदधानस्य विशिखाञ्शीघ्रं चैव विमुञ्चतः ।
 आरुजन्नपि मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः ॥ २१
 प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा ।
 अतिमानं दधाल्येष सौभद्रो विचरन्रणे ॥ २२
 अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ।
 अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।
 न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २३
 सञ्जय उवाच ।
 अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशराहतः ।
 स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ॥ २४
 तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः ।
 क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २५
 तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव ।
 अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ॥ २६
 उपदिष्टा मया चास्य पितुः कवचधारणा ।
 तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः ॥ २७
 शक्यं त्वस्य धनुश्छेतुं ज्यां च बाणैः समाहितैः ।
 अभीष्टं ह्यर्थाश्चैव तथोभौ पाणिंसारथी ॥ २८
 एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यते ।
 अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु ॥ २९
 सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः ।
 विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ।

‘पुरःस्थितेन केनापि दुःशको जेतुमार्जुनिः ॥’ ३०
 सञ्जय उवाच ।
 तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् ।
 अस्यतो लघुहस्तस्य पृष्ठतो धनुराच्छिनत् ॥ ३१
 अश्वानस्यावधीद्रोणो गौतमः पाणिंसारथी ।
 शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
 त्वरमाणास्त्वरकाकाले विरथं षण्महारथाः ।
 शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ॥ ३३
 स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
 खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसा ॥ ३४
 मार्गैः सकौशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च ।
 आर्जुनिर्व्यचरद्भोमि भृशं वै पक्षिराडिव ॥ ३५
 मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ।
 विव्यधुस्तं महेष्वासं समरे छिद्रदर्शिनः ॥ ३६
 तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरम् ।
 क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाणः सपत्नजित् ॥ ३७
 राधेयो निशितैर्वर्णैर्व्यधमचर्म चोत्तमम् ॥ ३८
 व्यसिचर्मेषुपूर्णाङ्गः सोऽन्तरिक्षात्पुनः क्षितिम् ।
 आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३९
 स चक्रेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो
 बभावतीवोज्ज्वलचक्रपाणिः ।
 रणेऽभिमन्युः क्षणमास रौद्रः
 स वासुदेवानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ४०
 सुतरुधिरकृतैकरागवस्त्रो
 भ्रुकुटिपुटाकुलितोऽतिसिंहनादः ।
 प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्यु-
 नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजत् ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवससुद्धे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

अभिमन्युवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 विष्णोः स्वसुर्नन्दकरः स विष्ण्वायुधभूषणः ।

वधं वधोपायम् ॥ १८ ॥ अण्वप्यस्यान्तरं ह्यद्य इति ज्ञः पाठः

रराजातिरथः सङ्क्षेपे जनार्दन इवापरः ॥ १
 मारुतोद्धूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधम् ।

॥ १९ ॥ कौशिकं सर्वतोभद्रम् ॥ ३५ ॥ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ॥ २
 'यदि पाणितलादेतच्चक्रं मुञ्चेत फाल्गुनिः ।
 वरदानान्मातुलस्य विष्णोश्चक्रमिवापतेत् ॥' ३
 तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः संचिच्छिदुरनेकधा ।
 महारथस्ततः कार्णिः स जग्राह महागदाम् ॥ ४
 विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः ।
 अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत् ॥ ५
 स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव ।
 अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीचरर्षभः ॥ ६
 तस्याश्वान्गदया हत्वा तथोभौ पाष्णिसारथी ।
 शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत्समदृश्यत ॥ ७
 ततः सुबलदायादं कालिकेयमपोथयत् ।
 जघान चास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ॥ ८
 पुनश्चैव वसातीयाञ्जघान रथिनो दश ।
 केकयानां रथान्सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ।
 दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् ॥ ९
 ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ।
 अभिदुद्राव सौभद्रं तिष्ठतिष्ठेति चात्रवीत् ॥ १०
 तावुद्यतगदौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
 भ्रातृव्यौ संप्रजहते पुरेव व्यम्बकान्धकौ ॥ ११
 तावन्योन्यं गदाग्राभ्यामाहत्य पतितौ क्षितौ ।
 इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परंतपौ ॥ १२
 दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
 उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्यताडयत् ॥ १३
 गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
 विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ॥ १४
 एवं विनिहतो राजन्नेको बहुभिराहवे ।
 क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ १५
 अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ।
 तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् ॥ १६
 दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरालये ।
 विमृद्य नगशृङ्गाणि सन्निवृत्तमिवानिलम् ॥ १७

अस्तं गतमिवादित्यं तस्या भारत वाहिनीम् ।
 उपसृतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरम् ॥ १८
 पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृतालिकम् ।
 तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः ।
 मुदा परमया युक्ताश्चुकुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १९
 आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशांपते ।
 इतरेषां तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ २०
 अन्तरिक्षे च भूतानि प्राक्रोशन्त विशांपते ।
 दृष्ट्वा निपतितं वीरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥ २१
 द्रोणकर्णमुखैः पङ्क्तिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
 एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २२
 तस्मिन्विनिहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
 द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २३
 रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
 उत्तमाङ्गैश्च शूराणां आजमानैः सकुण्डलैः ॥ २४
 विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
 चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ॥ २५
 रथाश्चनरनागानामलङ्कारैश्च सुप्रभैः ।
 खड्गैः सुनिशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २६
 चापैश्च विविधैश्छिन्नैः शक्त्यष्टिप्रासकम्पनैः ।
 विविधैश्चायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥ २७
 'निष्ठनद्भिरतीवान्यैरुद्रहृद्गुधिरस्रवैः ।
 नरैः पतद्भिः पतितैरवनी स्वधिकं बभौ ॥ २८
 वाजिभिश्चापि निर्जीवैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
 सारोहैर्विपमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २९
 साङ्कुशैः समहामात्रैः सर्वमायुधकेतुभिः ।
 पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखैर्मथितैर्गजैः ॥ ३०
 पृथिव्यामनुकीर्णैश्च अश्वसारथियोधिभिः ।
 ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हृतनागै रथोत्तमैः ॥ ३१
 पदातिसङ्घैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
 भीरूणां त्रासजननी घोररूपाऽभवन्मही ॥ ३२
 तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।

तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्भयम् ॥ ३३
 अभिमन्यौ हते राजञ्जिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
 संग्राद्रवचमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३४
 दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
 अजातशत्रुस्तान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
 स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो न पराङ्मुखः ।
 संस्तम्भयत माभैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥ ३६
 इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।

धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३७
 युद्धे ह्याशीविषाकारान् राजपुत्रान् रणे रिपून् ।
 पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरभ्ययात् ॥ ३८
 हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
 कृष्णार्जुनसमः कार्णिः शक्रलोकं गतो ध्रुवम् ॥ ३९
 रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः ।
 अवितृप्तः स संग्रामादशौच्यः पुण्यकर्मकृत् ।
 गतः पुण्यकृतां लोकाञ्चाश्वतान् पुण्यनिर्जितान् ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

युद्धभूमिवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
 निवेशायाभ्युपायामः सायाह्ने रुधिरक्षिताः ॥ १
 निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः ।
 अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ॥ २
 ततो निशाया दिवसस्य चाशिवः
 शिवारुतैः संधिरवर्तताद्भुतः ।
 कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे
 विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥ ३
 वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणां
 विभूषणानां च समाक्षिपन्प्रभाः ।
 दिवं च भूमिं च समानयन्निव
 प्रियां तनुं भानुरुपैति पावकम् ॥ ४
 महाभ्रकूटाचलशृङ्गसन्निभै-
 र्गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ।
 सवैजयन्त्यङ्कुशवर्मयन्तुभि-
 निर्पातितैर्नष्टगतिश्चिता क्षितिः ॥ ५
 हतेश्वरैश्चूर्णितचक्रकूवरै-
 र्हताश्चमूर्तैर्विपताककेतुभिः ।

महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः
 पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ६
 रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः
 प्रविद्धभाण्डाभरणैः पृथग्विधैः ।
 निरस्तजिह्वादशनात्रलोचनै-
 र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ७
 प्रविद्धवर्माभरणाम्बरायुधा
 विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः ।
 महार्हशय्यास्तरणोचितास्तदा
 क्षितावनाथा इव शेरते हताः ॥ ८
 अतीव हृष्टाः श्वशृगालवायसा
 वकाः सुपर्णाश्च वृकास्तरक्षवः ।
 वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः
 पिशाचसङ्घाश्च सुदारुणा रणे ॥ ९
 त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वसामसृक्
 तथैव मज्जाः पिशितानि चाश्रुवन् ।
 वपां विलुम्पन्ति हसन्ति गान्ति च
 प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः ॥ १०
 शरीरसङ्घाटवहा ह्यसृग्जला
 रथोडुपा कुञ्जरशैलसंकटा ।

समाक्षिपन्संहरन् । समानयन्नेकतां नयन् । पावकम् इति
 क. ड. पाठः ॥ ४ ॥ निष्टनतीव गौक्षिता इति ड. पाठः ॥ ५ ॥

पत्त्युपस्करैरिति पाठे पत्तयः पादरक्षाः । उपस्करा उपकरणानि
 ॥ ६ ॥

मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्दमा
प्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥ ११
भयावहा वैतरणीव दुस्तरा
प्रवर्तिता योधवरैस्तदा नदी ।
उवाह मध्येन रणाजिरे भृशं
भयावहा दीनमृतप्रवाहिनी ॥ १२
पिबन्ति च स्नान्ति च यत्र दुर्दृशाः
पिशाचसङ्घास्तु नदन्ति भैरवाः ।
सुनन्दिताः प्राणभृतां क्षयंकराः
समानभक्षाः श्वसृगालपक्षिणः ॥ १३

तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं
निशामुखे पितृपतिराष्ट्रवर्धनम् ।
निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः
समुत्थिता नृत्तकबन्धसंकुलम् ॥ १४
अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं
निपातितं शक्रसमं महाबलम् ।
रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना
व्यपोढहव्यं सदसीव पावकम् ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि त्रयोदशदिवसयुद्धावहारे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

युधिष्ठिरस्याभिमन्युमनुशोच्य विलापः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
हते तस्मिन्महावीर्ये सौभद्रे रथयूथपे ।
विमुक्त रथसन्नाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १
उपोपविष्टा राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
तदेव युद्धं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः ॥ २
ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप मुदुःखितः ।
अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातुः पुत्रे महारथे ॥ ३
'युधिष्ठिर उवाच ।
एष जित्वा कृपं शल्यं राजानं च सुयोधनम् ।
द्रोणं द्रौणिं महेष्वासं तथैवान्यान्महारथान् ॥ ४
द्रोणानीकमसंवाधं मम प्रियचिकीर्षया ।
'हत्वा शत्रुगणान्वीरानेष शेते महारथः ॥ ५
कृतास्त्रान्युद्धकुशलान्महेष्वासान्महाबलान् ।
कुलशीलगुणैर्युक्ताञ्छरान्विरूपातपौरुषान् ॥ ६
द्रोणेन विहितं व्यूहमभेद्यममरैरपि ।
अदृष्टपूर्वमस्माभिः पद्मं चक्रायुधप्रियः ॥ ७
भिच्वा मध्यं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ।

'विक्रीडितं रणे तेन निम्नता वै परान्वरान् ॥' ८
यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे ।
प्रभया विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ९
अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ।
क्षिप्रं ह्यभिमुखः सङ्घे विसंज्ञो विमुखीकृतः ॥ १०
स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ।
प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिः प्राप्तो वैवस्वतक्षयम् ॥ ११
कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ।
सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ १२
'हतवत्सां यथा धेनुं तद्दर्शनकृतोन्मुखीम् ।'
किंस्त्रिदक्ष्याम्यपेतार्थमक्रिष्टमसमञ्जसम् ।
तावुभौ प्रतिवक्ष्यामि हृषीकेशधनंजयौ ॥ १३
अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ।
प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियम् ॥ १४
न लुब्धो बुध्यते दोषाँल्लोभान्मोहात्प्रवर्तते ।
मधुलिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशम् ॥ १५
यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ।
भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ॥ १६

सदसि प्राग्वंशे ॥ १५ ॥ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

असंवाधं अप्रतीघातम् ॥ ५ ॥ असमञ्जसमुक्तरूपम् ॥ १३ ॥

कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ।
 सदश्च इव संवाधे विषमे क्षेममर्हति ॥ १७
 नो चेद्धि वयमप्येनं महीमनुशयीमहि ।
 बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १८
 अलुब्धो मतिमान्हीमान्क्षमावान्कृपवान्वली ।
 वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपराक्रमः ॥ १९
 यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ।
 निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ २०
 महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ।
 अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ २१

परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विशुः ।
 तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रातुमप्यात्मजो बली ॥ २२
 भयं तु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्रान्महाबलान् ।
 पार्थः पुत्रवधात्कुद्रः कौरवाञ्शोषयिष्यति ॥ २३
 क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः ।
 व्यक्तं दुर्योधनो दृष्ट्वा शोचन्हास्यति जीवितं २४
 न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं
 न चामरत्वं न सुरैः सलोकता ।
 इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषं
 निपातितं देववरात्मजात्मजम् ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

युधिष्ठिराश्वासनाय व्यासेन तंप्रति अकम्पनोपाख्यानकथनोपक्रमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 एवं विलपमाने तु कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
 कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृषिः ॥ १
 अथ दृष्ट्वा महात्मानं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 युक्तासनो दीनमनाः पूजां चक्रे महात्मनः ॥ २
 अर्चयित्वा यथान्यायमुपविष्टं युधिष्ठिरः ।
 अत्रवीञ्छोकसंतप्तो भ्रातुः पुत्रवधेन च ॥ ३
 अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्य महारथैः ।
 युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे ॥ ४
 बालश्च बालबुद्धिश्च वीरश्च परवीरहा ।
 अनुपायेन संग्रामे युध्यमानो विनाशितः ॥ ५
 मया प्रोक्तः स संग्रामे द्वारं संजनयस्व नः ।
 प्रविष्टेऽभ्यन्तरे तस्मिन्सैन्धवेन निवारिताः ॥ ६
 ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्धजीविभिः ।
 इदं चैवासमं युद्धमीदृशं यत्कृतं परैः ॥ ७
 तेनासि भृशसंतप्तः शोकवाष्पसमाकुलः ।
 शमं नैवाधिगच्छामि चिन्तयानः पुनः पुनः ॥ ८

सञ्जय उवाच ।
 तं तथा विलपन्तं वै शोकव्याकुलमानसम् ।
 उवाच सान्त्वयन्व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ॥ ९
 व्यास उवाच ।
 युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ॥ १०
 स्वर्गमेष गतः शूरः शत्रून्हत्वा बहून्रणे ।
 अबालसदृशं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः ॥ ११
 अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर ।
 देवदानवगन्धर्वान्मृत्युर्हरति भारत ॥ १२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 इमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।
 निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ॥ १३
 नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगबलास्तथा ।
 त एते निहताः सङ्क्षेपे तुल्यरूपा नरैर्नराः ॥ १४
 नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे क्वचित् ।
 विक्रमेणोपसंपन्नास्तपोबलसमन्विताः ॥ १५

संवाधे गहने ॥ १७ ॥ एनं अभिमन्युं अनुचेन्न महीं शयीमहि
 तदा क्रोधदीप्तस्य बीभत्सोः कृपणेनावसन्नेन चक्षुषा दग्धा
 भवेमहील्यन्वयः ॥ १८ ॥ वपुष्मांस्तेजस्वी ॥ १९ ॥ एकपञ्चा-

शत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्वारं संजनयस्वेति मया उक्त इति संबन्धः । निवारिताः
 तमनुप्रविशन्त इति शेषः ॥ ६ ॥

जेतव्यमिति चान्योन्यं येषां नित्यं हृदि स्थितम् ।
 अथ चेमे हताः प्राज्ञाः शेरते विगतायुषः ॥ १६
 मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च ततोऽर्थवत् ।
 इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमविक्रमाः ॥ १७
 निश्चेष्टा निरभीमानाः शूराः शत्रुवशंगताः ।
 राजपुत्राश्च संरब्धा वैश्वानरमुखं गताः ॥ १८
 अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति ।
 कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिमाः प्रजाः ।
 हरत्यमरसंकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १९
 सञ्जय उवाच ।
 तं तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ॥ २०
 व्यास उवाच ।
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ॥ २१
 स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् ।
 अप्रसह्यतमं लोके प्राप्तवानिति नः श्रुतम् ॥ २२
 तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् ।
 ततस्त्वं मोक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबन्धनसंश्रयात् ॥ २३
 समस्तपापराशिघ्नं शृणु कीर्तयतो मम ।
 धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकघ्नं पुष्टिर्धनम् ॥ २४
 पवित्रमरिसङ्घघ्नं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदं तथा ॥ २५
 श्रवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं नृपोत्तमैः ।
 पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमानैः श्रियं तथा ॥ २६
 पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पनः ।
 स शत्रुवशमापन्नो मध्ये संग्राममूर्धनि ।
 'योधयामास बलवान्वद्वासीदकम्पनः ॥' २७
 तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमो बले ।
 श्रीमान्कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रोपमो बली ॥ २८
 'स दृष्ट्वा पितरं युद्धे तदवस्थं महाद्युतिः ।
 अचिन्तयित्वा मरणं शत्रुमध्यं ततोऽविशत् ॥ २९
 स शत्रुभिः परिवृतो बहुधा रणमूर्धनि ।

योधयामास तान्सर्वान्सर्वास्त्रकुशलो बली ॥ ३०
 वर्षन्वाणसहस्राणि शत्रुष्वमितविक्रमः ।
 पदातिरथनागाश्चान्ग्रममाथ महाबलः ॥ ३१
 स शरैराचितश्चक्रेर्गदाभिर्मुसलैरपि ।
 मृद्मन्त्रसहस्राणि पदातीन्वाजिवारणान् ॥ ३२
 परानीकं विभिद्याजौ मोक्षयित्वा च तं नृपम् ।
 पुनरेवाकरोद्युद्धं शत्रुमध्यगतो बली ॥ ३३
 ततस्ते रथिनः सर्वे समेत्य पुनराहवे ।
 जघ्रुस्तं परिवार्यैकं तोमरैरिव कुञ्जरम् ॥ ३४
 स कर्म दुष्करं कृत्वा संग्रामे शत्रुतापनः ।
 शत्रुभिर्निहतः सङ्क्षेपे पृतानायां युधिष्ठिर ॥ ३५
 द्विषद्भिर्निहतं दृष्ट्वा प्रियं पुत्रमकम्पनः ।
 अमर्षजनितक्रोध आहवात्सहसाऽऽगतः ॥ ३६
 स राजा प्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वितः ।
 शोचन्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ॥ ३७
 तस्य शोकं विदित्वा तु पुत्रव्यसनसंभवम् ।
 आजगामाथ देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ॥ ३८
 स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिसत्तमम् ।
 पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा ॥ ३९
 तस्य सर्वं समाचष्ट यथावृत्तं युधिष्ठिर ।
 शत्रुभिर्विजयं सङ्क्षेपे पुत्रस्य च वधं तथा ॥ ४०
 अकम्पन उवाच ।
 मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्णुसमद्युतिः ।
 शत्रुभिर्वहुभिः सङ्क्षेपे पराक्रम्य हतो बली ॥ ४१
 शृणु मे प्राणिनां चापि मृत्युः प्रभवते किल ।
 क एष मृत्युर्भगवन्किर्वीर्यबलपौरुषः ।
 एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमतां वर ॥ ४२
 व्यास उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः ।
 आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ॥ ४३
 नारद उवाच ।
 शृणु राजन्महाबाहो आख्यानं बहुविस्तरम् ।
 यथावृत्तं श्रुतं चैव मयाऽपि वसुधाधिप ॥ ४४
 प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः ।
 असंहतं महातेजा दृष्ट्वा जगदिदं प्रभुः ॥ ४५

तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव ।
चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ॥ ४६
तस्य रोषान्महाराज मुखेभ्योऽग्निरजायत ।
तेन सर्वा दिशो व्याप्ताः सान्तर्देशा दिधक्षता ४७
ततो दिवं भुवं चैव ज्वालामालासमाकुलम् ।
चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभुः ॥ ४८
ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।

महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ॥ ४९
ततो रुद्रो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिर्हरः ।
जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ ५०
तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया ।
अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महामुनिः ॥ ५१
किं कर्म कामं कामार्हं कामाज्जातोऽसि पुत्रक ।
करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

मह्यरुद्रसंवादः ॥ १ ॥ ब्रह्मणा प्रजासंहाराय सृष्ट्युदेवीसर्जनम् ॥ २ ॥

स्थाणुरुवाच ।
प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो ।
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ॥ १
तास्तवेह पुनः क्रोधात्प्रजा नश्यन्ति सर्वशः ।
ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन्प्रभो ॥ २
ब्रह्मोवाच ।
संहर्तुं न च मे काम एतदेवं भवेदिति ।
पृथिव्या हितकामं तु ततो मां मन्युराविशत् ॥ ३
इयं सन्ना तदा देवी भारार्ता समचूचुदत् ।
संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता सती ॥ ४
ततोऽहं नाधिगच्छामि बुद्ध्या बहु विचारयन् ।
संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ॥ ५
रुद्र उवाच ।
संहारार्थं प्रसीदस्व मा रूषो वसुधाधिप ।
मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशः ॥ ६
तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्तेत्रिधा जगत् ।
अनागतमतीतं च यच्च संप्रति वर्तते ॥ ७
भगवन्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निमवासृजत् ।
स दहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा ॥ ८

पल्वलानि च सर्वाणि सर्वे चैव तृणोलपाः ।
स्थावरं जङ्गमं चैव निःशेषं कुरुते जगत् ॥ ९
तदेतद्भस्मसाद्भूतं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
प्रसीद भगवन्स त्वं रोषो न स्याद्वरो मम ॥ १०
सर्वे हि सृष्टा नश्यन्ति तव देव कथंचन ।
तस्मान्निवर्ततां तेजस्त्वय्येवेदं प्रलीयताम् ॥ ११
उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।
यथेमे प्राणिनः सर्वे निर्वर्तेरस्तथा कुरु ॥ १२
अभावं नेह गच्छेयुरुत्सन्नजननाः प्रजाः ।
भवता हि नियुक्तोऽहं प्रजानां पालने विभो ।
दया ते न समुत्पन्ना प्रजासु विबुधेश्वर ॥ १३
मा विनश्येजगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहम् ॥ १४
नारद उवाच ।
श्रुत्वा हि वचनं देवः प्रजानां हितकारणे ।
तेजः संधारयामास पुनरेवान्तरात्मनि ॥ १५
ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाँल्लोकसत्कृतः ।
प्रवृत्तं च निवृत्तं च कल्पयामास वै प्रभुः ॥ १६
उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तथा ।
प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारी महात्मनः ॥ १७

खेभ्य इति पाठे श्रोत्रादिच्छिद्रेभ्यः ॥ ४७ ॥ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

कारुण्यं जातमिति शेषः ॥ २ ॥ अप्रमेयस्यानन्तस्य जगत इति शेषः । अहिंस्यसेतिवार्थः ॥ ५ ॥ संहारार्थं मारुषः रोष

माकार्षीः किंतु प्रसीदस्व ॥ ६ ॥ तव रोषो न स्यादिति मम मह्यं वरोऽस्त्विति योजना ॥ १० ॥ उत्सन्नजननाः प्रक्षीणसंतानाः ॥ १३ ॥ प्रवृत्तं कर्म सृष्टिहेतुम् । निवृत्तं कर्म मोक्षहेतुम् ॥ १६ ॥ गोभ्य इन्द्रियच्छिद्रेभ्यः ॥ १७ ॥

कृष्णरक्ता तथा पिङ्गा रक्तजिह्वास्यलोचना ।
कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र तप्ताभ्यां तप्तभूषणा ॥१८
सा निःसृत्य तथा खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता ।
सयमाना च साऽवेक्ष्य देवौ विश्वेश्वराबुभौ ॥१९
'तां तु तत्र तदा देवीं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उक्तवान्मधुरं वाक्यं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः'
मृत्यो इति महीपालजहि चेमाः प्रजा इति ॥२०
त्वं हि संहारबुद्ध्याऽथ प्रादुर्भूता रूपो मम ।

तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः ॥२१
अविशेषेण चैव त्वं प्रजाः संहर भामिनि ।
मम त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ॥२२
नारद उवाच ।
एवमुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना ।
प्राख्यद्वन्द्वशसंविग्रा प्रापतन्नश्रुविन्दवः ॥ २३
पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः ।
सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अमिमन्युवधपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

नारदेन मृत्युब्रह्मसंवादकथनेन अकम्पनस्य शोकपरिहरणम् ॥ १ ॥ व्यासेनाकम्पनोपाख्यानकथनात् युधिष्ठिरस्य शोका-
पनोदनम् ॥ २ ॥

नारद उवाच ।
विनीय दुःखमवला आत्मन्येव प्रजापतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः ॥ १
मृत्युरुवाच ।
त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतां वर ।
कूरं कर्माहितं कुर्यां मूढेव परिजानती ॥ २
विभेम्यहमधर्माद्धि प्रसीद भगवन्प्रभो ।
प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भावन्मातृः पितृन्पतीन् ॥३
अपध्यास्यन्ति ये देव मृतांस्तेभ्यो विभेम्यहम् ।
कृपणानां हि रुदतां ये पतन्त्यश्रुविन्दवः ॥ ४
तेभ्योऽहं भगवन्भीता शरणं त्वाऽहमागता ।
यमस्य भवनं देव गच्छेयं न सुरोत्तम ॥ ५
कायेन विनयोपेता मूर्ध्निदग्रनखेन च ।
एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ॥ ६
इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्धि तपस्तप्तुं प्रजेश्वर ।
प्रदिशेमं वरं देव त्वं मह्यं भगवन्प्रभो ॥ ७
त्वया ह्युक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ।
तत्र तपस्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ॥ ८

न हि शक्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृतां प्रियान् ।
हर्तुं विलपमानानामधर्मादभिरक्ष माम् ॥ ९
ब्रह्मोवाच ।
मृत्यो संकल्पिताऽसि त्वं प्रजासंहारहेतुना ।
गच्छ संहर सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ॥१०
भविता त्वेतदेवं हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
भव त्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ॥११
नारद उवाच ।
एवमुक्ता भगवता प्राञ्जलिश्चाप्यवाञ्मुखी ।
संहारे नाकरोदुद्धिं प्रजानां हितकाम्यया ॥१२
तूष्णीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः ।
प्रसादं चागमत्क्षिप्रमात्मनैव प्रजापतिः ॥ १३
सयमानश्च देवेशो लोकान्सर्वानवेक्ष्य च ।
लोकास्त्वासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना ॥१४
निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते ।
सा कन्याऽपि जगामाऽथ समीपात्तस्य धीमतः ॥१५
अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।
त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्यगात् ॥१६

देवौ ब्रह्मरुद्रौ ॥ १९ ॥ मरणं मृत्प्राणवियोगस्तमन्यसेच्छतीति
मृत्युरित्यर्थः । इति आहति शेषः ॥ २० ॥ रूपो रोषात्
॥ २१ ॥ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

उदग्रनखेन अञ्जलिना । विनयोपेता शरणागतास्मीत्यर्थः
॥ ६ ॥ अपमन्युना गतामर्षेणेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अप्रतिश्रुत्यान-
ङ्गीकृत्य ॥ १६ ॥

सा तत्र परमं तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् ।
 सा तदा ह्येकपादेन तस्थौ पद्मानि षोडश ॥ १७
 पञ्च चाब्दानि कारुण्यात्प्रजानां तु हितैषिणी ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्य सा ॥
 ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्यानि सप्त वै ।
 तस्थौ पद्मानि षट् चैव सप्त चैकं च पार्थिव ॥ १९
 ततः पद्मायुतं तात मृगैः सह चचार सा ।
 पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां शीतामलोदकाम् २०
 अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकं च साऽनयत् ।
 धारयित्वा तु नियमं नन्दायां वीतकल्मषा ॥ २१
 सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम नियमैधिता ।
 तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ॥ २२
 सप्तगङ्गासु सा पुण्या कन्या वेतसकेषु च ।
 तपोविशेषैर्बहुभिः कर्षयद्देहमात्मनः ॥ २३
 ततो गत्वा तु सा गङ्गां महामेरुं च केवलम् ।
 तस्थौ चाश्मेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ॥ २४
 पुनर्हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवाः पुराऽयजन् ।
 तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्व परमा शुभा ॥ २५
 पुष्करेष्वथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा ।
 अकर्षयत्स्वकं देहं नियमैर्मानसप्रियैः ॥ २६
 अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्ता पितामहे ।
 तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास धर्मतः ॥ २७
 ततस्ताम्रवीत्प्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।
 सौम्येन मनसा राजन्प्रीतः प्रीतमनास्तदा ॥ २८
 मृत्यो किमिदमत्यन्तं तपांसि चरसीति ह ।
 ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ॥ २९
 नाऽहं हन्यां प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ।
 एतदिच्छामि सर्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो ॥ ३०
 अधर्मभयभीताऽसि ततोऽहं तप आस्थिता ।
 भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्यय ॥ ३१
 आर्ता चानागसी नारी याचामि भव मे गतिः ।
 ताम्रवीत्ततो देवो भूतभव्यभविष्यवित् ॥ ३२
 अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः ।

मया चोक्तं मृषा भद्रे भविता न कथंचन ॥ ३३
 तस्मात्संहर कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ।
 धर्मः सनातनश्च त्वां सर्वथा पावयिष्यति ॥ ३४
 लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधयश्च ते ।
 अहं च विबुधाश्चैव पुनर्दास्याम ते वरम् ॥ ३५
 यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजाः ख्यातिमेष्यसि ।
 नारद उवाच ।
 सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरिदं विभुम् ॥ ३६
 पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं प्रसाद्य शिरसा तदा ।
 यद्येवमेतत्कर्तव्यं धर्मतो नास्त्यतो भयम् ॥ ३७
 तवाज्ञा मूर्ध्नि मे न्यस्ता यत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु ।
 लोभः क्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनां ३८
 अह्रीश्चान्योन्यपरुषा देहं भिन्दुः पृथग्विधाः ।
 ब्रह्मोवाच ।
 तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर भोः प्रजाः ।
 अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ॥ ३९
 यान्यश्रुविन्दूनि करे ममासं-
 स्ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः ।
 ते मारयिष्यन्ति नरान्गतासू-
 न्नाधर्मस्ते भविता मा स भैषीः ॥ ४०
 नाधर्मस्ते भविता प्राणिनां वै
 त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेशा ।
 धर्म्या भूत्वा धर्मनित्या धरित्री
 तस्मात्प्राणान्सर्वथेमान्नियच्छ ॥ ४१
 'प्राप्ता तथा नो भविता कदाचि-
 देवं मयाद्यैव नियोज्यसे त्वम् ।'
 सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ
 संत्यज्य त्वं संहरस्वेह जीवान् ।
 येषां धर्मास्ते भविष्यन्त्यनन्ता
 मिथ्यावृत्तं मारयिष्यत्यधर्मः ॥ ४२
 तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं
 पापेऽऽत्मानं मज्जयिष्यन्त्यसत्यात् ।
 तस्मात्कामं रोषमप्यागतं त्वं
 संत्यज्यान्तः संहरस्वेति जीवान् ॥ ४३

नारद उवाच ।

सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदेशा-
च्छापाद्भीता वाढमित्यब्रवीत्तम् ।
सा च प्राणं प्राणिनामन्तकाले
कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यसक्ता ॥ ४४
मृत्युस्त्वेषां व्याधयस्तत्प्रसूता
व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तुः ।
सर्वेषां च प्राणिनां प्रायणान्ते
तस्माच्छोकं माकृथा निष्फलं त्वम् ॥ ४५
सर्वे देवाः प्राणिभिः प्रायणान्ते
गत्वा वृत्ताः सन्निवृत्तास्तथैव ।
एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा
वृत्ता देवा मर्त्यवद्राजसिंह ॥ ४६
वायुभीमो भीमनादो महौजा
भेत्ता देहान्प्राणिनां सर्वगोऽसौ ।
नो वा वृत्तिं नैव वृत्तिं कदाचि-
त्प्राप्नोत्युग्रोऽनन्ततेजोविशिष्टः ॥ ४७
सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञाविशिष्टा-
स्तस्मात्पुत्रं माशुचो राजसिंह ।
स्वर्गं प्राप्नो मोदते ते तनूजो
नित्यं रम्यान्वीरलोकानवाप्य ॥ ४८
त्यक्त्वा दुःखं संगतः पुण्यकृद्भि-
रेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् ।
प्राप्ते काले संहरन्ती यथाव-
त्स्वयं कृता प्राणहरा प्रजानाम् ॥ ४९

आत्मानं वै प्राणिनो घ्नन्ति सर्वे
नैतान्मृत्युर्दण्डपाणिर्हिनस्ति ।
तस्मान्मृतान्नानुशोचन्ति धीरा
मृत्युं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्मसृष्टम् ।
इत्थं सृष्टिं देवकृष्णां विदित्वा
पुत्रान्नष्टाच्छोकमाशु त्यजस्व ॥ ५०

द्वैपायन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वार्षवद्वाक्यं नारदेन प्रकाशितम् ।
उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदं तथा ॥ ५१
व्यपेतशोकः प्रीतोऽस्मि भगवन्नृषिसत्तम ।
श्रुलेतिहासं त्वत्तस्तु कृतार्थोऽस्म्यभिवादये ॥ ५२
तथोक्तो नारदस्तेन राज्ञा देवर्षिसत्तमः ।
जगाम नन्दनं शीघ्रमशोकवनमात्मनः ॥ ५३
पुण्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च धन्यमायुष्यमेव च ।
अस्मेतिहासस्य सदा श्रवणं श्रावणं तथा ॥ ५४
एतदर्थपदं श्रुत्वा तदा राजा युधिष्ठिर ।
क्षत्रधर्मं च विज्ञाय शूराणां च परां गतिम् ।
संप्राप्तोऽसौ महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः ॥ ५५
अभिमन्युः परान्हत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।
युध्यमानो महेष्वासो हतः सोऽभिमुखो रणे ॥ ५६
असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ।
विरजाः सोमसूनुः स पुनस्तत्र प्रलीयते ॥ ५७
तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डव ।
अग्रमत्तः सुसन्नद्धः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रम ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

व्यासेन युधिष्ठिरं प्रति षोडशराजकीयाख्यानकथनप्रारम्भः ॥ १ ॥ नारदेन सृज्यं प्रति मरुत्तराजचरितकथनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रायणान्ते आयुष्यकर्मणोऽवसाने ॥ ४५ ॥ सर्वे इति । देवा
इन्द्रियाणि । प्राणिभिः जीवैः सह । गत्वा तत्रैव परलोके । वृत्ता
वृत्तवन्तः । पुनर्भूत्वा सन्निवृत्ता भवन्ति । मर्त्यभावार्था एव देवा
इन्द्रादयः मर्त्यवदेव गत्वा वृत्ता भवन्ति नतु निवृत्ता भवन्ति
मर्त्यभावाय । कर्मदेवा एव निवर्तन्ते नत्वाजानदेवास्तेषां कर्मसु-

श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।

क्तियोग्यत्वादिति भावः ॥ ४६ ॥ सर्वदेवा इति । मर्त्यत्वं मरण-
धर्मत्वं ब्रह्मादीनामपि स्वाभाविकमस्त्यतोऽनर्थकः शोक इत्यर्थः
॥ ४८ ॥ स्वयमेव स्वस्य मृत्युः अथापि जनानां प्राणहरा मृत्यु-
र्जनादन्येति कल्पना कृता अनभिज्ञैरिति शेषः ॥ ४९ ॥ नष्टात्
ज्ञातमिति शेषः ॥ ५० ॥ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाधैनमथाब्रवीत् ॥ १
 युधिष्ठिर उवाच ।
 गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।
 पूर्वं राजर्षयो ब्रह्मन्कियन्तो मृत्युना हताः ॥ २
 भूय एव तु मां तथ्यैर्वचोभिरभिवृंहय ।
 राजर्षीणां पुराणानां समाश्वासय कर्मभिः ॥ ३
 कियन्त्यो दक्षिणा दत्ताः काश्च दत्ता महात्मभिः ।
 राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ४
 व्यास उवाच ।
 अन्येपि यज्वनां लोका अन्ये चापि तपस्विनाम् ।
 क्षमावतां च त्रींल्लोकाञ्चूरा गच्छन्ति भारत ॥ ५
 क्षत्रियस्य तु संग्रामे शत्रून्हत्वा हतस्य वा ।
 फलमत्यन्तमित्याहुर्धर्मशास्त्रविदो जनाः ॥ ६
 वेदविद्याव्रतस्नाता यज्वानः पुत्रिणश्च ये ।
 तेभ्यः परार्थ्या यज्वानो यज्वभ्यश्च तनुत्यजः ॥ ७
 स वीरो यज्वनो नित्यं क्षत्रियानार्जुनिर्गतः ।
 लोकान्पुण्यतमानिष्टानिति विद्धि विशांपते ॥ ८
 सर्वेषां नृपसिंहानां शृणु यज्ञानृपोत्तम ।
 तानतिक्रम्य गच्छन्ति स्वर्गकामास्तनुत्यजः ॥ ९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 सर्वेषां यज्वनां यज्ञं श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ।
 दक्षिणाश्चानुरूपेभ्यो दत्ता राजर्षिसत्तमैः ॥ १०
 व्यास उवाच ।
 शैव्यस्य नृपतेः पुत्रः सृञ्जयो नाम नामतः ।
 सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी पर्वतनारदौ ॥ ११
 तौ कदाचिद्बृहं तस्य प्रविष्टौ तद्दिदृक्ष्या ।
 विधिवच्चार्चितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतुः सुखम् ॥ १२
 तं कदाचित्सुखासीनं ताभ्यां सह शुचिसिता ।
 दुहिताऽभ्यागमत्कन्या सृञ्जयं वरवर्णिनी ॥ १३
 तयाऽभिवादितः कन्यामभ्यनन्दद्यथाविधि ।
 तत्सलिलज्वाभिराशीर्भिरिष्टाभिरभितः स्थिताम् ॥ १४
 तां निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यं पर्वतः प्रहसन्निव ।

कस्येयं चञ्चलापाङ्गी सर्वलक्षणसंमता ॥ १५
 उषा खिन्नाः खिदकस्य ज्वलनस्य शिखापि वा ।
 श्रीर्हिः कीर्तिर्धृतिः पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभा ॥ १६
 सञ्जय उवाच ।
 एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः सृञ्जयोऽब्रवीत् ।
 ममेयं भगवन्कन्या वर्या वरमभीप्सति ॥ १७
 नारदस्तब्रवीदेनं देहि मल्लमिमां नृप ।
 भार्यार्थं सुमहच्छ्रेयः प्राप्तुं चेदिच्छसे नृप ॥ १८
 ददानीत्येव संहृष्टः सृञ्जयः ग्राह नारदम् ।
 व्यास उवाच ।
 'एवमुक्ते नृपतिना क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।'
 पर्वतस्तु सुसंकुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
 पूर्वं ममैव मनसा विद्धि भार्या वृतामृषे ।
 यस्मादपाचरस्तस्मात्स्वर्गमार्गं न गच्छसि ॥ २०
 एवमुक्तो नारदस्तं प्रत्युवाचोत्तरं वचः ।
 मनोवाग्बुद्धिसंभाषा सत्यं तोयमथाग्रयः ॥ २१
 पाणिग्रहणमन्त्राश्च ग्रथितं दारलक्षणम् ।
 न तेषां निश्चिता निष्ठा त्वया सा मनसा स्मृता ॥ २२
 'एवं विद्वांस्तु मां यस्मादनुव्याहृतवानसि ।'
 तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ।
 अन्योन्यमेवं शप्त्वा वै तस्यतुस्तत्र तौ तदा ॥ २३
 अथ सोऽपि नृपो विप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ।
 पुत्रकामः परं शक्त्या यत्नाच्चोपाचरच्छुचिः ॥ २४
 तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित्पुत्रदर्शिनः ।
 तपःस्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ २५
 सहिता नारदं ग्राहुर्देह्यसौ पुत्रमीप्सितम् ।
 तथेत्युक्त्वा द्विजैरुक्तः सृञ्जयं नारदोऽब्रवीत् ॥ २६
 तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्रमीप्सन्ति ब्राह्मणाः ।
 वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम् ॥ २७
 तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्रं वव्रे गुणान्वितम् ।
 यशस्विनं कीर्तिमन्तं तेजस्विनमरिदमम् ॥ २८

तत्सलिलज्वाभिराशीर्भिरिष्टाभिरभितः ॥ १४ ॥
 नत्वेषा निश्चिता निष्ठा मैत्री सप्तपदी सतां इति ड. पाठः ।
 निष्ठा सप्तपदी सतां इति घ. पाठः । सप्तपदी स्मृता इति झ.

पाठः ॥ २२ ॥ शप्त्वा वै तत्र वत्सरमूषतुः इति क. पाठः ॥ २३ ॥
 पुत्रमीप्सवः इति घ. ड. झ. पाठः ॥ २५ ॥ द्विजैरुक्तो नारद-
 स्तथेत्युक्त्वा सृञ्जयमब्रवीदित्यन्वयः ॥ २६ ॥

यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेदः स्वेदश्च काञ्चनम् ।
 'सर्वं भवेत्प्रसादाद्वै तादृशं तनयं वृणे ॥ २९
 व्यास उवाच ।
 तथा भविष्यतीत्युक्ते जज्ञे तस्येप्सितः सुतः ।
 काञ्चनस्याकरः श्रीमान्प्रसादाद्वै सुकाङ्क्षितः ॥ ३०
 रुदितस्य च नेत्राभ्यामपतत्तस्य नेत्रजम् ।
 मूत्रं पुरीषं स्वेदश्च सर्वं भवति काञ्चनम् ।'
 सुवर्णघ्नीविरित्येव तस्य नामाभवत्कृतम् ॥ ३१
 तस्मिन्वरप्रदानेन वर्धयत्यमितं धनम् ।
 कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितम् ॥ ३२
 गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।
 शय्यासनानि यानानि स्थालीपिठरभाजनम् ॥ ३३
 तस्य राज्ञोऽपि यद्रेष्म बाह्याश्चोपस्कराश्च ये ।
 सर्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्धितम् ॥ ३४
 अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधम् ।
 संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुम् ॥ ३५
 केचित्तत्रानुवन्राज्ञः पुत्रं गृह्णीम वै स्वयम् ।
 सोऽस्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नं चरामहे ॥ ३६
 ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ।
 राजपुत्रं तथाऽऽजहुः सुवर्णघ्नीविनं बलात् ॥ ३७
 गृह्यैनमनुपायज्ञा नीत्वाऽरण्यमचेतसः ।
 हत्वा विशस्य चापश्यँ लुब्धा वसु न किञ्चन ॥ ३८
 तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्टं तत्काञ्चनं वरम् ।
 दस्यवश्च तदाऽन्योन्यं जघ्नुर्मूर्खा विचेतसः ॥ ३९
 हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाद्भुतं भुवि ।
 असंभाव्यं गता घोरं नरकं दुष्टकारिणः ॥ ४०
 तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ।
 विललाप सुदुःखार्तो बहुधा करुणं नृपः ॥ ४१
 विलपन्तं निशम्याथ पुत्रशोकहतं नृपम् ।
 प्रत्यदृश्यत देवर्षिनारदस्तस्य सन्निधौ ॥ ४२
 उवाच चैनं दुःखार्तं विलपन्तमचेतसम् ।
 सृञ्जयं नारदो यद्यत्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ४३

नारद उवाच ।
 'त्यज शोकं महाराज वैकुण्ठं त्यज बुद्धिमन् ।
 न मृतः शोचतो जीवेन्मुह्यतो वा नराधिप ॥ ४४
 त्यज शोकं नृपश्रेष्ठ न शोचन्ति भवद्विधाः ।
 वीरो भवान्महाराज ज्ञानवृद्धोऽसि मे मतः ।'
 कामानामवितृप्तस्त्वं सृञ्जयेह मरिष्यसि ॥ ४५
 यस्य चैते वयं गेहे उषिता ब्रह्मवादिनः ।
 आविक्षितं मरुत्तं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ॥ ४६
 संवर्तो याजयामास स्पर्धया वै बृहस्पतेः ।
 यस्यै राजर्षये प्रादाद्वनं स भगवान्प्रभुः ।
 हैमं हिमवतः पादं यियक्षोर्विविधैः सवैः ॥ ४७
 यस्य सेन्द्रामरगणा बृहस्पतिपुरोगमाः ।
 देवा विश्वसृजः सर्वे यजनान्ते समासते ।
 यज्ञवाटस्य सौवर्णाः सर्वे चासन्परिच्छदाः ॥ ४८
 यस्य सर्वं तदा ह्यन्नं मनोभिप्रायगं शुचि ।
 कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वे चान्नार्थिनो द्विजाः ।
 पयो दधि घृतं क्षौद्रं भक्ष्यं भोज्यं च शोभनम् ॥ ४९
 यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासांस्याभरणानि च ।
 ईप्सितान्युपतिष्ठन्ते प्रहृष्टान्वेदपारगान् ॥ ५०
 मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्गृहे ।
 आविक्षितस्य राजर्षेर्विश्वेदेवाः सभासदः ॥ ५१
 यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुवृष्ट्या सस्यसम्पदः ।
 हविर्भिस्तर्पिता येन सम्यक्कृतैर्दिवौकसः ॥ ५२
 ऋषीणां च पितॄणां च देवानां सुखजीविनाम् ।
 ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः सर्वैर्दानैश्च सर्वदा ॥ ५३
 शयनासनपानानि स्वर्णराशीश्च दुस्त्यजाः ।
 तत्सर्वममितं वित्तं दत्तं विप्रेभ्य इच्छया ॥ ५४
 सोनुध्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः ।
 श्रद्धधानो जिताल्लोकान्गतः पुण्यदुहोऽक्षयान् ॥
 सप्रजः सनृपामात्यः सदारापत्यबान्धवः ।
 यौवनेन सहस्राब्दं मरुत्तो राज्यमन्वशात् ॥ ५६
 स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्तथा ।

क्लेदः श्लेष्मादिः ॥ २९ ॥ सुवर्णघ्नीविरित्यनेन गण्डूषादिकमपि
 काञ्चनं भवतीति सूचितम् ॥ ३१ ॥ चिकीर्षितुमपकारं कर्तुम् ।

कृद्दिंसायामित्यस्य रूपम् ॥ ३५ ॥ सवैः यज्ञैः ॥ ४७ ॥ चतुर्भद्रतरः
 धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणि चत्वारि भद्राणि । धर्मार्थकामबलानीत्यन्ये

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ॥ ५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति सुहोत्रचरित्रकीर्तनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

सुहोत्रं नाम राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।

एकवीरमशक्यं तममरैरभिवीक्षितम् ॥ १

यः प्राप्य राज्यं धर्मेण ऋत्विञ्चित्रपुरोहितान् ।

संमान्य चात्मनः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मते स्थितः ॥ २

प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या द्विषज्जयः ।

एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्म्यमैच्छद्दनागमम् ॥ ३

धर्मेणाराधयन्देवान्वाणैः शत्रूञ्जयंस्तथा ।

सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरन्वरञ्जयत् ॥ ४

यो भुक्त्वेमां वसुमतीं म्लेच्छाटविकवर्जिताम् ।

यस्मै ववर्ष पर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरान् ॥ ५

हैरण्यास्तत्र वाहिन्यः सैरिण्यो व्यवहन्पुरा ।

ग्राहान्कर्कटकांश्चैव मत्स्यांश्च विविधान्वहन् ॥ ६

कामान्वर्षति पर्जन्यो रूप्याणि विविधानि च ।

सौवर्णान्यप्रमेयाणि वाप्यश्च क्रोशसंमिताः ॥ ७

सहस्रं वामनान्कुब्जान्नक्रान्मकरकच्छपान् ।

सौवर्णान्विहितान्दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वै तदा ॥ ८

तत्सुवर्णमपर्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले ।

ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ९

सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।

पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ॥ १०

काम्यनैमित्तिकाजसैरिद्वेष्टां गतिमाप्तवान् ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ११

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति अङ्गराजगुणवर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

अङ्गं च पौरवं वीरं मृतं सृज्य शुश्रुम ।

सहस्रं यः सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् ॥ १

तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशादेशात्समीयुषाम् ।

शिक्षाक्षरविधिज्ञानां नासीत्सङ्ख्या विपश्चिताम् ॥ २

वेदविद्याव्रतस्नाता वदान्याः प्रियदर्शनाः ।

सुभिक्षाच्छादनगृहाः सुशय्यासनभोजनाः ॥ ३

नटनर्तकगन्धर्वैः पूर्णकैर्वर्धमानकैः ।

नित्योद्योगैश्च क्रीडद्भिस्तत्र स परिहर्षिताः ॥ ४

यज्ञे यज्ञे यथाकालं दक्षिणाः सोऽत्यकालयत् ।

द्विपान्दशसहस्राख्यानदात्काञ्चनसंवृतान् ॥ ५

सध्वजान्सपताकांश्च रथान्हेममयांस्तथा ।

यः सहस्रं सहस्राणि कन्या हेमविभूषिताः ॥ ६

धूर्युजाश्च गजारूढाः सगृहक्षेत्रगोशताः ।

तुभ्यं तव । अयज्वानमदक्षिण्यं पुत्रं अभिलक्ष्य मानुतप्यथाः हे श्वैल श्विल्यपुत्र इति उदाहरन्नारदः सृज्यं प्रतीति व्यासवाक्यम् ।

अदक्षिण्यं इति श्र. पाठः ॥ ५७ ॥ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

हैरण्या-हिरण्यमयाः ग्राहादयोऽपि । वाहिन्यो नद्यः । सैरिण्यः

सर्वजनोपभोग्याः ॥ ६ ॥ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

राजर्षेः सर्वे देवाः समाययुः इति ङ. पाठः ॥ २ ॥ पूर्णकैः

स्वर्णचूडैः । वर्धमानकैः आरार्तिकहस्तैः ॥ ४ ॥ धूर्युजा रथाः

॥ ७ ॥ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

शतं शतसहस्राणि स्वर्णमालानथर्षभान् ॥ ७
 गवां सहस्रानुचरान्दक्षिणामत्यकालयत् ।
 हेमशृङ्गो रौप्यसुराः सवत्साः कांस्यदोहनाः ॥ ८
 दासीदासखरोष्ट्रांश्च प्रादादाजाविकं बहु ।
 रत्नानां विविधानां च विविधांश्चान्नपर्वतान् ॥ ९
 तस्मिन्संवितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
 तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः १०
 'अङ्गस्य यजमानस्य अपि विष्णुपदे वयम् ।

अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
 देवमानुषगन्धर्वाश्चात्यरोचन्त दक्षिणाः ॥' ११
 अङ्गस्य यजमानस्य स्वधर्माधिगताः शुभाः ।
 गुणोत्तरास्तु क्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिकाः ॥ १२
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

नारदेन सृज्यप्रति शिविवैभवशंसनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
 शिविमौशीनरं चापि मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 य इमां पृथिवीं सर्वां चर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥ १
 साद्रिद्वीपार्णववनां रथघोषेण नादयन् ।
 स शिविर्यष्टमन्विच्छन्मुख्यः सर्वसपत्नजित् ॥ २
 तेन यज्ञैर्वहुविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षिणैः ।
 अविहिंस्य जनानन्यानवाप वसु पुष्कलम् ॥ ३
 सर्वमूर्धाभिषिक्तानां संमतः सोऽभवद्युधि ।
 अजयच्चाश्वमेधैर्यो विजित्य पृथिवीमिमाम् ॥ ४
 निरर्गलैर्वहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ।
 'विभर्ति दक्षिणा यस्य गङ्गायाः स्रोत आवृणोत्' ५
 हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोजाविभिस्तथा ।
 विविधैः पृथिवीं पुण्यां शिविर्ब्राह्मणसात्करोत् ॥ ६
 यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो दिवि तारकाः ।
 यावत्यः सिकता गाङ्गो यावन्मेरोर्महोपलाः ॥ ७
 उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ।

तावतीरददद्वा वै शिविरौशीनरोऽध्वरे ॥ ८
 नोद्यन्तारं धुरस्तस्य कंचिदन्यं प्रजापतिः ।
 भूतं भव्यं भवन्तं वा नाध्यगच्छन्नरोत्तमम् ॥ ९
 तस्यासन्विविधा यज्ञाः सर्वकामैः समन्विताः ।
 हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः ॥ १०
 शुचिस्वाद्ब्रह्मपानं च ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ।
 नानाभक्ष्यैः प्रियकथाः पयोदधिमहाहृदाः ॥ ११
 तस्यासन्यज्ञवाटेषु नद्यः शुभ्रान्नपर्वताः ।
 पिवत स्नात खादध्वमिति यत्रोच्यते जनैः ॥ १२
 यस्यै प्रादाद्वरं रुद्रस्तुष्टः पुण्येन कर्मणा ।
 अक्षयं ददतो वित्तं श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रियाः ॥ १३
 यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं स्वर्गमुत्तमम् ।
 एताँल्लब्ध्वा वरानिष्टाञ्छिन्धिः काले दिवं गतः ॥ १४
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

पर्यवेष्टयत् स्वाधीनामकरोत् ॥ १ ॥ कोटिसहस्रदः इति
 क. घ. ङ. पाठः ॥ ५ ॥ तस्य शिवेर्धुरः कार्यभारस्य उद्यन्तारं
 वोढारं प्रजापतिः स्रष्टा स्वसृष्टौ नाध्यगच्छत् ॥ ९ ॥ ददतो

राज्ञो वित्तादिकमक्षयमस्त्विति रुद्रो वरं ददाविति संबन्धः
 ॥ १३ ॥ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

सृज्यप्रति नारदेन राममहिमानुवर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

रामं दाशरथिं चैव मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रमिवौरसम् ।
 असङ्ख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि ॥ १
 यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः ।
 वने वनितया सार्धमवसल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ २
 जघान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजर्षभः ।
 तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ॥ ३
 तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ।
 जहार भार्यां वैदेहीं संमोह्यैनं सहानुजम् ॥ ४
 'रामो हृतां राक्षसेन भार्यां श्रुत्वा जटायुषः ।
 आतुरः शोकसंतप्तो रामोऽगच्छद्वरीश्वरम् ॥ ५
 तेन रामः सुसंगम्य वानरैश्च महाबलैः ।
 आजगामोदधेः पारं सेतुं कृत्वा महार्णवे ॥ ६
 तत्र हत्वा तु पौलस्त्यान्समुद्रद्वग्वान्धवान् ।
 मायाविनं महाघोरं रावणं लोककण्टकम् ॥ ७
 सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकण्टकम् ।
 जघान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे ॥ ८
 'हत्वा तत्र रिपुं सङ्ख्ये भार्यया सह संगतः ।
 स च लङ्केश्वरं चक्रे धर्मात्मानं विभीषणम् ॥ ९
 भार्यया सह संयुक्तस्ततो वानरसेनया ।
 अयोध्यामागतो वीरः पुष्पकेण विराजता ॥ १०
 तत्र राजन्प्रविष्टः सन्नयोध्यायां महायशः ।
 मातृवयस्यान्सचिवानृत्विजः सपुरोहितान् ॥ ११
 शुश्रूषमाणः सततं मन्त्रिभिश्चाभिषेचितः ।
 विसृज्य हरिराजानं हनुमन्तं सहाङ्गदम् ॥ १२
 भ्रातरं भरतं वीरं शत्रुघ्नं चैव लक्ष्मणम् ।
 पूजयन्परया प्रीत्या वैदेह्या चाभिपूजितः ॥ १३

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 चतुःसागरपर्यन्तां पृथिवीमन्वशासत ॥ १४
 अश्वमेधशतैरीजे क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 यश्च विप्रप्रसादेन सर्वकामानवाप्य च ॥ १५
 संप्राप्य विधिवद्राज्यं सर्वभूतानुकम्पनः ।
 'सर्वद्वीपानवष्टभ्य प्रजा धर्मेण पालयन् ॥' १६
 स निर्गलं मुख्यतममश्वमेधशतं प्रभुः ।
 आजहार सुरेशस्य हविषा मुदमाहरन् ।
 अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृपः ॥ १७
 क्षुत्पिपासेऽज्यद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् ।
 सततं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ १८
 अतिसर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ।
 ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वशः ।
 पृथिव्यां सह वासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १९
 नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां न तदा व्यथा ।
 प्राणापानौ समावास्तां रामे राज्यं प्रशासति २०
 पर्यदीप्यन्त तेजांसि तदाऽनर्थाश्च नाभवन् ।
 दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न म्रियते तदा ॥ २१
 वेदैश्चतुर्भिः सुप्रीताः प्राप्नुवन्ति दिवौकसः ।
 हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च ॥ २२
 अदंशमशका देशा नष्ट्व्यालसरीसृपाः ।
 नाप्सु प्राणभृतां मृत्युर्नाकाले ज्वलनोऽदहत् २३
 अधर्मरुचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवन्स्तदा ।
 शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्वे वर्णास्तदाऽभवन् ॥ २४
 स्वधां पूजां च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाशिताम् ।
 प्रादान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः ॥ २५
 सहस्रपुत्राः पुरुषा दशवर्षशतायुषः ।
 न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धानि कुर्वते ॥ २६

स निर्गलजान्मुख्यान्श्वमेधाञ्शतं प्रभुः इति ड. पाठः ।
 आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । निर्गलं सजाल्प्यम-
 श्वमेधं च तं विभुः इति झ. पाठः । आजहार रमेशस्य इति
 ड. पाठः ॥ १७ ॥ पृथिव्यां मानुषाणां प्रत्यक्षा देवादयो

विचरन्ति पुण्यातिशयात् ॥ १९ ॥ प्राणो बलम् ॥ २० ॥
 निष्पूर्तं तटाकारमादि । हुतमिष्टम् । सुप्रीता ब्राह्मणाः शास्त्र-
 पारगाः इति ड. पाठः ॥ २२ ॥

श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तमातङ्गविक्रमः ।
 आजानुबाहुः सुभुजः सिंहस्कन्धो महाबलः ॥ २७
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 सर्वभूतमनःकान्तो रामो राज्यमकारयत् ॥ २८
 रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।
 रामभूतं जगदभूद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ २९

चतुर्विधाः प्रजा रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः ।
 आत्मेच्छया प्रतिष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा ॥ ३०
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

नारदेन सृज्यप्रति भगीरथचरित्रकथनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
 भगीरथं च राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 'परित्राणाय पूर्वेषां येन गङ्गाऽवतारिता ॥ १
 यस्येन्द्रो बाहुवीर्येण प्रीतो राज्ञो महात्मनः ।
 सोऽश्वमेधशतैरीजे समाप्तवरदक्षिणैः ॥ २
 हविर्मन्त्रान्नसंपन्नैर्देवानामादधौ मुदम् ।'
 येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ॥ ३
 यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः ।
 राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ४
 सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः ।
 रथेरथे शतं नागाः सर्वे वै हेममालिनः ॥ ५
 सहस्रमश्वैश्चैकैकं गजानां पृष्ठतोऽन्वयुः ।
 अश्वेअश्वे शतं गावो गवां पश्चादजाविकम् ॥ ६
 तेनाक्रान्ता जनौघेन दक्षिणा भूयसीर्ददत् ।
 उपह्वरेऽतिव्यथिता तस्याङ्के निषसाद ह ॥ ७
 तथा भागीरथी गङ्गा ह्यूर्ध्वगा ह्यभवत्पुरा ।

दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगमत्तदा ॥ ८
 तां तु गार्थां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः ।
 पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनः ॥ ९
 भगीरथं यजमानमैक्ष्वाकुं भूरिदक्षिणम् ।
 गङ्गा समुद्रगा देवी वव्रे पितरमीश्वरम् ॥ १०
 तस्य सेन्द्रैः सुरगणैर्देवैर्यज्ञः खलङ्कृतः ।
 सम्यक्परिगृहीतश्च शान्तविघ्नो निरामयः ॥ ११
 यो य इच्छेत् विप्रो वै यत्रयत्रात्मनः प्रियम् ।
 भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्रतत्राददद्वशी ॥ १२
 नादेयं ब्राह्मणस्यासीद्यस्य यत्स्यात्प्रियं धनम् ।
 सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकं गतो नृपः ॥ १३
 येन यातौ मखमुखौ दिशशविह पादपाः ।
 तेनावस्थातुमिच्छन्ति तं गत्वा राजमीश्वरम् ॥ १४
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

रामाद्रामं जगदभूत् इति घ. झ. पाठः । तत्र रामं अभिरामम् ॥ २९ ॥ एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

चयनैः काञ्चनैश्चिता स्वर्णैश्चकमयैः कल्यर्थस्थण्डिलैर्व्याता चय-
 नैरिष्टकासोपानैर्वा कूलद्वये उद्गमात्संगमपर्यन्तं निचितेति वार्थः ॥ ३ ॥ राज्ञश्च राजपुत्रांश्चातिक्रम्येति शेषः । ब्राह्मणेभ्यः अम-
 न्यत दत्तवान् ॥ ४ ॥ येन हेतुना उपह्वरे समीपे भूयसीर्दक्षि-
 णा ददत् राजा आस्ते तेन हेतुना गङ्गा जनौघभारेण आक्रान्ता
 द्रोण० १२

चेत्रयष्टिवत्तीरप्रदेशे नतिं प्राप्ता सती अतिव्यथिताऽतस्तस्याङ्के
 निषसादह । दक्षिणाभारेण तीरप्रदेशेऽवनते प्रवाहाम्बु राज्ञो-
 ऽङ्कपर्यन्तमागतमित्यर्थः ॥ ७ ॥ पुत्रत्वं नरकात्राणकर्तृत्वम् ॥ ८ ॥
 वशी योगी योगप्रभावात् । यो यत्र देशे यत् इच्छेत्स तत्र प्राप्तु-
 यादित्यर्थः ॥ १२ ॥ येऽनुयाता अभिमुखा दिशमद्यापि पादपाः ।
 आनतास्तस्थुरिच्छन्तस्तमन्वागन्तुमीश्वरम् इति क. पाठः । अने-
 त्रास्तस्थुः इति क. ड. पाठः ॥ १४ ॥ षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति दिलीपप्रभाववर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

दिलीपं चापि राजेन्द्र मृतं सृज्य शुश्रुम ।
यस्य यज्ञशतेष्वासनप्रयुतायुतशो द्विजाः ॥ १
तत्रज्ञानार्थसंपन्ना यज्वानः पुत्रपौत्रिणः ।
'स्वच्छन्दाः पुण्यगन्धाश्च सुभक्षा हेममालिनः ।
यस्य कर्माणि भूरीणि कथयन्ति मनीषिणः ॥' २
य इमां वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ३
'राजानो वितते यज्ञे उपहारानुपाहरन् ।'
दिलीपस्य तु यज्ञेषु कृतः पन्था हिरण्मयः ।
तं धर्म इव कुर्वाणाः सेन्द्रा देवाः समागमन् ॥ ४
सहस्रं यत्र मातङ्गा अगच्छन्पर्वतोपमाः ।
सौवर्णं चाभवत्सर्वं सदः परमभास्वरम् ॥ ५
रसानां चाभवन्कुल्या भक्ष्याणां चापि पर्वताः ।
सहस्रव्यामा नृपते यूपाश्वासन्हिरण्मयाः ॥ ६

चपालप्रचपालौ च यस्य यूपे हिरण्मयौ ।
नृत्यन्त्यप्सरसो यत्र षट्सहस्राणि सप्त च ॥ ७
यत्र वीणां वादयति ग्रीत्या विश्वावसुः स्वयम् ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीति तम् ॥ ८
रागखण्डवभोज्यैश्च मत्ताः पतिषु शेरते ॥ ९
तदेतदद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपैः ।
यदप्सु युध्यमानस्य चक्रे न परिपेततुः ॥ १०
राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् ।
येऽपश्यन्भूरिदक्षिण्यं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ११
पञ्च शब्दा न जीर्यन्ति दिलीपस्य निवेशने ।
स्वाध्यायघोषो ज्याघोषः पिबताश्रीत खादत १२
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्रया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पथ्याः ।
अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति मांधातृचरिताभिधानम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

मांधातारं यौवनाश्वं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
यं देवावश्विनौ गर्भे पितुः पार्श्वे चकर्षतुः ॥ १
मृगयां विचरन् राजा तृपितः क्लान्तवाहनः ।
धूमं दृष्ट्वाऽगमत्सत्रं पृषदाज्यमवाप सः ॥ २
तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे रविसंनिभम् ।
गर्भे निरूहतुर्देवावश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ३

तं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देववर्चसम् ।
अन्योन्यमब्रुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै ॥ ४
मामेवायं धयत्वङ्ग इति ह स्माह वासवः ।
ततोऽङ्गुलिभ्यो हीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ॥ ५
मां धास्यतीति कारुण्याद्यदिन्द्रो ह्यन्वकम्पयत् ।
तस्मात्तु मांधातेत्येवं नाम तस्याद्भुतं कृतम् ॥ ६
ततस्तु धारां पयसो घृतस्य च महात्मनः ।

तत्र क्रिया ॥ २ ॥ पन्था हिरण्मयः । हिरण्मयः सुको
भवन्तीति विधिमार्गस्तत आरभ्य प्रवृत्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥
रागखण्डवं गुडोदनम् । पर्वटिकेति वैदर्भीः । यद्योषा हेमसं-
छन्ना मत्ताः पथिषु शेरते इति ड. ड. पाठः । पथि सुशेरते
इति क. पाठः । रागखण्डवभोज्यैश्च मत्ताः पथिषु शेरते इति

घ. पाठः ॥ ९ ॥ अप्सु न परिपेततुः न ममज्जतुः । यस्या-
प्ययुध्यमानस्य चक्रे न परिमर्दनम् इति क. पाठः ॥ १० ॥
एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

तस्मान्मांधातरित्येवं इति क. पाठः ॥ ६ ॥

तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्रवत् ॥७
 अपिबत्पाणिमिन्द्रस्य स चाप्यह्नाऽभ्यवर्धत ।
 सोऽभवद्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान् ॥ ८
 इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाह्ना स व्यजीजयत् ।
 धर्मात्मा धृतिमान्वीरः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ९
 जनमेजयं सुधन्वानं गयं पूरुं बृहद्रथम् ।
 असितं च नृगं चैव मांधाता मानवोऽजयत् ॥१०
 उदेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ।
 तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मांधातुः क्षेत्रमुच्यते ॥ ११
 सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च ।
 अददद्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्यो विशांपते ॥१२
 हैरण्यान्योजनोत्सेधानायताञ्छतयोजनम् ।
 बहुप्रकारान्सुखादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ॥ १३
 अतिरिक्तं ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जानो हीयते जनः १४

भक्ष्यान्नपाननिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः ।
 घृतहृदाः सूपपङ्का दधिफेना गुडोदकाः ॥ १५
 रुरुधुः पर्वतान्नद्यो मधुक्षीरवहाः शुभाः ।
 देवासुरा नरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणः ॥ १६
 विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदेवेदाङ्गपारगाः ।
 ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तत्राविपश्चितः ॥ १७
 समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णां तु सर्वतः ।
 स तां ब्राह्मणसात्कृत्वा जगाम स्वान्गृहान्प्रति १८
 'राजाऽपि विविधैरिष्ट्वा यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।'
 गतः पुण्यकृतां लोकान्व्याप्य स्वयशसा दिशः १९
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

नारदेन सृज्यप्रति यथातिचरितकीर्तनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
 ययातिं नाहुषं चैव मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 'य इमां पृथिवीं जित्वा ससमुद्रां सपर्वताम् ॥१
 शम्याप्रासेन निर्माय वेदीः सन्नतदक्षिणाः ।
 ईजानः क्रतुभिः पुण्यैः पर्यगच्छत्प्रदक्षिणम् ॥' २
 राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च ।
 पुण्डरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा ॥ ३
 अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ।
 अग्निष्टोमैश्च विविधैः सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः ॥ ४
 अब्राह्मणानां यद्विक्तं पृथिव्यामस्ति किञ्चन ।
 तत्सर्वं परिसङ्ख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत् ॥ ५

द्वादशसमो द्वादशवार्षिकः । शय इति पाठे द्वादशहस्तः ।
 व्यजीजयद्विजितवान् ॥ ८ ॥ रोहितान् लोहितभूप्रदेशान्पद्मरा-
 गखनिमतो वा मत्स्यान्देशविशेषान् । हैरण्यान् खर्णाकरयु-
 क्तान् । जनोत्सेधान् जनेषु उत्सेध उच्छ्रायो येषां तान् । मत्स्य-
 देशोत्पन्ने हि नद्यावद्यापि परंपरया पूर्वापरो समुद्रौ गच्छत इति
 तेषामुच्छ्रितत्वं प्रसिद्धम् । रोहितानश्चान् इति क. ड. पाठः

सरस्वती पुण्यतमा नदीनां
 तथा समुद्राः सरितः साद्रयश्च ।
 ईजानाय पुण्यतमाय राज्ञे
 घृतं पयो दुदुहर्नाहुषाय ॥ ६
 व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ।
 चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् ॥ ७
 यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् ।
 देवयान्यां चौशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः ॥ ८
 देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ।
 आत्मनः कामचारेण द्वितीय इव वासवः ॥ ९
 यदा नाभ्यगमच्छान्तिं कामानां सर्ववेदवित् ।

॥ १३ ॥ अतिरिक्तमवशिष्टं भुञ्जानो जन एव हीयते तत्त्वज्ञ-
 मित्यर्थः ॥ १४ ॥ द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

प्राज्यदक्षिणैः बहुदक्षिणैः ॥ ४ ॥ अब्राह्मणानां ब्राह्मणदे-
 षिणाम् । म्लेच्छानामिति यावत् । परिसंख्याय अपहृत्य ॥ ५ ॥
 चतुर्भ्यः ऋत्विग्भ्यः । प्राचीदिग्घोतुर्दक्षिणाध्वर्योरित्यादिश्रुतेः
 ॥ ७ ॥ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनम् १०
यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ११
एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ।

पूरुं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः ॥ १२
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

नारदेन सृञ्जयप्रत्यम्बरीषविभवाभिधानम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
नाभागमम्बरीषं च मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ॥ १
जिगीषमाणाः संग्रामे समन्ताद्वैरिणोऽभ्ययुः ।
अस्त्रयुद्धविदो घोराः सृजन्तश्चाशिवा गिरः ॥ २
बललाघवशिक्षाभिस्तेषां सोऽस्त्रवलेन च ।
छत्रायुधध्वजस्थानां शिष्टत्वा प्रासान्गतव्यथः ॥ ३
त एनं मुक्तसन्नाहाः प्रार्थयञ्जीवितैषिणः ।
शरण्यमीयुः शरणं तव स्म इति वादिनः ॥ ४
स तु तान्वशगान्कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधराम् ।
ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथा शक्रस्तथाऽनघः ॥ ५
बुभुजुः सर्वसंपन्नमन्नमन्ये जनाः सदा ।
तस्मिन् यज्ञे तु विप्रेन्द्राः संतुष्टाः परमार्चिताः ॥ ६
मोदकान्पूरिकापूपान्खादुपूर्णाश्च शङ्कुलीः ।
करम्भान्पृथुमृद्वीका अन्नानि सुकृतानि च ॥ ७
सूपान्मैरेयकापूपान्रागषाडवपानकान् ।
मृष्टान्नानि सुयुक्तानि मृदूनि सुरभीणि च ॥ ८
घृतं मधु पयस्तोयं दधीनि रसवन्ति च ।

फलं मूलं च सुखादु द्विजास्तत्रोपभुञ्जते ॥ ९
मदनीयानि पापानि विदित्वा चात्मनः सुखम् ।
अपि वन्त यथाकामं पानपा गीतवादिनैः ॥ १०
तत्र स्म गाथा गायन्ति क्षीवा हृष्टाः पठन्ति च ।
नाभागस्तुतिसंयुक्ता ननुतश्च सहस्रशः ॥ ११
तेषु यज्ञेष्वम्बरीषो दक्षिणामत्यकालयत् ।
राज्ञां शतसहस्राणि दशप्रयुतयाजिनाम् ॥ १२
हिरण्यकवचान्सर्वाञ्श्चेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ।
हिरण्यस्यन्दनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ॥ १३
ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
मूर्धाभिषिक्तांश्च नृपान्राजपुत्रशतानि च ॥ १४
स दण्डकोशनिचयान्ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
नैवं पूर्वं जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ॥ १५
यदम्बरीषो नृपतिः करोत्यमितदक्षिणः ।
इत्येवमनुमोदन्ते प्रीता यस्य महर्षयः ॥ १६
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

सूपाधोरण्डकान्यूपान् इति क. ड. पाठः ॥ ८ ॥ मादनी-
यानि मदकराणि सुरादीनि । पापानि पापहेतूनीति ज्ञात्वापि
सुखलिप्सवः पिबन्तीत्यर्थः । मदनीयानि पानानि विदंशाना-
त्मनः प्रियान् । पपुस्तत्र यथाकामं पानपा(का) गीतकाः

परम् इति क. पाठः ॥ १० ॥ अत्यकालयदातुं निष्कासितवान् ।
जिता राजान एव सोपस्करदक्षिणालेन दत्ताः । तेषां रा-
ज्यानि ते राजानश्च ब्राह्मणसात्कृता इत्यर्थः ॥ १२ ॥ चतुःषष्टि-
तमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति शशिविन्दुयशोनुवर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

शशिविन्दुं च राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 य ईजे विविधैर्यज्ञैः श्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ १
 तस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः ।
 एकैकस्यां च भार्यायां सहस्रं तनयाभवन् ॥ २
 ते कुमाराः पराक्रान्ताः सर्वे नियुतयाजिनः ।
 राजानः क्रतुभिर्मुख्यैरीजाना वेदपारगाः ॥ ३
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः ।
 सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमाराः शशिविन्दवाः ॥ ४
 तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत्पिता ।
 शतंशतं रथगजा एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ५
 राजपुत्रं तदा कन्यास्तपनीयस्वलङ्कृताः ।
 कन्यांकन्यां शतं नागा नागेनागे शतं रथाः ॥ ६

रथेरथे शतं चाश्वा बलिनो हेममालिनः ।
 अश्वेअश्वे गोसहस्रं गवां पञ्चाशदाविकाः ॥ ७
 एतद्धनमपर्याप्तमश्वमेधे महामखे ।
 शशिविन्दुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ८
 वार्क्षाश्च यूपा यावन्त अश्वमेधे महामखे ।
 ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चनाभवन् ॥ ९
 भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छ्रिताः ।
 तस्याश्वमेधे निर्वृत्ते राज्ञः शिष्टास्त्रयोदश ॥ १०
 तुष्टपुष्टजनाकीर्णां शान्तविघ्नमनामयाम् ।
 शशिविन्दुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः ॥ ११
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

नारदेन सृज्यं प्रति गयगुणानुवर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

गयं चाधूर्तरजसं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 ये वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् ॥ १
 तस्मै ह्यग्निर्वरं प्रादात्ततो वत्रे वरं गयः ।
 तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ॥ २
 गुरुणां च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् ।
 स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यन्धनमिच्छामि चाक्षयम् ॥ ३
 विप्रेषु ददत्तश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यशः ।
 कन्यासु च सवर्णासु सुप्रजस्त्वं च मे भवेत् ॥ ४
 अन्नमोजो महो मह्यं धर्मे मे रमतां मनः ।
 अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक ॥ ५

तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत् ।
 गयो ह्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणाराधयञ्जगत् ॥ ६
 स दर्शपूर्णमासाभ्यां कालेष्वग्रयणेन च ।
 चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ॥ ७
 अयजच्छ्रद्धया राजा परिसंवत्सराञ्छतम् ।
 गवां शतसहस्राणि शतमश्वशतानि च ॥ ८
 शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् ।
 उत्थायोत्थाय संप्रादात्परिसंवत्सराञ्छतम् ॥ ९
 नक्षत्रेषु च सर्वेषु ददन्नक्षत्रदक्षिणाः ।
 ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा ॥ १०
 सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिशर्कराम् ।

त्रयोदशात्र निचयाः शिष्टाः ॥ १० ॥ षट्षष्ठितमोऽ-
 ध्यायः ॥ ६६ ॥

गयं चामूर्तरजसं इति घ. झ. पाठः ॥ १ ॥ पात्रेषु ददत्तः

सामे श्रद्धा भवतु इति क. ड. ड. पाठः ॥ ४ ॥ पौर्णमासाभ्यां
 इति घ. पाठः ॥ ७ ॥ नक्षत्रविहिता दक्षिणाः ॥ १० ॥

विप्रेभ्यः प्राददद्राजा सोऽश्वमेधे महामखे ॥ ११
जाम्बूनदमया यूपाः सर्वे रत्नपरिच्छदाः ।
गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः ॥ १२
सर्वकामसमृद्धं च प्रादादन्नं गयस्तदा ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ॥ १३
ससमुद्रवनद्वीपनदीनदवनेषु च ।
नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् ॥ १४
भूतग्रामाश्च विविधाः संतृप्ता यज्ञसंपदा ।
गयस्य सदृशो यज्ञो नास्त्यन्य इति तेऽब्रुवन् ॥ १५
षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता ।
पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदी ह्यासीद्विरण्मयी ॥ १६

गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तृता ।
प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽथ वासांस्याभरणानि च ॥ १७
यथोक्ता दक्षिणाश्चान्या विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः ।
यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः ॥ १८
कुल्याश्च क्षीरवाहिन्यो रसानां चाभवंस्तदा ।
वस्त्राभरणगन्धानां राशयश्च पृथग्विधाः ॥ १९
यस्य प्रभावाच्च गयस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत् ॥ २०
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

भारदेन सृज्यप्रति रन्तिदेवचरित्रकीर्तनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
सांकृतिं रन्तिदेवं च मृतं सृज्य शुश्रुम ।
यस्य द्विशतसाहस्रा आसन्सूदा महात्मनः ॥ १
गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः ।
पक्कंपक्कं दिवारान्नं वरान्नममृतोपमम् ॥ २
न्यायेनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विषतो वशे ॥ ३
उपस्थिताश्च पशवः स्वयं यं शंसितव्रतम् ।
बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत्सत्रयाजिनम् ॥ ४
नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः ।
तस्माच्चर्मण्वती नाम ख्याता पुण्या सरिद्धरा ॥ ५
ब्राह्मणेभ्यो ददन्निष्कान्सौवर्णान्स प्रभावतः ।
तुभ्यं निष्कं तुभ्यं निष्कमिति ह स प्रभाषते ॥ ६
तुभ्यंतुभ्यमिति प्रादान्निष्कान्निष्कान्सहस्रशः ।
ततः पुनः समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छति ॥ ७

अल्पं दत्तं मयाऽद्येति निष्ककोटिं सहस्रशः ।
एकाह्वा ताम्यति ततः काद्य विप्रा इति ब्रुवन् ॥ ८
द्विजपाणिवियोगेन दुःखं मे शाश्वतं महत् ।
भविष्यति न संदेह एवं राजाऽददद्ब्रु ॥ ९
सहस्रशश्च सौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान् ।
साष्टं शतं सुवर्णानां निष्कमाहुर्धनं तथा ॥ १०
अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्यः शतं समाः ।
अग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणं च यत् ॥ ११
ऋषिभ्यः करकान्कुम्भान्स्थालीः पिठरमेव च ।
शयनासनयानानि प्रासादांश्च गृहाणि च ॥ १२
वृक्षांश्च विविधान्दद्यादन्नानि च धनानि च ।
सर्वं सौवर्णमेवासीद्रन्तिदेवस्य धीमतः ॥ १३
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
रन्तिदेवस्य तां दृष्ट्वा समृद्धिमतिमानुषीम् ॥ १४

यस्य प्रसादाद्वायत्री त्रिषु लोकेषु विश्रुता इति क. पाठः
॥ २० ॥ षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

न्यायेनाधिगतं वित्तं येनाक्षय्यं नगोपमम् इति क. ड.
पाठः ॥ ३ ॥ एकान्हा दास्यति पुनः कोऽन्यस्तत्संप्रदास्यति

इति घ. झ. पाठः ॥ ८ ॥ पारिभाषिकं निष्कमाह सहस्रश
इति ॥ १० ॥ अध्यर्धमासं पक्षे पक्षे इत्यर्थः । शतं समा इति
वाक्यशेषात् ॥ ११ ॥

नैतादृशं दृष्टपूर्वं कुबेरसदनेष्वपि ।
 धनं च पूर्यमाणं नः किं पुनर्मनुजेष्विति ॥ १५
 व्यक्तं वस्त्रोक्तसारेयमित्यूचुस्तत्र विस्मिताः ।
 सांकृते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमतिथिर्वसेत् ॥ १६
 आलभ्यन्त तदा गावः सहस्राण्येकविंशतिः ।
 तत्र स सूदाः कोशन्ति सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १७
 सूपं भूयिष्ठमश्रीध्वं नाद्य मांसं यथा पुरा ।

रन्तिदेवस्य यत्किञ्चित्सौवर्णमभवत्तदा ॥ १८
 तत्सर्वं वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 प्रत्यक्षं तस्य हव्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवताः ॥ १९
 कव्यानि पितरः काले सर्वकामान्द्विजोत्तमाः ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २०
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पथः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

नारदेन सृज्यप्रति भरतचरितकथनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
 दौष्यन्ति भरतं चापि मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने ॥ १
 हिमावदातान्यः सिंहान्नखदंष्ट्रायुधान्वली ।
 निर्वीर्यास्तरसा कृत्वा विचकर्ष ववन्ध च ॥ २
 क्रूरांश्चोग्रतरान्व्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्वशे ।
 मनःशिला इव शिलाः संयुक्ता जतुराशिभिः ॥ ३
 व्यालादींश्चातिबलवान्सुप्रतीकान्गजानपि ।
 दंष्ट्रासु गृह्य विमुखाञ्छुष्कास्थानकरोद्वशे ॥ ४
 महिषानप्यतिबलो बलिनो विचकर्ष ह ।
 सिंहानां च सुदृप्तानां शतान्याकर्षयद्वलात् ॥ ५
 बलिनः समरान्खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत ।
 कृच्छ्रप्राणान्वने वद्ध्वा दमयित्वाप्यवासृजत् ॥ ६
 तं सर्वदमनेत्याहुर्द्विजास्तेनास्य कर्मणा ।
 तं प्रत्यपेधजननी मा सत्त्वानि व्यनीनशः ॥ ७
 सोऽश्वमेधशतेनेजे यमुनामनु वीर्यवान् ।
 त्रिशतैश्च सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतैः ॥ ८
 सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।

पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ ९
 अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थ्यविश्वजितां च सः ।
 वाजपेयसहस्राणां सहस्रैश्च सुसंवृतैः ॥ १०
 इष्ट्वा शाकुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ।
 सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।
 जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशाः ॥ ११
 यस्य यूपाः शतव्यामाः परिणाहेन काञ्चनाः ।
 समागम्य द्विजैः सार्धं सेन्द्रैर्देवैः समुच्छ्रिताः ॥ १२
 अलङ्कृतात्राजमानान्सर्वरत्नैर्मनोहरैः ।
 हैरण्यान्दिरदानश्चात्रथानुष्ठानजाविकान् ॥ १३
 दासी दासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ।
 ग्रामान्गृहांश्च क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ॥ १४
 कोटीशतायुतांश्चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जितारिह्वजितः परैः ॥ १५
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पथः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वैत्येत्युदाहरत् ॥ १६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

धनं च पूर्णमासाद्य इति घ. ड. पाठः ॥ १५ ॥ वस्त्रोक्तसारा
 सलोप आर्षः । कनकमयानि ओकांसि सारो यस्याः सा तथा
 ॥ १६ ॥ नाद्याश्रीत यथा पुरा इति क. पाठः ॥ १८ ॥ सप्तप-
 ष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

शुचिर्वने इति क. ड. पाठः ॥ १ ॥ क्रूरानिति । यथा

मनःशिलामयाः शिलाः जतुराशिभिर्लाक्षापुङ्खैर्युक्तास्तत्सह-
 शान् रक्तविन्दुयुक्तान् रक्तपीतवर्णान् व्याघ्रविशेषान् वशोऽक-
 रोदित्यर्थः । शिलाः प्रभुत्वाज्जनकाशिनः इति क. पाठः
 ॥ ३ ॥ व्यामो हस्तचतुष्टयम् । परिणाहेन दैर्घ्येण ॥ १२ ॥
 अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

नारदेन सृज्यप्रति पृथुचरित्रकथनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

पृथुं वैन्यं च राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
 यमभ्यषिञ्चत्संमन्त्र्य राजसूये महर्षयः ॥ १
 अयं नः प्रथयिष्येत सर्वानित्यभवत्पृथुः ।
 क्षतान्नस्त्रास्यते सर्वानित्येवं क्षत्रियोऽभवत् ॥ २
 पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् ।
 ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ॥ ३
 अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्वैन्यस्य कामधुक ।
 सर्वाः कामदुघा गावः पुटकेपुटके मधु ॥ ४
 आसन्निहरणमया वृक्षाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः ।
 तेषां चीराणि संवीताः प्रजास्तेष्वेव शेरते ॥ ५
 फलान्यमृतकल्पानि स्वादूनि च मधूनि च ।
 तेषामासीत्तदाऽऽहारो निराहाराश्च नाभवन् ॥ ६
 अरोगाः सर्वस्मिन्नर्थार्था मनुष्या ह्यकुतोभयाः ।
 न्यवसन्त यथाकामं वृक्षेषु च गुहासु च ॥ ७
 प्रविभागो न राष्ट्राणां पुराणां चाभवत्तदा ।
 यथासुखं यथाकामं तथैता मुदिताः प्रजाः ॥ ८
 तस्य संस्तम्भिता ह्यापः समुद्रमभियास्यतः ।
 पर्वताश्च ददुर्मागं ध्वजभङ्गश्च नाभवत् ॥ ९
 तं वनस्पतयः शैला देवासुरनरोरगाः ।
 सप्तर्षयः पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ।
 पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ॥ १०
 सम्राडसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पिताऽसि नः ।
 देह्यस्मभ्यं महाराज प्रभुः सन्नीप्सितान्वरान् ।
 यैर्वयं शाश्वतं तृप्ता वर्तयिष्यामहे सुखम् ॥ ११
 'विज्ञापितः प्रजाभिस्तु प्रजानां हितकाम्यया ।
 धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च वसुधामाद्रवद्भली ॥ १२
 ततो वैन्यभयाद्राजन्गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ।
 तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वसारयत् ॥ १३
 सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैन्यभयादिता ।
 सा ददर्शाग्रतो वैन्यं कार्मुकोद्यतपाणिकम् ॥ १४

ज्वलद्भिर्विशिखैर्वाणैर्दीप्ततेजःसमद्युतिम् ।
 महायोगं महात्मानं दुर्धर्ममरैरपि ॥ १५
 अलभन्ती परित्राणं वैन्यमेवाभ्यपद्यत ।
 कृताञ्जलिपुटा राजन्पूज्यं लोकैस्त्रिभिस्तदा ॥ १६
 उवाच चैनं नाधर्म्यं स्त्रीवधं कर्तुमर्हसि ।
 कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ॥ १७
 पृथुरुवाच ।
 एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा ।
 एकं प्राणान्वहून्वापि प्राणिनां नास्ति पातकं ॥ १८
 यस्मिंस्तु निहते भद्रे बहवः सुखमेधेते ।
 तस्मिन्हते त्वधं नास्ति पातकं नोपभुज्यते ॥ १९
 सोऽहं पालनिमित्तं त्वां बधिष्यामि वसुंधरे ।
 यदि चेद्वचनादद्य न करिष्यसि मे प्रियम् ॥ २०
 त्वां निहत्य तु वाणेन मञ्छासनपराञ्जुखीम् ।
 आत्मानं प्रथयित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वयं ॥ २१
 सुखं वचनमास्थाय मम धर्मभृतां वरे ।
 संजीवय प्रजा नित्यं शक्ता ह्यसि वसुंधरे ॥ २२
 दुहितृत्वं च मे गच्छ एवमेतन्महाशरम् ।
 नियच्छेयं त्वदर्थाय उद्यतं घोरदर्शनम् ॥ २३
 भूमिरुवाच ।
 सर्वमेतन्महाराज विधास्यामि परंतप ।
 वत्सं त्वं पश्य राजन्वै क्षरेयं येन वत्सला ॥ २४
 समां तु कुरु सर्वज्ञ मां तु धर्मभृतां वर ।
 यथा विष्यन्दमानं वै क्षीरं सर्वत्र भावये ॥ २५
 नारद उवाच ।
 तत उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वशः ।
 पृथुर्वैन्यस्तदा राजा तेन शैला विवर्धिताः ॥ २६
 न हि पूर्वनिसर्गे वै विषमे वसुधातले ।
 प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा महीपते ॥ २७
 न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः ।
 वैन्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ॥ २८

यत्रयत्र च साम्यं तु भूमावासीत्किलानघ ।
 तत्रतत्र प्रजास्तात निवासमभिरोचयन् ।
 कृच्छ्रेण च महाराज इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ २९
 तथेत्युक्त्वा पुनर्वैन्यो गृहीत्वाऽऽजगवं धनुः ।
 शरांश्चाप्रतिमान्धोरांश्चिन्तयित्वाऽब्रवीन्महीम् ३०
 पृथुर्वाच ।
 एहोहि वसुधे क्षिप्रं क्षरैभ्यः काङ्क्षितं पयः ।
 मञ्छासनातिगां वै त्वां प्रमथिष्याम्यहं शरैः ३१
 नारद उवाच ।
 तथोक्ता साऽत्मनः श्रेयश्चिन्तयित्वाऽब्रवीत्पृथुम् ।
 भूमिरुवाच ।
 वत्सं पात्राणि दोग्धूंश्च क्षीराणि च समादिश ३२
 ततो दास्याम्यहं भद्रं सर्वं यस्य यथेप्सितम् ।
 दुहितृत्वे च मां वीरं संकल्पयितुमर्हसि ॥ ३३
 नारद उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोद्वशी ।
 ततो भूतनिकायास्तां वसुधां दुदुहुस्तदा ॥ ३४
 तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्थुर्दुधुक्षवः ।
 साऽतिष्ठद्रत्सला वत्सं दोग्धृपात्राणि चेच्छती ३५
 वत्सोऽभूत्पुष्पितः सालः पुक्षो दोग्धाऽभवत्तदा ।
 छिन्नप्ररोहणं दुग्धं पात्रमौदुम्बरं शुभम् ॥ ३६
 उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महागिरिः ।
 रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमस्तमयं तथा ॥ ३७
 'देवानां वत्स इन्द्रोऽभूत्पात्रं दारुमयं तथा ।'
 दोग्धा च सविता देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् ३८
 असुरा दुदुहुर्मायामयःपात्रे तु तां तदा ।

दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ॥ ३९
 कृषिं च सस्यं च नरा दुदुहुः पृथिवीतले ।
 स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाऽभवत्पृथुः ॥ ४०
 अलाबुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुंधरा ।
 धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः ॥ ४१
 सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धा तथा चाक्लिष्टकर्मभिः ।
 दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छन्दो वत्सश्च सोमराट् ॥
 अन्तर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ।
 दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्सश्चासीदृषध्वजः ॥ ४३
 पुण्यगन्धान्पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसोऽदुहन् ।
 वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ॥ ४४
 स्वधां रजतपात्रेषु दुदुहुः पितरश्च ताम् ।
 वत्सो वैवस्वतस्तेषां यमो दोग्धान्तकस्तदा ॥ ४५
 एवं निकायैस्तैर्दुग्धा पयोऽभीष्टं हि सा विराट् ।
 यैर्वर्तयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यशः ॥ ४६
 यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।
 संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनःप्रियैः ॥ ४७
 हैरण्यानकरोद्राजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ।
 तान्ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्चमेधे महामखे ॥ ४८
 स षष्टिं गोसहस्राणि षष्टिं नागशतानि च ।
 सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ॥ ४९
 इमां च पृथिवीं सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् ।
 सौवर्णीमकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां ददौ ॥ ५०
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

द्विमूर्धा शुक्रोऽभूत् इति क. ड. ड. पाठः ॥ ३९ ॥ विराट् पृ-
 थिवी । वत्सश्चासीत्कुवेरकः इति क. पाठः ॥ ४३ ॥ दोग्धा वसु-
 रपि प्रभुः इति क. ड. ड. पाठः ॥ ४४ ॥ वत्सोऽत्र वत्सस्तेषां
 क. ड. पाठः ॥ ४५ ॥ निवर्तयन्ति ते रुद्रादिष्टे वैन्येन सर्वशः
 द्रोण० १३

इति क. पाठः । यैर्वर्तयन्ति ते तृप्तादिष्टे वैन्येन सर्वशः इति
 ड. पाठः । ये वर्तयन्ति ते पात्रैः वत्सैर्दोग्धैश्च नित्यशः इति
 ड. पाठः ॥ ४६ ॥ पार्थिवाः पृथ्वीसंवन्धिपदार्थाः ॥ ४८ ॥
 एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

सृञ्जयप्रति नारदेन परशुरामप्रभाववर्णनम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

रामो महातपाः शूरो वीरो लोकनमस्कृतः ।
 जामदग्न्योऽप्यतियशा अचित्तो मरिष्यति ॥ १
 यश्चास्त्रमनुपर्येति भूमिं कुर्वन्विपांसुलाम् ।
 न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमाम् ॥ २
 'जामदग्न्यो न ते राजन्कच्चिच्छ्रोत्रमुपागतः ।
 येनैकेन पुरा राजन्कुद्वेन हतबन्धुना ॥ ३
 भृगुभिस्ताम्यमानेन त्राहि रामेति विस्वरम् ।
 त्रिःसप्तकृत्वो भूमिर्यत्कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥ ४
 यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चाब्रुवन् ।
 ततोऽवधीत्कार्तवीर्यमजितं समरे परैः ॥ ५
 क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः ।
 तदा मृत्योः समेतानि एकेन धनुषाऽजयत् ॥ ६
 ब्रह्मद्विषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ।
 पुनरन्यान्निजग्राह दन्तकूरे जघान ह ॥ ७
 सहस्रं मुसलेनाहन्सहस्रमसिनाऽवधीत् ।
 उद्धन्धनात्सहस्रं च सहस्रमुदके कृतम् ॥ ८
 दन्तान्भङ्क्त्वा सहस्रस्य भिन्नकर्णास्तथाऽकरोत् ।
 ततः सप्तसहस्राणां कटुधूमपाययत् ॥ ९
 शिष्टान्बध्वा च हत्वा वै तेषां मूर्ध्नि विभिद्य च ।
 गुणावतीमुत्तरेण खाण्डवाक्षिणेन च ।
 गिर्यन्ते शतसाहस्रा हैहयाः समरे हताः ॥ १०
 सरथाश्चगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते ।
 पितुर्वधामर्षितेन जामदग्न्येन धीमता ॥ ११
 निजघ्ने दशसाहस्रान् रामः परशुना तदा ।
 न ह्यमृष्यत ता वाचो यास्तैर्भृशमुदीरिताः ॥ १२
 भृगौ रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्दिजोत्तमाः ।
 ततः काश्मीरदरदान्कुन्तिक्षुद्रकमालवान् ॥ १३

अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च विदेहांताम्रलिप्तकान् ।
 रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्तान्मार्तिकावतान् ॥ १४
 शिवीनन्यांश्च राजन्यान्देशान्देशान्सहस्रशः ।
 निजघान शितैर्वाणैर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ १५
 कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः ।
 इन्द्रगोपकवर्णस्य बन्धुजीवनिभस्य च ॥ १६
 रुधिरस्य परीवाहैः पूरयित्वा सरांसि च ।
 सर्वानष्टादश द्वीपान्वशमानीय भार्गवः ॥ १७
 ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 वेदीमष्टनलोत्सेधां सौवर्णां विधिनिर्मिताम् ॥ १८
 सर्वरत्नशतैः पूर्णां पताकाशतमालिनीम् ।
 ग्राम्यारण्यैः पशुगणैः संपूर्णां च महीमिमाम् ॥ १९
 रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
 ततः शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् ॥ २०
 निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसंकुलाम् ।
 कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महामखे ॥ २१
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
 इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ २२
 सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽगृह्णत द्विजः ।
 रामं प्रोवाच निर्गच्छ वसुधातो ममाज्ञया ॥ २३
 स कश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरितांपतिम् ।
 इषुपाते युधां श्रेष्ठः कुर्वन्ब्राह्मणशासनम् ॥ २४
 अध्यावसद्विरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।
 एवं गुणशतैर्युक्तो भृगूणां कीर्तिवर्धनः ॥ २५
 जामदग्न्यो ह्यतियशा मरिष्यति महाद्युतिः ।
 त्वया चतुर्भद्रतरः पुण्यात्पुण्यतरस्तव ॥ २६
 अयज्वानमदक्षिण्यं मा पुत्रमनुत्पथ्याः ।

ये मृतास्तेऽतीता ये वर्तमानास्तेऽपि मरिष्यन्त्येवेत्याह राम इति ॥ १ ॥ क्षत्रियैः कार्तवीर्यपुत्रैः । अब्रुवन्नविकथयन् ॥ ५ ॥ मृत्योर्भृत्युमवधीकृत्य ॥ ६ ॥ तस्मिन्स्तन्मध्ये एव । दन्त-कूरमिति पाठे तद्देशाधिपतिम् ॥ ७ ॥ उद्धन्धनाद्वक्षसाखाव-

लम्बनात् ॥ ८ ॥ कणधूममपाययत् इति क. ड. पाठः ॥ ९ ॥ तैराश्रमवासिभिः ॥ १२ ॥ अष्टनलेत्यत्र नलशब्दश्चतुर्हस्तवचनः ॥ १८ ॥ सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिकाः ।

मृता नरवरश्रेष्ठ मरिष्यन्ति च सृज्य ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

युधिष्ठिरं समाश्वस्य व्यासस्य स्वाश्रमगमनम् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

पुण्यमाख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजकम् ।
अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृज्यः ॥ १
तमब्रवीत्तदा दीनं नारदो भगवानृषिः ।
कच्चिन्मया व्याहृतं यद्धृदये तत्स्थितं तव ॥ २
आहोस्विदन्ततो नष्टं श्राद्धं शूद्रीपताविव ।
स एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृज्यस्तदा ॥ ३
पुत्रशोकापहं श्रुत्वा धन्यमाख्यानमुत्तमम् ।
राजर्षीणां पुराणानां यज्वनां दक्षिणावताम् ॥ ४
विस्मयेन हृते शोके तमसीवार्कतेजसा ।
विपाप्माऽस्म्यव्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ॥ ५
नारद उवाच ।
दिष्ट्यापहतशोकस्त्वं वृणीष्वेह यदिच्छसि ।
तत्ते संपत्स्यते सर्वं न मृषावादिनो वयम् ॥ ६
सृज्य उवाच ।
पावितोऽहमनेनैव प्रसन्नो यद्भवान्मम ।
प्रसन्नो यस्य भगवान्न तस्यास्तीह दुर्लभम् ॥ ७
नारद उवाच ।
पुनर्ददामि ते पुत्रं दस्युभिर्निहतं वृथा ।
उद्धृत्य नरकात्कष्टात्पशुवत्प्रोक्षितं यथा ॥ ८
व्यास उवाच ।
प्रादुरासीत्ततः पुत्रः सृज्यस्याद्भुतप्रभः ।
प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः ॥ ९
ततः संगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभवन्नृपः ।
ईजे च ऋतुभिः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ १०

अकृतार्थश्च भीतश्च न च सन्नाहकोविदः ।

अयज्वाचानपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ॥ ११
शूरो वीरः कृतार्थश्च प्रमथ्यारीन्सहस्रशः ।
अभिमन्युर्गतः स्वर्गं संग्रामेऽभिमुखाहतः ॥ १२
ब्रह्मचर्येण याँल्लोकान्प्रजया च श्रुतेन च ।
इष्टैश्च ऋतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान्गतः ॥ १३
विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः ।
न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः ॥ १४
तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुनस्य हतं रणे ।
न चेहानयितुं शक्यं किंचिदप्राप्यमीहितम् ॥ १५
यां योगिनो ध्यानविविक्तदर्शनाः
प्रयान्ति यां चोत्तमयज्विनो जनाः ।
तपोभिरिद्वैरनुयान्ति यां तथा
तामक्षयां ते तनयो गतो गतिम् ॥ १६
अन्तात्पुनर्भावगतो विराजते
राजेव वीरो ह्यमृतात्मरश्मिभिः ।
तामैन्दवीमात्मतनुं द्विजोचितां
गतोऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति ॥ १७
एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा मा शुचो धैर्यमाप्नुहि ।
जीवन्हि पुरुषः शोच्यो न तु स्वर्गगतोऽनघ ॥ १८
शोचतो हि महाराज अधमेवाभिवर्धते ।
तस्माज्जोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयतेद्बुधः ॥ १९
प्रहर्षं प्रीतिमानन्दं प्रियमुत्सिक्तचित्तताम् ।
एतदाहुर्बुधाः शौचमशौचं शोक उच्यते ॥ २०
एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।

विस्मयेन पुण्याख्यानश्रवणजनितचित्तविस्तारेण ॥ ५ ॥
नेहानियतिना ह्यस्य किं चिदव्याप्तमीहते इति क. पाठः । न
चेहानयितुं शक्यं किं चिरं प्राप्यमीहता इति ड. पाठः । नेहा-
नियतिना ह्यस्य किंचिदप्राप्यमीहितुः इति ड. पाठः ॥ १५ ॥

अन्तान्मरणान् । भावगतः संपत्प्राप्तः । द्विजोचितां द्विजैरभि-
मताम् ॥ १७ ॥ अघं दुःखम् ॥ १९ ॥ एकसप्ततितमोऽ-
ध्यायः ॥ ७१ ॥

श्रुतस्ते संभवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च ॥ २१
 सर्वभूतसमत्वं च ब्रह्मणा चापि चोदितम् ।
 सृञ्जयस्य तु पुत्रोऽसौ मृतः सञ्जीवितः श्रुतः २२
 एवं विद्वन्महाराज मा शुचः साधयाम्यहम् ।
 एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३
 वागीशाने भगवति व्यासे व्यभ्रनभःप्रभे ।

गते मतिमतां श्रेष्ठे समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ॥ २४
 पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिमौजसाम् ।
 न्यायाधिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसंपदम् ॥ २५
 संपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
 पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किंस्विद्वक्ष्ये धनञ्जयम् ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥

(अथ प्रतिज्ञापर्व ॥ ४ ॥)

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

अभिमन्युमनुशोच्यार्जुनस्य विलापः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

अथ संशप्तकैः सार्धं युध्यमाने धनंजये ।
 अभिमन्यौ हते चापि बाले बलवतां वरे ॥ १
 महर्षिसत्तमे याते व्यासे स तु युधिष्ठिरः ।
 पाण्डवाः किमथाऽकार्षुः शोकोपहतचेतसः ॥ २
 कथं संशप्तकेभ्यो वा निवृत्तो वानरध्वजः ।
 केन वा कथितस्तस्य प्रशान्तः सुतपावकः ।
 एतन्मे शंस तत्त्वेन सर्वमेवेह सञ्जय ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।

शृणु राजन्यथा तेभ्यो निवृत्तः कृष्णसारथिः ।
 ततः सर्वाणि सैन्यानि दहन्कृष्णगतिर्यथा ॥ ४
 संप्रयातेऽस्तमादित्ये संध्याकाल उपस्थिते ।
 अयातस्यात्मशिविरं निमित्तैरघशंसिभिः ॥ ५
 यच्चासीन्मानसं तस्य यच्च कृष्णेन भाषितम् ।
 यथा च कथितस्तस्य निहतः सुतपावकः ।
 विस्तरेणैव मे सर्वं ब्रुवतः शृणु मारिष ॥ ६
 तस्मिन्नहनि निवृत्ते घोरे प्राणभृतां क्षये ।
 आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्सन्ध्याकाल उपस्थिते ॥ ७
 व्यपयातेषु वासाय सर्वेषु भरतर्षभ ।
 हत्वा संशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः ॥ ८

प्रायात्स्वशिविरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ।
 गच्छन्नेव च गोविन्दं साश्रुकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ९
 किं नु मे हृदयं त्रस्तं वाक्क सज्जति केशव ।
 स्यन्दने नावतिष्ठामि गात्रैः सीदामि चाच्युत १०
 अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृदयान्नापसर्पति ।
 भुवि ये दिक्षु चात्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम् ११
 बहुप्रकारा दृश्यन्ते सर्व एवाघशंसिनः ।
 अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ १२
 वासुदेव उवाच ।
 व्यक्तं शिवं सहभ्रातुर्धर्मराजस्य पाण्डव ।
 मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ १३
 सञ्जय उवाच ।
 ततः सन्ध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
 कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ १४
 ततः स्वशिविरं प्राप्तौ हताभिर्त्रौ हतद्विपौ ।
 वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ १५
 ध्वस्ताकारमिवालेख्यं संवीक्ष्य शिविरं स्वकम् ।
 वीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १६
 नदन्ति नाद्य तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
 मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ॥ १७

श्लिष्टमनुबद्धम् ॥ ११ ॥ आडम्बरैस्तूर्यैः ॥ १७ ॥

वीणा नैवाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ।
 मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ॥ १८
 स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ।
 योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ॥ १९
 कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ।
 अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ॥ २०
 न हि शुद्ध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ।
 अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ॥ २१
 सर्वेषां चैव योधानां सामर्थ्यं स्यान्ममाच्युत ।
 न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
 रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ २२
 सञ्जय उवाच ।
 एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिविरं स्वकम् ।
 ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ २३
 दृष्ट्वा भ्रातृंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
 अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २४
 मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
 न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥ २५
 मया श्रुतश्च द्रोणेन पञ्चव्यूहो विनिर्मितः ।
 न च वस्तस्य भेत्ताऽस्ति विना सौभद्रमर्भकम् ॥ २६
 न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकाद्विनिर्गमः ।
 कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २७
 भित्त्वाऽनीकं महेष्वासः परेषां बहुभिर्युधि ।
 कच्चिन्न निहतः सङ्क्षेपे सौभद्रः परवीरहा ॥ २८
 लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
 उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २९
 सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
 सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ ३०
 सुभद्रायाः प्रियं पुत्रं द्रौपद्याः केशवस्य च ।
 अम्बायाश्च प्रियं नित्यं कोवधीत्कालमोहितः ॥ ३१
 सदृशो वृष्णिवीरस्य केशवस्य महात्मनः ।
 विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥ ३२
 वार्ष्णेयीदयितं शूरं मया सततलालितम् ।
 यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ३३

मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेष्वक्षणम् ।
 मत्तद्विरदविक्रान्तं सिंहपोतमिवोद्गतम् ॥ ३४
 स्मिताभिभाषिणं दान्तं गुरुवाक्यकरं सदा ।
 बाल्येऽप्यतुलकर्मणं प्रियवाक्यममत्सरम् ॥ ३५
 महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ।
 भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ ३६
 कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम् ।
 युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतां भयवर्धनम् ॥ ३७
 स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितृणां जयगृद्धिनम् ।
 न च पूर्वं प्रहर्तारं संप्रामे नष्टसंभ्रमम् ।
 यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ३८
 रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं महारथम् ।
 मयाऽध्यर्धगुणं सङ्क्षेपे तरुणं बाहुशालिनम् ॥ ३९
 प्रद्युम्नस्य प्रियं नित्यं केशवस्य ममैव च ।
 यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ४०
 सुनसं सुललाटान्तं स्वक्षिभृदशनच्छदम् ।
 अपश्यतस्तद्वदनं का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ४१
 तन्नीखनमुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ।
 अशृण्वतः स्वनं तस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ४२
 रूपं चाप्रतिमं तस्य त्रिदशैश्चापि दुर्लभम् ।
 अपश्यतो हि वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ४३
 अभिवादनदक्षं तं पितृणां वचने रतम् ।
 नाद्याहं यदि पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ४४
 सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः ।
 भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥ ४५
 शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ।
 तमद्य विप्रविद्धाङ्गमुपासन्त्यशिवाः शिवाः ॥ ४६
 यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूतमागधवन्दिभिः ।
 बोध्यन्त्यद्य तं नूनं श्वापदा विकृतैः स्वनैः ॥ ४७
 छत्रच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ।
 नूनमद्य रजोध्वस्तं रणरेणुः करिष्यति ॥ ४८
 हा पुत्रकावितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने ।
 भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥ ४९

सा च संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
 स्वभाभिर्मोहिता रम्या त्वयाऽत्यर्थं विराजते ॥ ५०
 नूनं वैवस्वतश्च त्वां वरुणश्च प्रियातिथिम् ।
 शतक्रतुर्धनेश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥ ५१
 सञ्जय उवाच ।
 एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
 दुःखेन महताऽविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ ५२
 'कथं त्वयि च भीमे च धृष्टद्युम्ने च जीवति ।
 सात्यके शक्रविक्रान्ते सौभद्रो निहतः परैः ॥' ५३
 कश्चित्स कदनं कृत्वा परेषां कुरुनन्दन ।
 स्वर्गतोऽभिमुखः सङ्क्षेपे युध्यमानो नरर्षभैः ॥ ५४
 स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
 असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥ ५५
 पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
 इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्भुवि पातितः ॥ ५६
 अथवा मत्प्रसूतः स स्वस्तीयो माधवस्य च ।
 सुभद्रायां च संभूतो न चैवं वक्तुर्महति ॥ ५७
 वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
 अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥ ५८
 कथं बाले महेष्वासा नृशंसा मर्मभेदिनः ।
 स्वस्तीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्चशरान् ॥ ५९
 यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
 उपयान्तं रिपून्हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥ ६०
 नूनं स पातितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
 शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥ ६१
 सुभद्रामनुशोचामि या पुत्रमपलायिनम् ।
 रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनङ्गति ॥ ६२
 सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ।
 द्रौपदीं चैव दुःखार्तां किं वा वक्ष्यामि तामहम् ॥ ६३
 वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
 सहस्रधा बधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककशिताम् ॥ ६४
 हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
 युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ ६५
 वासुदेव उवाच । किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया पार्थ रणे मम इति

अशक्नुवन्तः पार्थस्य बालं हत्वा महाबलम् ।
 किं न लज्जन्यधर्मज्ञाः पार्थिवा दृश्यतां बलम् ॥ ६६
 किं तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे ।
 सिंहवन्नदथ प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥ ६७
 आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः ।
 अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥ ६८
 इति तान्परिभाषन्वै वैश्यापुत्रो महामतिः ।
 अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥ ६९
 किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम ।
 अधक्ष्यं तानहं क्रूरास्तदा सर्वान्महारथान् ॥ ७०
 सञ्जय उवाच ।
 पुत्रशोकादितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनम् ।
 निगृह्य वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
 मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ॥ ७१
 सर्वेषामेष वै पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 क्षत्रियाणां विशेषेण येषां नः शस्त्रजीविका ॥ ७२
 एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 विहिता सर्वशास्त्रज्ञैर्गतिर्मतिमतां वर ॥ ७३
 ध्रुवं हि युद्धे मरणं शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः ॥ ७४
 एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ।
 संप्राप्तेऽभिमुखा मृत्युं प्राप्नुयामेति मानद ॥ ७५
 स च वीरान्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ।
 वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखं रणे ॥ ७६
 मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ।
 धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ॥ ७७
 इमे ते आतरः सर्वे दीना भरतसत्तम ।
 त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ॥ ७८
 एतांश्च वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ।
 विदितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुर्महसि ॥ ७९
 सञ्जय उवाच ।
 एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
 ततोऽब्रवीत्तदा आदन्सर्वान्पार्थः सगद्गदम् ॥ ८०

वासुदेव उवाच । किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया पार्थ रणे मम इति

ट. पाठः ॥ ७० ॥ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ।
 अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥८१
 सनागस्यन्दनहयान्संग्रामे निहतान्मया ।
 क्षिप्रं द्रक्ष्यन्ति ते नूनं मम पुत्रं निहत्य वै ॥८२
 कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ।
 सौभद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः ॥८३
 यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्क्षणे मम ।
 सूनोः पाण्डवपाञ्चालानगोपस्यं तं महारणे ॥८४
 कथं च वो रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
 नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्थीकृत्य वः परैः ॥८५
 अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ।
 यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वो निपातितः ॥८६
 आत्मानमेव गर्हेयं यदहं वै सुदुर्बलान् ।
 युष्मानाज्ञाय निर्यातो भीरून्कृतनिश्चयान् ॥८७

आहोस्त्रिदूषणार्थाय वर्मशस्त्रायुधानि वः ।
 वाचस्तु वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ॥ ८८
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततो वाक्यमतिष्ठद्वै वरासिमान् ।
 न स्माशक्यत वीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितम् ८९
 तमन्तकमिव कुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
 'महेन्द्रमिव तिष्ठन्तं वज्रोद्यतमहाभुजम् ।'
 पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ॥ ९०
 न भाषितुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ।
 अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पाण्डुनन्दनात् ९१
 सर्वास्ववस्थासु हितावर्जुनस्य मनोनुगौ ।
 बहुमानात्प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः ॥ ९२
 ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ।
 राजीवलोचनं कुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ९३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

युधिष्ठिरेणार्जुनं प्रत्यभिमान्युनिधनप्रकारकथनम् ॥ १ ॥ अर्जुनेन सशपथं जयद्रथवधप्रतिज्ञा ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
 त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
 प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १
 व्यूढानीकं ततो द्रोणं यतमानं महामृधे ।
 प्रतिव्यूह्य सहानीकाः प्रत्यरुध्म वयं बलात् ॥ २
 स वार्यमाणो रथिभिर्मयि चापि सुरक्षिते ।
 अस्मानभिजगामाशु पीडयन्निशितैः शरैः ॥ ३
 ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः ।
 प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेतुं तत्कुत एव तु ॥ ४
 ततस्तमप्रतिरथमहं सौभद्रमब्रवम् ।
 द्रोणानीकमिदं भिन्निह द्वारं संजनयस्व नः ॥ ५
 स तथा चोदितोऽस्माभिः सदश्व इव वीर्यवान् ।
 असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६
 स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः ।
 प्राविशत्तद्वलं बालः सुपर्ण इव सागरम् ॥ ७

तेऽनुयाता वयं वीरं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
 प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥ ८
 ततः सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः ।
 वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत् ॥ ९
 ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिः कौसल्य एव च ।
 कृतवर्मा च सौभद्रं पट्टथाः पर्यवारयन् ॥ १०
 परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः ।
 यतमानः परं शक्त्या बहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११
 ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतम् ।
 'संशयं परमं प्राप्तं पदातिनमवस्थितम् ।
 गदाहस्तोऽभ्ययाचूर्णं जिघांसुरपराजितम् ॥ १२
 गदिनं त्वथ तं दृष्ट्वा वासवस्यात्मजात्मजः ।
 स जग्राह गदां वीरो गदायुद्धविशारदः ॥ १३
 गदामण्डलमार्गस्थौ सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
 तौ संप्रजग्मतुर्वीरावन्योन्यस्यान्तरैषणौ ॥ १४

तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां ताडितौ युद्धदुर्मदौ ।
 इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ गतसत्वौ महींगतौ ॥ १५
 दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
 उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्यताडयत् ॥ १६
 गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
 विमना न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ॥ १७
 स तु हत्वा सहस्राणि द्विपाश्वरथपत्तिनाम् ।
 राजपुत्रशतं चाग्र्यं वीरांश्चालक्षितान्वहून् ॥ १८
 बृहद्वलं च राजानं स्वर्गेण समयोजयत् ।
 'गतः सुकृतिनां लोकान्ये च स्वर्गजितां शुभाः १९
 अदीनस्त्रासयञ्छन्नन्दयित्वा च बान्धवान् ।
 असकृन्नाम विश्राव्य पितॄणां मातुलस्य च ॥' २०
 वीरो दिष्टान्तमापन्नः शोचयन्बान्धवान्वहून् ।
 'ततः स्म शोकसंतप्ता भवताऽद्य समेयुषः ॥' २१
 एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनम् ।
 स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ २२
 सञ्जय उवाच ।
 ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ।
 हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि ॥ २३
 विषण्णवदनाः सर्वे परिवार्य धनञ्जयम् ।
 नेत्रैरनिमिषैर्दानाः प्रत्यवैक्षन्परस्परम् ॥ २४
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्च्छितः ।
 कम्पमानो ज्वरेणेव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ॥ २५
 पाणिं पाणौ विनिष्पिप्य दन्तान्कटकटाय्य च ।
 'त्रिशिखां भुकुटीं कृत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ।'
 उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
 अर्जुन उवाच ।
 सत्यं वः प्रतिजानामि श्वोऽस्मि हन्ताऽजयद्रथम् ।
 न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २७
 न चास्माञ्छरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् ।
 भवन्तं वा महाराज श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २८
 धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदम् ।
 पापं बालवधे हेतुं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २९

रक्षमाणाश्च तं सङ्क्षेपे ये मां योत्स्यन्ति केचन ।
 अपि द्रोणकृपौ राजञ्छादयिष्यामि ताञ्छरैः ३०
 यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः ।
 मा स पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ॥ ३१
 ये लोका मातृहन्तॄणां ये चापि पितृघातिनाम् ।
 गुरुदारगतानां ये पिशुनानां च ये सदा ॥ ३२
 साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनाम् ।
 ये च निक्षेपहन्तॄणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ ३३
 भुक्तपूर्वा स्त्रियं ये च निन्दतामघशंसिनाम् ।
 ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि ॥ ३४
 पायसं वा यवान्नं वा शाकं कृसरमेव वा ।
 संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्रताम् ।
 तानन्हायाधिगच्छेयं न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३५
 वेदाध्यायिनमत्यर्थं संशितं वा द्विजोत्तमम् ।
 अवमन्यमानो यान्याति वृद्धान्साधून्गुरुस्तथा ३६
 स्पृशतो ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च या भवेत् ।
 याऽप्सु श्लेष्म पुरीषं च मूत्रं वा मुञ्चतां गतिः ।
 तां गच्छेयं गतिं कष्टां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३७
 निग्रस्य स्नायमानस्य या च वन्द्याऽतिथेर्गतिः ।
 उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः ३८
 आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनाम् ।
 भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा ॥ ३९
 असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मिष्टमश्रताम् ।
 तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ४०
 संश्रितं चापि यस्त्यक्त्वा साधुं तद्वचने रतम् ।
 न विभर्ति नृशंसात्मा निन्दते चोपकारिणम् ॥ ४१
 अर्हते प्रातिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च ।
 अनर्हभ्यश्च यो दद्याद्दृषलीपतये तथा ॥ ४२
 मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भर्तृनिन्दकः ।
 तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ४३
 भुञ्जानानां तु सव्येन उत्सङ्गे चापि खादताम् ।
 पालाशमासनं चैव तिन्दुकैर्दन्तधावनम् ॥ ४४

वन्द्यापतेः इति ड. पाठः । उत्कोशकानृतानां च इति क.
 पाठः । उत्कोटिकानृतानां च इति ट. ड. पाठः ॥ ३८ ॥

आत्मापहारिणां आत्मानमन्यथा प्रकाशयताम् ॥ ३९ ॥ दृषली
 शूद्रा कन्याभावे रजस्वला वा ॥ ४२ ॥

ये चावर्जयतां लोकाः स्वपतां च तथोषसि ।
 शीतभीताश्च ये विप्रा रणभीताश्च क्षत्रियाः ॥४५॥
 एकरूपोदकग्रामे वेदध्वनिविवर्जिते ।
 षण्मासं तत्र वसतां तथा शास्त्रं विनिन्दताम् ॥४६॥
 दिवामैथुनिनां चापि दिवसेषु च शेरते ।
 अगरदाहिनां चैव गरदानां च ये मताः ॥४७॥
 अग्न्यातिथ्यविहीनाश्च गोपानेषु च विघ्नदाः ।
 रजस्वलां सेवयन्तः कन्यां शुल्केन दायिनः ॥४८॥
 या च वै बहुयाजिनां ब्राह्मणानां श्ववृत्तिनाम् ।
 आस्यमैथुनिकानां च ये दिवामैथुने रताः ॥४९॥
 ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य यो वै लोभाद्ददाति न ।
 तेषां गतिं गमिष्यामि श्वो न हन्यां जयद्रथम् ५०
 धर्मादपेता ये चान्ये मया नात्रानुकीर्तिताः ।
 ये चानुकीर्तितास्तेषां गतिं क्षिप्रमवाप्नुयाम् ॥५१॥
 यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथम् ।
 इमां चाप्यपरां भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ॥५२॥
 यद्यस्मिन्न हते पापे सूर्योऽस्तमुपयास्यति ।
 इहैव संप्रवेष्टाऽहं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ५३॥
 अमुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा
 पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा ।
 चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मा-
 त्तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥५४॥
 यदि विशति रसातलं तदग्र्यं
 वियदपि देवपुरं दितेः पुरं वा ।
 तदपि शरशतैरहं प्रभाते
 भृशमभिमन्युरिपोः शिरोऽभिहर्ता ॥५५॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

अर्जुनप्रतिज्ञाश्रवणचकितस्य जयद्रथस्य द्रोणदुर्योधनाभ्यामाश्वासनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां पुत्रगृद्धिनाम् ।
 चारैः प्रवेदितस्त्रस्तः समुत्थाय जयद्रथः ॥ १ ॥

दितेरिति । कार्ये कारणोपचाराद्वैत्यानामित्यर्थः ॥ ५५ ॥

द्रोण० १४

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वा विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् ।
 तस्य सर्वमतिक्रम्य धनुःशब्दोऽस्पृशदिवम् ॥५६॥
 अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यं जनार्दनः ।
 प्रदध्मौ तत्र संकुद्धो देवदत्तं च फल्गुनः ॥५७॥
 स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना
 भृशं सुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ।
 जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं
 प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥ ५८॥
 ततो वादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्सहस्रशः ।
 सिंहनादश्च पाण्डूनां प्रतिज्ञाते महात्मना ॥५९॥
 'प्रानृत्यदिव गाण्डीवं शरास्तूणीगता मुदा ।
 निराक्रामन्निव तदा स्वयमेव मृधैषिणः ॥ ६०॥
 भीमसेनः सुसंहृष्टः प्रत्यभाषत भारत ।
 धनंजयमभिप्रेक्ष्य हर्षगद्गदया गिरा ॥ ६१॥
 प्रतिज्ञोद्भवशब्देन कृष्णशङ्खस्वनेन च ।
 निहतो धार्तराष्ट्रोऽयं सानुबन्धः सुयोधनः ॥६२॥
 अथ मृदिततमाग्र्यदाममाल्यं
 तव सुतशोकमयं च रोषजातम् ।
 व्यपनुदति महाप्रभावमेत-
 न्नरवर वाक्यमिदं महार्थमिष्टम् ॥ ६३॥
 सञ्जय उवाच ।
 अथ शङ्खैश्च मेरीभिः पणवैः सैनिकास्तथा ।
 समुत्तमागधा जिष्णुं स्तुतिभिः समपूजयन् ॥६४॥
 तदा भीमं बलं सर्वं तेन नादेन मोहितम् ।
 तावकं तन्महाराज विषण्णं समपद्यत ॥ ६५॥

शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभ्याहतो भृशम् ।

मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे ।

जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृशन्बहु ॥ २ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

स तेषां नरदेवानां सकाशे पर्यदेवयत् ।
 अभिमन्युपितुर्भीतः सत्रीडो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
 योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ।
 स निनीपति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयम् ॥ ४
 स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि स्वगृहं जीवितैप्सया ५
 अथवास्त्रप्रतिबलास्त्रात् मां क्षत्रियर्षभाः ।
 पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते संदत्त ममाभयम् ॥ ६
 द्रोणदुर्योधनकृपाः कर्णमद्रेशवाहिकाः ।
 दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुमप्यन्तर्कादितम् ॥ ७
 किमङ्ग पुनरेकेन फल्गुनेन जिघांसता ।
 न त्रास्यन्ति भवन्तो मां समस्ताः पतयः क्षितेः ॥ ८
 प्रतिज्ञां पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
 सीदन्ति मम गात्राणि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः ॥ ९
 वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना ।
 तथाहि हृष्टाः क्रोशन्ति शोककालेऽपि पाण्डवाः ॥
 तन्न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
 उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११
 तस्मान्ममामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः ।
 अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥ १२
 सञ्जय उवाच ।
 एवं विलपमानं तं भयाद्वाकुलचेतसम् ।
 आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १३
 न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वां पुरुषर्षभ ।
 मध्ये क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४
 'एतेषां नरदेवानां मत्तमातङ्गगामिनाम् ।
 सङ्घातमुपयातानामपि विभ्येत्पुरंदरः ॥' १५
 अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
 भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः ॥ १६
 पुरुमित्रो जयो भोजः काम्भोजश्च सुदक्षिणः ।
 सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखश्च ह ॥ १७
 दुःशासनः सुबाहुश्च कालिङ्गश्चाप्युदायुधः ।

विन्दानुविन्दावावन्त्यौ द्रोणो द्रौणिश्च सौबलः ॥
 'मायावी बलवाञ्छूरो राक्षसश्चाप्यलम्बुसः ।'
 एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
 ससैन्यास्त्वाभिगोप्यन्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥
 त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युते ।
 स कथं पाण्डवेभ्यो भयं पश्यसि सैन्धव ॥ २०
 अक्षौहिण्यो महावीर्य मदीयास्तव रक्षणे ।
 यत्ता योत्स्यन्ति मामैस्त्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥ २१
 सञ्जय उवाच ।
 एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैन्धवः ।
 दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २२
 उपसंगृह्य चरणौ द्रोणाय स विशांपतिः ।
 उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं वचः ॥ २३
 निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने ।
 मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फल्गुनस्य च ॥ २४
 विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ।
 अर्जुनस्यात्मनश्चैव याथातथ्यं प्रचक्ष्व मे ॥ २५
 द्रोण उवाच ।
 सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
 योगाहुःखोषितत्वाच्च तस्माच्चतोऽधिकोऽर्जुनः ॥
 न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ।
 अहं हि रक्षिता तात भयाच्चां नात्र संशयः ॥ २७
 न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा अपि ।
 व्यूहयिष्यामि तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥ २८
 तस्माद्युध्यस्व मामैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ।
 पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि महारथ ॥ २९
 अधीता विधिवद्वेदा अग्रयः सुहुतास्त्वया ।
 इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युर्भयंकरः ॥ ३०
 दुर्लभं मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु ।
 भुजवीर्याजिताँल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥
 कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ।
 अहं च सहपुत्रेण अधुवा इति चिन्त्यताम् ॥ ३२

किलैत्यर्चौ ॥ ४ ॥ स्वगृहाजीवितैप्सया इति ड. पाठः
 ॥ ५ ॥ पार्थेन पार्थिवा वीरास्तद्दध्वं ममाभयम् इति क. ट.
 पाठः ॥ ६ ॥ निमित्ते लक्ष्यभेदेन ॥ २४ ॥ योगादभ्यासात् ।

दुःखोचितत्वाच्च इति क. ट. ड. पाठः ॥ २६ ॥ मृत्युर्भयं
 भयम् इति क. पाठः ॥ ३० ॥ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः ।
परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३३
तपस्तप्त्वा तु याँल्लोकान्प्राप्नुवन्ति तपस्विनः ।
क्षत्रधर्माश्रिता वीराः क्षत्रियाः प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३४

एवमाश्वासितो राजा भारद्वाजेन सैन्धवः ।
अपानुदद्भ्यं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ॥ ३५
ततः प्रहर्षः सैन्यानां तस्य चासीद्विज्ञापते ।
वादित्राणां ध्वनिश्चोग्रः सिंहनादरवैः सह ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

श्रीकृष्णेनार्जुनं प्रति द्रोणादिभिर्जयद्रथरक्षणप्रतिज्ञादिकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनञ्जयमभाषत ॥ १
आवृणां मतमज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ।
सैन्धवं चास्मि हन्तेति तत्साहसमिदं कृतम् ॥ २
असंमन्य मया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ।
कथं तु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३
धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे ये तु प्रणिहिताश्चराः ।
त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति नः ॥ ४
त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे प्रभो ।
सिंहनादः सवादित्रः सुमहानिह तैः श्रुतः ॥ ५
तेन शब्देन विव्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैन्धवाः ।
नाकस्मार्त्तिसहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ६
सुमहाञ्जशब्दसंपातः कौरवाणां महाभुज ।
आसीन्नागाश्चपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः ॥ ७
अभिमन्योर्वधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनञ्जयः ।
रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ८
तैश्चारेभ्य इयं कृत्स्ना श्रुता सत्यवतस्तव ।
प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९
ततो विमनसः सर्वे त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ।
आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः ॥ १०
अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः स्वशिबिरात्किल ।
आयात्सौवीरसिन्धूनामीश्वरो राजसंसदम् ॥ ११
स मन्त्रकाले संमन्य सर्वा नैश्वेयसीं क्रियाम् ।

सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२
मामसौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धनञ्जयः ।
प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३
तां न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४
ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः ।
पदं कृत्वाऽऽप्नुयाद्धक्ष्यं युक्तं प्रतिविधीयताम् ॥ १५
अथ रक्षा न मे सम्यक्क्रियते कुरुनन्दन ।
अनुजानीहि मां राजन्गमिष्यामि गृहान्प्रति ॥ १६
एवमुक्तस्त्ववाक्शीर्षो विमनाः ससुयोधनः ।
श्रुत्वा तं समयं तस्य ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७
तमार्तमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स सैन्धवः ।
मृदु चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८
नेह पश्यामि भवतां तथावीर्यं धनुर्धरम् ।
योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९
वासुदेवसहायस्य गाण्डीवं धुन्वतो धनुः ।
कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपि शतक्रतुः ॥ २०
महेश्वरोऽपि पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा ।
पदातिना महावीर्यो गिरौ हिमवति प्रभुः ॥ २१
दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२
समायुक्तो हि कौन्तेयो वासुदेवेन धीमता ।
सामरानपि लोकांस्त्रीन्हन्यादिति मतिर्मम ॥ २३
सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वा महात्मना ।
द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४

श्रीभगवानुवाच ।

स राज्ञा स्वयमाचार्यो भृशमत्रार्थितोऽर्जुन ।
संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः ॥ २५ ॥
कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः ।
कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः ॥ २६ ॥
शकटः पद्मकश्चार्थो व्यूहो द्रोणेन निर्मितः ।
पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूची पार्श्वे जयद्रथः ॥ २७ ॥
स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराट् स सुदुर्मदः ।

धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथौरसे ॥ २८ ॥
अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः ।
एतानजित्वा सगणान्नैव प्राप्यो जयद्रथः ॥ २९ ॥
तेषामेकैकशो वीर्यं षण्णां त्वमनुचिन्तय ।
सहिता हि नरव्याघ्र न शक्या जेतुमञ्जसा ॥ ३० ॥
भूयस्तु मन्त्रयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥ ३१ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अर्जुनेन श्रीकृष्णंप्रति स्वसामर्थ्यकथनम् ॥ १ ॥

अर्जुन उवाच ।

षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान्बलाधिकान् ।
तेषां वीर्यं ममार्थेन न तुल्यमिति मे मतिः ॥ १ ॥
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ।
मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा ॥ २ ॥
द्रोणस्य मिषतश्चाहं सगणस्य विपश्चितः ।
मूर्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥ ३ ॥
यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः ।
मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवाः सहेश्वराः ॥ ४ ॥
पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्णाः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत्पृथिवी चयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ५ ॥
ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
त्रातारः सिन्धुराजस्य भवन्ति मधुसूदन ॥ ६ ॥
तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया ।
सत्येन च शपे कृष्ण तथैवायुधमालभे ॥ ७ ॥
यस्य गोप्ता महेष्वासो द्रोणः पापस्तु दुर्मतेः ।
तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ॥ ८ ॥
तस्मिन्पुद्गमिदं बद्धं मन्यते स सुयोधनः ।
तस्मात्तस्मैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्धवम् ॥ ९ ॥
द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजितैः ।

शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि ॥ १० ॥
नरनागाश्चदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितम् ।
पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ११ ॥
गाण्डीवप्रेषिता बाणा मनोऽनिलसमा जवे ।
नृनागाश्चान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः ॥ १२ ॥
शक्राङ्गीष्मात्कृपाद्रोणाद्देवादुद्राच्च यन्मया ।
उपात्तमस्त्रं धोरं तद्रष्टारोऽत्र नरा युधि ॥ १३ ॥
ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टाऽसि सर्वेषां सैन्धवस्याभिरक्षिणाम् ॥ १४ ॥
शरवेगसमुत्कृत्तै राज्ञां केशव मूर्धभिः ।
आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टाऽसि श्वो मया युधि ॥ १५ ॥
क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् ।
सुहृदो नन्दयिष्यामि प्रमथिष्यामि सैन्धवम् ॥ १६ ॥
बद्धागस्कृत्कुसुमवन्धी पापदेशसमुद्भवः ।
मया सैन्धवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति ॥ १७ ॥
सर्वे क्षीरान्नभोक्तारः पापाचारा रणाजिरे ।
मया सराजका बाणैर्हता नश्यन्ति सैन्धवाः ॥ १८ ॥
तथा प्रभाते कर्ताऽसि यथा कृष्ण सुयोधनः ।
नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥ १९ ॥
‘गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धारं च धनञ्जम् ।

संविधानं प्रतिविधानम् ॥ २५ ॥ पद्मव्यूहः पश्चात् पश्चाद्गणे यस्य ।
सूची सूचीमुखो व्यूहः ॥ २७ ॥ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

तस्मिन् द्रोणे । युद्धं बद्धमिव बद्धं एकान्तजयेन स्थिरीकृतम् ॥ ९ ॥ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

यन्तारं च हृषीकेशं कोऽतिवर्तेत संयुगे' ॥ २०
तव प्रसादाद्भगवन्किंनवावाप्तं रणे मम ।
अविषह्यं हृषीकेश किं जानन्मां विगर्हसे ॥ २१
यथा लक्ष्म स्थिरं चन्द्रे समुद्रे च यथा जलम् ।
एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ २२
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्थाश्च गाण्डिवम् ।
मावमंस्था बलं बाह्वोर्मावमंस्था धनञ्जयम् ॥ २३
गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धा चाहं नरर्षभ ।
त्वं च यन्ता हृषीकेश किंनु स्यादजितं मया ॥ २४
यथाभियाय संग्रामं न जितो वै जयामि च ।

तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् ॥ २५
'त्वं च माधव सर्वं तत्तथा प्रतिविधास्यसि ।
यथा रिपूणां मिषतां प्रमथिष्यामि सैन्धवम्' ॥ २६
ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु सन्नतिः ।
श्रीर्ध्रुवाऽपि च दक्षेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ २७
सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मना ।
संदिदेशर्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम् ॥ २८
यथा प्रभातां रजनीं कल्पितः स्याद्रथोत्तमः ।
तथा कार्यं त्वया कृष्ण प्रतिज्ञा स्याद्यथा ध्रुवा ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

श्रीकृष्णेन सुभद्रासमाश्वासनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
तां निशां दुःखशोकातौ निःश्वसन्ताविवोरगौ ।
निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनञ्जयौ ॥ १
नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ।
व्यथिताश्चिन्तयामासुः किंस्विदेतद्भविष्यति ॥ २
ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराभिर्शंसिनः ।
सकवन्धस्तथाऽऽदित्ये परिधः समदृश्यत ॥ ३
शुष्काश्चान्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ।
चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ॥ ४
चुक्षुश्च महाराज सागरा मकरालयाः ।
प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥ ५
रथाश्चनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
ऋक्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविबुद्धये ॥ ६
वाहनानि शकृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह ।
तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पाताँल्लोमहर्षणान् ॥ ७
सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ।
श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ ८
अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ।
आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ॥ ९

स्नुषां चास्या वयस्याश्च विशोकाः कुरु माधव ।
साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाऽऽश्वासय प्रभो ॥ १०
ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ।
भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ॥ ११
वासुदेव उवाच ।
मा शोकं कुरु वाष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा ।
सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता ॥ १२
कुले जातस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुचः ॥ १३
दिष्ट्वा महारथो धीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
क्षेत्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥ १४
जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ।
गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च ।
सन्तो यां गतिमिच्छन्ति तां प्राप्तस्तव पुत्रकः ॥ १६
वीरसूवीरपत्नी त्वं वीरजा वीरबान्धवा ।
मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७
'स्वाध्याययुक्तं ब्राह्मणी याचितारं
गौर्वोढारं क्षिप्रगन्तारमश्वा ।

दासं शूद्रा कर्मकारं तु वैश्या
 शूरं सूते त्वद्विधा राजपुत्री ॥ १८
 प्राप्स्यते चाप्यसौ पापः सैन्धवो बालघातकः ।
 अधर्मस्यास्य तु फलं ससुहृद्गणवान्धवः ॥ १९
 व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् ।
 न हि मोक्षयति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् २०
 श्वः शिरः पादमूलं ते सैन्धवस्याहतं ध्रुवम् ।
 पद्भ्यां प्रमथितासि त्वं विशोका भव मा रुदः ॥ २१
 क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
 वयं च प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥ २२
 व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती रिपुव्रजात् ।

गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥ २३
 अनुयातश्च पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
 सहस्रशो रिपून्हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २४
 आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् ।
 श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा विशोका भव नन्दिनि ॥ २५
 यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा ।
 चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलम् ॥ २६
 यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा
 रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
 रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं
 न स भविता सह तैरपि प्रभाते ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

अभिमन्युमनुशोच्य विलपन्त्याः सुभद्रायाः कृष्णेनाश्वासनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
 सुभद्रा पुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ १
 हा पुत्र मम मन्दायाः कथमेत्यासि संयुगम् ।
 निधनं प्राप्तवांस्तात पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २
 कथमिन्दीवरश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
 मुखं ते दृश्यते वत्स गुण्ठितं रणरेणुना ॥ ३
 नूनं शूरं निपतितं त्वां पश्यन्त्यनिवर्तिनम् ।
 सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढोरस्कं नतोदरम् ॥ ४
 चारूपचित्तसर्वाङ्गं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितम् ।
 भूतानि त्वां निरीक्षन्ते भूमौ चन्द्रमिवोदितम् ॥ ५
 शयनीयं पुराऽध्युष्य स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
 भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥ ६
 योऽन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः ।
 कथमन्वास्यते सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥ ७
 योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधवन्दिभिः ।
 सोऽद्य ऋग्व्यादृणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्येत ॥ ८
 पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु वा विभो ।

पाश्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥ ९
 'यत्र त्वं केशवे नाथे सत्यनाथो यथा हतः ।'
 अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
 मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १०
 विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
 तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥ ११
 धिग्वलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
 धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाश्चालानां च धिग्वलं ॥ १२
 धिकेकयास्तथा चेदीनमत्स्यांश्चैवाथ सञ्जयान् ।
 ये त्वां रणगतं वीरं न शेकुरभिरक्षितुम् ॥ १३
 अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।
 अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥ १४
 स्वस्तीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
 कथं त्वाऽतिरथं वीरं द्रक्ष्याम्यद्य निपातितम् ॥ १५
 एहो हि तृपितो वत्स स्तनौ पूर्णौ पिबाशु मे ।
 अङ्गमारुह्य मन्दाया ह्यतृप्तायाश्च दर्शने ॥ १६
 हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।
 अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥ १७

अभियान्ति रक्षिष्यन्ति ॥ २७ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

इमां ते तरुणीं भार्या तवाधिभिरभिप्लुताम् ।
 'उत्तरामुत्तमां जात्या सुशीलां प्रियभाषिणीम् ॥ १८
 शनकैः परिभ्यैनां स्त्रुषां मम यशस्विनीम् ।
 सुकुमारीं विशालार्क्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १९
 बालपल्लवतन्वङ्गीं मत्तमातङ्गगामिनीम् ।
 विम्बाधरोष्ठीमवलामभिमन्यो ग्रहर्षय ॥ २०
 त्वया विना कथं पुत्र जीर्णां पतितमानसाम् ।'
 इमां संधारयिष्यामि वृषभादिव धेनुकाम् ॥ २१
 अहो ह्यकाले ग्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
 विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥ २२
 नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
 यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ २३
 यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
 चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २४
 कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
 सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २५
 या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 हत्वारिन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥ २६
 गोसहस्रप्रदातृणां क्रतुदानां च या गतिः ।
 नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥ २७
 ब्राह्मणेभ्यः शरण्येभ्यो निधिं निदधतां च या ।
 या चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २८
 ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः ।
 एकपत्न्यश्च यां यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २९
 राज्ञा मुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती ।
 चरमाश्रमिणां पुण्यैः सेवितानां पुरःस्थितैः ॥ ३०
 दीनानुकम्पिनां या च सततं संविभागिनाम् ।
 पैशुन्याच्च निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३१
 व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
 अमोघातिथिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३२
 कृच्छ्रेषु या धारयतामात्मानं व्यसनेषु च ।

गतिः शोकाग्निदग्धानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३३
 मातापित्रोश्च शुश्रूषां कल्पयन्तीह ये सदा ।
 स्वदारनिरतानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३४
 क्रतुकाले स्वकां भार्या गच्छतां या मनीषिणाम् ।
 परस्त्रीभ्यो निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३५
 साम्ना ये सर्वभूतानि पश्यन्ति गतमत्सराः ।
 नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३६
 मधुमांसान्निवृत्तानां मदादम्भात्तथाऽनृतात् ।
 परोपतापादन्यायात्तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३७
 ह्रीमन्तः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेन्द्रियाः ।
 यां गतिं साधवो यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३८
 सञ्जय उवाच ।
 एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककशिताम् ।
 अन्वपद्यत पाञ्चाली वैराटिसहितां तदा ॥ ३९
 सा प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च मुदुःखिता ।
 उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा पतिता क्षितौ ॥ ४०
 सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः ।
 सिक्त्वाम्भसा समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः ॥
 विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीम् ।
 भगिनीं पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४१
 सुभद्रे मा शुचः पुत्रं पाञ्चाल्याश्वासयोत्तराम् ।
 गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुङ्गवः ॥ ४२
 ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
 सर्वे न ते गतिं यान्ति याऽभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ४३
 कुर्याम तद्वयं कर्म कुर्युर्यत्सुहृदश्च नः ।
 कृतवान्यादृगद्यैकस्त्व पुत्रो महारथः ॥ ४४
 सञ्जय उवाच ।
 एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
 पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ॥ ४५
 ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान्कृष्णो बन्धूंस्तथाऽर्जुनम् ।
 विवेशान्तःपुरे राजंस्ते च जग्मुः स्वमालयम् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

नैवेशिकं सोपकरणं गृहम् । नैवेशिकायेति पाठे गृहाश्रमो-
 न्मुखाय विद्याव्रतस्नाताय । अभिमतं विवाहोपयुक्तम् ॥ २७ ॥
 न्यस्तदण्डानां निरस्ताभिमानानाम् । दण्डो ह्यी लघुदे पुमानित्यु-

पकम्य दमे यमेऽभिमनेचेति मेदिनी ॥ २८ ॥ एकपत्न्यः पति-
 व्रताः ॥ २९ ॥ अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

श्रीकृष्णेन रात्रावर्जुनेन त्र्यम्बकाय बलिप्रदापनम् ॥ १ ॥ कृष्णदारुकसंभाषणम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
 स्पृष्ट्वा म्भः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ।
 संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैदर्घ्यसन्निभैः ॥ १
 ततो माल्येन विधिवद्भाजैर्गन्धैः सुमङ्गलैः ।
 अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ॥ २
 ततः स्पृष्टोदकं पार्थं विनीतपरिचारकम् ।
 नैत्यकं दर्शयाञ्चक्रे नैशं त्रैयम्बकं बलिम् ॥ ३
 ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्धमाल्यैश्च माधवम् ।
 अलङ्कृत्योपहारं तं नैशं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ४
 साधुसाध्विति गोविन्दः फल्गुनं प्रत्यभाषत ॥ ५
 सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय व्रजाम्यहम् ।
 स्थापयित्वा ततो द्वास्थान्गोपुंश्चात्तायुधान्नरान् ॥
 दारुकानुगतः श्रीमान्विवेश शिविरं स्वकम् ।
 शिश्ये च शयने शुभ्रे बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ७
 पार्थाय सर्वं भगवाञ्शोकदुःखापहं विधिम् ।
 व्यदधात्पुण्डरीकाक्षस्तेजोद्युतिविवर्धनम् ॥ ८
 योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वेषामीश्वरेश्वरः ।
 श्रेयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णुप्रियंकरः ॥ ९
 न पाण्डवानां शिविरे कश्चित्सुष्वाप तां निशाम् ।
 प्रजागरः सर्वजनं ह्याविवेश विशांपते ॥ १०
 पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञातो महात्मना ।
 श्वः सिन्धुराजस्य वधः कार्यो गाण्डीवधन्वना ॥ ११
 तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा ।
 प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥ १२
 कष्टं हीदं व्यवसितं पाण्डवेन महात्मना ।
 पुत्रशोकाभिभूतेन प्रतिज्ञा महती कृता ॥ १३
 आतरश्चापि विक्रान्ता बहुलानि बलानि च ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वतः संनिवेशिताः ॥ १४
 स हत्वा सैन्धवं सङ्घे पुनरेतु जयी सुखी ।

‘हत्वा रिपुगणं सर्वं पारयित्वा महाव्रतम् ॥ १५
 यद्यस्ति सुकृतं किञ्चिदस्माकं हन्तु सैन्धवम् ।
 जित्वा सर्वात्रिपून्पार्थस्त्रातु नोऽस्मान्महाभयात् ॥
 एवमाशंसमानास्ते केचित्तस्थुरपश्रुतिम् ।
 श्रुत्वा चेष्टं सुमनसो व्यक्तमाशंसिरे जयम् ॥ १७
 भविता नु कथं कृत्यमिदमित्यश्रुवञ्जनाः ।
 श्वोऽहत्वा सिन्धुराजं वै धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति ॥ १८
 न शक्यमनृतां कर्तुं प्रतिज्ञां विजयेन हि ।
 ‘महद्भि साहसं पार्थः कृतवाञ्छोकमोहितः ॥’ १९
 धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने ।
 तस्मिन्नि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः ॥ २०
 यदि नोऽस्ति कृतं किञ्चिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
 फलेन तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् ॥ २१
 सञ्जय उवाच ।
 एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो ।
 कृच्छ्रेण महता राजन् रजनी व्यत्यवर्तत ॥ २२
 तस्या रजन्या मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ।
 स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य दारुकं प्रत्यभाषत ॥ २३
 अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्तेन हतबन्धुना ।
 जयद्रथं वधिष्यामि श्वोभूत इति दारुक ॥ २४
 तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ।
 यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति संयुगे ॥ २५
 अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ।
 द्रोणश्च सहपुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ २६
 एको वीरः सहस्राक्षो दैत्यदानवदर्पहा ।
 सोऽपि तं नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन रक्षितम् ॥ २७
 सोऽहं श्वस्तत्करिष्यामि यथा कुन्तीमुतोऽर्जुनः ।
 अप्राप्तेऽस्तं दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् ॥ २८
 न हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बान्धवाः ।
 कुश्चिदन्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥ २९

लाजैरक्षतैः ॥ २ ॥ तस्मै त्र्यम्बकाय ॥ ४ ॥ पार्थाय ता-
 दर्थ्यं चतुर्थी । तेजः प्रतापः ॥ ८ ॥ महात्मना इत्यस्यानन्तरं

स च राजा महावीर्यः पारयत्वर्जुनः स ताम् इत्येकमर्थं ङ.
 च. झ. अ. पुस्तकेषु अधिकं वर्तते ॥ १३ ॥

अनर्जुनमिमं लोकं मुहूर्तमपि दारुक ।
 उदीक्षितुं न शक्तोऽहं भविता न च तत्तथा ॥ ३०
 अहं विजित्य तान्सर्वान्सहसा सहयद्विपान् ।
 अर्जुनार्थं हनिष्यामि सकर्णान्ससुयोधनान् ॥ ३१
 श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे ।
 धनञ्जयार्थं समरे पराक्रान्तस्य दारुक ॥ ३२
 श्वो नरेन्द्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च ।
 साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यामि दारुक ॥ ३३
 श्वस्तां चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे नृपवाहिनीम् ।
 मया क्रुद्धेन समरे पाण्डुवार्थं निपातिताम् ॥ ३४
 श्वः सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
 ज्ञास्यन्ति लोकाः सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः ॥ ३५
 यस्तं द्रेष्टि स मां द्रेष्टि यस्तं चानु स मामनु ।
 इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्थं ममार्जुनः ॥ ३६
 यथा त्वं मे प्रभातायामस्यां निशि रथोत्तमम् ।
 कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रज संयतः ॥ ३७
 गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान् ।
 आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च ॥ ३८
 स्थानं च कल्पयित्वाऽथ रथोपस्थे ध्वजस्य मे ।

वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः ॥ ३९
 छत्रं जाम्बूनदैर्जालैरर्कज्वलनसप्रभैः ।
 विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि विभूषय ॥ ४०
 बिलाहकं मेघपुष्पं शैव्यं सुग्रीवमेव च ।
 युक्त्वा वाजिवरांस्तत्र कवची तिष्ठ दारुक ॥ ४१
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं पर्जन्यनिनदोपमम् ।
 श्रुत्वा च भैरवं नादमुपेयास्त्वं जवेन माम् ॥ ४२
 एकाह्वाऽहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह ।
 भ्रातुः पैतृष्वसेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक ॥ ४३
 सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुराहवे ।
 पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ॥ ४४
 यस्ययस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति ।
 आशंसेऽहं रणे तंतं तत्रतत्र हनिष्यति ॥ ४५
 दारुक उवाच ।
 जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
 यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४६
 एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुभाषसे ।
 सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अर्जुनस्य स्वप्ने कृष्णेन सह कैलासगमनम् ॥ १ ॥ तथा स्तुत्या रुद्रप्रसादनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच
 धार्तराष्ट्रस्य तं मन्त्रं सरन्नेव धनंजयः ।
 प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १
 तं तु शोकेन संतप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् ।
 आससाद् महातेजा ध्यायन्तं गरुडध्वजः ॥ २
 प्रत्युत्थानं च कृष्णस्य सर्वावस्थामु फल्गुनः ।
 न लोपयति धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३
 प्रत्युत्थाय च गोविन्दं स्वं तस्मै चासनं ददौ ।

न चासने स्वयं बुद्धिं बीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४
 ततः कृष्णो महातेजा जानल्लोकस्य निश्चयम् ।
 कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५
 मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः ।
 कालः सर्वाणि भूतानि निश्छति भवाभवे ॥ ६
 किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि द्विपदां वर ।
 न शोच्यं विदुषां श्रेष्ठ शोकः कार्यविनाशनः ॥ ७
 यत्तु कार्यं भवेत्कार्यं कर्मणा तत्समाचर ।

सहसा बलेन ॥ ३१ ॥ अनु अनुगतः ॥ ३६ ॥ एकोनाशीति-
 तमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

द्रोण० १५

न शोच्यं शोको नाचरणीयः ॥ ७ ॥ कार्यं कृत्वं कार्यं करणीयं
 भवेदित्यन्वयः ॥ ८ ॥

हीनचेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनञ्जय ॥ ८
 शोचन्नन्दयते शत्रून्कर्शयत्यपि बान्धवान् ।
 क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ९
 सञ्जय उवाच ।
 इत्युक्तो वासुदेवेन वीभत्सुरपराजितः ।
 आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ १०
 मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता ।
 श्रोऽसि हन्ता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव ॥ ११
 मत्प्रतिज्ञाविधातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत ।
 पृष्ठतः सैन्धवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ १२
 दश चैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः ।
 हतावशेषास्तत्रेमा हन्त माधव सङ्गृह्या ॥ १३
 ताभिः परिवृतः सङ्ग्रे सवैश्चैव महारथैः ।
 कथं शक्येत संद्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्धवः ॥ १४
 प्रतिज्ञापारणं चापि न भविष्यति केशव ।
 प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवति मद्विधः ॥ १५
 दुःखापायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
 द्रुतं च याति सविता तत एतद्वीम्यहम् ॥ १६
 सञ्जय उवाच ।
 शोकस्थानं तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः ।
 संस्पृश्याम्भस्ततः कृष्णः प्राञ्जुखः समवस्थितः ॥ १७
 इदं वाक्यं महातेजा बभाषे पुष्करेक्षणः ।
 हितार्थं पाण्डुपुत्रस्य सैन्धवस्य वधे कृती ॥ १८
 श्रीभगवानुवाच ।
 पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ।
 येन सर्वान्मृधे देत्याञ्जने देवो महेश्वरः ॥ १९
 यदि तद्विदितं तेऽद्य श्रो हन्ताऽसि जयद्रथम् ।
 अथ ज्ञातुं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥ २०
 तं देवं मनसा ध्यात्वा जोषमास्व धनञ्जय ।
 ततस्तस्य प्रसादाच्च भक्त्या प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ २१
 सञ्जय उवाच ।
 ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्याम्भो धनञ्जयः ।
 भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ २२

ततः प्रणिहितो ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे ।
 आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् ॥ २३
 पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्तं च पर्वतम् ।
 ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २४
 वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सहकेशवः ।
 केशवेन गृहीतः स दक्षिणे विभुना भुजे ॥ २५
 प्रेक्षमाणो बहून्भावाञ्जगामाद्भुतदर्शनान् ।
 उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोपश्यच्छ्रेतपर्वतम् ॥ २६
 कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषिताम् ।
 सरिच्छ्रेष्ठां च तां गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ॥ २७
 सदा पुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् ।
 सिंहव्याघ्रसमाकीर्णां नानामृगसमाकुलाम् ॥ २८
 पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डजसेविताम् ।
 मन्दरस्य प्रदेशांश्च किन्नरोद्गीतनादितान् ॥ २९
 हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपितान् ।
 तथा मन्दारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ॥ ३०
 स्निग्धाञ्जनचयाकारं संप्राप्तः कालपर्वतम् ।
 ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥ ३१
 स तुङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
 पुण्यमश्वशिरस्थानं स्थानमार्थवर्णस्य च ॥ ३२
 वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
 अप्सरोभिः समाकीर्णं किन्नरैश्चोपशोभितम् ॥ ३३
 तस्मिंश्चैले व्रजन्पार्थः सकृष्णः समवैक्षत ।
 शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टां हेमधातुविभूषिताम् ॥ ३४
 चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
 समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥ ३५
 वियक्षां पृथिवीं चैव तथा विष्णुपदं व्रजन् ।
 विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवाभ्यगात् ॥ ३६
 ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याभ्योश्च समत्विषम् ।
 अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३७
 समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
 तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्दृषभध्वजम् ॥ ३८
 सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।

शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३९
 नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
 पार्वत्या सहितं देवं भूतसङ्घैश्च भास्वरैः ॥ ४०
 गीतवादित्रसन्नादैर्हास्यलास्यसमन्वितम् ।
 वल्गितास्फोटितोत्कुष्ठैः पुण्यैर्गन्धैश्च सेवितम् ॥ ४१
 स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
 गोप्तारं सर्वभूतानामीशानं वरदं शिवम् ॥ ४२
 वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
 पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ४३
 लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
 मनसः परमं योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४४
 स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
 देवदानवयक्षाणां मानवानां च शासकम् ॥ ४५
 योगानां च परं धाम दृष्टं ब्रह्मविदां निधिम् ।
 चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४६
 कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
 ववन्दतुस्तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४७
 यं प्रपद्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
 तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४८
 अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽप्यवन्दत ।
 ज्ञात्वा तं सर्वभूतादिं भूतभव्यभवोद्भवम् ॥ ४९
 'शरण्यं शरणं देवमीशानं परमेश्वरम् ।
 जगाम जगतां नाथमर्जुनः सजनार्दनः ॥' ५०
 ततस्तावागतौ दृष्ट्वा नरनारायणानुभौ ।
 सुप्रसन्नमनाः शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ ५१
 स्वागतं वां नरश्चेष्टावुत्तिष्ठेतां गतकृमौ ।

किंच वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ५२
 येन कार्येण संप्राप्तौ युवां तत्साधयामि किम् ।
 त्रियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददानि वाम् ॥ ५३
 सञ्जय उवाच ।
 ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जली ।
 वासुदेवार्जुनौ शर्वं तुष्टुवाते महामती ।
 भक्त्यास्तवेन दिव्येन महात्मानावनिन्दितौ ॥ ५४
 कृष्णार्जुनावूचतुः ।
 नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
 पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥ ५५
 महादेवाय भीमाय व्यम्बकाय च शान्तये ।
 ईशानाय मखग्राय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ॥ ५६
 कुमारगुरवे तुभ्यं नीलग्रीवाय वेधसे ।
 पिनाकिने हविष्याय सत्याय विभवे सदा ॥ ५७
 विलोहिताय धूम्राय व्याधायानपराजिते ।
 नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ॥ ५८
 होत्रे पोत्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसुरेतसे ।
 अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ॥ ५९
 वृषध्वजाय मुण्डाय जटिने ब्रह्मचारिणे ।
 तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ॥ ६०
 विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ।
 नमोनमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ॥ ६१
 ब्रह्मवक्त्राय सर्वाय शंकराय शिवाय च ।
 नमोस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः ॥ ६२
 'अभिगम्याय काम्याय स्तुत्याचार्याय सर्वदा ।
 नमोऽस्तु देवदेवाय महाभूतधराय च ।

लास्यं नृतम् । वल्गितमितस्ततः प्रचारः । आस्फोटितं
 भुजाडम्बरः । उकुष्ठमुच्चैः स्वनितम् ॥ ४१ ॥ विश्वं जगत्कर्म
 प्राप्यं यस्य । ईशानमप्रतिहतेच्छम् । अव्ययमविकारम् ।
 मनसः परमं प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणम् । योनिमुत्पत्तिस्थानं च ।
 ज्योतिषां तेजसां निधिमधिष्ठानम् ॥ ४४ ॥ योगानां योगद-
 र्शिनां परं धाम परमाश्रयम् । दृष्टं साक्षाद्भूतं ब्रह्मतत्त्वं तद्विदां
 निधिं रहस्यम् ॥ ४६ ॥ काल इव कोपो यस्य । शक्रस्य गुणा
 ऐश्वर्यादयः सूर्यस्य गुणाः प्रतापादयः तेषामुदयो यस्मात् । काल-
 केशं इति क. पाठः ॥ ४७ ॥ कारणात्मानं कारणैकस्वभावम् ॥ ४८ ॥
 भवः सर्वप्रभुत्वात् । शर्वः संहरणात् ॥ ५५ ॥ शान्तिः शमप्रधा-

नत्वात् ॥ ५६ ॥ हविष्यः हविष्ययोग्यत्वात् । विभुर्व्यापकत्वात्
 ॥ ५७ ॥ व्याधाय मृगहननात् । द्विरुक्तिर्द्विस्तथाकरणात् ।
 अनान्प्राणिनः पराजयतीति अनपराजितसर्वभूतोत्तमत्वात् ।
 नीलशिखण्डो नीलकेशत्वात् ॥ ५८ ॥ होता दीक्षितः भावेन
 हवनशीलत्वात् । वसुरेता अग्नौ रेतःक्षेपणात् ॥ ५९ ॥ मुण्डो
 दीक्षितत्वात् । ब्रह्मचारी रेतोविधारणात् ॥ ६० ॥ भूतानां
 प्राणिनां प्रमथादीनाम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्मवक्त्रो वेदपूर्णमुखत्वात् ।
 शिवो मोक्षहेतुत्वात् । वाचस्पतिर्वाङ्मयप्रवर्तनात् ॥ ६२ ॥
 अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

नमो विश्वस्य पतये पत्नीनां पतये नमः ॥' ६३
 नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ।
 नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमृत्यवे ॥ ६४
 सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसङ्ख्येयकर्मणे ।
 नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च ।

भक्तानुकम्पिने नित्यं सिध्यतां नो वरः प्रभो ॥ ६५
 सञ्जय उवाच ।
 एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
 प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ६६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापूर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अर्जुनेन स्वप्ने शंकरात्पाशुपतास्त्रमुपलब्ध कृष्णेनसह पुनः शिविरं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः पार्थः प्रसन्नात्मा प्राञ्जलिर्बृषभध्वजम् ।
 ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् ॥ १
 तं चोपहारं सुकृतं नैशं नैत्यकमात्मना ।
 ददर्श त्र्यम्बकाभ्याशे वासुदेवनिवेदितम् ॥ २
 ततोऽभिपूज्य मनसा कृष्णं शर्वं च पाण्डवः ।
 इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरम् ॥ ३
 ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थं वचनं तदा ।
 वासुदेवार्जुनौ देवः सयमानोऽभ्यभाषत ॥ ४
 स्वागतं वां नरश्रेष्ठौ विज्ञातं मनसेप्सितम् ।
 येन कामेन संग्राप्तौ भवद्भ्यां तं ददाम्यहम् ॥ ५
 सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ ।
 तत्र मे तद्वनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ॥ ६
 येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ।
 तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ७
 तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ सर्वपारिषदैः सह ।
 प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्यैश्वर्यशतैर्युतम् ॥ ८
 निर्दिष्टं यद्वृषाङ्गेण पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
 तौ जग्मतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥ ९
 ततस्तौ तत्सरो गत्वा सूर्यमण्डलसन्निभम् ।
 नागमन्तर्जले धोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ॥ १०
 द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ।
 वमन्तं विपुला ज्वाला ददृशातेऽग्निवर्चसम् ॥ ११

ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्याम्भः कृताञ्जली ।
 तौ नागावुपतस्थाते नमस्यन्तौ वृषध्वजम् ॥ १२
 गृणन्तौ वेदविद्वांसौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
 अप्रमेयप्रमाणं तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ १३
 ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्वित्वा रूपं महोरगौ ।
 धनुर्वाणश्च शत्रुघ्नं तद्वन्द्वं समपद्यत ॥ १४
 तौ तज्जगृहतुः प्रीतौ धनुर्वाणं च सुप्रभम् ।
 आजहृतुर्महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ १५
 ततः पार्थाद्वृषाङ्गस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ।
 पिङ्गाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः ॥ १६
 स तद्ब्रह्म धनुःश्रेष्ठं तस्यौ स्थानं समाहितः ।
 विचकर्षाथ विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् ॥ १७
 तस्य मौर्वी च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः ।
 श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १८
 स सरस्येव तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ।
 चिक्षेप च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्बनुः ॥ १९
 ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा ।
 वरमारण्यके दत्तं दर्शनं शंकरस्य च ।
 मनसा चिन्तयामास तन्मे संपद्यतां भव ॥ २०
 तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः ।
 तच्च पाशुपतं धोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् ॥ २१
 ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् ।
 संहृष्टरोमा दुर्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ॥ २२

आत्मना सुकृतं सूपकल्पितम् ॥ २ ॥ द्वन्द्वं युगलम् ॥ १४ ॥
 नीललोहितः भगवतोऽपरा तनुः ॥ १६ ॥ स्थानं स्थापनकम्

॥ १७ ॥ जग्राह मनसि कृतवान् ॥ १८ ॥ एकाशीतितमो-
 ऽध्यायः ॥ ८१ ॥

‘ततोऽर्जुनहृषीकेशौ पुनः पुनररिंदमौ ।’
ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तं महेश्वरम् ॥ २३
अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ।

प्राप्तौ स्वशिविरं वीरौ मुदा परमया युतौ ॥ २४
तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिना ।
इद्रावीष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

श्रीकृष्णस्य कृताह्निकं युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥

सिञ्जय उवाच ।
तयोः संवदतोरेव कृष्णदारुकयोस्तथा ।
साऽत्यगाद्रजनी राजन्नथ राजा स बोध्यते ॥ १
पठन्ति पाणिध्वनिका मागधाः स्तवगायकाः ।
वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभम् ॥ २
नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३
मृदङ्गा झञ्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः ।
आडम्बराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्वनाः ॥ ४
एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ।
वादयन्ति स संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५
स मेघसमनिर्घोषो महाञ्जशब्दोऽस्पृशदिवम् ।
पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६
प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे ।
उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं नृपः ॥ ७
ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाः शतमष्ट च ।
स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ॥ ८
भद्रासने स्रूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु ।
सस्रौ चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९
उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः ।
आप्लुतः साधिवासेन जलेन समुगन्धिना ॥ १०
राजहंसनिभं प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितम् ।

पाणिध्वनिका हस्तेन तालस्वनं कुर्वते ॥ २ ॥ रक्तकण्ठिनो
रजकस्वराः ॥ ३ ॥ झञ्झरा झिल्लिकाः । भेर्यो वृहद्वक्त्राः । पणवा
सुरजाः । आनकाः पटहाः । गोमुखाः त्रागडाः । आडम्बराश्च
क्षुद्रपटहाः । दुन्दुभ्यो ढक्काः ॥ ४ ॥ भद्रासने चतुःसमासने
॥ ९ ॥ कषायेण सर्वौषध्यादिकल्केन ॥ १० ॥ अक्लिष्टमनुपहतं

जलक्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्धनि ॥ ११
हरिणा चन्दनेनाङ्गमुपलिप्य महाभुजः ।
स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राञ्जुखः प्राञ्जलिः स्थितः ॥
‘कृत्वेन्द्रियाणामैकाग्र्यं मनसश्च महामनाः ।’
जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
तत्राग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥ १३
समिद्धिः स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ॥ १४
द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निर्गम्य पार्थिवः ।
ततो वेदविदो वृद्धानपश्यद्वाङ्मणर्षभान् ॥ १५
दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
सहस्रानुचरान्सौरान्सहस्रं चाष्ट चापरान् ॥ १६
अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥ १७
प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
अलङ्कृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १८
तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सवत्साः पाण्डुनन्दनः ।
हेमशृङ्गा रौप्यसुरा दत्त्वा तेभ्यः प्रदक्षिणम् ॥ १९
स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥ २०
पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकं रोचनास्तथा ।
खलङ्कृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥ २१

वसनं यस्य ॥ १२ ॥ दीप्तं ज्वलदग्निम् ॥ १३ ॥ सौरान्सूर्यो-
पासकान् ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणं कृत्वेति शेषः ॥ १९ ॥ स्वस्ति-
कानालिङ्गनानि । वर्धमानान् शरावान् । नन्द्यावर्तान्संपुदिता-
वर्धपात्राणि ॥ २० ॥ रुचकं मातुलङ्गकम् ॥ २१ ॥

मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
 दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यां ततोऽगमत् ॥
 ततस्तस्यां महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
 सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैदूर्यमण्डितम् ॥ २३
 परार्ध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
 विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजहुर्वरासनम् ॥ २४
 तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
 उपाजहुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २५
 युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
 रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥ २६
 चामरैश्चन्द्रश्म्याभैर्हेमदण्डैः सुशोभनैः ।
 दोधूयमानैः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २७
 संस्तूयमानः सूतैश्च वन्द्यमानश्च वन्दिभिः ।
 उपगीयमानो गन्धर्वैरास्ते स कुरुनन्दनः ॥ २८

ततो मुहूर्तमासीच्च वन्दिनां निनदो महान् ।
 रथानां नेमिघोषश्च खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २९
 ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
 नराणां पदशब्दैश्च कम्पतीव स मेदिनी ॥ ३०
 ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः ।
 शिरसा वन्दनीयं तमभिवाद्य जनेश्वरम् ॥ ३१
 कुण्डली वद्धनिस्त्रिंशः सन्नद्धकवचो युवा ।
 अभिप्रणम्य शिरसा द्वास्थो धर्मात्मजाय वै ॥ ३२
 न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयान्तं महात्मने ।
 सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवः ॥ ३३
 'प्रवेश्यतां समीपं मे किमर्थं प्रविलम्बसे ।'
 आसनं च मधुघ्नाय दीयतां परमार्चितम् ।
 ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने ॥ ३४
 सत्कृत्य सत्कृतस्तेन पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापूर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

जयद्रथवधस्य दुष्करत्वाशङ्किनो युधिष्ठिरस्य कृष्णेन समाश्वासनम् ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
 सुखेन रजनी व्युष्टा कश्चित्ते मधुसूदन ।
 कश्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥ १
 सञ्जय उवाच ।
 वासुदेवोऽपि तद्युक्तं प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।
 दर्शनादेव ते सौम्य न किञ्चिदशुभं मम ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 ततश्च प्रकृतीः क्षत्ता न्यवेदयदुपस्थिताः ।
 अनुज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् ॥ ३
 विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिम् ।
 चेदिपं धृष्टकेतुं च द्रुपदं च महारथम् ॥ ४
 शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं सकेकयम् ।
 युयुत्सुं चैव कौरव्यं पाञ्चाल्यं चोत्तमौजसम् ॥ ५
 युधामन्युं सुबाहुं च द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।

एतांश्च सुहृदश्चान्यान्दर्शयामास पाण्डवम् ॥ ६
 अनुज्ञाताश्च पार्थेन स्वासीना आसनेषु ते ।
 सर्वेष्वथ परार्धेषु यथार्हं वन्द्य पाण्डवम् ॥ ७
 एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ ।
 कृष्णश्च युयुधानश्च वेद्यामिव हुताशनौ ॥ ८
 ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् ।
 अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षमाभाष्य मधुरं वचः ॥ ९
 एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः ।
 प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च ॥ १०
 त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च निराक्रियाम् ।
 क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वास्तानपि वेत्थ नः ॥ ११
 त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल ।
 सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च मधुसूदन ॥ १२
 स तथा कुरु वार्ष्णेय यथा त्वयि मनो मम ।

विश्वकर्मकृतं विश्वकर्मप्रणीतेन विधिना निर्मितम् ॥ २४ ॥
 वन्द्यमानः स्तूयमानः । सुत्यर्थस्य वदे रूपम् ॥ २८ ॥ शुद्धान्तं

कक्ष्याभ्यन्तरम् ॥ ३१ ॥ अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 निराक्रियामपसारणम् ॥ ११ ॥ यात्रा स्थितिः ॥ १२ ॥

अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ १३
 स भवांस्तारयत्वस्मादुःखामर्षमहार्णवात् ।
 पारं तितीर्षतामद्य पुत्रो नो भव माधव ॥ १४
 नहि तत्कुरुते योधः कार्तवीर्यसमोऽपि यः ।
 युधि यत्कुरुषे कृष्ण सारथ्यं त्वं समास्थितः ॥ १५
 यथैव सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीञ्जनार्दन ।
 तथैवास्मान्महाबाहो वृजिनात्रातुमर्हसि ॥ १६
 त्वमगाधेऽपुत्रे मग्नान्पाण्डवान्कुरुसागरे ।
 समुद्धर पुत्रो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ॥ १७
 नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन ।
 विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ॥ १८
 नारदस्त्वां समाचख्यौ पुराणमृषिसत्तमम् ।
 वरदं शार्ङ्गिणं श्रेष्ठं तत्सत्यं कुरु माधव ॥ १९
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि ।
 तोयमेघस्वनो वाग्मी प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २०
 वामुदेव उवाच ।

सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
 शरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनञ्जयः ॥ २१
 वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रान्तो महाबलः ।
 युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजसा परमो नृणाम् ॥ २२
 स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
 सिंहर्षभगतिः श्रीमान्द्विषतस्ते हनिष्यति ॥ २३
 अहं च तत्करिष्यामि तथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
 धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्निरिवेन्धनम् ॥ २४
 अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनम् ।
 अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षेप्यतेऽर्जुनः ॥ २५
 तस्याद्य गृध्राः श्येनाश्च चण्डगोमायवस्तथा ।
 भक्षयिष्यन्ति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः ॥ २६
 यद्यस्य देवा गोप्ताः सेन्द्राः सर्वे तथाऽप्यसौ ।
 राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति दुर्मतिः ॥ २७
 निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति ।
 विशोको विज्वरो राजन्भव शान्तिपुरस्कृतः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

जयद्रथं प्रति गच्छताऽर्जुनेन युधिष्ठिररक्षणाय सात्वकिं प्रति चोदना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तथा तु वदतां तेषां प्रादुरासीद्भनञ्जयः ।
 दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृदणम् ॥ १
 तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवन्द्याग्रतः स्थितम् ।
 तमुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सखजे पाण्डवर्षभः ॥ २
 मूर्ध्नि चैनमुपाग्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
 आशिषः परमाः प्रोच्य सयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३
 व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
 तादृशूपा च ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
 दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५

ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनञ्जयः ।
 आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेण समागमम् ॥ ६
 ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
 नमस्कृत्य वृषाङ्गाय साधुसाध्वित्यथाश्रुवन् ॥ ७
 अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
 त्वरमाणाः सुसन्नद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८
 अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
 हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९
 रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ ।
 जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १०
 तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास शास्त्रवित् ।
 रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥ ११

वृजिनात् व्यसनात् ॥ १६ ॥ सनातन अनादिनिधन । विशा-
 तन संहर्तः । कृष्ण संसारकर्षक । पुरुषोत्तम परमात्मन् ॥ १८ ॥

युद्धशौण्डः युद्धप्रवीणः ॥ २२ ॥ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
 वभौ रथवरः कृत्स्नः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२
 ततः पुरुषशार्दूलः सज्जं सर्वं न्यवेदयत् ।
 रथं पुरुषसिंहस्य सध्वजं सुपताकिनम् ॥ १३
 स तु लोकवरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
 चापबाणधरो बाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १४
 तपोविद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
 स्तूयमानो जयाशीर्भिरारुरोह महारथम् ॥ १५
 जैत्रैः सांग्रामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
 अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६
 स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
 विचभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥ १७
 अन्वारुरुहतुः पार्थ युयुधानजनार्दनौ ।
 शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८
 अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीन् रश्मिविदांवरः ।
 मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥ १९
 स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः ।
 सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥ २०
 सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।
 सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ २१
 ततो वादित्रनिर्घोषैर्माङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
 प्रयान्तमर्जुनं वीरं मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥ २२
 सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिःस्वनः ।
 युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥ २३
 तमनुप्रवणो वायुः पुण्यगन्धवहः शुभः ।

ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥ २४
 ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विविधानि शुभानि च ।
 प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ॥ २५
 पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ।
 दृष्ट्वाऽर्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
 युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
 युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
 यथाहीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुङ्गव ॥ २७
 सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
 यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥ २८
 यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधो मम ।
 तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणम् ॥ २९
 स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
 यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥ ३०
 न पश्यामि च तं लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ।
 वासुदेवसमं युद्धे स्वयमप्यमरेश्वरः ॥ ३१
 त्वयि चाहं पराश्वस्तः प्रद्युम्ने वा महारथे ।
 शक्रुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥ ३२
 मय्यपेक्षा न कर्तव्या गोप्ताऽयं मम केशवः ।
 राज्ञ एव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥ ३३
 न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
 किञ्चिद्वापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥ ३४
 एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
 तथेत्युक्त्वाऽगमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

समाप्तं च प्रतिज्ञापर्व ।

(अथ जयद्रथवधपर्व ॥ ५ ॥)

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

धृतराष्ट्रेण पुत्रान्प्रति शोचनपूर्वकं सञ्जयं प्रत्यभिमन्युनिधनानन्तरीयकयुद्धकथनचोदना ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।

शिशुर्दिवसकृत् बालः सूर्यः ॥ १२ ॥ यथा च्यवनमश्विनौ
 इति क. ट. ड. पाठः ॥ १८ ॥ प्रदक्षिणं छन्दोनुवर्तिनम्

अभिमन्यौ हते तत्र कैर्वाऽयुध्यन्त पाण्डवाः ॥ १
 जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।

॥ २६ ॥ अपेक्षा अनुरोधः ॥ ३३ ॥ चतुरशीतितमोऽध्यायः
 ॥ ८४ ॥

कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥ २
 पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
 आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥ ३
 कपिराजध्वजं सङ्ख्ये विधुन्वानं महद्गुणः ।
 दृष्ट्वा पुत्रपरिधूनं किमकुर्वत मामकाः ॥ ४
 किन्तु सञ्जय संग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ।
 परिदेवो महानद्य श्रूयते हि गृहेगृहे ॥ ५
 भूयाञ्छब्दानतीत्यान्याञ्छब्दः सैन्धववेश्मनि ।
 पौराणिकानां तूर्याणां शङ्खदुन्दुभिघोषवान् ॥ ६
 सूतमागधवन्दीनां नर्तकानां च निःस्वनः ।
 सोऽद्य न श्रूयते शब्दः सूतपुत्र यथा पुरा ॥ ७
 शब्दो नानाविधोऽभीष्टमभवद्यत्र मे श्रुतः ।
 दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८
 निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य सञ्जय ।
 आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमश्रौषमुत्तमम् ॥ ९
 तदद्य पुण्यहीनोऽहमार्तस्वरनिनादितम् ।
 निवेशनं गतोत्साहं विकृतं तात लक्षये ॥ १०
 विविंशतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्णयोः ।
 अन्येषां च सुतानां मे न तथा श्रूयते ध्वनिः ॥ ११
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ।
 द्रोणपुत्रं मेहेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२
 वितण्डालापसंलापैर्दुतवादित्रवादितैः ।
 गीतैश्च विविधैरिष्टै रमते यो दिवानिशम् ॥ १३
 उपास्यमानो बहुभिः कुरुपाण्डवसात्वतैः ।
 श्लक्ष्णस्तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रौणेर्यथा पुरा ॥ १४
 द्रोणपुत्रं मेहेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये ।
 अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५
 विन्दानुविन्दयोः सायं शिविरे यो महाध्वनिः ।
 श्रूयते सोऽद्य न तथा केकयानां च वेश्मसु ॥ १६
 नित्यं प्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् ।
 नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न स्वनः ॥ १७
 सप्ततन्तून्वितन्वाना याजका यमुपासते ।

सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १८
 ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः ।
 द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तं न शृणोम्यहम् ॥ १९
 नानादेशसमुत्थानां गीतानां योऽभवत्स्वनः ।
 वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥ २०
 यदाप्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छन्नुन्नार्दनः ।
 आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥ २१
 ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा ।
 वासुदेवेन तीर्थेन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२
 कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
 'संशाम्य भ्रातृभिस्तैस्तु क्षत्रियानभिपालय ॥' २३
 शमं चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
 हितार्थमभिजल्पन्तं न तवास्ति रणे जयः ॥ २४
 प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
 अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥ २५
 'कर्णदुःशासनमतः सौबलस्य च दुर्मतेः ।
 प्रत्याख्यातो महाबाहुः कुलान्तकरणेन वै ॥' २६
 ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
 अन्ववर्तत मां हित्वा कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥ २७
 न ह्यहं युद्धमिच्छामि विदुरो द्रोण एव वा ।
 बाह्मीकः सोमदत्तो वा भीष्मो द्रौणायनिस्तथा ॥ २८
 शलो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो विविंशतिः ।
 जयः कृपो वा धर्मात्मा ये चान्ये मम बान्धवाः ॥ २९
 एतेषां मतमास्थाय यदि वत्स्यति पुत्रकः ।
 एतेभ्यश्च मदूर्ध्वं च अभोक्ष्यद्वसुधामिमाम् ॥ ३०
 श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
 कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं जीवन्ति मानवाः
 धर्मापेक्षी नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
 प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥ ३२
 अर्हास्ते पृथिवीं भोक्तुं समर्थाः साधनेऽपि च ।
 तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥ ३३
 'न च त्वाऽभिभविष्यन्ति हित्वा धर्मं पृथात्मजाः ।

पुत्रपरिधूनं पुत्रवधदुःखितम् ॥ ४ ॥ स्वपक्षस्थापनहीनः
 प्रतिपक्षे प्रतिक्षेपो वितण्डा । अलापो भाषणम् । संलापो
 मिथो भाषणम् ॥ १३ ॥ गणानां सङ्गानाम् ॥ १७ ॥ तीर्थेन
 द्रोण ० १६

निदानेन उपायेन वा ॥ २२ ॥ कालप्राप्तं समयोचितम्
 ॥ २३ ॥ अनुनेयानि अनुकूलानि ॥ २५ ॥ श्लक्ष्णा ऋजवः
 ॥ ३१ ॥ साधने स्वीकरणे ॥ ३३ ॥

नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ॥
 सन्ति मे ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ।
 शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ॥३५
 द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लीकस्य कृपस्य च ।
 अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
 त्वदर्थमब्रुवं तात न जहुर्वचनानि ते ॥ ३६
 कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वां ब्रूयादतोऽन्यथा ।
 कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते हि तदन्वयाः ॥३७
 मयाऽपि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
 नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥
 इत्यहं विलपन्मृत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
 न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥३९
 वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
 उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥ ४०
 धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखण्डी चापराजितः ।
 अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ॥४१
 चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभूः ।
 द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४२
 यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मञ्जी च मधुसूदनः ।
 क एताञ्जातु युध्येत लोकेऽस्मिन्वै जिजीविषुः ॥
 दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान्प्रसहेद्वा परान्मम ।
 अन्यो दुर्योधनात्कार्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् ।
 दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥४४

येषां वचनकृत्स स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः ।
 सन्नद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥४५
 तथा मम विलापानां नायं दुर्योधनः स्मरेत् ।
 हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ वै ४६
 तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शनात् ।
 दृष्ट्वा मां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥४७
 सेनां दृष्ट्वाऽभिभूतां मे शैनेयेनार्जुनेन च ।
 शून्यान् दृष्ट्वा रथोपस्थान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ४८
 हिमालये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।
 अग्निर्देहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः ॥४९
 आचक्ष्व मम तत्सर्वं कुशलो ह्यसि सञ्जय ।
 यदोपयाताः सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषां ॥५०
 अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ॥५१
 न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
 अपकृत्य महत्तात सोढुं शक्यन्ति मामकाः ॥५२
 किंनु दुर्योधनः कृत्यं कर्णः कृत्यं किमब्रवीत् ।
 दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते सति ॥ ५३
 सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम सञ्जय ।
 यद्वृत्तं तात संग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् ॥ ५४
 लोभानुगस्य दुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः ।
 राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः ।
 दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥५५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जयेन धृतराष्ट्रोपालम्भपूर्वकं युद्धकथनोपक्रमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥ १
 गतोदके सेतुबन्धो यादृक्तादृगयं तव ।
 विलापो निष्फलो राजन्मा शुचो भरतर्षभ ॥ २

अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो विधिः ।
 मा शुचो भरतश्चेष्ट दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥ ३
 यदि त्वं हि पुरा द्यूतात्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ४
 युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि ।

दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणाः संहरेयुरर्दिमाः इति क. ट. पाठः ॥४४॥
 दीर्घदर्शनादनापतोनुसंधानात् ॥ ४७ ॥ महदल्यर्थम् ॥ ५२ ॥

तेषां मध्ये ॥ ५३ ॥ रागो मात्सर्यं रागस्तु मात्सर्यं इति
 मेदिनी ॥ ५५ ॥ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

निवर्तिताः स्युः संरब्धान् त्वां व्यसनमात्रजेत् ॥
 दुर्योधनं चाविधेयं बध्नीयास्त्वं पुरा यदि ।
 अवेक्ष्य कौरवात्राजन्प्राप्यसे त्वं महद्यशः ॥ ६
 तत्ते बुद्धिव्यतीचारमुपलप्स्यन्ति तज्जनाः ।
 पाञ्चाला वृष्णयः सर्वे ये चान्येऽपि नराधिपाः ७
 स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे ।
 वर्तेथा यदि धर्मेण न त्वां व्यसनमात्रजेत् ॥ ८
 त्वं तु ग्राह्यतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनम् ।
 दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चान्वगा मतम् ॥ ९
 तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निशामितम् ।
 अर्थे निविशमानस्य विषमिश्रं यथा मधु ॥ १०
 न तथा मन्यते कृष्णो न च राजा युधिष्ठिरः ।
 न भीष्मो नैव च द्रोणो यथा त्वं मन्यसे नृप ११
 व्यजानीत यदा तु त्वां लुब्धं धर्मप्रवादिनम् ।
 तदाप्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहुमन्यते ॥ १२
 परुषाण्युच्यमानांश्च यथा पार्थानुपेक्षसे ।
 तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुक ॥ १३
 पितृपैतामहं राज्यमपावृत्तं त्वयाऽनघ ।
 अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्तशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

द्रोणेन शकटव्यूहनिर्माणम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तिस्रां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
 खान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामव्यूहितुं ततः ॥ १
 शूराणां गर्जतां राजन्संकुद्धानाममर्षिणाम् ।
 श्रूयन्ते स गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणाम् ॥ २
 विष्कार्य च धनूंष्यन्ये ज्याः परे परिमृज्य च ।
 विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्केदानीं स धनंजयः ॥ ३
 विकोशान्सुत्सरून्ये कृतधारान्समाहितान् ।

ते तव बुद्धेर्व्यतिचारं वैषम्यमुपलप्स्यन्त्यनुभविष्यन्ति
 ॥ ७ ॥ अर्थे निविशमानानां यथा पार्थानुपेक्षसे इति क. ट.
 पाठः ॥ १३ ॥ अन्तरङ्गैरवसरवेदिभिः ॥ २२ ॥

पाण्डुना निर्जितं राज्यं कौरवाणां यशस्तथा ।
 एतच्चाप्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५
 तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् ।
 यत्पित्र्याद्धंशिता राज्याच्चयेहामिषगृद्धिना ॥ १६
 यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान्गर्हयसे नृप ।
 बहुधा व्याहरन्दोषान्न तदद्योपपद्यते ॥ १७
 न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे ।
 चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः ॥ १८
 यां तु कृष्णार्जुनौ सेनां यां सात्यकिवृकोदरौ ।
 रक्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवात् ॥ १९
 येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
 येषां च सात्यकिर्योद्धा येषां योद्धा वृकोदरः ॥ २०
 को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः ।
 अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः ॥ २१
 यावत्तु शक्यते कर्तुमन्तरङ्गैर्जनाधिपैः ।
 क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२
 यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसंकटम् ।
 कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तच्चतः ॥ २३

पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः ॥ ४
 चरन्तस्त्वसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षिताः ।
 संग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स सहस्रशः ॥ ५
 सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ।
 समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६
 अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिधैर्बाहुशालिनः ।
 चक्रुः संवाधमाकाशमुच्छिन्नेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७
 नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलङ्कृताः ।

षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

पीतान् पायितोदकान् ॥ ४ ॥

संग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८
 कार्जुनः क स गोविन्दः क च मानी वृकोदरः ।
 क च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्ते रणे तदा ॥ ९
 ततः शङ्खमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः स्वयम् ।
 इतस्ततस्तान् चयन्द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १०
 तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वहवनन्दिषु ।
 भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११
 त्वं चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः ।
 अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा ॥ १२
 शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि षट् ।
 द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ १३
 पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ।
 गव्यूतिषु त्रिमात्रासु मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४
 तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः ।
 किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव ॥ १५
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तः समाश्वस्तः सिंधुराजो जयद्रथः ।
 संग्रायात्सहगान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ।
 वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिहयस्थितैः ॥ १६
 चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः ।
 जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ॥ १७
 ते चैकसप्तसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्च सैन्धवाः ॥ १८
 मत्तानां सुविरूढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः ।
 हस्तिनां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणाम् ॥ १९
 अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ।
 अग्रतः सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ॥ २०
 ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ।
 सिंधुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ ॥ २१
 दीर्घो द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्चविस्तृतः ।

व्यूहस्तु चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥ २२
 नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ।
 रथाश्च गजपत्त्यो वैद्रोणेन विहितः स्वयम् ॥ २३
 पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः पुनः कृतः ।
 सूचीपद्मस्य गर्भस्थो गूढो व्यूहः कृतः पुनः ॥ २४
 एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो व्यवस्थितः ।
 सूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २५
 अनन्तरं च काम्भोजो जलसन्धश्च मारिष ।
 दुर्योधनश्च कर्णश्च तदनन्तरमेव च ॥ २६
 ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्तिनाम् ।
 व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे मुखरक्षिणाम् ॥ २७
 तेषां च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः ।
 जयद्रथस्ततो राजा सूचीपार्श्वे व्यवस्थितः ॥ २८
 शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो मुखे स्थितः ।
 नात्र तस्याभवद्भेदो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥ २९
 श्वेतवर्मा म्वरोष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
 धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्यौ क्रुद्ध इवान्तकः ।
 'तस्य सैन्यस्य सर्वस्य नेता गोप्ता च वीर्यवान्' ३०
 पताकिनं शोणहयं वेदीकृष्णाजिनध्वजम् ।
 द्रोणस्य रथमालोक्य ग्रह्णः कुरवोऽभवन् ॥ ३१
 सिद्धचारणसङ्घानां विषयः सुमहानभूत् ।
 द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ ३२
 सशैलसागरवनां नानाजनपदाकुलाम् ।
 ग्रसेद्यूहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे ॥ ३३
 बहुरथमनुजाश्च पत्तिनागं
 प्रतिभयनिःस्वनमद्भुतानुरूपम् ।
 अहितहृदयभेदनं महद्वै
 शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

कचेति चकार इत्यर्थे । इत्याह्वयन्त इत्यन्वयः ॥ ९ ॥ त्रिमा-
 त्रासु त्रिसंख्यासु तिष्ठन्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ पश्चार्धे पश्चाद्भागो
 पद्मगव्यूतिः । चक्रशकटः चक्रगर्भः शकटः ॥ २२ ॥ अद्भु-

तानुरूपमाश्चर्यरूपं एतत्समययोग्यं च ॥ ३४ ॥ सप्ताशी-
 तितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अर्जुनस्य रणाङ्गणप्रवेशः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

व्यूढेषु तव सैन्येषु समुत्कुष्टेषु मारिष ।
 ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेष्वानकेषु च ॥ १
 अनीकानां च संह्रादे वादित्राणां च निःस्वने ।
 प्रध्मापितेषु शङ्खेषु सन्नादे रोमहर्षणे ॥ २
 प्रगृहीतेषु शस्त्रेषु भारतेषु युयुत्सुषु ।
 रौद्रे मुहूर्ते संग्रामे सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३
 बलानां वायसानां च पुरस्तात्सव्यसाचिनः ।
 पिशितासृग्भुजां सङ्घाः प्रलीयन्ते सहस्रशः ॥ ४
 मृगाश्च घोरसंनादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः ।
 दक्षिणेन प्रयातानामस्माकं नेदुरध्वनि ॥ ५
 'लोकक्षये महाराज यादृशास्तादृशा हि ते ।
 अशिवा धार्तराष्ट्राणां शिवाः पार्थस्य संयुगे ॥' ६
 सनिर्घाता ज्वलन्त्यश्च पेतुरुल्काः सहस्रशः ।
 चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समुत्थिते ॥ ७
 विष्वग्वाताः सनीहारा रूक्षाः शर्करकर्षिणः ।
 ववुरायाति कौन्तेये संग्रामे समुपस्थिते ॥ ८
 नाकुलिश्च शतानीको धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूढतुस्तदा ॥ ९
 ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ।
 त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥ १०
 अध्यर्धमात्रे धनुषां सहस्रे तनयस्तव ।
 अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् ॥ ११
 अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् ।
 अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥ १२
 अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।
 विषक्तं मयि दुर्धर्षं भिन्नं कुम्भमिवाश्मनि ॥ १३
 तिष्ठध्वं रथिनो यूयं संग्राममभिकाङ्क्षिणः ।
 युध्यामि संहतानेतान्यशो मानं च वर्धयन् ॥ १४
 एवं ब्रुवन्महाराज महात्मा स महीपतिः ।

महेष्वासैर्वृतो राजन्महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १५
 तितोऽर्जुनो महाराज महात्मा महतां पतिः ।
 महारथसमाख्यातो महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १६
 कक्षाग्निरिव दुःस्पर्शः सवज्र इव वासवः ।
 दण्डपाणिरिवासह्यो मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १७
 शूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ।
 युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्दिधक्षुः स्थास्रुजङ्गमम् ॥ १८
 क्रोधामर्षबलोद्भूतो निवातकवचान्तकः ।
 युद्धे जेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १९
 आमुक्तकवचः खड्गी जाम्बूनदकिरीटभृत् ।
 शुभ्रमाल्याम्बरधरः खड्गदश्चारुकुण्डलः ॥ २०
 रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः ।
 विधुन्वन्गाण्डिवं सङ्ख्ये वभौ सूर्य इवोदितः ॥ २१
 अग्रानीकस्य सोऽध्यर्ध इषुपाते धनञ्जयः ।
 व्यवस्थाप्य रथं राजञ्शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ २२
 अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थेन सह मारिष ।
 प्राध्मापयत्पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥ २३
 तयोः शङ्खप्रणादेन तव सैन्ये विशापते ।
 आसन्संहृष्टरोमाणः कम्पिता गतचेतसः ॥ २४
 यथा त्रस्यन्ति भूतानि सर्वाण्यशनिनिःस्वनात् ।
 तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ २५
 प्रसुप्तबुधः शक्रन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ।
 एवं सवाहनं सर्वमाविग्रमभवद्बलम् ॥ २६
 सीदन्ति स्म नरा राजञ्शङ्खशब्देन मारिष ।
 विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २७
 ततः कपिर्महानादं सहभूतैर्ध्वजालयैः ।
 अकरोद्वादितास्यश्च भीषयंस्तव सैनिकान् ॥ २८
 ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
 पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २९
 नानावादित्रसंह्रादैः क्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ।
 सिंहनादैः समुत्कुष्टैः समाधूतैर्महारथैः ॥ ३०

तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ।

अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

अर्जुनयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

अर्जुन उवाच ।

चोदयाश्चान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।

एतद्भित्त्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिबाहिनीम् ॥ १

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।

अचोदयद्दयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ २

स संप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ।

एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ॥ ३

ततः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।

परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ४

ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ।

अवाकिरन्वाणजालैस्तत्र कृष्णधनंजयौ ॥ ५

ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि ।

शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ६

उद्भ्रान्तनयनैर्वक्त्रैः संदष्टौष्ठपुटैः शुभैः ।

सकुण्डलशिरस्त्राणैर्वमुधा समकीर्यत ॥ ७

पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।

विनिकीर्णानि योधानां वदनानि चकाशिरे ॥ ८

सुवर्णचित्राभरणाः संसिक्ता रुधिरेण च ।

संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसङ्घाः सविद्युतः ॥ ९

शिरसां पततां राजञ्शब्दोऽभूद्रमुधातले ।

कालेन परिपक्वानां तालानां पततामिव ॥ १०

कवन्ध उत्थितः कश्चिद्विष्कार्य सशरं धनुः ।

किञ्चित्खड्गं विनिष्कृष्य भुजेनोद्यम्य तिष्ठति ।

‘गृहीत्वाऽन्यस्य केशेषु शिरो नृत्यति चापरः ॥’

पतितानि न जानन्ति शिरांसि पुरुषर्षभाः ।

अमृष्यमाणाः संग्रामे कौन्तेयं जयगृद्धिनः ॥ १२

हयानामुत्तमाङ्गैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी ।

बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां समकीर्यत ॥ १३

अयं पार्थः कुतः पार्थः पार्थोऽयमिति सर्वशः ।

‘तिष्ठ पार्थेहि मां पार्थ कयासीति च जल्पताम् ।’

तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥ १४

अन्योन्यमपि चाजघ्नुरात्मानमपि चापरे ।

पार्थभूतमन्यन्त जनाः कालेन मोहिताः ॥ १५

निष्टनन्तः सरुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।

शयाना बहवो वीराः कीर्तयन्तः स्वबान्धवान् ॥ १६

सभिण्डिपालाः सप्रासाः सशक्तयष्टिपरश्चथाः ।

सनिर्व्यूहाः सनिस्त्रिंशाः सशरासनतोमराः ॥ १७

सबाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा रणे ।

महाभुजगसंकाशा बाहवः परिधोपमाः ॥ १८

उद्वेष्टन्ति विचेष्टन्ति संचेष्टन्ति च सर्वशः ।

वेगं कुर्वन्ति संरब्धा निकृत्ताः परमेषुभिः ॥ १९

यो यः स समरे पार्थ प्रतिसंचरते नरः ।

तस्यतस्यान्तको बाणः शरीरमुपसर्पति ॥ २०

नृत्यतो रथमार्गेषु धनुर्व्यायच्छतस्तथा ।

न कश्चित्तत्र पार्थस्य ददृशेऽन्तरमण्वपि ॥ २१

यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विक्षिपतः शरान् ।

लाघवात्पाण्डुपुत्रस्य व्यसयन्त परे जनाः ॥ २२

हस्तिनं हस्तियन्तारमश्वमाश्विकमेव च ।

अभिनत्फल्युनो बाणै रथिनं च ससारथिम् ॥ २३

आवर्तमानमावृत्तं युध्यमानं च पाण्डवः ।

प्रमुखे तिष्ठमानं च न कंचिन्न निहन्ति सः ॥ २४

यथोदयन्वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः ।

तथाऽर्जुनो गजानीकमवधीत्कङ्कपत्रिभिः ॥ २५

हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत ।
 अन्तकाले यथा भूमिर्व्यवकीर्णा महीधरैः ॥ २६
 यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा ।
 तथा धनञ्जयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥ २७
 तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप ।
 प्रभयं द्रुतमाविग्रमतीव शरपीडितम् ॥ २८
 मारुतेनेव महता मेघानीकं व्यदीर्यत ।
 प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुम् ॥ २९

प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुकारैः साधुवाहितैः ।
 कशापाण्यभिघातैश्च वाग्भिरग्राभिरेव च ॥ ३०
 चोदयन्तो हयांस्तूर्णं पलायन्ते स तावकाः ।
 सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनादिताः ॥ ३१
 पाण्यङ्गुष्ठाङ्गुशैर्नागं चोदयन्तस्तथाऽपरे ।
 शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययुः ॥ ३२
 तव योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

अर्जुनेन दुःशासनपराजयः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्प्रभये सैन्याग्रे बध्यमाने किरीटिना ।
 के तु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनञ्जयम् ॥ १
 आहोस्त्रिच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः ।
 द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्ति प्राकारमकुतोभयाः ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 तथाऽर्जुनेन संभये तस्मिंस्तव बलेऽनघ ।
 हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥ ३
 पाकशासनिनाऽभीक्ष्णं बध्यमाने शरोत्तमैः ।
 न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाकार्जुनमीक्षितुम् ॥ ४
 ततस्तव सुतो राजन्यद्वा सैन्यं तथागतम् ।
 दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्यगात् ॥ ५
 सकाञ्चनविचित्रेण कवचेन समावृतः ।
 जाम्बूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६
 नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमाम् ।
 दुःशासनो महाराज सव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७
 ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
 ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च दन्तिनाम् ॥ ८
 भूर्दिशश्चान्तरिक्षं च शब्देनासीत्समावृतम् ।
 'युवराजो बलश्लाघी पिङ्गलः प्रियदर्शनः ।'

स मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत ॥ ९
 तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमङ्कुशैरभिचोदितान् ।
 व्यालम्बहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिव पर्वतान् ॥ १०
 सिंहनादेन महता नरसिंहो धनञ्जयः ।
 'तदाचलघनप्रख्यं पताकाशतसंकुलम् ।'
 गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः ॥ ११
 महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन महार्णवम् ।
 किरीटी तद्गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा ॥ १२
 खमाश्रित इवादित्यः प्रतपन्स युगक्षये ।
 ददृशे दिक्षु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः ॥ १३
 खुरशब्देन चाश्वाणां नेमिघोषेण तेन च ।
 तेन चोत्कुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ॥ १४
 नानावादित्रशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
 देवदत्तस्य घोषेण गाण्डीवनिनदेन च ।
 मन्दवेगा नरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः ॥ १५
 शरैराशीविषस्पशैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ।
 ते गजाः समसीदन्त मग्नाः पङ्काणवेष्वि ॥ १६
 युगपच्च समाविष्टैः शरैर्गाण्डीवधन्वनः ।
 अनेकशतसाहसैर्दुर्मा मधुकुरैरिव ।
 'पुङ्खावशिष्टैर्वहुभिः शोणितोत्पीडवाहिभिः ॥' १७

द्रुतं विद्रुतम् । आविग्रं भीतम् ॥ २८ ॥ साधुवाहितैः सुष्ठु-
 व्यापारितैः ॥ ३० ॥ एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

पलायने कृतः क्षणोऽवसरो येन ॥ ३ ॥ प्रतिभयो भयंकरः ।
 दारुणः क्रूरः ॥ ९ ॥

आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना ।
 निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १८
 अपरे दन्तवेष्टेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
 शरैः समर्पिता नागाः क्रौञ्चवद्वनदन्मुहुः ॥ १९
 गजस्कन्धगतानां च पुरुषाणां किरीटिना ।
 छिद्यन्ते चोत्तमाङ्गानि भल्लैः सन्नतपर्वभिः ॥ २०
 सकुण्डलानां पततां शिरसां धरणीतले ।
 पद्मानामिव संघातैः पार्थश्चक्रे निवेदनम् ॥ २१
 यन्त्रवद्धा विक्रवा व्रणार्ता रुधिराक्षिताः ।
 भ्रमत्सु युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥ २२
 केचिदेकेन व्रणेन सुयुक्तेन सुपत्रिणा ।
 द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ २३
 अपरे मदसंरब्धा मातङ्गाः पर्वतोपमाः ।
 सारोहा न्यपतन्भूमौ द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ २४
 मौर्वी ध्वजं धनुश्चैव युगमीषां तथैव च ।
 रथिनां कुट्टयामास भल्लैः सन्नतपर्वभिः ॥ २५
 न संदधन्न चाकर्षन्न विमुञ्चन्न चोद्वहन् ।
 मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स्म दृश्यते ॥ २६
 अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
 मुहूर्तान्यपतन्नन्ये वारणा वसुधातले ॥ २७

उत्थितान्यगणेष्वपि कबन्धानि समन्ततः ।
 अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ २८
 सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखङ्गाः साङ्गदा रणे ।
 अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ २९
 सूपस्करैरधिष्ठानैरीपादण्डकबन्धुरैः ।
 चक्रेर्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ ३०
 चर्मचापधरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
 स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ ३१
 निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।
 अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३२
 एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
 संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं सहनायकम् ॥ ३३
 'एवं बले द्रुते याते राजपुत्रं महारथम् ।
 विव्याध दशभिर्वाणैस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३४
 जीवितेन कथं गन्ता दुरुक्तं यावदद्य ते ।
 तद्वाक्यसदृशं कर्म कुरु त्वं यदि मन्यसे ॥ ३५
 एवमुक्त्वा ततो राजा पार्थः पार्थिवमर्दनः ।
 भृशं क्रुद्धो महाराज अविध्यत्तनयं तव ॥ ३६
 ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरादितः ।
 द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षन्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

अर्जुनस्य व्यूहमुखस्थेन द्रोणेन कंचित्कालं युद्धा तमपहाय व्यूहप्रवेशः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची महारथः ।
 सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १
 स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
 कृताञ्जलिदिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २
 शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
 भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भेदां चमूम् ॥ ३
 भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।

धौम्यकृष्णसमश्चैव सत्यमेतदब्रवीमि ते ॥ ४
 अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्त्वयाऽनघ ।
 तथाऽहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥ ५
 तव प्रसादादिच्छेयं सिन्धुराजानमाहवे ।
 निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठं प्रतिज्ञां रक्ष मे प्रभो ॥ ६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तदाऽऽचार्यः प्रत्युवाच सयन्निव ।
 मामजित्वा न वीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७

दन्तवेष्टेषु दन्तमूलेषु । कटेषु कटिषु ॥ १९ ॥ निवेदनसु-
 पाहारम् ॥ २१ ॥ यन्त्रवद्धा यन्त्रैरालिखिताः ॥ २२ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
 सरथाश्चध्वजं तीक्ष्णैः ग्रहसन्धैः ससारथिम् ॥ ८
 ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः ।
 द्रोणमभ्यर्दयद्वाणैर्घोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९
 विव्याध च रणे द्रोणमनुमान्य विशांपते ।
 क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः ॥ १०
 तस्यैषूनिषुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ।
 विषाग्निज्वलितप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥ ११
 इयेष पाण्डवस्तस्य बाणैश्छेतुं शरासनम् ।
 तस्य चिन्तयतस्त्वेव फल्गुनस्य महात्मनः ॥ १२
 द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ।
 विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ॥ १३
 अर्जुनं च शरैर्वीरैः स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्यं कृत्वा महद्भुजः ॥ १४
 विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
 मुमोच षट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥ १५
 पुनः सप्तशतानन्यान्सहस्रं चानिवर्तिनः ।
 चिक्षेपायुतशस्त्रान्यांस्तेऽन्नन्द्रोणस्य तां चमूम् ॥ १६
 तैः सम्यगस्तेर्वलिना कृतिना चित्रयोधिना ।
 मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १७
 विमृताश्चध्वजाः पेतुः संछिन्नायुधजीविताः ।
 रथिनो रथमुख्येभ्यः सहसा शरपीडिताः ॥ १८
 चूर्णिताक्षिप्तदग्धानां वज्रानिलहुताशनैः ।
 तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्राम्बुदवेश्मनाम् ॥ १९
 पेतुरश्वसहस्राणि ग्रहतान्यर्जुनेषुभिः ।
 हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविग्रहता इव ॥ २०
 रथाश्चद्विपत्त्योधाः सलिलौघा इवाद्भुताः ।
 युगान्तादित्यरश्म्याभैः पाण्डवास्त्रशरैर्हताः ॥ २१
 तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं
 कुरुप्रवीरान्युधि निष्टपन्तम् ।
 स द्रोणमेघः शरवृष्टिवेगैः
 प्राच्छादयन्मेघ इवार्करश्मीन् ॥ २२
 अथात्यर्थं विमृष्टेन द्विषतामसुभोजिना ।

आजघ्ने वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनञ्जयम् ॥ २३
 स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे यथाऽचलः ।
 धैर्यमालम्ब्य वीभत्सुद्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥ २४
 द्रोणस्तु पञ्चभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ।
 अर्जुनं च त्रिसप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥ २५
 विशेषयिष्यञ्छिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ।
 अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २६
 प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्म भारद्वाजस्य सायकान् ।
 मण्डलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताड्युतम् ॥ २७
 तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ।
 द्रोणसृष्टाः सुबहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २८
 तत्राद्भुतमपश्याम शिलानामिव सर्पणम् ।
 यद्रोणं तरसा पार्थो बृद्धं बालोऽपि नातरत् ॥ २९
 चिन्तयामास बाष्पण्यो दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
 नातिवर्तिष्यते ह्येनं वेलामिव महार्णवः ॥ ३०
 ततः पार्थ समुद्विग्नं लक्ष्य चिन्तयतेऽच्युतः ।
 द्रोणस्य चापि विक्रान्तं दृष्ट्वा मधुनिषूदनः ।
 इत्यब्रवीद्वासुदेवो धनञ्जयमुदारधीः ॥ ३१
 पार्थपार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ।
 द्रोणमुत्सृज्य गच्छामो ब्राह्मणोऽसौ गतक्लमः ॥ ३२
 सञ्जय उवाच ।
 पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशवम् ॥ ३३
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजम् ।
 परिवृत्तश्च वीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्शरान् ॥ ३४
 ततोऽब्रवीत्स्वयं द्रोणः केदं पाण्डव गम्यते ।
 ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥ ३५
 अर्जुन उवाच ।
 गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
 न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३६
 सञ्जय उवाच ।
 एवं ब्रुवाणो वीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
 त्वरायुक्तो महाबाहुस्त्वत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३७
 तं चक्ररक्षौ पाश्चात्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।

अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥ ३८
 ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
 काम्भोजश्च श्रुतायुश्च धनञ्जयमवारयन् ॥ ३९
 तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
 अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ॥ ४०
 मावेष्टका ललिस्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।
 नारायणाश्च गोपालाः कांभोजानां च ये गणाः ॥ ४१
 कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
 भारद्वाजं पुरस्कृत्य हृष्टात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ४२

पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
 त्यजन्तं तुमुले प्राणान्सन्नद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४३
 गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
 महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४४
 ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
 अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४५
 जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
 न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितं ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

अर्जुनेन श्रुतायुधसुदक्षिणयोर्वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सन्निरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
 द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १
 किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स रश्मीनिव भास्करः ।
 तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा ॥ २
 अश्वो विद्धो रथश्छिन्नः सारोहः पातितो गजः ।
 छत्राणि चापविद्वानि रथाश्चकैर्विना कृताः ॥ ३
 विद्रुतानि च सैन्यानि शरार्तानि समन्ततः ।
 इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ ४
 तेषां संयच्छतां सङ्क्षेपे परस्परमजिह्वगैः ।
 अर्जुनो ध्वजिनीं राजन्नभीक्ष्णं समकम्पयत् ॥ ५
 सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसङ्गरः ।
 अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६
 तं द्रोणः पञ्चविंशत्या मर्मभिद्भिरजिह्वगैः ।
 अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समार्षयत् ॥ ७
 तं तूर्णमिव बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८
 तस्याशु क्षिपतो भल्लान्भल्लैः सन्नतपर्वभिः ।
 प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥ ९

तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्यकं युधि ।
 यतमानो युवा नैनं प्रत्यविध्यददर्जुनः ॥ १०
 क्षरन्निव महामेघो वारिधाराः सहस्रशः ।
 द्रोणमेघः पार्थशैलं ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ११
 अर्जुनः शरवर्षं तच्छरवर्षेण वीर्यवान् ।
 अवारयदसंभ्रान्तो न त्वाचार्यमपीडयत् ॥ १२
 द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेतवाहनमार्दयत् ।
 वासुदेवं च सप्तत्या बाहोरुरसि चाशुगैः ॥ १३
 पार्थस्तु ग्रहसन्धीमानाचार्यं स शरौघिणम् ।
 विमृजन्तं शितान्वाणानवारयत तं युधि ॥ १४
 अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन रथसत्तमौ ।
 अवर्जयेतां दुर्धर्षं युगान्ताग्रिमिवोत्थितम् ॥ १५
 वर्जयन्निशितान्वाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ।
 किरीटमाली कौन्तेयो भोजानीकमथाविशत् ॥ १६
 सोऽन्तरा कृतवर्माणं काम्भोजं च सुदक्षिणम् ।
 अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणं मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १७
 ततो भोजो नरव्याघ्रो दुर्धर्षं कुरुसत्तमम् ।
 अविध्यत्तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ १८
 तमर्जुनः शतेनाजौ राजन्विव्याध पत्रिणाम् ।

तेषां संयच्छतां विधारयताम् ॥ ५ ॥

आचार्यकं शिक्षाम् ॥ १० ॥

पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निव सात्वतम् ॥ १९
 भोजस्तु ग्रहसन्पार्थ वासुदेवं च माधवम् ।
 एकैकं पञ्चविंशत्या सायकानां समर्पयत् ॥ २०
 तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ।
 शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसन्निभैः ॥ २१
 अथान्यद्वनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
 पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२
 पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
 तं पार्थो नवभिर्बाणैराजधानं स्तनान्तरे ॥ २३
 दृष्ट्वा विषक्तं कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
 चिन्तयामास वाण्यो न नः कालात्ययो भवेत् ॥
 ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
 कुरु संबन्धकं हित्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥ २५
 ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वाऽर्जुनः शरैः ।
 अभ्यगाज्जवनैरश्वैः कांभोजानामनीकिनीम् ॥ २६
 अमर्षितस्तु हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
 विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥ २७
 चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
 पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥ २८
 तावविध्यत्ततो भोजः कृतवर्मा शितैः शरैः ।
 त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥ २९
 तावप्यैनं विविधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
 त्रिभिरेव युधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा ।
 संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३०
 अथान्यद्वनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
 कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
 तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।
 तेनान्तरेण वीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ॥ ३२
 न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
 धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ॥ ३३
 अनीकान्यर्दयन्पुद्गे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
 नावधीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ॥ ३४
 तं दृष्ट्वा तु तथाऽऽयान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।

अभ्यद्रवत्सुसंकुद्धो विधुन्वानो महद्भुजः ॥ ३५
 स पार्थं त्रिभिरानर्च्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ॥ ३६
 ततोऽर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
 आजधानं भृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ ३७
 स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
 अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समर्पयत् ॥ ३८
 तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
 आजधानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ ३९
 अथान्यद्वनुरादाय स राजा क्रोधमूर्च्छितः ।
 वासविं नवभिर्बाणैर्वाहोरसि चार्पयत् ॥ ४०
 ततोऽर्जुनः सयन्नेव श्रुतायुधमर्दिदमः ।
 शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ॥ ४१
 अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
 विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ॥ ४२
 हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः ।
 अभ्यद्रवद्रणे पार्थं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ॥ ४३
 वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ।
 पर्णाशाजननी यस्य शीततोया महानदी ॥ ४४
 तस्य माताऽब्रवीद्राजन्वरुणं पुत्रकारणात् ।
 अवध्योऽयं भवेद्भोके शत्रूणां तनयो मम ॥ ४५
 वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ।
 दिव्यमस्त्रं सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति ॥ ४६
 नास्ति चाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य कथंचन ।
 सर्वेणावश्यमर्तव्यं जातेन सरितां वरे ॥ ४७
 दुर्धर्षस्त्वेष शत्रूणां रणेषु भविता सदा ।
 अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्वाय्वेतु ते मानसो ज्वरः ॥ ४८
 इत्युक्त्वा वरुणः प्रादाद्गदां मन्त्रपुरस्कृताम् ।
 यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ॥ ४९
 उवाच चैनं भगवान्पुनरेव जलेश्वरः ।
 अयुध्यति न मोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति ॥ ५०
 हन्यादेया प्रतीपं हि प्रयोक्तारमपि प्रभो ।
 न चाकरोत्स तद्वाक्यं प्राप्ते काले श्रुतायुधः ॥ ५१
 स तथा वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ।

प्रतिजग्राह तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् ।
 नाकम्पयत शौरिं सा विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥ ५२
 'ततोऽर्जुनः क्षुरग्राभ्यां भुजौ परिघसंनिभौ ।
 चिच्छेद पाण्डवः शीघ्रं जलेश्वरसुतस्य वै ॥ ५३
 सा ज्वलन्ती महोल्केव समासाद्य जनार्दनम् ।'
 प्रत्यागता महावेगा कृत्येव दुरधिष्ठिता ॥ ५४
 जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ।
 'स पपात हतो भूमौ विशिरा विभुजो बली ।
 संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥ ५५
 सा विस्फुरन्ती ज्वलिता वज्रवेगसमा गदा ।'
 हत्वा श्रुतायुधं वीरं धरणीमन्वपद्यत ॥ ५६
 गदां निवर्तितां दृष्ट्वा निहतं च श्रुतायुधम् ।
 हाहाकारो महास्तत्र सैन्यानां समजायत ।
 खेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ५७
 अयुध्यमानाय ततः केशवाय नराधिप ।
 क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्रदा ॥ ५८
 यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः ।
 व्यसुश्राप्यपतद्भूमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥ ५९
 पतमानस्तु स बभौ पर्णाशायाः प्रियः सुतः ।
 संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥ ६०
 ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः ।
 प्राद्रवन्त हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ६१
 ततः काम्भोजराजस्य पुत्रः शूरः सुदक्षिणः ।
 अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ६२
 तस्य पार्थः शरान्सप्त प्रेषयामास भारत ।
 ते तं शूरं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥ ६३
 सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीवप्रेषितैर्मृधे ।
 अर्जुनं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

अर्जुनेन श्रुतायुःप्रभृतीनां वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 हते सुदक्षिणे राजन्वीरे चैव श्रुतायुधे ।

वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थं च पञ्चभिः ।
 तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥ ६५
 भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां तं च विव्याध पाण्डवः ।
 स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथानदत् ॥ ६६
 सर्वपारशवीं चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः ।
 सघण्टां प्राहिणोद्गोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६७
 सा ज्वलन्ती महोल्केव तमासाद्य महारथम् ।
 सविस्फुलिङ्गा निर्भिद्य निपपात महीतले ॥ ६८
 शक्त्या त्वमिहतो गाढं मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतः ।
 समाश्वास्य महातेजाः सृक्किणी परिलेलिहन् ॥ ६९
 तं चतुर्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
 साश्चध्वजधनुःसूतं विव्याधाचिन्त्यविक्रमः ॥ ७०
 रथं चान्यैः सुबहुभिश्चक्रे विशकलं शरैः ।
 सुदक्षिणं तं काम्भोजं मोघसंकल्पविक्रमम् ।
 विभेद हृदि बाणेन पृथुधारेण पाण्डवः ॥ ७१
 स भिन्नवर्मा स्रस्ताङ्गः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
 पपाताभिमुखः शूरो यत्रमुक्त इव ध्वजः ॥ ७२
 गिरेः शिखरजः श्रीमान्सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ।
 निर्भग्न इव वातेन कर्णिकारो हिमात्यये ।
 विशीर्णः पतितो राजा प्रसार्य विपुलौ भुजौ ॥ ७३
 शेते स निहतो भूमौ काम्भोजास्तरणोचितः ।
 महार्हाभरणोपेतः सानुमानिव पर्वतः ॥ ७४
 सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्णिना स सुदक्षिणः ।
 पुत्रः काम्भोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः ॥ ७५
 धारयन्नग्निसंकाशां शिरसा काञ्चनीं स्रजम् ।
 अशोभत महाबाहुर्व्यसुर्भूमौ निपातितः ॥ ७६
 ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते ।
 हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्भोजं च सुदक्षिणम् ॥ ७७

जवेनाभ्यद्रवन्पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १
 अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ।

कृत्वा अभिचारदेवता ॥ ५४ ॥ ध्वजः शकध्वजः ॥ ७२ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

अभ्यवर्षस्ततो राजञ्शरवर्षैर्धनंजयम् ॥ २
 तेषां षष्टिशतानन्यान्प्राप्तपण्डवः शरैः ।
 ते स भीताः पलायन्ते व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव ॥ ३
 ते निवृत्ताः पुनः पार्थ सर्वतः पर्यवारयन् ।
 रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं परान्युधि ॥ ४
 तेषामापततां तूर्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
 शिरांसि पातयामास बाहूश्चापि धनंजयः ॥ ५
 शिरोभिः पातितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा ।
 अभ्रच्छायेव चैवासीद्बाह्वगृध्रवलयैर्युधि ॥ ६
 तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ ।
 श्रुतायुश्चाश्रुतायुश्च धनंजयमयुध्यताम् ॥ ७
 बलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ कुलजौ बाहुशालिनौ ।
 तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥ ८
 त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्यशः ।
 अर्जुनस्य वधप्रेम्ण पुत्रार्थे तव धन्विनौ ॥ ९
 तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां नतपर्वणाम् ।
 पूरयामासतुः क्रुद्धौ तटाकं जलदौ यथा ॥ १०
 श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तोमरेण धनञ्जयम् ।
 आजघान रथश्रेष्ठः पीतेन निशितेन च ॥ ११
 सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
 जगाम परमं मोहं मोहयन्केशवं रणे ॥ १२
 एतस्मिन्नेव काले तु सोऽश्रुतायुर्महारथः ।
 शलेन भृशतीक्ष्णेन ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३
 क्षते क्षारं स हि ददौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
 पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ १४
 ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशांपते ।
 सिंहनादो महानासीद्धतं मत्वा धनंजयम् ॥ १५
 कृष्णश्च भृशसंतप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचेतनम् ।
 आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनञ्जयम् ॥ १६
 ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलक्षौ धनञ्जयम् ।
 वासुदेवं च वार्ष्णेयं शरवर्षैः समन्ततः ॥ १७
 सचक्रकूबररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
 अदृश्यं चक्रतुर्बुद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८
 प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः शनकैरिव भारत ।
 प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥ १९

संछन्नं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् ।
 शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा दीप्यमानाविवानलौ ॥ २०
 प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं महारथः ।
 तस्मादासन्सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २१
 ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां मुक्तांश्च सायकान् ।
 विचेरुराकाशगताः पार्थचापविनिःसृताः ॥ २२
 प्रतिहत्य शरांस्तूर्णं शरवेगेन पाण्डवः ।
 प्रतस्थे तत्रतत्रैव योधयन्वै महारथान् ॥ २३
 तौ च फलगुनवाणौ धैर्विवाहुशिरसौ कृतौ ।
 वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २४
 श्रुतायुश्च निधनं वधश्चैवाश्रुतायुषः ।
 लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २५
 तयोः पदानुगान्हत्वा पुनः पञ्चशतं रथान् ।
 प्रत्यगाद्भारतीं सेनां निघ्नन्पार्थो वरान्वरान् ॥ २६
 श्रुतायुषं च निहतं प्रेक्ष्य चैवाश्रुतायुषम् ।
 नियतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥ २७
 पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रति जग्मतुः ।
 किरन्तौ विविधान्वाणान्पितृव्यसनकशितौ ॥ २८
 तावर्जुनो मुहूर्तेन शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 प्रैषयत्परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ २९
 लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा ।
 नाशक्रुवन्वारयितुं पार्थं क्षत्रियपुङ्गवाः ॥ ३०
 अङ्गास्तु गजसङ्घैश्च पाण्डवं पर्यवारयन् ।
 क्रुद्धाः सहस्रशो राजञ्जिशिक्षिता हस्तिसादिनः ३१
 दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
 प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥ ३२
 तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
 निचकर्त शिरांस्युग्रो बाहूनपि सुभूषणान् ॥ ३३
 तैः शिरोभिर्मही कीर्णा बाहुभिश्च सहाङ्गदैः ।
 बभौ कनकपाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३४
 बाहवो विशिखैश्छिन्नाः शिरांस्युन्मथितानि च ।
 पतमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः ॥ ३५
 शरैः सहस्रशो विद्धा द्विपाः प्रसृतशोणिताः ।
 अदृश्यन्ताद्रयः काले गैरिकाम्बुस्रवा इव ॥ ३६
 निहताः शेरते सान्ये बीभत्सोर्निशितैः शरैः ।

गजपृष्ठगता म्लेच्छा नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७
 नानावेषधरा राजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ।
 रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३८
 शोणितं निर्वमन्ति स्म द्विपाः पार्थशराहताः ।
 सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः सपदानुगाः ॥ ३९
 चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्चापरे दिशः ।
 भृशं त्रस्ताश्च बहवः स्वानेव ममृदुर्गजाः ॥ ४०
 सोत्तरायुधिनश्चैव द्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ।
 विदन्त्यसुरमायां ये सुधोरा घोरचक्षुषः ॥ ४१
 यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सह बाह्लिकैः ।
 काकवर्णा दुराचाराः स्त्रीलोलाः कलहप्रियाः ॥ ४२
 द्राविडास्तत्र युध्यन्ते मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
 गोयोनिप्रभवा म्लेच्छाः कालकल्पाः ग्रहारिणः ॥
 दार्वातिसारा दरदाः पुण्ड्राश्चैव सहस्रशः ।
 ते न शक्याः स्म सङ्ख्यातुं व्राताः शतसहस्रशः ॥ ४४
 अभ्यवर्षन्त ते सर्वे पाण्डवं निशितैः शरैः ।
 अवाकिरंश्च ते म्लेच्छा नानायुद्धविशारदाः ॥ ४५
 तेषामपि ससर्जांश्च शरवृष्टिं धनञ्जयः ।
 सृष्टिस्तथाविधा ह्यासीच्छलभानामिवायतिः ॥ ४६
 अभ्रच्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा धनञ्जयः ।
 मुण्डार्धमुण्डाञ्जटिलानशुचीञ्जटिलानान् ॥
 म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रतेजसा ॥ ४७
 शरैश्च शतशो विद्धास्ते सङ्गा गिरिचारिणः ।
 प्राद्रवन्त रणे भीता गिरिगह्वरवासिनः ॥ ४८
 गजाश्चसादिम्लेच्छानां पतितानां शितैः शरैः ।
 वकाः कङ्का वृका भूमावपिवन्रुधिरं मुदा ॥ ४९
 पत्न्यश्वरथनागैश्च प्रच्छन्नकृतसंक्रमाम् ।
 शरवर्षप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलाम् ।
 प्रावर्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ ५०
 छिन्नाङ्गुलीक्षुद्रमत्स्यां युगान्ते कालसन्निभाम् ।
 प्राकरोद्गजसंवाधां नदीमुत्तरशोणिताम् ॥ ५१
 देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्चरथसादिनाम् ।

यथा स्थलं च निम्नं च न स्याद्वर्षति वासवे ।
 तथाऽऽसीत्पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता ॥ ५२
 पदसहस्रान्हयान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ।
 प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ ५३
 शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्कल्पिता द्विपाः ।
 शेरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता इव ॥ ५४
 स वाजिरथमातङ्गान्निम्नन्यचरदर्जुनः ।
 प्रभिन्न इव मातङ्गो मृदन्नलवनं यथा ॥ ५५
 भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्केन्धनतृणोलपम् ।
 निर्दहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ॥ ५६
 सेनारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ।
 शराचिरदहत्क्रुद्धः पाण्डवोऽग्निर्धनञ्जयः ॥ ५७
 शून्यान्कुर्वन्नथोपस्थान्मानवैः संस्तरन्महीम् ।
 प्रानृत्यदिव संवाधे चापहस्तो धनञ्जयः ।
 वज्रकल्पैः शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ॥ ५८
 'ततः प्रावर्तत नदी शोणितौघतरङ्गिणी ।
 नराश्चद्विपकायेभ्यः पर्वतेभ्य इवापगा ॥ ५९
 अस्थिशर्करसंवाधा ध्वजवृक्षा रथहृदा ।
 संछिन्नशीर्षपाषाणा हस्तिहस्तमहाग्रहा ॥ ६०
 मांसमज्जास्थिपङ्काढ्या हताश्चमकराकुला ।
 उष्णीषफेनसंछन्ना शरघोरझपाकुला ॥ ६१
 रुद्रस्याक्रीडसदृशीं भूमिं कुर्वन्विभीषणाम् ।
 प्राविशद्भारतीं सेनां संकुद्धो वै धनञ्जयः ॥ ६२
 तं श्रुतायुस्तथाम्बष्ठो व्रजमानं न्यवारयत् ॥ ६३
 तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
 न्यपातयद्दयाञ्छीघ्रं यतमानस्य मारिष ।
 धनुश्चास्यापरैश्छिन्वा शरैः पार्थो विचक्रमे ॥ ६४
 अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
 आससाद रणे पार्थं केशवं च महारथम् ॥ ६५
 ततः संप्रहरन्वीरो गदामुद्यम्य भारत ।
 रथमावार्य गदया केशवं समताडयत् ॥ ६६
 गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं परवीरहा ।

गोयोनिप्रभवा नन्दिन्यां जाताः ॥ ४३ ॥ सृष्टिः संसृष्टिः
 ॥ ४६ ॥ जटिलाननान् जटिलानि रुद्रमश्रूण्याननानि येषाम्
 ॥ ४७ ॥ प्रच्छन्नेन प्रच्छादनेन कृतो रचितः संक्रमो यस्याम्

॥ ५० ॥ उत्तरशोणितां शोणितप्रधानाम् ॥ ५१ ॥ हयान्
 अश्वारोहान् ॥ ५३ ॥ त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

अर्जुनोऽथ भृशं क्रुद्धः सोऽम्बष्ठं प्रति भारत ॥ ६७
 ततः शरैर्हेमपुङ्खैः सगदं रथिनां वरम् ।
 छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥ ६८
 अथापरैः शरैश्चापि गदां तस्य महात्मनः ।
 अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६९
 अथ तां पतितां दृष्ट्वा गृह्याण्यां च महागदाम् ।
 अर्जुनं वासुदेवं च पुनः पुनरताडयत् ॥ ७०

तस्यार्जुनः क्षुरग्राभ्यां सगदाबुधतौ भुजौ ।
 चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा ॥ ७१
 स पपात हतो राजन्वसुधामनुनादयन् ।
 इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टो यत्रनिर्मुक्तबन्धनः ॥ ७२
 अम्बष्ठे तु तदा भग्रे तव सैन्यमभज्यत ॥ ७३
 रथानीकावगाढश्च वारणाश्चशतैर्वृतः ।
 अदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥ ७४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

अर्जुनाद्रीतेन दुर्योधनेन द्रोणमेत्य तदुपालम्भपूर्वकं जयद्रथं प्रति शोचनम् ॥ १ ॥ द्रोणेन दुर्योधनस्य मन्त्रोच्चारणपूर्वकं कवचमावध्यार्जुनेन सह युद्धाय प्रेषणम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
 द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १
 काम्भोजस्य च दायादे हते राजन्सुदक्षिणे ।
 श्रुतायुषि च विक्रान्ते निहते सव्यसाचिना ॥ २
 विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
 प्रभग्नं खवलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ ३
 त्वरन्नेकरथेनैव समेत्य द्रोणमब्रवीत् ।
 गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्यैतां महाचमूम् ॥ ४
 अथ बुद्ध्या समीक्षस्व किंनु कार्यमनन्तरम् ।
 अर्जुनस्य विधाताय दारुणेऽस्मिञ्जनक्षये ॥ ५
 यथा स पुरुषव्याघ्रो न हन्येत जयद्रथः ।
 तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ६
 असौ धनंजयाग्निर्हि कोपमारुतचोदितः ।
 सेनाकक्षं दहति मे वह्निः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७
 अतिक्रान्ते हि कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परंतप ।
 जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥ ८
 स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणामासीद्ब्रह्मविदां वर ।
 नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन्धनञ्जयः ॥ ९
 योऽसौ पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते ।

सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये नेदमस्ति बलं मम ॥ १०
 जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां हिते रतम् ।
 ततो मुह्यामि च ब्रह्मन्कार्यवत्तां विचिन्तयन् ॥ ११
 यथाशक्ति च ते ब्रह्मन्वर्धयन्वृत्तिमुत्तमाम् ।
 ग्रीणामि च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ १२
 अस्मान्न त्वं सदा भक्तानिच्छस्यमितविक्रम ।
 पाण्डवान्सततं ग्रीणास्वस्माकं विप्रिये रतान् ॥ १३
 अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः ।
 न ह्यहं त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥ १४
 'न ह्यहं त्वां विजानामि सर्पं मण्डूकराविणम् ।'
 नादास्यचेद्वरं मह्यं भवान्पाण्डवनिग्रहे ।
 नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान् ॥ १५
 मया त्वाशंसमानेन त्वत्तस्त्राणमबुद्धिना ।
 आश्वासितः सिन्धुपतिर्मोहादत्तश्च मृत्यवे ॥ १६
 यमदंष्ट्रान्तरं प्राप्तो मुच्येतापि हि मानवः ।
 नार्जुनस्य वशं प्राप्तो मुच्येताजौ जयद्रथः ॥ १७
 स तथा कुरु शोणाश्च यथा मुच्येत सैन्धवः ।
 मम चार्तप्रलापानां माक्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८
 द्रोण उवाच ।

नाभ्यसूयामि ते वाक्यमश्वत्थाम्नाऽसि मे समः ।

आतुरमनवस्थितम् ॥ १० ॥ नावबुध्यसे न स्मरति ॥ १२ ॥
 नेच्छसि नातुरुध्यसे ॥ १३ ॥ वचसा ललितं सदा । हृदयेन

मृशं तीक्ष्णं इति क. पाठः ॥ १४ ॥

सत्यं तु ते प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विशांपते ॥ १९
 सारथिः प्रवरः कृष्णः शीघ्राश्वास्य हयोत्तमाः ।
 अल्पं च विवरं कृत्वा तूर्णं याति धनञ्जयः ॥ २०
 किं न पश्यसि बाणौघान्क्रोशमात्रे किरीटिनः ।
 पश्चाद्रथस्य पतितान्निष्पन्नाञ्शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१
 न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः ।
 सेनामुखे च पार्थानामेतद्बलमुपस्थितम् ॥ २२
 युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
 एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३
 धनञ्जयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे नृप ।
 तस्माद्बहूमुखं हित्वा नाहं यास्यामि फल्गुनम् ॥ २४
 तुल्याभिजनकर्माणं शत्रुमेकं सहायवान् ।
 गत्वा योधय मा भैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः २५
 राजा शूरः कृती दक्षो वैरमुत्पाद्य पाण्डवैः ।
 वीरः स्वयं प्रयाह्याशु यत्र पार्थो धनञ्जयः ॥ २६
 दुर्योधन उवाच ।
 कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 धनञ्जयो मया शक्य आचार्यं प्रतिवाधितुम् ॥ २७
 अपि शक्यो रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरंदरः ।
 नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं परपुरंजयः ॥ २८
 येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।
 अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निबर्हितः ॥ २९
 सुदक्षिणश्च निहतः स च राजा श्रुतायुधः ।
 श्रुतायुश्चाश्रुतायुश्च भ्लेच्छाश्चायुतशो हताः ॥ ३०
 तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमिव पावकम् ।
 प्रतियोत्स्यामि दुर्धर्षं तन्ममाचक्ष्व सत्तम ॥ ३१
 क्षमं चेन्मन्यसे युद्धं मम तेनाद्य शाधि माम् ।
 परवानस्मि भवतः प्रेण्ववद्रक्ष मे यशः ॥ ३२
 द्रोण उवाच ।
 सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनञ्जयः ।
 अहं तु तत्करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३
 अद्भुतं चाद्य पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्धराः ।
 विषक्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य पश्यतः ॥ ३४

एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
 यथा न बाणा नास्त्राणि प्रहरिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५
 यदि त्वां सासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः ।
 योधयन्ति त्रयो लोकाः सनरा नास्ति ते भयम् ३६
 न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ।
 शरानर्पयितुं कश्चित्कवचे तव शक्यति ॥ ३७
 स त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् ।
 त्वरमाणः स्वयं याहि न त्वाऽसौ विषहिष्यति ॥ ३८
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्ट्वाभ्यो वर्म भास्वरम् ।
 आवबन्धाद्भुततमं जपन्मन्त्रं यथाविधि ॥ ३९
 रणे तस्मिन्सुमहति विजयस्य सुतस्य ते ।
 विसिष्मापयिषुर्लोकान्विद्यया ब्रह्मवित्तमः ॥ ४०
 द्रोण उवाच ।
 करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा स्वस्ति कुर्वन्तु ब्राह्मणाः ।
 सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१
 ययातिर्नहुषश्चैव धुन्धुमारो भगीरथः ।
 तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ॥ ४२
 स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ।
 स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३
 स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ।
 लक्ष्मीररुन्धती चैव कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४
 असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
 वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५
 धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगीश्वराः ।
 स्वस्ति तेऽद्य प्रयच्छन्तु कार्तिकेयश्च षण्मुखः ॥ ४६
 येन देवाः सकृद्भयाः संग्रामे तारकामये ।
 धृताः स च हतः शूरो ह्यवध्यो देवतागणैः ॥ ४७
 विवस्वान्कुरुतां स्वस्ति तथा वैवस्वतो यमः ।
 पार्षदा वशगा यस्य स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छन्तुः ॥ ४८
 दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिश्च गगनं ग्रहाः ।
 दिशश्च विदिशश्चैव सिद्धा लोकहिते रताः ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु ते नित्यं मन्त्रेणानेन संस्तुताः ॥ ४९

अधस्ताद्वरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
शेषश्च पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ५०
गान्धारे युधि विक्रम्य निर्जिते पाकशासनेः ।
पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ॥ ५१
हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्वृत्राङ्गीता महासुरात् ॥ ५२
देवा ऊचुः ।

प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥ ५३
अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
प्राह पथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५४
रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५५
त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ ५६
शंकरस्य प्रसादाद्वै हन्यादेवरिपुर्वली ।
नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥ ५७
दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्रं तं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ५८
पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ।
ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ॥ ५९
अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ॥ ६०
अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ।
एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ॥ ६१
हृतौजसां नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ।
मूर्तीरीक्षस्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥ ६२
शर्व उवाच ।

विदितं वो यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याऽकृतात्मभिः ॥ ६३
अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।

ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ॥ ६४
बधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ।
बधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरधातिनः ॥ ६५
द्रोण उवाच ।

इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥ ६६
नानाविधैश्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
न सन्धिः शक्यते भेतुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥ ६७
स तेन वर्मणा गुप्तो वृत्रं देवरिपुं तदा ।
जघान समरेऽभीतः शक्रो देवाग्रणीस्तदा ॥ ६८
तं च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ।
अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।
बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥ ६९
अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ७०
सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिम् ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुङ्गवः ॥ ७१
ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव भारत ।
हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥ ७२
यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७३
सञ्जय उवाच ।

बद्धा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥ ७४
स सन्नद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
'स्थितः सहसा राजन्यत्र यातो धनञ्जयः ॥' ७५
रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ।
तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ॥ ७६
अश्वानां नियुतेनैव तथाऽन्यैश्च महारथैः ।
वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ॥ ७७
नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७८

ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत । अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७९ ॥
॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

राज्ञां द्वन्द्वीभूय युद्धाय समागमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रविष्टयोर्महाराज पार्थिवार्णोययो रणे ।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १ ॥
जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निःस्वनेन च ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ २ ॥
तद्युद्धमभवत्तीव्रं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
कुरूणां पाण्डवानां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३ ॥
राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्गं च श्रुतम् ।
यादृङ्गध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशंपते ॥ ४ ॥
धृष्टद्युम्नसखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५ ॥
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥ ६ ॥
महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमालये ।
सेनाग्रे प्रचकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७ ॥
समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् ।
जाह्नवीयमुने नद्यौ ग्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८ ॥
नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंवृतः ।
गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ॥ ९ ॥
भारद्वाजानिलोद्भूतः शरधारासहस्रवान् ।
अभ्यवर्षन्महारौद्रं पाण्डुसेनाग्रिमुद्धतम् ॥ १० ॥
समुद्रमिव घर्मान्ते विशन्धोरो महानिलः ।
व्यक्षोभयदनीकानि पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥ ११ ॥
तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ।
विभित्सन्तो महासेतुं वार्योधाः प्रबला इव ॥ १२ ॥
वारयामास तान्द्रोणो जलौघमचलो यथा ।
पाण्डवान्समरे क्रुद्धान्पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥ १३ ॥

अथापरे च राजानः परिवृत्य समन्ततः ।
महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन् ॥ १४ ॥
ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह ।
संजघानासकृद्रोणं विभित्सुररिवाहिनीम् ॥ १५ ॥
यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ।
तथैव शरवर्षाणि धृष्टद्युम्नोऽप्यवर्षत ॥ १६ ॥
सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासष्टिसंवृतः ।
ज्याविद्युच्चापसंहादो धृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७ ॥
शरधाराश्मवर्षाणि व्यसृजत्सर्वतो दिशम् ।
निम्नन्थवराश्चौघान्प्लावयामास बाहिनीम् ॥ १८ ॥
यंयमार्च्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् ।
ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥ १९ ॥
तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधि भारत ।
धृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिघ्नत ॥ २० ॥
भोजमेकेऽभ्यवर्तन्त जलसन्धं तथाऽपरे ।
पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरे ययुः ॥ २१ ॥
संघट्टयति सैन्यानि द्रोणस्तु रथिनां वरः ।
व्यधमच्चापि तान्यस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ २२ ॥
धार्तराष्ट्रास्तथा भूता बध्यन्ते पाण्डुसञ्जयैः ।
अगोपाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव ॥ २३ ॥
कालः स्रसते योधान्धृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
संग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४ ॥
कुनृपस्य यथा राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव बाहिनी ॥ २५ ॥
अर्करश्मिविमिश्रेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ।
चक्षूंषि प्रत्यहन्यन्त सैन्येन रजसा तथा ॥ २६ ॥
त्रिधा भूतेषु सैन्येषु बध्यमानेषु पाण्डवैः ।

हिमालये शिशिरे । सेनाग्रे प्रधाने सेने ॥ ७ ॥ प्लावयामास
विद्रावितवान् ॥ १८ ॥ अपाकर्षत व्यावर्तितवान् ॥ १९ ॥

संघट्टयति संमेलयति ॥ २२ ॥

अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान्वयधमच्छरैः ॥२७
 मृद्वतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः ।
 बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥ २८
 रथं नागं हयं चापि पत्तिनश्च विशांपते ।
 एकैकेनेषुणा सङ्घे निर्विभेद महारथः ॥ २९
 पाण्डवानां तु सैन्येषु नास्ति कश्चित्स भारत ।
 दधार यो रणे बाणान्द्रोणचापच्युतान्प्रभो ॥३०
 तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ।
 बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्रतत्रैव भारत ॥ ३१
 'हन्यमानं तु तत्सैन्यं भारद्वाजेन सर्वतः ।
 शरैरग्निशिखाकारैर्दह्यते भरतर्षभ ॥' ३२
 तथैव पार्षतेनापि काल्यमानं बलं तव ।
 अभवत्सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ ३३
 बाध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ।
 त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या युध्यन्ते स्वर्गलिप्सवः ॥
 तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ।
 नासीत्कश्चिन्महाराज योऽत्याक्षीत्संयुगं भयात् ॥
 भीमसेनं तु कौन्तेयं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
 विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ॥ ३६
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।
 त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३७
 बाह्लीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ।
 सहसेनः सहामाल्यो द्रौपदेयानवारयत् ॥ ३८
 शैब्यो गोवासनो राजा योधैर्दशशतावरैः ।
 काश्यप्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३९
 अजातशत्रुं कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् ।

मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ॥४०
 दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ।
 सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४१
 स्वकेनाहमनीकेन सन्नद्धः कवचावृतः ।
 चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ॥ ४२
 शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्राववारयत् ।
 गान्धारकैः सप्तशतैश्चापशक्त्यसिपाणिभिः ॥ ४३
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्च्छताम् ।
 प्राणांस्त्यक्त्वा महेष्वासौ मित्रार्थेऽभ्युद्यतायुधौ ॥
 शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धानमपराजितम् ।
 बाह्लीकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४५
 धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्धं प्रभद्रकैः ।
 आवन्त्यः सहसौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४६
 घटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं क्रूरकर्मिणम् ।
 अलामुधोऽद्रवचूर्णं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४७
 अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः ।
 सैन्येन महता युक्तः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४८
 सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।
 रक्षितः परमेष्वासैः कृपप्रभृतिभी रथैः ॥ ४९
 तस्यास्तां चक्ररक्षौ द्रौ सैन्धवस्य बृहत्तमौ ।
 द्रौणिर्दक्षिणतो राजन्मृतपुत्रश्च वामतः ॥ ५०
 पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ।
 कृपश्च वृषसेनश्च शलः शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५१
 नीतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
 सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे ततः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

राज्ञां द्वन्द्वयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 राजन्संग्राममार्थं शृणु कीर्तयतो मम ।
 कुरूणां पाण्डवानां च यथा युद्धमवर्तत ॥ १

काश्यस्य काशिराजस्य ॥ ३९ ॥ आवन्त्योऽन्यः ॥ ४६ ॥

भारद्वाजं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
 अयोधयन्त्रणे पार्था द्रोणानीकं विभित्सवः ॥ २
 रक्षमाणः स्वकं व्यूहं द्रोणोऽपि सह सैनिकैः ।

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

अयोधयद्रणे पार्थान्प्रार्थयानो महद्यशः ॥ ३
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं दशभिः शरैः ।
 आजन्नतुः सुसंकुद्धौ तव पुत्रहितैषिणौ ॥ ४
 विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
 पराक्रान्तौ पराक्रम्य योधयामास सानुगौ ॥ ५
 तेषां युद्धं समभवद्धारुणं शोणितोदकम् ।
 सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ६
 बाह्लीकं रभसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः ।
 आजघ्ने विशिखैस्तीक्ष्णैर्धोरैर्ममास्थिभेदिभिः ॥ ७
 बाह्लीको याज्ञसेनिं तु हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 आजघान भृशं कुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः ॥ ८
 तद्युद्धमभवद्भोरं शरशक्तिसमाकुलम् ।
 भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥ ९
 ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तैरन्तरिक्षं दिशस्तथा ।
 अभवत्संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ १०
 शैब्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् ।
 ससैन्यो योधयामास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११
 बाह्लीकराजः संकुद्धो द्रौपदेयान्महारथान् ।
 मनः पञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन्रणे ॥ १२
 अयोधयंस्ते सुभृशं तं शरौघैः समन्ततः ।
 इन्द्रियाणि यथा देहं शश्वदेहवतां वर ॥ १३
 वाष्पेयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
 आजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४
 सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना ।
 ईषन्मूर्च्छां जगामाशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५
 समाश्वस्तस्तु वाष्पेयस्तव पुत्रं महारथम् ।
 विव्याध दशभिस्तूर्णैः सायकैः कङ्कपत्रभिः ॥ १६
 तावन्योन्यं दृढं विद्धावन्योन्यशरपीडितौ ।
 रेजतुः समरे राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७

अलम्बुसस्तु संकुद्धः कुन्तिभोजशरादितः ।
 अशोभत भृशं लक्ष्म्या पुष्पाढ्य इव किंशुकः ॥ १८
 कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्धा बहुभिरायसैः ।
 अनदद्भैरवं नादं बाहिन्याः प्रमुखे तव ॥ १९
 ततस्तौ समरे शरौ योधयन्तौ परस्परम् ।
 ददृशुः सर्वसैन्यानि शक्रजम्भौ यथा पुरा ॥ २०
 शकुनिं रभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ।
 माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैश्चार्दयतां भृशम् ॥ २१
 तुमुलः स महान्राजन्प्रावर्तत जनक्षयः ।
 त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णेन च विवर्धितः ॥ २२
 रक्षितस्तव पुत्रैश्च क्रोधमूलो हुताशनः ।
 य इमां पृथिवीं राजन्दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥ २३
 शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ।
 न स जानाति कर्तव्यं युद्धे किञ्चित्पराक्रमम् ॥ २४
 विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
 ववर्षतुः पुनर्बाणैर्यथा मेघौ महागिरिम् ॥ २५
 स वध्यमानो बहुभिः शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 संप्रायाजवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौबलः ॥ २६
 घटोत्कचस्तथा शूरं राक्षसं तमलामुधम् ।
 अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ २७
 तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
 यादृशं हि पुरावृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥ २८
 ततो युधिष्ठिरो राजा मद्वराजानमाहवे ।
 विद्धा पञ्चाशता बाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९
 ततः प्रववृते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप ।
 यथा पूर्वं महद्युद्धं शम्भ्वरामरराजयोः ॥ ३०
 विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।
 अयोधयन्भीमसेनं महत्या सेनया वृताः ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

द्रोणष्टष्टयुग्नयोर्बुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तथा तस्मिन्प्रवृत्ते तु संग्रामे रोमहर्षणे ।
 कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १
 जलसन्धं महाबाहुं भीमसेनोऽभ्यवर्तत ।
 युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे ॥ २
 किरंस्तु शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ।
 धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रोणे ॥ ३
 ततः प्रवृत्ते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ।
 कुरूणां पाण्डवानां च संकुद्धानां परस्परम् ॥ ४
 संक्षये तु तथाभूते वर्तमाने महाभये ।
 द्वन्द्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५
 द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण बली बलवता सह ।
 यदक्षिपत्पृष्ठकौघांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
 पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।
 चक्राते द्रोणपाञ्चाल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७
 विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु समन्ततः ।
 वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ॥ ८
 तपनीयतनुत्राणाः संसिक्ता रुधिरेण च ।
 कोविदारा इवाभान्ति पुष्पितास्तत्र भारत ।
 तावकाः समरे योधाः पाण्डवेयाश्च विक्षताः ॥ ९
 कुञ्जराश्चनरानन्ये पातयन्ति स पत्रिभिः ।
 तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ १०
 असिचर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ।
 विप्रकीर्यन्त शूराणां संग्रहारे महात्मनाम् ॥ ११
 उत्थितान्यगणेयानि कवन्धानि समन्ततः ।
 अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ १२
 गृध्राः कङ्का वकाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा ।
 बहुशः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष ॥ १३
 भक्षयन्तश्च मांसानि पिबन्तश्चापि शोणितम् ।
 विलुम्पमानाः केशाश्च मज्जाश्च बहुधा नृप ॥ १४
 आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ।
 नराश्चगजसङ्घानां शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५

कृतास्त्रा रणशिक्षाभिर्दीक्षिता रणशालिनः ।
 रणे जयं प्रार्थयाना भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६
 असिमार्गान्विबहुविधान्विचेरुः सैनिका रणे ।
 ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्रासैः शूलतोमरपट्टसैः ॥ १७
 गदाभिः परिवैश्वान्यैरायुधैश्च भुजैरपि ।
 अन्योन्यं जघ्निरे कुद्धा युद्धरङ्गगता नराः ॥ १८
 रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ।
 मातङ्गा वरमातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९
 क्षीवा इवान्ये चोन्मत्ता रङ्गेष्विव च वारणाः ।
 उच्चुकुशुरथान्योन्यं जघ्नुरन्योन्यमेव च ॥ २०
 वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशांपते ।
 धृष्टद्युम्नो हयानश्चैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥ २१
 ते हयाः साध्वशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
 पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ॥ २२
 पारावतसवर्णास्ते रक्तशोणविमिश्रिताः ।
 हयाः शुशुभिरे राजन्मेघा इव सविद्युतः ॥ २३
 धृष्टद्युम्नस्तु संप्रेक्ष्य द्रोणमभ्याशमागतम् ।
 असिचर्माददे वीरो धनुरुत्सृज्य भारत ॥ २४
 चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पार्पतः परवीरहा ।
 ईषायाः समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् ॥ २५
 अतिष्ठद्युगमध्ये स युगसन्नहनेषु च ।
 जघनार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २६
 खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ।
 न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७
 यथा श्येनस्य पतनं वनेष्वाभिषगृद्धिनः ।
 तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघांसतः ॥ २८
 ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ।
 द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य खड्गं च दशभिः शरैः ॥ २९
 हयांश्चैव चतुःपृष्ठा शराणां जघ्निवान्वली ।
 ध्वजं छत्रं च भङ्गाभ्यां तथा तौ पार्थिसारथी ३०
 अथासौ त्वरितो बाणमपरं जीवितान्तकम् ।

धृष्टद्युम्नाय चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा ॥ ३१
तं चतुर्दशभिस्तीक्ष्णैर्बाणैश्चिच्छेद सात्यकिः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नं व्यमोचयत् ॥ ३२
सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ।
द्रोणाद्वै मोचयामास पाञ्चाल्यं शिनिपुङ्गवः ॥ ३३
सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पाञ्चाल्यं च महाहवे ।

शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विंशत्या समार्पयत् ॥ ३४
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो ग्रसन्तमपि सृज्जयान् ।
प्रत्यविध्यच्छितैर्बाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे ॥ ३५
ततः सर्वे रथास्तूर्णं पाञ्चाल्या जयगृद्धिनः ।
सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नवाक्षिपन् ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

द्रोणसात्यक्योर्युद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
बाणे तस्मिन्निकृते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन सञ्जय ॥ १
अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
नरव्याघ्रं शिनेः पौत्रं द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २
सञ्जय उवाच ।
संग्रभुतक्रोधविषो व्यादितास्त्रशरासनः ।
तीक्ष्णधारेषुदशनः सितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३
संरम्भमर्षताम्राक्षो महोरग इव श्वसन् ।
नरवीरः प्रमुदितः शोणैरश्वैर्महाजवैः ॥ ४
उत्पतद्भिरिवाकाशे कामद्भिरिव पर्वतम् ।
रुक्मपुङ्गवाञ्छरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५
शरपातमहावर्षं रथघोषबलाहकम् ।
कार्मुकैरावृतं राजन्नाराचबहुविद्युतम् ॥ ६
शक्तिखड्गाशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ।
द्रोणमेघमनावार्यं हयमारुतचोदितम् ॥ ७
दृष्ट्वाभिपतन्तं तं शूरः परपुरंजयः ।
उवाच स्रुतं शैनेयः ग्रहसन्धुद्धदुर्मदः ॥ ८
एनं वै ब्राह्मणं शूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ।
आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य धर्मराजभयावहम् ॥ ९
शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्याहि ग्रहृष्टवत् ।
आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १०

सञ्जय उवाच ।
‘एवमुक्तस्ततः स्रुतः सात्यकस्यावहद्रथम् ।’
ततो रजतसंकाशा माधवस्य हयोत्तमाः ।
द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११
ततस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते परंतपौ ।
शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयन्तौ परस्परम् ॥ १२
इषुजालावृतं व्योम चक्रतुः पुरुषर्षभौ ।
पूरयामासतुर्वीराबुभौ दश दिशः शरैः ।
मेघाविवातपापाये धाराभिरितरेतरम् ॥ १३
न स सूर्यस्तदा भाति न ववौ च समीरणः ।
इषुजालावृतं घोरमन्धकारं समन्ततः ॥ १४
अनाधृष्यमिवान्येषां शूराणामभवत्तदा ।
अन्धकारीकृते लोके द्रोणशैनेययोः शरैः ॥ १५
तयोः शीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा ।
नान्तरं शरवृष्टीनां ददृशे नरसिंहयोः ॥ १६
इषूणां सन्निपातेन शब्दो धाराभिघातजः ।
शुश्रुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ॥ १७
नाराचैर्व्यतिविद्धानां शराणां रूपमाबभौ ।
आशीविषविदष्टानां सर्पाणामिव भारत ॥ १८
तयोज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे युद्धशौण्डियोः ।
अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥ १९
उभयोस्तौ रथौ राजंस्ते चाश्वास्तौ च सारथी ।

अवाक्षिपन् अपनीतवन्तः ॥ ३६ ॥ सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अन्तरमवच्छेदः ॥ १६ ॥

रुक्मपुङ्खैः शरैश्छन्नाश्चित्ररूपा बभ्रुस्तदा ॥ २०
 निर्मलानामजिह्वानां नाराचानां विशांपते ।
 निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥ २१
 उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ।
 'निकृन्ततोः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणसात्यकयो रणे ॥' २२
 उभौ रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ ।
 स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुताविव वारणौ ।
 अन्योन्यमभ्यविध्येतां जीवितान्तकरैः शरैः ॥ २३
 गर्जितोत्कृष्टसन्नादाः शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनाः ।
 उपारमन्महाराज व्याजहार न कश्चन ॥ २४
 तुष्णींभूतान्यनीकानि योधा युद्धादुपारमन् ।
 ददर्श द्वैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो जनः ॥ २५
 रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातयः ।
 अवैक्षन्ताचलैर्नेत्रैः परिवार्य नरर्षभौ ॥ २६
 हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त तथानीकानि वाजिनाम् ।
 तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥ २७
 मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ।
 ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्मयैः ॥ २८
 वैजयन्तीपताकाभिः परिस्तोमाङ्गकम्बलैः ।
 विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥ २९
 जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च मूर्धसु ।
 गजानां कुम्भमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत ॥ ३०
 सबलाकाः सखद्योताः सैरावतशतहृदाः ।
 अदृश्यन्तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥ ३१
 अपश्यन्नसदीयाश्च ते च यौधिष्ठिराः स्थिताः ।
 तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ३२
 विमानाग्रगता देवा ब्रह्मसोमपुरोगमाः ।
 सिद्धचारणसङ्घाश्च विद्याधरमहोरगाः ॥ ३३
 'गन्धर्वा दानवा यक्षा राक्षसाप्सरसः खगाः ।'
 गतप्रत्यागताक्षैपैश्चित्रैरस्त्रविधातिभिः ।
 विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ३४

हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ महाबलौ ।
 अन्योन्यमभ्यविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥ ३५
 ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ।
 पत्रिभिः सुदृढैराशु धनुश्चैव महाद्युतेः ॥ ३६
 निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजोऽपरं धनुः ।
 सज्यं चकार तदपि चिच्छेदास्य स सात्यकिः ॥ ३७
 ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।
 सज्यं सज्यं धनुश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ३८
 एवमेकशतं छिन्नं धनुषां दृढधन्विना ।
 न चान्तरं तयोर्दृष्टं संधाने छेदनेऽपि च ॥ ३९
 ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ।
 युयुधानस्य राजेन्द्र मनसैतदचिन्तयत् ॥ ४०
 एतदस्त्रवलं रामे कार्तवीर्ये धनञ्जये ।
 भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदिदं सात्वतां वरे ॥ ४१
 तं चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ।
 लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसत्तमः ॥ ४२
 तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ।
 न तामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रचारिणः ॥ ४३
 देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च विशांपते ।
 सिद्धचारणसङ्घाश्च विद्रुद्रोणस्य कर्म तत् ॥ ४४
 ततोऽन्यद्वनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 अस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥ ४५
 तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहत्य स सात्यकिः ।
 जघान निशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४६
 तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वाऽन्यैरसमं रणे ।
 युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥ ४७
 यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति सात्यकिः ।
 तमाचार्योऽथ संभ्रान्तोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ४८
 ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ।
 वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ४९
 तदाग्रेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ।

रथवाहिन्यो रथसेनाः ॥ २७ ॥ वैजयन्ती विलक्षणाभिः पता-
 काभिः । परिस्तोमैर्वर्णकम्बलैः । अङ्गकम्बलैः सूक्ष्मकम्बलैः
 ॥ २९ ॥ ऐरावतमिन्द्रधनुः । ऐरावतोऽत्रमातङ्ग इत्युपक्रम्य नपुंसकं
 महेन्द्रस्य ऋजुदीर्घशरासने इति मेदिनी ॥ उष्णस्य पर्याये

अपगमे वागुराः जालानि समूहा इत्यावत् ॥ ३१ ॥ प्रत्या-
 गतं निवर्तनम् । आक्षेपः प्रहरणम् ॥ ३४ ॥ आलक्षयामा-
 सुर्लक्षितवन्तः ॥ ४३ ॥ विद्रुर्नेत्यनुषज्यते ॥ ४४ ॥ यो-
 गेन युक्त्या ॥ ४७ ॥

दिव्यमस्त्रं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥ ५०
 हाहाकारो महानासीदृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ।
 न विचेरुस्तदाऽऽकाशे भूतान्याकाशगान्यपि ॥ ५१
 अस्त्रे ते वारुणाग्नेये यदा बाणैः समाहिते ।
 न यावदभ्यपद्येतां व्यावर्तदथ भास्करः ॥ ५२
 ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 नकुलः सहदेवश्च पर्यरक्षन्त सात्यकिम् ॥ ५३
 धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ।
 मत्स्याः साल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजगमुरञ्जसा ॥ ५४

दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ।
 द्रोणमभ्युपपद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् ॥ ५५
 ततो युद्धमभूद्राजंस्तेषां तव च धन्विनाम् ।
 रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥ ५६
 सर्वमाविग्रमभवन्न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ५७
 तेनान्तरेण पार्थस्तु रणे जित्वा महारिपून् ।
 अतिक्रान्तस्तदा युद्धं कृत्वा पर्यवतस्थिवान् ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

अर्जुनेन रणाङ्कणे हयाप्यायनाय शरैः सरोनिर्माणम् ॥ १ ॥ तथा शरमयवेष्टमनिर्माणम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 'वर्तमाने तदा युद्धे द्रोणस्य सह पाण्डुभिः ।'
 परिवर्तमान आदित्ये तत्र सूर्ये च रश्मिभिः ।
 रजसा कीर्यमाणाश्च मन्दीभूताश्च क्रौरवाः ॥ १
 तिष्ठतां युध्यमानानां पुनरावर्ततामपि ।
 भज्यतां जयतां चैव जगाम तदहः शनैः ॥ २
 तथा तेषु विपक्तेषु सैन्येषु जयगृद्धिषु ।
 अर्जुनो वासुदेवश्च सैन्धवायैव जग्मतुः ॥ ३
 रथमार्गप्रमाणं तु कौन्तेयो निशितैः शरैः ।
 चकार यं च पन्थानं ययौ तेन जनार्दनः ॥ ४
 यत्रयत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः ।
 तत्रतत्रैव दीर्यन्ते सेनास्तव विशांपते ॥ ५
 रथशिक्षां तु दाशार्हो दर्शयामास वीर्यवान् ।
 उत्तमाधममध्यानि मण्डलानि विदर्शयन् ॥ ६
 ते तु नामाङ्किता बाणाः कालज्वलनसन्निभाः ।
 स्त्रायुनद्धाः सुपर्वाणः पृथवो दीर्घगामिनः ॥ ७
 वैणवाश्चायसाश्चोग्रा ग्रसन्तो विविधानरीन् ।
 रुधिरं पतगैः सार्धं प्राणिनां पपुराहवे ॥ ८
 रथस्थितोऽग्रतः क्रोशं यानस्यत्यर्जुनः शरान् ।

रथे क्रोशमतिक्रान्ते तस्य ते घ्नन्ति शात्रवान् ॥ ९
 तार्क्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिः साधुवाहिभिः ।
 यथाऽगच्छद्दृषीकेशः कृत्स्नं विस्सापयञ्जगत् ॥ १०
 न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशांपते ।
 नेन्द्रस्य न तु रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११
 नान्यस्य समरे राजन्गतपूर्वस्तथा रथः ।
 यथा ययावर्जुनस्य मनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२
 प्रविश्य तु रणे राजन्केशवः परवीरहा ।
 सेनामध्ये हयांस्तूर्णं चोदयामास भारत ॥ १३
 ततस्तस्य रथौघस्य मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः ।
 कृच्छ्रेण रथमूहुस्तं क्षुत्पिपासासमन्विताः ॥ १४
 क्षताश्च बहुभिः शस्त्रैर्युद्धशौण्डैरनेकशः ।
 मण्डलानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५
 हतानां वाजिनागानां रथानां च नरैः सह ।
 उपरिष्ठादतिक्रान्ताः शैलाभानां सहस्रशः ॥ १६
 'श्रमेण महता युक्तास्ते हया वातरंहसः ।
 मन्दवेगगता राजन्संवृत्तास्तत्र संयुगे ॥' १७
 एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भ्रातरौ नृप ।
 सहसेनौ समार्च्छेतां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥ १८

न यावदभ्यपद्येतां यावदेव न पराभूते । व्यावर्तत् मध्याह्नतः
 परावृत्तोऽभूत् ॥ ५२ ॥ अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

स्त्रायुनद्धाः सूक्ष्मचर्माग्रप्रथिताः ॥ ७ ॥ क्रोशं क्रोशमु-
 दिश्य ॥ ९ ॥

तावर्जुनं चतुःपथ्या सप्तत्या च जनार्दनम् ।
 शराणां च शतैरश्वानविध्येतां मुदान्वितौ ॥ १९
 तवर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
 आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २०
 ततस्तौ तु शरौघेण बीभत्सुं सहकेशवम् ।
 आच्छादयेतां संरन्ध्रौ सिंहनादं च चक्रतुः ॥ २१
 तयोस्तु धनुषी मुष्टौ भल्लाभ्यां श्वेतवाहनः ।
 चिच्छेद समरे तूर्णं भूय एव धनञ्जयः ।
 अथान्यैर्विशिखैस्तूर्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २२
 अथान्ये धनुषी राजनप्रगृह्य समरे तदा ।
 पाण्डवं भृशसंकुद्धावर्दयामासतुः शरैः ॥ २३
 तयोस्तु भृशसंकुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
 धनुषी चिच्छिदे तूर्णं भूय एव धनञ्जयः ॥ २४
 तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 जघानाश्चास्तथा सूतौ पाणीं च सपदानुगौ ॥ २५
 ज्येष्ठस्य च शिरः कायात्क्षुरग्रेण न्यकृन्तत ।
 स पपात हतः पृथ्व्यां वातरुण इव द्रुमः ॥ २६
 विन्दं तु निहतं दृष्ट्वा ह्यनुविन्दः प्रतापवान् ।
 हताश्वं रथमुत्सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २७
 अभ्यवर्तत संग्रामे आतुर्वधमनुस्सरन् ।
 गदया रथिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २८
 अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् ।
 स्पृष्ट्वा नाकम्पयत्क्रुद्धो मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २९
 तस्यार्जुनः शरैः पङ्क्तिर्ग्रीवां पादौ भुजौ शिरः ।
 निचकर्त स संछिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ ३०
 ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयो राजन्यपदानुगाः ।
 अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३१
 तानर्जुनः शरैस्तूर्णं निहत्य भरतर्षभ ।
 व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमालये ॥ ३२
 तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रादिव धनञ्जयः ।
 विवभौ जलदं हित्वा दिवाकर इवोदितः ॥ ३३
 तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।
 अभ्यवर्तन्त पार्थ च समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३४

श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
 सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३५
 तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरन्ध्रानुत्सयन्पुरुषर्षभः ।
 शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३६
 शरादिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
 किमिहानन्तरं कार्यं साधिष्ठं तव रोचते ॥ ३७
 ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
 भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३८
 मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्त्वं निबोध मे ।
 हयान्विमुच्य हि मुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥ ३९
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
 ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ४०
 अर्जुन उवाच ।
 अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
 त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४१
 सञ्जय उवाच ।
 सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनञ्जयः ।
 गाण्डीवं धनुरादाय तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ ४२
 तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
 इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥ ४३
 तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
 विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४४
 शस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
 छादयन्तः शरैः पार्थ मेघा इव दिवाकरम् ॥ ४५
 अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
 नरसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥ ४६
 तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्बलमदृश्यत ।
 यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥ ४७
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।
 इषुभिर्वहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४८
 तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशांपते ।
 संघर्षेण महाचिष्मान्पावकः समजायत ॥ ४९

तत्रतत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
 हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शन ॥ ५०
 संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे ।
 एकस्थैर्बहुभिः कुद्वैरूपमेव समजायत ॥ ५१
 शरोर्मिणं ध्वजावर्तं नागनक्रं दुरत्ययम् ।
 पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनम् ॥ ५२
 असङ्ख्येयमपारं च रजो नीरमतीव च ।
 उष्णीषकमठं छत्रपताकाफेनमालिनम् ॥ ५३
 रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलाचितम् ।
 वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्रिभिः समवारयत् ॥ ५४
 [धृतराष्ट्र उवाच ।
 अर्जुने धरणीं प्राप्ते हयहस्ते च केशवे ।
 एतदन्तरमासाद्य कथं पार्थो न घातितः ॥ ५५
 सञ्जय उवाच ।
 सद्यः पार्थिव पार्थेन निरुद्धाः सर्वपार्थिवाः ।
 रथस्था धरणीस्थेन वाक्यमच्छान्दसं यथा ॥ ५६]

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

श्रीकृष्णेनार्जुननिर्मितसरसि स्नापनादिनाऽऽप्यायितानां तुरगाणां पुनरथे योजनम् ॥ १ ॥ पुनरथमारुढयोः कृष्णा-
 र्जुनयोर्ययद्रथं प्रति गमनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सलिले जनिते तस्मिन्कौन्तेयेन महात्मना ।
 निस्तारिते द्विपत्सैन्ये कृते च शरवेष्मनि ॥ १
 वासुदेवो रथात्तूर्णमवतीर्य महाद्युतिः ।
 मोचयामास तुरगान्विबुधान्कङ्कपत्रिभिः ॥ २
 अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा साधुवादो महानभूत् ।
 सिद्धचारणसङ्घानां सैनिकानां च सर्वशः ॥ ३
 पदातिनं तु कौन्तेयं युध्यमानं महारथाः ।
 नाशकुवन्वारयितुं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४

आपतत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु ।
 नासंभ्रमत्तदा पार्थस्तदस्य पुरुषानति ॥ ५
 व्यसृजन्त शरौघांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः ।
 न चाव्यथत धर्मात्मा वासविः परवीरहा ॥ ६
 शतानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्यवान् ।
 आगतानग्रसत्पार्थः सरितः सागरो यथा ॥ ७
 अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च ।
 सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणामग्रसत्ताञ्शरोत्तमान् ॥ ८
 तत्तु पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः ।

वेलाभूतो मर्यादारूपः ॥ ५४ ॥ कुण्डलितास्त्रयः श्लोकाः झ.
 पाठे एव वर्तन्ते ॥ ५५ ॥ अलं पर्याप्तम् ॥ ५९ ॥ अभिहृत्य
 खात्वा । वाजिपानं अश्वपानीयम् ॥ ६० ॥ हंसकारण्डवाकीर्ण-
 मित्यादियोग्यतया वर्णनम् ॥ कुण्डलितौ द्वौ श्लोकौ घ. झ.

पाठयोरेव ॥ ६१ ॥ वंशः शालाधारकाष्ठम् । स्थूणा मध्य-
 स्तम्भः ॥ ६३ ॥ एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

पुरुषानति पुरुषेभ्योऽतिशयः । असंभ्रमत । उपसर्गात्पूर्व-
 मार्षोऽद् ॥ ५ ॥

अपूजयन्महाराज कौरवा महदद्भुतम् ॥ ९

कौरवा ऊचुः ।

किमद्भुततमं लोके भविताऽप्यथवा ह्यभूत् ।

यदश्वान्पार्थ गोविन्दौ पाययामासतू रणे ॥ १०

भयं विपुलमस्मासु तावधत्तां नरोत्तमौ ।

तेजो विदधतुश्चोग्रं यत्सैन्यं तावकं विभो ।

‘दधारैको रणे पार्थो वेलेवोद्भूतमर्णवम् ॥ ११

पार्थस्य शरसंछन्ने तस्मिन्सन्ननि भारत ।

आकाशमिव संप्राप्य विचेरुस्तत्र पक्षिणः ॥ १२

न चैनं युधि तिष्ठन्तं सैन्येषु तव मारिष ।

अभ्यद्रवत्सुसंकुद्धः पुमान्कश्चित्तु तावकः ॥ १३

सर्वे विमनसोऽभूवंस्तव योधा विशांपते ।

संप्रेक्ष्य तत्र गोविन्दं पाण्डवं च धनंजयम् ॥ १४

अथ सयन्हृषीकेशः स्त्रीमध्य इव भारत ।

अर्जुनेन कृते सङ्ख्ये शरगर्भगृहे तदा ॥ १५

उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्चान्पुष्करेक्षणः ।

मिषतां सर्वसैन्यानां त्वदीयानां विशांपते ॥ १६

‘उपावृत्त्योत्थितानश्चान्पाणिभ्यां पुष्करेक्षणः ।

संमार्जयन्नणे राजन्पश्यतां सर्वयोधिनाम् ॥ १७

तेषां श्रमं च ग्लानिं च वमथुं वेपथुं व्रणान् ।

सर्वं व्यपानुदत्कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि ॥ १८

शल्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान्हयान् ।

उपावर्त्य यथान्यायं पाययामास वारि सः ॥ १९

स ताल्लब्धोदकान्स्नाताञ्जग्धान्भान्विगतकृमान् ।

योजयामास संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ २०

स तं रथवरं शौरिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

समास्थाय महातेजाः सार्जुनः प्रययौ द्रुतम् ॥ २१

‘योजयित्वा हयांस्तस्य विधिदृष्टेन कर्मणा ।

रणे चचार गोविन्दस्तृणीकृत्य महारथान् ॥ २२

रथं रथवरस्याजौ युक्तं लब्धोदकैर्हयैः ।

दृष्ट्वा कुरुवलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥ २३

विनिःश्वसन्तस्ते राजन्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।

धिगहोऽतिगतः पार्थः कृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥ २४

तत्सैन्यं सर्वतो दृष्ट्वा रोमहर्षणमद्भुतम् ।

त्वरध्वमिति चाक्रन्दन्नैतदस्तीति चाब्रुवन् ॥ २५

सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितौ ।

बालः क्रीडनकेनेव कदर्थीकृत्य नो बलम् ॥ २६

कोशतां यतमानानामसंसक्तौ परंतपौ ।

दर्शयित्वाऽत्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥ २७

‘यथा दैवासुरे युद्धे तृणीकृत्य च दानवान् ।

इन्द्राविष्णू पुरा राजञ्जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥ २८

तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदाऽन्ये सैनिकाब्रुवन् ।

त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २९

रथं युद्धकृता हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।

जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥ ३०

तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।

अदृष्टपूर्वं संग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ ३१

सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।

दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥ ३२

विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।

इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ ३३

सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।

तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ ३४

ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।

विवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ ३५

तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।

नाशक्रुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ ३६

विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।

यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थं व्यलोडयत् ॥ ३७

गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।

बलाकामं तु दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३८

कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।

तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वाः प्रावहन्वातरंहसः ॥ ३९

ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिववृर्धनंजयम् ।

क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥ ४०

विदधतुर्दंशितवन्तौ ॥ ११ ॥ उपावर्तयत्परिलोडितवान् ॥ १६ ॥

श्रमं मनःकायखेदम् । ग्लानिं बलापचयम् । वमथुं फेनोद्गमम्

॥ १८ ॥ प्रावहन् अलकामन् ॥ ३९ ॥

सैन्येषु विप्रयातेषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
दुर्योधनोऽन्यथात्पार्थ त्वरमाणो महाहवे ॥ ४१
वातोद्भूतपताकं तं रथं जलदनिःस्वनम् ।

घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥ ४२
दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
शरार्ताश्च रणे योधाः शेकुः कृष्णौ न वीक्षितुम् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

जयद्रथं यियासोरर्जुनस्य दुर्योधनेन निरोधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

संसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सखचोदिताः ।
स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनञ्जयम् ॥ २
ये गताः पाण्डवं युद्धे रोषामर्षसमन्विताः ।
तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३
असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४
तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५
मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतक्लमौ ।
तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६
विमुक्तौ शस्त्रसंवाधाद्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ ७
अस्त्रसंवाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंवाधकारिणौ ॥ ८
विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्ज्वाविव ।
अक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥ ९
तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्योस्तयोः ।
नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १०
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥ ११
आशा बलवती राजन्सिन्धुराजस्य जीविते ।

द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥ १२
तामाशां विफलीकृत्य संतीर्णौ तौ परंतपौ ।
द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १३
अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।
निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं न शशंसिरे ॥ १४
मिथश्च समभाषेतामभीतौ भयवर्धनौ ।
जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥ १५
असौ मध्ये कृतः पङ्क्तिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न मे मोक्ष्यति सैन्धवः ॥ १६
यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह ।
तथाप्येनं निहंस्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥ १७
इति कृष्णौ महाबाहू मिथः कथयतां तदा ।
सिन्धुराजमवेक्षन्तौ त्वत्पुत्रा बहु चुक्रुशुः ॥ १८
अतीत्य मरुधन्वानं प्रयान्तौ तृषितौ गजौ ।
पीत्वा वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिंदमौ ॥ १९
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्य च पर्वतान् ।
वणिजाविव दृश्येतां हीनमृत्यू जरातिगौ ॥ २०
तथाहि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका वीक्ष्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वशः ॥ २१
द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् ।
अन्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२
विमुक्तौ सागरप्रख्याद्रोणानीकादरिंदमौ ।
अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्यार्णवं यथा ॥ २३
अस्त्रौघान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितात् ।

धिष्ठितं किंचिदवस्थितम् ॥ ४१ ॥ शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

अमर्षश्चिरानुबद्धः कोपः ॥ ३ ॥ प्रभाकरौ चन्द्रादित्यौ

॥ ५ ॥ मरुधन्वानं मरुस्थलम् ॥ १९ ॥

रोचमानावदृश्येतामिन्द्राग्रयोः सदृशौ रणे ॥ २४
 उद्भिन्नरुधिरौ कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
 शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारैरिवाचलौ ॥ २५
 द्रोणग्राहहृदान्मुक्तौ शक्त्याशीविषसंकटात् ।
 अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥ २६
 ज्याघोषतलनिर्हादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः ।
 द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू तिमिरादिव ॥ २७
 बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुषष्ठाः समुद्रगाः ।
 तपान्ते सरितः पूर्णा महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८
 'महाशैलोच्चयां घोरां लङ्घयित्वा महानदीम् ।
 निस्तीर्णवध्वगौ यद्वत्तद्वत्तौ तारितौ रणे ॥' २९
 इति कृष्णौ महेष्वासौ प्रशस्तौ लोकविश्रुतौ ।
 सर्वभूतान्यमन्यन्त द्रोणास्त्रबलवारणात् ॥ ३०
 जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघांसया ।
 रुहं वनान्ते लिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३१
 यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
 तव योधा महाराज हतमेव जयद्रथम् ॥ ३२
 लोहिताक्षौ महाबाहू संयुक्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
 सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥ ३३
 शौरेरभीषुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ।

तयोरासीत्प्रभा राजन्सूर्यपावकयोरिव ॥ ३४
 हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ।
 समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्येनयोरामिषं यथा ॥ ३५
 तौ तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तिके ।
 सहसा पेततुः क्रुद्धौ क्षिप्रं श्येनाविवामिषम् ॥ ३६
 तौ दृष्ट्वा तु व्यतिक्रान्तौ हृषीकेशधनञ्जयौ ।
 सिन्धुराजस्य रक्षार्थं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३७
 द्रोणेनावद्वक्त्रवचो राजा दुर्योधनस्ततः ।
 ययावेकरथेनाजौ हयसंस्कारवित्प्रभो ॥ ३८
 कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ।
 अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिप ॥ ३९
 ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ।
 प्रावाद्यन्त व्यतिक्रान्ते तव पुत्रे धनंजयम् ॥ ४०
 सिंहनादरवाश्चासञ्जङ्घशब्दविमिश्रिताः ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४१
 ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ।
 ते ग्राह्यन्त समरे दृष्ट्वा पुत्रं तव प्रभो ॥ ४२
 दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णो व्यतिक्रान्तं सहानुगम् ।
 अब्रवीदर्जुनं राजन्प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

दुर्योधने निरुन्धाने कृष्णेन तदुष्कृतानुस्मरणपूर्वकमर्जुनं प्रति तद्वधचोदना ॥ १ ॥ अर्जुनं प्रति दुर्योधनस्य वीरवादः ॥ २ ॥

वासुदेव उवाच ।
 दुर्योधनमतिक्रान्तमेतं पश्य धनञ्जय ।
 आपद्रुतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥ १
 दूरपाती महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
 दृढहस्तश्चित्रयोधी धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ २
 अत्यन्तमुखसंवृद्धो मानितश्च महारथैः ।
 कृती च सततं पार्थ नित्यं द्रष्टि च पाण्डवान् ॥ ३

सिन्धुः षष्ठी यासाम् । ताश्च शतद्रुविपाशेरावतीचन्द्रभागावि-
 तस्ताः । एताहि नितान्तदुस्तराः ॥ २८ ॥ रुहं निपाने इति ट.
 पाठः । रुहं निपाते इति क. पाठः ॥ ३१ ॥ अग्रतः प्रमुखे

तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
 अत्र नो द्यूतमायत्तं विजयायेतराय वा ॥ ४
 अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसंभृतम् ।
 एष मूलमनर्थानां पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ५
 सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपं पश्य साफल्यमात्मनः ।
 कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥ ६
 दिष्ट्या सिदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ।

॥ ३९ ॥ एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥
 नास्तीत्यर्जुनोत्तेजनम् ॥ १ ॥ आक्षेपं शरगोचरम् ॥ ६ ॥

यिथाऽयं जीवितं जह्यात्तथा कुरु धनंजय ॥ ७
 ऐश्वर्यमदसंमूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ।
 न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८
 त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ समुरासुरमानवाः ।
 नोत्सहन्ते रणे जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९
 स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथान्तिकम् ।
 जह्मेन त्वं महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥ १०
 एष ह्यनर्थे सततं पराक्रान्तस्तवानघ ।
 निकृत्या धर्मराजं च द्यूते वञ्चितवानयम् ॥ ११
 बहूनि सुनृशंसानि कृतान्येतेन मानद ।
 युष्मासु पापमतिना अपापेष्वपि नित्यदा ॥ १२
 तमनार्थं सदा क्रुद्धं पुरुषं कामरूपिणम् ।
 आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि पार्थाविचारयन् ॥ १३
 निकृत्या राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
 परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४
 दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परिवर्तते ।
 प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः ॥ १५
 दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हि त्वया सह ।
 दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा ह्यकामिताः ॥ १६
 तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् ।
 यथेन्द्रेण हतः पूर्वं जम्भो देवासुरे मृधे ॥ १७
 अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनार्थं भिद्यतामिदम् ।
 वैरस्य दिष्ट्या सहजं मूलं छिन्धि दुरात्मनाम् ॥ १८
 सञ्जय उवाच ।

तं तथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
 सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९
 येनैतदीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमकण्टकम् ।
 अप्यस्य युधि विक्रम्य छिन्द्यां मूर्धानमाहवे ॥ २०
 अपि तस्य ह्यनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ।
 कृष्णायाः शक्रुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१
 'अप्यहं तानि दुःखानि पूर्ववृत्तानि माधव ।
 दुर्योधनं रणे हत्वा प्रतिमोक्ष्ये कथञ्चन ॥' २२

इत्येवंवादिनौ कृष्णौ हृष्टौ श्वेतान्हयोत्तमान् ।
 प्रेषयामासतुः सङ्ख्ये प्रेप्सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २३
 तयोः समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
 न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २४
 तदस्य क्षत्रियाः कर्म सर्व एवाभ्यपूजयन् ।
 यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युघातौ न्यवारयत् ॥ २५
 ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशांपते ।
 महानादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २६
 तस्मिञ्जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ।
 कदर्थीकृत्य ते पुत्रः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २७
 आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण धन्विना ।
 संरम्भमगमद्भयः स च तस्मिन्परंतपः ॥ २८
 तौ दृष्ट्वा प्रतिस्मरन्धौ दुर्योधनधनञ्जयौ ।
 अभ्यवैक्षन्त राजानो भीमरूपाः समन्ततः ॥ २९
 दृष्ट्वा तु पार्थ संरब्धं वामुदेवं च मारिष ।
 ग्रहसन्नेव पुत्रस्ते योद्धुकामः समाह्वयत् ॥ ३०
 ततः ग्रहष्टौ दाशार्हः पाण्डवश्च धनञ्जयः ।
 व्यक्रोशेतां महानादं दध्मतुश्चाम्बुजोत्तमौ ॥ ३१
 तौ हृष्टरूपौ संग्रह्य कौरवेयास्तु सर्वशः ।
 निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३२
 शोकमापुः परं चैव कुरवः सर्व एव ते ।
 अमन्यन्त च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे हुतम् ॥ ३३
 तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते ग्रहष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
 हतो राजा हतो राजेत्युचिरे च भयार्दिताः ॥ ३४
 जनस्य सन्निनादं तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
 व्येतु वो भीरहं कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३५
 इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वाञ्जयापेक्षी नराधिपः ।
 पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३६
 पार्थ यच्छिक्षितं तेऽस्त्रं दिव्यं पार्थिवमेव च ।
 तद्दर्शय मयि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३७
 यद्गलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ।
 तत्कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३८

असत्परोक्षं कर्माणि कृतानि प्रवदन्ति ते ।

स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे ब्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

अर्जुनेन दुर्योधनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वाऽर्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १
वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
प्रतोदं चास्य भलेन छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ २
तं चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणि ॥ ३
तेषां नैष्कल्यमालोक्य पुनर्नव च पञ्च च ।
प्राहिणोन्निशितान्बाणांस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ४
अष्टाविंशांस्तु तान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्य निष्फलान्
अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५
अदृष्टपूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ।
त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६
कच्चिद्गण्डीवजः प्राणस्तथैव भरतर्षभ ।
मुष्टिश्च ते यथा पूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७
न वा कचिदयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः ।
तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
विस्मयो मे महान्पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
व्यर्थान्निपतितान्सङ्ख्ये दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९
वज्राशनिसमा घोराः परकायावभेदिनः ।
शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काऽद्य विडम्बना ॥ १०
अर्जुन उवाच ।

द्रोणेन नियतं कृष्ण धार्तराष्ट्रे निदर्शितम् ।
अन्ते विहितमस्त्राणामेतत्कवचधारणम् ॥ ११
अस्मिन्नन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि वर्मणि ।
एको द्रोणो हि वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२

स्वामिसत्कारो वीरप्रधानोऽयमिति यदन्यैः सत्करणं तेन
युक्तानि योग्यतां गतानि ॥ ३९ ॥ ब्यधिकशततमोऽध्यायः
॥ १०२ ॥

न शक्यमेतत्कवचं बाणैर्भेतुं कथंचन ।

अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मधवता युधि ॥ १३
जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् ।
यद्वृत्तं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते ॥ १४
तथा भविष्यद्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ।
न त्विदं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५
एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् ।
तिष्ठत्यभीतवत्सङ्ख्ये विभ्रत्कवचधारणाम् ॥ १६
यच्चत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेत्ति माधव ।
स्त्रीवदेष विभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥ १७
पश्य बाहोश्च मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन ।
पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८
इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवेशो वर्म भास्वरम् ।
तस्माद्बृहस्पतिः प्राप ततः प्राप पुरंदरः ॥ १९
पुनर्ददौ सुरपतिर्मह्यं वर्म ससंग्रहम् ।
दैवं यद्यस्य वर्मेतद्ब्रह्मणा वा स्वयं कृतम् ।
नैनं गोप्यति दुर्बुद्धिमद्य बाणहतं मया ॥ २०
सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वाऽर्जुनो बाणानभिमन्य व्यकर्षयत् ।
मानवास्त्रेण मानार्हस्तीक्ष्णावरणभेदिना ॥ २१
विकृष्यमाणांस्तेनैव धनुर्मध्यगताञ्छरान् ।
तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रधातिना ॥ २२
तान्निकृत्तानिषून्हृष्ट्वा दूरतो ब्रह्मवादिना ।
न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥ २३
नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन ।
अस्त्रं मामेव हन्याद्वि हन्याच्चापि बलं मम ॥ २४

गाण्डीवतो बाणाः इति ड. पाठः । गाण्डीवतः प्राणा इति
क. ट. पाठः ॥ ७ ॥ युक्तां अन्यप्रयुक्ताम् ॥ १७ ॥ ससंग्रहं
सोपदेशम् । दैवं देवैः कृतम् ॥ २० ॥

ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नवभिः शरैः ।
 अविध्यत रणे राजञ्शरैराशीविषोपमैः ॥ २५
 भूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ।
 शरवर्षेण महता ततोऽहृष्यन्त तावकाः ।
 चक्रुर्वादित्रनिनदान्सहनादरवांस्तथा ॥ २६
 ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृकिणी परिसंलिहन् ।
 नापश्यच्च ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्भर्मरक्षितम् ॥ २७
 ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सुमुक्तैरन्तकोपमैः ।
 ह्यांश्चकार निर्देहानुमौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २८
 धनुरस्याच्छिनत्तूर्णं हस्तावापं च वीर्यवान् ।
 रथं च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥ २९
 दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् ।
 आविध्यद्वस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ ३०
 [प्रयत्नो हि कौन्तयो नखमांसान्तरेषुभिः ।
 स वेदनाभिराविग्रः पलायनपरायणः ॥ ३१]
 तं कृच्छ्रामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा परमधन्विनः ।
 समापेतुः परीप्सन्तो धनञ्जयशरादितम् ॥ ३२
 तं रथैर्वहुसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः ।
 पदात्योघैश्च संरब्धैः परिववुर्धनंजयम् ॥ ३३
 अथ नार्जुनगोविन्दौ न रथो वा व्यदृश्यत ।
 अस्त्रवर्षेण महता शरौघैश्चापि संवृतौ ॥ ३४
 ततोऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्ने तां वरूथिनीम् ।
 तत्र व्यङ्गी कृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ॥ ३५
 ते हृता हन्यमानाश्च न्यगृह्णन्तं रथोत्तमम् ।
 सरथः स्तम्भितस्तथौ क्रोशमात्रे समन्ततः ॥ ३६
 ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवससुद्धे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

अर्जुनस्य भूरिश्रवःप्रभृतिभिरष्टभिर्बुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तावकास्त्वभिसंप्रेक्ष्य वृष्ण्यन्धककुरूद्रहौ ।

निर्देहान् निरुक्तावयवान् ॥ २८ ॥ नखमांसान्तरे इषुभिरावि-
 द्यदिति पूर्वैणान्वयः । संधिरार्पः । अयं श्लोकः झ. पाठ एवास्ति

धनुर्विष्कारयात्यर्थमहं ध्मास्यामि चाम्बुजम् ॥ ३७
 ततो विष्कार्य बलवद्गण्डीवं जघ्निवान्निपून् ।
 महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ॥ ३८
 पाञ्चजन्यं च बलवान्दध्मौ तारेण केशवः ।
 रजसा ध्वस्तपक्ष्मान्तः प्रखिन्नवदनो भृशम् ॥ ३९
 'तेनाच्युतोष्टपुटपूरितमारुतेन
 शङ्खान्तरोदरविबुद्धविनिःसृतेन ।
 नादेन सासुरवियत्सुरलोकपाल-
 मुद्विगमीश्वर जगत्स्फुटतीव सर्वम् ॥' ४०
 तस्य शङ्खस्य नादेन धनुषो निःस्वनेन च ।
 निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ॥ ४१
 तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाम्बुदः ।
 जयद्रथस्य गोप्तास्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ॥ ४२
 ते दृष्ट्वा सहसा पार्थ गोप्ताः सैन्धवस्य तु ।
 चक्रुर्नादान्महेष्वासाः कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥ ४३
 बाणशब्दरवांश्चोग्रांन्विमिश्राञ्शङ्खनिःस्वनैः ।
 प्रादुश्चकुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४४
 तं श्रुत्वा निनदं धोरं तावकानां समुत्थितम् ।
 प्रदध्मतुः शङ्खवरौ वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४५
 तेन शब्देन महता पूरितेयं वसुंधरा ।
 सशैला सार्णवद्वीपा सपाताला विशांपते ॥ ४६
 स शब्दो भरतश्रेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
 प्रतिसखान तत्रैव कुरुपाण्डवयोर्वले ॥ ४७
 तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनञ्जयौ ।
 संभ्रमं परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४८
 अथ कृष्णौ महाभागौ तावका वीक्ष्य दंशितौ ।
 अभ्यद्रवन्त संकुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४९

सत्वरास्तौ जिघांसन्तस्तथैव विजयः परान् ॥ १
 सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैः स्वनवद्भिर्महारथैः ।

॥ ३१ ॥ क्रोशमात्रे सैन्धवतोर्थात् ॥ ३६ ॥ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
 वैयाघ्रैर्वाग्रचर्मचित्रैः ॥ २ ॥

दीपयन्तो दिशः सर्वा ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥ २
 रुक्मपुङ्खैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते ।
 कूजद्भिरतुलान्नादानरोषितैरुरगैरिव ॥ ३
 भूरिश्रवाः शलः कर्णो वृषसेनो जयद्रथः ।
 कृपश्च मद्राजश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ॥ ४
 ते पिबन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः ।
 व्यराजयन्दश दिशो वैयाघ्रैर्हमचन्द्रकैः ॥ ५
 ते दंशिताः सुसंरब्धा रथैर्मघौघनिःस्वनैः ।
 समावृण्वन्दश दिशः पार्थस्य निशितैः शरैः ॥ ६
 कौलतका हयाश्चित्रा वहन्तस्तान्महारथान् ।
 व्यशोभन्त तदा शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥ ७
 आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ।
 पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च हयोत्तमैः ॥ ८
 कुरुयोधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः ।
 धनञ्जयरथं शीघ्रं सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ ९
 ते प्रगृह्य महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
 पूरयन्तो दिवं राजन्पृथिवीं च ससागराम् ॥ १०
 तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनञ्जयौ ।
 प्रवरौ सर्वदेवानां सर्वशङ्खवरौ भुवि ॥ ११
 देवदत्तं च कौन्तेयः पाञ्चजन्यं च केशवः ।
 शब्दस्तु देवदत्तस्य धनञ्जयसमीरितः ॥ १२
 पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्चैव समावृणोत् ।
 तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेवसमीरितः ॥ १३
 सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ।
 तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसंकुले ॥ १४
 भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ।
 प्रवादितासु भेरीषु झञ्जरेष्वानकेषु च ॥ १५
 मृदङ्गेष्वपि राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः ।
 महारथसमाख्याता दुर्योधनहितैषिणः ॥ १६
 अमृष्यमाणास्तं शब्दं कुद्धाः परमधन्विनः ।
 कर्णादयो महेष्वासास्त्वत्सैन्यपरिरक्षिणः ॥ १७
 अमर्षिता महाशङ्खान्दध्मुर्वरा महारथाः ।

कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥ १८
 बभूव तव तत्सैन्यं शङ्खशब्दे समीरिते ।
 उद्विग्नरथनागाश्वमस्त्रस्थमिव चाभिभो ॥ १९
 तत्प्रहृष्टजनाबाधं भेरीशङ्खनिनादितम् ।
 बभूव भृशमुद्विग्नं निर्घातैरिव संवृतम् ॥ २०
 स शब्दः सुमहान्राजन्दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
 त्रासयामास तत्सैन्यं युगान्त इव संभृतः ॥ २१
 ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते महारथाः ।
 जयद्रथस्य रक्षार्थं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २२
 ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् ।
 अर्जुनं च त्रिभिर्मल्लैर्ध्वजमश्वान् पञ्चभिः ॥ २३
 तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः पङ्क्तिरताडयत् ।
 अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनार्दने ॥ २४
 कर्णं च दशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिस्तथा ।
 शल्यस्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २५
 गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध पाण्डवम् ।
 भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्हमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २६
 कर्णो द्वात्रिंशता चैव वृषसेनश्च सप्तभिः ।
 जयद्रथस्त्रिसप्तत्या कृपश्च दशभिः शरैः ।
 मद्राजश्च दशभिर्विव्यधुः फल्गुनं रणे ॥ २७
 ततः शराणां षष्ठ्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ।
 वासुदेवं च विंशत्या पुनः पार्थं च पञ्चभिः ॥ २८
 ग्रहसंस्तु नरव्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
 प्रत्यविध्यत्स तान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २९
 कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
 शल्यस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे व्यकृन्तत ॥ ३०
 सौमदत्तिं त्रिभिर्विद्ध्वा शल्यं च दशभिः शरैः ।
 शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः ॥ ३१
 गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्धवं च शतेन ह ।
 पुनर्द्रौणिं च सप्तत्या शराणां सोऽभ्यताडयत् ॥ ३२
 भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदं चिच्छिदे हरेः ।
 अर्जुनं च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान ह ॥ ३३

कौलतकाः कुलतदेशजाः पार्वतीयसमानलक्षणाः ॥ ७ ॥

आजानेयैः कुलीनैः । नदीजैर्नदीतीरजैः ॥ ८ ॥

द्रोण० २०

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

ततः शरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीन्ध्वेतवाहनः ।

प्रत्यपेधदुतं क्रुद्धो महावातो घनानिव ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

सञ्जयेन रथानां ध्वजवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

ध्वजान्वहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ।

पार्थानां मामकानां च तान्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १

सञ्जय उवाच ।

ध्वजान्वहुविधाकाराञ्छृणु तेषां महात्मनाम् ।

रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥ २

तेषां तु रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः ।

प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥ ३

काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलङ्कृताः ।

काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरैः ॥ ४

अनेकवर्णा विविधा ध्वजाः परमशोभनाः ।

ते ध्वजाः संवृतास्तेषां पताकाभिः समन्ततः ।

नानावर्णविरागाभिः शुशुभुः सर्वतो वृताः ॥ ५

पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ।

नृत्यमाना व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः ॥ ६

इन्द्रायुधसवर्णाभाः पताका भरतर्षभ ।

दोभूयमाना रथिनां शोभयन्ति महारथान् ॥ ७

सिंहलाङ्गूल उग्रास्यो ध्वजो वानरलक्षणः ।

धनञ्जयस्य संग्रामे प्रत्यदृश्यत भारत ॥ ८

स वानरध्वजो राजन्पताकाभिरलङ्कृतः ।

त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥ ९

तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ।

ध्वजाग्रं समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् ॥ १०

काञ्चनं पवनोद्धूतं शक्रध्वजसमप्रभम् ।

नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्ष्म समुच्छ्रितम् ॥ ११

हस्तिकक्ष्या पुनर्हैमी बभूवाधिरथेर्ध्वजः ।

आहवे खं महाराज ददृशे पूरयन्निव ॥ १२

पताकी काञ्चनः स्रग्वी ध्वजः कर्णस्य संयुगे ।

नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरितः ॥ १३

आचार्यस्य तु पाण्डूनां ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।

गोवृषो गौतमस्यासीत्कृपस्य सुपरिष्कृतः ॥ १४

स तेन भ्राजते राजन्गोवृषेण महारथः ।

त्रिपुरघ्नरथो यद्वद्रोवृषेण विराजता ॥ १५

मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ।

व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमुपशोभयन् ॥ १६

तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ।

यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ॥ १७

मद्रराजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ।

सौवर्णीं प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् ॥ १८

सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ।

सर्वबीजविरूढेव यथा सीता श्रिया वृता ॥ १९

वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ।

ध्वजाग्रे लोहिताङ्गाभो हेमजालपरिष्कृतः ॥ २०

शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ।

यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स शोभते ॥ २१

सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ।

ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते ॥ २२

स यूपः काञ्चनो राजन्सौमदत्तेर्विराजते ।

राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः ॥ २३

शल्यस्य तु महाराज राजतो द्विरदो महान् ।

केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ २४

स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ।

यथा श्वेतो महानागो देवराजचर्मं तथा ॥ २५

नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसंवृतः ।

किङ्किणीशतसंज्ञादो भ्राजंश्चित्रो रथोत्तमे ॥ २६
 व्यभ्राजत भृशं राजन्पुत्रस्तव विशांपते ।
 ध्वजेन महता सङ्ख्ये कुरूणामृषभस्तदा ॥ २७
 नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ।
 व्यदीपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसन्निभाः ॥ २८
 दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेक एव महाकपिः ।
 अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव शंभुना ॥ २९
 ततश्चित्राणि शुभ्राणि सुमहान्ति महारथाः ।
 कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थं परंतपाः ॥ ३०
 तथैव धनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ।
 गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३१
 तवापराधाद्राजानो निहता बहुशो युधि ।
 नानादिग्भ्यः समाहूताः सहयाः सरथद्विपाः ॥ ३२

तेषामासीद्व्यतिक्षेपो गजर्तामितरेतरम् ।
 दुर्योधनमुखानां च पाण्डूनामृषभस्य च ॥ ३३
 तत्राद्भुतं परं चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ।
 यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छद्भीतवत् ॥ ३४
 अशोभत महाबाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
 जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रो जिघांसुश्च जयद्रथम् ॥ ३५
 तत्रार्जुनो नरव्याघ्रः शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ।
 अदृश्यांस्तावकान्योधान्प्रचक्रे शत्रुतापनः ॥ ३६
 ततस्तेऽपि नरव्याघ्राः पार्थ सर्वे महारथाः ।
 अदृश्यं समरे चक्रुः सायकौघैः समन्ततः ॥ ३७
 संवृते नरसिंहैस्तु कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
 महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निःस्वनः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

द्रोणयुधिष्ठिरयोर्युद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 अर्जुने सैन्धवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
 पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत सञ्जय ॥ १
 सञ्जय उवाच ।
 अपराङ्गे महाराज संग्रामे रोमहर्षणे ।
 पाञ्चालानां कुरूणां च द्रोणघ्नतमवर्तत ॥ २
 पाञ्चाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ।
 अभ्यमुञ्चन्त गर्जन्तः शरवर्षाणि मारिष ॥ ३
 ततस्तु तुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्तताद्भुतः ।
 पाञ्चालानां कुरूणां च घोरो देवासुरोपमः ॥ ४
 सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
 तदनीकं विभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ॥ ५
 द्रोणस्य रथपर्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।
 कम्पयन्तोऽभ्यवर्तन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६
 तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।

विमुञ्चन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसन्निभान् ॥ ७
 तं तु प्रत्युद्ययौ शीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशः ।
 विमुञ्चन्निशितान्बाणाञ्छतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८
 धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
 त्वरितोऽभ्यद्रवद्रोणं महेन्द्रमिव शम्बरः ॥ ९
 तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
 वीरधन्वा महेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १०
 युधिष्ठिरं महाराजं जिगीषुं समवस्थितम् ।
 सहानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत वीर्यवान् ॥ ११
 नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं पराक्रमी ।
 अभ्यगच्छत्समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥ १२
 सहदेवं तथाऽऽयान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
 शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥ १३
 सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
 शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १४

व्यतिक्षेपः अन्योन्याभिघातः ॥ ३३ ॥ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

द्रोणे युद्धमवर्तत क. ड. पाठः । घोरे युद्धमवर्तत इति ट. पाठः ॥ २ ॥ कम्पयन्तो भुवमिति शेषः ॥ ६ ॥

द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
 संरब्धान् रथिनः श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५
 भीमसेनं तदा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकः ।
 प्रत्यवारयदायान्तमार्यशृङ्गिर्महाबलः ॥ १६
 तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
 यादृगेव पुरावृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥ १७
 ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
 आजग्ने भरतश्रेष्ठः सर्वमर्मसु भारत ॥ १८
 तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
 रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥ १९
 अदृश्यं समरे चक्रे राजानं सायकोत्तमैः ।
 साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ २०
 ताञ्शरान्द्रोणमुक्तास्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
 अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २१
 ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
 चिच्छेद समरे धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२
 अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
 शरैरनेकसाहसैः पूरयामास सर्वतः ॥ २३
 अदृश्यं वीक्ष्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
 सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४
 केचिच्चैनममन्यन्त तथैव विमुखीकृतम् ।
 हतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन महात्मना ॥ २५
 स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ।
 आददेऽन्यद्वनुर्दिव्यं भारद्वाजं वेगवत्तरम् ॥ २६
 ततस्तान्सायकांस्तत्र द्रोणनुन्नान्सहस्रशः ।
 चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७
 छित्त्वा तु ताञ्शरान् राजन्कोधसंरक्तलोचनः ।
 शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारिणीम् ।
 स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥ २८
 समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ।
 नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ २९
 शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।

स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३०
 सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसन्निभा ।
 प्रज्वालयन्ती गगनं दिशः सप्रदिशस्तथा ।
 द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥ ३१
 तामापतन्तीं सहसा दृष्ट्वा द्रोणो विशांपते ।
 प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ३२
 तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
 जगाम स्यन्दनं तूर्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ॥ ३३
 ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम् ।
 अशामयन्महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष ॥ ३४
 विद्ध्वा तं च रणे द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन चिच्छेदास्य महद्भुजः ॥ ३५
 तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥ ३६
 तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
 गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेप च परंतप ॥ ३७
 ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ।
 संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥ ३८
 ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ।
 चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयाज्जग्ने शरोत्तमैः ॥ ३९
 चिच्छेदैकेन भलेन धनुश्चेन्द्रध्वजोपमम् ।
 केतुमेकेन चिच्छेद पाण्डवं चार्दयन्निभिः ॥ ४०
 हताश्चातु रथात्तूर्णमवपुत्य युधिष्ठिरः ।
 तस्यावूर्ध्वभुजो राजा व्यायुधो भरतर्षभ ॥ ४१
 विरथं तं समालोक्य व्यायुधं च विशेषतः ।
 द्रोणो व्यमोहयच्छत्रुसर्वसैन्यानि चाभिभो ॥ ४२
 मुञ्चंश्चेष्टुगणांस्तीक्ष्णाँल्लघुहस्तो दृढव्रतः ।
 अभिदुद्राव राजानं सिंहो मृगमिवोल्बणः ॥ ४३
 तमभिदुतमालोक्य द्रोणेनाभिघातिना ।
 हाहेति सुमहाञ्शब्दः पाण्डूनां समजायत ॥ ४४
 हतो राजा हतो राजा भारद्वाजेन मारिष ।
 इत्यासीत्सुमहाञ्शब्दः पाण्डुसैन्यस्य सर्वतः ॥ ४५

ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।

अपायाज्वनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

बृहत्क्षत्रमथायान्तं केकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥ १
बृहत्क्षत्रस्तु तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने त्वरितो राजन्द्रोणानीकविभित्सया ॥ २
क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः केकयस्य महात्मनः ।
धनुश्चिच्छेद भलेन पीतेन निशितेन ह ॥ ३
अथैनं छिन्नधन्वानं शरेणानतपर्वणा ।
विव्याध समरे तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४
अथान्यद्भनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव ।
व्यश्वसूतरथं चक्रे क्षेमधूर्तिं महारथम् ॥ ५
ततोऽपरेण भलेन पीतेन निशितेन च ।
जहार नृपतेः कायाच्छिरोऽज्ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६
तच्छिन्नं सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्धजम् ।
सकिरीटं महीं प्राप्य बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७
तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्रो महारथः ।
सहसाऽभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८
धृष्टकेतुं तथाऽऽयान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी ।
वीरधन्वा महेष्वासो वारयामास भारत ॥ ९
तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तरस्त्रिनौ ।
शरैरनेकसाहसैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १०
तावुभौ नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् ।
महावने तीव्रमदौ वारणाविव यूथपौ ॥ ११
गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२
तद्युद्धमासीत्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशांपते ।
सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयाद्भुतदर्शनम् ॥ १३
वीरधन्वा ततः क्रुद्धो धृष्टकेतोः शरासनम् ।
द्विधा चिच्छेद भलेन प्रहसन्निव भारत ॥ १४

तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं चेदिराजो महारथः ।
शक्तिं जग्राह विपुलां हेमदण्डामयस्सयीम् ॥ १५
तां तु शक्तिं महावीर्यां दोर्भ्यामायम्य भारत ।
चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथं प्रति ॥ १६
तथा तु वीरधातिन्या शक्त्या त्वभिहतो भृशम् ।
निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं निपपात रथान्महीम् ॥ १७
तस्मिन्निनिहते वीरे त्रैगर्तानां महारथे ।
बलं तेऽभज्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥ १८
सहदेवे ततः षष्टिं सायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ।
ननाद च महानादं तर्जयन्पाण्डवं रणे ॥ १९
माद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मुखं च शितैः शरैः ।
भ्राता भ्रातरमायत्तो विव्याध प्रहसन्निव ॥ २०
तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवं महाबलम् ।
दुर्मुखो नवभिर्वाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१
दुर्मुखस्य तु भलेन छित्त्वा केतुं महाबलः ।
जघान चतुरो बाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ २२
अथापरेण भलेन पीतेन निशितेन ह ।
चिच्छेद सारथेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौरव्यस्य महद्भुजः ।
सहदेवो रणे छित्त्वा तं च विव्याध पञ्चभिः ॥ २४
हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा दुर्मुखो विमनास्तदा ।
आरूरोह रथं राजन्निरमित्रस्य भारत ॥ २५
सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमित्रं महाहवे ।
जघान पृथुधारेण भलेन परवीरहा ॥ २६
स पपात रथोपस्थान्निरमित्रो जनेश्वरः ।
त्रिगर्तराजस्य सुतो व्यथयंस्त्व वाहिनीम् ॥ २७
तं तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो व्यरोचत ।
यथा दाशरथी रामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८
हाहाकारो महानासीत्त्रिगर्तानां जनेश्वर ।

राजपुत्रं हतं दृष्ट्वा निरमित्रं महारथम् ॥ २९
 नकुलस्ते सुतं राजन्विकर्णं पृथुलोचनम् ।
 मुहूर्ताजितवाँल्लोके तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३०
 सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१
 तान्निवार्य शराञ्छूरः शैनेयः कृतहस्तवत् ।
 साश्वसूतध्वजं बाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२
 कुमारे निहते तस्मिन्मागधस्य सुते प्रभो ।
 मागधाः सर्वतो यत्ता युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३
 विसृजन्तः शरांश्चैव तोमरांश्च सहस्रशः ।
 भिण्डिपालांस्तथा प्रासान्मुद्ररान्मुसलानपि ।

अयोधयन्त्रणे शूराः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ॥ ३४
 तांस्तु सर्वान्स बलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
 नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ ३५
 मागधान्द्रवतो दृष्ट्वा हतशेषान्समन्ततः ।
 बलं तेऽभज्यत विभो युयुधानशरार्दितम् ॥ ३६
 नाशयित्वा रणे सैन्यं त्वदीयं तु समन्ततः ।
 विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत महायशाः ॥ ३७
 भज्यमानं बलं राजन्सात्वतेन महात्मना ।
 नाभ्यवर्तत युद्धाय त्रासितं दीर्घबाहुना ॥ ३८
 ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोदृत्य चक्षुषी ।
 सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

द्रौपदेयैः शलवधः ॥ १ ॥ भीमसेनेनालम्बुसपराजयः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ।
 एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १
 ते पीडिता भृशं तेन रौद्रेण सहसा विभो ।
 प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स किञ्चन ॥ २
 नाकुलिश्च शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
 द्वाभ्यां विद्ध्वाऽनदद्भुष्टः शराभ्यां शत्रुकर्शनः ॥ ३
 तथेतरे रणे यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
 विव्यधुः समरे तूर्णं सौमदत्तिममर्षणम् ॥ ४
 स तान्प्रति महाराज पञ्च चिक्षेप सायकान् ।
 एकैकं हृदि चाजग्रे एकैकेन महायशाः ॥ ५
 ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्ध्वा महात्मना ।
 परिवार्य रणे वीरं विव्यधुः सायकैर्मृशम् ॥ ६
 आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
 प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ७
 भीमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
 ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ ८
 यौधिष्ठिरिर्ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।

नाकुलिश्चाथ यन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९
 साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
 क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महात्मनः ॥ १०
 तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
 अभासयद्रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥ ११
 सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
 वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुदुवुरनेकधा ॥ १२
 अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
 योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥ १३
 संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।
 विस्मयः सर्वभूतानां भयं चासीत्सुदारुणम् ॥ १४
 आश्चर्यशृङ्गिततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
 विव्याध प्रहसन्राजन्राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५
 तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
 अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥ १६
 स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 भीमान्परिजघानाशु रथांस्त्रिशतमाहवे ।

सौमदत्तेः शलस्य ॥ १२ ॥

पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥ १७
 सोऽतिविद्वस्तथा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
 निषसाद रथोपस्थे मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतः ॥ १८
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्च्छितः ।
 विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ।
 अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥ १९
 स विद्वो बहुभिर्वाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
 शुशुभे सर्वतो राजन्प्रफुल्ल इव किंशुकः ॥ २०
 स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
 स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ।
 घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ॥ २१
 तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२
 वको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
 परोक्षं मम तद्बुद्धं यद्वाता मे हतस्त्वया ॥ २३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानं गतस्तदा ।
 महता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥ २४
 भीमस्तु समरे राजन्नदृश्ये राक्षसे तदा ।
 आकाशं पूरयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २५
 स वध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथमास्थितः ।
 जगाम धरणीं चैव क्षुद्रः खं सहसाऽगमत् ॥ २६
 उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबहूनि च ।
 अणुर्बृहत्पुनः स्थूलो नादान्मुञ्चन्निवाम्बुदः ॥ २७
 [निपेतुर्गनाच्चैव शरधाराः सहस्रशः ।
 शक्तयः कणपाः प्रासाः शूलपट्टसतोमराः ॥ २८
 शतघ्न्यः परिधाश्चैव भिण्डिपालाः परश्वथाः ।
 शिलाः खड्गा गुडाश्चैव ऋष्टीर्वज्राणि चैव ह ॥ २९
 सा राक्षसविमृष्टा तु शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा ।

जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान्रणमूर्धनि ॥ ३०]
 उच्चावचास्तथा वाचो व्याजहार समन्ततः ।
 तेन पाण्डवसैन्यानां मूर्दिता युधि वारणाः ॥ ३१
 हयाश्च बहवो राजन्पत्तयश्च तथा पुनः ।
 रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य नृन्नाः स्म सायकैः ॥ ३२
 शोणितोदां रथावर्ता हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
 छत्रहंसां कर्दमिनीं बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥ ३३
 नदीं प्रवर्तयामास रक्षोगणसमाकुलाम् ।
 बहन्तीं बहुधा राजश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ३४
 तं तथा समरे राजन्विचरन्तमभीतवत् ।
 पाण्डवा भृशसंविभ्राः प्रापश्यन्तस्य विक्रमम् ॥ ३५
 तावकानां तु सैन्यानां प्रहर्षः समजायत ।
 वादित्रनिनदश्चोग्रः सुमहान्रोमहर्षणः ॥ ३६
 तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः ।
 नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ ३७
 ततः क्रोधाभिताम्राक्षो निर्दहन्निव पावकः ।
 संदधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्टेव मारुतिः ॥ ३८
 ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्समन्ततः ।
 तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रवः सुमहानभूत् ॥ ३९
 तदस्त्रं प्रेरितं तेन भीमसेनेन संयुगे ।
 राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत् ॥ ४०
 स वध्यमानो बहुधा भीमसेनेन राक्षसः ।
 संत्यज्य समरे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ४१
 तस्मिंस्तु निर्जिते राजन्राक्षसेन्द्रे महात्मना ।
 अनादयन्सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतो दिशम् ॥ ४२
 अपूजयन्मारुतिं च सिंहस्थास्ते महाबलम् ।
 प्रह्लादमिव दैतेया यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

घटोत्कचेनालम्बुसवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

‘किरन्तं शरवर्षाणि रोषाद्द्रोणं महाहवे ।

वृहत् वृहन् ॥ २७ ॥ कुण्डलितः पाठो ड. झ. अ. पुस्तकेषु दृश्यते

वित्रासयन्तं तां सेनां कौन्तेयानां महीपते ॥ १
 दृष्ट्वा ततो महेष्वासो निघ्नन्तं च रथान्भृशम् ।

॥ २८ ॥ ऋष्टीः ऋष्टयः ॥ २९ ॥ अष्टाधिकशततमोऽध्यायः १०८

- घटोत्कचो महाबाहू रणायाभिजगाम ह ॥ २
 पिशाचवदनैर्युक्तं रथं काञ्चनभूषितम् ।
 समास्थाय महाराज नानाप्रहरणैर्युतः ॥ ३
 दंशितस्तपनीयेन कवचेन सुवर्चसा ।
 भूषणैराचिताङ्गश्च नदन्निव च तोयदः ॥ ४
 हैडिम्बेयः सुसंकुद्धो द्रोणमभ्यद्रवद्वली ।
 तमभ्यधावदायान्तं कुद्धरूपमलम्बुसः ॥ ५
 ऋक्षचर्मपरिक्षिप्तं रथमास्थाय दंशितः ।
 रक्तोष्ठः सधनुष्पाणिः प्रांशुः कल्प इव स्थितः ॥ ६
 क्षिपञ्छतघ्नीर्विपुला मुसलोपमतोमरान् ।
 मुसण्ठीर्वहुलाश्चैव त्रिशूलानपि पट्टसान् ॥ ७
 कर्पराञ्छतधारांश्च पिनाकान्विविधांस्तथा ।
 चक्राणि च क्षुरग्राणि क्षेपणीश्च कटकुटान् ॥ ८
 नाराचान्विविधानस्यन्सकङ्कोलकवायसान् ।
 चिक्षेप धनुरादाय निनदन्भैरवात्रवान् ॥ ९
 तं रौद्रं क्रूरमायान्तं दृष्ट्वा कालमिवागतम् ।
 प्राद्रवद्भयसंविशा राजन्पाण्डववाहिनी ॥ १०
 सात्यकिस्तु रथव्याघ्रो दृष्ट्वा तं राक्षसं युधि ।
 अभ्ययादमरप्रख्यो भ्रामयित्वा महद्वनुः ॥ ११
 अभ्यद्रवच्च तद्रक्षस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं सोऽस्त्रवर्षैरवाकिरत् ॥ १२
 ततः पाण्डवसैन्यानि विद्रुतान्यथ भारत ।
 निरीक्ष्याभ्यद्रवत्तूर्णं त्वरमाणो घटोत्कचः ॥ १३
 चिक्षेप च गदाशक्तीस्तोमरानथ पट्टसान् ।
 हेमचित्रत्सरुनुग्रान्खड्गानाकाशसप्रभान् ॥ १४
 अन्योन्यमारादालोक्य राक्षसौ तौ महाबलौ ।
 भैरवं नदतुर्नादानस्तोयाविव तोयदौ ॥ १५
 ततः प्रववृते युद्धं घोरं राक्षससिंहयोः ।
 यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥ १६
 स शक्तीश्च पिनाकांश्च वज्रान्खड्गान्परश्वथान् ।
 अन्योन्यमभिसंकुद्धौ तदा व्यसृजतामुभौ ॥ १७
 आकृष्यमाणे धनुषि तयोर्बाहुबलेन च ।
 यत्रेणेव तदा राजन्भृशं नादान्प्रचक्रतुः ॥ १८
 अलम्बुसस्ततश्चक्रं कृतान्तज्वलनप्रभम् ।
 घटोत्कचाय चिक्षेप यत्नमास्थाय वीर्यवान् ॥ १९
 तद्भैरवसेनिः संप्रेक्ष्य चक्रं वेगवदन्तरे ।
 गदया ताडयामास तद्दीर्घं शतधाऽभवत् ॥ २०
 ततोऽग्निचूर्णैः सहसा चक्रघातविनिःसृतैः ।
 दंशकैरिव सा सेना पतद्भिर्भृशसंकुला ॥ २१
 ततः प्रतिहते चक्रे स वीरो रोषसंकुलः ।
 प्राहिणोत्तरसा शूलं शक्तीर्दशशतं तदा ॥ २२
 ज्वलन्तीश्च किरन्तीश्च ज्वालामालाः समन्ततः ।
 युगान्तोल्कानिभास्तीक्ष्णा हेमदण्डा महाखनाः ॥
 ताश्चापतन्तीः संप्रेक्ष्य राक्षसस्य घटोत्कचः ।
 अर्धचन्द्रैः प्रचिच्छेद नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ॥ २४
 ततो रोषपरीताङ्गः प्रमुमोच स राक्षसः ।
 शरवर्षं महाघोरं घटोत्कचरथं प्रति ॥ २५
 तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
 कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २६
 अलम्बुसो भृशं कुद्धो घटोत्कचमताडयत् ॥ २७
 तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।
 यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोः प्रभो ॥ २८
 घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
 अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्वनदन्मुहुः ॥ २९
 तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बि युद्धदुर्मदम् ।
 विद्ध्वा विद्ध्वाऽनदद्दृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ३०
 तथा तौ भृशसंकुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
 निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ३१
 मायाशतसृजौ नित्यं मोहयन्तौ परस्परम् ।
 मायायुद्धेषु कुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ३२
 यांयां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
 तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्नवान् ॥ ३३
 तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
 अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाऽकुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ३४
 त एनं भृशसंविशाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
 अभ्यद्रवन्त संकुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ३५
 त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।

सर्वतो व्यकिरन्वाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ ३६
 स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
 तस्माद्रथत्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ३७
 स विष्फार्य धनुर्धोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
 मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ॥ ३८
 युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ।
 नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
 पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ ३९
 तं भीमसेनो नवभिः सहदेवस्तु पञ्चभिः ।
 युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
 नकुलस्तु चतुःपञ्चा द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ४०
 हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
 पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ ४१
 तस्य नादेन महता कम्पितेयं वसुंधरा ।
 सपर्वतवना राजन्सपादपजलाशया ॥ ४२
 सोऽतिविद्धो महेष्वासैः सर्वतस्तैर्महारथैः ।
 प्रतिविव्याध तान्सर्वान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ४३
 तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ।
 हैडिम्बो भरतश्रेष्ठ शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४४
 सोऽतिविद्धो बलवता राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
 व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं रुक्मपुङ्खाञ्जिशलाशितान् ॥
 ते शरा नतपर्वाणो भैमसेनिविनिर्भिदः ।
 रुषिताः पन्नगा यद्वद्योधमुख्यानुपागमन् ॥ ४६
 ततस्ते पाण्डवा राजन्समन्तान्निशिताञ्जरान् ।
 प्रेषयामासुरुद्विशा हैडिम्बश्च घटोत्कचः ॥ ४७
 स विध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
 नाभ्यपद्यत कर्तव्यमार्यशृङ्गिर्महाबलः ॥ ४८

घटोत्कचं महाराज शरवर्षैरवाकिरत् ।
 दग्धाद्रिकूटसदृशं तमञ्जनचयोपमम् ॥ ४९
 घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः शरवर्षं महत्तरम् ।
 अलम्बुसवधप्रेप्सुर्मुमोचाग्निरिव ज्वलन् ॥ ५०
 अलम्बुसवधाच्चोग्राद्धटोत्कचवधादपि ।
 शराः प्रादुर्भवन्ति स द्विरेफा इव शाखिनः ॥ ५१
 अभ्रच्छायेव रचिता वाणैस्तत्र नरेश्वर ।
 न स विज्ञायते किञ्चिदन्धकारे कृते शरैः ॥ ५२
 तत आकर्णमुक्तेन भलेन च घटोत्कचः ।
 अलम्बुसस्य चिच्छेद शिरो यन्तुर्महाबलः ॥ ५३
 ततोऽपरैर्वेगवद्भिः क्षुरैस्तस्य घटोत्कचः ।
 अक्षमीषां युगं चैव चिच्छेद युधि ताडयन् ॥ ५४
 अवस्कन्ध रथात्तूर्णं कैमरीः क्रोधमूर्च्छितः ।
 तस्मिन्मायामयं घोरमस्त्रवर्षं वर्षं ह ॥ ५५
 घटोत्कचोऽप्याशु रथात्प्रस्कन्ध स तमेव च ।
 मायास्त्रेणैव मायास्त्रं व्यधमत्समरे रिपोः ॥ ५६
 हैडिम्बेनार्द्यमानस्तु युधि सोऽलम्बुसोऽद्रवत् ।
 अन्तर्हितो महाराज घटोत्कचमयोधयत् ॥ ५७
 अन्तर्धानगतं दृष्ट्वा तत्रतत्र घटोत्कचः ।
 गदया ताडयामास वेगवत्या महाबलः ॥ ५८
 उत्पपात ततो व्योम्नि प्रहारपरिपीडितः ।
 अलम्बुसो राक्षसेन्द्रः सहसा पक्षिराडिव ॥ ५९
 घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः खड्गपाणिरथोत्पतत् ।
 ततो वेगेन महता विवर्षिषुरिवाम्बुदः ॥ ६०
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कैमरी राक्षसोत्तमः ।
 अभिदुद्राव वेगेन सिंहः सिंहमिव स्थितम् ॥ ६१
 दक्षिणेनासिमुद्यम्य वक्षः प्रच्छाद्य वर्मणा ।

* नाभ्यपद्यतेत्यारभ्य विजिगीर्षुर्ननादहेति ७९ तमश्लोकपर्यन्तं विद्यमानानां श्लोकानां स्थाने अधोलिखिताः सार्धषट्श्लोका एव झ. पुस्तके सन्ति ।

मर्त्यधर्ममनुप्राप्तः कर्तव्यं नान्वपद्यत ।
 ततः समरशौण्डो वै भैमसेनिर्महाबलः ॥
 समीक्ष्य तदवस्थं तं वधायास्य मनो दधे ।
 वेगं चक्रे महान्तं च राक्षसेन्द्ररथं प्रति ॥
 दग्धाद्रिकूटशृङ्गामं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ।
 रथाद्रथमभिदुत्य क्रुद्धो हैडिम्बिराक्षिपत् ॥
 उद्वबर्ह रथाच्चापि पन्नगं गरुडो यथा ।

समुत्क्षिप्य च बाहुभ्यामाविध्य च पुनःपुनः ॥
 निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाद्मनि ।
 बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ॥
 भैमसेनी रणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्यभीषयत् ।
 स विष्फारितसर्वाङ्गशूर्णितास्थिर्विभीषणः ॥
 घटोत्कचेन वीरेण हतः सालकटङ्कटः ।

अभिदुद्राव वेगेन वेगवन्तं घटोत्कचः ॥ ६२
 तावुभौ वेगसंरब्धावलम्बुसघटोत्कचौ ।
 अन्योन्यस्य तथैवोरु समाजघ्नतुरञ्जसा ॥ ६३
 अन्योन्यस्याभिघातेन तयो राक्षससिंहयोः ।
 शैलेनाभिहतस्वेव शैलस्याभून्महास्वनः ॥ ६४
 ततोऽपसृत्य सहसा पुनरापेततुर्भुशम् ।
 चरन्तावसिमार्गास्तान्विविधात्राक्षसोत्तमौ ॥ ६५
 तयोर्गात्रेषु पतितावसी भिन्नौ निपेततुः ।
 वेगोत्सृष्टे मधवता वज्रे शैलतटेष्विव ॥ ६६
 ततः सैन्यानि ददृशुस्तद्युद्धमतिदारुणम् ।
 युद्धं तयो राक्षसयोरामिषे श्येनयोरिव ॥ ६७
 ततो लोहितरक्ताक्ष्यावुभौ तौ राक्षसोत्तमौ ।
 तथैक्ष्येतां तु शार्दूलौ सन्ध्यारक्ताविवाम्बुदौ ॥ ६८
 चक्राते श्येनवच्चैव मण्डलानि सहस्रशः ।
 उभौ निस्त्रिंशहस्तौ तौ सपक्षाविव पक्षिणौ ॥ ६९
 भ्रामयित्वा तु तं खड्गं पाण्डोः किर्मीरनन्दनः ।
 चिक्षेपास्य शिरो हतुं स च तस्य घटोत्कचः ॥ ७०
 तावसी युगपदीप्तौ समेत्य विपुलौ भुवि ।
 पतितौ तौ तु बाहुभ्यां राक्षसौ समसज्जताम् ॥ ७१
 शीर्षाघातांसघातैश्च परस्परमथाहतौ ।
 पुनर्विमिश्रितौ वीरौ व्यासुध्येते मुहुर्मुहुः ॥ ७२
 भैमसेनिरथोत्क्षिप्य समाविध्य पुनःपुनः ।
 निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाश्मनि ॥ ७३
 बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ।
 भैमसेनिरथ क्रुद्धः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ७४
 अस्रक्क्षरितसर्वाङ्गश्चूर्णितास्थिविभूषणः ।
 घटोत्कचेन निष्पिष्टो हतः सालकटङ्कटः ॥ ७५
 पाण्डवानां ततः सेना तं दृष्ट्वा विनिपातितम् ।
 ननाद सुमहानादं हर्षवेगसमाप्नुता ॥ ७६

ततस्तु निपपाताशु गतासुर्भुवि राक्षसः ।
 शिखरं पर्वतस्वेव वज्रवेगेन पातितम् ॥ ७७
 पतता तेन महता रथिनां दन्तिनां दश ।
 तव सैन्ये महाराज निहताः सुबृहत्तया ॥ ७८
 ततो घटोत्कचो हत्वा तद्रक्षो वृत्रसंनिभम् ।
 पुनः स रथमास्थाय विजिगीर्षुर्ननादह ॥ ७९
 ततः सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ।
 चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुबुश्च ह ॥ ८०
 तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
 अलम्बुसं तथा शूरा विशीर्णमिव पर्वतम् ।
 हाहाकारमकार्षुश्च सैन्यानि भरतर्षभ ॥ ८१
 जनाश्च तद्दृशिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
 यदृच्छया निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥ ८२
 घटोत्कचस्तु तद्वत्त्वा रक्षो बलवतां वरम् ।
 मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ॥ ८३
 स पूज्यमानः पितृभिः सबान्धवै-
 र्घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
 रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा
 ह्यलम्बुसं पकमलम्बुषं यथा ॥ ८४
 ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः
 सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
 निशम्य तं प्रत्यनन्दस्तु पाण्डवा-
 स्ततो ध्वनिर्भुवनमथाऽस्पृशद्भृशम् ॥ ८५
 'ततोऽभिगम्य राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 स्वकर्मावेदयन्मूर्ध्ना प्राञ्जलिर्निपपात ह ॥ ८६
 मूर्ध्नुपाग्राय तं ज्येष्ठः परिष्वज्य च पाण्डवः ।
 प्रितोऽसीत्यब्रवीद्राजन्हर्षादुत्फुल्ललोचनः ॥ ८७
 घटोत्कचेन निष्पिष्टे हते सालकटङ्कटे ।
 बभूवुर्मुदिताः सर्वे हते तस्मिन्निशाचरे ॥ ८८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

रणाङ्गणे पाञ्चजन्यस्वने श्रुते अश्रुतेच गाण्डीवघोषे अर्जुनस्य विपदमाशङ्कमानेन युधिष्ठिरेण सात्यकिंप्रति अर्जुनवृत्तान्तपरिज्ञानाय गमनचोदना ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानो न्यवारयत् ।
सञ्जयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १
सञ्जय उवाच ।

शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं रोमहर्षणम् ।
द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २
वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३
तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महारथम् ।
सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्षयत् ॥ ४
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शरैः शितैः ॥ ५
ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विपतिपशितभोजनाः ।
अभ्ययुर्धरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ६
दीर्घबाहुरभिकुद्धस्तोत्रादित इव द्विपः ।
द्रोणं पञ्चाशताऽविध्यन्नाराचैरग्निसन्निभैः ॥ ७
भारद्वाजो रणे विद्रो युयुधानेन सत्वरम् ।
सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८
ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
सात्वतं पीडयामास त्रातेन नतपर्वणाम् ॥ ९
स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
नान्वपद्यत कर्तव्यं किञ्चिदेव विशांपते ॥ १०
विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विस्मजन्तं शिताञ्शरान् ॥ ११
तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशांपते ।
प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्वनदन्मुहुः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३
एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहुणा ।
अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥ १४

धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यमिदमाह जनाधिपः ।
'द्रोणं वारय सुक्षिप्रं सात्यकिं मावधीद्विजः ॥' १५
अभिद्रव द्रुतं द्रोणं किमु तिष्ठसि पार्षत ।
न पश्यसि भयं द्रोणाद्दोरं नः समुपस्थितम् ॥ १६
असौ द्रोणो महेष्वासो युयुधानेन संयुगे ।
क्रीडते सूत्रबद्धेन पक्षिणा बालको यथा ॥ १७
तत्रैव सर्वे गच्छन्तु भीमसेनपुरोगमाः ।
त्वयैव सहिताः सर्वे युयुधानरथं प्रति ॥ १८
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः ।
सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥ १९
सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन भारत ।
अभ्यद्रवद्रोणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ २०
तत्रारावो महानासीद्रोणमेकं युयुत्सताम् ।
पाण्डवानां च भद्रं ते सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ २१
ते समेत्य नरव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ।
अभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २२
स्यन्नेव तु तान्वीरान्द्रोणः प्रत्यग्रहीत्स्वयम् ।
अतिथीनागतान्यद्रवत्सलिलेनासनेन च ॥ २३
तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ।
आतिथेयं गृहं प्राप्य तर्प्यन्तेऽतिथयो यथा ॥ २४
भारद्वाजं च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।
मध्यंदिनमनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव ग्रभो ॥ २५
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २६
वध्यमाना महाराज पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्रा इव द्विपाः ॥ २७
द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त विसर्पन्तो महाशराः ।
गभस्तस्य इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः ॥ २८
तस्मिन्द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः ।

महारथाः समाख्याता धृष्टद्युम्नस्य संमताः ॥ २९
 पाण्डूनां सर्वसैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च ।
 द्रोणं स ददृशुः शूरं विनिघ्नन्तं वरान्वरान् ॥ ३०
 केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समन्ततः ।
 द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ३१
 पाञ्चालान्मृज्जयान्मत्स्यान्केकयांश्च नराधिप ।
 द्रोणोऽजयन्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२
 तेषां समभवच्छब्दो विद्वानां द्रोणसायकैः ।
 वनौकसामिवारण्ये व्याप्तानां धूमकेतुना ॥ ३३
 तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाब्रुवन्नृप ।
 एते द्रवन्ति पाञ्चालाः पाण्डवाश्च ससैनिकाः ॥ ३४
 तं तथा समरे द्रोणं निघ्नन्तं सोमकान्तरे ।
 न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः ॥ ३५
 वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन्वीरवरक्ष्ये ।
 अशृणोत्सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निःस्वनम् ॥ ३६
 पूरिते वासुदेवेन शङ्कराजे महात्मना ।
 युध्यमानेषु वीरेषु सैन्धवस्याभिरक्षिषु ॥ ३७
 नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ।
 गाण्डीवस्य च निर्घोषे विप्रनष्टे समन्ततः ॥ ३८
 कश्मलाभिहतो राजा चिन्तयामास पाण्डवः ।
 न नूनं स्वस्ति पार्थाय यथा नदति शङ्कराद् ॥ ३९
 कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ।
 'व्यक्तमद्य विनश्यन्ति सर्वलोकमहारथाः ॥' ४०
 एवं संचिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ।
 अजातशत्रुः कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत ॥ ४१
 बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
 कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुङ्गवम् ॥ ४२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय शाश्वतः ।
 सांपराये सुहृत्कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४३
 सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयञ्छिनिपुङ्गव ।
 त्वत्तः सुहृत्तमं कंचिन्नाभिजानामि सात्यके ॥ ४४
 यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च नित्यमनुव्रतः ।

स कार्ये सांपराये तु नियोज्य इति मे मतिः ॥ ४५
 यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् ।
 तथा त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ ४६
 सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि ।
 अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥ ४७
 स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ।
 कुरु कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४८
 त्वं हि सत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ।
 लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति ॥ ४९
 यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्त्यजेत्तनुम् ।
 पृथिवीं च द्विजातिभ्यो यो दद्यात्स समो भवेत् ५०
 श्रुताश्च बहवोऽस्माभी राजानो ये दिवं गताः ।
 दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ५१
 'दीयमाना च बहुभिर्दास्यते च मुहुर्मही ।
 न हि कश्चिद्रणे प्राणान्मित्रार्थे त्यक्तवानिह ॥' ५२
 एवं त्वामपि धर्मात्मन्प्रयाचेऽहं कृताञ्जलिः ।
 पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकं वा फलं विभो ॥ ५३
 एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः ।
 रणे संत्यजति प्राणान्द्वितीयस्त्वं च सात्यके ॥ ५४
 विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थयतो यशः ।
 शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५५
 ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ।
 त्वदन्यो हि रणे गोप्ता विजयस्य न विद्यते ॥ ५६
 श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पाण्डवः ।
 मम सञ्जनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५७
 लघुहस्तश्चित्रयोधी तथा लघुपराक्रमः ।
 प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो मुह्यते न च संयुगे ॥ ५८
 महास्कन्धो महोरस्को महाबाहुर्महाहनुः ।
 महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥ ५९
 शिष्यो मम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
 युयुधानः सहायो मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ६०
 अस्मदर्थं च राजेन्द्र संनह्येद्यदि केशवः ।
 रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः ॥ ६१

लिङ्गस्य । सहायार्थं सहायरूपप्रयोजनम् ॥ ४८ ॥

कृत्यस्य जयद्रथवधस्यानन्तरापेक्षी अविघ्नाकाङ्क्षी ॥ ४२ ॥ यः स
 धर्मो मैत्रीलक्षणः । सांपराये आपत्काले ॥ ४३ ॥ वयस्यस्य

गदो वा सारणो वापि साम्बो वा सह वृष्णिभिः ।
 सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ॥ ६२
 तथाप्यहं नरव्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् ।
 साहाय्ये विनियोक्ष्यामि नास्ति मेऽन्यो हि तत्समः
 इति द्वैतवने तात मामुवाच धनंजयः ।
 परोक्षे त्वद्गुणास्तथ्यान्कथयन्नायं संसदि ॥ ६४
 तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ।
 धनंजयस्य वाष्णेय मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६५
 यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं द्वारकां प्रति ।
 तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६६
 न तत्सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् ।
 यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥ ६७
 सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ।
 सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ॥ ६८
 सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च ।
 अनुरूपं मेहेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६९
 सुयोधनो हि सहसा गतो द्रोणेन दंशितः ।
 पूर्वमेवानुयातास्ते कौरवाणां महारथाः ॥ ७०
 सुमहाब्रिनदश्चैव श्रूयते विजयं प्रति ।
 स शैनेय जवेनाशु गन्तुमर्हसि मानद ॥ ७१
 भीमसेनो वयं चैव संयत्ताः सहसैनिकाः ।
 द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रतियोत्स्यते ॥ ७२
 पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे ।
 महान्तं चरणे शब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ॥ ७३
 महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु ।
 धार्तराष्ट्रबलं तात विशिष्टं सव्यसाचिना ॥ ७४
 रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ।
 सैन्यं रजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्तते ॥ ७५
 संवृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
 अत्यन्तोपचितैः शूरैः फल्गुनः परवीरहा ॥ ७६
 नैतद्वलमसंवार्यं शक्यो जेतुं जयद्रथः ।
 एते हि सैन्यध्वस्यार्थं सर्वे संत्यक्तजीविताः ॥ ७७
 शरशक्तिध्वजवरं हयनागसमाकुलम् ।

उपप्लवे विमर्दे ॥ ६७ ॥ सख्यादेरनुरूपमित्यनेनान्वयः ॥ ६८ ॥
 सत्यस्याङ्गीकारस्य । अनुकम्पार्थमर्जुनानुपालननिमित्तम् ॥ ६९ ॥

पश्यैतद्धारतराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७८
 शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् ।
 सिंहनादरवांश्चैव रथनेमिखनांस्तथा ॥ ७९
 नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ।
 सादिनां द्रवतां चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ८०
 पुरस्तात्सैन्धवानीकं द्रोणानीकं च पृष्ठतः ।
 बहुत्वाद्वि नरव्याघ्र देवेन्द्रमपि पीडयेत् ॥ ८१
 अपर्यन्ते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ।
 तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ॥ ८२
 सर्वथा समनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं त्वयि जीवति ।
 श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ॥ ८३
 लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
 सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ॥ ८४
 तन्न जानामि वाष्णेय यदि जीवति वानवा ।
 कुरूणां चापि तत्सैन्यं सागरप्रतिमं महत् ॥ ८५
 एक एव च वीमत्सुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
 अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महाहवे ॥ ८६
 न हि मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथंचन ।
 द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ॥ ८७
 प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथाऽसौ चरति द्विजः ।
 युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ।
 महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि मानद ॥ ८८
 तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं महत् ।
 अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥ ८९
 नाहं शोचामि दाशार्हं गोप्तरं जगतः पतिम् ।
 स हि शक्तो रणे तात त्रीँलोकानपि संगतान् ॥ ९०
 विजेतुं पुरुषव्याघ्रः सत्यमेतद्वीमि ते ।
 किंपुनर्धारतराष्ट्रस्य बलमेतत्सुदुर्बलम् ॥ ९१
 अर्जुनस्त्वेष वाष्णेय पीडितो बहुभिर्युधि ।
 प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्विन्दामि कश्मलम् ॥ ९२
 तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वादृशा यथा ।
 तादृशस्येदृशे काले मादृशेनाभिनोदितः ॥ ९३
 रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ।

श्रूयते हि रणं प्रति इति क. पाठः ॥ ७९ ॥ महार्थं महान्त-
 मर्थम् । लघुसंयुक्तमविलम्बसंपन्नम् ॥ ८८ ॥

प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वत विश्रुतः ॥ ९४
 अस्त्रे नारायणसमः संकर्षणसमो बले ।
 वीरतायां नरव्याघ्र धनंजयसमो ह्यसि ॥ ९५
 भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ।
 त्वामेव पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ॥ ९६
 'सदेवासुरगन्धर्वान्सकिन्नरमहोरगान् ।
 योधयेच्च जगत्सर्वं विजयेत रिपून्बहून् ॥ ९७
 इति ब्रुवन्ति लोकेषु जनास्तव गुणांस्तथा ।
 समागमेषु सर्वेषु पृथगेव च सर्वदा ।'
 नाशक्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ॥ ९८
 तत्त्वां यदभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥ ९९
 संभावना हि लोकस्य मम पार्थस्य चोभयोः ।
 नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥ १००
 परित्यज्य प्रियान्प्राणान्नणे चर विभीतवत् ।

न हि शैनेय दाशार्हा रणे रक्षन्ति जीवितम् ॥ १०१
 अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ।
 भीरूणामसतां मार्गो नैष दाशार्हसेवितः ॥ १०२
 तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुङ्गव ।
 वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः ॥ १०३
 कारणद्वयमेतद्वि जानंस्त्वामहमब्रुवम् ।
 मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्तव गुरोर्बहम् ॥ १०४
 वासुदेवमतं चैव मम चैवार्जुनस्य च ।
 सत्यमेतन्मयोक्तं ते याहि यत्र धनंजयः ॥ १०५
 एतद्वचनमाज्ञाय मम सत्यपराक्रम ।
 प्रविशैतद्वलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ १०६
 प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ।
 यथार्हमात्मनः कर्म रणे सात्वत दर्शय ॥ १०७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

अर्जुनं प्रति गच्छेति युधिष्ठिरचोदितेन सात्यकिना तं प्रति स्वस्वार्जुनेन तद्रक्षणाय नियोगाभिधानपूर्वकं स्वेन तस्यापरि-
 त्याज्यत्वकथनम् ॥ १ ॥ युधिष्ठिरेण भीमादिभिः स्वस्य रक्षणकथनपूर्वकं पुनः सात्यकेरर्जुनं प्रति गमने नियोजनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रीतियुक्तं च हृद्यं च माननीयं च सर्वशः ।
 कालयुक्तं च चित्रं च स्वधिया चाभिभाषितम् ॥ १
 धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुङ्गवः ।
 सात्यकिर्मरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २
 श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाऽच्युत ।
 न्याययुक्तं च सत्यं च फल्गुनार्थं यशस्करम् ॥ ३
 एवंविधे तथा काले मादृशं प्रेक्ष्य सत्तम ।
 वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थ तथैव माम् ॥ ४
 न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
 त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं नकुर्यां महाहवे ॥ ५
 लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।
 त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेन्द्र किंपुनस्तान्सुदुर्बलान् ॥ ६
 सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।

विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्वीमि ते ॥ ७
 कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनञ्जयम् ।
 हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ८
 अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
 वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९
 दृढं त्वमिहितश्चाहमर्जुनेन पुनःपुनः ।
 मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥ १०
 अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
 आर्या युद्धे मतिं कृत्वा यावद्वन्मि जयद्रथम् ॥ ११
 त्वयि चाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
 नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥ १२
 जानीषे हि रणे द्रोणं कुरुषु श्रेष्ठसंमतम् ।
 प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥ १३
 ग्रहणे धर्मराजस्य भारद्वाजोऽपि गृह्यति ।

शक्तश्चापि रणे द्रोणो निग्रहीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४
 एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
 अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५
 'स त्वमद्य रणे यत्तो रक्ष माधव पाण्डवम् ।
 रक्षणे धर्मराजस्य ध्रुवो हि विजयो मम ॥' १६
 जयद्रथं च हत्वाऽहं द्रुतमेष्यामि माधव ।
 धर्मराजं न चेद्रोणो निगृहीयाद्रणे बलात् ॥ १७
 निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
 सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १८
 एवंगते नरश्रेष्ठे पाण्डवे सत्यवादिनि ।
 अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥ १९
 सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
 यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृहीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ २०
 स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
 जयार्थं च यशोर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥ २१
 स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
 भारद्वाजाद्भयं नित्यं मन्यमानेन वै प्रभो ॥ २२
 तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यामि संयुगे ।
 नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ॥ २३
 मां चापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ।
 सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
 पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥ २४
 आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
 उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥ २५
 यदि कार्णिधनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
 तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथाऽर्जुनः ॥ २६
 कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
 यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्रच्छामि पाण्डवम् ॥ २७
 मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
 न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥ २८
 ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
 उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥

ये च कर्णमुखा राजन्प्रथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
 एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३०
 उद्युक्ताः पृथिवीपाल ससुरासुरमानुषाः ।
 सराक्षसगणा राजन्सकिन्नरमहोरगाः ॥ ३१
 जङ्गमस्त्रावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
 एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनञ्जये ॥ ३२
 यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
 न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥ ३३
 दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षं शौर्यमाहवे ।
 कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातृस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३४
 मयि चापि सहाये ते गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
 द्रोणे चित्रास्त्रतां सङ्ख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३५
 आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
 प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥ ३६
 कुरुष्वद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
 यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥ ३७
 न ह्यहं त्वां महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
 कचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३८
 'न पश्यामि रथं कंचिद्यस्ते गोप्ता भवेदिह ।
 शक्तं यं मन्यसे राजन्गोप्तारं प्रति पाण्डव ॥' ३९
 एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
 दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥ ४०
 युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
 न तु मे शुद्ध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥ ४१
 करिष्ये परमं यत्तमात्मनो रक्षणे ह्यहम् ।
 गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनञ्जयः ॥ ४२
 आत्मसंरक्षणं सङ्ख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
 विचार्यैतत्स्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४३
 स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनञ्जयः ।
 ममापि रक्षणं भीमः करिष्यति महाबलः ॥ ४४
 पार्षतश्च ससोदर्यः पार्थिवाश्च महाबलाः ।

एवमीदृश्यामपि कार्यगतौ । समाधाय निक्षिप्य ॥ १५ ॥
 एवंगते ग्रहणं प्राप्ते । अस्माकं चिन्तितं व्यक्तं व्यर्थमेव भवेद्युधि
 इति क. ख. ड. पाठः ॥ १९ ॥ यावद्रच्छामि गमिष्यामि ॥ २७ ॥

अर्जुनसंभवमर्जुनविषयम् ॥ २८ ॥ दैवममानुषताम् । योगमभि-
 ज्ञानम् ॥ ३४ ॥ कचित्कस्मिंश्चित् अनिक्षिप्येत्यन्वयः ॥ ३८ ॥
 दृष्ट्वा निश्चित्य ॥ ४० ॥ आतिष्ठ प्रक्रमस्व ॥ ४४ ॥

द्रौपदेयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४५
 केकया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
 विराटो द्रुपदश्चैव शिखण्डी च महारथः ॥ ४६
 धृष्टकेतुश्च बलवान्कुन्तिभोजश्च मातुलः ।
 नकुलः सहदेवश्च पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
 एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४७
 न द्रोणः सह सैन्येन कृतवर्मा च संयुगे ।
 समासादयितुं शक्तो न च मां धर्षयिष्यति ॥ ४८
 धृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परंतपः ।

वारयिष्यति विक्रम्य वेलेव मकरालयम् ॥ ४९
 यत्र स्थास्यति संग्रामे पार्षतः परवीरहा ।
 न द्रोणस्य बलं तात क्रमेत्तत्र कथंचन ॥ ५०
 एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
 कवची स शरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः ॥ ५१
 'एष द्रोणं रणे क्रुद्धं वारयेत स वै प्रभो ।
 पाञ्चालः सहितैः सर्वैः पाण्डवानां च धन्विभिः ॥'
 विकुधं गच्छ शैनेय मा कार्षीमयि संभ्रमम् ।
 धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धं द्रोणमावारयिष्यति ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

सात्यकेः युधिष्ठिररक्षणे भीमं नियोज्यार्जुनदर्शनाय प्रस्थानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुङ्गवः ।
 स पार्थाङ्गयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः ॥ १
 अपवादं ह्यात्मनश्च लोकाद्रक्षन्विशेषतः ।
 न मां भीतमिति ब्रूयात्प्रयान्तं फल्गुनं प्रति ॥ २
 निश्चित्य बहुधैवं स सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
 नातिव्यक्तमिवाभाष्य धर्मराजं महायशः ॥ ३
 शोकगद्गदया वाचा शोकोपहतचेतनः ।
 यथेदानीमिति ध्यात्वा धर्मराजमथाब्रवीत् ॥ ४
 कृतां चेन्मन्यसे रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विशांपते ।
 अनुयास्यामि वीभत्सुं करिष्ये वचनं तव ॥ ५
 न हि मे पाण्डवात्कश्चिन्निषु लोकेषु विद्यते ।
 यो मे प्रियतरो राजन्सत्यमेतदब्रवीमि ते ॥ ६
 तस्याहं पदवीं यास्ये संदेशात्तव मानद ।
 त्वत्कृते न च मे किञ्चिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ७
 यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
 तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ८
 प्रिये हि तव वर्तते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
 तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुङ्गव ॥ ९

तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
 भिच्चेदं दुर्मिदं सैन्यं प्रयास्ये नरपुङ्गव ॥ १०
 द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो ज्ञप इवार्णवम् ।
 तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन् राजा जयद्रथः ॥ ११
 यत्र सेनान्तमाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
 गुप्तो रथवरश्चेष्टैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ १२
 इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशांपते ।
 यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥ १३
 त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
 आसैनधववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १४
 अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
 आदिष्टस्तु यथा राजन्को न युध्येत मादृशः ॥ १५
 अभिजानामि तं देशमितः पूर्णं त्रियोजनम् ।
 यत्र तिष्ठति राजाऽसौ सैनधवो बालघातकः ॥ १६
 सागरप्रतिमं सैन्यं गर्जन्तमिव सागरम् ।
 हलशक्तिगदाप्रासचर्मखड्गघृष्टितोमरम् ।
 इष्वस्त्रवरसंवाधं क्षोभयित्वा व्रजाम्यहम् ॥ १७
 यदेतत्कुञ्जरानीकं सहस्रमनुपश्यसि ।
 कुलमाञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥ १८

मातुलः पुरुजित् ॥ ४७ ॥ मयि मामधिकृत्य । संभ्रममुद्वेगम् ॥ ५३ ॥ एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

ते मां भीतमिति ब्रूयुरयान्तं इति ज्ञ. पाठः ॥ २ ॥ आसैनध-
 ववधात् सैनधववधात्प्रागेव ॥ १४ ॥ हलादितोमरान्तमर्शआथ-

आस्थिता बहुभिर्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
 नागा नगनिभा राजन्धरन्त इव तोयदाः ॥ १९
 नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
 अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥ २०
 अथ यात्रथिनो राजन्सहस्रमनुपश्यसि ।
 एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥ २१
 रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशांपते ।
 धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ २२
 गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
 खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ २३
 शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
 नित्यं हि समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ २४
 कर्णेन विहिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
 एतास्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥ २५
 सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
 तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ २६
 ते न क्लान्ता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः ।
 मदर्थेऽधिष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २७
 एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
 प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ २८
 यांस्त्वेतानपरात्राजन्नागान्सप्तशतानिमान् ।
 प्रेक्षसे धर्मसंलभान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥ २९
 किरातराजो यान्प्रादाद्दृहीतः सव्यसाचिना ।
 खलङ्कृतांस्तदा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥ ३०
 आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
 त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ ३१
 एषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
 हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्रियोनयः ॥ ३२
 एते विनिर्जिताः सङ्क्षेपे संग्रामे सव्यसाचिना ।
 मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ ३३
 एतान्हत्वा शूरैः राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
 सैन्धवस्य वधे यत्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥ ३४
 ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।

जन्तम् ॥ १७ ॥ संपाते विहरणे ॥ २३ ॥ तदा दिग्विजये
 ॥ ३० ॥ अञ्जनस्य वरुणोपवाहस्य ॥ ३५ ॥ तेन दुर्योधनेन ।

कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ३५
 जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ।
 लब्धलक्षा रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥ ३६
 आस्थिता दस्युभिस्तीक्ष्णैः शूरैरुत्तमपार्वतैः ।
 कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्णायसतनुच्छदैः ॥ ३७
 सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
 अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥ ३८
 अनीकमसतामेतद्भ्रमवर्णमुदीर्यते ।
 म्लेच्छानां पापकर्तृणां हिमदुर्गनिवासिनाम् ॥ ३९
 एतदुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं राजमण्डलम् ।
 कृपं च सौमदाक्षिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥ ४०
 सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
 कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ४१
 ते तु सर्वेऽद्य संग्रामात्ता मम नाराचगोचरम् ।
 नभविष्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ ४२
 तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
 विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ४३
 ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काश्चनध्वजाः ।
 एते दुर्वारणा नाम काम्भोजा यदि ते श्रुताः ॥ ४४
 शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
 संहताश्च भृशं ह्येते अन्योन्यस्य हितैषिणः ॥ ४५
 अक्षौहिण्यश्च संख्या धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
 यत्ता मदर्थं तिष्ठन्ति कुरूवीराभिरक्षिताः ॥ ४६
 अग्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ।
 तानहं प्रमथिष्यामि तृणानीव हुताशनः ॥ ४७
 तस्मात्सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
 रथे कुर्वन्तु मे राजन्यथावद्व्रथकल्पकाः ॥ ४८
 अस्मिन्तु किल संमर्दे ग्राह्यं विविधमायुधम् ।
 यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यः पञ्चगुणो रथः ॥ ४९
 काम्भोजैर्हि समेष्यामि तीक्ष्णैराशीविषोपमैः ।
 नानाशस्त्रसमावायैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ ५०
 किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ।
 लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥ ५१

संभाविताः संवर्धिताः ॥ ४३ ॥ पञ्चगुणः पञ्चगुणसामग्रीकः
 ॥ ४९ ॥ नानाशस्त्राणां समावायः समूहो येषु ॥ ५० ॥

शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
 अग्निकल्पैर्दुराधैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ ५२
 तथाऽन्यैर्विविधैर्यौधैः कालकल्पैर्दुरासदैः ।
 समेष्यामि रणे राजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५३
 'त्रियोजनगतस्यापि पदवीं स्वयसाचिनः ।
 यास्यामि रथिनां श्रेष्ठं प्रवरं च धनुष्मताम् ॥ ५४
 सूर्योदयगतस्याहं पाण्डवस्य गतिं चरन् ।
 अपराङ्गते सूर्ये गमिष्यामि न संशयः ॥' ५५
 तस्माद्वै वाजिनो मुख्यान्विश्रुताञ्शुभलक्षणैः ।
 उपावृत्तांश्च पीतांश्च पुनर्युञ्जन्तु मे रथे ॥ ५६
 सञ्जय उवाच ।
 तस्य सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
 रथे चास्थापयद्राजा शस्त्राणि विविधानि च ॥ ५७
 ततस्तान्सर्वतोमुक्तान्सदृशान्श्चतुरो जनाः ।
 रसवत्पाययामासुः पानं मदसमीरणम् ॥ ५८
 पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च जग्धान्नांसमलङ्कितान् ।
 विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५९
 तान्युक्तान्क्वमवर्णाभान्विनीताञ्शीघ्रगामिनः ।
 संहृष्टमनसो व्यग्रान्विधिवत्कल्पितान् रथे ॥ ६०
 महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ।
 संवृते केतकैर्हैर्मैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ॥ ६१
 पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलङ्किते ।
 हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे बहुशस्त्रपरिच्छदे ।
 योजयामास विधिवद्देमभाण्डविभूषितान् ॥ ६२
 दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा ।
 न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः ॥ ६३
 ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा कृतकौतुकमङ्गलः ।
 स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्णनिष्कानथो ददौ ॥ ६४
 आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ।
 ततः समधुपर्काम्भः पीत्वा कैरातकं मधु ॥ ६५
 लोहिताक्षो बभौ तत्र मदविह्वललोचनः ।
 आलभ्य वीरकांक्षं च हर्षेण महताऽन्वितः ॥ ६६

पीताः पायितपेयाः ॥ ५६ ॥ केतकैः कुन्दघटितशलाकाभिः
 ॥ ६१ ॥ स्वर्णनिष्कान् दीनारान् ॥ ६४ ॥ ततः समधुपर्कैः
 पीत्वा कैलातकं मधु इति श. अ. पाठः । कैलावतं मधु इति ड.

द्विगुणीकृततेजोभिः प्रज्वलन्निव पावकः ।
 उत्सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनां वरः ॥ ६७
 'आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ।'
 कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कवची समलङ्कितः ॥ ६८
 लाजैर्गन्धैस्तथा माल्यैः कन्याभिश्चाभिनन्दितः ।
 युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ६९
 तेन मूर्धन्युपाघ्रातः कृतस्वस्त्ययनोऽपि च ।
 आशिषो विविधाः श्रुत्वा धर्मराजमुखेरिताः ।
 हर्षेण महता युक्त आरुरोह महारथम् ॥ ७०
 ततस्ते वाजिनो हृष्टाः सुपुष्टा वातरंहसः ।
 अजय्या जैत्रमूहुस्तं विकुर्वाणाः स सैन्धवाः ।
 यथा शक्ररथं राजन्मूहुस्ते हरयः पुरा ॥ ७१
 तथैव भीमसेनोऽपि धर्मराजेन पूजितः ।
 प्रायात्सात्यकिना सार्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् ॥ ७२
 तौ दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तौ तव सेनामरिंदमौ ।
 संयत्तास्तावकाः सर्वे तस्थुर्द्रोणपुरोगमाः ॥ ७३
 सन्नद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीमं स सात्यकिः ।
 अभिनन्द्याब्रवीद्वीरस्तदा हर्षकरं वचः ॥ ७४
 त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्यतमं हि ते ।
 अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपकमिदं बलम् ॥ ७५
 आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् ।
 जानीषे मम वीर्यं त्वं तव चाहमरिंदम ।
 तस्माद्भीम निवर्तस्व मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ७६
 सञ्जय उवाच ।
 तथोक्तः सात्यकिं ग्राह ब्रज त्वं कार्यसिद्धये ।
 अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम ॥ ७७
 एवमुक्तः प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ।
 गच्छ गच्छ ध्रुवं पार्थ ध्रुवो हि विजयो मम ॥ ७८
 यन्मे स्निग्धोऽनुरक्तश्च त्वमद्य वशमास्थितः ।
 निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति मां ॥ ७९
 निहते सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ।
 परिष्वजिष्ये राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।

पाठः ॥ ६५ ॥ आयत्यामुत्तरकाले । तदात्वे तत्क्षणे ॥ ७६ ॥
 द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

‘अप्रमादश्च ते कार्यो द्रोणं प्रति महारथम् ॥’ ८०
सञ्जय उवाच ।

एतावदुक्त्वा भीमं तु विसृज्य च महायशः ।
संप्रैक्षत्तावकं सैन्यं व्याघ्रो मृगगणानिव ॥ ८१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

अर्जुनं गच्छतः सात्यकेः कृतवर्मणासह युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज खेनानीकेन संवृतः ।
प्रायाद्रोणरथं प्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठतः ॥ १
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समरदुर्मदः ।
‘प्रयाते माधवे राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥’ २
प्राक्रोशत्पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ।
आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ॥ ३
यथा मुखेन गच्छेत सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
महारथा हि बहवो यतिष्यन्तेऽस्य निर्जये ॥ ४
सञ्जय उवाच ।

‘सेनापतिवचः श्रुत्वा पाण्डवेयाः समन्ततः ।
अभ्युद्ययुर्महाराज तव सैन्यं समन्ततः ॥ ५
जहि प्रहर गृह्णीहि विध्य विद्रव चाद्रव ।’
इति ब्रुवन्तो वेगेन निपेतुस्ते महारथाः ॥ ६
वयं प्रतिजिगीषन्तस्तत्र तान्समभिद्रुताः ।
‘वाणशङ्खरवान्कृत्वा विमिश्रान्वाद्यनिस्वनैः ॥ ७
युयुधानरथं दृष्ट्वा तावका अभिदुद्रुवुः ।’
ततः शब्दो महानासीद्युयुधानरथं प्रति ॥ ८
आकीर्यमाणा धावन्ती तव पुत्रस्य बाहिनी ।
सात्वतेन महाराज शतधाऽभिव्यशीर्यत ॥ ९
तस्यां विदीर्यमाणायां शिनेः पुत्रो महारथः ।
सप्तवीरान्महेष्वासानग्रानीकेष्वपोथयत् ॥ १०
अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेश्वरान् ।
शरैरनलसंकाशैर्निन्ये वीरान्यमक्षयम् ॥ ११
शतमेकेन विव्याध शतेनैकं च पत्रिणाम् ।

द्विपारोहान्द्विपांश्चैव हयारोहान्हयांस्तथा ।
रथिनः साश्वसूतांश्च जघानेशः पशूनिव ॥ १२
तं तथाऽद्भुतकर्माणं शरसंपातवर्षिणम् ।
न केचनाभ्यधावन्वै सात्यकिं तव सैनिकाः ॥ १३
ते भीता मृद्यमानाश्च प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
आयोधनं जहुर्वारा दृष्ट्वा तमतिमानिनम् ॥ १४
तमेकं बहुधा पश्यन्मोहितास्तस्य तेजसा ॥ १५
रथैर्विमथितैश्चैव भग्ननीडैश्च मारिष ।
चक्रैर्विमथितैश्छत्रैर्वज्रैश्च विनिपातितैः ॥ १६
अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाञ्चनैः ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विशांपते ॥ १७
हस्तिहस्तोपमैश्चापि भुजङ्गभोगसन्निभैः ।
ऊरुभिः पृथिवी च्छन्नामनुजानां नराधिप ॥ १८
शशाङ्कसन्निभैश्चैव वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
पतितैर्ऋषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥ १९
गजैश्च बहुधा छिन्नैः शयानैः पर्वतोपमैः ।
रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ २०
तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ।
उरश्छदैर्विचित्रैश्च व्यशोभन्त तुरंगमाः ।
गतसत्त्वा महीं प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥ २१
नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः ।
प्रविष्टस्तावकं सैन्यं द्रावयित्वा चमूं भृशम् ॥ २२
ततस्तेनैव मार्गेण येन यातो धनंजयः ।
इयेष सात्यकिर्गन्तुं ततो द्रोणेन वारितः ॥ २३
भारद्वाजं समासाद्य युयुधानश्च सात्यकिः ।

इतिो रुद्रः ॥ १२ ॥ ऋषभसेवाक्षीणि येषाम् ॥ १९ ॥

न न्यवर्तत संकुद्धो वेलामिव जलाशयः ॥ २४
 निवार्य तु रणे द्रोणो युयुधानं महारथम् ।
 विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २५
 सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन्विव्याध सप्तभिः ।
 हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २६
 तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वयन्तारमार्दयत् ।
 स तं न ममृषे द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २७
 सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं विव्याध सात्यकिः ।
 दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्विंशतिभिरेव च ॥ २८
 युयुधानः पुनर्द्रोणं विव्याध दशभिः शरैः ।
 एकेन सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
 ध्वजमेकेन बाणेन विव्याध युधि मारिष ॥ २९
 तं द्रोणः साश्वयन्तारं सरथध्वजमाशुगैः ।
 त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैः शलभानामिव व्रजैः ॥ ३०
 तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं बहुभिराशुगैः ।
 'प्राच्छादयदसंभ्रान्तस्त्वरमाणो महारथः ॥ ३१
 द्रोणस्तु परमकुद्धः सात्यकिं परवीरहा ।
 अवाकिरञ्चितैर्बाणैर्वासुदेवपराक्रमम् ॥ ३२
 तं तथा शरजालेन प्रच्छाद्य महता पुनः ।
 द्रोणः प्रहस्य शैनेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३३
 तवाचार्यो रणं हित्वा गतः कापुरुषो यथा ।
 युध्यमानं च मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ३४
 त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन्यास्यसि माधव ।
 यदि मां त्वं रणे हित्वा न यास्याचार्यवद्भुतम् ॥ ३५
 सात्यकिरुवाच ।
 धनंजयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
 गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन्न मे कालात्ययो भवेत् ॥ ३६
 आचार्यानुगतो मार्गः शिष्यैरन्वास्यते सदा ।
 तस्मादेव व्रजाम्याशु यथा मे स गुरुर्गतः ॥ ३७
 सञ्जय उवाच ।
 एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।
 प्रयातः सहसा राजन्सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ ३८

त्वं हि त्वमपि ॥ ३५ ॥

द्रोणः करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे ।
 यत्तो याहि रणे सूत शृणु चेदं वचः परम् ॥ ३९
 एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महाप्रभम् ।
 अस्यानन्तरतस्त्वेतदाक्षिणात्यं महद्वलम् ॥ ४०
 तदनन्तरमेतच्च बाहिकानां महद्वलम् ।
 बाहिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्य च महद्वलम् ॥ ४१
 अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
 अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ४२
 एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्चान्प्रहृष्टवत् ।
 मध्यमं जवमास्थाय बहू मामत्र सारथे ॥ ४३
 बाहिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
 दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ४४
 हस्त्यश्वरथसंवाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
 नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ४५
 तैतः शक्यो महाव्यूहो भेतुं स सहसा रणे ।
 तं देशं त्वरिता यामो मृदन्तो युधि शात्रवान् ॥ ४६
 तत्रैते संप्रहृष्टत्वान्नास्मान्प्रति युयुत्सवः ॥ ४७
 अयुध्यमानो बहुभिरेकं प्राप्य सुदुर्बलम् ।
 बलं प्रमथ्य गच्छामि मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४८
 मध्यतो याहि यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्वलम् ।
 यत्रैते परमकुद्धा दाक्षिणात्या महारथाः ।
 एतान्विजित्य संग्रामे ततो यामो धनंजयम् ॥ ४९
 सञ्जय उवाच ।
 युयुधानवचः श्रुत्वा युयुधानस्य सारथिः ।
 यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ॥ ५०
 तं द्रोणोऽनुययौ कुद्धो विकिरन्विशिखान्वहून् ।
 युयुधानं महाभागं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ५१
 स च सैन्यं महद्भित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।
 कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ॥ ५२
 प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ।
 सात्यको हि ततः सैन्यं द्रावयन्स समन्ततः ॥ ५३
 प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।

भिन्नानि पृथग्भूतानि ॥ ४२ ॥

* एतदादि पञ्चश्लोकानां स्थाने अधो लिखित एकएव श्लोकः झ. पुस्तकेऽस्ति ।

एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।

मध्यतो याहि यत्रोग्रं कर्णस्य च महद्वलम् ॥

अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ५४
 तमापतन्तं विशिखैः षड्विराहस्य सात्यकिः ।
 चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजधानाशु वीर्यवान् ॥ ५५
 ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
 सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ५६
 स ताड्यमानो विशिखैर्वहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
 सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ५७
 स वत्सदन्तं संधाय तिग्मांश्चनलसप्रभम् ।
 आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ५८
 स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
 सपुङ्गपत्रः पृथिवीं विवेश रुधिरक्षितः ॥ ५९
 अथास्य बहुभिर्बाणैरञ्जिनत्परमास्त्रवित् ।
 स मार्गणगणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥ ६०
 विव्याध च रणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
 दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिकुद्बुधः स्तनान्तरे ॥ ६१
 ततः प्रशीर्णे धनुषि शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
 जघान दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ६२
 ततोऽन्यत्सुदृढं चापं पूर्णमायम्य सात्यकिः ।
 व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६३
 सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवारयत् ।
 छादयित्वा रणे राजन्हादिक्यं स तु सात्यकिः ।
 अथास्य भलेन शिरः सारथेः समकृन्तत ॥ ६४
 स पपात हतः सूतो हादिक्यस्य महारथात् ।

ततस्ते यन्तरहिताः प्राद्रवंस्तुरगा भृशम् ॥ ६५
 अथ भोजस्तु संभ्रान्तो निगृह्य तुरगान्स्वयम् ।
 तस्थौ वीरो धनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्ग्रभ्यपूजयन् ॥ ६६
 स मुहूर्तमिवाश्वास्य सदश्चान्समनोदयत् ।
 व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयम् ॥ ६७
 सात्यकिश्चात्यगात्तस्मात्स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ६८
 युयुधानोऽपि राजेन्द्र भोजानीकाद्विनिःसृतः ।
 प्रययौ त्वरितस्तूर्णं काम्भोजानां महाचमूम् ॥ ६९
 स तत्र बहुभिः शूरैः सन्निरुद्धो महारथैः ।
 न चचाल तदा राजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ७०
 संधाय च चमूं द्रोणो भोजे भारं निवेश्य च ।
 अभ्यधावद्रणे यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥ ७१
 तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ।
 न्यवारयन्त संहृष्टाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ।
 समासाद्य तु हादिक्यं रथानां प्रवरं रथम् ॥ ७२
 पाश्चाला विगतोत्साहा भीमसेनपुरोगमाः ।
 विक्रम्य वारिता राजन्वीरेण कृतवर्मणा ॥ ७३
 यतमानांश्च तान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ।
 अभितस्ताञ्शरौघेण क्लान्तवाहानकारयत् ॥ ७४
 निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे ।
 अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
 'हादिक्यं समरे यत्ता न शेकुः प्रतिवीक्षितुम्' ॥ ७५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

धृतराष्ट्रस्य स्वसैन्यपराजयश्रवणेन शोचनम् ॥ १ ॥ संजयेन तदुपालम्भपूर्वकं कृतवर्मपराक्रमकथनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 एवं बहुगुणं सैन्यमेवं प्रविचितं बलम् ।
 व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च सज्जय ॥ १
 नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ।

जिह्मगानिलसन्निभम् इति श्रुत्वा पाठः ॥ ५८ ॥ संधाय यथास्थान-
 मानीय ॥ ७१ ॥ आर्यवत्कुलीनवत् । कुलीनत्वादितियावत्
 ॥ ७५ ॥ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

प्रौढमत्यद्भुताकारं पुरस्ताद्दृष्टविक्रमम् ॥ २
 नातिवृद्धमबालं च नाकृशं नातिपीवरम् ।
 लघुवृत्तायतप्रार्थं सारगात्रमनामयम् ॥ ३
 आत्तसन्नाहसंछन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।

बहुगुणं बहवो गुणाः शौर्यादयः संध्यादयो वा यस्मिन् । बलं
 प्रबलम् ॥ १ ॥ नः अभिकाममनुरक्तम् ॥ २ ॥ लघुनो मनो-
 ज्ञस्य वृत्तस्यायतनमायामः प्रायः प्रचुरं यत्र । सारगात्रं निवि-

शस्त्रग्रहणविद्यासु बद्धीषु परिनिष्ठितम् ॥ ४
 आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
 सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५
 नागेष्वश्वेषु बहुशो रथेषु च परीक्षितम् ।
 'चर्मनिस्त्रिशयुद्धे च नियुद्धे च विशारदम् ।'
 परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥ ६
 न गोष्ठ्या नोपकारेण न संबन्धनिमित्ततः ।
 नानाहृतं नाप्यभृतं मम सैन्यं बभूव ह ॥ ७
 कुलीनार्थजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
 कृतमानोपचारं च यशस्वि च मनस्वि च ॥ ८
 सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिः पुण्यकर्मभिः ।
 लोकपालोपमैस्तात पालितं नरसत्तमैः ॥ ९
 बहुभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्त्रप्रयचिकीर्षुभिः ।
 अस्मानभिसृतैः कामात्सवलैः सपदानुगैः ॥ १०
 महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।
 अपक्षैः पक्षिसंकाशै रथैरश्वैश्च संवृतम् ॥ ११
 प्रभिन्नकरटैश्चैव द्विरदैरावृतं महत् ।
 यदहन्यत मे सैन्यं किमन्यद्भागधेयतः ॥ १२
 योधाश्चयजलं भीमं बाहनोर्मितरङ्गिणम् ।
 क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासद्वेषाकुलम् ॥ १३
 ध्वजभूषणसंवाधरत्नोपलसुसंचितम् ।
 बाहनैरभिधावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥ १४
 द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाहृदम् ।
 जलसन्धमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १५
 गते सैन्यार्णवं भिच्वा तरसा पाण्डवर्षभे ।
 सञ्जयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम् ॥ १६
 तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि ।
 सात्वते च रथोदारे मम सैन्यस्य सञ्जय ॥ १७
 सौ तत्र समतिक्रान्तौ दृष्ट्वाऽतीव तरस्विनौ ।
 सिन्धुराजं तु संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्य च गोचरम् ॥ १८

किं नु वा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ।
 दारुणैकायनेऽकाले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥ १९
 ग्रस्तान् हि कौरवान् मन्ये मृत्युना तात संगतान् ।
 विक्रमोऽपि रणे तेषां न तथा दृश्यते हि वै ॥ २०
 अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
 न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह सञ्जय ॥ २१
 भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः ।
 वेतनेन यथायोगं प्रियवादेन चापरे ॥ २२
 असत्कारभृतस्तात मम सैन्ये न विद्यते ।
 कर्मणा ह्यनुरूपेण लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २३
 न च योधोऽभवत्कश्चिन्मम सैन्ये तु सञ्जय ।
 अल्पदानभृतस्तात तथा चाभृतको नरः ॥ २४
 पूजितो हि यथाशक्त्या दानमानासनैर्मया ।
 तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सबान्धवैः ॥ २५
 ते च प्राप्यैव संग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना ।
 शैनेयेन परामृष्टाः किमन्यद्भागधेयतः ॥ २६
 रक्ष्यते यश्च संग्रामे ये च सञ्जय रक्षिणः ।
 एकः साधारणः पन्थारक्ष्यस्य सह रक्षिभिः ॥ २७
 अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्धवस्याग्रतः स्थितम् ।
 पुत्रो मम भृशं मूढः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २८
 सात्यकिं च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्तमभीतवत् ।
 किं नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालमन्यत ॥ २९
 सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथिसत्तमौ ।
 दृष्ट्वा कां वै धृतिं युद्धे प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३०
 दृष्ट्वा कृष्णं तु दाशार्हमर्जुनार्थं व्यवस्थितम् ।
 शिनीनामृषभं चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१
 दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्वतेनार्जुनेन च ।
 पलायमानांश्च कुरुन्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२
 विदुतात्रथिनो दृष्ट्वा निरुत्साहान् द्विषज्जये ।
 पलायनकृतोत्साहान् मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३३

डावयवम् ॥ ३ ॥ पर्यवस्कन्दे अवरोहणे । सरणे प्रसरणे ।
 सान्तरप्लुते हवनान्तरितायां गतौ । व्यपयानेऽपसरणे ॥ ५ ॥ वेत-
 नेन दिनमासवर्षदेयेन धनेन ॥ ६ ॥ गोष्ठ्या संलापमात्रेण
 ॥ ७ ॥ बाहनान्येवोर्मितरङ्गपरम्परा विद्यते यत्र । क्षेपण्यो
 यन्त्राणि ॥ १३ ॥ रत्नैरुपलैश्च सुसंचितं सुष्ठुसंछादितम् । बाह-

नाभिधावनान्येव वायुवेगतया रूपितानि ॥ १४ ॥ मम सै-
 न्यस्य शेषमित्यन्वयः ॥ १७ ॥ दारुणैकायने अतिभीषणेऽनन्य-
 गतिके । अकाले अतीते समये ॥ १९ ॥ लभ्यते सैन्येना-
 र्थात् ॥ २३ ॥ धृतिं धारणाम् ॥ ३० ॥

शून्यान्कृतात्रयोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेन च ।
 हतांश्च योधान्संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४
 व्यश्चनागरथान्दृष्ट्वा तत्र वीरान्सहस्रशः ।
 धावमानान्नणे व्यग्रान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५
 महानागान्विद्रवतो दृष्ट्वाऽर्जुनशराहतान् ।
 पतितान्पततश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६
 विहीनांश्च कृतानश्चान्विरथांश्च कृतान्नरान् ।
 तत्र सात्यकिपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७
 हयौघान्निहतान्दृष्ट्वा द्रवमाणांस्ततस्ततः ।
 रणे माधवपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३८
 पत्तिसङ्घान्नणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः ।
 निराशा विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३९
 द्रोणस्य समतिक्रान्तावनीकमपराजितौ ।
 क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४०
 संमूढोऽस्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णधनंजयौ ।
 प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्वतेन सहाच्युतौ ॥ ४१
 तस्मिन्प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे ।
 भोजानीकं व्यतिक्रान्ते किमकुर्वत कौरवाः ॥ ४२
 तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।
 कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ४३
 द्रोणो हि बलवान्श्रेष्ठः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
 पाञ्चालास्तं महेष्वासं प्रत्ययुध्यन्कथं रणे ॥ ४४
 बद्धवैरास्ततो द्रोणे धनंजयजयैषिणः ।
 भारद्वाजसुतस्तेषु दृढवैरो महारथः ॥ ४५
 अर्जुनश्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति ।
 तन्मे सर्वं समाचक्ष्व कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 आत्मापराधात्संभूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
 प्राप्य प्राकृतवद्भीरु न त्वं शोचितुर्महसि ॥ ४७
 पुरा यदुच्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः ।
 मा हार्षीः पाण्डवान्राजन्निति तन्न त्वया श्रुतम् ॥ ४८
 सुहृदां हितकामानां वाक्यं यो न शृणोति ह ।
 स महव्यसनं प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ॥ ४९

व्यग्रानेकाग्रान् । अव्यग्रान् पलायनैकमनस इति वा ॥ ३५ ॥
 निर्गुणतां गुणवैषम्यम् । द्वैधीभावमनिश्चयम् ॥ ५१ ॥ सुमहान्

याचितोऽसि पुरा राजन्दाशार्हेण शमं प्रति ।
 न च तं लब्धवान्कामं त्वत्तः कृष्णो महायशः ॥ ५०
 तव निर्गुणतां ज्ञात्वा पक्षपातं सुतेषु च ।
 द्वैधीभावं तथा धर्मे पाण्डवेषु च मत्सरम् ॥ ५१
 तव जिह्वमभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान्प्रति ।
 आर्तप्रलापांश्च बहून्मनुजाधिप सत्तम ॥ ५२
 सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
 वासुदेवस्ततो युद्धं कुरुणामकरोन्महत् ॥ ५३
 आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः ।
 नैनं दुर्योधने दोषं कर्तुर्महसि मानद ॥ ५४
 न हि ते सुकृतं किञ्चिदादौ मध्ये च भारत ।
 दृश्यते पृष्ठतश्चैव त्वन्मूलो हि पराजयः ॥ ५५
 तस्मादद्य स्थिरो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
 शृणु युद्धं यथावृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५६
 प्रविष्टे तव सैन्यं तु शैनेये सत्यविक्रमे ।
 भीमसेनमुखाः पार्थाः प्रतीयुर्वाहिनीं तव ॥ ५७
 आगच्छतस्तान्सहसा क्रुद्धरूपान्सहानुगान् ।
 दधरैको रणे पाण्डून्कृतवर्मा महारथः ॥ ५८
 यथोद्धूतं वारयते वेला वै सलिलार्णवम् ।
 पाण्डुसैन्यं तथा सङ्ख्ये हार्दिक्यः समवारयत् ॥ ५९
 तत्राद्भुतमपश्याम हार्दिक्यस्य पराक्रमम् ।
 यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ६०
 ततो भीमस्त्रिभिर्विद्धा कृतवर्माणमाशुगैः ।
 शङ्खं दध्मौ महाबाहुर्हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥ ६१
 सहदेवस्तु विशल्या धर्मराजश्च पञ्चभिः ।
 शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥ ६२
 द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः ।
 धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि कृतवर्माणमार्दयत् ॥ ६३
 विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च पञ्चभिः ।
 शिखण्डी चैव हार्दिक्यं विद्धा पञ्चभिराशुगैः ॥ ६४
 पुनर्विव्याध विशल्या सायकानां हसन्निव ।
 कृतवर्मा ततो राजन्सर्वतस्तान्महारथान् ॥ ६५
 एकैकं पञ्चभिर्विद्धा भीमं विव्याध सप्तभिः ।

विपुल इति पर्यायाभ्यां महत्त्वोद्वेकः ॥ ५४ ॥ निर्णयं नियत-
 स्त्रभावम् ॥ ५६ ॥ सर्वतः सर्वान् ॥ ६५ ॥

धनुर्ध्वजं चास्य तदा रथाद्भूमावपातयत् ॥ ६६
 अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ ६७
 स गाढविद्धो बलवान्हादिक्यस्य शरोत्तमैः ।
 चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पेयथाऽचलः ॥ ६८
 भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः ।
 विसृजन्तः शरान् राजन्कृतवर्माणमार्दयन् ॥ ६९
 तं तथा कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
 विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ ७०
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
 शक्तिं जग्राह समरे हेमदण्डामयस्सीम् ॥ ७१
 चिक्षेप च रथात्तूर्णं कृतवर्मरथं प्रति ।
 सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ ७२
 कृतवर्माणमभितः प्रजज्वाल मुदारुणा ।
 तामापतन्तीं सहसा युगान्ताग्निसमप्रभाम् ॥ ७३
 द्वाभ्यां शराभ्यां हादिक्यो निजघान द्विधा तदा ।
 सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा ॥ ७४
 द्योतयन्ती दिशो राजन्महोल्केव नभश्च्युता ।
 शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा भीमश्चक्रोध वै भृशम् ॥ ७५
 ततोऽन्यद्वनुरादाय वेगवत्सुमहास्वनम् ।
 भीमसेनो रणे क्रुद्धो हादिक्यं समवारयत् ॥ ७६
 अथैनं पञ्चभिर्वाणैराजघान स्तनान्तरे ।
 भीमो भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन च ॥ ७७
 भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो भीमसेनेन मारिष ।
 रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ ७८
 ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्वाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
 अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ ७९
 त्रिभिस्त्रिभिर्हेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
 तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ ८०
 शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
 धनुश्चिच्छेद समरे ग्रहसन्निव सात्वतः ॥ ८१
 शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरः ।
 असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ ८२

द्विधा स्थानद्वये ॥ ७४ ॥ कूर्मेनखैः कूर्मेनखाकृतिफलकैः

भ्रामयित्वा महर्चर्म चामीकरविभूषितम् ।
 तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ८३
 स तस्य सशरं चापं छित्त्वा राजन्महानसिः ।
 अभ्यगाद्वरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ८४
 एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणं महारथाः ।
 विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ८५
 अथान्यद्वनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्वनुः ।
 विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हादिक्यः परवीरहा ॥ ८६
 विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ।
 शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ८७
 धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशः ।
 अवारयत्कूर्मेनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ८८
 ततः क्रुद्धो रणे राजन्हादिकस्यात्मसंभवः ।
 अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ८९
 भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
 विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ९०
 तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
 समापेततुरन्योन्यं शरसङ्घैररिन्दमौ ॥ ९१
 विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
 विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ९२
 तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
 युगान्तप्रतिमौ वीरौ रैजतुर्भास्कराविव ॥ ९३
 कृतवर्मा च समरे याज्ञसेनिं महारथम् ।
 विद्धेषुभिस्त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ९४
 स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
 विसृज्य सशरं चापं मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतः ॥ ९५
 तं विषण्णं रणे दृष्ट्वा तावकाः पुरुषर्षभ ।
 हादिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ ९६
 शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हादिक्यशरपीडितम् ।
 अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ९७
 सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
 परिवर्त्तयैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ९८
 तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः ।

॥ ८८ ॥ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

यदेकः समरे पार्थान्वारयामास सानुगान् ॥९९
पार्थाञ्जित्वाऽजयच्चेदीन्पाञ्चालान्मृज्जयानपि ।
केकयांश्च महावीर्यान्कृतवर्मा महारथः ॥ १००
ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स पाण्डवाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ १०१

जित्वा पाण्डुसुतान्युद्धे भीमसेनपुरोगमान् ।
हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः ॥ १०२
ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
विमुखाः समपद्यन्त शरवृष्टिभिरार्दिताः ॥ १०३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

सात्यकिना जलसन्धस्य वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

शृणुष्वैकमना राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणे बले तस्मिन्हार्दिक्येन महात्मना ॥ १
लज्जयावन्ते चापि परिहृष्टे च तावके ।
द्वीपोय आसीत्पाण्डूनामगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २
श्रुत्वा स निनदं भीमं तावकानां महाहवे ।
शैनेयस्त्वरितो राजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३
उवाच सारथिं तत्र क्रोधामर्षसमन्वितः ।
हार्दिक्याभिमुखं सूत कुरु मे रथमुत्तमम् ॥ ४
कुरुते कदनं पश्य पाण्डुसैन्ये ह्यमर्षितः ।
एनं जित्वा पुनः सूत यास्यामि विजयं प्रति ॥ ५
एवमुक्ते तु वचने सूतस्तस्य महामते ।
निमेषान्तरमात्रेण कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ६
कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः ।
अवाकिरत्सुसंकुद्धस्ततोऽकुञ्चत्स सात्यकिः ॥ ७
अथाशु निशितं भलं शैनेयः कृतवर्मणः ।
प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ८
ते तस्य जग्निरे वाहान्भलेनास्याच्छिनद्वनुः ।
पृष्ठरक्षं तथा सूतमविध्यन्निशितैः शरैः ॥ ९
ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
सेनामस्यार्दयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १०
अभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता ।
'पलायनकृतोत्साहा भ्रमन्ती तत्रतत्र ह ।'
ततः प्रायात्स त्वरितः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ११

शृणु राजन्यदकरोत्तव सैन्येषु वीर्यवान् ।
अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ १२
पराजित्य तु संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे ।
यन्तारमब्रवीच्छरः शनैर्याहीत्यसंभ्रमम् ॥ १३
दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्चद्विपसंकुलम् ।
पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिं पुनः ॥ १४
यदेतन्मेघसंकाशं द्रोणानीकस्य सव्यतः ।
सुमहत्कुञ्जरानीकं यस्य रुक्मरथो मुखम् ॥ १५
एते हि बहवः सूत दुर्निवार्याश्च संयुगे ।
दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥ १६
राजपुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः ।
'न चाजित्वा रणे ह्येताञ्शक्यः प्राप्तुं जयद्रथः ॥ १७
नापि सूत मया पार्थः शक्यः प्राप्तुं कथंचन ।
एते तिष्ठन्ति सहिताः सर्वविद्यासु निष्ठिताः ॥ १८
त्रिगर्तानां रथोदाराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना व्यवस्थिताः ॥ १९
अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वान्श्रोदय सारथे ।
त्रिगर्तैः सह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ २०
सञ्जय उवाच ।
ततः प्रायाच्छनैः सूतः सात्वतस्य मते स्थितः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वरेण पताकिना ॥ २१
तमूहुः सारथेर्वश्या बल्यमाना हयोत्तमाः ।
वायुवेगसमाः सङ्क्षेपे कुन्देन्दुरजतप्रभाः ॥ २२
आपतन्तं रणे तं तु शङ्खवर्णैर्हयोत्तमैः ।

परिवनुस्ततः शूरा गजानीकेन सर्वतः ।
 किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान्सायकाँल्लघुवेधिनः ॥ २३
 सात्वतोऽपि शितैर्वाणैर्गजानीकमयोधयत् ।
 पर्वतानिव वर्षेण तपान्ते जलदो महान् ॥ २४
 वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाः शरैर्गजाः ।
 प्राद्रवन्नणमुत्सृज्य शिनिवीरसमीरितैः ॥ २५
 शीर्णदन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
 विशीर्णकर्णास्यकरा विनियन्तृपताकिनः ॥ २६
 संभिन्नवर्मघण्टाश्च विनिकृत्तमहाध्वजाः ।
 हतारोहा दिशो राजन्मेजिरे अष्टकम्बलाः ॥ २७
 रुवन्तो विविधान्नादाञ्जलदोपमनिःस्वनाः ।
 नाराचैर्वत्सदन्तैश्च भल्लैरञ्जलिकैस्तथा ॥ २८
 क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च सात्वतेन विदारिताः ।
 क्षरन्तोऽसृक्तथा मूत्रं पुरीषं च प्रदुद्रुवुः ।
 वभ्रमुश्चस्खलुश्चान्ये पेतुर्मल्लुस्तथाऽपरे ॥ २९
 एवं तत्कुञ्जरानीकं युयुधानेन पीडितम् ।
 शरैरभ्यर्कसंकाशैः प्रदुद्राव समन्ततः ॥ ३०
 तस्मिन्हते गजानीके जलसन्धो महाबलः ।
 यत्तः संप्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति ॥ ३१
 रुक्मवर्मधरः शूरस्तपनीयाङ्गदः शुचिः ।
 कुण्डली मकुटी खड्गी रक्तचन्दनरूपितः ॥ ३२
 शिरसा धारयन्दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम् ।
 उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रं च भास्वरम् ॥ ३३
 चापं च रुक्मविकृतं विधुन्वन्गजमूर्धनि ।
 अशोभत महाराज सविद्युदिव तोयदः ॥ ३४
 तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम् ।
 सात्यकिर्वारयामास वेलेव मकरालयम् ॥ ३५
 नागं निवारितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
 अकुध्यत रणे राजञ्जलसन्धो महाबलः ॥ ३६
 ततः क्रुद्धो महाराज मार्गणैर्भारसाधनैः ।
 अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसन्धो महोरसि ॥ ३७
 ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
 अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकर्त शरासनम् ॥ ३८

पिण्डका गण्डः ॥ २६ ॥ कण्ठसूत्रं हारम् ॥ ३३ ॥ ततो
 ग्रहणानन्तरम् । आविध्य भ्रामयित्वा ॥ ४७ ॥ वसुंध-

सात्यकिं छिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ।
 अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ३९
 स विद्धो बहुभिर्वाणैर्जलसन्धेन वीर्यवान् ।
 नाकम्पत महाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४०
 अचिन्तयन्वै स शरान्नात्यर्थं संभ्रमाद्वली ।
 धनुरन्यत्समादाय तिष्ठतिष्ठेत्युवाच ह ॥ ४१
 एतावदुक्त्वा शैनेयो जलसन्धं महोरसि ।
 विव्याध षष्ठ्या सुभृशं शराणां प्रहसन्निव ॥ ४२
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन मुष्टिदेशे महद्गुणः ।
 जलसन्धस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥ ४३
 जलसन्धस्तु तत्त्यक्त्वा सशरं वै शरासनम् ।
 तोमरं व्यसृजत्तूर्णं सात्यकिं प्रति मारिष ॥ ४४
 स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महारणे ।
 अभ्यगाद्वरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः ॥ ४५
 निर्भिन्ने तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 त्रिंशद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसन्धमताडयत् ॥ ४६
 प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसन्धो महाबलः ।
 आर्षभं चर्म च महच्छतचन्द्रकसंकुलम् ।
 आविध्य च ततः खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥ ४७
 शैनेयस्य धनुश्छित्त्वा स खड्गो न्यपतन्महीम् ।
 अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत महीं गतः ॥ ४८
 अथान्यद्गुणुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
 'जलसन्धमभिप्रेक्ष्य उत्सायित्वा च माधवः' ॥ ४९
 शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
 विष्कार्य विव्यधे क्रुद्धो जलसन्धं शरेण ह ॥ ५०
 ततः साभरणौ बाहू क्षुराभ्यां माधवोत्तमः ।
 साङ्गदौ जलसन्धस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ ५१
 तौ बाहू परिघप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ।
 वसुंधराधराद्भट्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ५२
 ततः सुदंष्ट्रं सुहनु चारुकुण्डलमण्डितम् ।
 क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्छिच्छेद सात्यकिः ॥ ५३
 तत्पातितशिरोबाहुकबन्धं भीमदर्शनम् ।
 द्विरदं जलसन्धस्य रुधिराभ्यषिञ्चत ॥ ५४

राधरात् पर्वतात् ॥ ५२ ॥ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः
 ॥ ११५ ॥

जलसन्धं निहत्याजौ त्वरमाणस्तु सात्वतः ।
 विमानं पातयामास गजस्कन्धाद्विशांपते ॥ ५५
 रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसन्धस्य कुञ्जरः ।
 विलम्बमानमवहतसंश्लिष्टं परमासनम् ॥ ५६
 शरादितः सात्वतेन मर्दमानः स्ववाहिनीम् ।
 घोरमार्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ॥ ५७
 हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
 जलसन्धं हतं दृष्ट्वा वृष्णीनामृषभेण तु ॥ ५८
 विमुखाश्चाभ्यधावन्त तव योधाः समन्ततः ।

पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषजये ॥ ५९
 एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
 'सैन्यस्य भारं सुमहत्कृतवर्मणि भारत ॥ ६०
 अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानं महारथम् ।
 स हि पार्थान्नणे यत्तान्दधारैको महाबलः ॥' ६१
 तमुदीर्णं तथा दृष्ट्वा शैनेयं कुरुपुङ्गवाः ।
 द्रोणेनैव सह कुद्धाः सात्यकिं समुपाद्रवन् ॥ ६२
 ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च ।
 द्रोणस्य च रणे राजन्धोरं देवासुरोपमम् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सात्यकिना दुर्योधनकृतवर्मणोः पराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 'सात्वतस्य रणे कर्म दृष्ट्वा योद्धुं महारथाः ।
 अमृष्यमाणाः संयत्ताः शैनेयं समुपाद्रवन् ॥' १
 ते किरन्तः शरव्रातान्सर्वे यत्ताः प्रहारिणः ।
 त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ २
 तं द्रोणः सप्तसप्तत्या जघान निशितैः शरैः ।
 दुर्मर्षणो द्वादशभिर्दुःसहो दशभिः शरैः ॥ ३
 विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
 विव्याध मार्गणैस्तूर्णैः वामपार्श्वे स्तनान्तरे ॥ ४
 दुर्मुखो दशभिर्बाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः ।
 चित्रसेनश्च शैनेयं द्वाभ्यां विव्याध मारिष ॥ ५
 दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
 अपीडयद्रणे राजञ्जराश्चान्ये महारथाः ॥ ६
 सर्वतः प्रतिविद्धस्तु तव पुत्रैर्महारथैः ।
 'स तुद्यमानश्च तदा सर्वतः कुरुपुङ्गवैः ॥' ७
 तान्प्रत्यविध्यद्वाष्पेयः पृथक्पृथग्जिह्वगैः ।
 'सात्यकिः पुण्डरीकाक्षो हस्त्रेषु परिनिष्ठितः ॥' ८
 भारद्वाजं त्रिभिर्बाणैर्दुःसहं नवभिः शरैः ।
 विकर्णं पञ्चविंशत्या चित्रसेनं च सप्तभिः ॥ ९

दुर्मर्षणं द्वादशभिरष्टाभिश्च विविंशतिम् ।
 सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥ १०
 'दुर्योधनं त्रिभिर्विद्ध्वा सुपुङ्खैस्तिग्मतेजनैः ।
 ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
 अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ११
 राजानं सर्वलोकस्य सर्वलोकमहारथम् ।
 शरैरभ्यहनद्वाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १२
 विमुञ्चतौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
 अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ १३
 सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
 अस्रवदुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥ १४
 सात्वतेन च बाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
 शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १५
 माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
 धनुश्चिच्छेद समरे क्षुरप्रेण हसन्निव ॥ १६
 अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ।
 निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विपता क्षिप्रकारिणा ।
 नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १७
 अथान्यद्वनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।

विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥ १८
 सोऽतिविद्धो बलवता तव पुत्रेण धन्विना ।
 अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥ १९
 पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रं महारथाः ।
 सात्यकिं शरवर्षेण छादयामासुरोजसा ॥ २०
 स ज्छाद्यमानो बहुभिस्तव पुत्रैर्महारथैः ।
 एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ।
 दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ॥ २१
 ग्रहसंश्रयस्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ।
 नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ॥ २२
 हत्वा तु चतुरो बाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
 सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥ २३
 एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
 अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २४
 स विध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
 प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 आपुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥ २५
 हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
 ग्रसमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥ २६
 तं तु शब्दमथ श्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
 अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥ २७
 विधुन्वानो धनुः श्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
 भर्त्सयन्सारथिं चाग्रे याहियाहीति सत्वरम् ॥ २८
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
 युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २९
 कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
 प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ३०
 'प्रयाहि सत्वरं सूत रथेन रथसत्तमम् ।
 निहनिष्यामि तं सङ्ख्ये वृष्णिवीरमरिदमम् ॥' ३१
 ततः प्रजविताश्चैनं रथेन रथिनांवरः ।
 आससाद रणे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ ३२
 ततो गभस्तिमत्प्रख्यौ ज्वलिताविव पावकौ ।
 समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥ ३३

कृतवर्मा तु शैनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ।
 निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारं चास्य पञ्चभिः ॥ २४
 चतुरश्वतुरो बाहांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ।
 अविव्यत्साधुदान्तान्वै सैन्धवान्सात्वतस्य हि ॥ २५
 रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विष्फार्य कार्मुकम् ।
 रुक्माङ्गदी रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खैरवारयत् ॥ २६
 ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान्कृतवर्मणे ।
 प्राहिणोच्चरया युक्तो द्रष्टुकामो धनंजयम् ॥ २७
 सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
 समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथाऽचलः ॥ २८
 त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्वांसप्तभिः सारथिं तथा ।
 विव्याध निशितैस्तूर्णं सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ २९
 'हताश्वसूते तु रथे स्थिताय शिनिपुङ्गवः ।'
 सुवर्णपुङ्खं विशिखं समादाय च सात्यकिः ।
 व्यसृजत्तं महाज्वालं संकुद्धमिव पन्नगम् ॥ ३०
 सोऽविव्यत्कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ।
 जाम्बूनदविचित्रं च वर्म निर्भिद्य भानुमत् ।
 अभ्यगाद्दरणीमुग्रो रुधिरण समुक्षितः ॥ ३१
 संजातरुधिरश्चाजौ सात्वतेषुभिरादितः ।
 सशरं धनुरुत्सृज्य न्यपतत्स्यन्दनोत्तमात् ॥ ३२
 स सिंहदंष्ट्रो जानुभ्यां पतितोऽमितविक्रमः ।
 शरादितः सात्यकिना रथोपस्थे नरर्षभः ॥ ३३
 सहस्रबाहुसदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
 निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ३४
 'न हि तस्य शरोऽपार्थः कथंचिदपि पार्थिव ।
 दिदृक्षुः स हि वेगेन प्रायाद्यत्र धनंजयः ॥ ३५
 स शक्त्या क्षत्रियैस्तत्र निरुद्धो बलवत्तरः ।
 युयुधे सात्वतो राजन्दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनम् ॥' ३६
 खड्गशक्तिधनुःकीर्णां गजाश्वरथसंकुलाम् ।
 प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः क्षत्रियर्षभैः ॥ ३७
 प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन शिनिपुङ्गवः ।
 अभ्यगाद्बाहिनीं हित्वा वृत्रहेवासुरीं चमूम् ॥ ३८

दंष्ट्राश्वतस्तो यस्य स्युर्दशनेभ्यः समुच्छ्रिताः । सिंहदंष्ट्रः स
 गदितश्चतुर्दंष्ट्रश्च सूरिभिः ॥ ३३ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

समाश्वस्य च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महद्भुतः । तस्यौ स तत्र बलवान्वारयन्युधि पाण्डवान् ॥ ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

सात्यकिपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
भारद्वाजः शरव्रातैर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ॥ १
स संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवासवयोरिव ॥ २
ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३
तैर्ललाटार्पितैर्वाणैर्युधानस्त्वजिह्वगैः ।
व्यरोचत महाराज त्रिशङ्ग इव पर्वतः ॥ ४
ततोऽस्य बाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् ।
भारद्वाजोऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥ ५
तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हः पततः शरान् ।
द्वाभ्यांद्वाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ६
तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशांपते ।
ग्रहस्य सहसाऽविध्यत्रिशता शिनिपुङ्गवम् ॥ ७
पुनः पञ्चशतेषूणां शितेन च समार्पयत् ।
लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ॥ ८
समुत्पतन्ति बल्मीकाद्यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन्नापतन्ति तनुच्छिदः ॥ ९
तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ।
अवाकिरन्द्रोणरथं शरा रुधिरभोजनाः ॥ १०
लाघवाद्भिजमुख्यस्य सात्वतस्य च मारिष ।
विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥ ११
सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः ॥ १२
सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ।
लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ॥ १३
सप्तत्या सारथिं विद्ध्वा तुरङ्गांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ।

ध्वजमेकेन चिच्छेद माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १४
अथापरेण भल्लेन हेमपुङ्गेन पत्रिणा ।
धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १५
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्यक्त्वा महारथः ।
गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥ १६
तामापतन्तीं सहसा पट्टवद्भामयस्सीम् ।
न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहुरूपिभिः ॥ १७
अथान्यद्वनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
विन्याध बहुभिर्वीरं भारद्वाजं शिलाशितैः ॥ १८
स विद्ध्वा समरे द्रोणं सिंहनादममुञ्चत ।
तं वै न मृमषे द्रोणः सिंहनादं महात्मनः ॥ १९
ततः शक्तिं रणे द्रोणो रुक्मदण्डामयस्सीम् ।
तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्रति ॥ २०
अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः कालसन्निभा ।
भिच्चा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना ॥ २१
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो राजन्विन्याध पत्रिणा ।
दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन्भरतर्षभ ॥ २२
द्रोणोऽपि समरे राजन्माधवस्य महद्भुतः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् ॥ २३
मुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ।
स रथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यषीदत ॥ २४
चकार सात्यकी राजंस्तत्र कर्मातिमानुषम् ।
अयोधयच्च यद्द्रोणं रश्मीञ्जग्राह च स्वयम् ॥ २५
ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः ।
अविध्यद्वाह्मणं सङ्ख्ये हृष्टरूपो विशांपते ॥ २६
तस्य द्रोणः शरान्पञ्च प्रेषयामास भारत ।
ते घोराः कवचं भिच्चा पपुः शोणितमाहवे ॥ २७
निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुद्ध्यत्सात्यकिर्भृशम् ।

सायकान्वयसृजचापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २८
 ततो द्रोणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि ।
 अश्वान्वयद्रावयद्वाणैर्हतसूतांस्ततस्ततः ॥ २९
 स रथः प्रद्रुतः सङ्ख्ये मण्डलानि सहस्रशः ।
 चकार राजतो राजन्भ्राजमान इवांशुमान् ॥ ३०
 अभिद्रवत गृहीत हयान्द्रोणस्य धावत ।
 इति स चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३१
 ते सात्यकिमपास्याशु राजन्युधि महारथाः ।
 यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपाद्रवन् ॥ ३२

तान्दृष्ट्वा प्रद्रुतान्सङ्ख्ये सात्वतेन शरादितान् ।
 प्रभग्नं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३३
 व्यूहस्यैव पुनर्द्वारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ।
 वातायमानैस्तैश्चैर्नीतो वृष्णिशरादितैः ॥ ३४
 पाण्डुपाञ्चालसंभिन्नं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
 शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहमेवाभ्यरक्षत ॥ ३५
 निवार्य पाण्डुपाञ्चालान्द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ।
 तस्यौ क्रोधेध्मसंदीप्तः कालसूर्य इवोद्यतः ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सात्यकिना सुदर्शननाम्नो राज्ञो वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीर-
 स्तथैव हार्दिकयमुखांस्तदीयान् ।
 ग्रहस्य सूतं वचनं वभाषे
 शिनिप्रवीरः कुरुपुङ्गवाय्य ॥ १
 निमित्तमात्रं वयमद्य सूत
 दग्धा रथाः केशवफलगुनाभ्याम् ।
 हतान्निहन्मेह नरर्षभेण
 वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन ॥ २

सञ्जय उवाच ।

तमेवमुक्त्वा शिनिपुङ्गवस्तदा
 महामृधे सोऽय्यधनुर्धरोऽरिहा ।
 किरन्समन्तात्सहसा शरान्बली
 समापतच्छयेन इवामिषाशया ॥ ३
 तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्णै-
 र्विगाह्य सैन्यं पुरुषप्रवीरम् ।
 नाशक्रुवन्वारयितुं समन्ता-
 दादित्यरश्मिप्रतिमं रथाय्यम् ॥ ४
 असह्यविक्रान्तमदीनसत्वं
 सर्वे गणा भारत ये त्वदीयाः ।

सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं

दिवीव सूर्यं जलदव्यपाये ॥ ५
 अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधी
 शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
 सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं
 न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥ ६
 तयोरभूद्भारतसंग्रहः
 सुदारुणस्तं समतिप्रशंसन् ।
 योधास्त्वदीयाश्च हि सोमकाश्च
 वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७
 शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्य-
 त्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ।
 अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
 श्चिच्छेद राजञ्जिनिपुङ्गवोऽपि ॥ ८
 तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः
 सुदर्शने यान्क्षिपति स सायकान् ।
 द्विधा त्रिधा तानकरोत्सुदर्शनः
 शरोत्तमैः स्यन्दनवर्षमास्थितः ॥ ९
 तान्वीक्ष्य बाणान्निहतांस्तदानीं
 सुदर्शनः सात्यकिबाणवेगैः ।

क्रोधादिधक्षन्निव तिग्मतेजाः
 शरानमुच्चतपनीयचित्रान् ॥ १०
 पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
 राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
 विन्याध देहावरणं विभिद्य
 ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ ११
 तथैव तस्यावनिपालपुत्रः
 संधाय बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
 आजग्निवांस्तान्रजतप्रकाशां-
 श्वतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य ॥ १२
 तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
 नप्ता शिनेरिन्द्रसमानवीर्यः ।
 सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णै-
 र्हयान्निहत्याशु ननाद नादम् ॥ १३
 अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
 भल्लेन शक्राशनिसन्निभेन ।
 सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः
 क्षुरेण कालानलसंनिभेन ॥ १४

सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
 भ्राजिष्णु वक्रं विचकर्त देहात् ।
 यथा पुरा वज्रधरः प्रसह्य
 बलस्य सङ्ख्येऽतिबलस्य राजन् ॥ १५
 निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
 रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ।
 मुदा समेतः परया महात्मा
 रराज राजन्सुरराजकल्पः ॥ १६
 ततो ययावर्जुनमेव वीरो
 निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ।
 सदश्वयुक्तेन रथेन राज्ञ-
 ळ्लोकं विसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७
 तत्तस्य विसापयनीयमग्न्य-
 मपूजयन्योधवराः समेताः ।
 प्रवर्तमानानिषुगोचरेऽरी-
 न्ददाह बाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

सात्यकिपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

‘सञ्जय उवाच ।
 निर्जित्य कृतवर्माणं भारद्वाजं च संयुगे ।
 स सात्यकिः सत्यवृतिर्महात्मा शिनिपुङ्गवः ॥ १
 दुर्योधनं च निर्जित्य शूरं चैव संयुधनम् ।
 जलसन्धं निहत्याजौ शूरसेनं च पार्थिवम् ॥ २
 म्लेच्छांश्च बहुधा राजन्काश्यपुत्रं च संयुगे ।
 निषादांस्तङ्कणांश्चैव कलिङ्गान्मगधानपि ॥ ३
 केकयाञ्छूरसेनांश्च तथा पर्वतवासिनः ।

काम्भोजान्यवनांश्चैव वसार्तींश्च शिवीनपि ॥ ४
 कोसलान्मगधानांश्चैव यातुधानान्सतिचित्रान् ।
 एतांश्चान्यात्रणे हत्वाऽगच्छद्युद्धे स सात्यकिः ॥ ५
 रुधिरौघनदीं घोरां केशशैवालशालाम् ।
 शक्तिग्राहसमाकीर्णां छत्रहंसोपशोभिताम् ॥ ६
 दुस्तरां भीरुभिर्नित्यं शूरलोकप्रवाहिनीम् ।
 प्रवर्त्य हृषितो राजन्पुनर्यन्तारमब्रवीत् ॥ ७
 ध्वजनागाश्चकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।’

अभ्यं प्रधानं कर्म ॥ १८ ॥

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

* एतदादिसार्धसप्तश्लोकस्थाने वक्ष्यमाणः सार्धएव श्लोकः अ. पुस्तकेऽस्ति ।

सञ्जय उवाच ।
 ततः स सात्यकिर्धर्मान्महात्मा वृष्णिपुङ्गवः ।

सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारं पुनरब्रवीत् ॥
 रथाश्वनागकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।

खड्गमत्स्यं गदाग्राहं शूरायुधमहास्त्रनम् ॥ ८
 प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोदुष्टनादितम् ।
 शूराणां सुखसंस्पर्शमस्पृश्यमथ भीरुणाम् ।
 तीर्णाः स्म दुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ ९
 जलसन्धवलेनाजौ पुरुषादैरिवावृतम् ।
 अतोऽन्यत्पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ॥ १०
 तर्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्चानसंभ्रमम् ।
 हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ॥ ११
 निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदानुगमाहवे ।
 हार्दिक्यं योधवर्यं च मन्ये प्राप्तं धनञ्जयम् ॥ १२
 न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ।
 बह्वेरिव प्रदीप्तस्य वने शुष्कतृणालयम् ॥ १३
 पश्य पाण्डवमुख्येन यातां भूमिं किरीटिना ।
 पत्त्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषभीकृताम् ॥ १४
 द्रवते तद्यथा सैन्यं तेन भयं महात्मना ।
 रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वैश्च सारथे ।
 कौशेयारुणसंकाशमेतदुद्धूयते रजः ॥ १५
 अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ॥ १६
 श्रूयते ह्येष निर्घोपो जलदसेव गर्जतः ।
 विष्कार्यमाणस्य रणे गाण्डीवस्यामितौजसः ॥ १७
 अभ्याशस्थमहं मन्ये सैन्धवस्य किरीटिनम् ।
 तादृशः श्रूयते शब्दः सैन्यानां सागरोपमः ॥ १८
 यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ।
 अनस्तंगत आदित्ये हन्ता सैन्धवमर्जुनः ॥ १९
 शनैर्विस्मभयन्नश्चान्याहि यत्रारिवाहिनी ॥ २०
 यत्रैते सतलत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ।
 दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्भोजा युद्धदुर्मदाः ॥ २१
 शरवाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ।
 शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रल्लिप्तकाः ॥ २२
 अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ।
 मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ २३
 एतान्सरथनागान्निहत्याजौ सपत्तिनः ।
 इदं दुर्गं महाघोरं तीर्णमेवोपधारय ॥ २४

सूत उवाच ।
 न संभ्रमो मे वाष्पेय विद्यते सत्यविक्रम ।
 यद्यपि स्यात्तव क्रुद्धो जामदग्न्योऽग्रतः स्थितः ॥ २५
 द्रोणो वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा ।
 तथापि संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ २६
 त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ।
 दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्भोजा युद्धदुर्मदाः ॥ २७
 शरवाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ।
 शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रल्लिप्तकाः ।
 अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ॥ २८
 न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कथंचन ।
 किमुतैतत्समासाद्य धीरं संयुगगोष्पदम् ॥ २९
 आयुष्मन्कतरेण त्वां प्रापयामि धनञ्जयम् ।
 केभ्यः क्रुद्धोऽसि वाष्पेय कान्निस्वन्मृत्युरुपस्थितः ॥
 केषां सङ्गमनीकस्य हन्तुमुत्सहते मनः ।
 के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् ॥ ३१
 दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे ।
 केषां वैवस्वतो राजा सरतेऽद्य महाभुज ॥ ३२
 सात्यकिरुवाच ।
 मुण्डानेतान्हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
 प्रतिज्ञां पारयिष्यामि काम्भोजानेव मां वह ॥ ३३
 अन्येषां कदनं कृत्वा क्षिप्रं यास्यामि पाण्डवम् ॥ ३४
 अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं कौरवाः ससुयोधनाः ।
 मुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु चासकृत् ॥ ३५
 अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ।
 श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्यति सुयोधनः ॥ ३६
 अद्य पाण्डवमुख्यस्य श्वेताश्वस्य महात्मनः ।
 आचार्यककृतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ॥ ३७
 अद्य मद्भाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति ॥ ३८
 अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ।
 अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति कौरवाः ॥ ३९
 मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां मुहुः ।

सैनिकानां वधं दृष्ट्वा संतप्यति सुयोधनः ॥४०॥
 अद्य मे क्रुद्धरूपस्य निघ्नतश्च वरान्वरान् ।
 द्विफलगुणमिमं लोकं मंस्यतेऽद्य सुयोधनः ॥४१॥
 अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा संतप्यति महामृधे ॥४२॥
 अद्य स्नेहं च भक्तिं च पाण्डवेषु महात्मसु ।
 हत्वा राजसहस्राणि दर्शयिष्यामि राजसु ॥४३॥
 बलं वीर्यं कृतज्ञत्वं मम ज्ञास्यन्ति कौरवाः ॥४४॥
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा सूतः शिक्षितान्साधुवाहिनः ।
 शशाङ्कसन्निकाशान्वै बाजिनो व्यनुदद्भुशम् ॥४५॥
 ते पिवन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः ।
 प्रापयन्त्यवनाञ्छीघ्रं मनःपवनरंहसः ॥ ४६॥
 सात्यकिं ते समासाद्य पृतनास्त्रनिवर्तिनम् ।
 बहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ४७॥
 तेषामिषून्थास्त्राणि वेगवान्नतपर्वभिः ।
 अञ्छिन्तसात्यकी राजन्नैनं ते प्राप्नुवञ्छराः ॥४८॥
 रुक्मपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्वगैः ।
 उच्चकर्त शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥ ४९॥
 शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः ।
 भित्त्वा देहांस्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ५०॥
 ते हन्यमाना वीरेण म्लेच्छाः सात्यकिना रणे ।
 शतशोऽभ्यपतन्तस्तत्र व्यसवो वसुधातले ॥ ५१॥
 सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः ।
 पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च विभेद यवनाञ्छरैः ॥५२॥
 काम्भोजानां सहस्रैश्च शकानां च विशांपते ।
 शबराणां किरातानां बर्बराणां तथैव च ॥ ५३॥
 अगम्यरूपां पृथिवीं मांसशोणितकर्दमाम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

सात्यकियुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

जित्वा यवनकाम्भोजान्युयुधानस्ततोऽर्जुनम् ।

शैक्यायसानि शोणितायोमयानि ॥ ५० ॥ सुपूर्णायतमुक्तैरा-
 कर्णज्योत्सृष्टैः । अव्यवच्छिन्नपिण्डितैरनवच्छिन्नसंहतैः ॥ ५२ ॥

द्रोण० २४

कृतवांस्तत्र शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥ ५४॥
 दस्युनां सशिरस्त्राणैः शिरोभिर्लूनमूर्धजैः ।
 दीर्घकूर्चैर्मही कीर्णा विवर्हैरण्डजैरिव ॥ ५५॥
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तैस्तदायोधनं बभौ ।
 कबन्धैः संवृतं सर्वं ताम्रात्रैः खमिवावृतम् ॥ ५६॥
 वज्राशनिसमस्पृशैः सुपर्वभिरजिह्वगैः ।
 ते सात्वतेन निहताः समावतुर्वसुंधराम् ॥ ५७॥
 तेषामस्त्राणि बाणांश्च शैनेयो नतपर्वभिः ।
 निचकर्त महाराज यवनानां शिरोधराः ॥ ५८॥
 ते शरा नतपर्वाणो युयुधानप्रचोदिताः ।
 हित्वा देहांस्तथा तेषां पतन्ति स्म महीतले ॥ ५९॥
 ते हन्यमाना वीरास्तु वृष्णिवीरेण संयुगे ।
 शस्त्राहताः पतन्त्युर्व्यां काम्भोजाः सपदानुगाः ॥
 काम्भोजानां भुजैश्छिन्नैर्यवनानां च भारत ।
 तत्रतत्र मही भाति पञ्चास्यैरिव पन्नगैः ॥ ६१॥
 अल्पावशिष्टाः संभन्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः ।
 जिताः सङ्ख्ये महाराज युयुधानेन दंशिताः ॥ ६२॥
 पार्थिविश्च कशाभिश्च ताडयन्तस्तुरंगमान् ।
 जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन्भयात् ॥ ६३॥
 काम्भोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत ।
 यवनानां च तत्सैन्यं शकानां च महद्वलम् ॥ ६४॥
 ततः स पुरुषव्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 प्रहृष्टस्तावकाञ्जित्वा सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ ६५॥
 तत्तस्य समरे कर्म दृष्ट्वाऽन्यैरकृतं पुरा ।
 चारणाः सहगन्धर्वाः पूजयांचकिरे भृशम् ॥ ६६॥
 तं यान्तं पृष्ठगोप्तामर्जुनस्य विशांपते ।
 चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ६७॥

जंगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनां वरः ॥ १॥
 शरदंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचच्छविः ।

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

मृगं व्याघ्र इवाजिघ्रंस्तव सैन्यमभीषयत् ॥ २
 स रथेन चरन्मार्गान्धनुर्बुद्धामयद्भृशम् ।
 रुक्मपृष्ठं महावेगं रुक्मचन्द्रकसंकुलम् ॥ ३
 रुक्माङ्गदशिरस्त्राणो रुक्मवर्मसमावृतः ।
 रुक्मध्वजधनुः शूरो मेरुशृङ्गमिवावभौ ॥ ४
 सधनुर्मण्डलः सङ्ख्ये तेजोभासुररश्मिवान् ।
 शरदीवोदितः सूर्यो नृसूर्यो विरराज ह ॥ ५
 वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृषभाक्षो नरर्षभः ।
 तावकानां वभौ मध्ये गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ६
 मत्तद्विरदसंकाशं मत्तद्विरदगामिनम् ।
 प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ७
 व्याधा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाः समुपाद्रवन् ।
 'सात्यकिं समरे राजन्परिवृत्तवात्मजाः ॥' ८
 द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकं च दुस्तरम् ।
 जलसन्धारणं तीर्त्वा काम्भोजानां च वाहिनीम् ९
 हार्दिक्यमकरान्मुक्तं तीर्थं वै सैन्यसागरम् ।
 परिववुः सुसंकुद्धास्त्वदीयाः सात्यकिं रथाः ॥ १०
 दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविंशती ।
 शकुनिर्दुःसहश्चैव युवा दुर्धर्षणः क्रथः ॥ ११
 अन्ये च बहवः शूराः शस्त्रवन्तो दुरासदाः ।
 पृष्ठतः सात्यकिं यान्तमन्वधावन्नमर्षिणः ॥ १२
 अथ शब्दो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
 मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ १३
 तानभिद्रवतः सर्वान्समीक्ष्य शिनिपुङ्गवः ।
 शनैर्याहीति यन्तारमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ १४
 हृदमेति समुद्धूतं धार्तराष्ट्रवलं महत् ।
 मामेवाभिमुखं तूर्णं गजाश्वरथपत्तिमत् ।
 नादयद्वै दिशः सर्वा रथघोषेण सारथे ॥ १५
 पृथिवीं चान्तरिक्षं च कम्पयन्सागरानपि ।
 एतद्वलार्णवं सूत वारयिष्ये महारणे ।
 पौर्णमास्यामिवोद्धूतं वेलेव मकरालयम् ॥ १६
 पश्य मे सूत विक्रान्तमिन्द्रस्येव महामृधे ।
 एष सैन्यानि शत्रूणां विधमामि शितैः शरैः ॥ १७
 निहतानाहवे पश्य पदात्यश्वरथद्विपान् ।

मञ्जरैरग्निसंकाशैर्विद्धदेहान्सहस्रशः ॥ १८
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सात्यकेरमितौजसः ।
 समीपे सैनिकास्ते तु शीघ्रमीयुर्धुयुत्सवः ।
 जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्यपश्येति वादिनः ॥ १९
 तानेवं ब्रुवतो वीरान्सात्यकिर्निशितैः शरैः ।
 जघान त्रिशतानश्चान्कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ।
 'लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च ग्रहरञ्जिनिपुङ्गवः ॥' २०
 स संप्रहारस्तुमुलस्तस्य तेषां च धन्विनाम् ।
 देवासुररणप्रख्यः प्रावर्तत जनक्षयः ॥ २१
 मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष ।
 प्रत्यगृह्णाच्छिनेः पौत्रः शरैराशीविषोपमैः ॥ २२
 प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स वीर्यवान् ।
 असंभ्रमन्महाराज तावकानवधीद्बहून् ॥ २३
 आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र सुमहदृष्टवानहम् ।
 न मोघः सायकः कश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥ २४
 रथनागाश्वकलिलः पदात्युर्मिसमाकुलः ।
 शैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहार्णवः ॥ २५
 संभ्रान्तनरनागाश्वमावर्तत मुहुर्मुहुः ।
 तत्सैन्यमिषुभिस्तेन वध्यमानं समन्ततः ।
 वभ्राम तत्रतत्रैव गावः शीतादिता इव ॥ २६
 पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगं तथा ।
 अविद्धं तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः ॥ २७
 न तादृकदनं राजन्कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
 यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ॥ २८
 अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते पुरुषर्षभः ।
 वीतभीर्लाघवोपेतः कृतित्वं संप्रदर्शयन् ॥ २९
 ततो दुर्योधनो राजा सात्वतस्य त्रिभिः शरैः ।
 विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ३०
 सात्यकिं च त्रिभिर्विद्ध्वा पुनरष्टाभिरेव च ।
 दुःशासनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुङ्गवम् ॥ ३१
 शकुनिः पञ्चविंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
 दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ३२
 उत्समयन्वृष्णिशार्दूलस्तथा बाणैः समाहतः ।
 तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३३

गाढविद्वानरीन्कृत्वा मार्गणैः सोऽतितेजनैः ।
 शैनेयः श्येनवत्सङ्ख्ये व्यचरल्लघुविक्रमः ॥ ३४
 सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
 दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ३५
 चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ।
 दुःशासनं तु विंशत्या विव्याध शिनिपुङ्गवः ॥ ३६
 अथान्यद्वनुरादाय श्यालस्तव विशांपते ।
 अष्टाभिः सात्यकिं विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ ३७
 दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ।
 दुर्मुखश्च द्वादशमी राजन्विव्याध सात्यकिम् ॥ ३८
 दुर्योधनस्त्रिसप्तत्या विद्ध्वा भारत माधवम् ।
 ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥ ३९
 तान्सर्वान्सहिताञ्छूरान्यतमानान्महारथान् ।
 पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ४०

ततः स रथिनां श्रेष्ठस्तव पुत्रस्य सारथिम् ।
 आजघानाशु भलेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥ ४१
 पतिते सारथौ तस्मिंस्तव पुत्ररथः प्रभो ।
 वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥ ४२
 ततस्तव सुतो राजन्सैनिकाश्च विशांपते ।
 राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ॥ ४३
 विद्रुतं तत्र तत्सैन्यं दृष्ट्वा भारत सात्यकिः ।
 अवाकिरञ्छरैस्तीक्ष्णै रुक्मपुङ्गवैः शिलाशितैः ॥ ४४
 विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि सहस्रशः ।
 प्रययौ सात्यकी राजञ्छ्वेताश्चस्य रथं प्रति ॥ ४५
 'तं प्रयान्तं महाबाहुं तावकाः प्रेक्ष्य मारिष ।
 दृष्टं चादृष्टवत्कृत्वा क्रियामन्यामयोजयन् ॥ ४६
 तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिम् ।
 आत्मानं पालयानं च तावकाः समपूजयन् ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

सात्यकियुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 संप्रमृद्य महत्सैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
 निर्द्वाका मम ते पुत्राः किमकुर्वत सञ्जय ॥ १
 कथं वैषां तदा युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् ।
 शैनेयचरितं दृष्ट्वा यादृशं सव्यसाचिनः ॥ २
 किं नु वक्ष्यन्ति ते क्षात्रं सैन्यमध्ये पराजिताः ।
 कथं नु सात्यकियुद्धे व्यतिक्रान्तो महायशः ॥ ३
 कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र सञ्जय ।
 शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ४
 अत्यद्भुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ।
 एकस्य बहुभिः सार्धं शत्रुभिस्तेर्महारथैः ॥ ५
 विपरीतमहं मन्ये मन्दभाग्यं सुतं प्रति ।
 यत्रावध्यन्त समरे सात्वतेन महारथाः ॥ ६
 एकस्य हि न पर्याप्तं यत्सैन्यं तस्य सञ्जय ।
 क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७

निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
 यथा पशुगणान्सहस्तद्वदन्ता सुतान्मम ॥ ८
 कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।
 युयुधानो न शक्तितो हन्तुं यत्पुरुषर्षभः ॥ ९
 नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
 यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेनेप्ता महायशः ॥ १०
 सञ्जय उवाच ।
 तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।
 शृणुष्वभावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११
 ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशयान्मिथः ।
 परां युद्धे मतिं कूरां तव पुत्रस्य शासनात् ॥ १२
 त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।
 शककाम्भोजबाह्वीका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३
 कुलिन्दास्तङ्गणाम्बष्टाः पैशाचाश्च सबर्बराः ।
 पार्वतीयाश्च राजेन्द्र क्रुद्धाः पाषाणपाणयः ।

दुर्योधनस्य कृतेन कर्मणा ॥ ११ ॥

मतिं कृत्वात्यन्वयः ॥ १२ ॥

अभ्यद्रवन्त शैनेयं शूलभाः पावकं यथा ॥ १४
 युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
 शूराः पञ्चशतं राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५
 ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
 द्विरदानां सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६
 शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
 अभ्यद्रवन्त शैनेयमसङ्ख्येयाश्च पत्तयः ॥ १७
 तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
 दुःशासनो महाराज सात्यकिं पर्ववारयत् ॥ १८
 तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् ।
 यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥ १९
 अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्गलम् ।
 सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥ २०
 तत्र चक्रैर्विमथितैर्मग्नैश्च परमायुधैः ।
 अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकवन्धुरैः ॥ २१
 कुञ्जरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्च विनिपातितैः ।
 वर्मभिश्च तथाऽनीकैर्व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥ २२
 स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकण्ठैश्च मारिष ।
 संछन्ना वसुधा तत्र द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥ २३
 गिरिरूपधरैश्चापि पतितैश्च महागजैः ।
 'म्लेच्छस्थितैर्महाराज भिन्नाञ्जनचयोपमैः ॥ २४
 मृगैर्मन्दैश्च भद्रैश्च मृगमन्दैस्तथाऽपरैः ।
 भद्रैर्मन्दमृगैश्चैव मृगभद्रैस्तथैव च ॥ २५
 भद्रमन्दैश्चैव तथा तथा भद्रमृगैरपि ।
 तत्रतत्र धरा कीर्णा शयानैः पर्वतोपमैः ॥ २६
 अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ।
 सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा ॥ २७
 ऐरावतकुले चैव तथाऽन्येषु कुलेषु च ।
 जाता दन्तिवरा राजञ्शेरेते बहवो हताः ॥ २८
 वनायुजान्पार्वतीयान्काम्भोजान्वाहिकानपि ।
 तथा हयवरान्राजन्निजग्रे तत्र सात्यकिः ॥ २९
 नानादेशसमुत्थांश्च नानाजातींश्च दन्तिनः ।

मृगमन्द्रादयो गजविशेषाः ॥ २५ ॥ वामनस्य यमोपवाहस्य ।
 सुप्रतीकस्य ईशोपवाहस्य । महापद्मस्य कुमुदस्य कुले ॥ २७ ॥
 अन्येषु कुलेषु पुण्डरीकपुष्पदन्तसार्वभौमिषेषु ॥ २८ ॥ क्षेप-

निजग्रे तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३०
 तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्युन्दुःशासनोऽब्रवीत् ।
 निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ ३१
 तांश्चातिभग्नान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ।
 पाषाणयोधिनः शूरान्पार्वतीयानचोदयत् ॥ ३२
 अश्मयुद्धेषु कुशला नैतज्जानाति सात्यकिः ।
 अश्मयुद्धमजानन्तं हतैनं युद्धकामुकम् ॥ ३३
 तथैव कुरवः सर्वे नाश्मयुद्धविशारदाः ।
 अभिद्रवत माभैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः ॥ ३४
 ते पार्वतीया राजानः सर्वे पाषाणयोधिनः ।
 अभ्यद्रवन्त शैनेयं राजानमिव मन्त्रिणः ॥ ३५
 ततो गजशिरःप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ।
 उद्यतैर्युयुधानस्य पुरतस्तस्थुराहवे ॥ ३६
 क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ।
 चोदितास्तव पुत्रेण सर्वतो रुरुधुर्दिशः ॥ ३७
 तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ।
 सात्यकिः प्रतिसंधाय निशितान्प्राहिणोच्छरान् ॥ ३८
 तामश्मवृष्टिं तुमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ।
 चिच्छेदोरगसंकाशैर्नाराचैः शिनिपुङ्गवः ॥ ३९
 तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव व्रजैः ।
 प्रायः सैन्यान्यहन्यन्त हाहाभूतानि मारिष ॥ ४०
 ततः पञ्चशतं शूराः समुद्यतमहाशिलाः ।
 निकृत्तबाहवो राजन्निपेतुर्धरणीतले ॥ ४१
 सात्वतस्य च भलेन निष्पिष्टैस्तैस्तथाऽद्रिभिः ।
 न्यपतन्निहता म्लेच्छास्तत्रतत्र गतासवः ॥ ४२
 ते हन्यमानाः समरे सात्वतेन महात्मना ।
 अश्मवृष्टिं महाघोरां पातयन्ति स्म सात्वते ॥ ४३
 पाषाणयोधिनः शूरान्यतमानानवस्थितान् ।
 न्यवधीद्बहुसाहस्रांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४४
 ततः पुनर्वस्तुमुखैरश्मवृष्टीः समन्ततः ।
 अधोवस्तैः स्थूलवस्तैर्दरदैः खसतङ्कणैः ॥ ४५
 लम्बकैश्च कुणिन्दैश्च क्षिप्ताः क्षिप्ताश्च सात्यकिः ।

णीयैः शस्त्रैः ॥ ३७ ॥ ततः पुनर्व्यात्तमुखास्तेऽश्मवृष्टीः समन्ततः ।
 अयोहस्ताः शूलहस्ता दरदास्तङ्कणाः खसाः । लम्पकाश्च कुलि-
 न्दाश्च चिक्षिपुस्तांश्च सात्यकिः । इति ब्र. ज. घ. पाठः ॥ ४५ ॥

नाराचैः प्रतिचिच्छेद प्रतिपत्तिविशारदः ॥ ४६
 अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरिक्षे शितैः शरैः ।
 शब्देन प्राद्रवन्सङ्ख्ये रथाश्चगजपत्तयः ॥ ४७
 अश्मचूर्णैरवाकीर्णा मनुष्यगजवाजिनः ।
 नाशक्रुवन्नवस्थातुं भ्रमरैरिव दंशिताः ॥ ४८
 हतशिष्टाः सरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
 विभिन्नशिरसो राजन्दन्तैश्छिन्नैश्च दन्तिनः ।
 निर्धूतैश्च करैर्नागा व्यङ्गाश्च शतशः कृताः ॥ ४९
 हत्वा पञ्चशतं योधांस्तत्क्षणेनैव मारिष ।
 व्यचरत्पृतनामध्ये शैनेयः कृतहस्तवत् ॥ ५०
 कुञ्जराः संन्यवर्तन्त युयुधानेन मोहिताः ॥ ५१
 अश्मनां भिद्यमानानां सायकैः श्रूयते ध्वनिः ।
 पद्मपत्रेषुधाराणां पतन्तीनामिव ध्वनिः ॥ ५२
 ततः शब्दः समभवत्तव सैन्यस्य मारिष ।
 माधवेनार्घ्यमानस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ ५३
 तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ।
 एष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः ॥ ५४
 दारयन्बहुधा सैन्यं रणे चरति कालवत् ।
 यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत रथं नय ॥ ५५
 पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ।

तथाहि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः ॥ ५६
 विशस्त्रकवचा रुग्णास्तत्रतत्र पतन्ति च ।
 न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले हयान् ॥ ५७
 सञ्जय उवाच ।
 इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजस्य सारथिः ।
 प्रत्युवाच ततो द्रोणं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ ५८
 सैन्यं द्रवति चायुष्मन्कौरवेयं समन्ततः ।
 पश्य योधान्रणे भग्नान्धावतो वै ततस्ततः ॥ ५९
 इमे च संहताः शूराः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
 त्वामेव हि जिघांसन्त आद्रवन्ति समन्ततः ॥ ६०
 अत्र कार्यं समाधत्स्व प्राप्तकालमरिंदम ।
 स्थाने वा गमने वापि दूरं यातश्च सात्यकिः ॥ ६१
 सञ्जय उवाच ।
 तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य सारथेः ।
 प्रत्यदृश्यत शैनेयो निम्नन्बहुविधान्स्थान् ॥ ६२
 ते बध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
 युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय दुद्रुवुः ॥ ६३
 यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत ।
 ते भीतास्त्वभ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसपुद्गे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

सात्यकिभयात्पलायमानस्य दुःशासनस्य द्रोणेनोपालम्भः ॥ १ ॥ द्रोणघट्टबुध्नयोर्बुद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम् ।
 भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
 दुःशासन रथाः सर्वे कस्माच्चैते प्रविद्रुताः ।
 कचित्क्षेमं तु नृपतेः कचिज्जीवति सैन्धवः ॥ २
 राजपुत्रो भवानत्र राजभ्राता महारथः ।
 किमर्थं द्रवते युद्धे यौवराज्यमवाप्य च ॥ ३
 दासी जिताऽसि द्यूते त्वं यथा कामचरी भव ।

वाससां वाहिका राज्ञो आतुर्ज्येष्ठस्य मे भव ॥ ४
 न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य पण्डितिलैः समाः ।
 दुःशासनैवं कस्मात्त्वं पूर्वमुक्त्वा पलायसे ॥ ५
 स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाञ्चालैः पाण्डवैः सह ।
 एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोऽसि संयुगे ॥ ६
 न जानीषे पुरा त्वं तु गृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ।
 शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥ ७
 अप्रियाणां हि वचनं पाण्डवस्य विशेषतः ।

द्रौपद्याश्च परिक्लेशस्त्वन्मूलो ह्यभवत्पुरा ॥ ८
 क ते मानश्च दर्पश्च क ते वीर्यं क गर्जितम् ।
 आशीविषसमानपार्थान्कोपयित्वा क यास्यसि ॥ ९
 शोच्येयं भारती सेना राज्यं चैव सुयोधनः ।
 यस्य त्वं कर्कशो भ्राता पलायनपरायणः ॥ १०
 ननु नाम त्वया वीर दार्यमाणा भयादिता ।
 स्वबाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी ॥ ११
 स त्वमद्य रणं हित्वा भीतो हर्षयसे परान् ।
 विद्रुते त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ।
 कोऽन्यः स्यास्यति संग्रामे भीतो भीते व्यपाश्रये ॥ १२
 एकेन सात्वतेनाद्य युध्यमानस्य तेन वै ।
 पलायने तव मतिः संग्रामाद्धि प्रवर्तते ॥ १३
 यदा गाण्डीवधन्वानं भीमसेनं च कौरव ।
 यमौ च द्रक्ष्यसि रणे तदा वै किं करिष्यसि ॥ १४
 युधि फल्गुनवाणानां सूर्याग्निसमवर्चसाम् ।
 न तुल्याः सात्यकिशरा येभ्यो भीतः पलायसे ॥ १५
 त्वरितो वीर गच्छ त्वं गान्धार्युदरमाविश ।
 पृथिव्यां धावमानस्य नान्यत्पश्यामि जीवनम् ॥ १६
 यदि तावत्कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ।
 पृथिवी धर्मराजाय शमेनैव प्रदीयताम् ॥ १७
 यावत्फल्गुननाराचा निर्मुक्तोरगसन्निभाः ।
 नाविशन्ति शरीरं ते तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १८
 यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रणे ।
 नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १९
 यावन्न क्रुध्यते राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृष्णश्च समरश्लाघी तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ २०
 यावज्जीमो महाबाहुर्विगाह्य महतीं चमूम् ।
 सोदरांस्ते न मृद्राति तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ २१
 पूर्वमुक्तश्च ते भ्राता भीष्मेणासौ सुयोधनः ।
 अजेयाः पाण्डवाः सङ्क्षेपे सौम्य संशाम्य तैः सह ॥ २२
 'मया शमवता चोक्तो रक्ष शेषं सुयोधन ।
 संशाम्य पार्थैस्त्वं रक्ष वीर सर्वान्महीक्षितः ॥' २३
 न च तत्कृतवान्मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ।
 स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो युध्यस्व पाण्डवैः ॥ २४

तवापि शोणितं भीमः पास्यतीति मया श्रुतम् ।
 तच्चाप्यवितथं तस्य तत्तथैव भविष्यति ॥ २५
 किं भीमस्य न जानासि विक्रमं त्वं सुवालिश ।
 यच्चया वैरमारब्धं संयुगे प्रपलायिना ॥ २६
 गच्छ तूर्णं रथेनैव यत्र तिष्ठति सात्यकिः ।
 त्वया हीनं बलं ह्येतद्विद्रविष्यति भारत ।
 आत्मार्थं योधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ २७
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तव सुतो नात्रवीर्तिकचिदप्यसौ ।
 श्रुतं चाश्रुतवत्कृत्वा प्रायाद्येन स सात्यकिः ॥ २८
 सैन्येन महता युक्तो म्लेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
 आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥ २९
 द्रोणोऽपि रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान्पाण्डवांस्तथा ।
 अभ्यद्रवत संकुद्रो जवमास्थाय मध्यमम् ॥ ३०
 प्रविश्य च रणे द्रोणः पाण्डवानां वरूथिनीम् ।
 द्रावयामास योधान्वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३१
 ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे ।
 पाण्डुपाञ्चालमत्स्यानां प्रचक्रे कदनं महत् ॥ ३२
 तं जयन्तमनीकानि भारद्वाजं ततस्ततः ।
 पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान्वीरकेतुः समभ्ययात् ॥ ३३
 स द्रोणं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ ३४
 तत्राद्भुतं महाराज दृष्ट्वानस्मि संयुगे ।
 यद्रोणो रभसं युद्धे पाञ्चाल्यं नात्यवर्तत ॥ ३५
 सन्निरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
 आवबुः सर्वतो राजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३६
 ते शरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्च महाधनैः ।
 शस्त्रैश्च विविधै राजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३७
 निवार्य तान्बाणगणान्द्रोणो राजन्समन्ततः ।
 महाजलधरान्व्योम्नि मातरिश्वेव चावभौ ॥ ३८
 ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसन्निभम् ।
 संदधे परवीरघ्नो वीरकेतो रथं प्रति ॥ ३९
 स भित्त्वा तु शरो राजन्पाञ्चालकुलनन्दनम् ।
 अभ्यगाद्धरणीं तूर्णं लोहिताद्रो ज्वलन्निव ॥ ४०

ततोऽपतद्रथाचूर्णं पाञ्चालकुलनन्दनः ।
 पर्वताग्रादिव महान्धम्पको वायुपीडितः ॥ ४१
 तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महाबले ।
 पाञ्चालास्त्वरिता द्रोणं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ४२
 चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत ।
 तथा चित्ररथश्चैव भ्रातृव्यसनकर्षिताः ॥ ४३
 अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं युयुत्सवः ।
 मुञ्चन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥
 'अदृश्यं समरे चक्रुर्भारद्वाजं सुधन्विनः ॥' ४४
 स बध्यमानो बहुधा राजपुत्रैर्महारथैः ।
 क्रोधमाहारयत्तेषामभावाय द्विजर्षभः ॥ ४५
 ततः शरमयं जालं द्रोणस्तेषामवासृजत् ।
 ते हन्यमाना द्रोणस्य शरैराकर्णचोदितैः ।
 कर्तव्यं नाभ्यजानन्वै कुमार राजसत्तम ॥ ४६
 तान्विमूढान्रणे द्रोणः ग्रहसन्निव भारत ।
 व्यश्नूत रथांश्चक्रे कुमारान्कुपितो रणे ॥ ४७
 अथापरैः सुनिशितैर्भल्लैस्तेषां महायशाः ।
 पुष्पाणीव विवान्वायुः सोत्तमाङ्गान्यपातयत् ॥ ४८
 ते रथेभ्यो हताः पेतुः क्षितौ राजन्सुवर्चसः ।
 देवासुरे पुरा युद्धे यथा दैतेयदानवाः ॥ ४९
 तान्निहत्य रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ ५०
 'तदस्य भ्राजते राजन्मेघमध्ये तडित्थथा ॥' ५१
 पाञ्चालान्निहतान्दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ।
 धृष्टद्युम्नो भृशोद्विग्नो नेत्राभ्यां पातयज्जलम् ।
 अभ्यवर्तत संग्रामे कुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ५२
 ततो हाहेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
 पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ५३
 स छाद्यमानो बहुधा पार्षतेन महात्मना ।
 न विव्यथे ततो द्रोणः स्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥ ५४
 ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
 आजघानोरसि कुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ५५
 स गाढविद्धो बलिना भारद्वाजो महायशाः ।

विशेषेण वातीति विवान् । पुष्पाणीव वनाद्वायुः इति ट. पाठः ।
 पुष्पाणीव विचिन्वन्ति इति झ. ज. पाठः ॥ ४८ ॥ द्रोणस्य विविधा

निषसाद् रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥ ५६
 तं वै तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः पराक्रमी ।
 चापमुत्सृज्य शीघ्रं तु असिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ५७
 अवपुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः ।
 आरूरोह रथं तूर्णं भारद्वाजस्य मारिष ।
 हर्तुमिच्छन् शिरः कायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ५८
 प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुर्गृह्य महारवम् ।
 आसन्नमागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नं जिघांसया ॥ ५९
 शरैर्वैतस्तिकै राजन्विष्याधासन्नवेधिभिः ।
 योधयामास समरे धृष्टद्युम्नं महारथम् ॥ ६०
 ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
 द्रोणस्य विहिता राजन्यैर्धृष्टद्युम्नमाक्षिणोत् ॥ ६१
 स बध्यमानो बहुभिः सायकैस्तेर्महाबलः ।
 अवपुत्य रथाचूर्णं भग्नवेगः पराक्रमी ॥ ६२
 आरुह्य स्वरथं वीरः प्रगृह्य च महद्भुजः ।
 विव्याध समरे द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ६३
 द्रोणश्चापि महाराज शरैर्विव्याध पार्षतम् ॥ ६४
 तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चालयोस्तदा ।
 त्रैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ६५
 मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
 चरन्तौ युद्धमार्गज्ञौ ततश्चतुरथेषुभिः ॥ ६६
 मोहयन्तौ मनांस्त्राजौ योधानां द्रोणपार्षतौ ।
 सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षास्त्रिव बलाहकौ ।
 छादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिशो महीम् ॥ ६७
 तदद्भुतं तयोर्युद्धं भूतसङ्गा ह्यपूजयन् ।
 क्षत्रियाश्च महाराज ये चान्येतव सैनिकाः ॥ ६८
 अवश्यं समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संगतः ।
 वशमेध्यति नो राजन्पाञ्चाला इति चुक्रुशुः ॥ ६९
 द्रोणस्तु त्वरितो युद्धे धृष्टद्युम्नस्य सारथेः ।
 शिरः प्रच्यावयामास फलं पकं तरोरिव ॥ ७०
 ततस्तु प्रदुता बाहा राजन्तस्य महात्मनः ॥ ७१
 तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान्मृज्यांस्तथा ।

राजन् इति ट. पाठः । द्रोणस्य विदिता इति क. पाठः ॥ ६९ ॥
 द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

अयोधयद्रणे द्रोणस्तत्रतत्र पराक्रमी ॥ ७२
विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्भारद्वाजः प्रतापवान् ।

स्वं व्यूहं पुनरास्थाय स्थितोऽभवदरिंदमः ।
न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सेहिरे प्रभो ॥ ७३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

सात्यकिना दुःशासनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततो दुःशासनो राजञ्शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरञ्शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १
स विद्धा सात्यकिं पृथ्वा तथा षोडशभिः शरैः ।
नाकम्पयत्स्थितं युद्धे मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २
तं तु दुःशासनः शूरः सायकैरावृणोद्भृशम् ।
रथव्रातेन महता नानादेशोद्भवेन च ॥ ३
सर्वतो भरतश्रेष्ठ विसृजन्सायकान्वहून् ।
पर्जन्य इव घोषेण नादयन्वै दिशो दश ॥ ४
तमापतन्तमालोक्य सात्यकिः कौरवं रणे ।
अभिद्रुत्य महाबाहुश्छादयामास सायकैः ॥ ५
ते छाद्यमाना बाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ।
प्राद्रवन्समरे भीतास्तव सैन्यस्य पश्यतः ॥ ६
तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र पुत्रो दुःशासनस्तव ।
तस्यौ व्यपेतभी राजन्सात्यकिं चार्दयच्छरैः ॥ ७
चतुर्भिर्वाजिनस्तस्य सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ विद्धा नादं मुमोच सः ॥ ८
ततः क्रुद्धो महाराज माधवस्तस्य संयुगे ।
रथं मृतं ध्वजं तं च चक्रेऽदृश्यमजिह्वगैः ॥ ९
स तु दुःशासनं शूरं सायकैरावृणोद्भृशम् ।
मशकं समनुप्राप्तमूर्ध्नाभिरिवोर्णया ॥ १०
त्वरन्समावृणोद्बाणैर्दुःशासनमभिप्रजित् ॥ ११
दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् ।
त्रिगर्ताश्चोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ १२
तेऽगच्छन्युयुधानस्य समीपं क्रूरकर्मणः ।
त्रिगर्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥ १३
ते तु तं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।

स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे भूत्वा संशप्तकामिथः ॥ १४
तेषां प्रयतमानानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
योधान्पञ्चशतान्मुख्यान्ग्यानीके व्यपोथयत् ॥ १५
तेऽपतन्निहतास्तूर्णं शिनिप्रवरसायकैः ।
महामारुतवेगेन भग्ना इव नगाट्टमाः ॥ १६
नागैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्चैव विशांपते ।
हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी ॥ १७
शैनेयशरसंकुचैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
अशोभत महाराज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १८
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्रा इव द्विपाः ॥ १९
ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ।
भयात्पतगराजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥ २०
हत्वा पञ्चशतान्योधाञ्छरैराशीविषोपमैः ।
प्रायात्स शनकैर्वीरो धनञ्जयरथं प्रति ॥ २१
तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २२
स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्वगैः ॥ २३
सात्यकिं तु महाराज ग्रहसन्निव भारत ।
दुःशासनस्त्रिभिर्विद्धा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ २४
शैनेयस्तव पुत्रं तु हत्वा पञ्चभिराशुगैः ।
धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ॥ २५
ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ॥ २६
तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
चिच्छेद शतधा राजनिशितैः कङ्कपत्रिभिः ॥ २७

अथान्यद्वनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।
 सात्यकिं च शरैर्विद्धा सिंहनादं ननाद च ॥ २८
 सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
 शरैरग्निशिखाकारैराजधानं स्तनान्तरे ॥ २९
 त्रिभिरेव महाभागः शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्रैः पुनर्विव्याध चाष्टभिः ॥ ३०
 दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
 सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ॥ ३१
 त्रिभिरेव महाभागः शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 ततोऽस्य बाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ॥ ३२
 सारथिं च सुसंकुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ।

धनुरेकेन भलेन हस्तावापं च पञ्चभिः ॥ ३३
 ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ।
 चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौ पाणिंसारथी ॥ ३४
 स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥ ३५
 तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
 न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥ ३६
 भीमसेनेन तु वधः सुतानां तव भारत ।
 प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥ ३७
 ततो दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
 जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनञ्जयः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 किं तस्यां मम सेनायां नासन्केचिन्महारथाः ।
 ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवाग्नन्नाप्यवारयन् ॥ १
 एको हि समरे कर्म कृतवान्सत्यविक्रमः ।
 शक्रतुल्यबलो युद्धे महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २
 अथवा शून्यमासीत्तद्येन यातः स सात्यकिः ।
 हतभूयिष्ठमथवा येन यातः स सात्यकिः ॥ ३
 यत्कृतं वृष्णिवीरेण कर्म शंससि मे रणे ।
 नैतदुत्सहते कर्तुं कर्म शक्रोऽपि सञ्जय ॥ ४
 अश्रद्धेयमचिन्त्यं च कर्म तस्य महात्मनः ।
 वृष्ण्यन्धकप्रवीरस्य श्रुत्वा मे व्यथितं मनः ॥ ५
 न सन्ति तस्मात्पुत्रा मे यथा सञ्जय भाषसे ।
 एको वै बहुलाः सेनाः प्रामुद्रात्सत्यविक्रमः ॥ ६
 कथं च युध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् ।
 एको बहूनां शैनेयस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ७
 सञ्जय उवाच ।
 राजन्सेनासमुद्योगो रथनागाश्चपत्तिमान् ।
 अतुल्यस्तव सेनायां युगान्तसदृशोऽभवत् ॥ ८

आहूतेषु समूहेषु तव सैन्यस्य मानद ।
 नास्ति लोके समः कश्चित्समूह इति मे मतिः ॥ ९
 तत्र देवास्त्वभाषन्त चारणाश्च समागताः ।
 एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ १०
 न च वै तादृशो व्यूह आसीत्कश्चिद्विशिष्टः ।
 यादृजयद्रथवधे द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥ ११
 'उद्धृता पृथिवी नूनं युद्धहेतोः समागतैः ।
 इति तत्र जनाश्चाहुर्दृष्ट्वा तां जनसंसदम् ॥' १२
 चण्डवातविभिन्नानां समुद्राणामिव स्वनः ।
 रणेऽभवद्वलौघानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ १३
 पार्थिवानां समेतानां बहून्यासन्नरोत्तम ।
 त्वद्वले पाण्डवानां च सहस्राणि शतानि च ॥ १४
 संरब्धानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
 तत्रासीत्सुमहाशब्दस्तुमुलो रोमहर्षणः ॥ १५
 'पाण्डवानां कुरुणां च गर्जताम्रितरेतरम् ।
 क्ष्वेलाः किलकिलाशब्दास्तत्रासन्वै सहस्रशः ॥ १६
 भेरीशब्दाश्च तुमुला बाणशब्दाश्च भारत ।

अनीकेषु समूहेषु इति क. ख. पाठः ॥ ९ ॥

अन्योन्यं निघ्नतां चैव नराणां शुश्रुवे स्वनः ॥ १७
 अथाक्रन्दन्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च मारिष ।
 नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ १८
 आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
 प्रविष्टावरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १९
 यथा सुखेन गच्छेतां जयद्रथवधं प्रति ।
 तथा प्रकुरुत क्षिप्रमिति सैन्यान्यचोदयन् ॥ २०
 तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः ॥ २१
 'यत्र यातौ महात्मानौ तूर्णं परपुरंजयौ ।'
 ते यूयं सहिता भूत्वा तूर्णमेव बलार्णवम् ।
 क्षोभयध्वं महावेगाः पवनः सागरं यथा ॥ २२
 भीमसेनेन ते राजन्पाञ्चाल्येन च नोदिताः ।
 आजघ्नुः कौरवान्सङ्ख्ये त्यक्त्वाऽऽनुनात्मनः प्रियान्
 इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ।
 स्वर्गेष्वो मित्रकार्ये नाभ्यनन्दन्त जीवितम् ॥ २४
 तथैव तावका राजन्प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
 आर्या युद्धे मतिं कृत्वा युद्वायैवावतस्थिरे ॥ २५
 तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
 जित्वा सर्वाणि सैन्यानि प्रायात्सात्यकिरर्जुनं ॥ २६
 कवचानां प्रभास्तत्र सूर्यरश्मिविराजिताः ।
 दृष्टीः सङ्ख्ये सैनिकानां प्रतिजघ्नुः समन्ततः ।
 'ध्वजशस्त्रप्रतिहता लोकान्समवदीपयन् ॥ २७
 चण्डवातोद्धतान्मेघान्विकिरन्श्मिमानिव ।
 तथा तव महत्सैन्यं तद्वरोचत तापयन् ॥ २८
 संग्रहष्टः स सहसा तव सैन्यार्णवं प्रति ।
 लोलयन्सर्वतो गत्वा समुद्रं मकरो यथा ॥ २९
 तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो भीतिवर्धनः ।
 पाण्डवस्य महाबाहो तावकानां च दारुणः ॥ ३०
 रुद्रस्याक्रीडसंकाशः संहारः सर्वदेहिनाम् ।
 ततः शब्दो महानासीत्प्रायाद्यत्र धनञ्जयः ॥ ३१
 तत्र स कदनं घोरं वर्तते पाण्डुपूर्वज ।
 अर्जुनस्य महाबाहोस्तावकानां च धन्विनाम् ॥ ३२
 मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे ।

द्रोणस्यापि परैः सार्धं व्यूहद्वारे सुदारुणम् ॥ ३३
 एवमेष क्षयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥ ३४
 तथा प्रयतमानानां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 दुर्योधनो महाराजन्यगाहत महद्बलम् ॥ ३५
 स सन्निपातस्तुमुलस्तेषां तस्य च भारत ।
 अभवत्सर्वभूतानामभावकरणो महान् ॥ ३६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 तथा यातेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
 कचिदुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥ ३७
 एकस्य च बहूनां च सन्निपातो महाहवे ।
 विशेषतो नरपतेर्विषमः प्रतिभाति मे ॥ ३८
 सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोकस्य चेश्वरः ।
 एको बहून्समासाद्य कचिन्नासीत्पराञ्जुषः ॥ ३९
 सञ्जय उवाच ।
 राजन्संग्राममाश्चर्यं तव पुत्रस्य भारत ।
 एकस्य बहुभिः सार्धं शृणुष्व गदतो मम ॥ ४०
 दुर्योधनेन समरे पृतना पाण्डवी रणे ।
 नलिनी द्विरदेनेव समन्तात्प्रतिलोडिता ॥ ४१
 ततस्तां प्रहतां सेनां दृष्ट्वा पुत्रेण ते नृप ।
 भीमसेनपुरोगास्तं पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ ४२
 स भीमसेनं दशभिः शरैर्विव्याध पाण्डवम् ।
 त्रिभिस्त्रिभिर्भयमौ वीरौ धर्मराजं च सप्तभिः ॥ ४३
 विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ।
 धृष्टद्युम्नं च विंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ४४
 शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्च रथान्रणे ।
 शरैरवचकतोऽग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ४५
 न संदधद्विमुञ्चन्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्छिक्षयाऽस्त्रबलेन च ॥ ४६
 तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्हेमपृष्ठं महद्बलुः ।
 अजस्रं मण्डलीभूतं ददृशुः समरे जनाः ॥ ४७
 ततो युधिष्ठिरो राजा भल्लाभ्यामच्छिनद्बलुः ।
 तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ॥ ४८

विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शरोत्तमैः ।
 वर्म चाशु समासाद्य ते भित्त्वा क्षितिमाविशन् ४९
 ततः प्रमुदिताः पार्थाः परिववृषुर्धुधिरम् ।
 यथा वृत्रवधे देवाः पुरा शक्रं महर्षयः ॥ ५०
 ततोऽन्यद्वनुरादाय तव पुत्रः प्रतापवान् ।
 तिष्ठेतिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ५१
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य तव पुत्रं महामृधे ।
 प्रत्युद्ययुः समुदिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ॥ ५२
 तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्पुधि पाण्डवम् ।
 चण्डवातोद्धुतान्मेघान्गिरिम्बुमुचो यथा ॥ ५३

तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो रोमहर्षणः ।
 पाण्डवानां महाबाहो तावकानां च संयुगे ॥ ५४
 रुद्रस्याक्रीडसदृशः संहारः सर्वदेहिनाम् ॥ ५५
 ततः शब्दो महानासीद्यातो येन धनंजयः ।
 अतीव सर्वशब्देभ्यो रोमहर्षकरः प्रभो ॥ ५६
 अर्जुनस्य महाबाहो तावकानां च धन्विनाम् ।
 मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे ।
 द्रोणस्यापि परैः सार्धं व्यूहद्वारे महारणे ॥ ५७
 एवमेष क्षयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 कुद्वेर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

द्रोणपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 अपराङ्गे महाराज संग्रामः सुमहानभूत् ।
 पर्जन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥ १
 शोणाश्वं रथमास्थाय नरवीरः समाहितः ।
 समरेऽभ्यद्रवत्पाण्डूञ्जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २
 तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महाबलः ।
 चित्रपुङ्खैः शितैर्बाणैः कलशोत्तमसंभवः ।
 'जघान सोमकान् राजन्सृज्यान्केकयानपि ॥' ३
 वरान्वरान् हि योधानां विचिन्वन्निव भारत ।
 आक्रीडत रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ४
 तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
 भातृणां नृप पञ्चानां श्रेष्ठः समरकर्कशः ॥ ५
 विमुञ्चन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यं भृशमार्दयत् ।
 महामेघो यथा वर्षं विमुञ्चन्गन्धमादने ॥ ६
 तस्य द्रोणो महाराज स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
 प्रेषयामास संकुद्धः सायकान्दश पञ्च च ॥ ७
 तांस्तु द्रोणविनिर्मुक्तान्कुद्वाशीविषसन्निभान् ।
 एकैकं पञ्चभिर्बाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥ ८
 तदस्य लाघवं दृष्ट्वा प्रहस्य द्विजपुङ्गवः ।

प्रेषयामास विशिखानष्टौ सन्नतपर्वणः ॥ ९
 तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णं द्रोणचापच्युताञ्शरान् ।
 अवारयच्छरैरेव तावद्भिर्निशितैर्मृधे ॥ १०
 ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य विस्मयः ।
 बृहत्क्षत्रेण तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११
 ततो द्रोणो महाराज बृहत्क्षत्रं विशेषयन् ।
 प्रादुश्चक्रे रणे दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १२
 कैकेयोऽस्त्रं समालोक्य मुक्तं द्रोणेन संयुगे ।
 ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमशातयत् ॥ १३
 ततोऽस्त्रे निहते ब्राह्मे बृहत्क्षत्रस्तु भारत ।
 विव्याध ब्राह्मणं पृथ्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ १४
 तं द्रोणो द्विपदां श्रेष्ठो नाराचेन समार्पयत् ।
 स तस्य कवचं भित्त्वा प्राविशद्दरणीतलम् ॥ १५
 कृष्णसर्पो यथा मुक्तो बलमीकं नृपसत्तम ।
 तथाऽत्यगान्महीं बाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥ १६
 सोऽतिविद्धो महाराज कैकेयो द्रोणसायकैः ।
 क्रोधेन महताऽऽविष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥ १७
 द्रोणं विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 सारथिं चास्य बाणेन भृशं मर्मस्वताडयत् ॥ १८

द्रोणस्तु बहुभिर्विद्धो बृहत्क्षत्रेण मारिष ।
 असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्कैकेयस्य रथं प्रति ॥ १९
 व्याकुलीकृत्य तं द्रोणो बृहत्क्षत्रं महारथम् ।
 अश्वांश्चतुर्भिर्न्यवधीचतुरोऽस्य पतत्रिभिः ॥ २०
 सूतं चैकेन बाणेन रथनीडादपातयत् ।
 द्वाभ्यां ध्वजं च च्छत्रं च च्छित्त्वा भूमावपातयत् ॥
 ततः साधुविस्मृष्टेन नाराचेन द्विजर्षभः ।
 हृद्यविध्यद्वृहत्क्षत्रं स च्छिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२
 बृहत्क्षत्रे हते राजन्केकयानां महारथे ।
 शैशुपालिरभिक्षुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २३
 सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः ।
 विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पाञ्चालानां च बाहिनीं २४
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सारथी रथिनां वरम् ।
 द्रोणाय प्रापयामास काम्भोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २५
 धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
 वधायाभ्यद्रवद्रोणं पतङ्ग इव पावकम् ॥ २६
 सोऽविध्यत तदा द्रोणं पृथ्वा साश्वरथध्वजम् ।
 पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं तुदन्निव ॥ २७
 तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण शितेन च ।
 चकर्त गार्ध्रपत्रेण यतमानस्य शुष्मिणः ॥ २८
 अथान्यद्वनुरादाय शैशुपालिर्महारथः ।
 विव्याध सायकैर्द्रोणं कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २९
 तस्य द्रोणो हयान्हत्वा चतुर्भिश्चतुरः शरैः ।
 सारथेश्च शिरः कायाच्चकर्त प्रहसन्निव ॥ ३०
 अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समर्पयत् ॥ ३१
 अवपुत्य रथाच्चैद्यो गदामादाय सत्वरः ।
 भारद्वाजाय चिक्षेप रुषितामिव पन्नगीम् ॥ ३२
 तामापतन्तीमालोक्य कालरात्रिमिवोद्यताम् ।
 अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषिताम् ।
 शरैरनेकसाहस्रैर्भाद्वाजोऽच्छिन्नच्छित्तैः ॥ ३३
 सा छिन्ना बहुभिर्बाणैर्भारद्वाजेन मारिष ।
 गदा पपात कौरव्य नादयन्ती धरातलम् ॥ ३४
 गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ।
 तोमरं व्यसृजद्वीरः शक्तिं च कनकोज्ज्वलाम् ३५

तोमरं पञ्चभिर्भित्त्वा शक्तिं चिच्छेद पञ्चभिः ।
 तौ जग्मतुर्महीं छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ॥ ३६
 ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधाय वधकाङ्क्षिणः ।
 प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ३७
 स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयं चामितौजसः ।
 अभ्यगाद्वरणीं बाणो हंसः पद्मवनं यथा ॥ ३८
 पतङ्गं हि ग्रसेचापो यथा क्षुद्रं बुभुक्षितः ।
 तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महाहवे ॥ ३९
 निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पित्र्यमाविशत् ।
 अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ४०
 तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
 महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥ ४१
 तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
 जरासन्धमुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४२
 स तु द्रोणं महाबाहुः शरधाराभिराहवे ।
 अदृश्यमकरोत्पूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥ ४३
 तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४४
 छादयित्वा रणे द्रोणं रथस्थं रथिनां वरम् ।
 जारासन्धिं जघानाशु मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४५
 योयो विधीयते खण्डस्तंतं द्रोणोऽन्तकोपमः ।
 आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथान्तकः ॥ ४६
 ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे ।
 शरैरनेकसाहस्रैः पाण्डवेयान्समावृणोत् ॥ ४७
 ते तु नामाङ्किता बाणा द्रोणेनास्ताः शिलाशिताः ।
 नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः शतशो मृधे ॥ ४८
 ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणैव महासुराः ।
 समकम्पन्त पाञ्चाला गावः शीतादिता इव ॥ ४९
 ततो निष्ठानको घोरः पाण्डवानामजायत ।
 द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ५०
 प्रताप्यमानाः सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः ।
 अन्वपद्यन्त पाञ्चालास्तदा संव्रस्तचेतसः ॥ ५१
 मोहिता बाणजालेन भारद्वाजेन संयुगे ।
 ऊरुग्राहगृहीतानां पाञ्चालानां महारथाः ॥ ५२

चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः काशिकोसलाः ।
 अभ्यद्रवन्त संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५३
 ब्रुवन्तश्च रणेऽन्योन्यं चेदिपाञ्चालसृञ्जयाः ।
 हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ॥ ५४
 यतन्तः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिम् ।
 निनीषवो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५५
 यतमानांस्तु तान्वीरानभारद्वाजः शिलीमुखैः ।
 यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५६
 तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु सर्वशः ।
 पाञ्चालाः समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५७
 प्राक्रोशन्भीमसेनं ते धृष्टद्युम्नं च भारत ।
 दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ॥ ५८
 भीम उवाच ।
 ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् ।
 तथा हि युधि संकुद्धो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५९
 धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परं तपः ।
 तपस्वी कृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ॥ ६०
 द्रोणाग्निमस्त्रसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ।
 बहवो दुस्तरं घोरं यत्रादहन्त भारत ॥ ६१
 यथाबलं यथोत्साहं यथासत्त्वं महाद्युतिः ।
 मोहयन्सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति बलानि नः ॥ ६२
 सञ्जय उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।
 अर्धचन्द्रेण चिच्छेद द्रोणस्य सशरं धनुः ॥ ६३
 स संरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ ६४
 अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ।
 तत्राधाय शरं तीक्ष्णं परानीकविशातनम् ॥ ६५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

अर्जुनवृत्तान्तपरिज्ञानाय सात्यकिं प्रेषितवता युधिष्ठिरेण पुनस्तयोर्वृत्तान्तपरिज्ञानाय भीमसेनस्य तत्र गमनचोदना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 व्यूहेष्वालोक्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।

आकर्णमुपागतं पलितं केशादेः शौक्ल्यं यस्य । वयसा काल-
 पिण्डसंयोगेन । अशीतिपञ्चकः चतुःशताब्दः ॥ ७३ ॥

आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ।
 स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ॥ ६६
 स भिन्नहृदयो बाहान्यपतन्मेदिनीतले ।
 ततः सैन्यान्यकम्पन्त धृष्टद्युम्नसुते हते ॥ ६७
 अथ द्रोणं समारोहचेकितानो महाबलः ।
 स द्रोणं दशभिर्विद्ध्वा प्रत्यविद्ध्वत्स्तनान्तरे ॥ ६८
 चतुर्भिः सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
 तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाहोरुरसि चार्दयत् ॥ ६९
 ध्वजं सप्तभिरुन्मथ्य यन्तारमवधीत्रिभिः ।
 तस्य सूते हते तेऽश्वा रथमादाय विद्रुताः ॥ ७०
 समरे शरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ।
 चेकितानरथं दृष्ट्वा हताश्वं हतसारथिम् ॥ ७१
 तान्समेतान्रणे शरांश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ।
 समन्ताद्वावयन्द्रोणो बह्वशोभत मारिष ॥ ७२
 आकर्णपलितः श्यामो वयसाऽशीतिपञ्चकः ।
 रणे पर्यचरद्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ७३
 अथ द्रोणं महाराज विचरन्तमभीतवत् ।
 वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ॥ ७४
 ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्द्रुपदो बुद्धिमान्नृप ।
 लुब्धोऽयं क्षत्रियान्हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ७५
 कृच्छ्रान्दुर्योधनो लोकान्पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ।
 यस्य लोभाद्विनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ॥ ७६
 शतशः शेरते भूमौ निकृत्ता गोवृषा इव ।
 रुधिरेण परीताङ्गाः श्वशृगालादनीकृताः ॥ ७७
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः ।
 पुरस्कृत्य रणे पार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्रुतम् ॥ ७८

सुदूरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १
 वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे रोमहर्षणे ।

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

संक्षये जगतस्तीव्रे युगान्त इव भारत ॥ २
 द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ।
 पाञ्चालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३
 नापश्यच्छरणं कंचिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भविष्यति ॥ ४
 ततो वीक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया ।
 युधिष्ठिरो ददर्शार्थं नैव पार्थ न माधवम् ॥ ५
 सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानरर्षभलक्षणम् ।
 गाण्डीवस्य च निर्दोषमशृण्वन्व्यथितेन्द्रियः ॥ ६
 अपश्यन्सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ।
 चिन्तयामिपरीताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 नाध्यगच्छत्तदा शान्तिं तावपश्यन्नरोत्तमौ ॥ ७
 लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्वर्मराजो महामनाः ।
 अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति ॥ ८
 पदवीं प्रेषितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
 शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ ९
 तदिदं ह्येकमेवासीद्विधा जातं ममाऽद्य वै ।
 सात्यकिश्च हि विज्ञेयः पाण्डवश्च धनञ्जयः ॥ १०
 सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।
 सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ ११
 करिष्यामि ग्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
 युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ १२
 भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ १३
 लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थ वृकोदरम् ।
 पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ १४
 यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
 तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ १५
 अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
 स तु मित्रोपरोधेन गौरवात्तु महाबलः ।
 प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ १६
 असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
 मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥ १७

वानरर्षभलक्षणं वानरप्रधानध्वजम् । वरवानरकेतनमिति पाठो वा ॥ ६ ॥ सत्यो दृढप्रतिज्ञः ॥ ९ ॥ सात्यकिप्रति

प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चितं बहुधा हि मे ।
 तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ।
 गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥ १८
 न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किञ्चन ॥ १९
 शक्तो ह्येष रणे यत्तः पृथिव्यां सर्वधन्विनाम् ।
 स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥ २०
 यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
 वनवासान्निवृत्ताः स न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २१
 इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
 सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥ २२
 कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
 रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं शस्त्रविशारदौ ॥ २३
 अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
 तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ॥ २४
 ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ २५
 एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 यन्तारमब्रवीद्राजा भीमं प्रति नयस्व माम् ॥ २६
 धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
 रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥ २७
 भीमसेनमनुज्ञाप्य प्राप्तकालमचिन्तयत् ।
 कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशत् ॥ २८
 स कश्मलसमाविष्टो भीममाहूय पार्थिवः ।
 अब्रवीद्वचनं राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
 यः सदेवान्सगन्धर्वान्दैत्याश्चैकरथोऽजयत् ।
 तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते ॥ ३०
 सञ्जय उवाच ।
 ततोऽब्रवीद्धर्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ।
 नैवाद्राक्षं नचाश्रौषं तव कश्मलमीदृशम् ॥ ३१
 पुरातिदुःखदीर्णानां भवान्गतिरभूद्वि नः ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र शाधि किं करवाणि ते ॥ ३२
 न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ।
 आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥ ३३

प्रतिविधानं कृतमित्यन्वयः ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच ।

तमब्रवीदश्रुपूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ।
भीमसेनमिदं वाक्यं प्रम्लानवदनो नृपः ॥ ३४
श्रूयते पाञ्चजन्यस्य यथा शङ्खस्य निखनः ।
पूरितो वासुदेवेन संरन्ध्रेन यशस्विना ॥ ३५
नूनमद्य हतः शेते तव भ्राता धनञ्जयः ।
तस्मिन्निनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ॥ ३६
यस्य सत्त्वतो वीर्यं ह्युपजीवन्ति पाण्डवाः ।
यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्षमिवामराः ॥ ३७
स शूरः सैन्धवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतीं चमूम् ।
तस्य वै गमनं विद्वो भीम नावर्तनं पुनः ॥ ३८
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महारथः ।
व्यूढोरस्को महाबाहुर्मत्तद्विरदविक्रमः ॥ ३९
चकोरनेत्रस्ताम्रास्यो द्विषतां भयवर्धनः ।
'मम प्रियहितार्थं च शक्रलोकादिहागतः ॥ ४०
वृद्धोपसेवी धृतिमान्कृतज्ञः सत्यसङ्गरः ।
प्रविष्टो महतीं सेनामपर्यन्तां धनञ्जयः ॥ ४१
प्रविष्टे च चमूं धोरामर्जुने शत्रुनाशने ।
प्रेषितः सात्त्वतो वीरः फल्गुनस्य पदानुगः ॥ ४२
तस्याभिगमनं जाने भीम नावर्तनं पुनः ।
तदिदं मम भद्रं ते शोकस्थानमरिंदम ॥ ४३
अर्जुनार्थं महाबाहो सात्त्वतस्य च कारणात् ।

वर्धते हविषेवाग्निरिध्यमानः पुनः पुनः ॥ ४४
तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ।
तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्त्वतं च महारथम् ॥ ४५
स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ।
तमपश्यन्महाबाहुमहं विन्दामि कश्मलम् ॥ ४६
'अथैनं पुनराचक्ष्व लोहिताक्षं सकेशवम् ।
दृष्ट्वा कुशलिनं पार्थ सैन्धवान्ते ससात्यकिम् ॥ ४७
संविदं मम कुर्यास्त्वं सिंहनादेन पाण्डव ॥ ४८
नूनं विनिहतः शूरः सव्यसाची परंतप ।
पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते गरुडध्वजः ॥ ४९
सहयो नास्य वै कश्चित्तेन विन्दामि कश्मलम् ।
तस्मात्कृष्णो रणे नूनं युध्यते युद्धकोविदः ॥ ५०
न हि मे शुध्यते भावस्तयोरेव परंतप ।
स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनञ्जयः ॥ ५१
सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ।
वचनं मम धर्मज्ञ भ्राता ज्येष्ठो भवामि ते ॥ ५२
न मेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ॥ ५३
चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ स यातः सव्यसाचिनः ।
पदवीं दुर्गमां धोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ ५४
दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्त्वतं चैव सात्यकिम् ।
संविदं चैव कुर्यास्त्वं सिंहनादेन पाण्डव ॥ ५५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

कतिचन धार्तराष्ट्राग्निहृत्य निर्गच्छता भीमेन स्वपथं निरुन्धानस्य द्रोणस्य रथभञ्जनम् ॥ १ ॥

भीमसेन उवाच ।

ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहृद्यः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ १
तवाज्ञां शिरसा विभ्रदेष गच्छामि मा शुचः ।
समेत्य तान्नरव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् ॥ २

चकोरनेत्रो रक्तान्तायतनयनः । ताम्रास्यो रक्तगौरमुखः ॥ ४० ॥
षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

सञ्जय उवाच ।

एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
धृष्टद्युम्नाय बलवान्मुहुर्यश्च पुनःपुनः ।
धृष्टद्युम्नं चेदमाह भीमसेनो महाबलः ॥ ३
विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ।

संविदं ज्ञापनम् ॥ २ ॥

ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥ ४
 न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्षत विद्यते ।
 यादृशं रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हि नः ॥ ५
 एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं न चोत्सहे ।
 प्रयास्ये तत्र यत्रासौ मुमूर्षुः सैन्धवः स्थितः ॥ ६
 धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ।
 यास्यामि पदवीं भ्रातुः सात्वतस्य च धीमतः ॥ ७
 सोऽद्य यत्तो रणे पार्थ परिरक्ष युधिष्ठिरम् ।
 एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥ ८
 तमब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ।
 ईप्सितं ते करिष्यामि गच्छ पार्थाविचारयन् ॥ ९
 नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं कथंचन ।
 निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥ १०
 सञ्जय उवाच ।
 ततो निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्ने च पाण्डवम् ।
 अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ येन फल्गुनः ॥ ११
 परिष्वक्तश्च कौन्तेयो धर्मराजेन मारुतिः ।
 आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिषः शुभाः ॥ १२
 [कृत्वा प्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ।
 आलभ्य मङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैरातकं मधु ॥ १३
 द्विगुणद्रविणो वीरो मदरक्तान्तलोचनः ।
 विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो विजयोत्पादसूचितः ॥ १४
 पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् ।
 अनुलोमानिलैश्चाशु प्रदर्शितजयोदयः ॥ १५
 भीमसेनो महाबाहुः कवची शुभकुण्डली ।
 सगदः सतलत्राणः सशरी रथिनां वरः ।
 रथमारुह्य निर्युक्तं सर्वोपकरणान्वितम् ॥ १६
 तस्य कार्णायसं वर्म हेमचित्रं महर्द्धिमत् ।
 विवभौ सर्वतः श्लिष्टं सविद्युदिव तोयदः ॥ १७
 पीतरक्तसितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टितः ।
 कण्ठसूत्रेण विवभौ सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥ १८

आत्ययिकं अतिशयितम् ॥ ५ ॥ इदं श्लोकत्रयं श. पुस्तक एव
 वर्तते । अनलो गोहिरण्यं च दूर्वागोरोचनामृतम् । अक्षतं दधि
 चेल्यष्टौ मङ्गलानि प्रचक्षते ॥ १३ ॥ विजयोत्पादसूचितः सू-
 चितविजयोत्पादः ॥ १४ ॥ रथमारुह्य प्रययाविति पूर्वोक्तान्वयः

प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया ।
 पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विशांपते ॥ १९
 तं श्रुत्वा निनदं घोरं त्रैलोक्यत्रासनं महत् ।
 पुनर्भीमं महाबाहुं धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ २०
 एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् ।
 पृथिवीं चान्तरिक्षं च विनादयति शङ्खराद ॥ २१
 नूनं व्यसनमापन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि ।
 कुरुमिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ २२
 नूनमार्या महत्कुन्ती पापं व्यसनमीदृशम् ।
 द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः ।
 तद्भीम त्वरया युक्तो याहि यत्र धनञ्जयः ॥ २३
 मुह्यतीव हि मे चित्तं धनञ्जयदिदृक्षया ।
 दिशश्च प्रदिशः पार्थ सात्वतस्य च कारणात् ॥ २४
 गच्छगच्छेति गुरुणा सोऽनुज्ञातो वृकोदरः ।
 ततः पाण्डुसुतो राजन्भीमसेनः प्रतापवान् ॥ २५
 बद्धगोधाङ्गुलित्राणः प्रगृहीतशरासनः ।
 ज्येष्ठेन प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः ॥ २६
 आहत्य दुन्दुभिं भीमः शङ्खं प्रध्माप्य चासकृत् ।
 विनद्य सिंहनादेन ज्यां विकर्षन्पुनःपुनः ॥ २७
 तेन शब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत ।
 दर्शयन्घोरमात्मानमभिमानसहसाऽभ्ययात् ॥ २८
 तमूहुर्जवना दान्ता विरुवन्तो हयोत्तमाः ।
 विशोकेन सुसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥ २९
 आरुजन्विरुजन्पार्थो ज्यां विकर्षन् पाणिना ।
 संप्रकर्षन्विकर्षन् सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ३०
 तं प्रयान्तं महाबाहुं पाञ्चालाः सहसोमकाः ।
 पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मघवन्तमिवामराः ॥ ३१
 तं समेत्य महाराज तावकाः पर्यवारयन् ।
 दुःशासनश्चित्रसेनः कुण्डभेदी विविंशतिः ॥ ३२
 दुर्मुखो दुःसहश्चैव विकर्षन् शलस्तथा ।
 विन्दानुविन्दौ सुमुखो दीर्घबाहुः सुदर्शनः ॥ ३३

॥ १६ ॥ आह कुन्ती नूनमार्या पापमय निदर्शनम् । द्रौपदी च
 सुभद्रा च पश्यन्त्यौ सह बन्धुभिः । इति श. पाठः ॥ २३ ॥
 आरुजन् कुन्तन् । विरुजन्विध्यन् । विकर्षन् अत्यर्थं कर्षन् ।
 संप्रकर्षन् सम्यक्प्रकर्षेण विलिखन् । विकर्षन् विक्षिपन् ॥ ३० ॥

वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषेणो दीर्घलोचनः ।
 अभयो रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ३४
 शोभन्तो रथिनां श्रेष्ठाः सहसैन्यपदानुगाः ।
 संयत्ताः समरे वीरा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ३५
 तैः समन्ताद्भुतः शरैः समरेषु महारथः ।
 तान्समीक्ष्य तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ।
 अभ्यवर्तत वेगेन सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ३६
 ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन् ।
 छादयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् ॥ ३७
 ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः पराक्रमी ।
 अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३८
 ते वध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ।
 भीमं भीमबला युद्धे योधयन्ति जयैषिणः ॥ ३९
 ततो दुःशासनः क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ।
 सर्वपारसवीं तीक्ष्णां जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ४०
 आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रणोदिताम् ।
 द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१
 अथान्यैर्विशिखैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धः कुण्डभेदिनम् ।
 सुषेणं दीर्घनेत्रं च त्रिभिस्त्रीनवधीद्वली ॥ ४२
 ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
 पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत्पुनः ॥ ४३
 अभयं रौद्रकर्माणं दुर्विमोचनमेव च ।
 त्रिभिस्त्रीनवधीद्वीमः पुनरेव सुतांस्तव ॥ ४४
 वध्यमाना महाराज पुत्रास्तव बलीयसा ।
 भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ४५
 ते शरैर्भीमकर्माणं ववर्षुः पाण्डवं युधि ।
 मेघा इवातपापाये धाराभिर्धरणीधरम् ॥ ४६
 स तद्भाणमयं वर्षमश्मवर्षमिवाचलः ।
 प्रतीच्छन्पाण्डुदायादौ न प्राव्यथत शत्रुहा ॥ ४७
 विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणं च ते सुतम् ।
 प्रहसन्नेव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ४८
 ततः सुदर्शनं वीरं पुत्रं ते भरतर्षभ ।
 विव्याध समरे तूर्णं स पपात ममार च ॥ ४९
 सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः ।

दिशः सर्वाः समालोक्य व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ५०
 ततो वै रथघोषेण गर्जितेन मृगा इव ।
 भज्यमानांश्च समरे तव पुत्रा विशांपते ।
 प्राद्रवन्सहसा सर्वे भीमसेनभयार्दिताः ॥ ५१
 अनुयायाच्च कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्बलम् ।
 विव्याध समरे राजन्कौरवेयान्समन्ततः ॥ ५२
 वध्यमाना महाराज भीमसेनेन तावकाः ।
 त्यक्त्वा भीमं रणाज्जग्मुश्चोदयन्तो ह्योत्तमान् ५३
 तांस्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः ।
 सिंहनादरवं चक्रे बाहुशब्दं च पाण्डवः ॥ ५४
 महान्तं तलशब्दं च कृत्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।
 तमावारयदाचार्यो वेलेवोद्धुत्तमर्णवम् ॥ ५५
 तस्य द्रोणो रथं राजञ्छादयामास संयुगे ।
 साश्चसूतध्वजं तूर्णं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५६
 ललाटेऽस्ताडयच्चैनं नाराचेन सयन्निव ।
 ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विवभौ तत्र पाण्डवः ॥ ५७
 स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फल्गुनो यथा ।
 भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् ॥ ५८
 भीमसेन न ते शक्यं प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ।
 मामनिर्जित्य समरे शत्रुमद्य महाबल ॥ ५९
 यदि ते सानुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ।
 अनीकं न तु शक्यं मे प्रवेष्टुमिह वै त्वया ॥ ६०
 सञ्जय उवाच ।
 अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यमशेषतः ।
 क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षणः श्वसन् ॥ ६१
 तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मबन्धो रणाजिरम् ।
 प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः शक्रस्यापि विशेद्बलम् ॥ ६२
 येन त्वं परमां पूजां कुर्वता मानितो ह्यसि ।
 नार्जुनोऽहं घृणी विप्र भीमसेनोऽसि ते रिपुः ॥ ६३
 पिता नस्त्वं गुरुर्वन्धुस्तदा पुत्रा हि ते वयम् ।
 इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ॥ ६४
 तदद्य विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ।
 यदि शत्रुं त्वमात्मानं मन्यसे तत्तथाऽस्त्विह ।
 एष ते सदृशं कर्म शत्रोर्भीमः करिष्यति ॥ ६५

सञ्जय उवाच ।

अथोद्गम्य गदां वीरः कालदण्डमिवान्तकः ।

द्रोणायावासजद्राजन्स रथादवपुषुवे ॥ ६६

साश्वसूतध्वजं यानं द्रोणस्यापोथयत्तदा ।

तदद्भुतमपश्याम पाण्डवेयस्य विक्रमम् ॥ ६७

द्रोणं तु विरथं कृत्वा भीमसेनो महाबलः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

[पुनर्द्रोणरथान्भङ्गत्वा गच्छतो भीमस्यार्जुनदर्शनेन सिंहनादः ॥ १ ॥ तच्छ्रवणेन युधिष्ठिरस्य हर्षोदयः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

समुत्तीर्णं रथानीकं पाण्डवं विहसन्नरणे ।

विवारयिपुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १

पिवन्निव शरौघास्तान्द्रोणचापपरिच्युतान् ।

सोऽभ्यद्रवत् सोदर्यान्मोहयन्बलमायया ॥ २

तं मृधे वेगमास्थाय परं परमधन्विनः ।

चोदितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३

स तैस्तु संवृतो भीमः क्रोधेन प्रदहन्निव ।

उद्यच्छन्स गदां तेभ्यः सुघोरां सिंहवन्नदन् ।

अवासजच्च वेगेन शत्रुपक्षविनाशिनीम् ॥ ४

इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ।

ग्रामश्चात्सा महाराज सैनिकांस्तव संयुगे ॥ ५

घोषेण महता राजन्पूरयन्तीव मेदिनीम् ।

ज्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ॥ ६

तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोभिसंवृताम् ।

प्राद्रवंस्तावकाः सर्वे नदन्तो भैरवान्त्वान् ॥ ७

सिंहनादमसह्यं हि श्रुत्वा भीमस्य संयुगे ।

प्रापतन्मनुजास्त्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥ ८

ते हन्यमाना भीमेन गदाहस्तेन तावकाः ।

प्राद्रवन्त रणे भीता व्याघ्रघ्राता मृगा इव ॥ ९

स तान्विद्राव्य कौन्तेयः सङ्ख्येऽमित्रान्दुरासदान् ।

सुपर्ण इव वेगेन पक्षिराडल्यगाच्चमूम् ॥ १०

तथा तु विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ।

भारद्वाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् ॥ ११

भीमं तु समरे द्रोणो वारयित्वा शरोर्मिभिः ।

अकरोत्सहसा नादं पाण्डूनां भयमादधत् ॥ १२

तद्युद्धमासीत्सुमहद्भोरं देवासुरोपमम् ।

द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः ॥ १३

यदा तु विशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ।

वध्यन्ते समरे वीराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४

ततो रथादवपुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ।

निमील्य नयने राजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १५

असे शिरो भीमसेनः करौ कृत्वोरसि स्थिरौ ।

वेगमास्थाय बलवान्मनोनिलगरुत्मताम् ॥ १६

यथा हि गोवृषो वर्षं प्रतिगृह्णाति लीलया ।

तथा भीमो नरव्याघ्रः शरवर्षं समग्रहीत् ॥ १७

स वध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ।

ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः ॥ १८

द्रोणस्तु सत्तरो राजन्क्षिप्तो भीमेन संयुगे ।

‘ददृशे तावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्लोचनैः ।

परिहृत्य रथं द्रोणश्चूर्णितं तं महीतले ॥’ १९

रथमन्यं समारुह्य व्यूहद्वारं ययौ पुनः ।

तमायान्तं तथा दृष्ट्वा भक्षोत्साहं गुरुं तदा ॥ २०

गत्वा वेगात्पुनर्भीमो धुरं गृह्य रथस्य तु ।

तमप्यतिरथं भीमश्चिक्षेप भृशरोषितः ॥ २१

एवमष्टौ रथाः क्षिप्ता भीमसेनेन लीलया ॥ २२

व्यदृश्यत निमेषेण पुनः स्वरथमास्थितः ।

दृश्यते तावकैर्यौधैर्विस्सयोत्फुल्ललोचनैः ॥ २३
 तस्मिन्क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
 भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २४
 ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ।
 अभ्यद्रवत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ २५
 स मृद्वन्क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ।
 अगच्छदारयन्सेनां सिन्धुवेगो नगानिव ॥ २६
 भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ।
 प्रमथ्य तरसा वीरस्तदप्यतिबलोऽभ्ययात् ॥ २७
 संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन पाण्डवः ।
 अजयत्सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् ॥ २८
 भोजानीकमतिक्रम्य दरदानां च वाहिनीम् ।
 तथा म्लेच्छगणानन्यान्बहून्पुद्गविशारदान् ॥ २९
 सात्यकिं चैव संप्रेक्ष्य युध्यमानं महारथम् ।
 रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ तदा ॥ ३०
 भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनञ्जयम् ।
 अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पाण्डुनन्दनः ॥ ३१
 सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं महारथम् ।
 सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ ३२
 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश्चक्रोश महतो रवान् ।
 प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहकः ॥ ३३
 तं तस्य निनदं घोरं पार्थः शुश्राव नर्दतः ।
 वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य संयुगे ॥ ३४
 तौ श्रुत्वा युगपद्दीरौ निनदं तस्य शुष्मिणः ।
 पुनः पुनः प्राणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ ३५
 ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
 अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ ३६
 भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
 अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३७
 विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं तयोः ।
 धनञ्जयस्य समरे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३८
 तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने मदोत्कटे ।
 सितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३९

हृद्रतं मनसा ग्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
 दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ४०
 न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टाऽसि पाण्डव ।
 दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनञ्जयः ॥ ४१
 दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४२
 येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
 स हन्ता द्विषतां सङ्ख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४३
 यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।
 स हन्तारिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४४
 निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
 निर्जिता धनुषैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४५
 कौरवान्सहितान्सर्वान्गोप्रहार्थं समागतान् ।
 योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४६
 कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
 योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४७
 गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृते च वै ।
 जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४८
 किरीटमाली बलवाञ्छेताश्चः कृष्णसारथिः ।
 मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४९
 पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षन्कर्म दुष्करम् ।
 जयद्रथवधान्वेपी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।
 कश्चित्स सैन्धवं सङ्ख्ये हनिष्यति धनञ्जयः ॥ ५०
 कश्चित्तीर्णप्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ।
 अनस्तमित आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥ ५१
 कश्चित्सैन्धवको राजा दुर्योधनहिते रतः ।
 नन्दयिष्यत्यभित्रान्हि फल्गुनेन निपातितः ॥ ५२
 कश्चिदुर्योधनो राजा फल्गुनेन निपातितम् ।
 दृष्ट्वा सैन्धवकं सङ्ख्ये शममस्मासु धास्यति ॥ ५३
 दृष्ट्वा विनिहतान्भ्रातृन्भीमसेनेन संयुगे ।
 कश्चिदुर्योधनो मन्दः शममस्मासु यास्यति ॥ ५४
 दृष्ट्वा चान्यान्महायोधान्पातितान्धरणीतले ।
 कश्चिदुर्योधनो मन्दः पश्चात्तापं गमिष्यति ॥ ५५

कचिद्भीष्मेण नो वैरं शममेकेन यास्यति ।

शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ॥ ५६

एवं बहुविधं तस्य राज्ञश्चिन्तयतस्तदा ।

कृपयाऽभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥ ५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

भीमेन कर्णपराजयो दुःशलवधश्च ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

निनदन्तं तथा तं तु भीमसेनं महाबलम् ।

मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १

न हि पश्याम्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु कंचन ।

क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठेदग्रतो रणे ॥ २

गदां युयुत्समानस्य कालस्येवेह सञ्जय ।

न हि पश्याम्यहं युद्धे यस्तिष्ठेदग्रतः पुमान् ॥ ३

रथं रथेन यो हन्यात्कुञ्जरं कुञ्जरेण च ।

कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि पुरंदरः ॥ ४

क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्राञ्जिघांसतः ।

दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५

भीमसेनदवाग्रेस्तु मम पुत्रास्तृणोलपम् ।

प्रधक्ष्यतो रणमुखे केऽतिष्ठन्नग्रतो नराः ॥ ६

काल्यमानास्तु पुत्रान्मे दृष्ट्वा भीमस्य संयुगे ।

कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥ ७

न मेऽर्जुनाद्भयं तादृक्कृष्णान्नापि च सात्वतात् ।

हुतभृग्जन्मनो नैव यादृग्भीमाद्भयं मम ॥ ८

भीमवद्भेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्दिधक्षतः ।

के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ९

सञ्जय उवाच ।

तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।

तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यभ्यद्रवद्वली ॥ १०

व्याक्षिपन्सुमहच्चापमतिमात्रममर्षणः ।

कर्णः सुयुद्धमाकाङ्क्षन्दर्शयिष्यन्बलं मृधे ॥ ११

रुरोध मार्गं भीमस्य वातस्येव महीरुहः ।

भीमोऽपि दृष्ट्वा सावेगं पुरो वैकर्तनं स्थितम् ॥ १२

चुकोप बलवद्भीरश्चिक्षेपास्य शिलाशितान् ।

तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोऽपि प्रतीपं प्रापयच्छरान् ॥ १३

ततस्तु सर्वयोधानां यततां प्रेक्षतां तदा ।

प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ॥ १४

रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलखनम् ।

भीमसेनस्य निनदं श्रुत्वा घोरं रणाजिरे ॥ १५

खं च भूमिं च संरुद्धां मेनिरे क्षत्रियर्षभाः ।

पुनर्घोरेण नादेन पाण्डवस्य महात्मनः ॥ १६

समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ।

शस्त्राणि न्यपतन्दोर्भ्यः केषांचिच्चासवोऽद्रवन् ॥

वित्रस्तानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुक्षुबुः ।

बाहनानि च सर्वाणि बभूवुर्विमनांसि च ॥ १८

प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि सुबहून्युत ।

गृध्रकङ्कबलैश्चासीदन्तरिक्षं समावृतम् ॥ १९

तस्मिन्सुतुमुले राजन्कर्णभीमसमागमे ।

ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीममार्दयत् ॥ २०

विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ।

ग्रहस्य भीमसेनोऽपि कर्णं प्रत्याद्रवद्रणे ॥ २१

सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारी महायशः ।

तस्य कर्णो महेष्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् ॥ २२

असंप्राप्तांश्च तान्भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ।

चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २३

तं कर्णश्छादयामास शरव्रातैरनेकशः ।

संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पाण्डुनन्दनः ॥ २४

चिच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ।

विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ २५

अथान्यद्वनुरादाय सज्यं कृत्वा च सूतजः ।
 विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महारथः ॥ २६
 तस्य भीमो भृशं क्रुद्धस्त्रीञ्शरान्नतपर्वणः ।
 निचखानोरसि क्रुद्धः सूतपुत्रस्य वेगतः ॥ २७
 तैः कर्णोऽराजत शरैरुरोमध्यगतैः सदा ।
 महीधर इवोदग्रस्त्रिशूलो भरतर्षभ ॥ २८
 सुस्राव चास्य रुधिरं विद्वस्य परमेषुभिः ।
 धातुप्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकधातवः ॥ २९
 किञ्चिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ।
 आकर्णपूर्णमाकृष्य भीमं विव्याध सायकैः ॥ ३०
 चिक्षेप च पुनर्वाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
 स शरैर्दितस्तेन कर्णेन दृढधन्विना ।
 धनुर्ज्यामञ्चिनचूर्णं भीमस्तस्य क्षुरेण ह ॥ ३१
 सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ।
 वाहांश्च चतुरस्तस्य व्यसृञ्चक्रे महारथः ॥ ३२
 हताश्वात्तु रथात्कर्णः समाप्नुत्य विशांपते ।
 स्यन्दनं वृषसेनस्य तूर्णमापुपुवे भयात् ॥ ३३
 निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ।
 ननाद बलवान्नादं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ ३४
 तस्य तं निनदं श्रुत्वा ग्रह्णोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
 कर्णं पराजितं मत्वा भीमसेनेन संयुगे ॥ ३५
 समन्ताच्छङ्खनिनदं पाण्डुसेनाऽकरोत्तदा ।
 शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यनदन्भृशम् ॥ ३६
 स शङ्खवाणनिनदैर्हर्षाद्राजा स्ववाहिनीम् ।
 चक्रे युधिष्ठिरः सङ्ख्ये हर्षनादैश्च संकुलाम् ॥ ३७
 गाण्डीवं व्याक्षिपत्पार्थः कृणोऽप्यञ्जमवादयत् ।
 तमन्तर्धाय निनदं भीमस्य नदतो ध्वनिः ।
 अश्रूयत तदा राजन्सर्वसैन्येषु दारुणः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

द्रोणदुर्योधनसंवादो दुर्योधनयुद्धं च ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
 व्यायच्छतां प्रहरताम् ॥ ३९ ॥

ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथग्गजिह्वगैः ।
 मृदुपूर्वं तु राधेयो दृढपूर्वं तु पाण्डवः ॥ ३९
 'भीमोऽपि च महाराज वैकर्तनमुपाद्रवत् ।
 आसुरे तु महासैन्ये तारकं पावकिर्यथा ॥ ४०
 तयोरेवं महद्युद्धमभवद्भीमकर्णयोः ।
 तं भीमसेनो महता शरवर्षेण वारयन् ॥ ४१
 विव्याध सारथिं चास्य हयांश्च चतुरः शरैः ।
 ध्वजं चास्य पताकां च भल्लैः सन्नतपर्वभिः ।
 रथं च चक्ररक्षौ च भीमश्चिच्छेद मारिष ॥ ४२
 कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनेन कम्पितः ।
 खड्गचर्मधरो राजन्भीममभ्यद्रवद्बली ॥ ४३
 भीमश्चिच्छेद खड्गं च चर्मणा सह मारिष ॥ ४४
 दृष्ट्वा कर्णं च पार्थेन बाधितं बहुभिः शरैः ।
 दुर्योधनो महाराज दुश्शलं प्रत्यभाषत ।
 कर्णं कृच्छ्रगतं पश्य शीघ्रं यानं प्रयच्छ ह ॥ ४५
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्ततो राज्ञा दुश्शलः समुपाद्रवत् ।
 दुश्शलस्य रथं कर्णश्चारुरोह महारथः ॥ ४६
 तौ पार्थः सहसा गत्वा विव्याध दशभिः शरैः ।
 पुनश्च कर्णं विद्ध्वाऽपि दुश्शलस्य शिरोऽहरत् ॥ ४७
 दुश्शलं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन मारिष ।
 तस्यैव धनुरादाय कर्णो विव्याध पाण्डवम् ॥ ४८
 अन्योन्यं समरे वीरौ युयुधाते महाबलौ ।
 शत्रुघ्नौ शत्रुमध्ये तु बलवज्रभृताविव ॥ ४९
 भीमो विद्ध्वा हयांश्चैव सारथिं च पुनःपुनः ।
 कर्णमभ्यद्रवत्पार्थः ग्रहसंश्च महाबलः ॥ ५०
 ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
 तत्सैन्यं कलिलीभूतं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ ५१

सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ।
 त्वरन्नेकरथेनैव बहु कृत्यं विचिन्तयन् ॥ १
 एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

स रथस्त्व पुत्रस्य त्वरया परया युतः ।
 तूर्णमभ्यद्रवद्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥ २
 'इह दृष्ट इतो नष्टः सरथः प्राद्रवन्नृपः ।
 मुहूर्तादिव पुत्रस्ते द्रोणमासाद्य मारिष ।'
 ससंभ्रममिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दनः ॥ ३
 अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ।
 विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ॥ ४
 संप्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमनिवारिताः ।
 व्यायच्छन्ति च तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ५
 यदि तावद्रणे पार्थो व्यतिक्रान्तो महारथः ।
 कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ६
 आश्चर्यभूतो लोकेऽस्मिन्समुद्रस्येव शोषणम् ।
 निर्जयस्तव विप्राग्र्य सात्वतेनार्जुनेन च ।
 तथैव भीमसेनेन लोकः संवदते भृशम् ॥ ७
 कथं द्रोणो जितः सङ्ख्ये धनुर्वेदस्य पारगः ।
 इत्येवं ब्रुवते योधा अश्रद्धेयमिदं तव ॥ ८
 नाश एव तु मे नूनं मन्दभाग्यस्य संयुगे ।
 यत्र त्वां पुरुषव्याघ्रं व्यतिक्रान्तास्त्रयो रथाः ॥ ९
 द्रोण उवाच ।
 एवं गते तु कृत्येऽस्मिन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
 यद्गतं गतमेवेदं शेषं चिन्तय मानद ॥ १०
 दुर्योधन उवाच ।
 यत्कृत्यं सिन्धुराजस्य प्राप्तकालमनन्तरम् ।
 तत्संविधीयतां क्षिप्रं साधु संचिन्त्य नो द्विज ॥ ११
 द्रोण उवाच ।
 चिन्त्यं बहुविधं तात यत्कृत्यं तच्छृणुष्व मे ।
 त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ॥ १२
 यावत्तेषां भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ।
 तद्गरीयस्तरं मन्ये यत्र कृष्णधनञ्जयौ ॥ १३
 सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती चमूः ।
 तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणम् ॥ १४
 स नो रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाद्भीतो धनञ्जयात् ।

गतौ च सैन्धवं भीमौ युयुधानवृकोदरौ ॥ १५
 संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ।
 न सभायां जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः ।
 इह नो ग्लहमानानामद्य तावज्जयाजयौ ॥ १६
 यान्स्य तान्लहते घोराञ्छकुनिः कुरुसंसदि ।
 अक्षान्स मन्यमानः प्राक्शरास्ते हि दुरासदाः ॥ १७
 यत्र ते बहवस्तात कौरवेया व्यवस्थिताः ।
 सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान्विशापते ।
 ग्लहं च सैन्धवं राजंस्तत्र द्यूतस्य निश्चयः ॥ १८
 सैन्धवे तु महदद्यूत समासक्तं परैः सह ।
 अत्र ते ध्रुवमायत्तो जयो वाऽजय एव वा ॥ १९
 अत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
 सैन्धवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ।
 तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ ॥ २०
 यत्र ते परमेष्वासा यत्ता रक्षन्ति सैन्धवम् ।
 तत्र गच्छ स्वयं शीघ्रं तांश्च रक्षस्व रक्षिणः ॥ २१
 इहैव त्वहमासिष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ।
 निरोत्स्यामि च पाञ्चालान्सहितान्पाण्डुसृञ्जयैः ॥
 सञ्जय उवाच ।
 ततो दुर्योधनोऽगच्छत्तूर्णमाचार्यशासनात् ।
 उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे स पदानुगः ॥ २३
 चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्युत्तमौजसौ ।
 बाह्वेन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ॥ २४
 यौ तु पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ।
 प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया ॥ २५
 पार्श्वे भित्त्वा चमूं वीरौ प्रविष्टौ तव वाहिनीम् ।
 पार्श्वेन सैन्यमायान्तौ कुरुराजो ददर्श ह ॥ २६
 ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमकरोत्सङ्ख्यमुत्तमम् ।
 खरितस्त्वरमाणाभ्यां भ्रातृभ्यां भारतो बली ॥ २७
 तावेनमभ्यद्रवतामुभावुद्यतकार्मुकौ ।
 महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ॥ २८
 तमविध्यद्युधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः ।

तान्प्रसिद्धान् यानक्षान् । अक्षान् मन्यमानः प्राग् ग्लहतेस्य
 इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ यत्र सभायाम् । दुरोदरं द्यूतकारिणम्

॥ १८ ॥ जयपराजयौ जयः पराजयो वेत्यर्थः ॥ २० ॥ त्रिंश-
 दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

विंशत्या सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २९
 दुर्योधनो युधामन्युर्ध्वजमेकेषुणाऽच्छिनत् ।
 एकेन कार्मुकं चास्य चकर्त तनयस्तव ॥ ३०
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपाहरत् ।
 ततोऽविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ३१
 युधामन्युश्च संकुद्धः शरांस्त्रिंशतमाहवे ।
 व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ॥ ३२
 तथोत्तमौजाः संकुद्धः शरैर्हेमविभूषितैः ।
 अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ३३
 दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र पाश्चाल्यस्योत्तमौजसः ।
 जघान चतुरोऽस्याश्वानुभौ तौ पार्थिवसारथी ॥ ३४
 उत्तमौजा हताश्चस्तु हतसूतश्च संयुगे ।
 आरुरोह रथं भ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ ३५
 स रथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयाञ्छरैः ।
 बहुभिस्ताडयामास ते हताः प्रापतन्भुवि ॥ ३६

हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ।
 युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापं च संयुगे ।
 'अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम्' ३७
 हताश्चसूतात्सरथादवतीर्थ नराधिपः ।
 गदामादाय ते पुत्रः पाश्चाल्यावभ्यधावत् ॥ ३८
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुद्धं कुरुपतिं तदा ।
 अवभुतौ रथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ३९
 ततः स हेमचित्रं तं गदया स्यन्दनं गदी ।
 संकुद्धः पोथयामास साश्चसूतध्वजं नृप ॥ ४०
 'एतदीदृशकं पुत्रस्तवाकार्पाज्जनाधिप ।
 गदया गदिनां श्रेष्ठः सर्वलोकमहारथः ॥' ४१
 भङ्क्त्वा रथं स पुत्रस्ते हताश्चो हतसारथिः ।
 मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥ ४२
 पाश्चालानां ततो मुख्यौ राजपुत्रौ महारथौ ।
 रथावन्यौ समारुह्य वीभत्सुमभिजग्मतुः ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

भीमेन कर्णस्य पराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 वर्तमाने महाराज संग्रामे रोमहर्षणे ।
 व्याकुलेषु च सर्वेषु पीड्यमानेषु सर्वशः ॥ १
 राधेयो भीममानच्छ युद्धाय भरतर्षभ ।
 यथा नागो वने नागं मत्तो मत्तमभिद्रवेत् ॥ २
 'ततो व्यायच्छतामस्रैः पृथक्पृथगरिंदमौ ।
 मृदुपूर्वं च राधेयो दृढपूर्वं च पाण्डवः ॥' ३
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 यौ तौ कर्णश्च भीमश्च संग्रयुद्धौ महाबलौ ।
 अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥ ४
 पूर्वं हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ।
 कथं भूयः स राधेयो भीममागान्महारथः ॥ ५
 भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ।

महारथसमाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ६
 भीष्मद्रोणावतिक्रम्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 नान्यतो भयमादत्त विना कर्णान्महारथात् ॥ ७
 भयाद्यस्य महाबाहो न शेते बहुलाः समाः ।
 चिन्तयन्नित्यशो वीर्यं राधेयस्य महात्मनः ।
 तं कथं सूतपुत्रं तु भीमोऽयोधयताहवे ॥ ८
 ब्रह्मण्यं वीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
 कथं कर्णं युधां श्रेष्ठं योधयामास पाण्डवः ॥ ९
 यौ तौ समीयतुर्वारौ वैकर्तनवृकोदरौ ।
 कथं तावत्र युध्येतां महाबलपराक्रमौ ॥ १०
 भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः ।
 कथं भीमेन युयुधे कुन्त्या वाक्यमनुसरन् ॥ ११
 भीमो वा सूतपुत्रेण सरन्वैरं पुरा कृतम् ।

पूर्वमुद्योगे दर्शितमुद्रावितं भ्रातृत्वं कुन्त्या वाक्यं च चतुर्णां-

मवध्यत्वलक्षणं चानुसरन्नित्यन्वयः ॥ ११ ॥

अयुध्यत कथं शूरः कर्णेन सह संयुगे ॥ १२
 आशास्ते च सदा सूतपुत्रे दुर्योधनो मम ।
 कर्णो जेष्यति संग्रामे समस्तान्पाण्डवानिति ॥ १३
 जयाशा यत्र पुत्रस्य मम मन्दस्य संयुगे ।
 स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयोधयत् ॥ १४
 यं समासाद्य पुत्रैर्मै कृतं वैरं महारथैः ।
 तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १५
 अनेकान्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्भवान् ।
 स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १६
 योऽजयत्पृथिवीं सर्वा रथेनैकेन वीर्यवान् ।
 तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १७
 यो जातः कुण्डलाभ्यां च कवचेन सहैव च ।
 तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥ १८
 'अस्त्रहेतोः पुरा तात भार्गवं समपूजयत् ।
 तस्य प्रसादाद्ब्रह्मास्त्रं लब्ध्वांश्च भृगूत्तमात् ॥' १९
 यथा तयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयी तयोः ।
 तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ २०
 सञ्जय उवाच ।
 भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
 इषेय गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनञ्जयौ ॥ २१
 तं प्रयान्तमभिद्रुत्य राधेयः कङ्कपत्रिभिः ।
 अभ्यवर्षन्महाराज मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥ २२
 फुल्लता पङ्कजेनेव वक्त्रेण विहसन्बली ।
 आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ २३
 कर्ण उवाच ।
 भीमाहितैस्तव रणः स्वप्नेऽपि न विभावितः ।
 तद्दर्शयसि कस्मान्मे पृष्ठं पार्थदिदृक्षया ॥ २४
 कुन्त्याः पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन ।
 तेन मामभितः स्थित्वा शरवर्षैरवाकिर ॥ २५
 सञ्जय उवाच ।
 भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णानामर्षयद्युधि ।
 अर्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥ २६
 अवक्रगामिभिर्वाणैरभ्यवर्षन्महायशाः ।

दंशितं द्वैरथे यत्तं सर्वशस्त्रविशारदम् ॥ २७
 विधित्सुः कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ॥ २८
 हत्वा तस्यानुगांस्तं च हन्तुकामो महाबलः ।
 तस्मै व्यसृजदुग्राणि विविधानि परंतपः ।
 अमर्षात्पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष ॥ २९
 तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ।
 सूतपुत्रोऽस्त्रमायाभिरग्रसत्परमास्त्रवित् ॥ ३०
 स यथावन्महाबाहुर्विद्यया वै सुपूजितः ।
 आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्बली ॥ ३१
 युध्यमानं तु संरम्भाद्भीमसेनं हसन्निव ।
 अभ्यपद्यत कौन्तेयं कर्णो राजन्वृकोदरम् ॥ ३२
 तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य सितमाहवे ।
 युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥ ३३
 तं भीमसेनः संग्रामं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे ।
 विव्याध बलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ ३४
 पुनश्च सूतपुत्रं तु स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्विभेद त्रिसप्तभिः ॥ ३५
 कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ।
 हयान्विव्याध भीमस्य पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३६
 ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ।
 कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥ ३७
 सरथः सध्वजस्तत्र ससूतः पाण्डवस्तदा ।
 प्राच्छाद्यत महाराज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३८
 तस्य कर्णश्चतुःपञ्चा व्यधमत्कवचं दृढम् ।
 क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्थं नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३९
 ततोऽचिन्त्य महाबाहुः कर्णकार्मुकनिःसृतान् ।
 समाश्लिष्यदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ ४०
 स कर्णचापप्रभवानिष्पूनाशीविषोपमान् ।
 विभ्रद्भीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ४१
 ततो द्वात्रिंशता भट्टैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
 विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ४२
 अयत्नेनैव तं कर्णः शरैर्भृशमवाकिरत् ।
 भीमसेनं महाबाहुं सैन्धवस्य वधैषिणम् ॥ ४३

मृदुपूर्वं तु राधेयो भीममाजावयोधयत् ।
 क्रोधपूर्वं तथा भीमः पूर्ववैरमनुसरन् ॥ ४४
 तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
 स तस्मै व्यसृजत्तूर्णं शरवर्षमभिवाहा ॥ ४५
 ते शराः प्रेषितास्तेन भीमसेनेन संयुगे ।
 निपेतुः सर्वतो वीरे कूजन्त इव पक्षिणः ॥ ४६
 हेमपुङ्खा महावेगा भीमसेनधनुःश्रुताः ।
 प्राच्छादयन्ते राधेयं शलभा इव पावकम् ॥ ४७
 कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समन्ततः ।
 राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि भारत ॥ ४८
 तस्य तानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ।
 चिच्छेद बहुभिर्मल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४९
 पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ।
 कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनमरिंदमः ॥ ५०
 तत्र भारत भीमं तु दृष्टवन्तः स सायकैः ।
 समाचिततनुं सङ्ग्रेष्वाविधं शल्लैरिव ॥ ५१
 हेमपुङ्खाञ्जिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्छरान् ।
 दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव रश्मिमान् ॥ ५२

रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यराजत ।
 समृद्धकुसुमापीडो वसन्तेऽशोकवृक्षवत् ॥ ५३
 तत्तु भीमो महाबाहोः कर्णस्य चरितं रणे ।
 नामृष्यत महाबाहुः क्रोधादुद्धृतलोचनः ॥ ५४
 स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
 महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्विषोल्वणैः ॥ ५५
 पुनरेव च विव्याध षड्विंशतिभिरेव च ।
 मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ५६
 पुनरन्येन बाणेन भीमसेनः प्रतापवान् ।
 चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं कर्णस्य प्रहसन्निव ॥ ५७
 जघान चतुरश्चाश्वान्सूतं च त्वरितः शरैः ।
 नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्णं विव्याध चोरसि ॥ ५८
 ते जग्मुर्धरणीमाशु कर्णं निर्भिद्य पत्रिणः ।
 यथा जलधरं भिच्चा दिवाकरमरीचयः ॥ ५९
 स वैकुण्ठं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शराहतः ।
 तथा पुरुषमानी स लज्जामुत्सृज्य भारत ।
 भीमसेनभयात्कर्णः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

भीमकर्णयोर्युद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 [स्वयं शिष्यो महेशस्य भृगूत्तमधनुर्धरः ।
 शिष्यत्वं प्राप्तवान्कर्णस्तस्य तुल्योऽस्त्रविद्यया ॥ १
 तद्विशिष्टोऽपि वा कर्णः शिष्यः शिष्यगुणैर्युतः ।
 कुन्तीपुत्रेण भीमेन निर्जितः स तु लीलया ॥ २
 यस्मिञ्जयाशा महती पुत्राणां मम सञ्जय ।
 तं भीमाद्विमुखं दृष्ट्वा किंनु दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ३
 कथं च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबलः ॥ ४
 कर्णो वा समरे तात किमकार्षीदतः परम् ।
 भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ५

सञ्जय उवाच ।
 रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
 अभ्ययात्पाण्डवं कर्णो वातोद्धूत इवार्णवः ॥ ६
 क्रुद्धमाधिरथिं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशंपते ।
 भीमसेनममन्यन्त वैश्वानरमुखे हुतम् ॥ ७
 चापशब्दं ततः कृत्वा तलशब्दं च भैरवम् ।
 अभ्यद्रवत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ८
 पुनरेव तयो राजन्धोर आसीत्समागमः ।
 वैकर्तनस्य शूरस्य भीमस्य च महात्मनः ॥ ९
 संरब्धौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ ।

कुण्डलितौ द्वौ श्लोकौ श. पुस्तके एव वर्तते । भृगूत्तमध-
 द्रोण० २७

नुर्धरो रामः ॥ १ ॥

अन्योन्यमीक्षांचक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ १०
 क्रोधरक्तेक्षणौ तीव्रौ निःश्वसन्ताविवोरगौ ।
 शूरावन्योन्यमासाद्य ततश्चतुररिंदमौ ॥ ११
 व्याघ्राविव सुसंरब्धौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
 शरभाविव संकुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ १२
 ततो भीमः सरन्क्लेशानक्षयूते वनेऽपि च ।
 विराटनगरे चैव दुःखं प्राप्तमरिंदमः ॥ १३
 राष्ट्राणां स्फीतरत्नानां हरणं च तवात्मजैः ।
 सततं च परिक्लेशान्सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥ १४
 दग्धुमैच्छश्च यः कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् ।
 कृष्णायश्च परिक्लेशं सभामध्ये दुरात्मभिः ॥ १५
 केशपक्षग्रहं चैव दुःशासनकृतं तथा ।
 परुषाणि च वाक्यानि कर्णेनोक्तानि भारत ॥ १६
 पतिमन्यं परीप्सुस्व न सन्ति पतयस्त्व ।
 पतिता नरके पार्थाः सर्वे षण्डतिलोपमाः ॥ १७
 समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कौरवास्तदा ।
 दासीभावेन कृष्णां च भोक्तुकामाः सुतास्तवा ॥ १८
 यच्चापि तान्प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः ।
 परुषाण्युक्तवान्कर्णः सभायां सन्निधौ तव ॥ १९
 तृणीकृत्य च यत्पार्थास्तव पुत्रो ववल्ग ह ।
 विषमस्थान्समस्थो हि संरब्धो गतचेतनः ॥ २०
 बाल्यात्प्रभृति चारिणः स्वानि दुःखानि चिन्तयन् ।
 निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥ २१
 ततो विष्फार्य सुमहद्वेमपृष्ठं दुरासदम् ।
 चापं भरतशार्दूलस्त्यक्तात्मा कर्णमभ्ययात् ॥ २२
 स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति ।
 भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्राञ्छादयत्प्रभां ॥ २३
 ततः प्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यञ्जिताञ्शरान् ।
 व्यधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः ॥ २४
 महारथो महाबाहुर्महाबाणैर्महाबलः ।
 विव्याधाधिरथिर्भीमं नवभिर्निशितैस्तदा ॥ २५
 स तोत्रैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः ।
 अभ्यधावदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ २६

तमापतन्तं वेगेन रभसं पाण्डवर्षभम् ।
 कर्णः प्रत्युद्ययौ युद्धे मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २७
 ततः प्रध्माप्य जलजं भेरीशतसमस्वनम् ।
 अधुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥ २८
 तदुद्धूतं बलं दृष्ट्वा नागाश्चरथपत्तिमत् ।
 भीमः कर्णं समासाद्य छादयामास सायकैः ॥ २९
 अश्वानृक्षसवर्णाश्च हंसवर्णैर्हयोत्तमैः ।
 व्यामिश्रयद्रणे कर्णः पाण्डवं छादयञ्छरैः ॥ ३०
 ऋश्ववर्णान्हयान्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ।
 निरीक्ष्य तव पुत्राणां हाहाकृतमभूद्भलम् ॥ ३१
 ते हया बह्वशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
 सितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥ ३२
 संरब्धौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ ।
 संत्रस्ताः समकम्पन्त त्वदीयानां महारथाः ॥ ३३
 यमराष्ट्रोपमं घोरमासीदायोधनं तयोः ।
 दुर्दर्शं भरतश्रेष्ठ प्रेतराजपुरं यथा ॥ ३४
 समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः ।
 नालक्ष्यज्जयं व्यक्तमेकस्यैव महारणे ॥ ३५
 तयोः प्रैक्षन्त संमर्दं सन्निकृष्टं महास्त्रयोः ।
 तव दुर्मन्त्रिते राजन्सपुत्रस्य विशांपते ॥ ३६
 छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
 शरजालावृतं व्योम चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ ॥ ३७
 तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
 प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिपन्ताविवाम्बुदौ ॥ ३८
 सुवर्णविकृतान्बाणान्विमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
 भास्वरं व्योम चक्राते महोल्काभिरिव प्रभौ ॥ ३९
 ताभ्यां मुक्ताः शरा राजन्गार्धपत्राश्चकाशिर ।
 श्रेण्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ ४०
 संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिंदमम् ।
 अतिभारमन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥ ४१
 तत्राधिरथिर्भीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढं हताः ।
 इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ४२
 पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
 कृतो राजन्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ४३

मनुष्याश्च गजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।

क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

भीमेन कर्णसहकारिणो दुर्जयस्य वधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमः ॥ १
त्रिदशानपि वा युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानुषान् ॥ २
स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ३
कथं च युद्धं संभूतं तयोः प्राणदुरोदरे ।
अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाऽजय एव च ॥ ४
कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥ ५
श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्भीमकर्मणा ।
भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥ ६
विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
नहि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति सञ्जय ॥ ७
कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह ।
सर्वत्र पाण्डवाः कर्णमजयंस्ते रणाजिरे ॥ ८
अजेयाः पाण्डवास्तात देवैरपि सवासवैः ।
न च तद्बुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ९
धनं धनेश्वरस्येव हत्वा पार्थस्य मे सुतः ।
मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं नावबुध्यते ॥ १०
निकृत्या निकृतिप्रज्ञो राज्यं हत्वा महात्मनाम् ।
जितमित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११
पुत्रस्नेहाभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना ।
धर्मे स्थिता महात्मानो निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२
शमकामः ससोदर्यो दीर्घप्रेक्षी युधिष्ठिरः ।
अशक्त इति मत्वा तु मम पुत्रैर्निराकृतः ॥ १३

प्राणदुरोदरे प्राणयते ॥ ४ ॥

तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः ।
हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४
तस्मान्मे सञ्जय ब्रूहि कर्णभीमौ यथा रणे ।
अयुध्येतां युधांश्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥ १५
सञ्जय उवाच ।
शृणु राजन्यथावृत्तं संग्रामं कर्णभीमयोः ।
परस्परवधप्रेप्सोर्वनकुञ्जरयोरिव ॥ १६
राजन्वैकर्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिंदमम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ १७
महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भपरिष्कृतैः ।
नातरद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्तनः शरैः ॥ १८
तस्यास्यतो धनुर्भीमश्चकर्त विशिखैस्त्रिभिः ।
रथनीडाच्च यन्तारं भलेनापातयत्क्षितौ ॥ १९
स काङ्क्षन्भीमसेनस्य वधं वैकर्तनो भृशम् ।
शक्तिं कनकवैदूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥ २०
प्रगृह्य च महाशक्तिं कालरात्रिमिवापराम् ।
समुत्क्षिप्य च राधेयः संधाय च महाबलः ।
चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरीमिव ॥ २१
शक्तिं विसृज्य राधेयः पुरंदर इवाशनिम् ।
ननाद सुमहानादं बलवान्सूतनन्दनः ॥ २२
तं च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते हर्षिताऽभवन् ॥ २३
तां कर्णश्च जनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं वियति चिच्छेद भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २४
छिन्वा शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसन्निभाम् ।
मार्गमाणांमिव प्राणान्मृतपुत्रस्य मारिष ॥ २५
प्राहिणोत्कृतसंरम्भः शरान्वर्हिणवाससः ।
खर्णपुङ्खाञ्जिशलाधौतान्यमदण्डोपमान्मृधे ॥ २६

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

कर्णोऽप्यन्यद्वनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
 विकृष्य तन्महचापं व्यसृजत्सायकांस्तदा ॥ २७
 तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
 वसुपेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ।
 छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥ २८
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे ।
 शार्दूलाविव चान्योन्यमामिषार्थेऽभ्यगर्जताम् ॥ २९
 अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
 अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ ३०
 महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३१
 निर्दहन्तौ महाराज शस्त्रवृष्ट्या परस्परम् ।
 अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विबृतलोचनौ ॥ ३२
 ग्रहसन्तौ तथाऽन्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
 शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥ ३३
 तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।
 शङ्खवर्णाश्च तानश्चान्वाणैर्निन्ये यमक्षयम् ।
 सारथिं च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् ॥ ३४
 ततो वैकर्तनः कर्णश्चिन्तां प्राप दुरत्ययाम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

भीमेन पराजितस्य कर्णस्य पलायनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सर्वथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
 रथमन्यं समास्थाय पुनर्विव्याध पाण्डवम् ॥ १
 महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
 अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमसेनं समार्षयत् ।
 ननाद च महानादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥ ३
 तं भीमो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वगैः ।
 पुनर्विव्याध सप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ४
 कर्णस्तु नवभिर्भीमं भित्त्वा राजंस्तनान्तरे ।
 ध्वजमेकेन विव्याध विशोकं च त्रिभिः शरैः ॥ ५

स च्छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
 मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ३५
 तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
 वेपमान इव क्रोधाद्वादिदेशाथ दुर्जयम् ॥ ३६
 गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
 जहि तूवरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥ ३७
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रं तवात्मजः ।
 अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्छरैः ॥ ३८
 स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरार्दयत् ।
 षड्भिः सूतं त्रिभिः केतं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥ ३९
 भीमसेनोऽपि संकुद्रः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
 दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ ४०
 बाढं हतं क्षितौ क्षुण्णं वेष्टमानं यथोरगम् ।
 रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ४१
 स तु तं विरथं कृत्वा सयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
 समाचिनोद्वाणगणैः शतग्रीभिश्च शङ्कुभिः ॥ ४२
 तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानोऽस्य सायकैः ।
 न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ ४३

सायकानां ततः पार्थस्त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत ।
 तोत्रैरिव महानागं कशाभिरिव वाजिनम् ॥ ६
 सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
 सृकिणी लेलिहन्वीरः क्रोधरक्तान्तलोचनः ॥ ७
 ततः शरं महाराज सर्वकायावदारणम् ।
 प्राहिणोद्भीमसेनाय बलायेन्द्र इवाशनिम् ॥ ८
 स निर्भिद्य रणे पार्थ सूतपुत्रधनुश्च्युतः ।
 अगच्छदारयन्भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥ ९
 ततो भीमो महाबाहुः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
 वज्रकल्पां चतुष्किङ्कुं गुर्वी रुक्माङ्गदां गदाम् ।

ततः शैक्यां चतुष्किङ्कुं इति क. ख. ड. पाठः ॥ १० ॥

प्राहिणोत्सूतपुत्राय षडश्रामविचारयन् ॥ १०
 तथा जघानाधिरथेः सदश्वान्साधुवाहिनः ।
 गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥ ११
 ततो भीमो महाबाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ।
 ध्वजमाधिरथेश्लिष्ट्वा सूतमभ्यहनच्छरैः ॥ १२
 हताश्वसूतमुत्सृज्य स रथं पतितध्वजम् ।
 विष्फारयन्धनुः कर्णस्तथैव भारत दुर्मनाः ॥ १३
 तत्राद्भुतमपश्याम राधेयस्य पराक्रमम् ।
 विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास यद्रिपुम् ॥ १४
 विरथं तं नरश्रेष्ठं दृष्ट्वाऽऽधिरथिमाहवे ।
 दुर्योधनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् ॥ १५
 एष दुर्मुख राधेयो भीमेन विरथीकृतः ।
 तं रथेन नरश्रेष्ठ संपादय महारथम् ॥ १६
 ततो दुर्योधनवचः श्रुत्वा भारत दुर्मुखः ।
 त्वरमाणोऽभ्ययात्कर्णं भीमं चावारयच्छरैः ॥ १७
 दुर्मुखं प्रेक्ष्य संग्रामे सूतपुत्रपदानुगम् ।
 वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृकिणी परिसंलिहन् ॥ १८
 ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ।
 दुर्मुखाय रथं तूर्णं प्रेषयामास पाण्डवः ॥ १९
 तस्मिन्क्षणे महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
 सुमुखैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २०
 ततस्तमेवाधिरथिः स्थन्दनं दुर्मुखे हते ।
 आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥ २१
 शयानं भिन्नमर्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ।
 दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥ २२

तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ।
 दीर्घघुणं श्वसन्वीरो न किञ्चित्प्रत्यपद्यत ॥ २३
 तस्मिन्स्तु विवरे राजन्नाराचान्गार्धवाससः ।
 प्राहिणोत्सूतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥ २४
 ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णचित्रं महौजसः ।
 हेमपुङ्खा महाराज व्यशोभन्त दिशो दश ॥ २५
 अपिवन्सूतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः ।
 क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजङ्गाः कालचोदिताः ॥ २६
 प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ।
 अर्धप्रविष्टाः संरब्धा विलानीव महोरगाः ॥ २७
 तं प्रत्यविध्यद्राधेयो जाम्बूनदविभूषितैः ।
 चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ २८
 ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
 प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥ २९
 ते व्यरोचन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।
 गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवांशवः ॥ ३०
 स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ।
 सुस्राव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा ॥ ३१
 स भीमस्त्रिभिरायस्तः सूतपुत्रं पतत्रिभिः ।
 सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ ३२
 स विद्वलो महाराज कर्णो भीमशराहतः ।
 प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणं हित्वा महाभयात् ॥ ३३
 भीमसेनस्तु विष्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ।
 आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुर्दशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

भीमेन दुर्मर्षणादिदुर्योधनानुजानां पञ्चानां हननम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
 यत्राधिरथिरायत्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥ १

सुष्ठु पर्णानां पत्राणां वेगो येषाम् ॥ ३२ ॥

कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
 न च कर्णसमं योद्धं लोके पश्यामि कश्चन ।
 इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ २

चतुर्दशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

कर्णो हि बलवाञ्छूरो दृढधन्वा जितकृमः ।
 इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ३
 वसुपेणसहायं मां नालं देवाऽपि संयुगे ।
 किं नु पाण्डुसुता राजन्गतसत्त्वा विचेतसः ॥ ४
 तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजङ्गमिव निर्विषम् ।
 युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किंस्विदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
 अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
 प्रावेशयद्भुतवहं पतङ्गमिव मोहितः ॥ ६
 अश्वत्थामा मदराजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
 न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य सञ्जय ॥ ७
 तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
 जानन्तो व्यवसायं च क्रूरं मारुततेजसः ॥ ८
 किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
 बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥ ९
 कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलदर्पितम् ।
 भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥ १०
 योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
 न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ ११
 द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
 भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमार्च्छेज्जिविषुः ॥ १२
 को हि सञ्जय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
 उद्यताशनिहस्तस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ १३
 प्रेतराजपुरं प्राप्य निर्वर्तेतापि मानवः ।
 न भीमसेनं संप्राप्य निर्वर्तेत कदाचन ॥ १४
 पतङ्गा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।
 ये भीमसेनं संकुद्रमन्वधावन्विमोहिताः ॥ १५
 यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
 उक्तं संरम्भिणोप्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ १६
 तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
 दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाङ्गीमादुपारमत् ॥ १७
 यश्च सञ्जय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
 कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् ॥
 स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।

प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति पुत्रकः ॥ १९
 दृष्ट्वा भ्रातृन्हतान्सङ्क्षेपे भीमसेनेन दंशितान् ।
 आत्मापराधात्संमूढो नूनं तप्यति पुत्रकः ॥ २०
 को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
 भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ २१
 बडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
 न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येदिति मतिर्मम ॥ २२
 न पार्था न च पञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
 जानते युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ २३
 अहो मम सुतानां हि विपन्नं सूत जीवितम् ॥ २४
 सञ्जय उवाच ।
 यस्त्वं शोचसि कौरव्य वर्तमाने महाभये ।
 त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २५
 स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
 उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥ २६
 स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
 तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥ २७
 यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्महाबलान् ।
 तत्र ते वर्तयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥ २८
 दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
 नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च भारत ॥ २९
 दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
 पाण्डवं चित्रसन्नाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥ ३०
 ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।
 दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव व्रजैः ॥ ३१
 आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
 प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३२
 तव दृष्ट्वा तु तनयान्दुर्मर्षणपुरोगमान् ।
 अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३३
 विसृजन्विशिखांस्तीक्ष्णान्खण्डपुङ्खांश्छिलाशितान्
 तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३४
 क्रुवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
 अवाकिरन्भीमसेनं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३५

तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्चान्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३६
प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
चित्रपुष्पधरा भया वातेनेव महाद्रुमाः ॥ ३७
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।

संवार्याधिरथिं बाणैर्यज्जघान तवात्मजान् ॥ ३८
स वार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समन्ततः ।
सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ॥ ३९
तं भीमसेनः संरम्भात्क्रोधसंरक्तलोचनः ।
विष्कार्य सुमहत्पापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

भीमेन चित्रोपचित्रादिदुर्योधनानुजवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
तवात्मजास्तु पतितान्दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
क्रोधेन महताऽऽविष्टो निर्विण्णोऽभूत्स जीविते ॥ १
आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरथिस्तदा ।
यत्प्रत्यक्षं तव सुता भीमेन निहता रणे ॥ २
भीमसेनस्ततः क्रुद्धः कर्णस्य निशिताञ्जरान् ।
निचखान स संभ्रान्तः पूर्ववैरमनुसरन् ॥ ३
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव ।
पुनर्विन्व्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४
अविचिन्त्याथ तान्बाणान्कर्णेनास्तान्वृकोदरः ।
रणे विन्व्याध राधेयं शरेणानतपर्वणा ॥ ५
पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा मर्मसु पञ्चभिः ।
धनुश्चिच्छेद भलेन सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ६
अथान्यद्भुरादाय कर्णो भारत दुर्मनाः ।
इषुभिश्छादयामास भीमसेनं परंतपः ॥ ७
तस्य भीमो हयान्हत्वा विनिहत्य च सारथिम् ।
प्रजहास महाहासं कृतप्रतिकृतं महत् ॥ ८
इषुभिः कार्मुकं चास्य चक्रे पुरुषर्षभः ।
तत्पपात महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥ ९
अवारोहद्रथात्तस्मादथ कर्णो महारथः ।
गदां गृहीत्वा समरे भीमाय प्राहिणोद्गुपा ॥ १०
तामापतन्तीमालक्ष्य भीमसेनो महागदाम् ।
शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ११

ततो बाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः ।
सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वरमाणः पराक्रमी ॥ १२
तानिष्पूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महामृधे ।
कवचं भीमसेनस्य पाटयामास सायकैः ॥ १३
अथैनं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४
ततो भीमो महाबाहुर्नवभिर्नतपर्वभिः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥ १५
ते तस्य कवचं भिच्वा तथा बाहुं च दक्षिणम् ।
अभ्ययुर्धरणीं तीक्ष्णा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ १६
स छाद्यमानो बाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतैः ।
पुनरेवाभवत्कर्णो भीमसेनात्पराञ्जुखः ॥ १७
तं पराञ्जुखमालोक्य पदातिं सूतनन्दनम् ।
कौन्तेयशरसंछन्नं राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १८
त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ।
ततस्तव सुता राजञ्जुत्वा भ्रातुर्वचो द्रुतम् ॥ १९
अभ्ययुः पाण्डवं युद्धे विसृजन्तः शिलीमुखान् ।
चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ॥ २०
चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ।
तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथः ॥ २१
एकैकेन शरेणाजौ पाटयामास ते सुतान् ।
ते हता न्यपतन्भूमौ वातरुग्णा इव द्रुमाः ॥ २२
दृष्ट्वा विनिहतान्पुत्रांस्तव राजन्महारथान् ।

अवारोहदवातरत् ॥ १० ॥ चित्रोपचित्रः चित्रश्चासावुप-

चित्रश्चेति चित्रोपचित्रः ॥ २० ॥ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥

अश्रुपूर्णमुखः कर्णः क्षतुः सस्सार तद्वचः ॥ २३
 रथं चान्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
 अभ्ययात्पाण्डवं युद्धे खरमाणः पराक्रमी ॥ २४
 तावन्योन्यं शरैर्भिच्चा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 व्यभ्राजेतां यथा मेघौ संस्यूतौ सूर्यरश्मिभिः ॥ २५
 षट्त्रिंशद्भिस्ततो भलैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
 व्यधमत्कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २६
 सूतपुत्रोऽपि कौन्तेयं शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 पञ्चाशता महाबाहुर्विव्याध भरतर्षभ ॥ २७
 रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ ।
 शोणिताक्तौ व्यराजेतां कालसूर्याविवोदितौ ॥ २८
 तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
 विवृताङ्गौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ ॥ २९
 'क्रोधाग्नितेजसा दिप्तौ संरम्भाद्रक्तलोचनौ ।
 व्यभ्राजेतां महाराज विधूमाविव पावकौ ॥' ३०
 व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
 शरधारास्रजौ वीरौ मेघाविव ववर्षतुः ॥ ३१
 वारणाविव चान्योन्यं विषाणाभ्यामरिन्दमौ ।
 निर्भिन्दन्तौ खगात्राणि सायकैश्चारु रेजतुः ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

भीमेन कर्णसहकारिणां विकर्णादीनां वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिःस्वनम् ।
 नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥ १
 सोपक्रम्य मुहूर्तं तु भीमसेनस्य गोचरात् ।
 पुत्रांस्तव ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् ॥ २
 तानवेक्ष्य नरश्रेष्ठ विमना दुःखितस्तदा ।
 निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च कर्णः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३
 स ताम्रनयनः क्रोधाच्छ्रुसन्निव महोरगः ।
 बभौ कर्णः शरानस्यन्रश्मीनिव दिवाकरः ॥ ४
 किरणैरिव सूर्यस्य महीध्रो भरतर्षभ ।
 कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥ ५

नादयन्तौ ग्रहर्षन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
 मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथिषूत्तमौ ॥ ३३
 वृषाविवाथ नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे ।
 सिंहाविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ महाबलौ ॥ ३४
 परस्परं वीक्षमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
 युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनी यथा ॥ ३५
 ततो भीमो महाबाहुर्बाहुभ्यां विक्षिपन्धनुः ।
 व्यराजत रणे राजन्सविद्युदिव तोयदः ॥ ३६
 सनेमिघोषस्तनितश्चापविद्युच्छराम्बुभिः ।
 भीमसेनमहामेघः कर्णपर्वतमावृणोत् ॥ ३७
 ततः शरसहस्रेण सम्यगस्तेन भारत ।
 पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३८
 तत्रापश्यंस्तव सुता भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयञ्शरैः ॥ ३९
 स नन्दयन्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
 सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥ ४०
 विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
 पुत्रास्तव महाराज दृष्ट्वा विमनसोऽभवन् ॥ ४१

ते कर्णचापप्रभवाः शरा बर्हिणवाससः ।
 विविशुः सर्वतः पार्थं वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥ ६
 कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
 रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७
 चापध्वजोपस्क्रेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
 प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८
 खं पूरयन्महावेगात्खगमान्गृध्रवांससः ।
 सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९
 तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरम् ।
 त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध निशितैः शरैः ॥
 तस्य वेगमसह्यं स दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।

महतश्च शरौघांस्तान्यवारयत वीर्यवान् ॥ ११
 ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः ।
 विव्याध कर्णं विशत्या पुनरन्यैः शिलाशितैः ॥ १२
 यथैव हि स कर्णेन पार्थः प्रच्छादितः शरैः ।
 तथैव स रणे कर्णं छादयामास पाण्डवः ॥ १३
 दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ।
 अभ्यनन्दंस्तदीयाश्च संग्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४
 भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्राजो जयद्रथः ।
 उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥ १५
 कुरुपाण्डवपक्षस्था दश राजन्महारथाः ।
 साधुसाध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६
 तस्मिन्समुत्थिते शब्दे तुमुले रोमहर्षणे ।
 अभ्यभाषत पुत्रस्ते राजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७
 राज्ञः सराजपुत्रांश्च सोदर्यांश्च विशेषतः ।
 कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८
 पुरा निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः ।
 ते यतध्वं महेष्वासाः सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥ १९
 सञ्जय उवाच ।
 दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त भारत ।
 भीमसेनमभिद्रुत्य संरब्धाः पर्यवारयन् ॥ २०
 ते समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्शरवृष्टिभिः ।
 पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २१
 तेऽपीडयन्भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।
 प्रजासंहरणे राजन्सोमं सप्तग्रहा इव ॥ २२
 ततो वेगेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् ।
 मुष्टिना पाण्डवो राजन्दद्वेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३
 अमानुषं कर्म कृत्वा सप्त सन्धाय सायकान् ।
 तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४
 निरस्यन्निव देहेभ्यस्तनयानामसंस्तव ।
 भीमसेनो महाराज पूर्ववैरमनुस्सरन् ॥ २५
 ते क्षिप्त्वा भीमसेनेन शरा भारत भारतान् ।
 विदार्य खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥ २६
 तेषां विदार्य देहांस्ते शरा हेमविभूषिताः ।

‘भित्त्वाभिच्चा क्षितिं जग्मुस्तेषामेवासुभिः सह ।’
 व्यराजन्त महाराज सुपर्णा इव खेचराः ॥ २७
 शोणितादिग्धवाजाग्राः सप्त हेमपरिष्कृताः ।
 पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्रताः ॥ २८
 ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन्क्षितौ ।
 गिरिसानुरुहा भग्ना द्विपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९
 शत्रुंजयः शत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधो दृढः ।
 चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः ॥ ३०
 [पुत्राणां तव सर्वेषां निहतानां वृकोदरः ।
 शोचत्यतिभृशं दुःखाद्विकर्णं पाण्डवः प्रियम् ॥ ३१
 प्रतिज्ञेयं मया वृत्ता निहन्तव्यास्तु संयुगे ।
 विकर्णं तेनासि हतः प्रतिज्ञा रक्षिता मया ॥ ३२
 त्वमागाः समरं वीर क्षात्रं धर्ममनुस्सरन् ।
 ततो विनिहतः सङ्ख्ये युद्धधर्मो हि निष्ठुरः ॥ ३३
 विशेषतो हि नृपतेस्तथाऽस्माकं हिते रतः ।
 न्यायतो न्यायतो वाऽपि हतः शेते महाद्युतिः ॥ ३४
 अगाधबुद्धिर्गजैः क्षितौ सुरगुरोः समः ।
 त्याजितः समरे प्राणांस्तस्माद्युद्धं हि निष्ठुरम् ॥ ३५
 सञ्जय उवाच ।
 तान्निहत्य महाबाहू राधेयस्यैव पश्यतः ।
 सिंहनादरवं घोरमसृजत्पाण्डुनन्दनः ॥ ३६
 स रवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ।
 आचख्याविव तद्युद्धं विजयं चात्मनो महत् ॥ ३७
 तं श्रुत्वा तु महानादं भीमसेनस्य धन्विनः ।
 बभूव परमा ग्रीतिर्धर्मराजस्य धीमतः ॥ ३८
 ततो हृष्टमना राजन्वादित्राणां महाखनैः ।
 सिंहनादरवं भ्रातुः प्रतिजग्राह पाण्डवः ॥ ३९
 हर्षेण महता युक्तः कृतसंज्ञे वृकोदरे ।
 अभ्ययात्समरे द्रोणं सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ४०
 एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव निपातितान् ।
 हतान्दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षतुः सस्मार तद्वचः ॥ ४१
 तदिदं समनुप्राप्तं क्षतुनैः श्रेयसं वचः ।
 इति संचिन्त्य ते पुत्रो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ ४२

घ. ड. पुस्तकयोरीमे कुण्डलिताः पञ्च श्लोका अधिका
 दृश्यन्ते ॥ ३१ ॥ नैःश्रेयसं निश्चितं श्रेयःसाधनम् ॥ ४२ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

यद्युतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ।
 सभामानाय्य पाञ्चालीं कर्णेन सहितोऽल्पधीः ॥ ४३
 यच्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ।
 प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव चैव विशांपते ।
 शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ॥ ४४
 विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
 पतिमन्यं वृणीष्वेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४५
 यच्च पाण्डवितलादीनि परुषाणि तवात्मजैः ।
 श्रावितास्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः ॥
 तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदश समाः स्थितम् ।
 उद्गिरंस्तव पुत्राणामन्तं गच्छति पाण्डवः ॥ ४७
 विलपंश्च बहु क्षत्ता शमं नालभत त्वयि ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

भीमकर्णयोर्युद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
 स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये सञ्जय शोचतः ॥ १
 यद्गतं तद्गतमिति ममासीन्मनसि स्थितम् ।
 इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि सञ्जय ॥ २
 यथा ह्येष क्षयो वृत्तो ममापनयसंभवः ।
 वीराणां तन्ममाचक्ष्व स्थिरीभूतोऽस्मि सञ्जय ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 कर्णभीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाबलौ ।
 बाणवर्षाण्यसृजतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ४
 भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
 विविशुः कर्णमासाद्य च्छिन्दन्त इव जीवितम् ॥ ५
 तथैव कर्णनिर्मुक्ताः शरा बहिर्णवाससः ।
 छादयांचक्रिरे वीरं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
 तयोः शरैर्महाराज संपतद्भिः समन्ततः ।
 बभूव तत्र सैन्यानां संक्षोभः सागरोत्तरः ॥ ७

भीमचापच्युतैर्वाणैस्तव सैन्यमरिंदम ।
 अवध्यत चमूमध्ये घोरैराशीविषोपमैः ॥ ८
 वारणैः पतितै राजन्वाजिभिश्च नरैः सह ।
 अदृश्यत मही कीर्णा वातभग्नैरिव द्रुमैः ॥ ९
 ते वध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
 प्राद्रवंस्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १०
 ततो व्युदस्तं तत्सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् ।
 प्रोत्सारितं महावेगैः कर्णपाण्डवयोः शरैः ॥ ११
 ते शूरा हतभूयिष्ठा हताश्वरथवारणाः ।
 उत्सृज्य भीमकर्णौ च सर्वतो व्यद्रवन्दिशः ॥ १२
 नूनं पार्थार्थमेवासान्मोहयन्ति दिवौकसः ।
 यत्कर्णभीमप्रभैर्वैध्यते नो बलं शरैः ॥ १३
 एवं ब्रुवाणा योधास्ते तावका भयपीडिताः ।
 शरपातं समुत्सृज्य स्थिता युद्धदिदृक्षवः ॥ १४
 ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा रणाजिरे ।
 शूराणां हर्षजननी भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १५

सागरोत्तरः महत्तरः ॥ ७ ॥ शरैर्व्युदस्तमाक्षिप्तम् । प्रोत्सारितं दूरमपसारितम् ॥ ११ ॥

अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

वारणाश्चमनुष्याणां रुधिरौघसमुद्भवा ।
 संवृता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६
 सानुकर्षपताकैश्च द्विपाश्वरथभूषणैः ।
 स्यन्दनैरपविद्धैश्च भग्नचक्राक्षकूवरैः ॥ १७
 जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहास्वनैः ।
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८
 कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
 प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वथैः ॥ १९
 सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टसैः ।
 वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिवैरपि ॥ २०
 शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्वभौ भारतमेदिनी ।
 कनकाङ्गदहारैश्च कुण्डलैर्मुकुटैस्तथा ॥ २१
 वलयैरपविद्धैश्च तत्रैवाङ्गुलिष्वेष्टकैः ।
 चूडामणिभिरुष्णीषैः स्वर्णसूत्रैश्च मारिष ॥ २२

तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ।
 वस्त्रैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ॥ २३
 गजाश्चमनुजैर्भिन्नैः शोणिताक्तैश्च पत्रिभिः ।
 तैस्तैश्च विविधैर्भिन्नैस्तत्रतत्र वसुन्धरा ॥ २४
 पतितैरपविद्धैश्च विवभौ द्यौरिव ग्रहैः ।
 अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ॥ २५
 दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समजायत ।
 अग्रेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ॥ २६
 आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ।
 निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २७
 गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नलवनं यथा ।
 तथारूपं महत्सैन्यमासीच्च नराधिप ॥ २८
 विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

भीमकर्णयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः कर्णो महाराज भीमं विद्धा त्रिभिः शरैः ।
 'पुनश्च षड्भिस्तीक्ष्णाग्रैरविध्यत्कङ्कपत्रिभिः ।'
 मुमोच शरवर्षाणि विचित्राणि बहूनि च ॥ १
 वध्यमानो महाबाहुः सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
 न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥ २
 स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
 विव्याध सुभृशं सङ्ख्ये तैलधौतेन मारिष ॥ ३
 स कुण्डलं महचारु कर्णस्यापातयद्भुवि ।
 तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४
 अथापरेण भलेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
 आजघान भृशं क्रुद्धो हसन्निव वृकोदरः ॥ ५
 पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत ।
 रणे प्रैषीन्महाबाहुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ ६
 ते ललाटं विनिर्भिद्य सूतपुत्रस्य भारत ।
 विविशुश्चोदितास्तेन बल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ७

ललाटस्थैस्ततो बाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत ।
 नीलोत्पलमयीं मालां धारयन्वै यथा पुरा ॥ ८
 सोऽतिविद्धो भृशं कर्णः पाण्डवेन तरस्विना ।
 रथकूबरमालम्ब्य न्यमीलयत लोचने ॥ ९
 स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लेभे कर्णः परंतपः ।
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः क्रोधमाहारयत्परम् ॥ १०
 ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
 वेगं चक्रे महावेगो भीमसेनरथं प्रति ॥ ११
 तस्मै कर्णः शतं राजन्निष्पूणां गार्ध्रवाससाम् ।
 अमर्षी बलवान्क्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥ १२
 ततः प्रासजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
 समरे तमनादृत्य तस्य वीर्यमचिन्तयन् ॥ १३
 कर्णस्ततो महाराज पाण्डवं नवभिः शरैः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतप ॥ १४
 तावुभौ नरशार्दूलौ शार्दूलाविव दंष्ट्रिणौ ।
 'शरदंष्ट्रौ समासाद्य ततश्चतुररिंदमौ ।'

जीमूताविव चान्योन्यं प्रववर्षतुराहवे ॥ १५
 तलशब्दरवैश्चैव त्रासयेतां परस्परम् ।
 शरजालैश्च विविधैस्त्रासयामासतुर्मृधे ॥ १६
 अन्योन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
 ततो भीमो महाबाहुः सूतपुत्रस्य भारत ॥ १७
 क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा ननाद परवीरहा ।
 तदपास्य धनुश्छिन्नं सूतपुत्रो महारथः ॥ १८
 अन्यत्कार्मुकमादत्त भारघ्नं वेगवत्तरम् ।
 तदप्यथ निमेषार्धाच्चिच्छेदास्य वृकोदरः ॥ १९
 तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं षष्ठमेव हि ।
 सप्तमं चाष्टमं चैव नवमं दशमं तथा ॥ २०
 एकादशं द्वादशं च त्रयोदशमथापि च ।
 चतुर्दशं पञ्चदशं षोडशं च वृकोदरः ॥ २१
 तथा सप्तदशं वेगादष्टादशमथापि वा ।
 बहूनि भीमश्चिच्छेद कर्णस्यैवं धनूंषि हि ।
 निमेषार्धात्ततः कर्णो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत् ॥ २२
 दृष्ट्वा स कुरुसौवीरसिन्धुवीरबलक्षयम् ।
 स वर्मध्वजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां महीम् ॥ २३
 'रथैर्विमथितैर्मल्लैश्चैश्चान्यैः प्रवर्लिगतैः ।
 अष्टश्रीकैर्नरवरैः पांसुकुण्ठितमूर्धजैः ॥' २४
 हस्त्यश्वरथदेहांश्च गतासून्प्रेक्ष्य सर्वशः ।
 सूतपुत्रस्य संरम्भादीप्तं वपुरजायत ॥ २५
 स विष्णुर्वायु महचापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
 भीमं प्रैक्षत राधेयो घोरं घोरेण चक्षुषा ॥ २६
 ततः क्रुद्धः शरानस्यन्सूतपुत्रो व्यरोचत ।
 मध्यंदिनगतोऽर्चिष्माञ्शरदीव दिवाकरः ॥ २७
 मरीचिविकचस्येव राजन्भानुमतो वपुः ।
 आसीदाधिरथेघोरं वपुः शरशताचितम् ॥ २८
 कराभ्यामाददानस्य संदधानस्य चाशुगान् ।
 कर्षतो मुञ्चतो बाणान्नान्तरं ददृशे रणे ॥ २९
 अग्निचक्रोपमं घोरं मण्डलीकृतमायुधम् ।
 कर्णस्यासीन्महीपाल सव्यं दक्षिणमस्यतः ॥ ३०
 स्वर्णपुङ्खाः सुनिशिताः कर्णचापच्युताः शराः ।
 प्राञ्छादयन्महाराज दिशः सूर्य इवांशुभिः ॥ ३१

ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
 धनुश्च्युतानां वियति ददृशे बहुधा व्रजः ॥ ३२
 बाणासनादाधिरथेः प्रभवन्ति स सायकाः ।
 श्रेणीकृता व्यरोचन्त राजन्कौञ्चा इवाम्बरे ॥ ३३
 गार्ध्रपत्राञ्जिशलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
 महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ३४
 ते तु चापवलोद्धूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
 अजस्रमपतन्वाणा भीमसेनरथं प्रति ॥ ३५
 ते व्योम्नि रुक्मविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ।
 शलभानामिव व्राताः शराः कर्णसमीरिताः ॥ ३६
 चापादाधिरथेर्मुक्ताः प्रपतन्तश्चकाशिरे ।
 एको दीर्घ इवात्यर्थमाकाशे संस्थितः शरः ॥ ३७
 पर्वतं वारिधाराभिच्छादयन्निव तोयदः ।
 कर्णः प्राञ्छादयत्क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः ॥ ३८
 तत्र भारत भीमस्य बलं वीर्यं पराक्रमम् ।
 व्यवसायं च पुत्रास्ते ददृशुः सहसैनिकाः ॥ ३९
 तां समुद्रमिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
 अचिन्तयित्वा भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् ॥ ४०
 रुक्मपृष्ठं महचापं भीमस्यासीद्विशापते ।
 आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ।
 तस्माच्छराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ॥ ४१
 सुवर्णपुङ्खैर्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः ।
 गगने रचिता माला काञ्चनीव व्यरोचत ॥ ४२
 ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
 आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥ ४३
 कर्णस्य शरजालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः ।
 अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिभिराहवे ।
 तैस्तैः कनकपुङ्खानां घौरासीत्संवृता व्रजैः ॥ ४४
 न स सूर्यस्तदा भाति न स वाति समीरणः ।
 शरजालावृते व्योम्नि न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ ४५
 स भीमं छादयन्वाणैः सूतपुत्रः पृथग्विधैः ।
 उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं महात्मनः ॥ ४६
 तयोर्विसृजतोस्तत्र शरजालानि मारिष ।

वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् ॥ ४७
 अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयोः ।
 आकाशे भरतश्रेष्ठ पावकः समजायत ॥ ४८
 तथा कर्णः शितान्बाणान्कर्मारपरिमार्जितान् ।
 सुवर्णविकृतान्कुद्रः प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥ ४९
 तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
 विशेषयन्सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ५०
 पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
 अमर्षी बलवान्कुद्रो दिधक्षन्निव पावकः ॥ ५१
 ततश्चटचटाशब्दो गोधाघातादभूत्तयोः ॥ ५२
 तलशब्दश्च सुमहान्सिंहनादश्च भैरवः ।
 रथनेमिनिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुणः ॥ ५३
 योधा व्युपारमन्युद्धादिदृक्षन्तः पराक्रमम् ।
 कर्णपाण्डवयो राजन्परस्परवधैषिणोः ॥ ५४
 देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधुसाध्वित्यपूजयन् ।
 मुमुक्षुः पुष्पवर्षं च विद्याधरगणास्तथा ॥ ५५
 ततो भीमो महाबाहुः संरम्भी दृढविक्रमः ।
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य शरैर्विव्याध सूतजम् ॥ ५६
 कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्येषून्महाबलः ।
 प्राहिणोन्नव नाराचानाशीविषसमान्रणे ॥ ५७
 तावद्भिरथ तान्भीमो व्योम्नि चिच्छेद पत्रिभिः ।
 नाराचान्सूतपुत्रस्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ५८
 ततो भीमो महाबाहुः शरं कुद्धान्तकोपमम् ।
 मुमोचाधिरथेर्वीरो यमदण्डमिवापरम् ॥ ५९
 तमापतन्तं चिच्छेद राधेयः प्रहसन्निव ।
 त्रिभिः शरैः शरं राजन्पाण्डवस्य प्रतापवान् ॥ ६०
 पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
 तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ।
 युध्यमानस्य भीमस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥ ६१
 तस्येषुधी धनुर्ज्यां च बाणैः सन्नतपर्वभिः ।
 रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां कुद्रः कर्णोऽच्छिनन्मृधे
 तस्याश्वांश्च पुनर्हत्वा सूतं विव्याध पञ्चभिः ।
 सोपसृत्य द्रुतं सूतो युधामन्यो रथं ययौ ॥ ६३

विहसन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलद्युतिः ।
 ध्वजं चिच्छेद राधेयः पताकां च व्यपातयत् ॥ ६४
 स विधन्वा महाबाहुरथ शक्तिं परामृशत् ।
 तां व्यवसृजदाविध्य क्रुद्धः कर्णरथं प्रति ॥ ६५
 तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं काञ्चनभूषणाम् ।
 आपतन्तीं महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥ ६६
 साऽपतद्दशधा छिन्ना कर्णस्य निशितैः शरैः ।
 अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थं चित्रयोधिनः ॥ ६७
 स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
 खड्गं चान्यतरप्रेप्सुर्जयं मरणमेव वा ॥ ६८
 तदस्य तरसा क्रुद्धो व्यधमचर्म सुप्रभम् ।
 शरैर्वहुभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव भारत ॥ ६९
 स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्च्छितः ।
 असिं प्रासृजदाविध्य त्वरन्कर्णरथं प्रति ॥ ७०
 स धनुः सूतपुत्रस्य सज्यं छित्त्वा महानसिः ।
 पपात भुवि राजेन्द्र क्रुद्धः सर्पइवाम्बरात् ॥ ७१
 ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादाय कार्मुकम् ।
 शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् ॥ ७२
 व्यायच्छत्स शरान्कर्णः कुन्तीपुत्रजिघांसया ।
 सहस्रशो महाराज रुक्मपुङ्गवान्सुतेजनान् ॥ ७३
 स बध्यमानो बलवान्कर्णचापच्युतैः शरैः ।
 वैहायसं प्राक्रमद्वै कर्णस्य रथमाविशत् ॥ ७४
 स तस्य चरितं दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
 ध्वजालयस्यो राधेयो भीमसेनमवञ्चयत् ॥ ७५
 तमदृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम् ।
 ध्वजमस्य समारुह्य तस्मै भीमो महीतले ॥ ७६
 तदस्य कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ।
 यदिदेष रथात्कर्णं हर्तुं ताक्ष्यं इवोरगम् ॥ ७७
 स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
 स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्दायैव व्यवस्थितः ॥ ७८
 तद्विचिन्त्य स राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ।
 संरम्भात्पाण्डवं सङ्क्षेपे युद्दाय समुपस्थितम् ॥ ७९
 तौ समेतौ महाराज स्पर्धमानौ महाबलौ ।

जीमूताविव धर्मान्ते गर्जमानौ नरर्षभौ ॥ ८०
 तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
 अमृष्यमाणयोः सङ्क्षेपे देवदानवयोरिव ॥ ८१
 क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ।
 दृष्ट्वाऽर्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ।
 रथमार्गविघातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ८२
 हस्तिनां व्रजमासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च ।
 पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं नाभ्यवर्तत ॥ ८३
 व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन्धनञ्जयशरैर्हतम् ।
 उद्यम्य कुञ्जरं पार्थस्तस्यौ परपुरंजयः ॥ ८४
 महौषधिसमायुक्तं हनूमानिव पर्वतम् ।
 तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुञ्जरं पुनः ॥ ८५
 हस्त्यङ्गान्यथ कर्णाय ग्राहिणोत्पाण्डुनन्दनः ।
 चक्राण्यश्वांस्तथा चान्यद्यद्यत्पश्यति भूतले ॥ ८६
 तत्तदादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः ।
 तदस्य सर्वं चिच्छेद क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ॥ ८७
 भीमोऽपि मुष्टिमुद्यम्य वज्रगर्भं सुदारुणम् ।
 हन्तुमैच्छत्सूतपुत्रं संस्मरन्नुर्जं क्षणात् ॥ ८८
 शक्तोऽपि नावधीत्कर्णं समर्थः पाण्डुनन्दनः ।
 रक्षमाणः प्रतिज्ञां तां या कृता स्वयसाचिना ॥ ८९
 तमेवं व्याकुलं भीमं भूयोभूयः शितैः शरैः ।
 मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत्सूतनन्दनः ॥ ९०
 व्यायुधं नावधीच्चैनं कर्णः कुन्त्या वचः स्मरन् ।
 धनुषोप्रेण तं कर्णः सोऽभिद्रुत्य परामृशत् ॥ ९१
 धनुषा स्पृष्टमात्रेण क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
 आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्णं मूर्धन्यताडयत् ॥ ९२
 ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्तलोचनः ।
 विहसन्निव राधेयो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ९३
 पुनःपुनस्तूवरक मूढ औदरिकेति च ।
 अकृतास्त्रक मा योत्सीर्वाल संग्रामकातर ॥ ९४
 यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पाण्डव ।
 तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कदाचन ॥ ९५

तद्रथादिसाधनम् ॥ ८७ ॥ वज्रगर्भमन्तर्विहिताङ्गुष्ठम् ॥ ८८ ॥
 समर्थः समीचीनार्थो धर्मापेक्षीति यावत् ॥ ८९ ॥ तूवरकः
 पुंश्चिह्नरहितः षण्ड इति यावत् । तूवरोऽस्मश्रुपुरुषे इत्युपक्रम्य
 पुरुषव्यञ्जनत्यक्ते इति मेदिनी । औदरिको बह्वशी ॥ ९४ ॥

मूलपुष्पफलाहारो व्रतेषु नियमेषु च ।
 उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ॥ ९६
 क युद्धं क मुनित्वं च वनं गच्छ वृकोदर ।
 न त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भवान् ॥ ९७
 सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वं गृहे त्वरयन्भृशम् ।
 योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं वृकोदर ॥ ९८
 मुनिर्भूत्वाऽथवा भीम फलान्यादत्स्व दुर्मते ।
 वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥ ९९
 फलमूलाशने शक्तस्त्वं तथाऽतिथिपूजने ।
 न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्ये वृकोदर ॥ १००
 'सञ्जय उवाच ।
 एवं तं विरथं दृष्ट्वा स्मृत्वा कर्णोऽब्रवीद्वचः ॥ १०१
 कौमारे यानि वृत्तानि विप्रियाणि विशांपते ।
 तानि सर्वाणि चाप्येव रूक्षाण्यश्रावयद्भृशम् ॥ १०२
 अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्भनुषा पुनः ।
 ग्रहसंश्र्व पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ॥ १०३
 योद्धव्यं मारिषान्यत्र न योद्धव्यं च मादृशैः ।
 मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ १०४
 गच्छ वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वां रक्षिष्यतो रणे ।
 गृहं वा गच्छ कौन्तेय किं ते युद्धेन बालक ॥ १०५
 सञ्जय उवाच ।
 कर्णस्य वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽतिदारुणम् ।
 उवाच कर्णं ग्रहसन्सर्वेषां शृण्वतां वचः ॥ १०६
 जितस्त्वमसकृदुष्ट कथ्यसे किं वृथात्मना ।
 जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनैः ॥ १०७
 मल्लयुद्धं मया सार्धं कुरु दुष्कुलसंभव ।
 महाबलो महाभोगी कीचको निहतो यथा ।
 तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्वराजसु ॥ १०८
 भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमतां वरः ।
 विरराम रणात्तत्सात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ १०९
 एवं तं विरथं कृत्वा कर्णो राजन्व्यकथयत् ।
 प्रमुखे वृणिसिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ११०

व्रतेषु नियमेषु आगन्तुकेषु ॥ ९६ ॥ संलीनं संकुचिताङ्गम्
 ॥ १०३ ॥ व्यकथयत् भर्त्सितवान् ॥ १०६ ॥ एकोनचत्वारिं-
 शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

तं ब्रुवाणं तु भीमः स काङ्क्षन्भीमपराक्रमः ।
 न चाकार्षीन्मृतं स्मृत्वा हर्जुनस्य महाबलम् ॥ १११
 तस्य कार्ष्णिकमारुज्य बभञ्जाशुपराक्रमी ॥ ११२
 ततो दृष्ट्वा महाराज वासुदेवो महाद्युतिः ।
 अर्जुनार्जुन पश्येमं भीमं कर्णेन बाधितम् ॥ ११३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा पार्थः केशवेन महात्मना ।
 भीमसेनं तथाभूतं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
 अमर्षवशमापन्नो निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ११४
 ततो राजञ्जिलाधौताञ्शराञ्शाखाभृगध्वजः ।
 ग्राहिणोत्सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ॥ ११५
 ततः पार्थभुजोत्सृष्टाः शराः कनकभूषणाः ।
 गाण्डीवप्रभवाः कर्णं हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् ॥
 स भुजङ्गैरिवाविष्टैर्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
 भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥ ११७
 स च्छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः ।
 कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥ ११८
 भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः ।
 अन्वयाद्वातरं सङ्क्षेपाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥ ११९
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

ततः कर्णं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः ।
 नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः ॥ १२०
 स गरुत्मानिवाकाशे प्रार्थयन्भुजगोत्तमम् ।
 नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गाण्डीवचोदितः ॥ १२१
 तमन्तरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद पत्रिणा ।
 धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षन्महारथः ॥ १२२
 ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ।
 शिलीमुखैर्महाराज मागास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १२३
 स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् ।
 तूर्णमभ्याविशद्रौणिर्धनंजयशरादितः ॥ १२४
 ततः सुवर्णपृष्ठानां चापानां कूजतां रणे ।
 शब्दं गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यभवद्वली ॥ १२५
 धनंजयस्तथाऽऽस्यान्तं पृष्ठतो द्रौणिमभ्यगात् ।
 नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन्बलम् ॥ १२६
 विदार्य देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् ।
 कङ्कवर्हिणवासोभिर्वलं व्यधमदर्जुनः ॥ १२७
 तद्वलं भरतश्रेष्ठ सवाजिद्विपमानवम् ।
 पाकशासनिरायत्तः पार्थः स निजघान ह ॥ १२८
 पाकशासनिरायत्तः पार्थः स निजघान ह ॥ १२८

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

सात्यकिना अलम्बुसवधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 'दातव्यमद्य मन्येऽहं पाण्डवानां स्वकं पुनः ।
 न विग्रहो हि बलिना श्रेयसे स्याद्यथातथा ॥ १
 पादयोः प्रणतेनापि भुक्त्वाऽप्युच्छिष्टमप्यरेः ।
 अतोऽन्यद्वापि कृत्वैव जीव्यं लोके नरेण वै ॥ २
 जीवतैव परो लोकः साध्यते चैव सर्वथा ।
 अजीवतस्तथैवासीन्न सुखं न परा गतिः ॥ ३
 विनाशे सर्वथोत्पन्ने न बालो बुध्यते क्रियाम् ।
 मिथ्याभिमानदग्धो हि न बुद्ध्येत कृताकृते ॥ ४
 अहन्यहनि मे दीप्तं यशः पतति सञ्जय ।
 हता मे बहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ ५

धनञ्जयः सुसंकुद्धः प्रविष्टो मामकं बलम् ।
 रक्षितं द्रौणिकर्णाभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि ॥ ६
 ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
 सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ॥ ७
 तदाप्रभृति मां शोको दहत्यग्निरिवाशयम् ।
 ग्रस्तानिव प्रपश्यामि भूमिपालान्ससैन्धवान् ॥ ८
 अप्रियं सुमहत्कृत्वा सिन्धुराजः किरीटिनः ।
 'कुद्रस्य देवराजस्य शक्रस्येव महाद्युतेः ।'
 चक्षुर्विषयमापन्नः कथं जीवितमाप्नुयात् ॥ ९
 अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति सञ्जय सैन्धवः ।
 युद्धं तु तद्यथावृत्तं तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ १०

यच्च विश्वोभ्य महतीं सेनामालोड्य चासकृत् ।
 एकः प्रविष्टः संकुद्रो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ११
 तस्य मे वृष्णिवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् ।
 धनञ्जयार्थं यत्तस्य कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ १२
 सञ्जय उवाच ।

तथा तु वैकर्तनपीडितं तं
 भीमं प्रयान्तं पुरुषप्रवीरम् ।
 समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये
 शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ॥ १३
 नदन्यथा वज्रधरस्तपान्ते
 ज्वलन्यथा जलदान्ते च सूर्यः ।
 निम्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन
 स कम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १४
 तं यान्तमश्चै रजतप्रकाशै-
 रायोधने वीरतरं नदन्तम् ।
 नाशक्रुवन्वारयितुं त्वदीयाः
 सर्वे रथा भारत माधवाय्यम् ॥ १५
 अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधी
 शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
 अलम्बुसः सात्यकिं माधवाय्य-
 मवारयद्राजवरोऽभिपत्य ॥ १६
 तयोरभूद्भारत संप्रहारो
 यथाविधो नैव बभूव कश्चित् ।
 प्रेक्षन्त एवाहवशोभिर्नौ तौ
 योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १७
 आविध्यदेनं दशभिः पृषत्कै-
 रलम्बुसो राजवरः प्रसह्य ।
 अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
 श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुङ्गवोऽपि ॥ १८
 पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
 राकर्णपूर्णैर्निशितैः सपुङ्खैः ।
 विव्याध देहावरणं विदार्य
 ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १९

तैः कायमस्याग्न्यनिलप्रभावै-
 विदार्य बाणैर्निशितैर्ज्वलद्भिः ।
 आजघ्निवांस्तान् रजतप्रकाशा-
 नश्चांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ २०
 तथा तु तेनाभिहतस्तरस्त्री
 नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः ।
 अलम्बुसस्योत्तमवेगवद्भि-
 रश्वांश्चतुर्भिर्निजधान बाणैः ॥ २१
 अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
 भलेन कालानलसन्निभेन ।
 सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
 भ्राजिष्णु वक्रं निचकर्त देहात् ॥ २२
 निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
 सङ्क्षेपे यदूनामृषभः प्रमाथी ।
 ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः
 सैन्यानि राजंस्तव सन्निवार्य ॥ २३
 अन्वागतं वृष्णिवीरं समीक्ष्य
 तथारिमध्ये परिवर्तमानम् ।
 घ्नन्तं कुरूणामिषुभिर्वलानि
 पुनः पुनर्वायुमिवाभ्रपूगान् ॥ २४
 ततोऽबहन्सैन्धवाः साधुदान्ता
 गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः ।
 सुवर्णजालावतताः सदश्वा
 यतोयतः कामयते नृसिंहः ॥ २५
 अथात्मजास्ते सहिताऽभिपेतु-
 रन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
 कृत्वा मुखं भारतयोधमुख्यं
 दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ ॥ २६
 ते सर्वतः संपरिवार्य सङ्क्षेपे
 शैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ।
 स चापि तान्प्रवरः सात्वतानां
 न्यवारयद्वाणजालेन वीरः ॥ २७
 निवार्य तांस्तूर्णमभिघाती
 नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।

प्रेक्षन्तः प्रेक्षकाः । बभूवेत्येतत् बहुवचनतया परिणतमनु-
 पज्यते ॥ १७ ॥ प्रसह्य अनादृत्य ॥ १८ ॥

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

दुःशासनस्याभिजघान वाहा-

ञ्जवीयसस्तन्मनसोऽपि बाणैः ॥ २८

ततोऽर्जुनो हर्षमवाप सङ्ख्ये

कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

सालकेरर्जुनदर्शनं भूरिश्रवसा समागमश्च ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
 त्वरितं त्वरणीयेषु धनञ्जयजयैषिणम् ॥ १
 त्रिगर्तानां महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
 सेनासमुद्रमाविष्टमनन्तं पर्यवारयन् ॥ २
 अथैनं रथवंशेन सर्वतः सन्निवार्य ते ।
 अवाकिरञ्छरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥ ३
 अजयद्राजपुत्रांस्तान्भ्राजमानान्महारणे ।
 एकः पञ्चाशतं शत्रून्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४
 संप्राप्य भारतीमध्यं तलघोषसमाकुलम् ।
 असिशक्तिगदापूर्णमष्टवं सागरं यथा ॥ ५
 'अथैनमनुवृत्तास्तु त्रिगर्ताः सहिताः पुनः ।
 तीव्रेण रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
 विकर्षन्तोऽतिमात्राणि चापानि भरतर्षभ ॥' ६
 तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
 प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्यामि लाघवात्
 उदीचीं दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं विदिशस्तथा ।
 पुनर्मध्यगतो वीर आहवे युद्धदुर्मदः ॥ ८
 एकः पर्यचरन्ङ्गे बहुधा स महाबलः ।
 नृत्यन्निवाचरच्छरो यथा रथशतं तथा ॥ ९
 तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 त्रिगर्ताः संन्यवर्तन्त संतप्ताः स्वजनं प्रति ॥ १०
 तमन्ये शूरसेनानां शूराः सङ्ख्ये न्यवारयन् ।
 नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ ११
 तैर्व्यवाहरदार्यात्मा मुहूर्तादेव सात्यकिः ।
 ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥ १२

तां च सेनामतिक्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् ।
 अथ पार्थ महाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ १३
 तरन्निव जले श्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्रयत् ॥ १४
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य केशवः पार्थमव्रवीत् ।
 असावायाति शैनेयस्तव पार्थ पदानुगः ॥ १५
 एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
 सर्वान्योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १६
 एष कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् ।
 तव प्राणैः प्रियतमः किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥ १७
 एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माणमेव च ।
 कदर्थीकृत्य विशिखैः फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १८
 धर्मराजप्रियान्वेषी हत्वा योधान्वरान्वरान् ।
 शूरश्चैव कृतास्त्रश्च फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १९
 कृत्वा सुदुष्करं कर्म सैन्यमध्ये महाबलः ।
 तव दर्शनमन्विच्छन्पाण्डवाभ्येति सात्यकिः ॥ २०
 बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् ।
 आचार्यप्रमुखान्पार्थ प्रयात्येष स सात्यकिः ॥ २१
 स्वबाहुबलमाश्रित्य विदार्य च वरूथिनीम् ।
 प्रेषितो धर्मराजेन पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २२
 प्रियः शिष्यश्च ते पार्थ त्वया तुल्यपराक्रमः ।
 विद्राव्य महतीं सेनामेष ह्यायाति सात्यकिः ॥ २३
 यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु कथंचन ।
 सोऽयमायाति कौन्तेय सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ २४
 कुरुसैन्याद्विमुक्तो वै सिंहो मध्याद्रवामिव ।
 निहत्य बहुलाः सेनाः पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥

एष राजसहस्राणां वक्त्रैः पङ्कजसन्निभैः ।
 आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २६
 एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
 निहत्य जलसन्धं च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २७
 रुधिरौघवतीं कृत्वा नदीं शोणितकर्दमाम् ।
 तृणवद्भ्यस्य कौरव्यानेष ह्यायाति सात्यकिः ॥ २८
 सञ्जय उवाच ।
 ततः ग्रहृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
 न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभ्येति सात्यकिः ॥ २९
 न हि जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव ।
 सात्वतेन विहीनः स यदि जीवति वा न वा ॥ ३०
 एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः स पार्थिवः ।
 तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ ३१
 राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः ।
 प्रत्युद्याति च शैनेयमेष भूरिश्रवा रणे ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

सात्यकिभूरिश्रवसोर्युद्धम् ॥ १ ॥ सात्यकिशिरश्छेदायोन्नमितस्य खड्गभृतो भूरिश्रवोभुजस्यार्जुनेन संछेदः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तमापतन्तं संग्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
 क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥ १
 तमब्रवीन्महाराज कौरव्यः शिनिपुङ्गवम् ।
 अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे चक्षुर्विषयमित्युत ॥ २
 चिराभिलषितं काममहं प्राप्स्यामि संयुगे ।
 न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३
 अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् ।
 नन्दयिष्यामि दाशार्हं कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४
 अद्य मद्भाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ।
 द्रक्ष्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५
 अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया ।
 सव्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ॥ ६

उत्तात्यर्थम् ॥ २ ॥

सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्धवार्थे समाहितः ।
 ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः ॥ ३३
 जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः ।
 श्रान्तश्चैष महाबाहुरल्पप्राणश्च सांप्रतम् ॥ ३४
 परिश्रान्ता हयाश्चास्य ह्ययन्ता च माधव ।
 न च भूरिश्रवाः श्रान्तः ससहायश्च केशव ॥ ३५
 अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन्समागमे ।
 कच्चिन्न सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 गोष्पदं प्राप्य सीदेत महौजाः शिनिपुङ्गवः ॥ ३६
 अपि कौरवमुत्थेन कृतास्त्रेण महात्मना ।
 समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ ३७
 व्यतिक्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ।
 आचार्याद्भ्यमुत्सृज्य यः प्रैषयत सात्यकिम् ॥ ३८
 ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवामिषम् ।
 नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित्सात्कुशली नृपः ॥ ३९

अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनंजयः ।
 त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिराक्षिते ॥ ७
 चिराभिलषितो ह्येष त्वया सह समागमः ।
 पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८
 अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ।
 ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मदीर्यबलपौरुषम् ॥ ९
 अद्य संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे ।
 यथा रामानुजेनाजौ रावणिलक्ष्मणेन ह ॥ १०
 अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ।
 हते त्वयि निरुत्साहं रणं त्यक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ ११
 अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः ।
 तत्स्त्रियो नन्दयिष्यामि ये त्वया निहता रणे ॥ १२
 मच्चक्षुर्विषयं प्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ।
 सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३

सञ्जय उवाच ।

युयुधानस्तु तं राजन्प्रत्युवाच हसन्निव ।
 कौरवेय न संत्रासो विद्यते मम संयुगे ॥ १४
 नाहं भीषयितुं शक्यो बाह्यात्रेण तु केवलम् ।
 स मां निहन्यात्संग्रामे यो मां कुर्यान्निरायुधम् ॥ १५
 समास्तु शाश्वतीर्हन्याद्यो मां हन्याद्वि संयुगे ।
 किं वृथोक्तेन बहुना कर्मणा तत्समाचर ॥ १६
 शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्फलं हि ते ।
 श्रुत्वा त्वद्गर्जितं वीर हास्यं हि मम जायते ॥ १७
 चिरकालेप्सितं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ।
 त्वरते मे मतिस्तात तव युद्धाभिकाङ्क्षिणी ।
 नाहत्वाऽहं निवर्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥ १८
 सञ्जय उवाच ।
 अन्योन्यं तौ तथा वाग्भिस्तक्षन्तौ नरपुङ्गवौ ।
 जिघांसू परमकुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ १९
 समेतौ तौ महेष्वासौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ।
 द्विरदाविव संकुद्धौ वासितार्थे मदोत्कटौ ॥ २०
 भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुरिदमौ ।
 शरवर्षाणि घोराणि मेघाविव परस्परम् ॥ २१
 सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येपुभिराशुगैः ।
 जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२
 दशभिः सात्यकिं विद्ध्वा सौमदत्तिरथापरान् ।
 मुमोच निशितान्बाणाञ्जिघांसुः शिनिपुङ्गवं ॥ २३
 तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्तरिक्षे विशांपते ।
 अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥ २४
 तौ पृथक्शस्त्रवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् ।
 उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करो ॥ २५
 तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
 रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्तताम् ॥ २६
 निर्भिदन्तौ हि गात्राणि विश्वरन्तौ च शोणितम् ।
 व्यष्टम्भयेतामन्योन्यं प्राणघ्नीताभिदेविनौ ॥ २७
 एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करो ।
 परस्परमयुध्येतां वारणाविव यूथपौ ॥ २८

शाश्वतीः समाः सर्वकालम् । तुरवधारणे । नित्यमेव असौ हन्यात् ।

तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ।
 यियासन्तौ परं स्थानमन्योन्यं संजगर्जतुः ॥ २९
 सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ।
 हृष्टवद्वार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥ ३०
 संप्रैक्षन्त जनास्तौ तु युध्यमानौ युधांपती ।
 यूथपौ वासिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुञ्जरौ ॥ ३१
 'भूयोभूयः शरै राजंस्तक्षन्तौ क्रोधमूर्च्छितौ ।
 अयुध्येतां महारङ्गे वने केसरिणाविव ॥ ३२
 मर्मज्ञाविव संकुद्धौ जिघांसन्तौ जगर्जतुः ।
 विमर्दन्तावथान्योन्यं बलवज्रधराविव ॥ ३३
 अथान्योन्यं पताकाश्च रथोपकरणानि च ।
 संचिच्छिदतुरायान्तौ बाणैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३४
 पुनश्च शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
 उभौ तु जघ्नतुस्तूर्णमितरेतरसारथी ॥ ३५
 अन्योन्यस्य हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ।
 विरथावसियुद्धाय समेयातां महारणे ॥ ३६
 आर्षभे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य विपुले शुभे ।
 विकोशौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचरतुः ॥ ३७
 चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
 मुहुराजघ्नतुः कुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ।
 सखद्भौ चित्रवर्माणौ सनिष्काङ्गदभूषणौ ॥ ३८
 भ्रान्तमुद्धान्तमाविद्धमापुतं विपुतं सृतम् ।
 संपातं समुदीर्णं च दर्शयन्तौ यशस्विनौ ॥ ३९
 असिभ्यां संप्रजहाते परस्परमरिदमौ ।
 उभौ छिद्रैषिणौ वीरावुभौ चित्रं ववल्गतुः ॥ ४०
 दर्शयन्तावुभौ शिक्षां लाघवं सौष्टवं तथा ।
 रणे रणकृतां श्रेष्ठावन्योन्यं पर्यकर्षताम् ॥ ४१
 मुहूर्तमिव राजेन्द्र समाहृत्य परस्परम् ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ४२
 असिभ्यां चर्मणी चित्रे शतचन्द्रे नराधिप ।
 निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ४३
 व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
 बाहुभिः समसजेतामायसैः परिवैरिव ॥ ४४

जय एव तस्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ब्राह्मणसमूह-

तयो राजन्भुजाघातनिग्रहप्रग्रहास्तथा ।
 शिक्षाबलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ४५
 तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः ।
 भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ४६
 द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
 भुजयोक्तावबन्धैश्च शिरोभ्यां चावघातनैः ॥ ४७
 पादावकर्षसंधानैस्तोमराङ्कुशलासनैः ।
 पादोदरविवन्धैश्च भूमावुद्धमणैस्तथा ॥ ४८
 गतप्रत्यागताक्षेपैः पातनोत्थानसंप्लुतैः ।
 युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुङ्गवौ ॥ ४९
 द्वात्रिंशत्करणानि स्युर्यानि युद्धानि भारत ।
 तान्यदर्शयतां तत्र युध्यमानौ महाबलौ ॥ ५०
 क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने
 ततोऽब्रवीदूर्जुनं वासुदेवः ।
 पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं
 रणे वरं सर्वधनुर्धराणाम् ॥ ५१
 'सिन्धुराजवधे सक्तं पार्थं कृष्णोऽब्रवीत्पुनः ।
 सीदन्तं सात्यकिं पश्य पार्थैनं परिरक्ष च ॥' ५२
 प्रविष्टो भारतीं भित्त्वा तव पाण्डव पृष्ठतः ।
 योधितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ५३
 धार्तराष्ट्राश्च ये मुख्या ये च मुख्या महारथाः ।
 निहता वृष्णिवीरेण शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५४
 परिश्रान्तं युधां श्रेष्ठं संप्राप्तो भूरिदक्षिणः ।
 युद्धाकाङ्क्षी समायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ॥ ५५
 ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदः ।
 उद्यम्याभ्याहनद्राजन्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ५६
 ततो जलदनिर्घोषः समीपे नृपसत्तम ।
 हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ।
 यदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५७
 रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ।

सत्कृतौ ॥ २९ ॥ भुजाघातो भुजस्फोटः । निग्रहो हस्तधारणम् ।
 प्रग्रहो गलहस्तकः ॥ ४५ ॥ भुजयोक्तावबन्धैर्बाहुपाशवेष्टनैः ।
 अवघातनैस्ताडनैः ॥ ४७ ॥ पादशब्दः प्रत्येकं संबध्यते । पा-
 दावकर्षणैश्चरणवर्धनैः । पादसंधानैश्चरणच्छन्दितकैः । तोम-
 रैरतिस्फोटनैः । अङ्कुशैरवलम्बनैः । पादोदरविवन्धैः पादाभ्या-

केशवार्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ॥ ५८
 अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
 पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ५९
 परिश्रान्तं गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
 तवान्तेवासिनं वीरं पालयार्जुन सात्यकिम् ॥ ६०
 न वशं यज्ञशीलस्य गच्छेदेष वरोऽर्जुन ।
 त्वत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाऽऽशु क्रियतां विभो ॥ ६१
 सञ्जय उवाच ।
 स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्भूरिदक्षिणः ।
 व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्वतप्रवरं युधि ॥ ६२
 अथाब्रवीद्धृष्टमना वासुदेवं धनञ्जयः ।
 पश्य वृष्णिप्रवीरेण क्रीडन्तं कुरुपुङ्गवम् ।
 महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथपम् ॥ ६३
 'मामेव च महाबाहो परियान्ति महारथाः ।
 यथाशक्ति यतन्तो मां योधयन्तो जनार्दन ॥ ६४
 ध्रुवं च योधयाम्येताञ्छिद्रान्वेषणतत्परान् ।
 रक्षामि सात्यकिं चैव सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ६५
 अप्राप्तोऽयं मया कृष्ण हन्तुं भूरिश्रवा रणे ।
 अन्येन तु समासक्तं मम नोत्सहते मनः ॥ ६६
 अवश्यं च मया कृष्ण वृष्णिवीरस्य रक्षणम् ।
 मदर्थं युध्यमानस्य कार्यं प्राणैरपि प्रभो ॥ ६७
 अधर्मो वाऽस्तु धर्मो वा मम माधव माधवः ।
 परेण निहतो मा स प्राणान्हासीन्महारथः ॥ ६८
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वाऽर्जुनः कृष्णं परानाशु शितैः शरैः ।
 छादयामास संक्रुद्धः परे चापि धनञ्जयम् ॥ ६९
 एवं स युध्यते वीरः सात्यकिं च मुहुर्मुहुः ।
 प्रेक्षते स नरव्याघ्रो भूरिश्रवसमेव च ॥ ७०
 तथा तु कृष्यमाणं तं दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ।
 वासुदेवस्तदा वाक्यं भूयोऽप्यर्जुनमब्रवीत् ॥ ७१

सुदरक्रोडीकरणैः । उद्धमणैः परिवर्तनैः ॥ ४८ ॥ गतैर्गमनैः ।
 प्रत्यागतैरार्वर्तनैः । आक्षेपैरास्फालनैः । पातनैर्भूमिप्रापणैः ।
 उत्थानैः उत्पतनैः । संप्लुतैः विष्कारानुबन्धैः ॥ ४९ ॥ समम-
 नुरूपम् ॥ ५५ ॥ अभ्याहनदास्फालितवान् ॥ ५६ ॥ द्विच-
 खारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
 तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवमं त्वया ॥ ७२
 अनित्यो विक्रमः पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे ।
 विशेषयति वाष्ण्यं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ७३
 'बहुभिर्महारथैरेष पराक्रान्तेर्युयुत्सुभिः ।
 युद्धा भृशं परिश्रान्तः क्षीणायुधपरिच्छदः ॥' ७४
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो महाराज वासुदेवेन पाण्डवः ।
 मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ७५
 विकर्षन्सात्वतां श्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे ।
 स हर्षयति मां भूयः कुरूणां नन्दिवर्धनः ॥ ७६
 प्रवरं वृष्णिवीराणां यन्निहन्येष सात्यकिम् ।
 महाद्विपमिवारण्ये कर्षन्निव हरिर्भृशम् ॥ ७७
 एवं तु मनसा राजन्पार्थः संपूज्य कौरवम् ।
 'अयुध्यतारिभिर्वीरस्तं च संप्रेक्षते मुहुः ॥' ७८
 अथ कोशाद्विनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवाः शितम् ।
 मूर्धजेषु च जग्राह पदा चोरस्यताडयत् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

अर्जुनच्छिन्नभुजस्य भूरिश्रवसः तदुपालम्भपूर्वकं प्रायोपवेशः ॥ १ ॥ सात्यकिना भूरिश्रवश्चिरश्छेदः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 स बाहुर्न्यपतद्भूमौ सखङ्गः सशुभाङ्गदः ।
 आदधज्जीवलोकस्य दुःखमद्भुतमुत्तमः ।
 'यन्मृतो महेन्द्रस्य ध्वजो वृत्तोत्सवो यथा ॥' १
 ग्रहरिष्यन्हतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
 वेगेन न्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ २
 स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
 उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३
 'स विबाहुर्महाराज एकपक्ष इवाण्डजः ।
 एकचक्रो रथो यद्वद्धरणीमास्थितो नृपः ।
 उवाच पाण्डवं चैव सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥ ४

विपक्तस्यान्यासक्तस्य ॥ ५ ॥

'आक्रम्य चाप्यथोद्यम्य सहासिं सुभुजो भुजम् ७९
 शुशुभे स भुजस्तस्य तपनीयविभूषणः ।
 मध्ये रथसमूहस्य इन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ८०
 हाहाकृतमभूत्सर्वं पाण्डवानां महद्बलम् ।
 तावकाश्च मुदा युक्ताः सिंहनादं विचुकुशुः ॥ ८१
 निमीलिताक्षास्त्वभवज्जनाः संग्रामभीरवः ।
 तथा भूरिश्रवोग्रस्ते सात्वते नष्टविक्रमे ॥ ८२
 वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः प्रत्यभाषत ।
 सैन्धवे सक्तदृष्टित्वान्न तं पश्यामि माधवम् ॥ ८३
 एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थं करोम्यहम् ।
 मम शिष्यो ममार्थाय युध्यते मम शत्रुभिः ।
 तं कृष्ण मोक्षयिष्यामि दावार्त्तिसहशिशुं यथा' ८४
 सञ्जय उवाच ।
 इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन्वासुदेवस्य पाण्डवः ।
 ततः क्षुरग्रं निशितं गाण्डीवे समयोजयत् ॥ ८५
 पार्थबाहुविस्मृष्टः स महोल्केव नभश्च्युता ।
 सखङ्गं यज्ञशीलस्य बाहुं दक्षिणमच्छिनत् ॥ ८६

भूरिश्रवा उवाच ।
 नृशंसं वत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।
 अपश्यतो विपक्तस्य यन्मे त्वं बाहुमच्छिनः ॥ ५
 येषु येषु नरः पार्थ वर्तते सुसमाहितः ।
 आशु तच्छीलतामेति तदिदं दृश्यते त्वयि ॥ ६
 किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 किं कुर्वाणो मया सङ्ख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥ ७
 इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
 अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥ ८
 ननु नामास्त्रधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
 सोऽयुध्यमानस्य कथं रणे ग्रहतवानसि ॥ ९

येषुयेषु सत्त्वसत्त्व वा ॥ ६ ॥

न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
 व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनीषिणः ॥ १०
 इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
 कथमाचरितं पार्थ पापकर्म सुदुष्करम् ॥ ११
 आर्येण सुकरं त्वाहुरार्यकर्म धनंजय ।
 अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतमं भुवि ॥ १२
 कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
 क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १३
 'अल्पस्तवापराधोऽत्र न त्वां तात विगर्हये ।
 वार्ष्णेयापशदं प्राप्य क्षुद्रं कृतमिदं त्वया ॥' १४
 इदं तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णेयार्थं कृतं त्वया ।
 वासुदेवमतं नूनं नैतच्चव्युपपद्यते ॥ १५
 को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
 ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥ १६
 ब्राह्म्याः संक्रिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव च गर्हिताः ।
 वृष्ण्यन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः ॥ १७
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो रणे पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ।
 व्यक्तं हि जीर्यमाणोऽपि बुद्धिं जरयते नरः ।
 अनर्थकमिदं सर्वं यच्चया व्याहृतं प्रभो ॥ १८
 जानन्नेव हृषीकेशं गर्हसे मां च पाण्डवम् ।
 संग्रामाणां हि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ १९
 न चाधर्ममहं कुर्यां जानंश्चैव हि मुह्यसे ॥ २०
 युध्यन्ते क्षत्रियाः शत्रून्स्रैःस्रैः परिवृता नराः ।
 भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा संबन्धिवान्धवैः ।

वयस्यैरथ मित्रैश्च स्वबाहुबलमाश्रिताः ॥ २१
 स कथं सात्यकिं शिष्यं सुखसंबन्धिमेव च ।
 असदर्थं च युध्यन्तं त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ॥
 मम बाहुं रणे राजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् ।
 त्वया निकृष्यमाणं च दृष्ट्वानस्मि निष्क्रियम् ॥ २३
 न च त्वं रक्षितव्यो हि एको रणगतेन हि ।
 यो यस्य युध्यतेऽर्थाय स संरक्ष्यो नराधिप ।
 तै रक्ष्यमाणैः स नृपो रक्षितव्यो महामृधे ॥ २४
 यद्यहं सात्यकिं दृष्ट्वा तूष्णीमासिष्य आहवे ।
 ततस्तेन वियोगश्च प्राप्यं नरकमेव च ॥ २५
 रक्षितव्यो मया यस्मात्तस्माद्व्यो मया स च ।
 यश्चैव स्वपक्षेभ्यः फलं मित्रस्य रक्षणात् ॥ २६
 यच्च मां गर्हसे राजन्कृष्णेन सह सङ्गतम् ।
 कस्तेन सङ्गमं नेच्छेत्तत्र ते बुद्धिविभ्रमः ॥ २७
 आबद्धकवचस्येह रथमारुह्य तिष्ठतः ।
 सर्वायुधैरुपेतस्य प्रतियोद्धप्रतीक्षिणः ॥ २८
 अस्मिन् रथगजानीके हयपत्तिसमाकुले ।
 सिंहनादोद्धतरवे गम्भीरे सैन्यसागरे ॥ २९
 स्वैश्चापि समुपेतस्य विक्रान्तस्य तथा रणे ।
 सात्यकेन कथं योग्यः संग्रामस्ते भविष्यति ॥ ३०
 बहुभिः सह सङ्गम्य निर्जित्य च महारथान् ।
 श्रान्तश्च श्रान्तवाहश्च क्षीणसर्वायुधस्त्वया ।
 समेतः सात्यकिः सङ्गवे निर्जितश्च महारथः ॥ ३१
 ईदृशं सात्यकिं सङ्गवे निर्जित्य च महारथम् ।

दक्षिणं बाहुं तत्स्थानीयम् ॥ २३ ॥

* एतदादि ३५ तमश्लोकपर्यन्तं विद्यमानानां श्लोकानां स्थाने अधोलिखिताः श्लोकाः झ. पुस्तके सन्ति.

नचात्मा रक्षितव्यो वै राजन्रणगतेन हि ।
 यो यस्य युध्यतेऽर्थेषु स वै रक्ष्यो नराधिप ॥ १
 तै रक्ष्यमाणैः स नृपो रक्षितव्यो महामृधे ।
 यद्यहं सात्यकिं पश्ये बध्यमानं महारणे ॥ २
 ततस्तस्य वियोगेन पापं मेऽनर्थतो भवेत् ।
 रक्षितश्च मया यस्मात्तस्मात्कुप्यसि किं मयि ॥ ३
 यच्च मे गर्हसे राजन्नन्येन सह संगतम् ।
 अहं त्वया विनिकृतस्तत्र मे बुद्धिविभ्रमः ॥ ४
 कवचं ध्रुवतस्तुभ्यं रथं चारोहतः स्वयम् ।
 धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव युध्यतः सह शत्रुभिः ॥ ५
 एवं रथगजाकीर्णं हयपत्तिसमाकुले ।

सिंहनादोद्धतरवे गम्भीरे सैन्यसागरे ॥ ६
 स्रैः परैश्च समेतेभ्यः सात्वतेन च संगमे ।
 एकस्यैकेन हि कथं संग्रामः संभविष्यति ॥ ७
 बहुभिः सह संगम्य निर्जित्य च महारथान् ।
 श्रान्तश्च श्रान्तवाहश्च विमनाः शस्त्रपीडितः ॥ ८
 ईदृशं सात्यकिं संख्ये निर्जित्य च महारथम् ।
 अधिकत्वं विजानीषे स्ववीर्यवशमागतम् ॥ ९
 यदिच्छसि शिरश्चास्य अस्मिन् हन्तुमाहवे ।
 तथा कृच्छ्रगतं चैव सात्यकिं कः क्षमिष्यति ॥ १०
 त्वं वै विगर्हयात्मानमात्मानं यो न रक्षसि ।
 कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संश्रयेज्जनः ॥ ११

अधिकत्वं विजानीषे स्ववीर्यवशमागतम् ॥ ३२
 इच्छसि त्वं शिरस्तस्य असिना हर्तुमाहवे ।
 तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा सात्यकिं कः क्षमिष्यति ।
 एकस्यैकेन हि कथं संग्रामः संभविष्यति ॥ ३३
 त्वं तु गर्हय चात्मानं स्वधर्मं यो न रक्षसि ।
 कथं रक्षिष्यसे वीर ये वै त्वां संश्रिता जनाः ॥ ३४
 आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णिपुत्रं जिघांसतः ।
 छिन्नवान्यदहं बाहुं नैतल्लोकविगर्हितम् ॥ ३५
 न्यस्तशस्त्रस्य हि पुनर्विकलस्य विवर्मणः ।
 अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को नु पूजयेत् ॥ ३६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो महाबाहुर्यूपकेतुर्महायशः ।
 युयुधानं समुत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ ३७
 शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ।
 यियासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ ३८
 सूर्ये चक्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ।
 ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ ३९
 ततस्ते सर्वसेनासु जनाः कृष्णधनंजयौ ।
 गर्हयामासुरप्येतौ शशंसुर्भूरिदक्षिणम् ॥ ४०
 निन्दमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किञ्चिदप्रियम् ।
 ततः प्रशस्यमानश्च नाहृष्यद्वूपकेतनः ॥ ४१
 तांस्तथावादिनो राजन्पुत्रांस्तव धनञ्जयः ।
 अमृष्यमाणो मनसा तेषां तस्य च भाषितम् ॥ ४२
 असंकुद्धमना वाचः सारयन्निव भारत ।
 उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फल्गुनः ॥ ४३
 मम सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येतन्महाव्रतम् ।
 न शक्यो मामको हन्तुं यो मे स्याद्वाणगोचरे ॥ ४४
 यूपकेतुं समीक्ष्यैतन्न मां गर्हितुमर्हथ ।
 न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ ४५
 न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ।
 'नाभिमन्योर्वधं यूयं गर्हयध्वं कुतस्तदा ॥ ४६
 दुर्योधनस्य क्षुद्रस्य अप्रमाणे च तिष्ठतः ।

प्रायं आमरणानशनं प्रारब्धवान् ॥ ३७ ॥ प्राणानसून् प्राणेषु-
 वायुषु अजुहोदाहितवान् ॥ ३८ ॥ प्रसन्नमकल्मषम् ॥ ३९ ॥
 स कथं च वधं नीतः इति ड. पाठः । सः सात्यकिः वधमु-
 दिश्येति शेषः ॥ ४९ ॥ नातिहारः कृतान्तस्येति ठ. पाठः ।

सौमदत्तेरयं साधुः सर्वसाहाय्यकारिणः ॥ ४७
 अस्मदीया मया रक्षयाः प्राणबाध उपस्थिते ।
 ये मे प्रत्यक्षतो वीरा हन्येरन्निति मे मतिः ॥ ४८
 सात्यकश्च वशं नीतः कौरवेण महात्मना ।
 ततो मयैतच्चरितं प्रतिज्ञारक्षणं प्रति ॥ ४९
 सञ्जय उवाच ।
 पुनश्च कृपयाऽऽविष्टो बहु तत्तद्विचिन्तयन् ।
 उवाच चैनं कौरव्यमर्जुनः शोकपीडितः ॥ ५०
 धिगस्तु क्षत्रधर्मं तु यत्र त्वं पुरुषेश्वरः ।
 अवस्थामीदृशीं प्राप्तः शरण्यः शरणप्रदः ॥ ५१
 नातिभारः कृतान्तस्य विद्यते कुरुनन्दन ।
 यत्र त्वं पुरुषव्याघ्रः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ॥ ५२
 नात्मनः सुकृतस्यास्य फलं वै नृपसत्तम ।
 यत्र त्वं कुरुशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ॥ ५३
 रौरवं नरकं भीमं गमिष्यति सुयोधनः ।
 यत्कृते नरशार्दूलः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ॥ ५४
 को हि नाम पुमाँल्लोके मादृशः पुरुषोत्तम ।
 प्रहरेच्चद्विधे त्वद्य प्रतिज्ञा यदि नो भवेत् ॥ ५५
 एवमुक्तः स पार्थेन शिरसा भूमिमस्पृशत् ।
 पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ॥ ५६
 एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महाद्युतिः ।
 यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाञ्मुखः ॥ ५७
 अर्जुन उवाच ।
 या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च बलिनां वरे ।
 नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि शलाग्रज ॥ ५८
 मया त्वं समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ।
 गच्छ पुण्यकृतां लोकाञ्छिविरौशीनरो यथा ॥ ५९
 वासुदेव उवाच ।

ये लोका मम विमलाः सकृद्विभाता
 ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीष्यमाणाः ।
 तान्निक्षप्रं व्रज सतताग्निहोत्रयाजि-
 न्मनुज्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयानः ॥ ६०

अतिहारः परिहारः ॥ ५२ ॥ दक्षिणं कृतमात्मनः पाणिं अस्या-
 र्जुनस्य समीपे प्राहिणोत् प्रहितवान् ॥ ५६ ॥ ये लोका इति
 श्लोकः झ. घ. ज. पुस्तकेष्वेवास्ति । सकृद्विभाताः सहप्रकाशाः ।
 गरुडस्योत्तमाङ्गेन पृष्ठेन यानं यस्य ॥ ६० ॥

सञ्जय उवाच ।

‘धनंजये ब्रुवत्येवं घृणया च परिप्लुते ।
अवाञ्छुखा बभूवुश्च सैनिकाः सर्व एव ते ॥ ६१
मुहूर्तादिव विश्रम्य सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
अमर्षवशमापन्नः सौमदत्तिनिराकृतः ॥’ ६२
उत्थितः स तु शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय चिच्छित्तुः शिरस्तस्य महात्मनः ६३
निहतं पाण्डुपुत्रेण प्रसक्तं भूरिदक्षिणम् ।
इयेष सात्यकिर्हन्तुं शलाग्रजमकल्मषम् ॥ ६४
निकृत्तभुजमासीनं छिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशतां सर्वसैन्यानां निन्द्यमानः सुदुर्मनाः ॥ ६५
वार्यमाणः स कृष्णेन पार्थेन च महात्मना ।
भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ॥ ६६
कर्णेन वृषसेनेन सैन्धवेन तथैव च ।
विक्रोशतां च सैन्यानामवधीत्तं धृतव्रतम् ॥ ६७
प्रायोपविष्टस्य रणे पार्थेन छिन्नबाहुनः ।
सात्यकिः कौरवेयस्य खड्गेनापाहरञ्छिरः ॥ ६८
नाभ्यनन्दन्त तं सैन्याः सात्यकिं तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्ञधान कुरुद्वहम् ॥ ६९
सहस्राक्षसमं चैव सिद्धचारणमानवाः ।
भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ॥ ७०
अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तेऽस्य कर्मभिः ।
पक्षवादांश्च सुबहून्प्रावदंस्तव सैनिकाः ॥ ७१
न वाष्ण्येस्यापराधो भवितव्यं हि तत्तथा ।
तस्मान्मन्युर्नवः कार्यः क्रोधो दुःखतरो नृणाम् ७२
हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ७३
‘मर्त्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव वा ।
मन्यध्वं मृत इत्येष माभूदो बुद्धिलाघवम् ॥ ७४
तस्मिन्हते महाबाहौ यूपकेतौ महात्मनि ।
धिगेनमिति चाक्रन्दन्क्षत्रियाः क्रोधमूर्च्छिताः ७५
अन्ये न युक्तमित्येव भवितव्यं तथेति च ।
केचिदासन्विमनसः केचिदुःखसमन्विताः ॥ ७६

प्रसक्तमन्यासक्तम् ॥ ६४ ॥ क्षेपे निन्दायाम् । जीवन्निति द्वि-
तीयार्थे प्रथमा ॥ ७१ ॥ न हन्तव्या इत्यर्थे घ. ङ. झ. ज.

सात्यकिरुवाच ।

न हन्तव्यो न हन्तव्य इति मन्दाः प्रभाषत ।
धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ७७
यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः ।
युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व वो गतः ७८
मया तेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ।
‘श्रुत्वा तत्सर्वभावेन गर्ह्यध्वं न चार्जुनम् ।
शृणुध्वं सर्वमेवेह श्रुत्वा गर्ह्य मानवाः ॥’ ७९
यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन्हन्यात्पदा रूपा ।
स मे वध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥ ८०
चेष्टमानं प्रतीघाते सभुजं मां सचक्षुषः ।
मन्यध्वं मृत इत्येवमेतद्वो बुद्धिलाघवम् ॥ ८१
युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुङ्गवाः ॥ ८२
यत्तु पार्थेन मां दृष्ट्वा प्रतिज्ञामभिरक्षता ।
सखद्भोऽस्य हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ८३
भवितव्यं हि यद्भावि दैवं चेष्टयते हि तत् ।
सोयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ॥ ८४
अपि चायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि ।
न हन्तव्याः स्त्रिय इति यद्वीरिणि पुर्वंगम ॥ ८५
सर्वकालं मनुष्येण व्यवसायवता सदा ।
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ।
अनुष्ठितं मया तच्च कस्माद्गर्ह्य मूढवत् ॥ ८६
सञ्जय उवाच ।
एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपुङ्गवाः ।
न स किञ्चिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ८७
मन्त्राभिपूतस्य महाध्वरेषु
यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य ।
मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
न तत्र कश्चिद्वधमभ्यनन्दत् ॥ ८८
सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ।
अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं
न्यस्तं हविर्धानमिवान्तरेण ॥ ८९

पाठेष्वेवास्ति ॥ ८५ ॥ वरदस्यार्थितार्थप्रदातुः । हविर्धानमन्त-
रेण हविर्गृहस्य मध्ये ॥ ८९ ॥ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥

स तेजसा शस्त्रकृतेन पूतो
महाहवे देहवरं विसृज्य ।

आक्रामदूर्ध्वं वरदो वराहो
व्यावृत्त्य धर्मेण परेण रोदसी ॥ ९०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति सात्यकेः भूरिश्रवसा पराभवकारणकथनम् ॥ १ ॥ तथा यादवानां प्रशंसनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ।
'यश्चैवोत्सहते जेतुं समस्तं मामकं बलम् ।'
तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १
स कथं कौरवेयेण समरेष्वनिवारितः ।
निगृह्य भूरिश्रवसा बलाद्भुवि निपातितः ॥ २
सञ्जय उवाच ।
शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३
'ब्रह्मणस्त्वभवत्पुत्रो मानसोऽत्रिर्महातपाः ।'
अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ॥ ४
बुधस्यैलो महाबाहुः पुत्र आसीत्पुरूरवाः ।
पुरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः सुतः ॥ ५
नहुषस्य ययातिस्तु राजा देवर्षिसंमतः ।
ययातेर्देवयान्यां तु यदुज्यैष्ठोऽभवत्सुतः ॥ ६
यदोरभूदन्ववाये आजमीढ इति स्मृतः ।
यादवस्तस्य तु सुतः शूरस्यैलोक्यसंमतः ॥ ७
शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशः ।
धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभूच्छ्रुप ॥ ८
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९
तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाशु वै ।
निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान्थमारोपयच्छिनिः ॥ १०
तां दृष्ट्वा देवकीं शूरो रथस्थां पुरुषर्षभः ।
नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ॥ ११
तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्थं चित्रमद्भुतम् ।

द्रोण० ३०

बाहुयुद्धं सुबलिनोः प्रसक्तं पुरुषर्षभः ॥ १२
शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ॥ १३
मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
कृपया च पुनस्तेन स जीवेति विसर्जितः ॥ १४
तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
प्रासादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५
तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
वरेण च्छन्दयामास स तु वत्रे वरं नृपः ॥ १६
पुत्रमिच्छामि भगवन्थो निपात्य शिनेः सुतम् ।
मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ।
स तेन वरदानेन लब्धवानभूरिदक्षिणम् ॥ १८
अपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां पदा चैनमताडयत् ॥ १९
एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
न हि शक्यो रणे जेतुं सात्वतो मनुजर्षभैः ॥ २०
लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहुशश्चित्रयोधिनः ।
देवदानवगन्धर्वान्विजेतारो ह्यविसिताः ।
स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परपरिग्रहाः ॥ २१
न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किञ्चन प्रभो ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ ॥ २२
न ज्ञातिमवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः ॥ २३
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।

परपग्रहाः रिपराधीनाः ॥ २१ ॥

जेतारो वृष्णिवीराणां किं पुनर्मानवा रणे ॥ २४
 ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिस्त्रे चाप्यर्हिसकाः ।
 एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥ २५
 अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
 समर्थान्नावमन्यन्ते दीनानभ्युद्धरन्ति च ॥ २६
 नित्यं देवपरा दान्तास्त्रातारश्चाविकथनाः ।

तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते ॥ २७
 अपि मेरुं बहेत्कश्चित्तेरद्वा मकरालयम् ।
 न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं ब्रजेनृप ॥ २८
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयः प्रभो ।
 कुरुराज नरश्रेष्ठ तव व्यपनयो महान् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

कृष्णार्जुनयोः संवादः कर्णसात्यक्योर्युद्धं च ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तदवस्थे हते तस्मिन्भूरिश्रवसि कौरवे ।
 यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १
 सञ्जय उवाच ।
 भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।
 वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् ॥ २
 अर्जुन उवाच ।
 चोदयाश्चानभृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः ।
 [श्रूयते पुण्डरीकाक्ष त्रिषु धर्मेषु वर्तते ।]
 प्रतिज्ञां सफलां चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ ॥ ३
 अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ॥ ४
 एतद्वि पुरुषव्याघ्र महदभ्युद्यतं मया ।
 कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसेनामहारथैः ॥ ५
 यथा नाभ्येति सूर्योऽस्तं यथा सत्यं भवेद्वचः ।
 चोदयाश्चास्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ॥ ६
 'ततः कृष्णो महाबाहुरश्वात्त्रजतसंनिभान् ।
 हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथवधं प्रति ॥ ७

तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ।
 त्वरमाणा महाराज सेनामुख्याः समाद्रवन् ॥ ८
 दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
 अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ९
 समासाद्य च वीभत्सुः सैन्धवं समुपस्थितम् ।
 नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रैक्षन्निर्दहन्निव ॥ १०
 यथाग्निरिन्धनेद्भो वै क्रोधेन्धनसमीरितः ।
 सैन्धवस्य मुखं त्यक्त्वा कर्णः सात्वतमभ्ययात् ॥ ११
 उपायान्तं तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः ।
 प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२
 एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः स्यन्दनं प्रति ।
 न मृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे ॥ १३
 यत्र याल्येष तत्र त्वं चोदयाश्चाञ्जनार्दन ।
 न सौमदत्तिपदवीं गमयेत्सात्यकिं वृषः ॥ १४
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
 प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ॥ १५

चक्रं प्रतापः ॥ २७ ॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४४
 हेपुण्डरीकाक्ष स जयद्रथस्त्रिषु धर्मेषु वर्तते इति श्रूयते के
 पुनस्ते त्रयो धर्माः । अत्रोच्यते । यदि युध्यमानो हन्यते तदा
 तूर्णं स्वर्गप्राप्तिरेव तस्य धर्मः । अथ पलायमानो हन्यते
 तदा नरकप्राप्तिरेव तस्य धर्मः । अथ मद्रयात्स्वदेशं गच्छति

तदा यशःशरीरनाश एव तस्य धर्मः । यावदसौ युद्धाभिमुखः
 प्रथमधर्मे तिष्ठति तावदेव हन्तुमुचितः अतः शीघ्रमश्वाश्चोद-
 येति । कुण्डलितोऽयं श्लोकार्धः झ. पुस्तक एव दृश्यते ॥ ३ ॥
 हयज्ञः हयहृदयज्ञः ॥ ७ ॥ आशुगैः मारुतैः ॥ ८ ॥ वृषः
 कर्णः ॥ १४ ॥

* इत आरभ्य उत्तराध्यायस्थ-मन्दरादिमः सहस्रांशुरस्तंगिरिमुपाद्रवत् इति २५ तमश्लोकपर्यन्तं विद्यमानाः श्लोकाः झ.
 पुस्तके जयद्रथवधादनन्तरं वर्तन्ते ।

अलमेष महाबाहुः कर्णायैकोऽपि पाण्डव ।
 किं पुनर्द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः ॥ १६
 न च तावत्क्षमः पार्थ तव कर्णेन संगरः ।
 प्रज्वलन्ती महोल्केव तिष्ठत्यस्मिन्नि वासवी ।
 तदर्थं पूज्यमानैषा रक्ष्यते परवीरहन् ॥ १७
 'न कर्णं प्राकृतं मन्ये तेन योद्धुं न सांप्रतम् ।
 यः कर्णो बलवानेष शक्तोऽस्माञ्जेतुमोजसा ॥ १८
 कर्णस्यैष महान्दोषो यद्ध्येत पदेपदे ।
 प्रमादाच्च घृणित्वाच्च तेन शोचति मे मनः ॥ १९
 अतः कर्णः प्रयात्वत्र सात्वतस्य यथा तथा ।
 अहं ज्ञास्यामि कौन्तेय कालमस्य दुरात्मनः ॥ २०
 यत्रैनं विशिखैस्तीक्ष्णैः पातयिष्यसि भूतले ।
 तदा गन्तासि पार्थ त्वं तेन योद्धुं दुरात्मना ॥ २१
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 योऽसौ कर्णेन वीरस्य वाष्पेयस्य समागमः ।
 हते तु भूरिश्रवसि तद्युद्धमभवत्कथम् ॥ २२
 सात्यकिश्चापि विरथः कं समारूढवान् रथम् ।
 चक्ररक्षौ च पाञ्चाल्यौ तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २३
 सञ्जय उवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि यथावृत्तं महारणे ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवार्जुनयोरपि ।
 शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ॥ २४
 पूर्वमेव हि कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो ।
 विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिः सौमदत्तिना ॥ २५
 अतीतानागते राजन्स हि वेत्ति जनार्दनः ।
 ततः सूतं समाहूय दारुकं संदिदेश ह ।
 रथो मे युज्यतां कल्यमिति राजन्महाबलः ॥ २६
 न हि देवा न गन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
 मानवा वाऽपि जेतारः कृष्णयोः सन्ति केचन ॥ २७
 पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ।
 तयोः प्रभावमतुलं शृणु युद्धं तु तत्तथा ॥ २८
 सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णं चाभ्युद्यतं रणे ।
 दध्मौ शङ्खं महानादमार्षभेणाथ माधवः ॥ २९

वासवी शक्तिरिति शेषः ॥ १७ ॥ यथा प्रयाति तथा प्रयासिति
 योज्यम् । ज्ञास्यामि ज्ञापयिष्यामि ॥ २० ॥ यत्र काले ॥ २१ ॥

दारुकोऽवेत्य संदेशं श्रुत्वा शङ्खस्य च खनम् ।
 रथमन्वानयत्तस्यै सुपर्णोच्छ्रितकेतनम् ॥ ३०
 स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ।
 आरुरोह शिनेः पौत्रो ज्वलनादित्यसन्निभम् ॥ ३१
 कामगैः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकैः ।
 हयोदग्रैर्महावेगैर्हेमभाण्डविभूषितैः ॥ ३२
 युक्तं समारूढ्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ।
 अभ्यद्रवत् राधेयं प्रवपन्सायकान्वहन् ॥ ३३
 चक्ररक्षावपि तदा युधामन्यूत्तमौजसौ ।
 धनंजयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युदीयतुः ॥ ३४
 राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ।
 अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युतम् ॥ ३५
 नैव दैवं न गान्धर्वं नासुरं न च राक्षसम् ।
 तादृशं भुवि नो युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ।
 उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्चनरद्विपम् ॥ ३६
 तयोर्दृष्ट्वा महाराज कर्म समूढचेतसः ।
 सर्वे च समपश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम् ॥ ३७
 तयोर्नृवरयो राजन्सारथ्यं दारुकस्य च ॥ ३८
 गतप्रत्यागतावृत्तैर्मण्डलैः सन्निवर्तनैः ।
 सारथेस्तु रथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः ॥ ३९
 नभस्तलगताश्चैव देवगन्धर्वदानवाः ।
 अतीवावहिता द्रष्टुं कर्णशैनेययो रणम् ॥ ४०
 मित्रार्थे तौ पराक्रान्तौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ॥ ४१
 कर्णश्चामरसंकाशो युयुधानश्च सात्यकिः ।
 अन्योन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ॥ ४२
 प्रममाथ शिनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः ।
 अमृष्यमाणो निधनं कौरव्यजलसन्धयोः ॥ ४३
 कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव श्वसन् ।
 स शैनेयं रणे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
 अभ्यधावत् वेगेन पुनःपुनररिदम् ॥ ४४
 तं तु सक्रोधमालोक्य सात्यकिः प्रत्ययुध्यत ।
 महता शरवर्षेण गजं प्रतिगजो यथा ॥ ४५
 तौ समेतौ नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्त्रिनौ ।

पूर्वं पूर्वेषुः ॥ २५ ॥ कल्यं प्रातः ॥ २६ ॥ आर्षभेण स्वायं
 तद्वितः । ऋषभस्वरेण ॥ २९ ॥ काश्यपेयस्य दारुकस्य ॥ ३९ ॥

अन्योन्यं संततक्षाते रणेऽनुपमविक्रमौ ॥ ४६
 ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्वपारसवैः शरैः ।
 विभेद सर्वगात्रेषु पुनःपुनररिंदम ॥ ४७
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपातयत् ।
 अश्वांश्च चतुरः श्वेतान्निजघान शितैः शरैः ॥ ४८
 छित्त्वा ध्वजं रथं चैव शतधा पुरुषर्षभ ।
 चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ४९
 ततो विमनसो राजंस्तावकास्ते महारथाः ।
 वृषसेनः कर्णसुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा ।
 द्रोणपुत्रश्च शैनेयं सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ५०
 ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ५१
 तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते ।
 हाहाकारस्ततो राजन्सर्वसैन्येष्वभून्महान् ॥ ५२
 कर्णोऽपि विरथो राजन्सात्वतेन कृतः शरैः ।
 दुर्योधनरथं तूर्णमारुरोह विनिःश्वसन् ॥ ५३
 मानयंस्तव पुत्रस्य बालयात्रभृति सौहृदम् ।
 कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् ॥ ५४
 तथा तु विरथं कर्णं पुत्रांश्च तव पार्थिव ।
 दुःशासनमुखान्वीरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी ॥ ५५
 रक्षन्प्रतिज्ञां भीमेन पार्थेन च पुराकृताम् ।
 विरथान्विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् ॥ ५६
 भीमसेनेन तु वधः पुत्राणां ते प्रतिश्रुतः ।
 अनुद्युते च पार्थेन वधः कर्णस्य संश्रुतः ॥ ५७
 वधे लकुर्वन्त्यत्नं ते तस्य कर्णमुखास्तदा ।
 नाशकुर्वंस्ततो हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः ॥ ५८
 द्रौणिश्च कृतवर्मा च तथैवान्ये महारथाः ।
 निर्जिता धनुषैकेन शतशः क्षत्रियर्षभाः ।
 काङ्क्षता परलोकं च धर्मराजस्य च प्रियम् ॥ ५९
 कृष्णयोः सहशो वीर्यं सात्यकिः शत्रुतापनः ।
 जितवान्सर्वसैन्यानि तावकानि हसन्निव ॥ ६०
 कृष्णो वाऽपि भवेद्योके पार्थो वाऽपि धनुर्धरः ।
 शैनेयो वा नरव्याघ्र चतुर्थस्तु न विद्यते ॥ ६१
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 अजय्यं वासुदेवस्य रथमास्थाय सात्यकिः ।
 विरथं कृतवान्कर्णं वासुदेवसमो युधि ।
 दारुकेण समायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः ॥ ६२
 कच्चिदन्यं समारूढः सात्यकिः शत्रुतापनः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुम् ।
 असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ६३
 सञ्जय उवाच ।
 शृणु राजन्यथावृत्तं रथमन्यं महामतिः ।
 दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥ ६४
 आयसैः काञ्चनैश्चापि पटैः सन्नद्धकृवरम् ।
 तारासहस्रखचितं सिंहध्वजपताकिनम् ॥ ६५
 अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः ।
 सैन्धवैरिन्दुसंकाशैः सर्वशब्दातिगैर्दृढैः ॥ ६६
 चित्रकाञ्चनसन्नाहैर्वाजिमुख्यैर्विशिंपते ।
 घण्टाजालाकुलरवं शक्तितोमरविद्युतम् ॥ ६७
 युक्तं सांग्रामिकैर्द्रव्यैर्वहुशस्त्रपरिच्छदैः ।
 रथं संपादयामास मेघगम्भीरनिःस्वनम् ॥ ६८
 तं समारूढ्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् ।
 दारुकोऽपि यथाकामं प्रययौ केशवान्तिकम् ॥ ६९
 कर्णस्यापि रथं राजञ्शङ्खगोक्षीरपाण्डुरैः ।
 चित्रकाञ्चनसन्नाहैः सदश्वैर्वैगवत्तरैः ॥ ७०
 हेमकक्ष्याध्वजोपेतं कृत्स्नयन्त्रपताकिनम् ।
 अय्यं रथं सुयन्तारं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
 उपाजहुस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रवद्रिपून् ॥ ७१
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 भूयश्चापि निबोधेम तवापनयजं क्षयम् ॥ ७२
 एकत्रिंशत्तव सुता भीमसेनेन पातिताः ।
 दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिनम् ॥ ७३
 शतशो निहताः शूराः सात्वतेनार्जुनेन च ।
 भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तं च भारत ।
 एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ७४

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

अर्जुनेन कर्णप्रति तत्कृतभीमगर्हणातितीक्ष्णया तद्गर्हणपूर्वकं तत्सुतवधप्रतिज्ञा ॥ १ ॥ कर्णदुर्योधनसंवादः संकुल-
युद्धं च ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च सञ्जय ।
किंस्त्रिङ्गीमार्जुनौ चैव सात्यकिश्चाकरोत्तदा ॥ १

सञ्जय उवाच ।

विरथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः ।

अमर्षवशमापन्नः फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २

पुनःपुनस्तूवरक मूढ औदारिकेति च ।

अकृतास्त्रक मा योत्सीर्वाल संग्रामकातर ॥ ३

इति मामब्रवीत्कर्णः पश्यतस्ते धनञ्जय ।

एवं वक्ता च मे वध्यस्तेन चोक्तस्तथा ह्वहम् ॥ ४

एतद्व्रतं महाबाहो त्वया सह कृतं मया ।

तथैतन्मम कौन्तेय यथा तव न संशयः ॥ ५

तद्वधाय नरश्रेष्ठ स्मरैतद्वचनं मम ।

यथा भवति तत्सत्यं तथा कुरु धनञ्जय ॥ ६

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य भीमस्यामितविक्रमः ।

ततोऽर्जुनोऽब्रवीत्कर्णं किञ्चिदभ्येत्य संयुगे ॥ ७

कर्णकर्णं वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत ।

अधर्मबुद्धे शृणु मे यत्त्वां वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ ८

द्रावेव कर्ण शूराणां रणे दृष्टौ जयाजयौ ।

तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासवस्यापि युध्यतः ॥ ९

रणमुत्सृज्य निर्लज्ज गच्छसे च पुनःपुनः ।

माहात्म्यं पश्य भीमस्य कर्म जन्म कुले तथा ।

नोक्तवान्परुषं यत्त्वां पलायनपरायणम् ॥ १०

भूयस्त्वमपि संगम्य सकृदेव यदृच्छया ।

विरथं कृतवान्धीरं पाण्डवं सूतदायद ॥ ११

कुलस्य सदृशं चापि राधेय कृतवानसि ।

नैकान्तसिद्धिः संग्रामे वासवस्यापि विद्यते ॥ १२

सुमूर्षुर्युयुधानेन विरथो विकलेन्द्रियः ।

मद्वध्यस्त्वमिति ज्ञात्वा जिज्ञा जीवन्विसर्जितः ॥

यदृच्छया रणे भीमं युध्यमानं महाबलम् ।

कथंचिद्विरथं कृत्वा यत्त्वं रूक्षमभाषथाः ।

अधर्मस्त्वेष सुमहाननार्यचरितं च तत् ॥ १४

नारिं जित्वाऽतिकथन्ते न च जल्पन्ति दुर्वचः ।

न च कंचन निन्दन्ति सन्तः शूरा नरर्षभाः ॥ १५

त्वं तु प्राकृतविज्ञानस्तत्तद्वदसि सूतज ।

बह्वद्वमकर्ण्य च चापलादपरीक्षितम् ॥ १६

युध्यमानं पराक्रान्तं शूरमार्थव्रते रतम् ।

यदवोचोऽप्रियं भीमं नैतत्सत्यं वचस्तव ।

पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च ॥ १७

विरथो भीमसेनेन कृतोऽसि बहुशो रणे ।

न च त्वां परुषं किञ्चिदुक्तवान्पाण्डुनन्दनः ॥ १८

यस्मात्तु बहु रूक्षं च श्रावितस्ते वृकोदरः ।

परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्वहुभिर्हतः ।

तस्मादस्यावलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥ १९

त्वया तस्य धनुश्छिन्नमात्मनाशाय दुर्मते ।

तस्माद्वध्योऽसि मे मूढ सभृत्यसुतवान्धवः ॥ २०

कुरु त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ।

हन्ताऽस्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे ॥ २१

ये चान्येऽप्युपयास्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।

तांश्च सर्वान्हनिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ २२

त्वां च मूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे ।

दृष्ट्वा दुर्योधनो मन्दो भृशं तप्स्यति पातितम् ॥ २३

सञ्जय उवाच ।

अर्जुनेन प्रतिज्ञाते वधे कर्णसुतस्य तु ।

महान्सुतमुलः शब्दो बभूव रथिनां तदा ॥ २४

तस्मिन्नाकुलसंग्रामे वर्तमाने महाभये ।

मन्दरश्मिः सहस्रांशुरस्तंगिरिमुपाद्रवत् ॥ २५

ततो दुर्योधनो राजा राधेयं खरितोऽब्रवीत् ।

अर्जुनं प्रेक्ष्य संयातं जयद्रथवधं प्रति ॥ २६

‘अमानुषाणि कर्माणि कुर्वन्तौ भरतर्षभ ।

सात्यकिं भीमसेनं च यत्तौ तौ दर्शयन्निव ॥ २७

अयं स वैकर्तन युद्धकालो

विदर्शयस्वात्मबलं महात्मन् ।

यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन

जयद्रथः कर्णं तथा कुरुष्व ॥ २८

अल्पावशेषो दिवसो हि सांप्रतं

निवारयेद्वाद्य रिपुं शरौघैः ।

दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीर

ध्रुवो हि नः कर्णं जयो भविष्यति ॥ २९

सैन्धवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमनं प्रति ।

मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् ॥ ३०

अनर्जुनायां च भुवि मुहूर्तमपि मानद ।

जीवितुं नोत्सहेरन्वै भ्रातरोऽस्य सहानुगाः ॥ ३१

पाण्डवेषु विनष्टेषु सशैलवनकाननाम् ।

वसुंधरामिमां कर्णं भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥ ३२

दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ।

कार्याकार्यमजानानः प्रतिज्ञां कृतवान् रणे ॥ ३३

नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।

मिथ्याप्रतिज्ञैव कृता जयद्रथवधं प्रति ॥ ३४

कथं जीवति दुर्धर्षं त्वयि राधेय फल्गुनः ।

अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैन्धवकं नृपम् ॥ ३५

रक्षितं मद्रराजेन कृपेण च महात्मना ।

जयद्रथं रणमुखे कथं हन्याद्वनंजयः ॥ ३६

द्रौणिना रक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ।

कथं प्राप्स्यति वीभत्सुः सैन्धवं कालचोदितः ॥ ३७

युध्यन्ते बहवः शूरा लम्बते च दिवाकरः ।

शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥ ३८

स त्वं कर्णं मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ।

द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रेशेन कृपेण च ।

युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थेन संयुगे ॥ ३९

एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ।

दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरुत्तमम् ॥ ४०

दृढलक्ष्येण वीरेण भीमसेनेन धन्विना ।

भृशं भिन्नतनुः सङ्क्षेपे शरजालैरनेकशः ॥ ४१

स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद ।

नाङ्गमिङ्गति किञ्चिन्मे संतप्तस्य महेषुभिः ।

योत्स्यामि तु यथाशक्त्या त्वदर्थं जीवितं मम ॥ ४२

‘तत्तथा प्रयतिष्येऽहं परं शक्त्या सुयोधन ।’

यथा पाण्डवमुख्योऽसौ न हनिष्यति सैन्धवम् ॥ ४३

न हि मे युध्यमानस्य सायकानस्यतः शितान् ।

सैन्धवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनंजयः ॥ ४४

यत्तु भक्तिमता कार्यं सततं हितकाङ्क्षिणा ।

तत्करिष्यामि कौरव्य जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ४५

सैन्धवार्थं परं यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे ।

त्वत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ४६

अद्य योत्सेऽर्जुनमहं पौरुषं स्वं व्यपाश्रितः ।

त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ४७

अद्य युद्धं कुरुश्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ।

पश्यन्तु सर्वसैन्यानि दारुणं रोमहर्षणम् ॥ ४८

सञ्जय उवाच ।

कर्णकौरवयोरेवं रणे संभाषमाणयोः ।

अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जघान तव वाहिनीम् ॥ ४९

चिच्छेद निशितैर्बाणैः शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ५०

भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान् रणे ।

शिरांसि च महाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शूरैः ॥ ५१

हस्तिहस्तान्द्विपस्कन्धात्रथाक्षांश्च समन्ततः ।

शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान् ॥ ५२

क्षुरैश्चिच्छेद वीभत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ।

हयान्वारणमुख्यांश्च पदार्तांश्च समन्ततः ।

ध्वजांश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च ॥

कक्षमग्निरिवोद्धूतः प्रादहत्तव वाहिनीम् ।

अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥ ५४

हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।

आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ५५

वीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः ।

प्रबभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ५६

तं तथाऽवस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीरसंमताः ।

नामृष्यन्त महेश्वासाः पाण्डवं पुरुषर्षभाः ॥ ५७

दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राद ।

अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ५८
 सन्नद्धाः सैन्धवस्यार्थं समावृण्वन्किरीटिनम् ।
 नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिःस्वनैः ॥ ५९
 संग्रामकोविदं पार्थं सर्वे युद्धविशारदाः ।
 अभीताः पर्यवर्तन्त व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ६०
 सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽच्युतार्जुनौ ।
 सूर्यास्तमनमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ॥ ६१
 ते भुजैर्भोगिभोगामैर्धनूंष्यानम्य सायकान् ।
 मुमुचुः सूर्यरश्म्याभाञ्छतशः फल्गुनं प्रति ॥ ६२
 ततस्तानस्यमानांश्च किरीटी युद्धदुर्मदः ।
 द्विधा त्रिधाऽष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तान्स्थान् ॥
 सिंहलाङ्गलकेतुस्तु दर्शयन्वीर्यमात्मनः ।
 शारद्वतीसुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयन् ॥ ६४
 स विद्धा दशभिः पार्थं वासुदेवं च सप्तभिः ।
 अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं प्रतिपालयन् ॥ ६५
 अथैनं कौरवश्रेष्ठाः सर्वे एव महारथाः ।
 महता रथवंशेन सर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ ६६
 विष्फारयन्तश्चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ।
 सैन्धवं पर्यरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते ॥ ६७
 ततः पार्थस्य शूरस्य बाहोर्बलमदृश्यत ।
 इषूणामक्षयत्वं च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥ ६८
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
 एकैकं दशभिर्बाणैः सर्वानेव समार्षयत् ॥ ६९
 तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ।
 दुर्योधनश्च विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ७०
 त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनःपुनः ।
 विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ ७१
 श्लिष्टं च सर्वतश्चकू रथमण्डलमाशु ते ।
 सूर्यास्तमनमिच्छन्तस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ७२
 त एनमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ।
 सिपिचुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः ॥ ७३
 ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ।
 धनंजयस्य गात्रे तु शूराः परिघवाहवः ॥ ७४
 'निवार्य ताञ्शरव्रातैर्दिव्यान्यस्त्राणि दर्शयन् ।'

हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
 आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ७५
 तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ।
 मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥ ७६
 तं पार्थो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ।
 सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ७७
 सात्वतश्च त्रिभिर्बाणैः कर्णं विव्याध मारिष ।
 भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥ ७८
 तान्कर्णः प्रतिविव्याध पृष्ठापृष्ठा महारथः ।
 तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥ ७९
 तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ।
 यदेकः समरे क्रुद्धस्त्रीन्स्थान्पर्यवारयत् ॥ ८०
 फल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैकर्तनं रणे ।
 सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ८१
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 शरैः पञ्चाशता वीरः फल्गुनं प्रत्यविध्यत ॥ ८२
 तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणेऽर्जुनः ।
 तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।
 सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनञ्जयः ॥ ८३
 अथान्यद्वनुरादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 सायकैरष्टसाहस्रैश्छादयामास पाण्डवम् ॥ ८४
 तां बाणवृष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ।
 व्यधमत्सायकैः पार्थः शलभानिव मारुतः ॥ ८५
 छादयामास च तदा सायकैर्जुनो रणे ।
 पश्यतां सर्वयोधानां दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ ८६
 वधार्थं चास्य समरे सायकं सूर्यवर्चसम् ।
 चिक्षेप त्वरया युक्तस्त्वरकाले धनञ्जयः ॥ ८७
 तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ।
 अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ८८
 कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ।
 सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ८९
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
 सायकैस्तु प्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्वगैः ॥ ९०
 अदृश्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नन्तावितरेतरम् ।
 कर्णं पार्थोऽसि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ९१

इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तु परस्परम् ।
 विध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ॥ ९२
 प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ।
 प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणपन्नगैः ॥ ९३
 अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ।
 ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ॥ ९४
 यत्नाद्रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
 निवर्तिष्यति राधेयो न वाऽजित्वाऽद्य फल्गुनं ॥ ९५
 एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
 आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ।
 अनयत्प्रेतलोकाय चतुर्भिः श्वेतवाहनः ॥ ९६
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपातयत् ।
 छादयामास स शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ९७
 संछाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
 मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ९८
 तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य तं तदा ।
 अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ ९९
 मद्रराजश्च कौन्तेयमविध्यत्रिशता शरैः ।
 'आवत्रेऽर्जुनमार्गं च शरजालेन भारत ॥' १००
 शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ।
 धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥ १०१
 चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
 पृथक्पृथक्महाराज विव्यधुः कृष्णपाण्डवौ ॥ १०२
 तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च ॥ १०३
 सैन्धवं दशभिर्वाणैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
 शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थो ननाद ह ॥ १०४
 ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः ।
 सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥ १०५
 अथार्जुनः सर्वतो वारुणास्त्रं
 प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।

तं प्रत्युदीयुः कुरुवः पाण्डुपुत्रं
 रथैर्महाहैः शरवर्षं सृजन्तः ॥ १०६
 ततस्तु तस्मिंस्तुमले समुत्थिते
 सुदारुणे भारतमोहनीये ।
 नो मुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः
 किरीटमाली व्यसृजच्छरौघान् ॥ १०७
 वधप्रेप्सुः सव्यसाची कुरूणां
 सरन्केशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ।
 गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा
 सर्वा दिशो व्यावृणोदप्रमेयः ॥ १०८
 प्रदीप्तोल्कमभवच्चान्तरिक्षं
 मृतेषु देहेष्वपतन्वयांसि ।
 यत्पिङ्गलज्येन किरीटमाली
 क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ १०९
 ततः किरीटी महता महायशाः
 शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
 हयप्रवेकोत्तमनागधूर्णिता-
 न्कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ॥ ११०
 गदाश्च गुर्वीः परिधानयस्त्रया-
 नसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
 महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः
 प्रगृह्य पार्थं सहसाऽभिदुद्बुधुः ॥ १११
 ततो युगान्ताभ्रसमस्वनं मह-
 न्महेन्द्रचापप्रतिमं च गाण्डिवम् ।
 चकर्ष दोर्भ्यां विहसन्भृशं ययौ
 दहंस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धनः ॥ ११२
 स तानुदीर्णान्सरथान्सवारणा-
 न्पदातिसङ्घांश्च महाधनुर्धरः ।
 विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणे
 चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ११३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

अल्पशेषे दिवसे तिरोहिते च जयद्रथे कृष्णो नान्धकारसर्जनेन सूर्यविम्बपिधानम् ॥ १ ॥ अट्टश्यमाने भानौ जयद्रथे च निःशङ्कमात्मानमाविष्कुर्वति अर्जुनेन कृष्णचोदनया तच्छिरश्छेदः ॥ २ ॥ कृष्णो नार्जुनप्रति जयद्रथशिरः भूतले न निपातनीयमित्युक्ते तेन तंप्रति तत्कारणकथनप्रार्थना ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य

विस्पष्टमुत्कृष्टमिवान्तकस्य ।

शक्राशनिस्फोटसमं सुघोरं

विकृष्यमाणस्य धनंजयेन ॥

त्रासोद्विग्नं तथोद्धान्तं तदीयं तद्वलं नृप ।

युगान्तवातसंक्षुब्धं चलद्वीचितरङ्गितम् ।

प्रलीनमीनमकरं सागराम्भ इवाभवत् ॥

‘मध्यंदिनगतं सूर्यमापतन्तमिवाम्बरे ।

न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥’ ३

स रणे व्यचरत्पार्थः प्रेक्ष्यमाणो धनंजयः ।

युगपदिक्षु सर्वासु सर्वाण्यस्त्राणि दर्शयन् ॥ ४

आददानं महाराज संदधानं च पाण्डवम् ।

उत्कर्षन्तं सृजन्तं च न स पश्याम लाघवात् ॥ ५

[ततः क्रुद्धो महाबाहुरैन्द्रमखं दुरासदम् ।

प्रादुश्चक्रे महाराज त्रासयन्सर्वभारतान् ॥ ६

ततः शराः प्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमञ्चिताः ।

प्रदीपाश्च शिखिमुखाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७

आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरभ्यर्कांशुनिभैः शरैः ।

नभोऽभवत्तदुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिव संवृतम् ॥ ८

ततः शस्त्रान्धकारं तत्कौरवैः समुदीरितम् ।

अशक्यं मनसाऽप्यन्यैः पाण्डवः संभ्रमन्निव ॥ ९

नाशयामास विक्रम्य शरैर्दिव्यास्त्रमञ्चितैः ।

नैशं तमोंशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव भास्करः ॥ १०

ततस्तु तावकं सैन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।

आक्षिपत्पल्वलाम्बूनि निदाघार्क इव प्रभुः ॥ ११

ततो दिव्यास्त्रविदुषा प्रहिताः सायकांशवः ।

समाप्लवन्दिषत्सैन्यं लोकं भानोरिवांशवः ॥ १२

अथापरे समुत्सृष्टा विशिखास्तिग्मतेजसः ।

हृदयान्याशु वीराणां विविशुः प्रियबन्धुवत् ॥ १३

य एनमीयुः समरे तद्योधाः शूरमानिनः ।

शलभा इव ते दीप्तमग्निं प्राप्य ययुः क्षयम् ॥ १४

एवं स मृद्रञ्जशृणां जीवितानि यशांसि च ।

१ पार्थश्चचार संग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव ॥ १५

स किरीटानि वस्त्राणि साङ्गदान्विपुलान्भुजान् ।

सकुण्डलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः ॥ १६

सतोमरान्गजस्थानां सप्रासान्हयसादिनाम् ।

सचर्मणः पदातीनां रथिनां च सधन्वनः ।

सप्रतोदान्नियन्तृणां बाहूंश्चिच्छेद पाण्डवः ॥ १७

प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौ तत्र धनंजयः ।

सविस्फुलिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ १८

तं देवराजप्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।

युगपदिक्षु सर्वासु रथस्थं पुरुषर्षभम् ॥ १९

निक्षिपन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनञ्जयम् ।

नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादिनम् ॥ २०

निरीक्षितुं न शेकुस्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवाः ।

मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ॥ २१

दीप्तोग्रसंभृतशरः किरीटी विरराज ह ।

वर्षास्त्रिवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाम्बुदो महान् ॥ २२

महास्त्रसंग्रहे तस्मिञ्जिष्णुना संग्रवर्तिते ।

सुदुस्तरे महाघोरे ममज्जुर्योधपुङ्गवाः ॥ २३

उत्कृत्तवदनैर्देहैः शरीरैः कृत्तबाहुभिः ।

भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तैः पाणिभिर्व्यङ्गुलीकृतैः ॥ २४

कृत्ताग्रहस्तैः करिभिः कृत्तदन्तैर्मदोत्कटैः ।

हयैश्च विधुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतैः ॥ २५

निकृत्तान्नैः कृत्तपादैस्तथाऽन्यैः कृत्तसन्धिभिः ।

निश्रेष्ठैर्विस्फुरद्भिश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६

मृत्योराघातललितं तत्पार्थायोधनं महत् ।

अपश्याम महीपाल भीरूणां भयवर्धनम् ॥ २७

आक्रीडमिव रुद्रस्य पुराभ्यर्दयतः पशून् ।
 गजानां क्षुरनिर्मुक्तैः करैः सभुजगेव भूः ॥ २८
 कजिद्रभौ स्रग्विणीव वक्रपद्मैः समाचिता ।
 विचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूराङ्गदकुण्डलैः ॥ २९
 स्वर्णचित्रतनुत्रैश्च भाण्डैश्च गजवाजिनाम् ।
 किरीटशतसंकीर्णां तत्र तत्र समाचिता ।
 विरराज भृशं चित्रा मही नववधूरिव ॥ ३०
 मज्जामेदःकर्दमिनीं शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
 मर्मास्थिभिरगाधां च केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ३१
 शिरोबाहूपलतटां रुग्णक्रोडास्थिसंकटाम् ।
 चित्रध्वजपताकाढ्यां छत्रचापोर्मिमालिनीम् ॥ ३२
 विगतासुमहाकायां गजदेहाभिसंकुलाम् ।
 रथोडुपशताकीर्णां ह्यसंघातरोधसम् ॥ ३३
 रथचक्रयुगेषाक्षकूवरैरतिदुर्गमाम् ।
 ग्रासासिञ्चिपरशुविशिखाहिदुरासदाम् ॥ ३४
 बलकङ्कमहानक्रां गोमायुमकरोत्कटाम् ।
 गृध्रोदग्रमहाग्राहां शिवाविरुतभैरवाम् ॥ ३५
 नृत्यत्प्रेतपिशाचाद्यैर्भूताकीर्णां सहस्रशः ।
 गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीम् ॥ ३६
 महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव ।
 नदीं प्रवर्तयामास भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥ ३७
 तं दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ।
 अभूतपूर्वं कुरुषु भयमागाद्रणाजिरे ॥ ३८
 तत आदाय वीराणामस्त्रैरस्त्राणि पाण्डवः ।
 आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मण्यधिष्ठितः ॥ ३९
 ततो रथवरान् राजन्नत्यतिक्रामदर्जुनः ॥ ४०
 मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
 न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥ ४१
 प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ।
 संग्रामे संप्रपश्यामो हंसपङ्क्तिरिवाम्बरे ॥ ४२
 विनिवार्य स वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वतः ।
 दर्शयन् रौद्रमात्मानमुग्रे कर्मणि धिष्ठितः ॥ ४३
 स तान् रथवरान् राजन्नत्याक्रामत्तदाऽर्जुनः ।
 मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ ४४

विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानच्युतसारथिः ।
 सरथो व्यचरत्तूर्णं प्रेक्षणीयो धनञ्जयः ॥ ४५
 भ्रमन्त इव शूरस्य शरव्राता महात्मनः ।
 अदृश्यन्तान्तरिक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४६
 आददानं महेष्वासं संदधानं च सायकम् ।
 विसृजन्तं च कौन्तेयं नानुपश्याम वै तदा ॥ ४७
 तथा सर्वा दिशो राजन्सर्वाश्च रथिनो रणे ।
 आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
 विव्याध च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ४८
 [सैन्धवाभिमुखं यान्तं योधाः संप्रेक्ष्य पाण्डवम् ।
 न्यवर्तन्त रणाद्वीरा निराशास्तस्य जीविते ॥ ४९
 यो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावकः पाण्डवं रणे ।
 तस्य तस्यान्तगा बाणाः शरीरे न्यपतन्म्रभो ॥ ५०
 कबन्धसंकुलं चक्रे तव सैन्यं महारथः ।
 अर्जुनो जयतां श्रेष्ठः शरैरभ्यर्शुसन्निभैः ॥ ५१
 एवं तत्तव राजेन्द्र चतुरङ्गबलं तदा ।
 व्याकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ५२
 द्रौणिं पञ्चाशताऽविध्यदृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
 कृपायमाणः कौन्तेयः कृपं नवभिरार्दयत् ॥ ५३
 शल्यं षोडशभिर्वाणैः कर्णं द्वात्रिंशता शरैः ।
 सैन्धवं तु चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ५४
 सैन्धवस्तु तथा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
 न चक्षमे सुसंकुद्रस्तोत्रादित इव द्विपः ॥ ५५
 स वराहध्वजस्तूर्णं गार्ग्यपत्रानजिह्वगान् ।
 कुद्धाशीविषसंकाशान्कर्मरपरिमार्जितान् ॥ ५६
 आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप फल्गुनस्य रथं प्रति ।
 त्रिभिस्तु विद्ध्वा गोविन्दं नाराचैः षड्विंशतम् ॥ ५७
 अष्टभिर्वाजिनोऽविध्यद्वजं चैकेन पत्रिणा ।
 'भूयश्चैवार्जुनं सङ्क्षेपे शरवर्षैरवाकिरत् ॥' ५८
 स विक्षिप्यार्जुनस्तूर्णं सैन्धवप्रहिताञ्छरान् ।
 युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ।
 सारथेश्च शिरः कायाद्ध्वजं च समलंकृतम् ॥ ५९
 स छिन्नयष्टिः सुमहान्धनञ्जयशराहतः ।

वराहः सिन्धुराजस्य पपातेन्दुसमप्रभः ॥ ६०
 आदित्यं प्रेक्षमाणस्तु वीभत्सुः सृकिणी लिहन् ।
 अपश्यन्नान्तरं तस्य रक्षिभिः संवृतस्य वै ॥ ६१
 अभवक्रोधरक्ताक्षो व्यात्तानन इवान्तकः ।
 अथाब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ॥ ६२
 नैव शक्यस्त्वया हन्तुं निर्व्याजं भरतर्षभ ।
 सक्षयाम्यहमुपायं तमादित्यस्यापवारणे ।
 ततोऽस्तं गतमादित्यं मंस्यते सिन्धुराडिह ॥ ६३
 ततोऽस्य विस्सयः पार्थ हर्षश्चैव भविष्यति ।
 आत्मजीवितलाभाच्च प्रतिज्ञायाश्च नाशनात् ॥ ६४
 अस्तंगतमिवादित्यं दृष्ट्वा मोहेन वालिशः ।
 न हि शक्यत्यथाऽऽत्मानं रक्षितुं हर्षसंभवात् ॥ ६५
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रहर्तव्यं धनञ्जय ।
 जयद्रथस्य क्षुद्रस्य सवितुर्दर्शनार्थिनः ॥ ६६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः पार्थं क्षिप्रमेवाहरत्प्रभाम् ।
 जनार्दनेन सृष्टं वै तम आदित्यनाशनम् ॥ ६७
 पार्थस्य बलमज्ञानात्तमो दृष्ट्वा सुदुःखितम् ।
 अभवंस्तावका योधा हर्षसंकुलचेतसः ॥ ६८
 ते ग्रहृष्टा रणे राजन्नपश्यन्सैनिका रविम् ।
 उन्नाम्य वक्राणि तदा स च राजा जयद्रथः ॥ ६९
 वीक्षमाणे ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
 उन्नमय्य शिरोग्रीवां वीक्षते सूर्यमण्डलम् ।
 तस्य शीघ्रं पृषत्केन कायाच्छीर्षमपाहर ॥ ७०
 केशवेनैवमुक्तः सन्नमर्षाद्रक्तलोचनः ।
 उद्ववर्ह शरं तीक्ष्णममरैरपि दुःसहम् ॥ ७१
 एकं तूणीशयं घोरमिन्द्राशनिसमप्रभम् ।

वर्मभेदिनमत्यर्थं गन्धमाल्यार्चितं सदा ।
 विससर्ज ततस्तूर्णं सैन्धवस्य रथं प्रति ॥ ७२
 स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ।
 शकुन्तमिव वृक्षाग्रात्सैन्धवस्याहरच्छिरः ॥ ७३
 प्रपतिष्यति शीर्षे तु कृष्णोऽर्जुनमथाब्रवीत् ।
 पार्थ पार्थ शिरो ह्येतद्यथा नेयान्महीतलम् ।
 तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ वक्ष्ये तस्यापि कारणम् ॥ ७४
 श्रुत्वा तु वचनं तस्य त्वरमाणोऽस्त्रमायया ।
 तथाऽहरच्छिरस्तस्य शरैरूर्ध्वं धनञ्जयः ।
 दुर्हदामपहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च ॥ ७५
 तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव पुनरूर्ध्वमथापि च ।
 दीर्घकालमवाक्त्रैव संप्रक्रीडन्निवार्युनः ॥ ७६
 तत्सैन्यं सर्वतोपश्यन्महदाश्चर्यमद्भुतम् ।
 प्रापयत्स शिरो यस्माद्योधयन्नेव पार्थिवान् ॥ ७७
 शरैः कन्दुकवत्कृत्वा तस्यालोकाय पाण्डवः ।
 स्यमन्तपञ्चकाद्वाह्ये शिरस्तदहरच्छरैः ॥ ७८
 जयद्रथस्यार्जुनबाणनालं
 मुखारविन्दं रुधिराम्बुसिक्तम् ।
 दृष्टं नरैश्चोपरिवर्तमानं
 विद्याधरोत्सृष्टमिवैकपद्मम् ॥ ७९
 स देवशत्रूनिव देवराजः
 किरीटमाली व्यधमत्सपत्नान् ।
 यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोन्नः
 पूर्णां प्रतिज्ञां स समाप्य वीरः ॥ ८०
 अथाब्रवीत्केशवं पाण्डवेयः
 कियन्तमध्वानमिदं हरामि ।

उक्त्वा सृष्टं तमः कर्तुं प्रभामहरदित्यन्वयः ॥ ६७ ॥ बलं सैन्यं

कर्तुं ॥ ६८ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

* अथाब्रवीदित्यादीनां वीक्षते सूर्यमण्डलं इत्यन्तानां श्लोकानां स्थाने अधोलिखिताः श्लोकाः ड. पुस्तके वर्तन्ते ।

अनस्तमित आदित्ये एतान्निर्जित्य सैन्धवः ।
 न शक्यो हन्तुमित्येवं मन्यमानो जनार्दनः ॥ १
 सस्मार चक्रं दैत्यारिर्हरिश्चक्रं सुदर्शनम् ।
 तदादिदेश भगवान्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ॥ २
 अस्तं गतमिवादित्यं तमसा च्छादयेति च ।
 तत्तथोक्तं भगवता तमो भूत्वा विशांपते ॥ ३

अन्धं तम इवाज्ञानामादित्यस्याहरत्प्रभाम् ।
 उन्नमय्य शिरोग्रीवामपश्यत्सैन्धवो रविम् ॥ ४
 अथार्जुनं हृषीकेशः शोकपूर्णमथाब्रवीत् ।
 पश्य कौन्तेय सिन्धूनामधिपं पापकारिणम् ॥ ५
 एष तिष्ठति मध्ये वै स्यन्दनस्य धनञ्जय ।

किमर्थमेतन्न निपात्यमुर्व्यां

क च प्रयातव्यमिदं च शंस ।

शक्रोम्यहं यत्र भवान्ब्रवीति

तं भूमिदेशं च शिरो विनेतुम् ॥ ८१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

कृष्णेनार्जुनं प्रति सैन्धवमूर्ध्नो धरण्यामनिपातनीयत्वे कारणाभिधानम् ॥ १ ॥ कृष्णाज्ञयाऽर्जुनेन स्वमन्तपद्मे सन्ध्या-
मुपासमानस्य वृद्धक्षत्रस्योत्सङ्गे जयद्रथशिरसो निपातनम् ॥ २ ॥ उत्तिष्ठमानस्य तस्योत्सङ्गाच्छिरसि धरणौ पतिते वृद्ध-
क्षत्रमूर्ध्नो विदारणम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणे दिवाकरे ।

अब्रवीत्पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १

पार्थ पार्थ शिरो ह्येनद्यत्कृते न पतेद्भुवि ।

श्रूयतां तद्यथावृत्तं कारणं सैन्धवं प्रीति ॥ २

वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ।

* १४७ तमाध्याये आदित्यं प्रेक्षमाणस्तु इत्यादि ६१ तमश्लोकमारभ्य १४८ तमाध्याये श्रूयतां तद्यथावृत्तं कारणं सैन्धवं प्रतीति २ तीयश्लोकपर्यन्तं विद्यमानानां २३ विंशतिश्लोकानां स्थाने ग. घ. ङ. झ. पुस्तकेषु अधोलिखिताः ४५ श्लोकाः दृश्यन्ते ।

एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ।

अब्रवीत्पाण्डवं राजंस्त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १

एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ।

जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः ॥ २

एताननिर्जित्य रणे षड्धानुषुरुषर्षभ ।

न शक्यः सैन्धवो हन्तुं यतो निर्व्याजमर्जुन ॥ ३

योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति ।

अस्तं गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् ४

हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ।

न गोपस्यति दुराचारः स आत्मानं कथंचन ॥ ५

तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ।

व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः ॥ ६

एवमस्तिवति बीभत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ।

ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्यस्यावरणं प्रति ॥ ७

योगी योगेन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ॥ ८

सृष्टे तमसि कृष्णेन गतोऽस्तमिति भास्करः ।

त्वदीया जह्नुष्योधाः पार्थनाशान्नराधिप ॥ ९

ते प्रहृष्टा रणे राजन्नापश्यन्सैनिका रविम् ।

उन्नाम्य वक्राणि तदा स च राजा जयद्रथः ॥ १०

वीक्षमाणे ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।

पुनरेवाब्रवीत्कृष्णो धनंजयमिदं वचः ॥ ११

पश्य सिन्धुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् ।

भयं हि विप्रमुच्यैतत्त्वत्तो भरतसत्तम ॥ १२

अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः ।

छिन्धि मूर्ध्नामस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः ॥ १३

इत्येवं केशवेनोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् ।

न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्निसन्निभैः ॥ १४

कृपं विव्याध विंशत्या कर्णं पञ्चाशता शरैः ।

शल्यं दुर्योधनं चैव षड्भिः षड्भिरताडयत् ॥ १५

वृषसेनं तथाष्टाभिः षष्ट्या सैन्धवमेव च ।

तथैव च महाबाहुस्त्वदीयान्पाण्डुनन्दनः ।

गाढं विद्ध्वा शरै राजञ्जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ १६

तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ।

जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥ १७

ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः ।

सिषिचुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे ॥ १८

संछाद्यमानः कौन्तेयः शरजालैरनेकशः ॥

अकुध्यत्स महाबाहुरजितः कुरुनन्दनः ॥ १९

ततः शरमयं जालं तुमुलं पाकशासनिः ।

व्यसृजत्पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया ॥ २०

ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्रणे तव ।

प्रजहुः सैन्धवं भीता द्वौ समं नाप्यधावताम् ॥ २१

तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ।

तादृङ् भावी भूतो वा यच्चकार महायशाः ॥ २२

द्विपान्द्विपगतांश्चैव हयान्हयगतानपि ।

तथा स रथिनश्चैव न्यहन् रूद्रः पशूनिव ॥ २३

न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप ।

गजो बाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ॥ २४

रजसा तमसा चैव योधाः संछन्नचक्षुषः ।

कश्मलं प्राविशन्धोरं नान्वजानन्परस्परम् ॥ २५

स च घोरेण तपसा सैन्धवं प्राप्तवान्सुतम् ॥ ३
जयद्रथमभिन्नं वागुवाचाशरीरिणी ।
नृपमन्तहिता वाणी मेघदुन्दुभिनिःस्वना ॥ ४
तवात्मजो मनुष्येन्द्र कुलशीलदमादिभिः ।
गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः ।
क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥ ५
शिरश्छेत्स्यति संकुद्रः शत्रुश्चालक्षितो भुवि ॥ ६
एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिंदमः ।
ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिचोदितः ॥ ७
संग्रामे युध्यमानस्य बहतो महतीं धुरम् ।
धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ॥ ८
तस्यापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ।
'यदि चेदस्ति मे लाभस्तपसो वा दमस्य वा ॥' ९
एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ।
वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चोग्रं समास्थितः ॥ १०
सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ।
स्यमन्तपञ्चकादस्माद्दहिर्वानरकेतन ॥ ११
तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ।

दिव्येनास्त्रेण रिपुहन्धोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ १२
सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनमुतानुज ।
उत्सङ्गे पातयस्वास्य वृद्धक्षत्रस्य भारत ॥ १३
अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले ।
तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ १४
यथा चेदं न जानीयात्स राजा तपसि स्थितः ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ १५
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते तव किंचन ।
समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनन्दन ॥ १६
'यथैतत्सैन्धवशिरः शरैरेव धनञ्जय ।
वृद्धक्षत्रे पतत्येव तथा नीतिर्विधीयताम् ॥' १७
सञ्जय उवाच ।
ततः सुमहदाश्चर्यं तत्रापश्याम भारत ।
स्यमन्तपञ्चकाद्बाह्यं शिरो यज्वहरत्ततः ॥ १८
एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो महीपतिः ।
सन्ध्यामुपास्ते तेजस्वी संबन्धी तव मारिष ॥ १९
उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ।
सिन्धुराजस्य मूर्धानमुत्सङ्गे समपातयत् ॥ २०

ते शरैर्भिन्नमर्माणः सैनिकाः पार्थचोदितैः ।
वध्रमुश्चस्त्रलुः पेतुः सेदुर्मम्लुश्च भारत ॥ २६
तस्मिन्महाभीषणके प्रजानामिव संक्षये ।
रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे ॥ २७
शोणितस्य प्रसेकेन शीघ्रत्वादनिलस्य च ।
अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते धरातले ॥ २८
आनाभि निरमज्जंश्च रथचक्राणि शोणिते ।
मत्ता वेगवता राजंस्तावकानां रणाङ्गणे ॥ २९
हस्तिनश्च हतारोहा दारिताङ्गाः सहस्रशः ।
स्वान्यनीकानि मृद्वन्त आर्तनादाः प्रदुद्बुधुः ॥ ३०
हयाश्च पतितारोहाः पत्तयश्च नराधिप ।
प्रदुद्बुधुर्भयाद्राजन्धनञ्जयशराहताः ॥ ३१
मुक्तकेशा विकवचाः क्षरन्तः क्षतजं क्षतैः ।
प्रापलायन्त संव्रस्तास्त्यक्त्वा रणशिरो जनाः ॥ ३२
ऊरुग्राहगृहीताश्च केचित्तत्राभवन्भुवि ।
हतानां चापरे मध्ये द्विरदानां निलिलियरे ॥ ३३
एवं तत्र बलं राजन्द्रावयित्वा धनञ्जयः ।
न्यवधीत्सायकैर्घोरैः सिन्धुराजस्य रक्षिणः ॥ ३४
द्रौणिं कृपं कर्णशल्यौ वृषसेनं सुयोधनम् ।
छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः ॥ ३५

न गृह्णन्नक्षिपन्राजन्मुञ्चन्नापि च संदधत् ।
अदृश्यतार्जुनः सङ्गधे शीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन ॥ ३६
धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते स्मास्यतः सदा ।
सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः ॥ ३७
कर्णस्य तु धनुश्छित्त्वा वृषसेनस्य चैव ह ।
शल्यस्य सूतं भल्लेन रथनीडादपातयत् ॥ ३८
गाढविद्धाबुभौ कृत्वा शरैः स्वस्त्रीयमातुलौ ।
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे ॥ ३९
एवं तान्व्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ।
उज्जहार शरं घोरं पाण्डवोऽनलसन्निभम् ॥ ४०
इन्द्राशनिसमप्रख्यं दिव्यमस्त्राभिमन्त्रितम् ।
सर्वभारसहं शश्वद्रन्ध्रमाल्यार्चितं महत् ॥ ४१
वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।
समादधन्महाबाहुर्गण्डीवे क्षिप्रमर्जुनः ॥ ४२
तस्मिन्सन्धीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ।
अन्तरिक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप ॥ ४३
अब्रवीच्च पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ।
धनञ्जय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः ॥ ४४
अस्तं महीधरश्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ।
शृणुष्वैतच्च वाक्यं मे जयद्रथध्वं प्रति ॥ ४५

तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तचारुकुण्डलम् ।
 वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ २१
 कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य भारत ।
 प्रोत्तिष्ठतस्तत्सहसा शिरोऽगच्छद्भरातलम् ॥ २२
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतले ।
 गते तस्यापि शतधा मूर्धाऽगच्छदरिंदम ॥ २३
 ततः सर्वाणि सैन्यानि विस्सयं जग्मुरुत्तमम् ।
 वासुदेवश्च बीभत्सुं प्रशशंस महारथम् ॥ २४
 'ततो दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ।
 कर्मणा तेन पार्थस्य विस्सिताः सर्वदेवताः ॥ २५
 सर्वदा समरे यस्य गोप्ता नित्यं जनार्दनः ।
 कथं तस्य जयो न स्यादिति भूतानि मेनिरे ॥ २६
 एतदर्थं शिरस्तस्य व्यापयामास पाण्डवः ।
 स्यमन्तपञ्चकाद्बाह्वं शरैरेव यथाक्रमम् ॥ २७
 कृत्वा तच्च महत्कर्म निहत्य च जयद्रथम् ।
 अस्त्रं पाशुपतं पार्थः संहर्तुमुपचक्रमे ॥ २८
 संहर्त्यपि कौन्तेये तदस्त्रं तत्र भारत ।
 ववौ शीतः सुगन्धश्च पवनो हृदयन्निव ॥ २९
 संहारं च प्रमोक्षं च दृष्ट्वा तत्र दिवौकसः ।
 विस्सयं परमं जग्मुः प्रशशंसुश्च पाण्डवम् ॥ ३०
 एवमस्त्रेण तान्वीरो योधयित्वा धनञ्जयः ।
 जयद्रथशिरः पश्चाद्व्यापयामास पाण्डवः ॥ ३१
 तच्चिरश्रयावमानं तु ददृशुस्तावका युधि ।
 शल्यकर्णकृपा राजन्मोहिताः सव्यसाचिना ॥ ३२
 शिरसि च्याविते तस्य शरैराशीविषोपमैः ।
 पश्चात्कायोऽपतद्भूमिं शोचयन्सर्वपार्थिवान् ॥ ३३
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

दृष्ट्वा तु निहतं सङ्ख्ये सिन्धुराजं महारथम् ।
 पुत्राणां तव नेत्रेभ्यो दुःखादासं प्रवर्तत ॥ ३४
 ततो विनिहते राजन्सिन्धुराजे किरीटिना ।
 तमस्तद्वासुदेवेन संहतं भरतर्षभ ॥ ३५
 पश्चाज्ज्ञातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ।
 वासुदेवप्रयुक्तेयं मायेति नृपसत्तम ॥ ३६
 एवं स निहतो राजन्पार्थेनामिततेजसा ।
 अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धवः ॥ ३७
 हतं जयद्रथं दृष्ट्वा तव पुत्रा नराधिप ।
 दुःखादश्रूणि मुमुचुर्निराशाश्चाभवज्जये ॥ ३८
 ततो जयद्रथे राजन्हते पार्थेन केशवः ।
 दध्मौ शङ्खं महाबाहुरर्जुनश्च परंतपः ॥ ३९
 भीमश्च वृष्णिर्सिंहश्च युधामन्युश्च भारत ।
 उत्तमौजाश्च विक्रान्तः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥
 श्रुत्वा महान्तं तं शब्दं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 सैन्धवं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ॥ ४१
 ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधान्पर्यहर्षयत् ।
 अभ्यवर्तत संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ४२
 ततः प्रवृत्ते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे ।
 द्रोणस्य सोमकैः सार्धं संग्रामो रोमहर्षणः ॥ ४३
 ते तु सर्वे प्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ।
 सैन्धवे निहते राजन्नयुध्यन्त महारथाः ॥ ४४
 पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्धवं विनिहत्य च ।
 अयोधयस्तु ते द्रोणं जयोऽन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४५
 अर्जुनोऽपि ततो योधांस्तावकान्स्थसत्तमान् ।
 अयोधयन्महाबाहुर्हत्वा सैन्धवकं नृपम् ॥ ४६

एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

अर्जुनेन निजशराहतिमोहितं कृपंप्रति शोचनम् ॥ १ ॥ सार्जुनेन कृष्णेन युधिष्ठिरमेव जयद्रथवधकथनम् ॥ २ ॥
 भीमादीनां युधिष्ठिरसमीपसमागमनम् ॥ ३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्निनिहते वीरे सैन्धवे सव्यसाचिना ।
 मामका यदकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १

‘पश्यतां सर्वसैन्यानां मामकानां महारणे ।
 अहन्यत कथं युद्धे सैन्धवः सव्यसाचिना ॥ २
 कथं द्रौणिक्पैर्गुप्तः कर्णेन च महारणे ।

फलगुनाग्निमुखं घोरं प्रविष्टः साधु सैन्धवः ॥ ३
 तस्मिन्हते महेष्वासे मन्दात्मा स सुयोधनः ।
 भ्रातृभिः सहितः सूत किमकार्षीदन्तरम् ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन भारत ।
 अमर्षवशमापन्नः कृपः शारद्वतस्ततः ॥ ५
 महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत् ।
 द्रौणिश्चाभ्यद्रवद्राजन्मथमास्थाय फलगुणम् ॥ ६
 तावेतौ रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
 उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षताम् ॥ ७
 स तथा शरवर्षाभ्यां सुमहद्भ्यां महाभुजः ।
 पीड्यमानः परामार्तिमगमद्रथिनां वरः ॥ ८
 सोऽजिघांसुर्गुहं सङ्ख्ये गुरोस्तनयमेव च ।
 चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ ९
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
 मन्दवेगानिघ्नं स्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् ॥ १०
 तेन नातिभृशं त्रस्तौ विशिखैर्भृशपीडितौ ।
 बहुत्वान्तु परामार्तिं शराणां तावगच्छताम् ॥ ११
 अथ शारद्वतो राजन्कौन्तेयशरपीडितः ।
 अवासीदद्रथोपस्थे मूर्च्छामभिजगाम ह ॥ १२
 विह्वलं तमभिज्ञाय भर्तारं शरपीडितम् ।
 हतोऽयमिति च ज्ञात्वा सारथिस्तमपावहत् ॥ १३
 तस्मिन्मग्रे महाराज कृपे शारद्वते युधि ।
 अश्वत्थामाप्यपायासीत्पाण्डवेयाद्रथान्तरम् ॥ १४
 दृष्ट्वा शारद्वतं पार्थो मूर्च्छितं शरपीडितम् ।
 धिग्धिञ्जामिति चैवोक्त्वा कृपणं पर्यदेवयत् ।
 अश्रुपूर्णमुखो दीनो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १५
 पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् ।
 कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुयोधने ॥ १६
 नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः ।

अस्माद्भिः कुरुमुख्यानां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥ १७
 तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ।
 तत्कृते ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं गुरुम् ॥ १८
 धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलपौरुषम् ।
 को हि ब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येत मादृशः ॥ १९
 ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्रोणस्य परमः सखा ।
 एष शेते रथोपस्थे कृपो मद्भाणपीडितः ॥ २०
 अकामयानेन मया विशिखैरर्दितो भृशम् ।
 अवसीदन् रथोपस्थे प्राणान्पीडयतीव मे ॥ २१
 पुत्रशोकाभितप्तेन शरैरभ्यर्दितेन च ।
 अभ्यस्तो बहुभिर्वाणैर्दशधर्मगतेन वै ॥ २२
 'शरार्दितः स हि मया प्रेक्षमाणो महाद्युतिः ।'
 शोचयत्येष नियतं भूयः पुत्रवधाद्धि माम् ।
 कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य कृष्ण यथागतम् ॥ २३
 उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः ।
 प्रयच्छन्तीह ये कामान्देवत्वमुपयान्ति ते ॥ २४
 ये च विद्यामुपादाय गुरुभ्यः पुरुषाधमाः ।
 ग्रन्ति तानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरयगाभिनः ॥ २५
 तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् ।
 आचार्यं शरवर्षेण रथे सादयता कृपम् ॥ २६
 यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नखं मामब्रवीत्कृपः ।
 न कथंचन कौरव्य प्रहर्तव्यं गुराविति ॥ २७
 तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः ।
 नानुष्ठितं तमेवाजौ विशिखैरभिवर्षता ॥ २८
 नमस्तस्मै सुपूज्याय गौतमायापलायिने ।
 धिगस्तु मम वार्ष्णेय यदस्मै प्रहराम्यहम् ॥ २९
 सञ्जय उवाच ।
 तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति ।
 ततो राजन्हृषीकेशः संग्रामाशिरसि स्थितम् ।
 तीर्णप्रतिज्ञं वीभत्सुं परिष्वज्यैनमब्रवीत् ॥ ३०

अजिघांसुर्हन्तुमनिच्छन् । आचार्यकं गुरोः संमानम् ॥ ९ ॥
 अवासीददवसन्नः ॥ १२ ॥ इदं कुलक्षयगुरुद्रोहादिकम् ॥ १६ ॥
 शरतल्पगतं शरपञ्जरगतम् ॥ १८ ॥ अभ्यस्तोऽसकृन्निहतः ।

दशधर्मगतेन दुरवस्थागतेन ॥ २२ ॥ शोचयति शोकं कार-
 यति । एष द्रोणः । भूयोऽधिकं पुत्रवधात् ॥ २३ ॥ उपाकृत्य
 अधीत्य ॥ २४ ॥ उपाकुर्वन् आध्यापयन् ॥ २७ ॥

* ततो राजन्हृषीकेश इत्यादि महाप्रभावा बहवस्तथा तुल्याधिकापि वा इत्यन्ताः सार्धचत्वारः श्लोकाः अ. पुस्तके १४६
 तमाध्यायस्य २५ तमश्लोकादुपरि विद्यन्ते ।

दिष्ट्या संपादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती त्वया ।
 दिष्ट्या विनिहतः पापो वृद्धक्षत्रः सहात्मजः ॥ ३१
 धार्तराष्ट्रबलं प्राप्य देवसेनापि भारत ।
 सीदेत समरे जिष्णो नात्र कार्या विचारणा ॥ ३२
 न तं पश्यामि लोकेषु चिन्तयन्पुरुषं क्वचित् ।
 त्वदृते पुरुषव्याघ्र य एतद्योधयेद्वलम् ॥ ३३
 महाप्रभावा बहवस्त्वया तुल्याधिकापि वा ।
 समेताः पृथिवीपाला धार्तराष्ट्रस्य कारणात् ॥ ३४
 ते त्वां प्राप्य रणे क्रुद्धा नाभ्यवर्तन्त दंशिताः ।
 तव वीर्यं बलं चैव रुद्रशक्रान्तकोपमम् ॥ ३५
 नेदृशं शक्रुयात्कश्चिद्रणे कर्तुं पराक्रमम् ।
 यादृशं कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापनः ॥ ३६
 एवमेव हते कर्णे सानुबन्धे दुरात्मनि ।
 वर्धयिष्यामि भूयस्त्वां विजितारिं हतद्विषम् ॥ ३७
 तमर्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तव माधव ।
 प्रतिज्ञेयं मया तीर्णां विबुधैरपि दुस्तरा ॥ ३८
 अनाश्रयो जयस्तेषां येषां नाथोऽसि केशव ।
 त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां संप्राप्स्यति युधिष्ठिरः ॥ ३९
 तवैष भारो वार्ष्णेय तवैव विजयः प्रभो ।
 वर्धनीयास्तव वयं प्रेष्याश्च मधुसूदन ॥ ४०
 एवमुक्तस्ततः कृष्णः शनकैर्वाहयन्हयान् ।
 दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधनं महत् ॥ ४१
 श्रीकृष्ण उवाच ।
 प्रार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितं च महद्यशः ।
 पृथिव्यां शेरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ४२
 विकीर्णशस्त्राभरणा विपन्नाश्चरथद्विपाः ।
 संछिन्नभिन्नमर्माणो वैक्रुव्यं परमं गताः ॥ ४३
 ससत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः ।
 सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥ ४४
 तेषां शरैः स्वर्णपुङ्खैः शस्त्रैश्च विविधैः शितैः ।
 बाहनैरायुधैश्चैव संपूर्णां पश्य मेदिनीम् ॥ ४५
 वर्मभिश्चर्मभिर्हारैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
 उष्णीषैर्मकुटैः स्रग्भिश्चूडामणिभिरम्बरैः ॥ ४६

कण्ठसूत्रैरङ्गदैश्च निष्कैरपि च सप्रभैः ।
 अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भाति भारत मेदिनी ॥ ४७
 [अनुकर्षैरुपासङ्गैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा ।
 उपस्कैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ ४८
 चकैः प्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्च बहुधा रणे ।
 युगैर्योक्त्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा ॥ ४९
 परिस्तोमैः कुथाभिश्च परिघैरङ्कुशैस्तथा ।
 शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ॥ ५०
 प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुतैर्यष्टिभिरेव च ।
 शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा ॥ ५१
 मुसलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा ।
 सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ ॥ ५२
 घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां भाण्डैश्च विविधैरपि ।
 स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः ।
 अपविद्धैर्वभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव शारदी ॥ ५३
 पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ।
 पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः सुप्ताः कान्तामिव प्रियाम् ॥ ५४
 इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ।
 क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
 दरीमुखैरिव गिरीनैरिकाम्बुपरिस्रवान् ॥ ५५
 तांश्च बाणहतान्वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ ।
 हयांश्च पतितान्पश्य स्वर्णभाण्डविभूषितान् ॥ ५६
 गन्धर्वनगराकारान् तथाश्च निहतेश्वरान् ।
 छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ॥ ५७
 निकृत्तकूबरयुगान्भग्नेषान्वन्धुरान्प्रभो ।
 पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ॥ ५८
 पत्नींश्च निहतान्वीर शतशोऽथ सहस्रशः ।
 धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानान्रुधिरोक्षितान् ॥ ५९
 महीमालिङ्ग सर्वाङ्गैः पांसुध्वस्तशिरोरुहान् ।
 पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥ ६०
 निपातितद्विपरथवाजिसंकुल-
 मस्रग्वसापिशितसमृद्धकर्दमम् ।
 निशाचरश्वकपिशाचमोदनं
 महीतलं नरवर पश्य दुर्दृशम् ॥ ६१

इदं महत्त्वयुपपद्यते प्रभो
 रणाजिरे कर्म यशोऽभिवर्धनम् ।
 शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे
 महाहवे जघृषि दैत्यदानवान् ॥ ६२
 सञ्जय उवाच ।

एवं संदर्शयन्कृष्णो रणभूमिं किरीटिने ।
 स्वैः समेतः समुदितैः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ६३
 'सात्यकिः पार्थमभ्यायाद्रीमसेनश्च पाण्डवः ।

युधामन्युत्तमौजौ च पाञ्चालस्यात्मजावुभौ ॥ ६४
 ते निवार्य शरैर्द्रौणिं कर्णं च सह भूमिपैः ।
 आगच्छन्नथिनश्चैव यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ६५
 स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा
 जनार्दनस्तामरिभूमिमञ्जसा ।
 अजातशत्रुं समुपेत्य पाण्डवं
 निवेदयामास हतं जयद्रथम् ॥ ६६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

युधिष्ठिरेण स्वाभिवादकानां कृष्णभीमार्जुनसात्यकीनामालिङ्गनादिना सत्कारः ॥ १ ॥ कृष्णयुधिष्ठिरयोः संलापः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 ववन्दे संप्रहृष्टात्मा हतैः पार्थेन सैन्धवे ॥ १
 दिष्ट्या वर्धसि राजेन्द्र हतशत्रुर्नरोत्तम ।
 दिष्ट्या निस्तीर्णवांश्चैव प्रतिज्ञामनुजस्तव ॥ २
 स त्वेवमुक्तः कृष्णेन हृष्टः परपुरंजयः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा रथादाप्नुत्य भारत ।
 पर्यष्वजत्तदा कृष्णावानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥ ३
 प्रमृज्य वदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम् ।
 अब्रवीद्वासुदेवं च पाण्डवं च धनञ्जयम् ॥ ४
 प्रियमेतदुपश्रुत्य तत्तः पुष्करलोचन ।
 नान्तं गच्छामि हर्षस्य तितीर्षुर्दधेरिव ॥ ५
 अत्यद्भुतमिदं कृष्ण कृतं पार्थेन धीमता ।
 दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे तीर्णभारौ महारथौ ॥ ६
 दिष्ट्या च निहतः पापः सैन्धवः पुरुषाधमः ।
 'दिष्ट्या शत्रुगणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे ॥ ७
 कृष्ण दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता ।
 त्वया गुप्तेन गोविन्द मता पापं जयद्रथम् ॥ ८
 किंतु नाल्यद्भुतं तेषां येषां नस्त्वं समाश्रयः ।
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिन्निषु लोकेषु विद्यते ।

सर्वलोकगुरुर्येषां त्वं नाथो मधुसूदन ॥ ९
 त्वत्प्रसादाद्धि गोविन्द वयं जेष्यामहे रिपून् ।
 'यथा पुरा प्रसादात्ते दानवान्पाकशासनः ॥ १०
 पृथिव्या विजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि वा ।
 ध्रुवो हि तेषां वाष्प्येय येषां तुष्टोऽसि मानद ॥ ११
 न तेषां विद्यते पापं संग्रामे वा पराजयः ।
 त्रिदशेश्वर नाथस्त्वं येषां तुष्टोऽसि माधव ॥ १२
 त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ।
 त्रैलोक्यविजयं श्रीमान्प्राप्तवान्नमूर्धनि ॥ १३
 तव चैव प्रसादेन त्रिदशास्त्रिदशेश्वराः ।
 अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाश्रुवतेऽक्षयान् ॥ १४
 स्थितः सर्वात्मना नित्यं प्रियेषु च हितेषु च ।
 त्वां चैवास्माभिराश्रित्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
 सुरैरिवासुरवधे शक्रं शक्रानुजाहवे ॥ १५
 असंभाव्यमिदं कर्म देवैरपि जनार्दन ।
 त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेष फल्गुनः ॥ १६
 बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहम् ।
 अमानुषाणि दिव्यानि महान्ति च बहूनि च ।
 तदैवाज्ञासिपं शत्रून्हतान्प्राप्तां च मेदिनीम् ॥ १७
 त्वत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ।

सुरेशत्वं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान्सहस्रशः ॥ १८
 त्वत्प्रसादाद्दृषीकेश जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 स्ववर्त्मनि स्थितं वीर जपहोमेषु वर्तते ॥ १९
 एकार्णवमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ।
 त्वत्प्रसादान्माहाबाहो जगत्प्राप्तं नरोत्तम ॥ २०
 स्रष्टारं सर्वलोकानां परमात्मानमव्ययम् ।
 ये पश्यन्ति हृषीकेश न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् ॥ २१
 पुराणं परमं देवं देवदेवं सनातनम् ।
 ये प्रपन्नाः सुरगुरुं न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् ॥ २२
 अनादिनिधनं देवं लोककर्तारमव्ययम् ।
 ये भक्तास्त्वां हृषीकेश दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २३
 परं पुराणं पुरुषं पराणां परमं च यत् ।
 प्रपद्यतस्तत्परमं परा भूतिर्विधीयते ॥ २४
 गायन्ति चतुरो वेदा यश्च वेदेषु गीयते ।
 तं प्रपद्य महात्मानं भूतिमश्राम्यनुत्तमाम् ॥ २५
 परमेश परेशेश तिर्यगीश नरेश्वर ।
 सर्वेश्वरेश्वरेश नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ २६
 त्वमीशेशेश्वरेशान प्रभो वर्धस्व माधव ।
 प्रभवाप्यय सर्वस्य सर्वात्मनपृथुलोचन ॥ २७
 धनञ्जयसखा यश्च धनञ्जयहितश्च यः ।
 धनञ्जयस्य गोप्ता तं प्रपद्य सुखमेधते ॥ २८
 [मार्कण्डेयः पुराणपिंश्चरितज्ञस्तवानघ ।
 माहात्म्यमनुभावं च पुरा कीर्तितवान्मुनिः ॥ २९
 असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपाः ।
 पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमम् ॥ ३०
 त्वं तेजस्त्वं परं ब्रह्म त्वं सत्यं त्वं महत्तपः ।
 त्वं श्रेयस्त्वं यश्चायं कारणं जगतस्तथा ॥ ३१
 त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 प्रलये समनुप्राप्ते त्वां वै निविशते पुनः ॥ ३२
 अनादिनिधनं देवं विश्वस्येशं जगत्पते ।
 धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ ३३
 भूतात्मानं महात्मानमनन्तं विश्वतोमुखम् ।

चतुरश्वत्वारः ॥ २५ ॥ त्वमिति । हेइशेश रुद्राद्याराध्य ।
 ईश्वरा राजानस्तोषामपीशानो धर्मः । तदेतत्क्षत्रस्य क्षत्रं यद्धर्म
 इति श्रुतेस्तस्यापि प्रभो । धर्मस्य प्रभुरच्युत इति स्मृतेः ॥ २७ ॥

अपि देवा न जानन्ति गुह्यमाद्यं जगत्पतिम् ।
 नारायणं परं देवं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ३४
 ज्ञानयोनिं हरिं विष्णुं मुमुक्षूणां परायणम् ।
 परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ॥ ३५
 एवमादिगुणानां ते कर्मणां दिवि चेह च ।
 अतीतभूतभव्यानां सङ्ख्याताऽत्र न विद्यते ॥ ३६
 सर्वतो रक्षणीयाः स शक्रेणैव दिवौकसः ।
 यैस्त्वं सर्वगुणोपेतः सुहृन् उपपादितः ॥ ३७
 इत्येवं धर्मराजेन हरिरुक्तो महायशः ।
 अनुरूपमिदं वाक्यं प्रत्युवाच जनार्दनः ॥ ३८
 भवता तपसोग्रेण धर्मेण परमेण च ।
 साधुत्वादर्जवाच्चैव हतः पापो जयद्रथः ॥ ३९
 अयं च पुरुषव्याघ्र त्वदनुध्यानसंवृतः ।
 हत्वा योधसहस्राणि न्यहञ्जिष्णुर्जयद्रथम् ॥ ४०
 कृतित्वे बाहुवीर्ये च तथैवासंभ्रमेऽपि च ।
 शीघ्रतामोघबुद्धित्वे नास्ति पार्थसमः कचित् ॥ ४१
 तदयं भरतश्रेष्ठ भ्राता तेऽद्य यदर्जुनः ।
 सैन्यक्षयं रणे कृत्वा सिन्धुराजशिरोऽहरत् ॥ ४२
 ततो धर्मसुतो जिष्णुं परिष्वज्य विशांपते ।
 प्रमृज्य वदनं तस्य पर्याश्वासयत् प्रभुः ॥ ४३
 अतीव सुमहत्कर्म कृतवानसि फल्गुन ।
 असह्यं चाविषह्यं च देवैरपि सवासवैः ॥ ४४
 दिव्या निस्तीर्णमारोऽसि हतारिश्वासि शत्रुहन् ।
 दिव्या सत्या प्रतिज्ञेयं कृता हत्वा जयद्रथम् ॥ ४५
 एवमुक्त्वा गुडाकेशं धर्मराजो महायशः ।
 पस्पर्श पुण्यगन्धेन पृष्ठे हस्तेन पार्थिवः ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तौ महात्मानाबुभौ केशवपाण्डवौ ।
 तावब्रूतां तदा कृष्णौ राजानं पृथिवीपतिम् ॥ ४७
 तव कोपाग्निना दग्धः पापो राजञ्जयद्रथः ।
 उत्तीर्णं चापि सुमहद्वार्तराष्ट्रबलं रणे ॥ ४८

सखा वयस्यः । हितः प्रियकृत । गोप्ता दुःखनिवारकः
 ॥ २८ ॥ कुण्डलितः पाठः झ. पुस्तक एव दृश्यते ॥ २९ ॥
 उत्तीर्णं लङ्घितम् ॥ ४८ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

हन्यन्ते निहताश्चैव विनङ्क्ष्यन्ति च केशव ।
तव क्रोधहता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदन ॥ ४९
त्वां हि चक्षुर्हणं वीर कोपयित्वा सुयोधनः ।
समित्रबन्धुः समरे प्राणांस्त्यक्ष्यति दुर्मतिः ॥ ५०
तव क्रोधहतः पूर्वं देवैरपि सुदुर्जयः ।
शरतल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः ॥ ५१
दुर्लभो विजयस्तेषां संग्रामे रिपुघातिनाम् ।
याता मृत्युवशं ते वै येषां क्रुद्धोऽसि माधव ॥ ५२
राज्यं प्राणाः श्रियः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च
अचिरात्तस्य नश्यन्ति येषां क्रुद्धोऽसि मानद ॥ ५३
भगवानुवाच ।
विनष्टान्कौरवान्मन्ये सपुत्रपशुबान्धवान् ।
राजधर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परंतप ॥ ५४
सञ्जय उवाच ।
ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः ।
अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ ।
क्षितावास्तां महेष्वासौ पाञ्चाल्यपरिवारितौ ॥ ५५
तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्राञ्जली चाग्रतः स्थितौ ।

अभ्यनन्दत कौन्तेयस्तावुभौ भीमसात्यकी ॥ ५६
दिष्ट्वा पश्यामि वां शूरौ विमुक्तौ सैन्यसागरात् ।
द्रोणग्राहदुराधर्षाद्वादिक्यमकरालयात् ॥ ५७
दिष्ट्वा विनिर्जिताः सङ्क्षेपे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्वा पश्यामि संयुगे ॥ ५८
दिष्ट्वा द्रोणो जितः सङ्क्षेपे हार्दिक्यश्च महाबलः ।
दिष्ट्वा विकर्णिभिः कर्णो रणे नीतः पराभवम् ॥ ५९
विमुखश्च कृतः शल्यो युवाभ्यां पुरुषर्षभौ ।
दिष्ट्वा युवां कुशलिनौ संग्रामात्पुनरागतौ ।
पश्यामि रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्धविशारदौ ॥ ६०
मम वाक्यकरौ वीरौ मम गौरवयन्त्रितौ ।
सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्वा पश्यामि वामहम् ॥ ६१
समरश्लाघिनौ वीरौ समरेष्वपराजितौ ।
मम वाक्यसमौ चैव दिष्ट्वा पश्यामि वामहम् ॥ ६२
इत्युक्त्वा पाण्डवो राजन्युयुधानवृकोदरौ ।
सस्त्रजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्वाष्पं मुमोच ह ॥ ६३
ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशंपते ।
पाण्डवानां रणे हृष्टं युद्धाय तु मनो दधे ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

सैन्धववधदुःखितेन दुर्योधनेन द्रोणमेव आत्मोपालम्भपूर्वकं परिशोचनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

सैन्धवे निहते राजन्युत्रस्तव सुयोधनः ।
[अश्रुपूर्णमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये ॥ १
दुर्मना निःश्वसन्दुष्टो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
आगस्कृतसर्वलोकस्य पुत्रस्तेऽर्ति परामगात् ॥ २
दृष्ट्वा तत्कदनं घोरं स्वबलस्य कृतं महत् ।
जिष्णुना भीमसेनेन सात्वतेन च संयुगे ॥ ३
स विवर्णः कृशो दीनो बाष्पविभ्रुतलोचनः ।]

चक्षुर्हणं क्रोधदृष्टिमात्रेण हन्तारम् ॥ ५० ॥ पञ्चाशदधिकशत-
तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

अमन्यतार्जुनसमो न योद्धा भुवि विद्यते ॥ ४
न द्रोणो न च राधेयो नाश्वत्थामा कृपो न च ।
पार्थस्य संमुखे स्थातुं पर्याप्ता इति मारिष ॥ ५
निर्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् ।
अवधीतसैन्धवं सङ्क्षेपे न च कश्चिदवारयत् ॥ ६
सर्वथा हतमेवेदं कौरवाणां महद्बलम् ।
न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादपि पुरंदरः ॥ ७
यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।

आर्तिमिति च्छेदः ॥ २ ॥

स कर्णो निर्जितः सङ्ख्ये हतश्चैव जयद्रथः ॥ ८
 'पुरुषाणि सभामध्ये प्रोक्तवान्यो हि पाण्डवान् ।
 स कर्णो निर्जितः सङ्ख्ये सैन्धवश्च निपातितः ॥ ९
 यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचन्तमच्युतम् ।
 तृणवत्तमहं मन्ये स कर्णो निर्जितो युधि ॥ १०
 एवं क्लान्तमना राजन्नुपायाद्गोणमीक्षितुम् ।
 आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ ११
 ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशंसं महत् ।
 परान्विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥ १२
 दुर्योधन उवाच ।
 पश्य मूर्धाभिषिक्तानामाचार्य कदनं महत् ।
 कृत्वा प्रमुखतः शूरं भीष्मं मम पितामहम् ॥ १३
 तं निहत्य प्रलुब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः ।
 पाञ्चाल्यैः सहितः सर्वैः सेनाग्रमभिवर्तते ॥ १४
 अपरश्चापि दुर्धर्षः शिष्यस्ते सव्यसाचिना ।
 अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ १५
 अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् ।
 गन्ताऽस्मि कथमानृष्यं गतानां यमसादनम् ॥ १६
 ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधां वसुधाधिपाः ।
 ते हित्वा वसुधैश्चर्यं वसुधामधिशेते ॥ १७
 सोऽहं कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमीदृशम् ।
 अश्वमेधसहस्रेण पावितुं न समुत्सहे ॥ १८
 मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ।
 व्यायामेन जिगीषन्तः प्राप्ता वैवस्वतक्षयम् ॥ १९
 कथं पतितवृत्तस्य पृथिवी सुहृदां दुहः ।
 विवरं नाशकदातुं मम पार्थिवसंसदि ॥ २०
 योऽहं रुधिरसिक्ताङ्गं राज्ञां मध्ये पितामहम् ।
 शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतम् ॥ २१
 तं मामनार्थपुरुषं मित्रद्रुहमधार्मिकम् ।
 किं वक्ष्यति हि दुर्धर्षः समेत्य परलोकजित् ॥ २२
 जलसन्धं महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतम् ।

मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणांस्त्यक्त्वा महारथम् ॥ २३
 काम्भोजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुसमेव च ।
 अन्यान्बहूँश्च सुहृदो जीवितार्थोऽद्य को मम ॥ २४
 व्यायच्छन्तो हताः शूरा मदर्थे ये पराञ्जुखाः ।
 यतमानाः परं शक्त्या विजेतुमहितान्मम ॥ २५
 तेषां गत्वाऽहमानृष्यमद्य शक्त्या परंतप ।
 तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु ॥ २६
 सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतां वर ।
 इष्टापूर्तेन च शपे वीर्येण च सुतैरपि ॥ २७
 निहत्य तानरणे सर्वान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ।
 शान्तिं लब्धाऽस्मि तेषां वारणे गन्ता सलोकताम्
 सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ।
 हता मदर्थे संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना ॥ २९
 न हीदानीं सहाया मे परीप्सन्त्यनुपस्कृताः ।
 श्रेयो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज ॥ ३०
 स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसन्धेन संयुगे ।
 भवानुपेक्षां कुरुते शिष्यत्वादर्जुनस्य हि ॥ ३१
 अतो विनिहताः सर्वे येऽस्मज्जयचिकीर्षवः ।
 कर्णमेव तु पश्यामि संप्रत्यस्मज्जयैषिणम् ॥ ३२
 यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः ।
 मित्रार्थे योजयत्येनं तस्य सोऽर्थोऽवसीदति ॥ ३३
 तादृग्रूपं कृतमिदं मम कार्यं सुहृत्तमैः ।
 मोहालुब्धस्य पापस्य जिह्मस्य धनमीहतः ॥ ३४
 यौ मे युद्धस्य कृत्यस्य जिह्माचारैः समीयतुः ।
 हतो जयद्रथश्चैव सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।
 अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ॥ ३५
 सोऽहमद्य गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः ।
 हता मदर्थे संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना ॥ ३६
 न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ।
 आचार्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

द्रोणेन सोपालम्भं दुर्योधनाश्वासनपूर्वकं रणाय निर्याणम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ।

तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वो मनस्तदा ॥ १

दुर्योधनेन च द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि ।

किमुक्तवान्परं तस्मात्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २

सञ्जय उवाच ।

निष्ठानको महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।

सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ॥ ३

मन्त्रितं तव पुत्रस्य ते सर्वमवमेनिरे ।

येन मन्त्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्यभाः ॥ ४

द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा पुत्रस्य तव दुर्मनाः ।

मुहूर्तमिव च ध्यात्वा भृशमार्तोऽभ्यभाषत ॥ ५

द्रोण उवाच ।

दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरुपकृन्तसि ।

अजय्यं सततं सङ्ख्ये ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ॥ ६

एतेनैवार्जुनं ज्ञातुमलं कौरव संयुगे ।

यच्छिखण्ड्यवधीद्भीष्मं पाल्यमानः किरीटिना ॥ ७

अवध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवदानवैः ।

तदैवाज्ञासिपमहं नेयमस्तीति भारती ॥ ८

यं पुंसां त्रिषु लोकेषु सर्वशूरममंस हि ।

तस्मिन्निपतिते भीष्मे कं शेषं पर्युपासहे ॥ ९

यान्स तान्गल्हते तात शकुनिः कुरुसंसदि ।

अक्षान्न तेऽक्षा निशिता बाणास्ते शत्रुतापनाः ।

‘अक्षास्तु मन्यसे बाणांलोभमानाञ्छिताञ्छरान्’

त एते घ्नन्ति नस्तात विशिखाः पार्थचोदिताः ।

तांस्तदाऽऽख्यायमानस्त्वं विदुरेण न बुद्धवान् ११

निष्ठानकः सव्यथः शब्दः ॥ ३ ॥ इयं सेना नास्तीत्यस्य नष्टेत्यर्थः ॥ ८ ॥ गल्हते पातयति ॥ १० ॥ नोचेदिति । परे-लोकेऽधिकः पापिनां क्लेश इहलल्पेनैव भोगेन निस्तार इति भावः ॥ नेह चेतपरलोके यत्तत्पामिच्छेत्ततोऽधिकम् इति क. पाठः । न भवेत्परलोके यत्तत्पामिच्छेत्ततोऽधिकम् । इति ख. पाठः । नोचेत्पापं परं लोके त्वं मन्यथास्ततोऽधिकम् इति ड. पाठः । नेह वै परलोकाय पापमिच्छेत पार्थिवः इति ट. ड. पाठः

यास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महात्मनः ।

धीरस्य वाचो नाश्रौषीः क्षेमाय वदतः शिवाः १२

तदिदं वर्तते घोरमागतं वैशंसं महत् ।

तस्यावमानाद्वाक्यस्य दुःशासनकृतेन च ॥ १३

योऽवमन्य वचः पथ्यं सुहृदामाप्तकारिणाम् ।

स्वमतं कुरुते मूढः स शोच्यो नचिरादिव ॥ १४

यच्च नः प्रेक्षमाणानां कृष्णामानाय्य तत्सभाम् ।

अनर्हन्तीं कुले जातां सर्वधर्मानुचारिणीम् ॥ १५

तस्याधर्मस्य गान्धारे फलं प्राप्तमिदं महत् ।

नोचेत्पापं परे लोके त्वमृच्छेत्थास्ततोऽधिकम् ॥ १६

यच्च तान्पाण्डवान्ब्रूते विषमेण विजित्य ह ।

प्रात्राजयस्तदाऽरण्ये रौरवाजिनवाससः ॥ १७

पुत्राणामिव चैतेषां धर्ममाचरतां सदा ।

द्रुह्येत्को नु नरो लोके मदन्यो ब्राह्मणब्रुवः ॥ १८

पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह ।

आहूतो धृतराष्ट्रस्य संमते कुरु संसदि ॥ १९

दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिवर्धितः ।

क्षत्तुर्वाक्यमनादृत्य तयाऽभ्यस्तः पुनः पुनः ॥ २०

‘स हि नः क्रोधवृक्षश्च कृतमूलो महात्मनाम् ।

तस्य पुष्पफले राजन्नुपभुङ्क्ष्व महाबल ॥’ २१

यत्ताः सर्वे पराभूताः पर्यवारयतार्जुनम् ।

सिन्धुराजानमाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥ २२

कथं त्वयि च कर्णे च कृपे शल्ये च जीवति ।

अश्वत्थाम्नि च कौरव्य निधनं सैन्धवोऽगमत् ॥ २३

युध्यन्तः सर्वराजानस्तेजस्विन उपासते ।

सिन्धुराजं परित्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥ २४

॥ १६ ॥ अभ्यस्तः आवर्तितः ॥ २० ॥ यस्तु शर्वाद्वरं लब्ध्वा पर्यवारयदर्जुनम् । सिन्धुराजः समाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः इति क. ख. पाठः । यत्ताः सर्वे पुरा भूत्वा अर्जुनं पर्यवारयन् । सिन्धुराजः समाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः इति ट. पाठः । यत्तत्सर्वं परं भूत्वा पर्यवारयतार्जुनम् । सिन्धुराजानमाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः इति ड. पाठः । यत्तत्सर्वं पराभूय पर्यवारयतार्जुनिम् । सिन्धुराजानमाश्रित्य स वो

मय्येव हि विशेषेण तथा दुर्योधन त्वयि ।
 आशंसत परित्राणमर्जुनात्स महीपतिः ॥ २५
 ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्धवति फल्गुनात् ।
 न किञ्चिदनुपश्यामि जीवितस्थानमात्मनः ॥ २६
 मज्जन्तमिव चात्मानं धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
 पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान्सह तेन शिखण्डिना २७
 तन्मां किमभितप्यन्तं वाक्शरैरेव कृन्तसि ।
 अशक्तः सिन्धुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत ॥ २८
 सौवर्णं सत्यसन्धस्य ध्वजमक्लिष्टकर्मणः ।
 अपश्यन्पुथि भीष्मस्य कथमाशंससे जयम् ॥ २९
 मध्ये महारथानां च यत्राहन्यत सैन्धवः ।
 हतो भूरिश्रवाश्चैव किं शेषं तत्र मन्यसे ॥ ३०
 कृप एव च दुर्धर्षो यदि जीवति पार्थिव ।
 यो नागात्सिन्धुराजस्य वर्त्म तं पूजयाम्यहम् ॥ ३१
 यत्रापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेऽनुजस्य वै ।
 दुःशासनस्य कौरव्य कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ॥ ३२
 अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः ।
 न ते वसुंधराऽस्तीति तदाहं चिन्तये नृप ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

दुर्योधनेन कर्णप्रति जयद्रथवधे द्रोणस्य पार्थपक्षपातादौदासीन्यस्य हेतुत्वेऽभिहिते कर्णेन तन्निराकरणपूर्वकं दैवस्यैव तत्र हेतुत्वकथनम् ॥ १ ॥ रात्रियुद्धारम्भः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो दुर्योधनो राजा द्रोणेनैवं प्रचोदितः ।
 अमर्षवशमापन्नो युद्घायैव मनो दधे ।
 अब्रवीच्च तदा कर्णं पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ १
 पश्य कृष्णसहायेन पाण्डवेन किरीटिना ।
 आचार्यविहितं व्यूहं भित्त्वा देवैः सुदुर्भेदम् ॥ २
 तव व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
 मिषतां योधमुख्यानां सैन्धवो विनिपातितः ॥ ३
 पश्य राधेय पृथ्वीशाः पृथिव्यां प्रवरा युधि ।

मय्ये कथं हतः इति ड. पाठः ॥ २२ ॥ पश्याम्यहं वै पाञ्चालान्सह तेन शिखण्डिना इति क. ट. ड. पाठः । धृष्टद्युम्नस्य

इमानि पाण्डवानां च सृञ्जयानां च भारत ।
 अनीकान्याद्रवन्ते मां सहितान्यद्य भारत ॥ ३४
 नाहत्वा सर्वपाञ्चलान्कवचस्य विमोक्षणम् ।
 कर्ताऽस्मि समरे कर्म धार्तराष्ट्र हितं तव ॥ ३५
 राजन्ब्रूयाः सुतं मे त्वमश्वत्थामानमाहवे ।
 न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥ ३६
 यच्च पित्राऽनुशिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय ।
 आनृशंस्ये दमे सत्ये चार्जवे च स्थिरो भव ॥ ३७
 धर्मार्थकामकुशलो धर्मार्थावप्यपीडयन् ।
 धर्मप्रधानकार्याणि कुर्याश्चेति पुनःपुनः ॥ ३८
 चक्षुर्मनोभ्यां संतोष्या विप्राः पूज्याश्च शक्तितः ।
 न चैषां विप्रियं कार्यं ते हि वद्विशिखोपमाः ॥ ३९
 एष त्वहमनीकानि प्रविशाम्यरिसूदन ।
 रणाय महते राजंस्त्वया वाक्शरपीडितः ॥ ४०
 त्वं च दुर्योधन बलं यदि शक्तोऽसि पालय ।
 रात्रावपि च योद्धव्याः संरब्धाः कुरुसृञ्जयाः ॥ ४१
 एवमुक्त्वा ततः प्रायाद्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ।
 मुष्णन्क्षत्रियतेजांसि नक्षत्राणामिवांशुमान् ॥ ४२

पार्थेनैकेन निहताः सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥ ४
 मम व्यायच्छमानस्य समरे शत्रुसूदन ।
 अल्पावशेषं सैन्यं मे कृतं शक्रात्मजेन ह ॥ ५
 कथं वै युध्यमानस्य द्रोणस्य युधि फल्गुनः ।
 भिन्धात्सुदुर्भेदं व्यूहं यतमानोऽपि संयुगे ॥ ६
 प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा सैन्धवमर्जुनः ॥ ७
 पश्य राधेय पृथ्वीशान्पृथिव्यां पातितान्बहून् ।
 पार्थेन निहतान्सङ्क्षेपे महेन्द्रोपमविक्रमान् ॥ ८
 अनिच्छतः कथं वीर द्रोणस्य युधि पाण्डवः ।

किल्बिषे इति झ. पाठः ॥ २७ ॥ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

भिन्धात्सुदुर्भेदं व्यूहं यतमानस्य शुष्मिणः ॥ ९
 दयितः फल्गुनो नित्यमाचार्यस्य महात्मनः ।
 ततोऽस्य दत्तवान्द्वारमयुद्धेनैव शत्रुहन् ॥ १०
 अभयं सिन्धुराजाय दत्त्वा द्रोणः परंतपः ।
 प्रादात्किरीटिने द्वारं पश्यन्निर्गुणतां मयि ॥ ११
 यद्यदास्यदनुज्ञां वै पूर्वमेव गृहान्प्रति ।
 प्रस्थातुं सिन्धुराजस्य न भवेज्जीवितक्षयः ॥ १२
 जयद्रथो जीवितार्थी गच्छमानो गृहान्प्रति ।
 मयाऽनार्येण संरुद्धो द्रोणात्प्राप्याभयं रणे ॥ १३
 'रक्षामि सैन्धवं युद्धे नैनं प्राप्स्यति फल्गुनः ।
 मम सैन्यविनाशाय रुद्धो विप्रेण सैन्धवः ॥ १४
 तस्य मे मन्दभाग्यस्य यतमानस्य संयुगे ।
 हतानि सर्वसैन्यानि हतो राजा जयद्रथः ॥ १५
 पश्य योधवरान्कर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ।
 पार्थनामाङ्कितैर्बाणैः सर्वे नीता यमक्षयम् ॥ १६
 कथमेकरथेनाजौ बहूनां नः प्रपश्यताम् ।
 विपन्नः सैन्धवो राजा योधाश्चैव सहस्रशः ॥ १७
 अद्य मे आतरः क्षीणाश्चित्रसेनादयो रणे ।
 भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥ १८
 कर्ण उवाच ।
 आचार्य मा विगर्हस्व शक्त्याऽसौ युध्यते द्विजः ।
 यथाबलं यथोत्साहं त्यक्त्वा जीवितमात्मनः १९
 यद्येनं समतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ।
 नात्र सूक्ष्मोऽपि दोषः स्यादाचार्यस्य कथंचन ॥ २०
 कृती दक्षो युवा शूरः कृतास्त्रो लघुविक्रमः ।
 दिव्यास्त्रयुक्तमास्थाय रथं वानरलक्षणम् ॥ २१
 कृष्णेन च गृहीताश्चमभेद्यकवचावृतः ।
 गाण्डीवमजरं दिव्यं धनुरादाय वीर्यवान् ॥ २२
 प्रवर्षन्निशितान्वाणान्बाहुद्रविणदर्पितः ।
 यदर्जुनोऽभ्ययाद्रोणमुपपन्नं हि तस्य तत् ॥ २३
 आचार्यः स्थविरो राजञ्शीघ्रयाने तथाऽक्षमः ।

बाहुव्यायामचेष्टायामशक्तस्तु नराधिप ॥ २४
 तेनैवमभ्यतिक्रान्तः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
 तस्य दोषं न पश्यामि द्रोणस्यानेन हेतुना ॥ २५
 अजय्यान्पाण्डवान्मन्ये द्रोणेनास्त्रविदा मृधे ।
 तथा ह्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ॥ २६
 सततं चेष्टमानानां निकृत्या विक्रमेण च ।
 दैवादिष्टोऽन्यथाभावो न मन्ये विद्यते कचित् ॥ २७
 यतो नो युध्यमानानां परं शक्त्या सुयोधन ।
 सैन्धवो निहतो युद्धे दैवमत्र परं स्मृतम् ॥ २८
 परं यत्नं कुर्वतां च त्वया सार्धं रणाजिरे ।
 हत्वाऽस्माकं पौरुषं वै दैवं पश्चात्करोति नः ॥ २९
 दैवोपसृष्टपुरुषो यत्कर्म कुरुते कचित् ।
 कृतं कृतं हि तत्तस्य दैवेन विनिपात्यते ॥ ३०
 यत्कर्तव्यं मनुष्येण व्यवसायवता सदा ।
 तत्कार्यमविशङ्केन सिद्धिर्दैवे प्रतिष्ठिता ॥ ३१
 निकृत्या वञ्चिताः पार्था विषयोगैश्च भारत ।
 दग्धा जतुगृहे चापि द्यूतेन च पराजिताः ॥ ३२
 राजनीतिं समाश्रित्य प्रहिताश्चैव काननम् ।
 यत्नेन च कृतं तत्तदैवेन विनिपातितम् ॥ ३३
 युध्यस्व यत्नमास्थाय दैवं कृत्वा निरर्थकम् ।
 यततस्तव तेषां च दैवं मार्गेण यास्यति ॥ ३४
 न तेषां मतिपूर्वं हि सुकृतं दृश्यते कचित् ।
 दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं कुरुद्रह ॥ ३५
 दैवं प्रमाणं सर्वस्य सुकृतस्येतरस्य वा ।
 अनन्यकर्म दैवं हि जागर्ति स्वपतामपि ।
 'तेन युक्तो हि पुरुषः कार्याकार्ये नियुज्यते ॥ ३६
 बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बहवस्तव ।
 न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्तत ॥ ३७
 तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः ।
 शङ्के दैवस्य तत्कर्म पौरुषं येन नाशितम् ॥ ३८

यद्यदास्यत् दद्याच्चेदित्यर्थः । सिन्धुराजस्य नामविध्यजनक्षय इति झ. पाठः ॥ १२ ॥ अन्यथाभावः पराजयो दैवादिष्टः । नतु द्रोणापराधज इति भावः ॥ दैवदृष्ट्याऽन्यथाभावो न मनु-
 विद्यते कचित् इति क. पाठः । दैवदिष्टान्यथाभावो न मनु-

विद्यते कचित् इति ख. पाठः ॥ २७ ॥ दैवोपसृष्टो दुर्दैवप्रस्तः ॥ ३० ॥ तेषां जयहेतुः सुकृतं तव वा पराजयहेतुः दुष्कृतं नास्तीत्याह । न तेषामिति ॥ ३५ ॥ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवं संभाषमाणानां बहु तत्तज्जनाधिप ।

पाण्डवानामनीकानि समदृश्यन्त संयुगे ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि चतुर्दशदिवसयुद्धे त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

समाप्तं च जयद्रथवधपर्व ।

(अथ घटोत्कचवधपर्व ॥ ६ ॥)

चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

युधिष्ठिरेण दुर्योधनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तदुदीर्णं रथाश्चौघं बलं तव जनाधिप ।

पाण्डुसेनामतिक्रम्य योधयामास सर्वतः ॥ १

पाञ्चालाः कुरवश्चैव योधयन्तः परस्परम् ।

यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः ॥ २

शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः ।

विव्यधुः समरेऽन्योन्यं निन्युश्चैव यमक्षयम् ॥ ३

रथिनां रथिभिः सार्धं रुधिरस्रावदारुणम् ।

प्रावर्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४

वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परम् ।

विषाणैर्दारयामासुः सुसंक्रुद्धा मदोत्कटाः ॥ ५

हयारोहान्हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वयैः ।

विभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ६

पत्तयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः ।

अन्योन्यमार्दयन्राजन्नित्यं यत्ताः पराक्रमे ॥ ७

गोत्राणां नामधेयानां कुलानां चैव मारिष ।

श्रवणाद्धि विजानीमः पाञ्चालान्कुरुभिः सह ॥ ८

तेऽन्योन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वयैः ।

प्रेषयन्परलोकाय विचरन्तो ह्यभीतवत् ॥ ९

शरैर्दश दिशो राजंस्तेषां मुक्तैः सहस्रशः ।

न ब्राजन्ते यथा पूर्वं भास्करस्य च नाशनात् ॥ १०

तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेयेषु भारत ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं व्यतिषक्तथद्विपम् ।

तावकानां परैः सार्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ४०

दुर्योधनो महाराज व्यवगाहत तद्वलम् ॥ ११

सैन्धवस्य वधेनैव भृशं दुःखसमन्वितः ।

मर्तव्यमिति संचिन्त्य प्राविशच्च द्विषद्वलम् ॥ १२

नादयन्रथघोषेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

अभ्यवर्तत पुत्रस्ते पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १३

स सन्निपातस्तुमुलस्तस्य तेषां च भारत ।

अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ १४

‘धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा हतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।

कच्चिदुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥ १५

एकस्य च बहूनां च संनिपातो महान्भूत् ।

विशेषतो हि नृपतेर्विषमं प्रतिभाति मे ॥ १६

सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो रक्ष्यो लोकस्य चेश्वरः ।

एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराञ्छुखः ॥ १७

द्रोणः कर्णः कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।

नावारयन्कथं युद्धे राजानं राज्यकाङ्क्षिणः ॥ १८

सर्वोपायैर्हि युद्धेषु रक्षितव्यो महीपतिः ।

एषा नीतिः परा युद्धे दृष्टा तत्र मनीषिभिः ॥ १९

प्रविष्टे वै मम सुते परेषां वै महद्वलम् ।

मामका रथिनां श्रेष्ठाः किमकुर्वत सञ्जय ॥ २०

सञ्जय उवाच ।

राजन्सङ्ग्राममाश्चर्यं पुत्रस्य तव भारत ।

गोत्रं पित्रादि नाम शैनेय सालके इत्यादि । कुलं पाण्डव-

पाञ्चाल्येत्यादि ॥ ८ ॥

एकस्य च बहूनां च शृणु मे ब्रुवतो ब्रुवम् ॥ २१
 द्रोणेन वार्यमाणोऽसौ कर्णेन च कृपेण च ।
 प्राविशत्पाण्डवीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ २२
 किरन्निषुसहस्राणि तत्रतत्र तथातथा ।
 पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव विव्याध निशितैः शरैः २३
 यथोदयगतः सूर्यो रश्मिभिर्नाशयेत्तमः ।
 तथा पुत्रस्तव बलं नाशयत्तन्महाबलः ॥ २४
 यथा मध्यंदिने सूर्यं प्रतपन्तं गभस्तिभिः ।
 तथा तव सुतं मध्ये प्रतपन्तं शरार्चिभिः ।
 न शेकुर्भारतं युद्धे पाण्डवाः समुदीक्षितुम् ॥ २५
 पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
 पर्यधावन्त पाञ्चाला बध्यमाना महात्मना ॥ २६
 रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण धन्विना ।
 अर्धमानाः शरैस्तूर्णं न्यपतन्पाण्डुसैनिकाः ॥ २७
 'व्यद्रवंश्च भयाद्योधा दृष्ट्वा तं परमाहवे ।
 व्यात्ताननमिव प्राप्समन्तकं प्राणहारिणम् ॥' २८
 न तादृशं रणे कर्म कृतवन्तस्तु तावकाः ।
 यादृशं कृतवान्राजा पुत्रस्तव विशांपते ॥ २९
 पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवी मथिता रणे ।
 नलिनी द्विरदेनेव समन्तात्फुल्लपङ्कजा ॥ ३०
 क्षीणतोयानिलार्काभ्यां हतत्विडिव पद्मिनी ।
 बभूव पाण्डवी सेना तव पुत्रस्य तेजसा ॥ ३१
 पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण भारत ।
 भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ ३२
 स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
 विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ ३३
 धृष्टद्युम्नं च सप्तत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
 केकयांश्चैव चेदींश्च बहुभिर्निशितैः शरैः ॥ ३४
 सात्वतं पञ्चभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 घटोत्कचं च समरे विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ३५
 शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्च महारणे ।
 शरैरवचकर्तोऽग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३६
 सा तेन पाण्डवी सेना बध्यमाना शिलीमुखैः ।

तव पुत्रेण संग्रामे विदुद्राव नराधिप ॥ ३७
 तं तपन्तमिवादित्यं कुरुराजं महाहवे ।
 नाशकन्वीक्षितुं राजन्पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ॥ ३८
 ततो युधिष्ठिरो राजा कुपितो राजसत्तम ।
 अभ्यधावत्कुरुपतिं तव पुत्रं जिघांसया ॥ ३९
 तावुभौ युधि कौरव्यौ समीयतुररिंदमौ ।
 स्वार्थहेतोः पराक्रान्तौ दुर्योधनयुधिष्ठिरौ ॥ ४०
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 विव्याध दशभिस्तूर्णं ध्वजं चिच्छेद चेष्टुणा ॥ ४१
 इन्द्रसेनं त्रिभिश्चैव ललाटे जघ्निवानृप ।
 सारथिं दयितं राज्ञः पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ४२
 धनुश्च पुनरन्येन चकर्तास्य महारथः ।
 चतुर्भिश्चतुरश्रैव बाणैर्विव्याध वाजिनः ॥ ४३
 ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धो निमेषादिव कार्मुकम् ।
 अन्यदादाय वेगेन कौरवं प्रत्यवारयत् ॥ ४४
 तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्रुक्मपृष्ठं महद्बभूव ।
 भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ४५
 विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
 मर्म भित्त्वा तु ते सर्वे संलग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ४६
 ततः परिवृता योधाः परिवर्तुयुधिष्ठिरम् ।
 वृत्रेण सह युध्यन्तं यद्वेवाः शतक्रतुम् ॥ ४७
 ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रस्य मारिष ।
 शरं च सूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणम् ।
 हा हतोऽसीति राजानमुक्त्वाऽमुश्चयुधिष्ठिरः ४८
 स तेनाकर्णमुक्तेन विद्धो बाणेन कौरवः ।
 निषसाद रथोपस्थे भृशं संमूढचेतनः ॥ ४९
 ततः पाञ्चाल्यसेनानां भृशमासीद्रवो महान् ।
 हतो राजेति राजेन्द्र मुदितानां समन्ततः ॥ ५०
 बाणशब्दरवश्चोग्रः शुश्रुवे तत्र मारिष ।
 अथ द्रोणो द्रुतं तत्र प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥ ५१
 हृष्टो दुर्योधनश्चापि दृढमादाय कार्मुकम् ।
 तिष्ठतिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ५२
 प्रत्युद्ययुस्तं खरिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ।

तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्कुरुसत्तमम् ।

चण्डवातः समुद्धूतो मेघानम्बुमुचो यथा ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

द्रोणयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

यत्तदा प्राविशत्पाण्डूनाचार्यः कुपितो बली ।

उक्त्वा दुर्योधनं मन्दं मम शास्त्रातिगं सुतम् ॥ १

प्रविश्य विचरन्तं च रथे शूरमवस्थितम् ।

कथं द्रोणं महेष्वासं पाण्डवाः पर्यवारयन् ॥ २

केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रमाचार्यस्य महाहवे ।

के चोत्तरमरक्षन्त निम्नतः शात्रवान्वहन् ॥ ३

के चास्य पृष्ठतोऽन्वासन्वीरा वीरस्य योधिनः ।

के पुरस्तादवर्तन्त रथिनस्तस्य शत्रवः ॥ ४

मन्ये तानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्तवम् ।

मन्ये ते समवेपन्त गावो वै शिशिरे यथा ॥ ५

यत्प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ।

नृत्यन्स रथमार्गेषु सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ६

निर्दहन्सर्वसैन्यानि पाञ्चालानां रथर्षभः ।

धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् ॥ ७

सञ्जय उवाच ।

सायाह्ने सैन्यध्वं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य च ।

सात्यकिश्च महेष्वासो द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ८

तथा युधिष्ठिरस्तूर्ण भीमसेनश्च पाण्डवः ।

पृथक्कमूभ्यां संयत्तौ द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ९

तथैव नकुलो धीमान्सहदेवश्च दुर्जयः ।

धृष्टद्युम्नः शतानीको विराटश्च सकेकयः ।

मात्स्याः साल्वाः ससेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि ॥ १०

द्रुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभिरक्षितः ।

धृष्टद्युम्नपिता राजन्द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ ११

द्रौपदेया महेष्वासा राक्षसश्च घटोत्कचः ।

ससैन्यास्ते न्यवर्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम् ॥ १२

प्रभद्रकाश्च पाञ्चालाः पद्मसहस्राः प्रहारिणः ।

द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ १३

तथेतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः ।

सहिताः संन्यवर्तन्त द्रोणमेव द्विजर्षभम् ॥ १४

तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु भरतर्षभ ।

बभूव रजनी घोरा भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १५

योधानामशिवा रौद्रा राजन्नन्तकगामिनी ।

कुञ्जराश्चमनुष्याणां प्राणान्तकरणी तदा ॥ १६

तस्यां रजन्यां घोरायां नदन्यः सर्वतः शिवाः ।

न्यवेदयन्भयं घोरं सज्वालकवलैर्मुखैः ॥ १७

उल्काश्चाप्यदृश्यन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ।

विशेषतः कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणाः ॥ १८

ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्दः समभवन्महान् ।

भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वनेन च ॥ १९

गजानां वृंहितैश्चापि तुरङ्गाणां च हेपितैः ।

खुरशब्दनिपातैश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥ २०

ततः समभवद्युद्धं सन्ध्यायामतिदारुणम् ।

द्रोणस्य च महाराज सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ २१

तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन ।

सैन्येन रजसा चैव समन्तादुत्थितेन ह ॥ २२

नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।

नापश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृताः ॥ २३

रात्रौ वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते ।

भूरिवर्धनो बहुच्छेदनः ॥ ५४ ॥ चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

शास्त्रातिगं शास्त्रमाज्ञा ॥ १ ॥ धूमकेतुरग्निः ॥ ७ ॥ संन्य-

वर्तन्त संमुखं नितरामवर्तन्त ॥ १४ ॥ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

घोरश्चटचटाशब्दः शस्त्राणां पततामभूत् ॥ २४
 मृदङ्गानकनिर्द्दार्द्धैर्द्धैः पटहैस्तथा ।
 फेत्कारैर्हैषितैः शब्दैः सर्वमेवाकुलं बभौ ॥ २५
 नैव स्वे न परे राजन्प्राज्ञायन्त तमोवृते ।
 उन्मत्तमिव तत्सर्वं बभूव रजनीमुखे ॥ २६
 भौमं रजोऽथ राजेन्द्र शोणितेन प्रणाशितम् ।
 शातकौम्भैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोऽनशत् ॥ २७
 ततः सा भारती सेना मणिहेमविभूषिता ।
 घौरिवासीत्सनक्षत्रा रजन्यां भरतर्षभ ॥ २८
 गोमायुबलसंघुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ।
 वारणाभिरुता घोरा क्ष्वेडितोत्कुष्टनादिता ॥ २९
 तत्राभवन्महाशब्दस्तुमुलो रोमहर्षणः ।
 समावृण्वन्दिशः सर्वा महेन्द्राशनिनिःस्वनः ॥ ३०
 सा निशीथे महाराज सेनाऽदृश्यत भारती ।
 अङ्गदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभासिता ॥ ३१
 तत्र नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
 निशायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

भीमेन दुर्मददुष्कर्णादिवधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृञ्जयानमितौजसि ।
 अमृष्यमाणे संरब्धे का वोऽभूद्वै मतिस्तदा ॥ १
 दुर्योधनं तथा पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम ।
 यत्प्राविशदमेयात्मा किं पार्थः प्रत्यपद्यत ॥ २
 निहते सैन्धवे वीरे भूरिश्रवसि चैव ह ।
 यदाऽभ्यगान्महातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥ ३
 किममन्यत दुर्धर्षे प्रविष्टे शत्रुतापने ।
 दुर्योधनस्तु किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ४
 के च तं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम् ।
 के चास्य पृष्ठतोऽगच्छन्वीराः शूरस्य युध्यतः ।
 के पुरस्तादवर्तन्त निघ्नन्तः शात्रवानरणे ॥ ५
 मन्येऽहं पाण्डवान्सर्वान्भारद्वाजशरादितान् ।

शिशिरे कम्पमाना वै कृशा गाव इव प्रभो ॥ ६
 प्रविश्य स महेष्वासः पाञ्चालानरिमर्दनः ।
 कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चत्नमुपजग्मिवान् ॥ ७
 सर्वेषु योधेषु च संगतेषु
 रात्रौ समेतेषु महारथेषु ।
 संलोल्यमानेषु पृथग्बलेषु
 के वस्तदानीं मतिमन्त आसन् ॥ ८
 हतांश्चैव विषक्तांश्च पराभूतांश्च शंससि ।
 रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥ ९
 तेषां संलोल्यमानानां पाण्डवैर्हतचेतसाम् ।
 अन्धे तमसि मग्नानामभवत्का मतिस्तदा ॥ १०
 प्रहृष्टांश्चाप्युदग्रांश्च संतुष्टांश्चैव पाण्डवान् ।

गावः गाः ॥ ६ ॥

शंससीहाप्रहृष्टांश्च विभ्रष्टांश्चैव मामकान् ॥ ११
 कथमेषां तदा तत्र पार्थानामपलायिनाम् ।
 प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु सञ्जय ॥ १२
 सञ्जय उवाच ।
 रात्रियुद्धे तदा राजन्वर्तमाने सुदारुणे ।
 द्रोणमभ्यद्रवन्सर्वे पाण्डवाः सह सोमकैः ॥ १३
 ततो द्रोणः केकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् ।
 संप्रैषयत्प्रेतलोकं सर्वानिषुभिराशुगैः ॥ १४
 तस्य प्रमुखतो राजन्येऽवर्तन्त महारथाः ।
 तान्सर्वान्प्रेषयामास पितृलोकं स भारत ॥ १५
 प्रमथन्तं तदा वीरान्भारद्वाजं महारथम् ।
 अभ्यवर्तत संकुद्धः शिबी राजा प्रतापवान् ॥ १६
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पाण्डवानां महारथम् ।
 विव्याध दशभिर्द्रोणः सर्वपारशवैः शितैः ॥ १७
 तं शिबिः प्रतिविव्याध त्रिंशता निशितैः शरैः ।
 सारथिं चास्य भलेन सयमानो न्यपातयत् ॥ १८
 तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महात्मनः ।
 अथाऽस्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ १९
 ततोऽस्य सारथिं क्षिप्रमन्यं दुर्योधनोऽदिशत् ।
 स तेन संगृहीताश्वः पुनरभ्यद्रवद्रिपून् ॥ २०
 कलिङ्गानामनीकेन कालिङ्गस्य सुतो रणे ।
 पूर्वं पितृवधात्कुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २१
 स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ।
 विशोकं त्रिभिरानर्च्छद्भुजमेकेन पत्रिणा ॥ २२
 कलिङ्गानां तु तं शरं कुद्धं कुद्धो वृकोदरः ।
 रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिनाऽभिजघान ह ॥ २३
 तस्य मुष्टिहतस्याजौ पाण्डवेन बलीयसा ।
 सर्वाण्यस्थीनि सहसा प्रापतन्वै पृथक्पृथक् ॥ २४
 'तस्मिन्हते तदा तेन सिंहनादो महानभूत् ।
 पाञ्चालानां महाराज साधुसाध्विति पाण्डवम् ॥'
 तं कर्णो आतरश्चास्य नामृष्यन्त परंतप ।
 ते भीमसेनं नाराचैर्जघुराशीविषोपमैः ॥ २६
 ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो द्रुमरथं गतः ।
 द्रुमं चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत् ॥ २७

'यथा काचमणिर्न्यस्तो मुष्टिनैकेन लीलया ।
 स हतः सर्वथा चूर्णो रक्तमेवोदपद्यत ॥ २८
 तथा चूर्णमभूत्तत्र कर्णभ्राता द्रुमस्तथा ।'
 स तदा पाण्डुपुत्रेण बलिनाऽभिहतोऽपतत् ॥ २९
 तं निहत्य महाराज भीमसेनो महाबलः ।
 जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् ॥ ३०
 जयरातं तु चरणे गृह्य भीमो महाबलः ।
 सूतं चास्य महाबाहुर्गृह्य राजंस्तथैव च ॥ ३१
 पादयोर्गृह्य तौ वीरौ भीमः कर्णस्य पश्यतः ।
 भूमावाविच्छ जघ्ने स तौ च प्राणैर्व्ययुज्यताम् ॥ ३२
 कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं समवासृजत् ।
 ततस्तामेव जग्राह ग्रहसन्पाण्डुनन्दनः ॥ ३३
 कर्णायैव च दुर्धर्षश्चिक्षेपाजौ वृकोदरः ।
 तामापतन्तीं चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना ॥ ३४
 एतत्कृत्वा महत्कर्म रणेऽद्भुतपराक्रमः ।
 पुनः स्वरथमास्थाय दुद्राव तव वाहिनीम् ॥ ३५
 तमायान्तं जिघांसन्तं भीमं कुद्धमिवान्तकम् ।
 न्यवारयन्महाबाहुं तव पुत्रा विशांपते ।
 महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः ॥ ३६
 दुर्मदस्य ततो भीमः ग्रहसन्निव संयुगे ।
 सारथिं च हयांश्चैव शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३७
 दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावचक्रमे ।
 तावेकरथमारूढौ आतरौ परतापनौ ॥ ३८
 संग्रामशिरसो मध्ये भीमं द्वावप्यधावताम् ।
 यथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम् ॥ ३९
 ततस्तु दुर्मदश्चैव दुष्कर्णश्च तवात्मजौ ।
 रथमेकं समारूढ्य भीमं बाणैरविध्यताम् ॥ ४०
 ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्योधनस्य च ।
 कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः ॥ ४१
 दुर्मदस्य च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम् ।
 पादग्रहारेण धरां प्रावेशयदरिंदमः ॥ ४२
 ततः सुतौ ते बलिनौ शरौ दुष्कर्णदुर्मदौ ।
 मुष्टिनाऽऽहत्य संकुद्धो ममर्द चरणेन ह ॥ ४३

ततो हाहाकृते सैन्ये दृष्ट्वा भीमं नृपाऽब्रुवन् ।
 रुद्रोऽयं भीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु युध्यति ॥ ४४
 एवमुक्त्वा पलायन्ते सर्वे भारत पार्थिवाः ।
 विसंज्ञा बाहयन्वाहान्न च द्वौ सह धावतः ॥ ४५
 ततो बले भृशलुलिते निशामुखे
 सुपूजितो नृपवृषभैर्वृकोदरः ।
 महाबलः कमलविबुद्धलोचनो
 युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयद्बली ॥ ४६
 ततो यमौ द्रुपदविराटकेकया
 युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं ययुः ।
 वृकोदरं भृशमनुपूजयंश्च ते
 यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

सात्यकिना सोमदत्तपराजयः ॥ १ ॥ अश्वत्थामघटोत्कचयुद्धमश्वत्थामपराक्रमश्च ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रायोपविष्टे तु हते पुत्रे सात्यकिना तदा ।
 सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १
 क्षत्रधर्मः परो दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः ।
 तं त्वं सात्वत संत्यज्य दस्युधर्मे कथं रतः ॥ २
 पराञ्जुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राय याचते ।
 क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्रहरेद्रणे ॥ ३
 द्वावेव किल वृष्णीनां तत्र ख्यातौ महारथौ ।
 प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं चैव युधि सात्वत ॥ ४
 कथं प्रायोपविष्टाय पार्थेन च्छिन्नबाहवे ।
 नृशंसं बत दीनं च तादृशं कृतवानसि ॥ ५
 कर्मणस्तस्य दुर्वृत्तं फलं प्राप्नुहि संयुगे ।
 अद्य छेत्स्यामि ते मूढ शिरो विक्रम्य पत्रिणा ॥ ६
 शपे सात्वत पुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च ।
 अनतीतामिमां रात्रिं यदि त्वां वीरमानिनम् ॥ ७
 अरक्ष्यमाणं पार्थेन जिष्णुना ससुतानुजम् ।

कमलविबुद्धलोचनो विलसत्पद्मनेत्रः ॥ ४६ ॥ गुरुणा द्रोणेन
 ॥ ४८ ॥ तिमिराण्येव घनास्तैः ॥ ५० ॥

ततः सुतास्ते वरुणात्मजोपमा
 रूपान्विताः सह गुरुणा महात्मना ।
 वृकोदरं सरथपदातिकुञ्जरा
 युयुत्सवो भृशमभिर्यवारयन् ॥ ४८
 'ततो यमौ द्रुपदसुताः ससैनिका
 युधिष्ठिरद्रुपदविराटसात्वताः ।
 घटोत्कचो जयविजयौ द्रुमो वृकः
 ससृञ्जयास्तव तनयानवारयन् ॥' ४९
 ततोऽभवत्तिमिरधनैरिवावृते
 महाभये भयदमतीव दारुणम् ।
 निशामुखे वृकबलगृध्रमोदनं
 महात्मनां नृपवर युद्धमद्भुतम् ॥ ५०

न हन्यां नरके घोरे पतेयं वृष्णिपांसन ॥ ८
 एवमुक्त्वा सुसंकुद्धः सोमदत्तो महाबलः ।
 दध्मौ शङ्खं च तारेण सिंहनादं ननाद च ॥ ९
 ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो दुरासदः ।
 सात्यकिर्भृशसंकुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत् ॥ १०
 कौरवेय न मे त्रासः कथंचिदपि विद्यते ।
 त्वया सार्धमथान्यैश्च युध्यतो हृदि कश्चन ॥ ११
 यदि सर्वेण सैन्येन गुप्तो मां योधयिष्यसि ।
 तथापि न व्यथा काचित्त्वयि स्थान्मम कौरवा ॥ १२
 युद्धसारेण वाक्येन असतां संमतेन च ।
 नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते स्थितस्त्वया ॥ १३
 यदि तेऽस्ति युयुत्साऽद्य मया सह नराधिप ।
 निर्दयो निशितैर्वाणैः प्रहर प्रहरामि ते ॥ १४
 हतो भूरिश्रवा वीरस्तव पुत्रो महारथः ।
 शलश्चैव महाराज भ्रातृव्यसनकर्षितः ॥ १५
 त्वां चाप्यद्य वधिष्यामि सहपुत्रं सबान्धवम् ।

षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
 तारेणोच्चस्वरेण ॥ ९ ॥

तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि महारथः ॥ १६
 यस्मिन्दानं दमः शौचमहिंसा ह्रीर्धृतिः क्षमा ।
 अनपायानि सर्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे ॥ १७
 मृदङ्गकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा ।
 सकर्णसौबलः सङ्ख्ये विनाशमुपयास्यसि ॥ १८
 शपेऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्तेन चैव ह ।
 यदि त्वां ससुतं पापं न हन्यां युधि रोषितः ॥ १९
 अपयास्यसि चेत्त्यक्त्वा रणं मुक्तो भविष्यसि ॥ २०
 एवमाभाष्य चान्योन्यं क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
 प्रवृत्तौ शरसंपातं कर्तुं पुरुषसत्तमौ ॥ २१
 ततो रथसहस्रेण नागानामयुतेन च ।
 दुर्योधनः सोमदत्तं परिवार्य व्यवस्थितः ॥ २२
 शकुनिश्च सुसंकुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः ।
 श्यालस्तव महाबाहुर्वज्रसंहननो युवा ॥ २३
 साग्रं शतसहस्रं तु हयानां तस्य धीमतः ।
 सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात्पर्यरक्षत ॥ २४
 रक्ष्यमाणश्च बलिभिश्छादयामास सात्यकिम् ।
 तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा सन्नतपर्वभिः ॥ २५
 धृष्टद्युम्नोऽभ्ययात्कुद्धः प्रगृह्य महतीं चमूम् ।
 'अभ्यरक्षन्महाबाहुः सात्वतं सत्यविक्रमम् ॥' २६
 चण्डवाताभिसृष्टानामुदधीनामिव खनः ।
 आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ॥ २७
 विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नवभिः शरैः ।
 सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधीत्कुरुपुङ्गवम् ॥ २८
 सोऽतिविद्धो बलवता समरे दृढधन्विना ।
 रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गतचेतनः ॥ २९
 तं विमूढं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयाऽन्वितः ।
 अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथम् ॥ ३०
 तं विसंज्ञं समालक्ष्य युयुधानशरादितम् ।
 अभ्यद्रवत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघांसया ॥ ३१
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 परिववृर्मुहात्मानं परीप्सन्तो यदूत्तमम् ॥ ३२

कृष्णचरणैः कृष्णयोश्चरणैः ॥ १९ ॥ द्रोणमभिधावन्तं वीमलं
 दृष्ट्वा यौधिष्ठिरं बलं तत्सैन्यं द्रोणसैन्यं प्रति पुनः संन्यवर्ततेति

ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः ।
 बलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया ॥ ३३
 ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ।
 भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् ॥ ३४
 सात्यकिं दशभिर्बाणैर्विशल्या पार्षतं शरैः ।
 भीमसेनं च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ॥ ३५
 सहदेवं तथाऽष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् ।
 द्रौपदेयान्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३६
 विराटं मत्स्यमष्टाभिर्दुपदं दशभिः शरैः ।
 युधामन्युं त्रिभिः पद्भिर्रुत्तमौजसमाहवे ।
 अन्यांश्च सैनिकान्विद्धा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३७
 ते बध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
 प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्सार्तनादा दिशो दश ॥ ३८
 काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फल्गुनः ।
 किञ्चिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्ययाद्भुतम् ॥ ३९
 दृष्ट्वा द्रोणं तु वीमलसुमभिधावन्तमाहवे ।
 संन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं बलम् ॥ ४०
 ततो युद्धमभूद्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः ॥ ४१
 द्रोणस्तव सुतै राजन्सर्वतः परिवारितः ।
 व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ॥ ४२
 तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ।
 राजन्ननिशमत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणं शराचिपम् ॥ ४३
 मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव भास्करम् ।
 दहन्तमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् ॥ ४४
 योयो हि प्रमुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पूरुषः ।
 तस्य तं शिरश्छित्त्वा ययुर्द्रोणशराः क्षितिम् ॥ ४५
 एवं सा पाण्डवी सेना बध्यमाना महात्मना ।
 प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्यसाचिनः ॥ ४६
 संग्रभग्रं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ।
 गोविन्दमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति ॥ ४७
 ततो रजतगोक्षीरकुन्देन्दुसदृशप्रभान् ।
 चोदयामास दाशार्हो हयान्द्रोणरथं प्रति ॥ ४८
 भीमसेनोऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फल्गुनम् ।

संबन्धः ॥ ४० ॥

स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणानीकाय मां वह ॥ ४९
 सोऽपि तस्य वचः श्रुत्वा विशोकोऽवाहयद्वयान् ।
 पृष्ठतः सत्यसन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ॥ ५०
 तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्तौ द्रोणानीकमभिद्रुतौ ।
 पाञ्चालाः सृञ्जया मात्स्याश्चेदिकारूशकोसलाः ।
 अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथाः ॥ ५१
 ततो राजन्नभूद्वोरः संग्रामो रोमहर्षणः ॥ ५२
 बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः ।
 महद्भ्यां रथवृन्दाभ्यां बलं जगृहतुस्तव ॥ ५३
 तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनञ्जयौ ।
 धृष्टद्युम्नोऽभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्च महाबलः ॥ ५४
 चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः ।
 आसीद्राजन्बलौघानां तदाऽन्योन्यमभिघ्नतां ॥ ५५
 सौमदत्तिवधात्कुद्वो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ।
 द्रौणिरभ्यद्रवद्राजन्वधाय कृतनिश्चयः ॥ ५६
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शैनेयस्य रथं प्रति ।
 भैमसेनिः सुसंकुद्धः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ ५७
 कार्णायसं महाघोरमृक्षचर्मपरिच्छदम् ।
 महान्तं रथमास्थाय त्रिशन्नल्वान्तरान्तरम् ॥ ५८
 विशिप्तयन्त्रसन्नाहं महामेघौघनिःस्वनम् ।
 युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वारणैः ॥ ५९
 विशिप्तपक्षचरणविवृताक्षेण कूजता ।
 ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन गृध्रराजेन राजितम् ॥ ६०
 लोहितार्द्रपताकं तु आन्नमालाविभूषितम् ।
 अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् ॥ ६१
 शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
 रक्षसां घोररूपाणामक्षौहिण्या समावृतः ॥ ६२
 तमुद्यतमहाचापं निशाम्य व्यथिता नृपाः ।
 युगान्तकालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥ ६३
 ततस्तं गिरिशृङ्गाभं भीमरूपं भयावहम् ।
 दंष्ट्राकरालोग्रमुखं शङ्कुकर्णं महाहनुम् ॥ ६४
 ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निम्नितोदरम् ।
 महाश्वभ्रगलद्वारं किरीटच्छन्नमूर्धजम् ॥ ६५

त्रासनं सर्वभूतानां व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
 वीक्ष्य दीप्तमिवायान्तं रिपुर्विशोभकारिणम् ॥ ६६
 तमुद्यतमहाचापं राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ।
 भयादिता प्रचुक्षोभ पुत्रस्य तव बाहिनी ।
 वायुना क्षोभितावर्ता गङ्गेवोर्ध्वतरङ्गिणी ॥ ६७
 घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
 प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥ ६८
 ततोऽश्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्र समन्ततः ।
 सन्ध्याकालाधिकबलैः प्रयुक्ता राक्षसैः क्षितौ ॥ ६९
 आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः प्रासतोमराः ।
 पतन्त्यविरताः शूलाः शतस्थः पट्टसास्तथा ॥ ७०
 तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः ।
 तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः प्राद्रवन्दिशः ॥ ७१
 तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मान्नी न विव्यथे ।
 व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥ ७२
 विहतायां तु मायायाममर्षी स घटोत्कचः ।
 विससर्ज शरान्घोरांस्तेऽश्वत्थामानमाविशन् ।
 भुजङ्गा इव वेगेन बल्मीकं क्रोधमूर्च्छिताः ॥ ७३
 ते शरा रुधिराक्ताङ्गा भित्त्वा शारद्वतीमुतम् ।
 विविशुर्धरणीं शीघ्रा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ७४
 अश्वत्थामा तु संकुद्वो लघुहस्तः प्रतापवान् ।
 घटोत्कचमभिकुद्धं विभेद दशभिः शरैः ॥ ७५
 घटोत्कचोऽतिविद्वस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु ।
 चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशम् ॥ ७६
 क्षुरान्तं बालमूर्याभं मणिवज्रविभूषितम् ।
 अश्वत्थाम्नि स चिक्षेप भैमसेनिर्जिघांसया ॥ ७७
 वेगेन महता गच्छद्विक्षिप्तं द्रौणिना शरैः ।
 अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ ७८
 घटोत्कचस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
 द्रौणिं प्राच्छादयद्वाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ७९
 घटोत्कचमुतः श्रीमान्भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
 रूरोध द्रौणिमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्विराट् ॥ ८०
 पौत्रेण भीमसेनस्य शरैरञ्जनपर्वणा ।

बभौ मेघेन धाराभिर्गिरिर्मरुतिविवृतः ॥ ८१
 अश्वत्थामा त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
 ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदाञ्जनपर्वणः ॥ ८२
 द्वाभ्यां तु रथयन्तारौ त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ।
 धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ८३
 विरथस्योद्यतं हस्ताद्रेमविन्दुभिराचितम् ।
 विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाऽकरोत् ॥ ८४
 गदा हेमाङ्गदा राजस्तूर्णं हैडिम्बिसुनुना ।
 आम्ब्योत्क्षिप्ताशरैःसापि द्रौणिनाभ्याहताऽपतत् ॥
 ततोऽन्तरिक्षमुत्प्लुत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
 ववर्षाञ्जनपर्वो स द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ८६
 ततो मायाधरं द्रौणिर्घटोत्कचमुतं दिवि ।
 मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥ ८७
 सोऽवतीर्थ पुरस्तस्यौ रथे हेमविभूषिते ।
 महीगत इवात्युग्रः श्रीमानञ्जनपर्वतः ॥ ८८
 तमयस्सयवर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ।
 जघानाञ्जनपर्वणं महेश्वर इवान्धकम् ॥ ८९
 अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम् ।
 द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ ९०
 ग्राह वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारद्वतीसुतम् ।
 दहन्तं पाण्डवानीकं वनमग्निमिवोच्छ्रितम् ॥ ९१
 घटोत्कच उवाच ।
 तिष्ठतिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
 त्वामद्य निहनिष्यामि कौश्वमशिसुतो यथा ॥ ९२
 अश्वत्थामोवाच ।
 गच्छ वत्स सहान्यैस्त्वं युध्यस्वामरविक्रम ।
 न हि पुत्रेण हैडिम्ब पिता न्याय्यः प्रवाधितुम् ॥ ९३
 कामं खलु न रोषो मे हैडिम्बे विद्यते त्वयि ।
 किं तु रोषान्वितो जन्तुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥ ९४
 सञ्जय उवाच ।
 श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः ।
 अश्वत्थामानमायस्तो भैमसेनिरभाषत ॥ ९५
 किमहं कातरो द्रौणे पृथग्जन इवाहवे ।

गच्छ वत्सेति पुत्रेणेति च भीमसेनसंबन्धात् । प्रवाधितुं मनः-
 खेदमुत्पादयितुम् ॥ ९३ ॥ आत्मानमपि हन्यात्किमु पुत्र-

यन्मां भीषयसे वाग्भिरसदेतद्वचस्तव ॥ ९६
 भीमात्खलु समुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले ।
 पाण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ९७
 रक्षसामधिराजोऽहं दशग्रीवसमो बले ।
 तिष्ठतिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ॥ ९८
 युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ९९
 इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ।
 द्रौणिमभ्यद्रवत्कुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥ १००
 रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
 रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥ १०१
 शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तां तां व्यशातयत् ।
 ततोन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ॥ १०२
 अथास्त्रसमर्दकृतैर्विस्फुलिङ्गैस्तदा बभौ ।
 विभावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् ॥ १०३
 निशाम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना ।
 घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥ १०४
 सोऽभवद्विरित्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
 शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥ १०५
 तमञ्जनगिरिप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ।
 प्रपतद्भिश्च बहुभिः शस्त्रसङ्घैर्न विव्यथे ॥ १०६
 ततो हसन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ।
 स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रं व्यनश्यत् ॥ १०७
 ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
 अश्मवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे ॥ १०८
 अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
 व्यधमद्रोणतनयो नीलमेघं समुत्थितम् ॥ १०९
 स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ।
 शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदां वरः ॥ ११०
 स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेनायतकार्मुकम् ।
 घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ १११
 सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ।
 गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि ॥ ११२
 विकृतास्यशिरोग्रीवैर्हिडिम्बानुचरैः सह ।

मतो जीवनार्थं त्वं निवर्तसेति भावः ॥ ९४ ॥ आयस्तः
 कोपितः ॥ ९५ ॥

पौलस्त्यैर्यातुधानैश्च तामसैश्चेन्द्रविक्रमैः ॥ ११३
 नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषणैः ।
 महाबलैर्भीमरवैः संरम्भोद्भूतलोचनैः ॥ ११४
 उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्बुद्धदुर्मदैः ।
 विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् ॥ ११५
 तिष्ठ दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
 सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः ॥ ११६
 निहनिष्याम्यभिर्वास्ते न तवास्ति पराजयः ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वासय वाहिनीम् ॥ ११७
 दुर्योधन उवाच ।
 न त्वेतदद्भुतं मन्ये यत्ते महदिदं मनः ।
 अस्मासु च परा भक्तिस्तव गौतमिनन्दन ॥ ११८
 सञ्जय उवाच ।
 अश्वत्थामानमुक्तवैवं ततः सौबलमब्रवीत् ।
 वृत्तं रथसहस्रेण हयानां रणशोभिनाम् ॥ ११९
 पृथ्वा रथसहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनंजयम् ।
 कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च ॥ १२०
 उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः सुतापनः ।
 दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी पराक्रमः ॥ १२१
 पूरंजयो दृढरथः पताकी हेमकम्पनः ।
 शल्यारुणीन्द्रसेनाश्च सञ्जयो विजयो जयः ॥ १२२
 कमलाक्षः परकाथी जयवर्मा सुदर्शनः ।
 एते त्वामनुयास्यन्ति पत्नीनामयुतानि षट् ॥ १२३
 जहि भीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल ।
 असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा मे त्वयि स्थिता ॥ १२४
 दारितान्द्रौणिना बाणैर्भृशं विक्षतविग्रहान् ।
 जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥ १२५
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेण तव सौबलः ।
 पिप्रीषुस्ते सुतान्राजन्दिधक्षुश्चैव पाण्डवान् ॥ १२६
 अथ प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।
 विभावरीं सुतमुलं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२७
 ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमीसुतम् ।

जघानोरसि संकुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः ॥ १२८
 स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीममुतेरितैः ।
 चचाल रथमध्यस्थो वातोद्भूत इव द्रुमः ॥ १२९
 भूयश्चाञ्जलिकेनाथ मार्गणेन महाप्रभम् ।
 द्रौणिहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥ १३०
 ततोऽन्यद्रौणिरादय धनुर्भारसहं महत् ।
 ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥
 ततः शारद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत ।
 सुवर्णपुङ्खाञ्छत्रुघ्नान्खचरान्खचरं प्रति ॥ १३२
 तद्वाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
 सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १३३
 विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतरथद्विपान् ।
 ददाह भगवान्वद्विभूतानीव युगक्षये ॥ १३४
 स दग्ध्वाऽक्षौहिणीं बाणैर्नैर्ऋतीं रुरुचे नृप ।
 पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ १३५
 युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुत्बणः ।
 रराज जयतां श्रेष्ठो द्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३६
 ततो घटोत्कचः क्रुद्धो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
 द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम् ॥ १३७
 घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्णाथ राक्षसाः ।
 दंष्ट्रोञ्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः ॥ १३८
 व्यात्तानना घोरजिह्वाः क्रोधताप्रेक्षणा भृशम् ।
 सिंहनादेन महता नादयन्तो वसुंधराम् ॥ १३९
 हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाग्रहरणायुधाः ।
 शक्तीः शतघ्नीः परिधानशनीः शूलपट्टशान् ॥ १४०
 खड्गान्गदाभिण्डिपालान्मुसलानि परश्वथान् ।
 प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कम्पनाञ्छितान् ॥
 स्थूलान्भुशुण्ड्यश्मगदास्थूणान्कार्णायिसांस्तथा ।
 मुद्गरांश्च महाघोरान्समरे शत्रुदारणान् ॥ १४२
 द्रौणिमूर्धन्यसंत्रस्ता राक्षसा भीमविक्रमाः ।
 चिक्षिपुः क्रोधताप्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४३
 तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
 पतमानं समीक्ष्याऽथ योधास्ते व्यथिताऽभवन् ॥

शारद्वती कृपी । खचरान्बाणान् । खचरं राक्षसम् ॥ १३२ ॥

वसुरुत्बणः अग्निः प्रलयकालिकः ॥ १३६ ॥

द्रोण० ३४

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

द्रोणपुत्रस्तु विक्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुच्छ्रितम् ।
 शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ॥ १४५
 ततोऽन्यैर्विशिखैस्तूर्णैः स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः ।
 निजघ्ने राक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ॥ १४६
 तद्वाणैरदितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
 सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलंकुलम् ॥ १४७
 ते राक्षसाः सुसंकुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः ।
 क्रुद्धाः स प्राद्रवन्द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ॥
 तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् ।
 अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ॥ १४९
 यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्रौणिर्महास्त्रवित् ।
 ददाह ज्वलितैर्बाणैः राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥ १५०
 स हत्वा राक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे ।
 युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ १५१
 तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः ।
 तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु भारत ॥ १५२
 नैनं निरीक्षितुं कश्चिदशक्रोद्रौणिमाहवे ।
 ऋते घटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ॥ १५३
 स पुनर्भरतश्रेष्ठ कोधादुद्वान्तलोचनः ।
 तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ॥ १५४
 स्वं सूतमब्रवीत्क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वह ।
 स ययौ घोररूपेण सुपताकेन भासता ॥ १५५
 द्वैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिसूदनः ।
 स विनद्य महानादं सिंहवद्भीमविक्रमः ॥ १५६
 चिक्षेपाविध्वं संप्रामे द्रोणपुत्राय राक्षसः ।
 अष्टघण्टां महाघोरामशनिं देवनिर्मिताम् ॥ १५७
 तामवपुत्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः ।
 चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽवपुषुवे ॥ १५८
 साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
 विवेश वसुधां भित्त्वा साऽशनिर्भृशदारुणा ॥ १५९
 द्रौणेस्तत्कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ।
 यदवपुत्य जग्राह घोरां शंकरनिर्मिताम् ॥ १६०
 धृष्टद्युम्नरथं गत्वा भीमसेनिस्ततो नृप ।
 धनुर्घोरं समादाय महदिन्द्रायुधोपमम् ।

मुमोच निशितान्बाणान्पुनर्द्रौणेर्महोरसि ॥ १६१
 धृष्टद्युम्नस्त्वसंभ्रान्तो मुमोचाशीविषोपमान् ।
 सुवर्णपुङ्खान्विशिखान्द्रौणपुत्रस्य वक्षसि ॥ १६२
 ततो मुमोच नाराचान्द्रौणिस्तांश्च सहस्रशः ।
 तावप्यग्निशिखप्रख्यैर्जुघ्नतुस्तस्य मार्गणान् ॥ १६३
 अतितीव्रं महद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।
 योधानां प्रीतिजननं द्रौणेश्च भरतर्षभ ॥ १६४
 ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतैस्त्रिभिः ।
 पङ्क्तिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं देशमागमत् ॥ १६५
 ततो भीमात्मजं रक्षो धृष्टद्युम्नं च सानुगम् ।
 अयोधयत धर्मात्मा द्रौणिरक्लिष्टविक्रमः ॥ १६६
 तत्राद्भुततमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् ।
 अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ॥ १६७
 निमेषान्तरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपाम् ।
 अक्षौहिणीं राक्षसानां शितैर्बाणैरशाययत् ॥ १६८
 मिषतो भीमसेनस्य हैडिम्बेः पार्षतस्य च ।
 यमयोर्धर्मपुत्रस्य विजयस्याच्युतस्य च ॥ १६९
 प्रगाढमज्जोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ।
 निपेतुर्द्विरदा भूमौ सशृङ्गा इव पर्वताः ॥ १७०
 निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च विचलद्भिरितस्ततः ।
 रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ १७१
 क्षिप्तैः काञ्चनदण्डैश्च नृपञ्चत्रैः क्षितिर्वभौ ।
 द्यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णा युगक्षये ॥ १७२
 प्रवृद्धध्वजमण्डूकां भेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ।
 छत्रहंसावलीजुष्टां फेनचामरमालिनीम् ॥ १७३
 कङ्कगृध्रमहाग्राहां नैकायुधक्षपाकुलाम् ।
 विस्तीर्णगजपाषाणां हताश्वमकराकुलाम् ॥ १७४
 रथक्षिप्तमहावप्रां पताकारुचिरद्रुमाम् ।
 शरमीनां महारौद्रां प्रासशक्त्यृष्टिण्डुभाम् ॥ १७५
 मज्जामांसमहापङ्कां कवन्धावर्जितोडुपाम् ।
 केशशैवलकल्माषां भीरूणां कश्मलावहाम् ॥ १७६
 नागेन्द्रहययोधानां शरीरव्ययसंभवाम् ।
 शोणितौघमहाघोरां द्रौणिः प्रावर्तयन्नदीम् ॥ १७७
 योधातर्तवनिर्घोषां क्षतजोर्मिसमाकुलाम् ।

प्रयान्तीं सुमहाघोरां यमराष्ट्रमहोदधिम् ॥ १७८
 निहत्य राक्षसान्वाणैर्द्रौणिर्हिंदिम्बिर्मार्दयत् ।
 पुनरप्यतिसंकुद्धः सवृकोदरपार्षतान् ॥ १७९
 स नाराचगणैः पार्थान्द्रौणिर्विद्धा महाबलः ।
 जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः ॥ १८०
 पुनः शत्रुंजयं नाम द्रुपदस्यात्मजं रणे ।
 बलानीकं जयानीकं जयाश्वं चाभिजन्निवान् १८१
 श्रुताह्वयं च राजानं द्रौणिर्निन्ये यमक्षयम् ।
 त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुपुङ्खैर्हममालिनम् १८२
 जघान स पृषत्रं च चन्द्रसेनं च मारिष ।
 कुन्तिभोजसुतांश्चासौ दशभिर्दश जन्निवान् १८३
 अश्वत्थामा सुसंकुद्धः संधायोग्रमजिह्वगम् ।
 मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ।
 यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥ १८४
 स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महाशरः ।

विवेश वसुधां शीघ्रं सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ १८५
 तं हतं पतितं ज्ञात्वा धृष्टद्युम्नो महारथः ।
 द्रौणेः सकाशाद्राजेन्द्र व्यपनिन्ये रथोत्तमम् १८६
 ततः पराङ्मुखनृपं सैन्यं यौधिष्ठिरं नृप ।
 पराजित्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो ननाद ह ।
 पूजितः सर्वभूतेषु तव पुत्रैश्च भारत ॥ १८७
 अथ शरशतभिन्नकृत्तदेहै-
 र्हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात् ।
 निधनमुपगतैर्मही कृताऽभू-
 द्विरिशिखरैरिव दुर्गमाऽतिरौद्रा ॥ १८८
 तं सिद्धगन्धर्वपिशाचसङ्घा-
 नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि ।
 रक्षोगणा भूतगणाश्च द्रौणि-
 मपूजयन्पसरसः सुराश्च ॥ १८९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

भीमेन बाह्लीकवधः ॥ १ ॥ तथा दुर्योधनानुजदशकस्य शकुनिभ्रातृपञ्चकस्य च वधः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।
 द्रोणपुत्रेण निहतान्राक्षसांश्च सहस्रशः ॥ १
 युधिष्ठिरो भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 युयुधानश्च संयत्ता युद्धायैव मनो दधुः ॥ २
 सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ।
 महता शरवर्षेण छादयामास भारत ॥ ३
 ततः समभवद्युद्धमतीव भयवर्धनम् ।
 खदीयानां परेषां च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥ ४
 तं दृष्ट्वा समुपायान्तं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमो विव्याध सायकैः ॥ ५
 सोमदत्तोऽपि तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ।
 सात्वतस्त्वभिसंकुद्धः पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ॥ ६
 वृद्धं वृद्धगुणैर्युक्तं ययातिमिव नाहुषम् ।
 विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वज्रनिपातनैः ।

शक्त्या चैनं विनिर्भिद्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ७
 ततस्तु सात्यकेरर्थे भीमसेनो नवं दृढम् ।
 मुमोच परिधं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि ॥ ८
 सात्वतोऽप्यग्निसंकाशं मुमोच शरमुत्तमम् ।
 सोमदत्तोरसि क्रुद्धः सुपत्रं निशितं युधि ॥ ९
 युगपत्पेततुर्वीरं घोरौ परिधमार्गणौ ।
 शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥ १०
 व्यामोहिते तु तनये बाह्लीकस्तमुपाद्रवत् ।
 विसृजज्ज्वरवर्षाणि कालवर्षां व तोयदः ॥ ११
 भीमोऽथ सात्वतस्यार्थे बाह्लीकं नवभिः शरैः ।
 प्रातिपेयं महात्मानं विव्याध रणमूर्धनि ॥ १२
 प्रातिपेयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि ।
 निचखान महाबाहुः पुरंदर इवाशनिम् ॥ १३
 स तथाऽभिहतो भीमश्चकम्पे च मुमोह च ।

प्रातिपेयं प्रतीपपुत्रम् ॥ १२ ॥

प्राप्य चेतश्च बलवान्गदामसैः ससर्ज ह ॥ १४
 सा पाण्डवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोऽहरत् ।
 स पपात हतः पृथ्व्यां वज्राहत इवाद्रिराद् ॥ १५
 तस्मिन्निनिहते वीरे बाह्लीके पुरुषर्षभ ।
 पुत्रास्तेऽभ्यर्दयन्भीमं दश दाशरथेः समाः ॥ १६
 नागदत्तो दृढरथो महाबाहुरयोभुजः ।
 दृढः सुहस्तो विरजाः प्रमाथ्युग्रोऽनुयाय्यपि ॥ १७
 तान्दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो जगृहे भारसाधनान् ।
 एकमेकं समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ॥ १८
 ते विद्रा व्यसवः पेतुः स्यन्दनेभ्यो हतौजसः ।
 चण्डवातप्रभशास्तु पर्वताग्रान्महीरुहाः ॥ १९
 नाराचैर्दशभिर्भीमस्तान्निहत्य तवात्मजान् ।
 कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥ २०
 ततो वृकरथो नाम आता कर्णस्य विश्रुतः ।
 जघान भीमं नाराचैस्तमप्यभ्यद्रवद्वली ॥ २१
 ततः सप्तरथान्वीरः श्यालानां तव भारत ।
 निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयत् ॥ २२
 अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम् ।
 शकुनेर्भ्रातरो वीरा गवाक्षः शरभो विशुः ॥ २३
 सुभगो भानुदत्तश्च शूराः पञ्च महारथाः ।
 अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥ २४
 स ताड्यमानो नाराचैर्वृष्टिवैरिवाचलः ।
 जघान पञ्चभिर्बाणैः पञ्चैवातिरथान्वली ॥ २५
 तान्दृष्ट्वा निहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २६
 ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ।
 मिषतः कुम्भयोनेस्तु पुत्राणां तव चानघ ॥ २७
 अम्बष्ठान्मालवाञ्छूरास्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ।
 प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो युद्धे युधिष्ठिरः ॥ २८
 अभीषाहाञ्छूरसेनान्बाह्लीकान्सवसातिकान् ।
 निहत्य पृथिवीं राजा चक्रे शोणितकर्दमाम् ॥ २९
 यौधेयान्मालवान्राजन्मद्रकाणां गणान्युधि ।
 प्राहिणोन्मृत्युलोकाय शूरान्बाणैर्युधिष्ठिरः ॥ ३०
 हताहरत गृहीत विध्यत व्यवकृन्तत ।

इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युधिष्ठिररथं प्रति ॥ ३१
 सैन्यानि द्रावयन्तं तं द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
 चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३२
 द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पार्थिवम् ।
 विव्याध सोऽपि तद्विव्यमस्त्रमस्त्रेण जन्निवान् ॥ ३३
 तस्मिन्निनिहते चास्त्रे भारद्वाजो युधिष्ठिरे ।
 वारुणं याम्यमाग्रेयं त्वाष्ट्रं सावित्रमेव च ।
 चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ३४
 क्षिप्तानि क्षिप्यमाणानि तानि चास्त्राणि धर्मजः ।
 जघानास्त्रैर्महाबाहुः कुम्भयोनेरवित्रसन् ॥ ३५
 सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां कुम्भसंभवः ॥ ३६
 प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापत्यं च भारत ।
 जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥ ३७
 पतिः कुरूणां गजसिंहगामी
 विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः ।
 प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजा
 माहेन्द्रमस्त्रं स जघान तेन ॥ ३८
 विहन्यमानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः ।
 युधिष्ठिरवधं प्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३९
 ततो नाज्ञासिपं किञ्चिद्दोरेण तमसाऽऽवृते ।
 सर्वभूतानि च परं त्रासं जग्मुर्महीपते ॥ ४०
 ब्रह्मास्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र तदस्त्रं प्रत्यवारयत् ॥ ४१
 ततः सैनिकमुख्यास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
 द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्वयुद्धविशारदौ ॥ ४२
 ततः प्रमुच्य कौन्तेयं द्रोणो द्रुपदवाहिनीम् ।
 व्यधमत्क्रोधताम्राक्षो वायव्यास्त्रेण भारत ॥ ४३
 ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
 पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ४४
 ततः किरीटी भीमश्च सहसा सन्धयवर्तताम् ।
 महद्भ्यां रथवंशाभ्यां परिगृह्य बलं तदा ॥ ४५
 वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः ।
 भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥ ४६

केकयाः सञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः ।
अन्वगच्छन्महाराज मात्स्याश्च सह सात्वतैः ॥ ४७
ततः सा भारती सेना बध्यमाना किरीटिना ।

तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ॥ ४८
द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ।
नाशक्यन्त महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

एकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

कर्णेन पाण्डवहननं प्रतिजानानमात्मानमधिक्षिपतः कृपस्य जिह्वाच्छेदप्रतिज्ञानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

उदीर्यमाणं तद्दृष्ट्वा पाण्डवानां महद्भ्रमम् ।
अविषह्यं च मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १
अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
त्रायस्व समरे कर्ण सर्वान्योधान्महारथान् ॥ २
पाञ्चालैर्मत्स्यकैकेयैः पाण्डवैश्च महारथैः ।
वृतान्समन्तात्संकुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥ ३
एते नदन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः ।
शक्रोपमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥ ४
कर्ण उवाच ।

परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थ पुरंदरः ।
तमप्याशु पराजित्य ततो हन्ताऽस्मि पाण्डवम् ॥ ५
सत्यं ते प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत ।
हन्तास्मि पाण्डुतनयान्पाञ्चालांश्च समागतान् ॥ ६
जयं ते प्रतिदास्यामि वासवस्येव पावकिः ।
प्रियं तव मया कार्यमिति जीवामि पार्थिव ॥ ७
सर्वेषामेव पार्थानां फल्गुनो बलवत्तरः ।
तस्यामोघां विमोक्ष्यामि शक्तिं शक्रविनिर्मितां ॥ ८
तस्मिन्हते महेष्वासे आतरस्तस्य मानद ।
तव वश्या भविष्यन्ति वनं यास्यन्ति वा पुनः ॥ ९
मयि जीवति कौरव्य विपादं मा कृथाः क्वचित् ।
अहं जेष्यामि समरे सहितान्सर्वपाण्डवान् ॥ १०
पाञ्चालान्केकयांश्चैव वृष्णींश्चापि समागतान् ।
बाणौघैः शकलीकृत्य तव दास्यामि मेदिनीम् ॥ ११
सञ्जय उवाच ।

एवं ब्रुवाणं कर्णं तु कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
सयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥ १२

शोभनं शोभनं कर्ण सनाथः कुरुपुङ्गवः ।
त्वया नाथेन राधेयवचसा यदि सिध्यति ॥ १३
बहुशः कथ्यसे कर्ण कौरवस्य समीपतः ।
न तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते फलमेव वा ॥ १४
समागमः पाण्डुसुतैर्दृष्टस्ते बहुशो युधि ।
सर्वत्र निर्जितश्चासि पाण्डवैः सूतनन्दन ॥ १५
ह्रियमाणे तदा कर्ण गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रजे ।
तदाऽयुध्यन्त सैन्यानि त्वमेकोऽग्रेऽपलायिथाः ॥
विराटनगरे चापि समेताः सर्वकौरवाः ।
पार्थेन निर्जिता युद्धे त्वं च कर्ण सहानुजः ॥ १७
एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फल्गुनस्य रणाजिरे ।
कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान्सर्वपाण्डवान् ॥ १८
अब्रुवन्कर्ण युध्यस्व कथ्यसे बहु सूतज ।
अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तद्वै सत्पुरुषव्रतम् ॥ १९
गर्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्र इवाजलः ।
निष्फलो दृश्यसे कर्ण तच्च राजा न बुध्यते ॥ २०
तावद्गर्जस्व राधेय यावत्पार्थ न पश्यसि ।
आरात्पार्थ हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं गर्जितं पुनः ॥ २१
त्वमनासाद्य तान्बाणान्फलगुनस्य विगर्जसि ।
पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं तव ॥ २२
बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः ।
धनुषा फल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः ।
तोषितो येन रुद्रोऽपि कः पार्थ प्रतिघातयेत् ॥ २३
एवं संरुषितस्तेन तदा शारद्वतेन ह ।
कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २४
शूरा गर्जन्ति सततं प्रावृषीव बलाहकाः ।
फलं चाशु प्रयच्छन्ति बीजमुत्तमनूपरे ॥ २५

दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रणमूर्धनि ।
 तत्तद्विकथ्यमानानां भारं चोद्वहतां मृधे ॥ २६
 यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ।
 दैवमस्य ध्रुवं तत्र साहाय्यायोपपद्यते ॥ २७
 व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुद्वहन् ।
 हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सकृष्णान्सहसात्वतान् ।
 गर्जामि यद्यहं विप्र तव किं तत्र नश्यति ॥ २८
 वृथा शूरा न गर्जन्ति सजला इव तोयदाः ।
 सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्जन्ति पण्डिताः ॥
 सोऽहमद्य रणे यत्तौ सहितौ कृष्णपाण्डवौ ।
 उत्सहामि रणे जेतुं ततो गर्जामि गौतम ॥ ३०
 पश्य त्वं गर्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगान् ।
 हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान्ससात्वतान् ।
 दुर्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतकण्टकाम् ॥ ३१
 कृप उवाच ।
 मनोरथप्रलापा मे न ग्राह्यास्तव सूतज ॥ ३२
 सदा क्षिपसि वै कृष्णौ धर्मराजं च पाण्डवम् ।
 ध्रुवस्तत्र जयः कर्ण यत्र युद्धविशारदौ ॥ ३३
 देवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगरक्षसाम् ।
 दंशितानामपि रणे अजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ३४
 ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दान्तो गुरुदैवतपूजकः ।
 नित्यं धर्मरतश्चैव कृतास्त्रश्च विशेषतः ॥ ३५
 धृतिमांश्च कृतज्ञश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 भ्रातरश्चास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्रमाः ॥ ३६
 गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञा धर्मनित्या यशस्विनः ।
 संबन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः खनुरक्ताः प्रहारिणः ॥ ३७
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ।
 चन्द्रसेनो रुद्रसेनः कीर्तिधर्मा ध्रुवो धरः ॥ ३८
 वसुचन्द्रो दामचन्द्रः सिंहचन्द्रः सुतेजनः ।
 द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्त्रवित् ॥ ३९
 येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुजः ।
 शतानीकः सूर्यदत्तः श्रुतानीकः श्रुतध्वजः ॥ ४०
 बलानीको जयानीको जयाश्वो रथवाहनः ।
 चन्द्रोदयः समरथो विराटभ्रातरः शुभाः ॥ ४१
 यमौ च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।

येषामर्थाय युध्यन्ते न तेषां विद्यते क्षयः ॥ ४२
 एते चान्ये च बहवो गणाः पाण्डुसुतस्य वै ॥ ४३
 कामं खलु जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
 सयश्चराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपम् ।
 निःशेषमस्त्रवीर्येण कुर्वाते भीमफल्गुनौ ॥ ४४
 युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्दहेद्गोरचक्षुषा ॥ ४५
 अग्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः ।
 कथं तान्संयुगे कर्ण जेतुमुत्सहसे परान् ॥ ४६
 महानपनयस्त्वेष नित्यं हि तव सूतज ।
 यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४७
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन्भरतर्षभ ।
 अब्रवीच्च तदा कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपम् ॥ ४८
 सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्पाण्डवान्प्रति यद्वचः ।
 एते चान्ये च बहवो गुणाः पाण्डुसुतेषु वै ॥ ४९
 अजय्याश्च रणे पार्था देवैरपि सवासवैः ।
 सदैत्ययक्षगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ॥ ५०
 तथापि पार्थाञ्जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया ।
 मम ह्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण वै द्विज ।
 एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे ॥ ५१
 हते तु पाण्डवे कृष्णे भ्रातरश्चास्य सोदराः ।
 अनर्जुना न शक्यन्ति महीं भोक्तुं कथंचन ॥ ५२
 तेषु नष्टेषु सर्वेषु पृथिवीयं ससागरा ।
 अयत्नात्कौरवेन्द्रस्य वशे स्थास्यति गौतम ॥ ५३
 सुनीतैरिह सर्वार्थाः सिध्यन्ते नात्र संशयः ।
 एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गर्जामि गौतम ॥ ५४
 त्वं तु विप्रश्च वृद्धश्च अशक्तश्चापि संयुगे ।
 कृतस्नेहश्च पार्थेषु मोहान्मामवमन्यसे ॥ ५५
 यद्येवं वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ।
 ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते ॥ ५६
 यच्चापि पाण्डवान्विप्र स्तोतुमिच्छसि संयुगे ।
 भीषयन्सर्वसैन्यानि कौरवेयांश्च दुर्मते ॥ ५७
 अत्रापि शृणु मे ब्राह्मणं यथाबहुवतो द्विज ।
 दुर्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः ॥ ५८
 दुःशासनो वृषसेनो मद्वराजस्त्वमेव च ।

सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः ॥ ५९
 तिष्ठेयुर्दंशिता यत्र सर्वे युद्धविशारदाः ।
 जयेदेतान्नरः को नु शक्तुल्यबलोऽप्यरिः ॥ ६०
 शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्तवः ।
 धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ॥ ६१
 एते स्थास्यन्ति संग्रामे पाण्डवानां वधार्थिनः ।
 जयमाकाङ्क्षमाणा हि कौरवेयस्य दंशिताः ॥ ६२
 दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिनामपि ।
 यत्र भीष्मो महाबाहुः शेते शरशताक्षितः ॥ ६३
 विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्लीकोऽथ जयद्रथः ।
 भूरिश्रवा जयश्रैव जलसन्धः सुदक्षिणः ॥ ६४

शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
 एते चान्ये च राजानो देवैरपि सुदुर्जयाः ॥ ६५
 निहताः समरे शूराः पाण्डवैर्वलवत्तराः ।
 किमन्यदैवसंयोगान्मन्यसे पुरुषाधम ॥ ६६
 यांश्च तांस्तौपि सततं दुर्योधनरिपून्निज ।
 तेषामपि हताः शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६७
 क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि कुरूणां पाण्डवैः सह ।
 प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां कथंचन ॥ ६८
 यस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम ।
 यतिष्येऽहं यथाशक्ति योद्धुं तैः सह संयुगे ।
 दुर्योधनहितार्थाय जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकोनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

कृपगर्हणातितीक्ष्णया कर्णवधायाभ्युत्तिष्ठतोऽश्वत्थाम्नः कृपदुर्योधनाभ्यां निवारणम् ॥ १ ॥ अर्जुनेन कर्णपराजयो दुर्योधनेन रणाय द्रौणिचोदना च ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
 खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्भुतम् ॥ १
 ततः परमसंकुद्धः सिंहो मत्तमिव द्विपम् ।
 प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः कर्णं समभ्ययात् ॥ २
 अश्वत्थामोवाच ।
 यदर्जुनगुणांस्तथ्यान्कीर्तयानं नराधम ।
 शूरं द्वेषात्सुदुर्बुद्धे त्वं भर्त्सयसि मातुलम् ॥ ३
 विकत्थमानः शौर्येण सर्वलोकधनुर्धरम् ।
 दर्पोत्सेधगृहीतोऽद्य न कंचिद्गणयन्मृधे ॥ ४
 क ते वीर्यं क चास्त्राणि यं तां निर्जित्य संयुगे ।
 गाण्डीवधन्वा हतवान्प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ॥ ५
 येन साक्षान्महादेवो योधितः समरे पुरा ।
 तमिच्छसि वृथा जेतुं सूताधम मनोरथैः ॥ ६
 यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 जेतुं न शक्ताः सहिताः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥ ७

लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूत संयुगे ।
 किं पुनस्त्वं सुदुर्बुद्धे सहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ ८
 कर्णं पश्य सुदुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नराधम ।
 एष तेऽद्य शिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते ॥ ९
 सञ्जय उवाच ।
 तमुद्यतं तु वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
 न्यवारयन्महातेजाः कृपश्च द्विपदां वरः ॥ १०
 कर्ण उवाच ।
 शूरोऽयं समरश्लाघी दुर्मतिश्च द्विजाधमः ।
 आसादयतु मद्भीर्यं मुञ्चेमं कुरुसत्तम ॥ ११
 अश्वत्थामोवाच ।
 तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।
 दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १२
 दुर्योधन उवाच ।
 अश्वत्थामन्प्रसीदस्व क्षन्तुमर्हसि मानद ।
 कोपः खलु न कर्तव्यः सूतपुत्रं कथंचन ॥ १३
 त्वयि कर्णे कृपे द्रोणे मद्रराजेऽथ सौबले ।
 महत्कार्यं समासक्तं प्रसीद द्विजसत्तम ॥ १४

एते ह्यभिमुखाः सर्वे राधेयेन युयुत्सवः ।
 आयान्ति पाण्डवा ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः ॥ १५
 सञ्जय उवाच ।
 प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महामनाः ।
 प्रससाद महाराज क्रोधवेगसमन्वितः ॥ १६
 ततः कृपोऽप्युवाचेदमाचार्यः सुमहामनाः ।
 सौम्यस्वभावाद्राजेन्द्र क्षिप्रमागतमार्दवः ॥ १७
 कृप उवाच ।
 तवैतत्क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।
 दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १८
 सञ्जय उवाच ।
 ततस्ते पाण्डवा राजन्पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
 आजग्मुः सहिताः कर्णं तर्जयन्तः समन्ततः ॥ १९
 कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।
 कौरवाभ्यैः परिवृतः शक्रो देवगणैरिव ।
 पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ २०
 ततः प्रववृते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः ।
 भीषणं सुमहाराज सिंहनादविराजितम् ॥ २१
 ततस्ते पाण्डवा राजन्पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
 दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः शब्दमथानदन् ॥ २२
 अयं कर्णः कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्ण महारणे ।
 युध्यस्व सहितोऽस्माभिर्दुरात्मनपुरुषाधम ॥ २३
 अन्ये तु दृष्ट्वा राधेयं क्रोधरक्तेक्षणाऽब्रुवन् ।
 हन्यतामयमुत्सिक्तः सूतपुत्रोऽल्पचेतनः ।
 सर्वैः पार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोऽस्ति जीवता ॥ २४
 अत्यन्तवैरी पार्थानां सततं पापपूरुषः ।
 एष मूलमनर्थानां दुर्योधनमते स्थितः ॥ २५
 घ्नतैनमिति जल्पन्तः क्षत्रियाः समुपाद्रवन् ।
 महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः ।
 वधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेयेन चोदिताः ॥ २६
 तांस्तु सर्वास्तथा दृष्ट्वा धावमानान्महारथान् ।
 न विव्यथे सूतपुत्रो न च त्रासमगच्छत ॥ २७
 दृष्ट्वा सागरकल्पं तमुद्धूतं सैन्यसागरम् ।
 पिप्रीषुस्तव पुत्राणां संग्रामेष्वपराजितः ॥ २८

सायकौधेन बलवान्क्षिप्रकारी महाबलः ।
 वारयामास तत्सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ २९
 ततस्तु शरवर्षेण पार्थिवास्तमवारयन् ।
 धनूंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 अयोधयन्त राधेयं शक्रं दैत्यगणा इव ॥ ३०
 शरवर्षं तु तत्कर्णः पार्थिवैः समुदीरितम् ।
 शरवर्षेण महता समन्ताद्वकिरत्प्रभो ॥ ३१
 तद्युद्धमभवत्तेषां कृतप्रतिकृतैषिणाम् ।
 यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य सह दानवैः ॥ ३२
 तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
 यदेनं सर्वतो यत्ता नाप्नुवन्ति परे युधि ॥ ३३
 निवार्य च शरौघास्तान्पार्थिवानां महारथः ।
 युगेष्वीषामुच्छ्रेषु ध्वजेषु च हयेषु च ।
 आत्मनामाङ्कितान्धोरान्त्राधेयः प्राहिणोच्छरान् ॥
 ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्णपीडिताः ।
 बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतादिता इव ॥ ३५
 हयानां बध्यमानानां गजानां रथिनां तथा ।
 तत्रतत्राभ्यवक्षाम सङ्घान्कर्णेन ताडितान् ॥ ३६
 शिरोभिः पतितै राजन्बाहुभिश्च समन्ततः ।
 आस्तीर्णा वसुधा सर्वा शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ३७
 हतैश्च हन्यमानैश्च निष्टनद्भिश्च सर्वशः ।
 बभूवायोधनं रौद्रं वैवस्वतपुरोपमम् ॥ ३८
 ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
 अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३९
 युध्यतेऽसौ रणे कर्णो दंशितः सर्वपार्थिवैः ॥ ४०
 पश्यैतां द्रवतीं सेनां कर्णसायकपीडिताम् ।
 कार्तिकेयेन विध्वस्तामासुरीं पृतनामिव ॥ ४१
 दृष्ट्वैतां निर्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता ।
 अभियात्येष वीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥ ४२
 तद्यथा प्रेक्षमाणानां सूतपुत्रं महारथम् ।
 न हन्यात्पाण्डवः सङ्क्षेपे तथा नीतिर्विधीयतां ॥ ४३
 ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः ।
 प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थं सूतपुत्रपरीप्सया ।
 आयान्तं वीक्ष्य कौन्तेयं शक्रं दैत्यचमूभिव ॥ ४४

वीभत्सुरपि राजेन्द्र पाञ्चालैरभिसंवृतः ।
 प्रत्युद्ययौ तदा कर्णं यथा वृत्रं शतक्रतुः ॥ ४५
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 संरब्धं फल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमम् ।
 कर्णो वैकर्तनः सूत प्रत्यपद्यत्किमुत्तरम् ॥ ४६
 यो ह्यस्पधत्त पार्थेन नित्यमेव महारथः ।
 आशंसते च वीभत्सुं युद्धे जेतुं सुदारुणम् ॥ ४७
 स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यन्तवैरिणम् ।
 कर्णो वैकर्तनः सूत किमुत्तरमपद्यत ॥ ४८
 सञ्जय उवाच ।
 आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजं प्रतिगजो यथा ।
 असंभ्रान्तो रणे कर्णः प्रत्युदीयाद्धनंजयम् ॥ ४९
 तमापतन्तं वेगेन वैकर्तनमजिह्वगैः ।
 छादयामास पार्थोऽथ कर्णस्तु विजयं शरैः ॥ ५०
 स कर्णं शरजालेन छादयामास पाण्डवः ।
 ततः कर्णः सुसंरब्धः शरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ ५१
 तस्य तल्लाघवं पार्थो नामृष्यत महाबलः ॥ ५२
 तस्मै बाणाञ्जिशलाघौतान्प्रसन्नाग्रानजिह्वगान् ।
 प्राहिणोत्सूतपुत्राय त्रिशतं शत्रुतापनः ॥ ५३
 विव्याध चैनं संरब्धो बाणेनैकेन वीर्यवान् ।
 सव्ये भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव ॥ ५४
 तस्य विद्वस्य बाणेन कराच्चापं पपात ह ॥ ५५
 पुनरादाय तच्चापं निमेषार्धान्महाबलः ।
 छादयामास बाणौघैः फल्गुनं कृतहस्तवत् ॥ ५६
 शरवृष्टिं तु तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत ।
 व्यधमच्छरवर्षेण सयन्निव धनंजयः ॥ ५७
 तौ परस्परमासाद्य शरवर्षेण पार्थिव ।
 छादयेतां महेष्वासौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ५८
 तदद्भुतं महद्युद्धं कर्णपाण्डवयोर्मृधे ।
 क्रुद्धयोर्वासिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥ ५९
 ततः पार्थो महेष्वासो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
 मुष्टिदेशे धनुस्तस्य चिच्छेद त्रयः सन्वितः ॥ ६०
 अश्वांश्च चतुरो भल्लैरनयद्यमसादनम् ।
 सारथेश्च शिरः कायादहरच्छत्रुतापनः ॥ ६१

अथैनं छिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम् ।
 विव्याध सायकैः पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥ ६२
 हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवपुत्य नरर्षभः ।
 आरुरोह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः ॥ ६३
 स नुन्नोऽर्जुनबाणौघैराचितः शल्यको यथा ।
 जीवितार्थमभिप्रेप्सुः कृपस्य रथमारुहत् ॥ ६४
 राधेयं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
 धनंजयशरैर्नुन्नाः प्राद्वन्त दिशो दश ॥ ६५
 द्रवतस्तान्समालोक्य राजा दुर्योधनो नृप ।
 निवर्तयामास तदा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६६
 अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः ।
 एष पार्थवधायाहं स्वयं गच्छामि संयुगे ।
 अहं पार्थान्हनिष्यामि सपाञ्चालान्संसोमकान् ॥
 अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ।
 द्रक्ष्यन्ति विक्रमं पार्थाः कालस्येव युगक्षये ॥ ६८
 अद्य मद्बाणजालानि विमुक्तानि सहस्रशः ।
 द्रक्ष्यन्ति समरे योधाः शलभानामिवायतीः ॥ ६९
 अद्य बाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ।
 जीमूतस्येव घर्मान्ते द्रक्ष्यन्ति युधि सैनिकाः ॥ ७०
 जेष्याम्यद्य रणे पार्थ सायकैर्नतपर्वभिः ।
 तिष्ठध्वं समरे शूरा भयं त्यजत फल्गुनात् ॥ ७१
 न हि मदीर्यमासाद्य फल्गुनः प्रसहिष्यति ।
 यथा वेलां समासाद्य सागरो मकरालयः ॥ ७२
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सैन्येन महता वृतः ।
 फल्गुनं प्रतिदुर्धर्षः क्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ ७३
 तं प्रयान्तं महाबाहुं दृष्ट्वा शारद्वतस्तदा ।
 अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ७४
 एष राजा महाबाहुरमर्षी क्रोधमूर्च्छितः ।
 पतङ्गवृत्तिमास्थाय फल्गुनं योद्धुमिच्छति ॥ ७५
 यावन्नः पश्यमानानां प्राणान्पार्थेन संगतः ।
 न जह्यात्पुरुषव्याघ्रस्तावद्धारय कौरवम् ॥ ७६
 यावत्फल्गुनबाणानां गोचरं नाद्य गच्छति ।
 कौरवः पार्थिवो वीरस्तावद्धारय संयुगे ॥ ७७
 यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः ।

न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवार्यताम् ॥ ७८
 अयुक्तमिव पश्यामि तिष्ठत्स्वसासु मानद ।
 स्वयं युद्धाय यद्राजा पार्थ यात्यसहायवान् ॥ ७९
 दुर्लभं जीवितं मन्ये कौरव्यस्य किरीटिना ।
 युध्यमानस्य पार्थेन शार्दूलेनेव हस्तिनः ॥ ८०
 मातुलेनैवमुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृतां वरः ।
 दुर्योधनमिदं वाक्यं त्वरितः समभाषत ॥ ८१
 मयि जीवति गान्धारे न युद्धं गन्तुमर्हसि ।
 मामनादृत्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् ॥ ८२
 न हि ते संभ्रमः कार्यः पार्थस्य विजयं प्रति ।
 अहमावारयिष्यामि पार्थं तिष्ठ सुयोधन ॥ ८३
 दुर्योधन उवाच ।
 आचार्यः पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत्परिरक्षति ।
 त्वमप्युपेक्षां कुरुषे तेषु नित्यं द्विजोत्तम ॥ ८४
 मम वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि ।
 धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ८५
 धिगस्तु मम लुब्धस्य यत्कृते सर्ववान्धवाः ।
 सुखाह्वाः परमं दुःखं प्राप्नुवन्त्यपराजिताः ॥ ८६
 को हि शस्त्रविदां मुख्यो महेश्वरसमो युधि ।
 शत्रुं न क्षपयेच्छक्तो यो न स्याद्रौतमीसुतः ॥ ८७
 अश्वत्थामन्प्रसीदस्व नाशयैतान्ममाहितान् ।

तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवा न दानवाः ॥ ८८
 पाञ्चालान्सोमकांश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् ।
 वयं शेषान्हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥ ८९
 एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।
 मम सैन्येषु संकुद्धा विचरन्ति द्वाग्नवत् ॥ ९०
 तान्वारय महाबाहो केकयांश्च नरोत्तम ।
 पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः किरीटिना ॥ ९१
 अश्वत्थामंस्तरायुक्तो याहि शीघ्रमरिंदम ।
 आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म मारिष ॥ ९२
 त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधं प्रति ।
 करिष्यसि जगत्सर्वमपाञ्चालं किलोद्यतः ॥ ९३
 एवं सिद्धाऽभुवन्वाचो भविष्यति च तत्तथा ।
 तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र पाञ्चालाञ्जहि सानुगान् ॥ ९४
 न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवाः सवासवाः ।
 किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ९५
 न त्वां समर्थाः संग्रामे पाण्डवाः सह सोमकैः ।
 बलाद्योधयितुं वीर सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ९६
 गच्छगच्छ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ।
 इयं हि द्रवते सेना पार्थसायकपीडिता ॥ ९७
 शक्तो ह्यसि महाबाहो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
 निग्रहे पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च मानद ॥ ९८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

द्रौणिष्ठष्टशुभ्रयोर्युद्धम् । द्रौणिपराक्रमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 दुर्योधनेनैवमुक्तो द्रौणिराहवदुर्मदः ।
 चकारारिवधे यत्नमिन्द्रो दैत्यवधे यथा ।
 प्रत्युवाच महाबाहुस्तव पुत्रमिदं वचः ॥ १
 सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि कौरव ।
 प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितुश्च मे ॥ २
 तथैवावां प्रियौ तेषां न तु युद्धे कुरुद्रह ।
 शक्तितस्तात युध्यामस्त्यक्त्वा प्राणानभीतवत् ॥ ३
 अहं कर्णश्च शल्यश्च कृपो हार्दिक्य एव च ।

निमेषात्पाण्डवीं सेनां क्षपयेम नृपोत्तम ॥ ४
 ते चापि कौरवीं सेनां निमेषार्धात्कुरुद्रह ।
 क्षपयेयुर्महाबाहो न स्याम यदि संयुगे ॥ ५
 युध्याम पाण्डवाञ्छक्त्या ते चाप्यस्मान्यथाबलम् ।
 तेजस्तेजः समासाद्य प्रशमं यातु भारत ॥ ६
 अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनीकिनी ।
 जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ७
 आत्मार्यं युध्यमानास्ते समर्थाः पाण्डुनन्दनाः ।
 किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत ॥ ८

त्वं तु लुब्धतमो राजन्निकृतिज्ञश्च कौरव ।
 सर्वाभिशङ्की मानी च ततोऽस्मानभिशङ्कसे ॥ ९
 मन्ये त्वं कुत्सितो राजन्पापात्मा पापपूरुषः ।
 अन्यानपि स नः क्षुद्र शङ्कसे पापभावितः ॥ १०
 अहं तु यत्नमास्थाय त्वदर्थं त्यक्तजीवितः ।
 एष गच्छामि संग्रामं त्वत्कृते कुरुनन्दन ।
 योत्स्येऽहं शत्रुभिः सार्धं जेष्यामि च वरान्वरान् ॥
 पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः केकयैस्तथा ।
 पाण्डवेयैश्च संग्रामे त्वत्प्रियार्थमरिंदम ॥ १२
 अद्य मद्भाणनिर्दग्धाः पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
 सिंहेनेवार्दिता गावो विद्रविष्यन्ति सर्वशः ॥ १३
 अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम पराक्रमम् ।
 अश्वत्थाममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥ १४
 आगमिष्यति निर्वेदं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 दृष्ट्वा विनिहतान्सङ्ख्ये पाञ्चालान्सोमकैः सह ॥ १५
 ये मां युद्धेऽभियोत्स्यन्ति तान्हनिष्यामि भारत ।
 न हि ते वीर मोक्ष्यन्ते मद्भाहन्तरमागताः ॥ १६
 एवमुक्त्वा महाबाहुः पुत्रं दुर्योधनं तव ।
 अभ्यवर्तत युद्धाय त्रासयन्सर्वधन्विनः ।
 चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राणभृतां वरः ॥ १७
 ततोऽब्रवीत्सकैकेयान्पाञ्चालान्गौतमीसुतः ॥ १८
 ग्रहरध्वमितः सर्वे मम गात्रे महारथाः ।
 स्थिरीभूताश्च युध्यध्वं दर्शयन्तोऽस्त्रलाघवम् ॥ १९
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे शस्त्रवृष्टीरपातयन् ।
 द्रौणिं प्रति महाराज जलं जलधरा इव ॥ २०
 तान्हित्य शरान्द्रौणिर्दश वीरानपोथयत् ।
 प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां धृष्टद्युम्नस्य च प्रभो ॥ २१
 ते हन्यमानाः समरे पाञ्चालाः सोमकास्तथा ।
 परित्यज्य रणे द्रौणिं व्यद्रवन्त दिशो दश ॥ २२
 तान्दृष्ट्वा द्रवतः शरान्पाञ्चालान्सहसोमकान् ।
 धृष्टद्युम्नो महाराज द्रौणिमभ्यद्रवद्रणे ॥ २३
 ततः काञ्चनचित्राणां सजलाम्बुदनादिनाम् ।
 वृतः शतेन शराणां रथानामनिवर्तिनाम् ॥ २४

पुत्रः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ।
 द्रौणिमित्यब्रवीद्वाक्यं दृष्ट्वा योधाभिपातितान् ॥ २५
 आचार्यपुत्र भद्रं ते किमन्यैर्निहतैस्तव ।
 समागच्छ मया सार्धं यदि शूरोऽसि संयुगे ।
 अहं त्वां निहनिष्यामि तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ॥ २६
 ततस्तमाचार्यसुतं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
 मर्मभिद्भिः शरैस्तीक्ष्णैर्जघान भरतर्षभ ॥ २७
 ते तु पङ्कीकृता द्रौणिं शरा विविशुराशुगाः ।
 रुक्मपुङ्खाः प्रसन्नाग्राः सर्वकायावदारणाः ।
 मध्वर्थिन इवोदामा भ्रमराः पुष्पितं द्रुमम् ॥ २८
 सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पदाक्रान्त इवोरगः ।
 मानी द्रौणिरसंभ्रान्तो बाणपाणिरभाषत ॥ २९
 धृष्टद्युम्न स्थिरो भूत्वा मुहूर्तं प्रतिपालय ।
 यावत्त्वां निशितैर्बाणैः प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ ३०
 द्रौणिरेवमथाभाष्य पार्षतं परवीरहा ।
 छादयामास बाणौघैः समन्ताल्लघुहस्तवत् ॥ ३१
 स बाध्यमानः समरे द्रौणिना युद्धदुर्मदः ।
 द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जयत्तदा ॥ ३२
 न जानीषे प्रतिज्ञां मे विप्रोत्पत्तिं तथैव च ।
 द्रोणं हत्वा किल मया हन्तव्यस्त्वं सुदुर्मते ॥ ३३
 ततस्त्वाऽहं न हन्म्यद्य द्रोणे जीवति संयुगे ॥ ३४
 इमां तु रजनीं प्राप्तामप्रभातां सुदुर्मते ।
 निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे ।
 नेष्यामि प्रेतलोकाय ह्येतन्मे मनसि स्थितम् ॥ ३५
 यस्ते पार्थेषु विद्वेषो या भक्तिः कौरवेषु च ।
 तां दर्शय स्थिरो भूत्वा न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ३६
 यो हि ब्राह्मण्यमुत्सृज्य क्षत्रधर्मरतो द्विजः ।
 स वध्यः सर्वलोकस्य यथा त्वं पुरुषाधमः ॥ ३७
 इत्युक्तः परुषं वाक्यं पार्षतेन द्विजोत्तमः ।
 क्रोधमाहारयत्तीव्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३८
 निर्दहन्निव चक्षुर्भ्यां पार्षतं सोऽभ्यवैक्षत ।
 छादयामास च शरैर्निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥ ३९
 स ज्वालयमानः समरे द्रौणिना राजसत्तम ।
 सर्वपाञ्चालसेनाभिः संवृतो रथसत्तमः ॥ ४०
 नाकम्पत महाबाहुः स्ववीर्यं समुपाश्रितः ।

सायकांश्चैव विविधानश्चत्थास्त्रि मुमोच ह ॥ ४१
 तौ पुनः संन्यवर्तेतां प्राणद्युतपणे रणे ।
 निपीडयन्तौ बाणौघैः परस्परममर्षिणौ ।
 उत्सृजन्तौ महेष्वासौ शरवृष्टीः समन्ततः ॥ ४२
 द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
 दृष्ट्वा संपूजयामासुः सिद्धचारणवादिकाः ॥ ४३
 शरौघैः पूरयन्तौ तावाकाशं च दिशस्तथा ।
 अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत्कृत्वा शरैस्तमः ॥ ४४
 नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकार्मुकौ ।
 परस्परव्रधे यत्तौ सर्वभूतभयंकरो ॥ ४५
 अयुध्येतां महाबाहू चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
 संपूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सहस्रशः ॥ ४६
 तौ प्रबुद्धौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ।
 उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत ॥ ४७
 सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुः शङ्खांश्च सैनिकाः ।
 वादित्राण्यभ्यवाद्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४८
 तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्धने ।
 मुहूर्तमपि तद्युद्धं समरूपं तदाऽभवत् ॥ ४९
 ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य महात्मनः ।
 ध्वजं धनुस्तथा छत्रमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।

सूतमश्वांश्च चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ ५०
 पाञ्चालांश्चैव तान्सर्वान्बाणैः सन्नतपर्वभिः ।
 व्यद्रावयदमेयात्मा शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५१
 ततस्तु विव्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
 दृष्ट्वा द्रौणेर्महत्कर्म वासवस्येव संयुगे ॥ ५२
 शतेन च शतं हत्वा पाञ्चालानां महारथः ।
 त्रिभिश्च निशितैर्बाणैर्हत्वा त्रीन्वै महारथान् ॥ ५३
 द्रौणिर्दुपदपुत्रस्य फल्गुनस्य च पश्यतः ।
 नाशयामास पाञ्चालान्भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ५४
 ते वध्यमानाः पाञ्चालाः समरे सह सृज्यैः ।
 अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्य विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ ५५
 स जित्वा समरे शत्रून्द्रोणपुत्रो महारथः ।
 ननाद सुमहानादं तपान्ते जलदो यथा ॥ ५६
 स निहत्य बहूञ्छरानश्चत्थामा व्यरोचत ।
 युगान्ते सर्वभूतानि भस्म कृत्वेव पावकः ॥ ५७
 संपूज्यमानो युधि कौरवेयै-
 निर्जित्य सङ्क्षेपेऽरिगणान्सहस्रशः ।
 व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवा-
 न्यथा सुरेन्द्रोऽरिगणान्निहत्य वै ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो युधिष्ठिरश्चैव भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १
 ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजेन संबृतः ।
 अभ्ययात्पाण्डवान्सङ्क्षेपे ततो युद्धमवर्तत ।
 घोररूपं महाराज भीरूणां भयवर्धनम् ॥ २
 अम्बष्ठान्मालवान्वद्गाञ्छिर्वीरैर्गर्तकानपि ।
 ग्राहिणोन्मृत्युलोकाय गणान्कुद्रो वृकोदरः ॥ ३

वादिकाः वन्दिनः ॥ ४३ ॥

अभीषाहाञ्छरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ।
 निकृत्त्य पृथिवीं चक्रे भीमः शोणितकर्दमाम् ॥ ४
 यौधेयानद्रिजान्राजन्मद्रकान्मालवानपि ।
 ग्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी निशितैः शरैः ॥ ५
 प्रगाढमज्जोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ।
 निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशङ्गा इव पर्वताः ॥ ६
 निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च चेष्टमानैरितस्ततः ।
 रराज वसुधाऽऽकीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ ७

एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

क्षिप्तैः कनकचित्रैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्वभौ ।
 द्यौरिवादित्यचन्द्राद्यैर्ग्रहैः कीर्णा युगक्षये ॥ ८
 हत प्रहरताभीता विध्यत व्यवकृन्तत ।
 इत्यासीत्तुमुलः शब्दः शोणाश्वस्य रथं प्रति ॥ ९
 द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वायव्यास्त्रेण संयुगे ।
 व्यधमत्तान्महाबायुर्मैधानिव दुरत्ययः ॥ १०
 ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्भयात् ।
 पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ११
 ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्तताम् ।
 महता रथवंशेन परिगृह्य बलं महत् ॥ १२
 बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं तु वृकोदरः ।
 भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे द्विषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

त्रिषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

सात्यकिना सोमदत्तवधः ॥ १ ॥ द्रोणयुधिष्ठिरयुद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सोमदत्तं तु संप्रेक्ष्य विधुन्वानं महद्बलुः ।
 सात्यकिः प्राह यन्तारं सोमदत्ताय मां वह ॥ १
 न ह्यहत्वा रणे शत्रुं सोमदत्तं महाबलम् ।
 निवर्तिष्ये रणात्सूत सत्यमेतद्वचो मम ॥ २
 ततः संप्रेषयद्यन्ता सैन्धवांस्तान्मनोजवान् ।
 तुरङ्गमाञ्छङ्खवर्णान्सर्वशब्दातिगान्रणे ॥ ३
 तेऽवहन्युयुधानं तु मनोमारुतरंहसः ।
 यथेन्द्रं हरयो राजन्पुरा दैत्यवधोद्यतम् ॥ ४
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे ।
 सोमदत्तो महाबाहुरसंभ्रान्तो न्यवर्तत ॥ ५
 विमुञ्चच्छरवर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
 छादयामास शौनेयं जलदो भास्करं यथा ॥ ६
 असंभ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुङ्गवम् ।
 छादयामास बाणौघैः समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ७
 सोमदत्तस्तुतं पृथ्वा विव्याधोरसि माधवम् ।
 सात्यकिश्चापि तं राजन्नविध्यत्सायकैः शितैः ॥ ८
 तावन्योन्यं शरैः कृत्तौ व्यराजेतां नरर्षभौ ।

सुपुष्पौ पुष्पसमये पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ९
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णिगशस्करौ ।
 परस्परमवेक्षेतां दहन्ताविव लोचनैः ॥ १०
 रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्दनौ ।
 घोररूपौ हितावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ११
 शरसंभिन्नगात्रौ तु सर्वतः शकलीकृतौ ।
 श्वाविधाविव राजेन्द्र दृश्येतां शरविक्षतौ ॥ १२
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिराचितौ तौ व्यराजताम् ।
 खद्योतैरावृतौ राजन्प्रावृषीव वनस्पती ॥ १३
 संप्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तैर्महारथौ ।
 अदृश्येतां रणे क्रुद्धाबुल्काभिरिव कुञ्जरौ ॥ १४
 ततो युधि महाराज सोमदत्तो महारथः ।
 अर्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्बलुः ॥ १५
 अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्षयत् ।
 त्वरमाणस्त्वरकाले पुनश्च दशभिः शरैः ॥ १६
 अथान्यद्बलुरादाय सात्यकिर्वेगवत्तरम् ।
 पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविध्यत ॥ १७
 ततोऽपरेण भलेन ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ।

बाह्मीकस्य रणे राजन्सात्यकिः ग्रहसन्निव ॥ १८
 सोमदत्तस्त्वसंभ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं निपातितम् ।
 शैनेयं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥ १९
 सात्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन क्षुरप्रेण शितेन ह ॥ २०
 अथैनं रुक्मपुङ्गवानां शतेन नतपर्वणाम् ।
 आचिनोद्धुधा राजन्भग्नदंष्ट्रमिव द्विपम् ॥ २१
 अथान्यद्वनुरादाय सोमदत्तो महारथः ।
 सात्यकिं छादयामास शरवृष्ट्या महाबलः ॥ २२
 सोमदत्तं तु संक्रुद्धो रणे विव्याध सात्यकिः ।
 सात्यकिं शरजालेन सोमदत्तोऽप्यपीडयत् ॥ २३
 दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमोऽहन्बाह्लिकात्मजम् ।
 सोमदत्तोऽप्यसंभ्रान्तो भीममार्च्छच्छितैः शरैः ॥ २४
 ततस्तु सात्वतस्यार्थे भीमसेनो नवं दृढम् ।
 मुमोच परिधं घोरं सोमदत्तस्य वक्षसि ॥ २५
 तमापतन्तं वेगेन परिधं घोरदर्शनम् ।
 द्विधा चिच्छेद समरे ग्रहसन्निव कौरवः ॥ २६
 स पपात द्विधा छिन्न आयसः परिधो महान् ।
 महीधरस्येव महच्छिखरं वज्रदारितम् ॥ २७
 ततस्तु सात्यकी राजन्सोमदत्तस्य संयुगे ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन हस्तावापं च पञ्चभिः ॥ २८
 ततश्चतुर्भिश्च शरैस्तूर्णं तांस्तुरगोत्तमान् ।
 समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य भारत ॥ २९
 सारथेश्च शिरः कायाद्भलेन नतपर्वणा ।
 जहार नरशार्दूलः ग्रहसञ्छिन्निपुङ्गवः ॥ ३०
 ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 मुमोच सात्वतो राजन्स्वर्णपुङ्खं शिलाशितम् ॥ ३१
 स विमुक्तो बलवता शैनेयेन शरोत्तमः ।
 घोरस्तस्योरसि विभो निपपाताशु भारत ॥ ३२
 सोऽतिविद्धो महाराज सात्वतेन महारथः ।
 सोमदत्तो महाबाहुर्निपपात ममार च ॥ ३३
 तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथाः ।
 महता शरवर्षेण युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४

छाद्यमानं शरैर्दृष्ट्वा युयुधानं युधिष्ठिरः ।
 पाण्डवाश्च महाराज सह सर्वैः प्रभद्रकैः ।
 महत्या सेनया सार्धं द्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥ ३५
 ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तावकानां महाबलम् ।
 शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३६
 सैन्यानि द्रावयन्तं तु द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् ।
 अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ३७
 ततः सुनिशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध सप्तभिः ।
 युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धः प्रतिविव्याध पञ्चभिः ॥ ३८
 सोऽतिविद्धो महाबाहुः सृकिणी परिसंलिहन् ।
 युधिष्ठिरस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३९
 स छिन्नधन्वा त्वरितस्त्वरकाले नृपोत्तमः ।
 अन्यदादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढम् ॥ ४०
 ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पार्थिवः ।
 साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१
 ततो मुहूर्तं व्यथितः शरपातप्रपीडितः ।
 निषसाद रथोपस्थे द्रोणो भरतसत्तम ॥ ४२
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मुहूर्ताद्विजसत्तमः ।
 क्रोधेन महताऽऽविष्टो वायव्यास्त्रमवासृजत् ॥ ४३
 असंभ्रान्तस्ततः पार्थो वायव्येनैव वीर्यवान् ।
 तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तम्भयामास भारत ॥ ४४
 चिच्छेद च धनुर्दीर्घं ब्राह्मणस्य च पाण्डवः ।
 ततोऽन्यद्वनुरादत्त द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 तदप्यस्य शितैर्भलैश्चिच्छेद कुरुपुङ्गवः ॥ ४५
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ४६
 युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।
 उपारमस्व युद्धे त्वं द्रोणाद्भरतसत्तम ॥ ४७
 यतते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव संयुगे ।
 नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह ॥ ४८
 योऽस्य सृष्टो विनाशाय स एवैनं हनिष्यति ।
 परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः ॥ ४९
 राजा राज्ञा हि योद्धव्यो नाराज्ञा युद्धमिष्यते ।
 तत्र त्वं गच्छ कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः ॥ ५०

यावन्मात्रेण च मया सहायेन धनञ्जयः ।
भीमश्च रथशार्दूलो युध्यते कौरवैः सह ॥ ५१
वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥ ५२
प्रायाद्भुतमभिप्रेतो यत्र भीमो व्यवस्थितः ।
विनिर्गस्तावकान्योधान्व्यादितास्य इवान्तकः ५३

रथघोषेण महता नादयन्वसुधातलम् ।
पर्जन्य इव घर्मान्ते नादयन्वै दिशो दश ।
भीमस्य निघ्नतः शत्रून्पार्थिणि जाग्रह पाण्डवः ॥ ५४
द्रोणोऽपि पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमद्रजनीमुखे ।
'नादयन्स्तलघोषेण तव सैन्यानि मारिष ॥' ५५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

सेनाद्वये दीपोद्योजनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
वर्तमाने यथा युद्धे घोररूपे भयावहे ।
तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ॥ १
नापश्यन्त रणे योधाः परस्परमवस्थिताः ।
अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तद्वद्वधे महत् ॥ २
नरनागाश्चमथनं परमं रोमहर्षणम् ।
द्रोणकर्णकृपा वीरा भीमपार्षतसात्यकाः ।
अन्योन्यं क्षोभयामासुः सैन्यानि नृपसत्तम ॥ ३
वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महारथैः ।
तमसा संवृते चैव समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ ४
ते सर्वतो विद्रवन्तो योधा विध्वस्तचेतनाः ।
अहन्यन्त महाराज धावमानाश्च संयुगे ॥ ५
महारथसहस्राणि जघ्नुरन्योन्यमाहवे ।
अन्धे तमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रिते ॥ ६
ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनागोपाश्च भारत ।
व्यमुह्यन्त रणे तत्र तमसा संवृते सति ॥ ७
धृतराष्ट्र उवाच ।
तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्विहतौजसाम् ।
अन्धे तमसि मयानामासीत्किं वो मनस्तदा ॥ ८
कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः ।
बभूव लोके तमसा तथा सञ्जय संवृते ॥ ९

सञ्जय उवाच ।
ततः सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि वै ।
सेनागोमृनथादिभ्यः पुनर्व्यूहमकल्पयत् ॥ १०
द्रोणः पुरस्ताज्जघने तु शल्य-
स्तथा द्रौणिः कृतवर्मा सौबलश्च ।
स्वयं तु सर्वाणि बलानि राज-
न्राजाऽभ्ययाद्रोपयन्वै निशायाम् ॥ ११
उवाच सर्वाश्च पदातिसङ्घा-
न्दुर्योधनः पार्थिवसान्त्वपूर्वम् ।
उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि
गृहीत हस्तैर्ज्वलितान्प्रदीपान् ॥ १२
ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेन
ततः ग्रहृष्टा जगृहुः प्रदीपान् ॥ १३
देवर्षिगन्धर्वसुरार्षिसङ्घा
विद्याधराश्चाप्सरसां गणाश्च ।
नागाः सयक्षोरगकिन्नराश्च
हृष्टा दिविस्था जगृहुः प्रदीपान् ॥ १४
दिग्देवतेभ्यश्च समापतन्तो-
ऽदृश्यन्त दीपाः ससुगन्धितैलाः ।
विशेषतो नारदपर्वताभ्यां
संबोध्यमानाः कुरुपाण्डवार्थम् ॥ १५

अन्धे आन्ध्यहेतौ ॥ ६ ॥ वो युष्मत्संबन्धिनां मनः किं किं-
विधम् । कातरं घृष्टं वेल्यर्थः ॥ ८ ॥ तत इति । द्रोण इत्यपकृ-
ष्यते । तेषां सैन्यानां व्यूहमिव्याहृत्य योज्यम् ॥ १० ॥

देवर्षीति । भुवि पदातिभिर्दिवेषु गृहीतेषु दिविस्था देवा अपि
दीपान् जगृहुर्युद्धोत्सवप्रेक्षकाः ॥ १४ ॥ चतुःषष्ट्यधिकशतत-
मोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

सा भूय एव ध्वजिनी विभक्ता
 व्यरोचताग्निप्रभया निशायाम् ।
 महाधनैराभरणैश्च दिव्यैः
 शस्त्रैश्च दीप्तैरपि संपतद्भिः ॥ १६
 रथेरथे पञ्च विदीपकास्तु
 प्रदीपकास्तत्र गजे त्रयश्च ।
 प्रत्यश्वमेकश्च महाप्रदीपः
 कृतास्तु तैः पाण्डवैः कौरवेयैः ॥ १७
 क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपा
 व्यादीपयन्तो ध्वजिनीं तवाशु ॥ १८
 सर्वास्तु सेना व्यतिसेव्यमानाः
 पदातिभिः पावकतैलहस्तैः ।
 प्रकाश्यमाना ददृशुर्निशायां
 यथान्तरिक्षे जलदास्तडिद्भिः ॥ १९
 प्रकाशितायां तु ततो ध्वजिन्यां
 द्रोणोऽग्निकल्पः प्रतपन्सपत्नान् ।
 रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा
 मध्यं गतः सूर्य इवांशुमाली ॥ २०
 जाम्बूनदेष्वाभरणेषु चैव
 निष्केषु शुद्धेषु शरासनेषु ।
 पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य
 प्रतिप्रभास्तत्र तदा बभूवुः ॥ २१
 गदाश्च शैक्याः परिधाश्च शुभ्रा
 रथेषु शक्त्यश्च विवर्तमानाः ।
 प्रतिप्रभारश्मिभिराजमीढ
 पुनःपुनः संजनयन्ति दीपान् ॥ २२
 छत्राणि वालव्यजनानि खड्गा
 दीप्ता महोल्काश्च तथैव राजन् ।
 व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला
 व्यायच्छतां तत्र तदा विरेजुः ॥ २३
 शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं
 दीपप्रभाभिश्च तदा बलं तत् ।
 प्रकाशितं चाभरणप्रभाभि-
 र्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव ॥ २४

पीतानि शस्त्राण्यसृग्क्षितानि
 वीरावधूतानि तनुच्छदानि ।
 दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र
 तपात्यये विद्युदिवान्तरिक्षे ॥ २५
 प्रकम्पितानामभिघातवेगै-
 रभिघ्नतां चापततां जवेन ।
 वक्राण्यकाशन्त तदा नराणां
 वाय्वीरितानीव महाम्बुजानि ॥ २६
 महावने दारुमये प्रदीप्ते
 यथा प्रभा भास्करस्यापि नश्येत् ।
 तथा तदाऽऽसीद्ध्वजिनी प्रदीप्ता
 महाभया भारत भीमरूपा ॥ २७
 तत्संप्रदीप्तं बलमस्मदीयं
 निशाम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव ।
 सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घा-
 नचोदयंस्तेऽपि चक्रुः प्रदीपान् ॥ २८
 गजेगजे सप्त कृताः प्रदीपा
 रथेरथे चैव दश प्रदीपाः ।
 द्वावश्वपृष्ठे परिपार्श्वतोऽन्ये
 ध्वजेषु चान्ये जघनेषु चान्ये ॥ २९
 सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोऽन्ये
 पश्चात्पुरस्ताच्च समन्ततश्च ।
 मध्ये तथाऽन्ये ज्वलिताग्निहस्ता
 व्यदीपयन्पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥ ३०
 मध्ये तथाऽन्ये ज्वलिताग्निहस्ताः
 सेनाद्वयेऽपि स नरा विचेरुः ॥ ३१
 सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घा
 विमिश्रिता हस्तिरथाश्चवृन्दैः ।
 व्यदीपयंस्ते ध्वजिनीं प्रदीप्ता-
 स्तथा बलं पाण्डवेयाभिगुप्तम् ॥ ३२
 तेन प्रदीप्तेन तथा प्रदीप्तं
 बलं तवासीद्बलबल्लेन ।
 भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण
 दिवाकरेणाग्निरिवाभिगुप्तः ॥ ३३

तयोः प्रभाः पृथिवीमन्तरिक्षं
 सर्वा व्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः ।
 तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं
 बभूव तेषां तव चैव सैन्यम् ॥ ३४
 तेन प्रकाशेन दिवं गतेन
 संबोधिता देवगणाश्च राजन् ।
 गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घाः
 समागमन्नाप्सरसश्च सर्वाः ॥ ३५
 तद्देवगन्धर्वसमाकुलं च
 यक्षासुरेन्द्राप्सरसां गणैश्च ।
 हतैश्च शरैर्दिवमारुहद्भि-
 रायोधनं दिव्यकल्पं बभूव ॥ ३६

रथाश्वनागाकुलदीपदीप्तं
 संरन्ध्रयोधं हतविद्रुताश्वम् ।
 महद्भलं व्यूढरथाश्वनागं
 सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥ ३७
 तच्छक्तिसङ्घाकुलचण्डवातं
 महारथाश्रं गजवाजिघोषम् ।
 शस्त्रौगवर्षं रुधिराम्बुधारं
 निशि प्रवृत्तं रथदुर्दिनं तत् ॥ ३८
 तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा
 संतापयन्पाण्डवान्विप्रमुत्तमः ।
 गभस्तिभिर्मध्यगतो यथाऽर्को
 वर्षात्यये तद्बभूवरेन्द्र ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रकाशिते तदा लोके रजसा तमसावृते ।
 समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः ॥ १
 ते समेत्य रणे राजञ्छस्त्रप्रासासिधारिणः ।
 परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृतागसः ॥ २
 प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः ।
 रत्नाचितैः स्वर्णदण्डैर्गन्धतैलावसिञ्चितैः ॥ ३
 देवगन्धर्वदीपाद्यैः प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः ।
 विरराज तदा भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव भारत ॥ ४
 उल्काशतैः प्रज्वलितै रणभूमिर्विराजत ।
 दह्यमानेव लोकानामभावे च वसुंधरा ॥ ५
 व्यदीप्यन्त दिशः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समन्ततः ।
 वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवावभुः ॥ ६
 असञ्जन्त ततो वीरा वीरेष्वेव पृथक्पृथक् ।
 नागा नागैः समाजग्मुस्तुरगा हयसादिभिः ।
 रथा रथवरैरेव समाजग्मुर्मुदा युताः ॥ ७
 तस्मिन्नाग्निमुखे घोरे तव पुत्रस्य शासनात् ।

चतुरङ्गस्य सैन्यस्य संपातश्च महानभूत् ॥ ८
 ततोऽर्जुनो महाराज कौरवाणामनीकिनीम् ।
 व्यधमत्त्वरया युक्तः क्षपयन्सर्वपार्थिवान् ॥ ९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्प्रविष्टे संरन्ध्रे मम पुत्रस्य वाहिनीम् ।
 अमृष्यमाणे दुर्धर्षे कथमासीन्मनो हि वः ॥ १०
 किमकुर्वत सैन्यानि प्रविष्टे परपीडने ।
 दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ११
 के चैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुरिन्दमाः ।
 द्रोणं च के व्यरक्षन्त प्रविष्टे श्वेतवाहने ॥ १२
 केऽरक्षन्तक्षिणं चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः ।
 के पृष्ठतश्चाप्यभवन्वीरा वीरान्विनिघ्नतः ।
 के पुरस्तादगच्छन्त निघ्नन्तः शात्रवानरणे ॥ १३
 यत्प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ।
 नृत्यन्निव नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्यवान् ॥ १४
 यो ददाह शरैर्द्रोणः पाञ्चालानां रथत्रजान् ।
 धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् ॥ १५

लोकानामभावे प्रलये इव ॥ ५ ॥ तुरगास्तुरगसादिनः ॥ ७ ॥

द्रोण ० ३६

पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

अव्यग्रानेव हि परान्कथयस्यपराजितान् ।
 हृष्टानुदीर्णान्संग्रामे न तथा सूत मामकान् ॥ १६
 हतांश्चैव विदीर्णांश्च विप्रकीर्णांश्च शंससि ।
 रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् ॥ १७
 सञ्जय उवाच ।
 द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां निशाम् ।
 दुर्योधनो महाराज वक्ष्यान्भ्रातृनुवाच ह ॥ १८
 कर्णं च वृषसेनं च मद्वराजं च कौरव ।
 दुर्धर्षं दीर्घबाहुं च ये च तेषां पदानुगाः ॥ १९
 द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्वे रक्षन्तु पृष्ठतः ।
 हार्दिक्यो दक्षिणं चक्रं शल्यश्चैवोत्तरं तथा ॥ २०
 त्रिगर्तानां च ये शूरा हतशिष्टा महारथाः ।
 तांश्चैव पुरतः सर्वान्पुत्रस्ते समचोदयत् ॥ २१
 दुर्योधन उवाच ।
 आचार्यो हि सुसंयत्तो भृशं यत्ताश्च पाण्डवाः ।
 तं रक्षत सुसंयत्ता निम्नन्तं शात्रवान्रणे ॥ २२
 द्रोणो हि बलवान्युद्धे क्षिप्रहस्तः प्रतापवान् ।
 निर्जयेत्रिदशान्युद्धे किमु पार्थान्ससोमकान् ॥ २३
 ते यूयं सहिताः सर्वे भृशं यत्ता महारथाः ।
 द्रोणं रक्षत पाञ्चालाद्दृष्टुम्लान्महारथात् ॥ २४
 पाण्डवीयेषु सैन्येषु न तं पश्याम कंचन ।
 यो योधयेद्रणे द्रोणं धृष्टद्युम्नादृते पुमान् ॥ २५

तस्मात्सर्वात्मना मन्ये भारद्वाजस्य रक्षणम् ।
 सुगुप्तः पाण्डवान्हन्यात्सृञ्जयांश्च ससोमकान् ॥ २६
 सृञ्जयेष्वथ सर्वेषु निहतेषु चमूमुखे ।
 धृष्टद्युम्नं रणे द्रौणिर्हनिष्यति न संशयः ॥ २७
 तथाऽर्जुनं च राधेयो हनिष्यति महारथः ।
 भीमसेनमहं चापि युद्धे जेष्यामि दीक्षितः ।
 शेषांश्च पाण्डवान्योधाः प्रसभं हीनतेजसः ॥ २८
 सोयं मम जयो व्यक्तो दीर्घकालं भविष्यति ।
 तस्माद्रक्षत संग्रामे द्रोणमेव महारथम् ॥ २९
 इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 व्यादिदेश तथा सैन्यं तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ ३०
 ततः प्रवृत्ते युद्धं रात्रौ भरतसत्तम ।
 उभयोः सेनयोर्धोरं परस्परजिगीषया ॥ ३१
 अर्जुनः कौरवं सैन्यमर्जुनं चापि कौरवाः ।
 नानाशस्त्रसमावायैरन्योन्यं समपीडयन् ॥ ३२
 द्रौणिः पाञ्चालराजं च भारद्वाजश्च सृञ्जयान् ।
 छादयांचकिरे सङ्ख्ये शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३३
 पाण्डुपाञ्चालसैन्यानां कौरवाणां च भारत ।
 आसीन्निष्ठानको घोरो निम्नतामितरेतरम् ॥ ३४
 नैवास्माभिस्तथा पूर्वैर्दृष्टपूर्वं तथाविधम् ।
 युद्धं यादृशमेवासीत्तां रात्रिं सुभयावहम् ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

कृतवर्मणा युधिष्ठिरपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 वर्तमाने तदा रौद्रे रात्रियुद्धे विशांपते ।
 सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १
 अब्रवीत्पाण्डवांश्चैव पाञ्चालांश्चैव सोमकान् ।
 अभिद्रवत संयात द्रोणमेव जिघांसया ॥ २
 राज्ञस्ते वचनाद्राजन्पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
 द्रोणमेवाभ्यवर्तन्त नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ३
 तान्वयं प्रतिगर्जन्तः प्रत्युद्याताः स्म हर्षिताः ।

यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं च संयुगे ॥ ४
 कृतवर्मा तु हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
 द्रोणं प्रति समायान्तं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ५
 शैनेयं शरवर्षाणि विकिरन्तं समन्ततः ।
 अभ्ययात्कौरवो राजन्भूरिः संग्राममूर्धनि ॥ ६
 सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेम्सुं महारथम् ।
 कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास पाण्डवम् ॥ ७
 भीमसेनमथायान्तं व्यादितास्यमिवान्तकम् ।

स्वयं दुर्योधनो राजा प्रतीपं मृत्युमात्रजत् ॥ ८
 नकुलं च युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदम् ।
 शकुनिः सौबलो राजन्वारयामास सत्वरः ॥ ९
 शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिनां वरम् ।
 कृपः शारद्वतो राजन्वारयामास संयुगे ॥ १०
 प्रतिविन्ध्यमथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।
 दुःशासनो महाराज यत्तो यत्तमवारयत् ॥ ११
 भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविशारदम् ।
 अश्वत्थामा महाराज राक्षसं प्रत्यपेधयत् ॥ १२
 द्रुपदं वृषसेनस्तु ससैन्यं सपदानुगम् ।
 वारयामास समरे द्रोणप्रेम्भुं महारथम् ॥ १३
 विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति ।
 मदराजः सुसंकुद्धो वारयामास भारत ॥ १४
 शतानीकमथायान्तं नाकुलिं रभसं रणे ।
 चित्रसेनो रुरोधाशु शरैर्द्रोणपरीप्सया ॥ १५
 अर्जुनं च युधांश्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम् ।
 अलायुधो महाराज राक्षसेन्द्रो न्यवारयत् ॥ १६
 तथा द्रोणं महेष्वासं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
 धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यो हृष्टरूपमवारयत् ॥ १७
 तथाऽन्यान्पाण्डुपुत्राणां समायातान्महारथान् ।
 तावका रथिनो राजन्वारयामासुरोजसा ॥ १८
 गजारोहा गजैस्तूर्णं सन्निपत्य महामृधे ।
 योधयन्तः स दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १९
 निशीथे तुरगा राजन्द्रावयन्तः परस्परम् ।
 समदृश्यन्त वेगेन पक्षवन्तो यथाऽद्रयः ॥ २०
 सादिनः सादिभिः सार्धं प्रासशक्त्यृष्टिपाणयः ।
 समागच्छन्महाराज विनदन्तः पृथक्पृथक् ॥ २१
 नरास्तु बहवस्तत्र समाजग्मुः परस्परम् ।
 गदाभिर्मुसलैश्चैव नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ २२
 कृतवर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 वारयामास संकुद्धो वेलेवोद्धुत्तमर्णवम् ॥ २३
 युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
 पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २४

कृतवर्मा तु संकुद्धो धर्मपुत्रस्य मारिष ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन तं च विव्याध सप्तभिः ॥ २५
 अथान्यद्भनुरादाय धर्मपुत्रो महारथः ।
 हार्दिक्यं दशभिर्बाणैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ २६
 माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष ।
 प्राकम्पत च रोषेण सप्तभिश्चार्दयच्छरैः ॥ २७
 तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
 प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पञ्च राजञ्छिलाशितान्
 ते तस्य कवचं भित्त्वा हेमचित्रं महाधनम् ।
 प्राविशन्धरणीं भित्त्वा बल्मीकमिव पन्नगाः ॥ २९
 अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
 विव्याध पाण्डवं षष्ठ्या सूतं च नवभिः शरैः ॥ ३०
 तस्य शक्तिममेयात्मा पाण्डवो भुजगोपमाम् ।
 चिक्षेप भरतश्रेष्ठ रथे न्यस्य महद्भुजः ॥ ३१
 सा हेमचित्रा महती पाण्डवेयेन प्रेरिता ।
 निभिद्य दक्षिणं बाहुं प्राविशद्भरणीतलम् ॥ ३२
 एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थः पुनर्धनुः ।
 हार्दिक्यं छादयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३३
 ततस्तु समरे शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी ।
 व्यश्वसूतरथं चक्रे निमेषार्धाद्युधिष्ठिरम् ॥ ३४
 ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गं चर्म समाददे ।
 तदस्य निशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥ ३५
 तोमरं तु ततो गृह्य स्वर्णदण्डं दुरासदम् ।
 प्रैषयत्समरे तूर्णं हार्दिक्यस्य युधिष्ठिरः ॥ ३६
 तमापतन्तं सहसा धर्मराजभुजच्युतम् ।
 द्विधा चिच्छेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्यन्निव ॥ ३७
 ततः शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् ।
 कवचं चास्य संकुद्धः शरैस्तीक्ष्णैरदारयत् ॥ ३८
 हार्दिक्यशरसंछन्नं कवचं तन्महाधनम् ।
 व्यशीर्यत रणे राजंस्ताराजालमिवाम्बरात् ॥ ३९
 स च्छिन्नधन्वा विरथः शीर्णवर्मा शरादितः ।
 अपायासीद्रणात्तूर्णं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४०

कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् । पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महात्मनः ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

ससषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

सात्यकिना भूरिनाज्ञो राज्ञो वधः ॥ १ ॥ द्रौणिना घटोत्कचपराजयः ॥ २ ॥ भीमेन दुर्योधनपराभवः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

भूरिस्तु समरे राजञ्छैनेयं रथिनां वरम् ।
 आपतन्तमपासेधत्प्रयाणादिव कुञ्जरम् ॥ १
 अथैनं सात्यकिः क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
 विव्याध हृदये तस्य प्रास्ववत्तस्य शोणितम् ॥ २
 तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदम् ।
 दशभिर्निशितैस्तीक्ष्णैरविध्यत भुजान्तरे ॥ ३
 तावन्योन्यं महाराज ततश्चाते शरैर्भृशम् ।
 क्रोधसंरक्तनयनौ क्रोधाद्विष्कार्य कार्मुके ॥ ४
 तयोरासीन्महाराज शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा ।
 क्रुद्धयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः ॥ ५
 तावन्योन्यं शरै राजन्संछाद्य समवास्थितौ ।
 मुहूर्तं चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् ॥ ६
 ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव ।
 धनुश्चिच्छेद समरे कौरव्यस्य महात्मनः ॥ ७
 अथैनं छिन्नधन्वानं नवभिर्निशितैः शरैः ।
 विव्याध हृदये तूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८
 सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
 धनुरन्यत्समादाय सात्ततं प्रत्यविध्यत ॥ ९
 स विद्धा सात्ततं बाणैस्त्रिभिरेव विशांपते ।
 धनुश्चिच्छेद भल्लेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव ॥ १०
 छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
 प्रजहार महावेगां शक्तिं तस्य महोरसि ॥ ११
 स तु शक्त्या विभिन्नाज्ञो निपपात रथोत्तमात् ।
 लोहिताङ्ग इवाकाशादीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ १२
 तं तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्थामा महारथः ।

अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति संयुगे ॥ १३
 तिष्ठतिष्ठेति चाभाष्य शैनेयं स नराधिप ।
 अभ्यवर्षच्छरौघेण मेरुं वृष्ट्वा यथाम्बुदः ॥ १४
 तमापतन्तं संरब्धं शैनेयस्य रथं प्रति ।
 घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः ॥ १५
 तिष्ठतिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि ।
 एष त्वां निहनिष्यामि महिषं मृगराडिव ॥ १६
 युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ।
 इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा ।
 द्रौणिमभ्यद्रवत्कुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी ॥ १७
 रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
 रथिनामृषमं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ॥ १८
 शरवृष्टिं तु तां प्राप्तां शरैराशीविषोपमैः ।
 शातयामास समरे तरसा द्रौणिरुत्सयन् ॥ १९
 ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ।
 समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरिंदमम् ॥ २०
 स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्धनि ।
 व्यकाशत महाराज श्वाविच्छललतो यथा ॥ २१
 ततः क्रोधसमाविष्टो भैमसेनिः प्रतापवान् ।
 शरैरवचकर्तोऽग्रेद्रौणिं वज्राशनिप्रभैः ॥ २२
 क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ।
 वराहकर्णैर्नालीकैर्विकर्णैश्चाभ्यवीवृषत् ॥ २३
 तां शस्त्रवृष्टिमतुलां वज्राशनिसमस्वनाम् ।
 पतन्तीमुपरि क्रुद्धो द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः ॥ २४
 सुदुःसहां शरैर्वोरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमत्रितैः ।
 व्यधमत्सुमहातेजा महाभ्राणीव मारुतः ॥ २५

प्रयाणाद्यानस्थानात् । प्रवणादिति पाठे प्रवणं प्रकृष्टं वनं
 जलम् ॥ १ ॥ तस्य सात्यकेः । तस्य तस्माद्दृश्यात् ॥ २ ॥
 लोहिताङ्गः कुजः । यदृच्छया दैवेनेत्यभूतोपमा ॥ १२ ॥

महिषमसुरम् । महिषं षण्मुखो यथा इति घ. ङ. झ. पाठः
 ॥ १६ ॥ श्वाविच्छल्यकः । शललतः शललीभिः ॥ २१ ॥

ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् ।
घोररूपो महाराज योधानां हर्षवर्धनः ॥ २६
ततोऽस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुल्लिङ्गैः समन्ततः ।
बभौ निशामुखे व्योम खद्योतैरिव संवृतम् ॥ २७
स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः ।
प्रियार्थं तव पुत्राणां राक्षसं समवाकिरत् ॥ २८
ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे ।
विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ २९
ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ।
जघानोरसि संकुद्रः कालज्वलनसन्निभैः ॥ ३०
स तैरभ्यायतैर्विद्रो राक्षसेन महाबलः ।
चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव द्रुमः ॥ ३१
स मोहं समरे प्राप्तो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ ३२
ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं जनाधिप ।
हतं स मेनिरे सर्वे द्रोणसूनुं जनाधिपाः ॥ ३३
तं तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमाहवे ।
पाश्चालाः सृज्याश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ ३४
प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा महाबलः ।
धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ॥ ३५
मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम् ।
यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचम् ॥ ३६
स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः ।
विवेश वसुधामुग्रः सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ ३७
सोऽतिविद्रो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
राक्षसेन्द्रः सुबलवान्द्रौणिना रणशालिना ॥ ३८
दृष्ट्वा विमूढं हैडिम्बं सारथिस्तु रणाजिरात् ।
द्रौणेः सकाशात्संभ्रान्तस्त्वपनिन्येत्तरान्वितः ३९
तथा तु समरे विद्धा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ।
ननाद सुमहानादं द्रोणपुत्रो महारथः ॥ ४०
पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत ।
वपुषाऽतिप्रज्ज्वाल मध्याह्न इव भास्करः ॥ ४१
भीमसेनं तु युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति ।
स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ ४२

तं भीमसेनो दशभिः शरैर्विव्याध मारिष ।
दुर्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥ ४३
तौ सायकैरवच्छिन्नावदृश्येतां रणाजिरे ।
मेघजालसमाच्छन्नौ नभसीवेन्दुभास्करो ॥ ४४
अथ दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
पञ्चभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४५
तस्य भीमो धनुश्छित्त्वा ध्वजं च दशभिः शरैः ।
विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ४६
ततो दुर्योधनः क्रुद्धो धनुरन्यन्महत्तरम् ।
गृहीत्वा भरतश्रेष्ठो भीमसेनं शितैः शरैः ।
अपीडयद्रणमुखे पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४७
तान्निहत्य शरान्भीमो दुर्योधनधनुश्च्युतान् ।
कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्षयत् ॥ ४८
दुर्योधनस्तु संकुद्धो भीमसेनस्य मारिष ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा दशभिः प्रत्यविध्यत ॥ ४९
अथान्यद्वनुरादाय भीमसेनो महाबलः ।
विव्याध नृपतिं तूर्णं सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥ ५०
तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ।
द्वितीयं च तृतीयं च चतुर्थं पञ्चमं तथा ॥ ५१
आत्तमात्तं महाराज भीमस्य धनुराच्छिनत् ।
तव पुत्रो महाराज जितकाशी मदोत्कटः ॥ ५२
स तथा भिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनःपुनः ।
शक्तिं चिक्षेप समरे सर्वपारशवीं शुभाम् ॥ ५३
मृत्योरिव स्वसारं हि दीप्तां वह्निशिखामिव ।
सीमन्तमिव कुर्वन्तीं नभसोऽग्निसमप्रभाम् ॥ ५४
अप्राप्तामेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः ।
पश्यतः सर्वलोकस्य भीमस्य च महात्मनः ॥ ५५
ततो भीमो महाराज गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ।
चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्योधनरथं प्रति ॥ ५६
ततः सा सहसा बाह्यास्तव पुत्रस्य संयुगे ।
सारथिं च गदा गुर्वीं ममर्दास्य रथं पुनः ॥ ५७
पुत्रस्तु तव राजेन्द्र भीमाद्भीतः प्रणश्य च ।
आरुरोह रथं चान्यं नन्दकस्य महात्मनः ॥ ५८

ततो भीमो हतं मत्वा तव पुत्रं महारथम् ।
 सिंहनादं महचक्रे तर्जयन्निशि कौरवान् ॥ ५९
 तावकाः सैनिकाश्चापि मेनिरे निहतं नृपम् ।
 ततोऽतिचुक्रुशुः सर्वे ते हाहेति समन्ततः ॥ ६०
 तेषां तु निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनाम् ।
 भीमसेनस्य नादं च श्रुत्वा राजन्महात्मनः ॥ ६१

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा सुयोधनम् ।
 अभ्यवर्तत वेगेन यत्र पार्थो वृकोदरः ॥ ६२
 पाञ्चलाः केकया मात्स्याः सृञ्जयाश्च विशांपते ।
 सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेव युयुत्सया ॥ ६३
 तत्रासीत्सुमहद्युद्धं द्रोणस्याथ परैः सह ।
 धीरे तमसि मयानां निम्नतामितरेतरम् ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

कर्णेन सहदेवस्य पराजयपूर्वकमचहेलनम् ॥ १ ॥ शल्येन विराटपराजयः ॥ २ ॥ अर्जुनेनालायुधपराजयः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेम्भुं विशांपते ।
 कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥ १
 सहदेवस्तु राधेयं विद्धा नवभिराशुमैः ।
 पुनर्विव्याध दशभिर्विशिखैर्नतपर्वभिः ॥ २
 तं कर्णः प्रतिविव्याध शतेन नतपर्वणाम् ।
 सज्यं चास्य धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ॥ ३
 ततोऽन्यद्वनुरादाय माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
 कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
 तस्य कर्णो हयान्हत्वा शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 सारथिं चास्य भङ्गेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम् ॥ ५
 विरथः सहदेवस्तु खड्गं चर्म समाददे ।
 तदप्यस्य शरैः कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ६
 अथ गुर्वी महाधोरां हेमचित्रां महागदाम् ।
 प्रेषयामास संकुद्धो वैकर्तनरथं प्रति ॥ ७
 तामापतन्तीं सहसा सहदेवप्रचोदिताम् ।
 व्यष्टम्भयच्छरैः कर्णो भूमौ चैनामपातयत् ॥ ८
 गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्त्वरान्वितः ।
 शक्तिं चिक्षेप कर्णाय तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९
 ससंभ्रमं ततस्तूर्णमवप्लुत्य रथोत्तमात् ।
 सहदेवो महाराज दृष्ट्वा कर्णं व्यवस्थितम् ॥ १०
 रथचक्रं प्रगृह्णजौ मुमोचाधिरथं प्रति ।
 तदापतद्वै सहसा कालचक्रमिवोद्यतम् ।
 शरैरनेकसाहसैराच्छिनत्सूतनन्दनः ॥ ११

तस्मिंस्तु निहते चक्रे सूतजेन महात्मना ।
 ईषादण्डकयोक्त्रांश्च युगानि विविधानि च ॥ १२
 हस्त्यङ्गानि तथाश्वांश्च मृतांश्च पुरुषान्वहून् ।
 चिक्षेप कर्णमुद्दिश्य कर्णस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ १३
 स निरायुधमात्मानं ज्ञात्वा माद्रवतीमुतः ।
 वार्यमाणस्तु विशिखैः सहदेवो रणं जहौ ॥ १४
 तमभिद्रुत्य राधेयो मुहूर्ताद्भरतर्षभ ।
 अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सहदेवं विशांपते ॥ १५
 मा युध्यस्व रणेऽधीर विशिष्टै रथिभिः सह ।
 सदृशैर्युध्य माद्रेय वचो मे मा विशङ्किथाः ॥ १६
 अथैनं धनुषोप्रेण तुदन्भूयोऽब्रवीद्वचः ॥ १७
 एषोऽर्जुनो रणे तूर्णं युध्यते कुरुभिः सह ।
 तत्र गच्छस्व माद्रेय गृहं वा यदि मन्यसे ॥ १८
 एवमुक्त्वा तु तं कर्णो रथेन रथिनां वरः ।
 प्रायात्पाञ्चालपाण्डूनां सैन्यानि प्रदहन्निव ॥ १९
 वधं प्राप्तं तु माद्रेयं नावधीत्समरेऽरिहा ।
 कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन्सत्यसन्धो महायशः ॥
 सहदेवस्ततो राजन्विमनाः शरपीडितः ।
 कर्णवाक्शरतप्तश्च जीवितान्निरविद्यत ॥ २१
 आरुरोह रथं चापि पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
 जनमेजयस्य समरे त्वरायुक्तो महारथः ॥ २२
 विराटं सहसेनं तु द्रोणार्थं द्रुतमागतम् ।
 मद्राजः शरौघेण छादयामास धन्विनम् ॥ २३
 तयोः समभवद्युद्धं समरे दृढधन्विनोः ।

यादृशं ह्यभवद्राजञ्जम्भवासवयोः पुरा ॥ २४
 मद्राजो महाराज विराटं वाहिनीपतिम् ।
 आजग्ने त्वरितस्तूर्णं शतेन नतपर्वणाम् ॥ २५
 प्रतिविष्याथ तं राजन्नवभिर्निशितैः शरैः ।
 पुनश्चैनं त्रिसप्तत्या भूयश्चैव शतेन तु ॥ २६
 तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः ।
 सूर्तं ध्वजं च समरे शराभ्यां संन्यपातयत् ॥ २७
 हताश्चातु रथाचूर्णमवपुत्य महारथः ।
 तस्यौ विष्कारयंश्चापं विमुञ्चंश्च शिताञ्छरान् ॥ २८
 शतानीकस्ततो दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनम् ।
 रथेनाभ्यपतचूर्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ २९
 शतानीकमथायान्तं मद्राजो महामृधे ।
 विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वा ततो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३०
 तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो रथसत्तमः ।
 आरुरोह रथं तूर्णं तमेव ध्वजमालिनम् ॥ ३१
 ततो विष्कार्य नयने क्रोधाद्विगुणविक्रमः ।
 मद्राजरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ३२
 ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शरेणानतपर्वणा ।
 आजघानोरसि दृढं विराटं वाहिनीपतिम् ॥ ३३
 सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
 कश्मलं चाविशत्तीव्रं विराटो भरतर्षभ ।
 सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतम् ॥ ३४
 ततः सा महती सेना प्राद्रवन्निशि भारत ।
 बध्यमाना शरशतैः शल्येनाहवशोभिना ॥ ३५
 तां दृष्ट्वा विद्वतां सेनां वामुदेवधनंजयौ ।
 प्रयातौ तत्र राजेन्द्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः ॥ ३६
 तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन्नाक्षसेन्द्रो ह्यलायुधः ।

अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् ॥ ३७
 तुरंगममुखैर्युक्तं पिशाचैर्घोरदर्शनैः ।
 लोहितार्द्रपताकं तं रक्तमाल्यविभूषितम् ।
 कार्णायसमयं घोरमृक्षचर्मसमावृतम् ॥ ३८
 रौद्रेण चित्रपक्षेण विवृताक्षेण कूजता ।
 ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन गृध्रराजेन राजता ।
 स बभौ राक्षसो राजन्भिन्नाञ्जनचयोपमः ॥ ३९
 स्रोधार्जुनमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्विराट् ।
 किरन्वाणगणान् राजञ्शतशोऽर्जुनमूर्धनि ॥ ४०
 अतितीव्रं महाद्युद्धं नरराक्षसयोस्तदा ।
 द्रष्टृणां प्रीतिजननं सर्वेषां तत्र भारत ।
 गृध्रकाकबलोलूककङ्कगोमायुहर्षणम् ॥ ४१
 तमर्जुनः शतेनैव पत्रिणां समताडयत् ।
 नवभिश्च शितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद भारत ॥ ४२
 सारथिं च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकम् ।
 धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४३
 पुनः सज्यं कृतं चापं तदप्यस्य द्विधाऽच्छिनत् ।
 विरथस्योद्यतं खड्गं शरेणास्य द्विधाऽकरोत् ॥ ४४
 अथैनं निशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ।
 पार्थोऽविध्यद्राक्षसेन्द्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् ॥ ४५
 तं विजित्यार्जुनस्तूर्णं द्रोणान्तिकमुपाययौ ।
 किरञ्शरगणान् राजन्नरवारणवाजिषु ॥ ४६
 बध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
 सैनिका न्यपतन्नुर्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ४७
 तेषु तूत्साद्यमानेषु फल्गुनेन महात्मना ।
 संप्राद्रवद्भलं सर्वं पुत्राणां ते विशांपते ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 शतानीकं शरैस्तूर्णं निर्दहन्तं चमूं तव ।
 चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥ १

नाकुलिश्चित्रसेनं तु विद्ध्वा पञ्चमिराशुगैः ।
 स तु तं प्रतिविष्याथ दशभिर्निशितैः शरैः ॥ २
 चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि ।

- नवभिर्निशितैर्वाणैराजधान स्तनान्तरे ॥ ३
 नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म सन्नतपर्वभिः ।
 गात्रात्संच्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
 सोपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप ।
 उत्सृज्य काले राजेन्द्र निर्मोकमिव पन्नगः ॥ ५
 ततोऽस्य निशितैर्वाणैर्ध्वजं चिच्छेद नाकुलिः ।
 धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥ ६
 स छिन्नधन्वा समरे विवर्मा च महारथः ।
 धनुरन्यन्महाराज जग्राहारिविदारणम् ॥ ७
 ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नवभिः शरैः ।
 विव्याध समरे क्रुद्धो भरतानां महारथः ॥ ८
 शतानीकोऽथ संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य मारिष ।
 जघान चतुरो बाहान्सारथिं च नरोत्तमः ॥ ९
 अवपुत्य रथात्तस्माच्चित्रसेनो महारथः ।
 नाकुलिं पश्चविंशत्या शराणामार्दयद्वली ॥ १०
 तस्य तत्कुर्वतः कर्म नकुलस्य सुतो रणे ।
 अर्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं रत्नविभूषितम् ॥ ११
 स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 आरुरोह रथं तूर्णं हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥ १२
 द्रुपदं तु सहानीकं द्रोणप्रेम्णुं महारथम् ।
 वृषसेनोऽभ्ययात्तूर्णं किरञ्जशरशतैस्तदा ॥ १३
 यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम् ।
 पथ्या शराणां विव्याध बाहोरुरसि चानघ ॥ १४
 वृषसेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम् ।
 बहुभिः सायकैस्तीक्ष्णैराजधान स्तनान्तरे ॥ १५
 तावुभौ शरनुन्नाङ्गौ शरकण्टकितौ रणे ।
 व्यभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ शल्लैरिव ॥ १६
 रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
 रुधिरौषपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ १७
 तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षाविवाद्भुतौ ।
 किंशुकाविव चोत्फुल्लौ व्यकाशेतां रणाजिरे ॥ १८
 वृषसेनस्ततो राजन्द्रुपदं नवभिः शरैः ।
 विद्धा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १९
 ततः शरसहस्राणि विमुञ्चन्विवभौ तदा ।
 कर्णपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाम्बुदः ॥ २०
 [द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो वृषसेनस्य कार्मुकम् ।
 द्विधा चिच्छेद भलेन पीतेन निशितेन च ॥ २१
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय रुक्मवद्धं नवं दृढम् ।
 तूणादाकृष्य विमलं भलं पीतं शितं दृढम् ॥ २२
 कार्मुके योजयित्वा तं द्रुपदं सन्निरीक्ष्य च ।
 आकर्णपूर्णं मुमुचे त्रासयन्सर्वसोमकान् ॥ २३
 हृदयं तस्य भित्त्वा च जगाम वसुधातलम् ।
 कश्मलं प्राविशद्राजा वृषसेनशराहतः ॥ २४
 सारथिस्तमपोवाह स्सरन्सारथिचेष्टितम् ।
 तस्मिन्प्रभग्रे राजेन्द्र पाञ्चालानां महारथे ॥ २५
 ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
 संप्राद्रवद्रणाद्राजन्निशीथे भैरवे सति ॥ २६
 प्रदीपैरपरित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैः समन्ततः ।
 व्यराजद्वसुधा तत्र वीताभ्रा घौरिव ग्रहैः ॥ २७
 तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुंधरा ।
 प्रावृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २८
 ततः कर्णमुतात्रस्ताः सोमका विप्रदुद्रुवुः ।
 यथेन्द्रभयवित्रस्ता दानवास्तारकामये ॥ २९
 तेनार्द्यमानाः समरे द्रवमाणाश्च सोमकाः ।
 व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरवभासिताः ॥ ३०
 तांस्तु निर्जित्य समरे कर्णपुत्रो व्यरोचत ।
 मध्यंदिनमनुप्राप्तो धर्माशुरिव भारत ॥ ३१
 तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।
 एक एव ज्वलंस्तस्यौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥ ३२
 स विजित्य रणे शूरान्सोमकानां महारथान् ।
 जगाम त्वरितस्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३३
 प्रतिविन्ध्यमथ क्रुद्धं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
 दुःशासनस्तव सुतः प्रत्यगच्छन्महारथः ॥ ३४
 तयोः समागमो राजंश्चित्ररूपो बभूव ह ।
 व्यपेतजलदे व्योम्नि बुधभास्करयोरिव ॥ ३५
 प्रतिविन्ध्यं तु समरे कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
 'अपूजयन्महाराज तव सैन्ये महारथाः ।'

दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३६
 सोऽतिविद्धो बलवता तव पुत्रेण धन्विना ।
 विरराज महाबाहुः सशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ३७
 दुःशासनं तु समरे प्रतिविन्ध्यो महारथः ।
 नवभिः सायकैर्विद्धा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३८
 तत्र भारत पुत्रस्ते कृतवान्कर्म दुष्करम् ।
 प्रतिविन्ध्यहयानुग्रैः पातयामास सायकैः ॥ ३९
 सारथिं चास्य भलेन ध्वजं च समपातयत् ।
 रथं च तिलशो राजन्व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥ ४०
 पताकाश्च सतूणीरा रश्मीन्योक्त्राणि च प्रभो ।
 चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१
 विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणिरवस्थितः ।

अयोधयत्तव सुतं किरञ्जरशतान्वहून् ॥ ४२
 क्षुरग्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद तनयस्तव ।
 अथैनं दशभिर्बाणैश्छिन्नधन्वानमार्दयत् ॥ ४३
 तं दृष्ट्वा विरथं तत्र भ्रातरोऽस्य महारथाः ।
 अन्ववर्तन्त संग्रामे महत्या सेनया सह ॥ ४४
 आप्लुतः स ततो यानं सुतसोमस्य भास्वरम् ।
 धनुर्गृह्य महाराज विव्याध तनयं तव ॥ ४५
 ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य सुतं तव ।
 अभ्यवर्तन्त वेगेन महत्या सेनया वृताः ॥ ४६
 ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च भारत ।
 निशीथे दारुणे काले यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

नकुलकृपाभ्यां शकुनिशिखण्डिपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 नकुलं रभसं युद्धे निघ्नन्तं वाहिनीं तव ।
 अभ्ययात्सौबलः क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १
 कृतवैरौ तु तौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
 यथैव नकुलो राजञ्जरवर्षाण्यमुञ्चत ।
 तथैव सौबलश्चापि शिक्षां संदर्शयन्युधि ॥ ३
 तावुभौ समरे शरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
 व्यराजेतां महाराज श्वाविधौ शल्लैरिव ॥ ४
 रुक्मपुङ्खैरजिह्वाग्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
 रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ ५
 तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षाविव द्रुमौ ।
 किंशुकाविव चोत्फुल्लौ प्रकाशेते रणाजिरे ॥ ६
 तावुभौ समरे शरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
 व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शाल्मली ॥ ७
 सुजिह्वं प्रेक्षमाणौ च राजन्विवृतलोचनौ ।

कोधसंरक्तनयनौ निर्दहन्तौ परस्परम् ॥ ८
 श्यालस्तु तव संक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव ।
 कर्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ॥ ९
 नकुलस्तु भृशं विद्धः श्यालेन तव धन्विना ।
 निषसाद रथोपस्थे कश्मलं चाविशन्महतम् ॥ १०
 अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं तथाऽऽगतम् ।
 ननाद शकुनी राजंस्तपान्ते जलदो यथा ॥ ११
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः ।
 अभ्ययात्सौबलं भूयो व्यात्तानन इवान्तकः ॥ १२
 संक्रुद्धः शर्कानि पृथ्वा विव्याध भरतर्षभ ।
 पुनश्चैनं शतैव नाराचानां स्तनान्तरे ॥ १३
 अथास्य सशरं चापं मुष्टिदेशेऽञ्चिनत्तदा ।
 ध्वजं च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भूमावपातयत् ॥ १४
 विशिखेन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ।
 ऊरू निर्भिद्य चैकेन नकुलः पाण्डुनन्दनः ।
 श्येनं सपक्षं व्याधेन पातयामास तं तदा ॥ १५

ऊरू इति । मण्डलं चरतः शकुनेर्द्रावूरू एकेनैव बाणेन
 विभेद यथा खे श्येनं पक्षाभ्यां सहितं वामदक्षिणगामिनं
 द्रोण० ३७

पातयेदेवमिति छुप्तोपमा । व्याधेन बाणेन । विव्यत्यनेनेति
 व्याधो बाणः ॥ १५ ॥

सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ।
 ध्वजयष्टिं परिक्षिप्य कामुकः कामिनीं यथा ॥ १६
 तं विसंज्ञं निपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ ।
 अपोवाह रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥ १७
 ततः संचुक्रुशुः पार्था ये च तेषां पदानुगाः ॥ १८
 निर्जित्य च रणे शत्रुं नकुलः शत्रुतापनः ।
 अब्रवीत्सारथिं क्रुद्धो द्रोणानीकाय मां बह ॥ १९
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य सारथिः ।
 प्रायात्तेन तदा राजन्यत्र द्रोणो व्यवस्थितः ॥ २०
 शिखण्डिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं विशांपते ।
 क्रुपः शारद्वतो यत्तः प्रत्यगच्छत्स वेगितः ॥ २१
 गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणानीकमरिंदमम् ।
 विव्याध नवभिर्भलैः शिखण्डी प्रहसन्निव ॥ २२
 तमाचार्यो महाराज विद्धा पञ्चभिराशुगैः ॥
 पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥ २३
 महद्युद्धं तयोरासीद्भोरूपं भयानकम् ॥
 यथा देवासुरे युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥ २४
 शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ ।
 मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्मदौ ।
 प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्भोरतरं पुनः ॥ २५
 रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनाम् ।
 कालरात्रिनिभा ह्यासीद्भोररूपा भयानका ॥ २६
 शिखण्डी तु महाराज गौतमस्य महद्वनुः ।
 अर्धचन्द्रेण चिच्छेद सज्यं सविशिखं तदा ॥ २७
 तस्य क्रुद्धः क्रुपो राजञ्शक्तिं चिक्षेप दारुणाम् ।
 स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां कर्मारपरिमार्जिताम् ॥ २८
 तामापतन्तीं चिच्छेद शिखण्डी बहुभिः शरैः ।
 सापतन्मेदिनीं कृत्वा भासयन्ती महाप्रभा ॥ २९
 अथान्यद्भनुरादाय गौतमो रथिनां वरः ।
 प्राञ्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराज शिखण्डिनम् ॥ ३०
 स च्छाद्यमानः समरे गौतमेन यशस्विना ।
 न्यषीदत रथोपस्थे शिखण्डी रथिनां वरः ॥ ३१
 सीदन्तं चैनमालोक्य क्रुपः शारद्वतो युधि ।

आजग्ने बहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निव भारत ॥ ३२
 विमुखं तु रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ।
 पाञ्चालाः सोमकाश्चैव परिववुः समन्ततः ॥ ३३
 तथैव तव पुत्राश्च परिववुर्द्विजोत्तमम् ।
 महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ ३४
 रथानां च रणे राजन्नन्योन्यमभिधावताम् ।
 बभूव तुमुलः शब्दो मेघानां गर्जतामिव ॥ ३५
 द्रवतां सादिनां चैव गजानां च विशांपते ।
 अन्योन्यमभितो राजन्क्रूरमायोधनं बभौ ॥ ३६
 पत्नीनां द्रवतां चैव पादशब्देन मेदिनी ।
 अकम्पत महाराज भयत्रस्तेव चाङ्गना ॥ ३७
 रथिनो रथमारुह्य प्रद्रुता वेगवत्तरम् ।
 अगृह्णन्बहवो राजञ्शलभान्वायसा इव ॥ ३८
 तथा गजान्प्रभिन्नांश्च संप्रभिन्ना महागजाः ।
 तस्मिन्नेव पदे यत्ता निगृह्णन्ति स भारत ॥ ३९
 सादी सादिनमासाद्य पत्तयश्च पदातिनम् ।
 समासाद्य रणेऽन्योन्यं संरब्धा नातिचक्रमुः ॥ ४०
 धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि ।
 बभूव तत्र सैन्यानां शब्दः सुविपुलो निशि ॥ ४१
 दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु ।
 अदृश्यन्त महाराज महोल्का इव खाद्युताः ॥ ४२
 सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ।
 दिवसप्रतिमा राजन्बभूव रणमूर्धनि ॥ ४३
 आदित्येन यथा व्याप्तं तमो लोके प्रणश्यति ।
 तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तैरितस्ततः ॥ ४४
 दिवं च पृथिवीं चैव दिशश्च प्रदिशस्तथा ।
 रजसा तमसा व्याप्ता द्योतिताः प्रभया पुनः ॥ ४५
 अस्त्राणां कवचानां च मणीनां च महात्मनाम् ।
 अन्तर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्तैरवभासिताः ॥ ४६
 तस्मिन्कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे ।
 न किञ्चिद्विदुरात्मानमयमस्मीति भारत ॥ ४७
 अवधीत्समरे पुत्रं पिता भरतसत्तम ।

परिक्षिप्य क्लेशेन ध्वजयष्टिं श्रित इति शेषः ॥ १६ ॥ प्रद्रुता
 रथिनो वेगवत्तरं रथमारुह्य तत्पतिमगृह्णन् ॥ ३८ ॥

सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

पुत्रश्च पितरं मोहात्सखायं च सखा तथा ।
स्वस्त्रीयं मातुलश्चापि स्वस्त्रीयश्चापि मातुलम् ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

द्रोणधृष्टद्युम्नादीनां संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ १
संदधानो धनुःश्रेष्ठं ज्यां विकर्षन्पुनःपुनः ।
अभ्यद्रवत द्रोणस्य रथं रुक्मविभूषितम् ॥ २
धृष्टद्युम्नमथायान्तं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।
परिवर्तुर्महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३
तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमम् ।
पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोणमाहवे ॥ ४
बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे ।
वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्त्वौ भैरवौ सागराविव ॥ ५
ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः ।
विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं ननाद च ॥ ६
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या विद्ध्वा भारत संयुगे ।
चिच्छेदान्येन भलेन धनुरस्य महाखनम् ॥ ७
धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्रो द्रोणेन भरतर्षभ ।
उत्ससर्ज धनुस्तूर्णं संदश्य दशनच्छदम् ॥ ८
ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
आददेऽन्यद्भनुःश्रेष्ठं द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ॥ ९
विकृष्य च धनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ।
द्रोणस्यान्तकरं घोरं व्यसृजत्सायकं ततः ॥ १०
स विसृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे ।
भासयामास तत्सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥ ११
तं तु दृष्ट्वा शरं घोरं देवगन्धर्वमानवाः ।
स्वस्त्यस्तु समरे राजन्द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः ॥ १२
तं तु सायकमायान्तमाचार्यस्य रथं प्रति ।
कर्णो द्वादशधा राजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १३
स च्छिन्नो बहुधा राजन्सूतपुत्रेण धन्विना ।

निपपात शरस्तूर्णं निर्विषो भुजगो यथा ॥ १४
'छित्त्वा तु समरे बाणं शरैः संनतपर्वभिः ।'
धृष्टद्युम्नं ततः कर्णो विव्याध दशभिः शरैः ॥ १५
पञ्चभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणस्तु सप्तभिः ।
शल्यश्च दशभिर्बाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ १६
दुर्योधनस्तु विंशत्या शकुनिश्चापि पञ्चभिः ।
पाञ्चाल्यं त्वरयाऽविध्यन्सर्व एव महारथाः ॥ १७
स विद्धः सप्तभिर्घोरैर्द्रोणस्यार्थे महाहवे ।
सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविद्ध्यत्रिभिस्त्रिभिः ।
द्रोणं द्रौणिं च कर्णं च विव्याध च तवात्मजम् ॥ १८
ते भिन्ना धन्विना तेन धृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे ।
विव्यधुः पञ्चभिस्तूर्णमेकैको रथिनां वरः ॥ १९
द्रुमसेनस्तु संक्रुद्धो राजन्विव्याध पत्रिणा ।
त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २०
स तु तं प्रतिविव्याध त्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्वगैः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥ २१
भलेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् ।
निचकर्त शिरः कायाद्रुमसेनस्य वीर्यवान् ॥ २२
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ संदष्टौष्ठपुटं रणे ।
महावातसमुद्धूतं पक्वं तालफलं यथा ॥ २३
तान्स विद्ध्वा पुनर्योधान्वीरः सुनिशितैः शरैः ।
राधेयस्याच्छिनद्भलैः कार्मुकं चित्रयोधिनः ॥ २४
न तु तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तथा ।
निकर्तनमिवात्युग्रं लाङ्गूलस्य महाहरिः ॥ २५
सोऽन्यद्भनुः समादाय क्रोधरक्तक्ष्णः श्वसन् ।
अभ्यद्रवच्छरौघैस्तं धृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥ २६

द्रुमसेन इति पाठान्तरम् ॥ २० ॥ हरिः सिंहः ॥ २५ ॥

दृष्ट्वा कर्णं तु संरब्धं ते वीराः षड्वर्षभाः ।
 पाञ्चाल्यपुत्रं त्वरिताः परिववृजिर्धांसया ॥ २७
 षण्णां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् ।
 मृत्योरास्यमनुप्राप्तं धृष्टद्युम्नममस्महि ॥ २८
 एतस्मिन्नेव काले तु दाशार्हो विकिरञ्छरान् ।
 धृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः प्रत्यपद्यत ॥ २९
 तमायान्तं महेष्वासं सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
 राधेयो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वगैः ॥ ३०
 तं सात्यकिर्महाराज विव्याध दशभिः शरैः ।
 पश्यतां सर्ववीराणां मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३१
 स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः ।
 आसीत्समागमो राजन्बलिवासवयोरिव ॥ ३२
 त्रासयन् रथघोषेण क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
 राजीवलोचनं कर्णं सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ ३३
 कम्पयन्निव घोषेण धनुषो वसुधां बली ।
 सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् ॥ ३४
 विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदन्तैः क्षुरैरपि ।
 कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं प्रत्यविध्यत ॥ ३५
 तथैव युध्यमानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो युधि ।
 अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं तद्युद्धमभवत्समम् ॥ ३६
 तावकाश्च महाराज कर्णपुत्रश्च दंशितः ।
 सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ३७
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य तेषां कर्णस्य वा विभो ।
 अविध्यत्सात्यकिः क्रुद्धो वृषसेनं स्तनान्तरे ॥ ३८
 तेन बाणेन निर्विद्धो वृषसेनो विशांपते ।
 न्यपतत्स रथे मूढो धनुरुत्सृज्य वीर्यवान् ॥ ३९
 ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथम् ।
 पुत्रशोकाभिसंतप्तः सात्यकिं प्रत्यपीडयत् ॥ ४०
 पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः ।
 विव्याध बहुभिः कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः ॥ ४१
 स कर्णं दशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं च सप्तभिः ।
 स हस्तावापधनुषी तयोश्चिच्छेद सात्वतः ॥ ४२
 तावन्ये धनुषी सज्जे कृत्वा शत्रुभयंकरे ॥

युयुधानमविध्येतां समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ४३
 वर्तमाने तु संग्रामे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
 अतीव शुश्रुवे राजन्गाण्डीवस्य महास्वनः ॥ ४४
 श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निःस्वनम् ।
 सूतपुत्रोऽब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४५
 एष सर्वां चमूं हत्वा मुख्यांश्चैव नरर्षभान् ।
 पौरवांश्च महेष्वासो विक्षिपनुत्तमं धनुः ॥ ४६
 पार्थो विजयते तत्र गाण्डीवनिनदो महान् ।
 श्रूयते रथघोषश्च वासवस्येव नर्दतः ॥ ४७
 करोति पाण्डवो व्यक्तं कमौपयिकमात्मनः ।
 एषा विदार्यते राजन्बहुधा भारती चमूः ॥ ४८
 विप्रकीर्णान्यनीकानि न हि तिष्ठन्ति कर्हिचित् ।
 वातेनेव समुद्धूतमभ्रजालं विदीर्यते ॥ ४९
 सव्यसाचिनमासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ५०
 द्रवतां योधमुख्यानां गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
 विद्वानां शतशो राजञ्श्रूयते निःस्वनो महान् ॥ ५१
 शृणु दुन्दुभिनिर्घोषमर्जुनस्य रथं प्रति ।
 निशीथे राजशार्दूल स्तनयितोरिवाम्बरे ॥ ५२
 हाहाकाररवांश्चैव सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
 शृणु शब्दान्वहुविधानर्जुनस्य रथं प्रति ॥ ५३
 अयं मध्ये स्थितोऽस्माकं सात्यकिः सात्वतां वरः ।
 इह चेष्टभ्यते लक्ष्यं कृत्स्नाज्जेष्यामहे परान् ॥ ५४
 एष पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन संगतः ।
 सर्वतः संवृतो योधैः शूरैश्च रथसत्तमैः ॥ ५५
 सात्यकिं यदि हन्याम धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
 असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥ ५६
 सौमद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ ।
 प्रयतामो महाराज निहन्तुं वृष्णिपार्षतौ ॥ ५७
 सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणानीकाय भारत ।
 संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुङ्गवैः ॥ ५८
 तत्र गच्छन्तु बहवः प्रवरा रथसत्तमाः ।
 यावत्पार्थो न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतम् ॥ ५९
 ते त्वरध्वं तथा शूराः शराणां मोक्षणे भृशम् ।
 चेत् । अयं वशीक्रियते चेदित्यर्थः ॥ ५४ ॥

षड्वर्षभाः दुर्योधनदुःशासनद्रोणकर्णशल्यशकुनयः ॥ २७ ॥
 औपयिकं युक्तम् ॥ ४८ ॥ इह सात्यकिरूपं लक्ष्यं लभ्यते-

यथा त्विह व्रजत्येष परलोकाय माधवः ।
 तथा कुरु महाराज सुनीत्या सुप्रयुक्तया ॥ ६०
 कर्णस्य मतमास्थाय पुत्रस्ते ग्राह सौबलम् ।
 यथेन्द्रः समरे राजन्प्राह विष्णुं यशस्विनम् ॥ ६१
 वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनाम् ।
 रथैश्च दशसाहस्रैस्तूर्णं याहि धनंजयम् ॥ ६२
 दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दुःप्रधर्षणः ।
 एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तिभिर्वहुभिर्वृताः ॥ ६३
 जहि कृष्णौ महाबाहो धर्मराजं च मातुल ।
 नकुलं सहदेवं च भीमसेनं तथैव च ॥ ६४
 देवानामिव देवेन्द्रे जयाशा त्वयि मे स्थिता ।
 जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥ ६५

एवमुक्तो ययौ पार्थान्पुत्रेण तव सौबलः ।
 महत्या सेनया सार्धं सह पुत्रैश्च ते विभो ॥ ६६
 प्रियार्थं तव पुत्राणां दिधक्षुः पाण्डुनन्दनान् ।
 ततः प्रवृत्ते युद्धं तावकानां परैः सह ॥ ६७
 प्रयाते सौबले राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 बलेन महता युक्तः सूतपुत्रस्तु सात्वतम् ॥ ६८
 अभ्ययात्त्वरितो युद्धे किरञ्जरशतान्बहून् ।
 तथैव पार्थिवाः सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ६९
 भारद्वाजस्ततो गत्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
 महद्युद्धं तदासीत्तु द्रोणस्य निशि भारत ।
 धृष्टद्युम्नेन वीरेण पाञ्चालैश्च सहाद्भुतम् ॥ ७०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥ धृष्टद्युम्नादीनां हर्षास्सिंहनादः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततस्ते प्राद्रवन्सर्वे त्वरिता युद्धदुर्मदाः ।
 अमृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति ॥ १
 ते रथैः कल्पितै राजन्हेमरूप्यविभूषितैः ।
 सादिभिश्च गजैश्चैव परिववुः समन्ततः ॥ २
 अथैनं कोष्ठकीकृत्य सर्वतस्ते महारथाः ।
 सिंहनादांस्ततश्चक्रुस्तर्जयन्ति स सात्यकिम् ॥ ३
 तेऽभ्यवर्षञ्छरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
 त्वरमाणा महावीरा माधवस्य वधैषिणः ॥ ४
 तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा ।
 प्रत्यगृह्णान्महाबाहुः प्रमुञ्चन्विशिखान्बहून् ॥ ५
 तत्र वीरो महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
 निचकर्त शिरांस्युग्रैः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ६
 हस्तिहस्तान्हयग्रीवा बाहूनापि च सायुधान् ।
 क्षुरग्रैः शातयामास तावकानां स माधवः ॥ ७
 पतितैश्चामरैश्चैव श्वेतच्छत्रैश्च भारत ।
 बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिव प्रभो ॥ ८

एतेषां युयुधानेन युध्यतां युधि भारत ।
 बभूव तुमुलः शब्दः प्रेतानां क्रन्दतामिव ॥ ९
 तेन शब्देन महता पूरिताऽभूद्रसुंधरा ।
 रात्रिः समभवच्चैव तीव्ररूपा भयावहा ॥ १०
 दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम् ।
 श्रुत्वा च विपुलं नादं निशीथे रोमहर्षणे ॥ ११
 सुतस्तवाव्रवीद्राजन्सारथिं रथिनां वरः ।
 यत्रैष शब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेति पुनःपुनः ॥ १२
 तेन संचोद्यमानस्तु ततस्तांस्तुरगोत्तमान् ।
 सूतः संचोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ १३
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धो दृढधन्वा जितकृमः ।
 शीघ्रहस्तश्चित्रयोधी युयुधानमुपाद्रवत् ॥ १४
 ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः शोणितभोजनैः ।
 दुर्योधनं द्वादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत ॥ १५
 दुर्योधनस्तेन तथा पूर्वमेवादितः शरैः ।
 शैनेयं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदमर्षितः ॥ १६
 ततः समभवद्युद्धं तुमुलं भरतर्षभ ।

माधवो मधुवंशजः सात्यकिः ॥ ६० ॥ पावकिः स्कन्दः

॥ ६५ ॥ एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

पाञ्चालानां च सर्वेषां भरतानां च दारुणम् ॥ १७
 शैनेयस्तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् ।
 सायकानामशीत्या तु विव्याधोरसि भारत ॥ १८
 ततोऽस्य बाहान्समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
 सारथिं च रथात्तूर्णं पातयामास पत्रिणा ॥ १९
 हताश्वे तु रथेऽतिष्ठन्पुत्रस्तव विशांपते ।
 मुमोच निशितान्बाणाञ्छैनेयस्य रथं प्रति ॥ २०
 शरान्पञ्चशतांस्तस्मै शैनेयः कृतहस्तवत् ।
 चिच्छेद समरे राजन्प्रेषितांस्तनयेन ते ॥ २१
 अथापरेण भलेन मुष्टिदेशे महद्बभूवुः ।
 चिच्छेद तरसा युद्धे तव पुत्रस्य माधव ॥ २२
 विरथो विधनुष्कश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
 आरुरोह रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥ २३
 दुर्योधने परावृत्ते शैनेयस्तव बाहिनीम् ।
 द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये विशांपते ॥ २४
 शकुनिश्चार्जुनं राजन्परिवार्य समन्ततः ।
 रथैरनेकसाहसैर्गजैश्चापि सहस्रशः ।
 तथा हयसहस्रैश्च नानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ २५
 ते महास्त्राणि सर्वाणि विकिरन्तोऽर्जुनं प्रति ।
 अर्जुनं योधयन्ति सः क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ २६
 तान्यर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
 प्रत्यवारयदायस्तः प्रकुर्वन्विपुलं क्षयम् ॥ २७
 ततस्तु समरे शरः शकुनिः सौबलस्तदा ।
 विव्याध निशितैर्बाणैरर्जुनं ग्रहसन्निव ॥ २८
 पुनश्चैव शतेनास्य संरुध्व महारथम् ॥ २९
 तमर्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत ।
 अथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ ३०
 निवार्य तान्बाणगणैर्युधि राजन्धनञ्जयः ।
 जघान तावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३१
 भुजैश्छिन्नैर्महीपाल हस्तिहस्तोपमैर्मृधे ।
 समाकीर्णा मही भाति पञ्चास्यैरिव पन्नगैः ॥ ३२
 शिरोभिः सकिरीटैश्च सुनसैश्चारुकुण्डलैः ।
 संदष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैवोद्धतलोचनैः ॥ ३३
 निष्कचूडामणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियंवदैः ।
 पङ्कजैरिव विन्यस्तैः पर्वतैर्विवभौ मही ॥ ३४

कृत्वा तत्कर्म वीभत्सुरग्रमुग्रपराक्रमः ।
 विव्याध शकुनिं भूयः पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ३५
 अताडयंदुल्लङ्कं च त्रिभिरेव तथा शरैः ।
 उल्लङ्कं पुनराजग्ने त्रिभिरेव महायशाः ॥ ३६
 स तु तेन समाविद्धः क्रोधाद्विगुणविक्रमः ।
 शरैरनेकसाहसैः सोऽर्जुनं प्रत्यविध्यत ॥ ३७
 तमुल्लङ्कस्तथा विद्ध्वा वासुदेवमताडयत् ।
 ननाद च महानादं पूरयन्निव मेदिनीम् ॥ ३८
 अर्जुनः शकुनेश्चापं सायकैरच्छिन्नद्रणे ।
 निन्ये च चतुरो बाहान्यमस्य सदनं प्रति ॥ ३९
 ततो रथादवपुत्य सौबलो भरतर्षभ ।
 उल्लङ्कस्य रथं तूर्णमारुरोह विशांपते ॥ ४०
 तावेकरथमारुढौ पितापुत्रौ महारथौ ।
 पार्थ सिपिचतुर्बाणैर्गिरि मेघाविवाम्बुभिः ॥ ४१
 तौ तु विद्ध्वा महाराज पाण्डवो निशितैः शरैः ।
 विद्रावयंस्तव चमूं शतशो व्यधमच्छरैः ॥ ४२
 अनिलेन यथाऽभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
 विच्छिन्नानि तथा राजन्बलान्यासन्विशांपते ॥ ४३
 तद्वलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं तदा निशि ।
 प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं भयार्दितम् ॥ ४४
 उत्सृज्य बाहान्समरे चोदयंतस्तथाऽपरे ।
 संभ्रान्ताः पर्यधावन्त तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ ४५
 विजित्य समरे योधांस्तावकान्भरतर्षभ ।
 दध्मतुर्मृदितौ शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ४६
 धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
 चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शरेण शितेन ह ॥ ४७
 तन्निधाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 आददेऽन्यद्बभूवुः शूरो वेगवत्सारवत्तरम् ॥ ४८
 धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
 सारथिं पञ्चभिर्बाणै राजन्विव्याध संयुगे ॥ ४९
 तं निवार्य शरैस्तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ।
 व्यधमत्कौरवीं सेनामासुरीं मघवानिव ॥ ५०
 वध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष ।
 प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी ॥ ५१

उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्चद्विपवाहिनी ।
तथा वैतरणी राजन्यमराजपुरं प्रति ॥ ५२
द्रावयित्वा तु तत्सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
अभ्यराजत तेजस्वी शक्रो देवगणेष्विव ॥ ५३
अथ दध्मुर्महाशङ्खान्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।

यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ॥ ५४
जित्वा रथसहस्राणि तावकानां महारथाः ।
सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जितकाशिनः ॥ ५५
पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च रणोत्कटाः ।
तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशांपते ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

द्रोणकर्णयोः सात्यकिष्टद्युम्नाभ्यां युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
विद्रुतं खवलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
क्रोधेन महताऽऽविष्टः पुत्रस्तव विशांपते ॥ १
अभ्येत्य सहसा कर्णं द्रोणं च जयतां वरम् ।
अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत् ॥ २
भवद्भ्यामिह संग्रामः क्रुद्धाभ्यां संप्रवर्तितः ।
आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्धवं सव्यसाचिना ॥ ३
निहन्यमानां पाण्डूनां बलेन मम वाहिनीम् ।
भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ताविव पश्यतः ॥ ४
यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न वाच्योऽसि तदैव हि ।
आवां पाण्डुसुतान्सङ्ख्ये जेष्याव इति मानदौ ॥ ५
तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसंमतम् ।
नाकरिष्यमिदं पार्थैर्वैरं योधविनाशनम् ॥ ६
यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां पुरुषर्षभौ ।
युध्यतामनुरूपेण विक्रमेण सुविक्रमौ ॥ ७
वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रणुनौ तनयेन ते ।
प्रावर्तयेतां संग्रामं घटिताविव पन्नगौ ॥ ८
ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्धरौ ।
शैनेयप्रमुखान्पार्थानभिदुद्रुवतू रणे ॥ ९
तथैव सहिताः पार्थाः सर्वसैन्येन संबृताः ।
अभ्यवर्तन्त तौ वीरौ नर्दमानौ मुहुर्मुहुः ॥ १०
अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुङ्गवम् ।
अविध्यच्चरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ११

कर्णश्च दशभिर्वाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः ।
दशभिर्वृषसेनश्च सौबलश्चापि सप्तभिः ।
एते कौरव संक्रन्दे शैनेयं पर्यवाकिरन् ॥ १२
दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नन्तं पाण्डवीं चमूम् ।
विन्यधुः सोमकास्तूर्णं समन्ताच्छरवृष्टिभिः ॥ १३
तत्र द्रोणोऽहरत्प्राणान्क्षत्रियाणां विशांपते ।
रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमांसीव समन्ततः ॥ १४
द्रोणेन वध्यमानानां पाञ्चालानां विशांपते ।
शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोशतामितरेतरम् ॥ १५
पुत्रानन्ये पितृनन्ये भ्रातृनन्ये च मातुलान् ।
भागिनेयान्वयस्यांश्च तथा संबन्धिवान्धवान् ।
उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवितेप्सवः ॥ १६
अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखं ययुः ।
पाण्डवानां रणे योधाः परलोकं गताः परे ॥ १७
सा तथा पाण्डवी सेना पीड्यमाना महात्मना ।
निशि संप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥ १८
पश्यतो भीमसेनस्य विजयस्याच्युतस्य च ।
यमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥ १९
तमसा संबृते लोके न प्राज्ञायत किंचन ।
कौरवाणां प्रकाशेन दृश्यन्ते विद्रुताः परे ॥ २०
द्रवमाणं तु तत्सैन्यं द्रोणकर्णौ महारथौ ।
जघ्नतुः पृष्ठतो राजन्किरन्तौ सायकान्बहून् ॥ २१
पाञ्चालेषु प्रभग्नेषु क्षीयमाणेषु सर्वतः ।

जनार्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फल्गुनम् ॥ २२
 द्रोणकर्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसात्यकी ।
 पाञ्चालांश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैर्भृशम् ॥ २३
 एतयोः शरवर्षेण प्रभग्ना नो महारथाः ।
 वार्यमाणापि कौन्तेय पृतना नावतिष्ठते ॥ २४
 तां तु विद्रवतीं दृष्ट्वा ऊचतुः केशवार्जुनौ ।
 मा विद्रवत विव्रस्ता भयं त्यजत पाण्डवाः ॥ २५
 तावावां सर्वसैन्यैश्च व्यूहैः सम्यगुदायुधैः ।
 द्रोणं च सृतपुत्रं च प्रयतावः प्रवाधितुम् ॥ २६
 एतौ हि बलिनौ शूरो कृतास्त्रौ जितकाशिनौ ।
 उपेक्षितौ बलं तूर्णं नाशयेतां निशामिमाम् ॥ २७
 सञ्जय उवाच ।
 तयोः संवदतोरें भीमकर्मा महाबलः ।
 आयादृकोदरः शीघ्रं पुनरावर्त्य वाहिनीम् ॥ २८
 वृकोदरमथायान्तं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनः ।
 पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निव पाण्डवम् ॥ २९
 एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपाण्डवैः ।
 अभ्यवर्तत वेगेन द्रोणकर्णौ महारथौ ॥ ३०
 एतेन सहितो युद्ध्य पाञ्चालैश्च महारथैः ।
 आश्वासनार्थं सैन्यानां सर्वेषां पाण्डुनन्दन ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

कर्णं युयुत्सोरर्जुनस्य कृष्णेन सहेतुकथनं तेन युद्धनिषेधः ॥ १ ॥ कृष्णार्जुनचोदनया घटोत्कचस्य कर्णेन सह रणारम्भः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा ।
 आजघानोरसि शरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १
 प्रतिविन्याध तं तूर्णं धृष्टद्युम्नोपि मारिष ।
 दशभिः सायकैर्हृष्टस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २
 तावन्योन्यं शरैः सङ्क्षेपे सञ्छाद्य सुमहारथैः ।
 पुनः पूर्णार्थतोत्सृष्टैर्विन्यधाते परस्परम् ॥ ३
 ततः पाञ्चालमुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
 सारथिं चतुरश्वाश्चान्कर्णो विन्याध सायकैः ॥ ४

सात्यकी इति द्वितीयान्तम् ॥ २३ ॥

ततस्तौ पुरुषव्याघ्राबुभौ माधवपाण्डवौ ।
 द्रोणकर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्धनि ॥ ३२
 सञ्जय उवाच ।
 ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
 ततो द्रोणश्च कर्णश्च परान्ममृदतुर्युधि ॥ ३३
 स संप्रहारस्तुमुलो निशि प्रत्यभवन्महान् ।
 यथा सागरयो राजंश्चन्द्रोदयविरुद्धयोः ॥ ३४
 तत उत्सृज्य पाणिभ्यां प्रदीपांस्तव वाहिनी ।
 युयुधे पाण्डवैः सार्धमुन्मत्तवदसंकुला ॥ ३५
 रजसा तमसा चैव संवृते भृशदारुणे ।
 केवलं नामगोत्रेण प्रायुध्यन्त जयैषिणः ॥ ३६
 अश्रूयन्त हि नामानि श्राव्यमाणानि पार्थिवैः ।
 प्रहरद्भिर्महाराज स्वयंवर इवाहवे ॥ ३७
 निःशब्दमासीत्सहसा पुनः शब्दो महानभूत् ।
 क्रुद्धानां युध्यमानानां जीयतां जयतामपि ॥ ३८
 यत्रयत्र स दृश्यन्ते प्रदीपाः कुरुसत्तम ।
 तत्रतत्र स शूरास्ते निपतन्ति पतङ्गवत् ॥ ३९
 तथा संयुध्यमानानां विगाढाऽऽसीन्महानिशा ।
 पाण्डवानां च राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ॥ ४०

कार्मुकप्रवरं चापि प्रचिच्छेद शितैः शरैः ।
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपातयत् ॥ ५
 धृष्टद्युम्नस्तु विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 गृहीत्वा परिधं घोरं कर्णस्याश्वानपीडयत् ॥ ६
 विद्धश्च बहुभिस्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
 ततो युधिष्ठिरानीकं पद्भ्यामेवान्वपद्यत् ॥ ७
 आरूरोह रथं चापि सहदेवस्य मारिष ।
 प्रयातुकामः कर्णाय वारितो धर्मसूनुना ॥ ८
 कर्णस्तु सुमहातेजाः सिंहनादविमिश्रितम् ।

त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

धनुःशब्दं महचक्रे दध्मौ तारेण चाम्बुजम् ॥ ९
 दृष्ट्वा विनिर्जितं युद्धे पार्थ तं ते महारथाः ।
 अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चालाः सहसोमकाः ॥ १०
 सूतपुत्रवधार्थाय शस्त्राण्यादाय सर्वशः ।
 प्रययुः कर्णमुद्दिश्य मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ११
 कर्णस्यापि रथे बाहानन्यान्सूतोऽभ्ययोजयत् ।
 शङ्खवर्णान्महावेगान्सैन्धवान्साधुवाहिनः ॥ १२
 लब्धलक्षस्तु राधेयः पञ्चालानां महारथान् ।
 अभ्यपीडयदायस्तः शरैर्मैघ इवाचलम् ॥ १३
 सा पीड्यमाना कर्णेन पाञ्चालानां महाचमूः ।
 संप्राद्रवत्सुसंत्रस्ता सिंहेनेवादिता मृगी ॥ १४
 पतितास्तुरगेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीतले ।
 रथेभ्यश्च नरास्तूर्णमदृश्यन्त ततस्ततः ॥ १५
 धावमानस्य योधस्य क्षुरप्रैः स महामृधे ।
 बाहू चिच्छेद वै कर्णः शिरश्चैव सकुण्डलम् ॥ १६
 ऊरू चिच्छेद चान्यस्य गजस्यस्य विशांपते ।
 वाजिपृष्ठगतस्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष ॥ १७
 नाज्ञासिपुर्धावमाना बहवश्च महारथाः ।
 संछिन्नान्यात्मगात्राणि बाहनानि च संयुगे ॥ १८
 ते वध्यमानाः समरे पाञ्चालाः सृज्जयैः सह ।
 तृणप्रस्पन्दनाच्चापि सूतपुत्रं स मेनिरे ॥ १९
 अपि स्वं समरे योधं धावमानं विचेतसम् ।
 कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति ते ॥ २०
 तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ।
 अभ्यद्रवद्भुतं कर्णः पृष्ठतो विकिरञ्छरान् ॥ २१
 अवेक्षमाणास्त्वन्योन्यं सुसंमूढा विचेतसः ।
 नाशक्रुवन्नवस्थातुं काल्यमाना महात्मना ॥ २२
 कर्णेनाभ्याहता राजन्पाञ्चालाः परमेषुभिः ।
 द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्षमाणाः प्रदुद्रुवुः ॥ २३
 ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुतम् ।
 अपयाने मनः कृत्वा फल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४
 पश्य कर्णं महेश्वासं धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
 निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करम् ॥ २५

कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निःस्वनः ।
 अनिशं श्रूयते पार्थ त्वद्बन्धूनामनाथवत् ॥ २६
 यथा विसृजतश्चास्य संदधानस्य चाशुगान् ।
 पश्यामि नान्तरं पार्थ क्षपयिष्यति नो ध्रुवम् ॥ २७
 यदत्रानन्तरं कार्यं प्राप्तकालं च पश्यसि ।
 कर्णस्य वधसंयुक्तं तत्कुरुष्व धनंजय ॥ २८
 एवमुक्तो महाराज पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् ।
 भीतः कुन्तीसुतो राजा राधेयस्याद्य विक्रमात् ॥ २९
 एवं गते प्राप्तकालं कर्णानीके पुनः पुनः ।
 भवान्व्यवस्यतु क्षिप्रं द्रवते हि वरूथिनी ॥ ३०
 द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ।
 कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते ॥ ३१
 पश्यामि च तथा कर्णं विचरन्तमभीतवत् ।
 द्रवमाणान्त्रयोदारान्किरन्तं निशितैः शरैः ॥ ३२
 नैनं शक्यामि संसोढुं चरन्तं रणमूर्धनि ।
 प्रत्यक्षं वृष्णिशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः ॥ ३३
 स भवांस्तत्र यात्वाशु यत्र कर्णो महारथः ।
 अहमेनं हनिष्यामि मां वैष मधुसूदन ॥ ३४
 श्रीवासुदेव उवाच ।
 पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे ।
 विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥ ३५
 नैतस्यान्योऽस्ति संग्रामे प्रत्युद्याता धनञ्जय ।
 ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ॥ ३६
 न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
 समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३७
 दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ।
 त्वदर्थं हि महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३८
 रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं विभक्तिं च ।
 घटोत्कचस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ॥ ३९
 स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः ।
 तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च ४०
 सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटोत्कचः ।
 विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नात्र संशयः ॥ ४१

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः ।
आजुहावाथ तद्रक्षस्तचासीत्प्रादुरग्रतः ॥ ४२
कवची सशरः खड्गी सधन्वा च विशांपते ।
अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवं च धनञ्जयम् ।
अब्रवीच्च तदा कृष्णमयमस्म्यनुशाधि माम् ॥ ४३
ततस्तं मेघसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुण्डलम् ।
अभ्यभाषत हैडिम्बि दाशार्हः प्रहसन्निव ॥ ४४
वासुदेव उवाच ।
घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ।
स त्वं निमज्जतां युद्धे बन्धूनां बान्धवो भव ॥ ४५
यावन्ति च तवास्त्राणि सन्ति मायाश्च राक्षसीः ।
'अद्यैव समयस्तेषां मायानां चैव राक्षस ॥' ४६
पश्य कर्णेन हैडिम्बे पाण्डवानामनीकिनीम् ।
काल्यमानां रणे तात सिंहेनेवेतरान्मृगान् ॥ ४७
एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः ।
पाण्डवानामनीकेषु निहन्ति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४८
किरन्तः शरवर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः ।
न शक्नुवन्त्यवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्चिषा ॥ ४९
निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः ।
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः सिंहेनेवार्दिता मृगाः ॥ ५०
एतस्यैवं प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे ।
निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीमविक्रम ॥ ५१
स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
मातुलानां पितृणां च तेजसोऽस्त्रबलस्य च ॥ ५२
एतदर्थं हि हैडिम्बे पुत्रानिच्छन्ति मानवाः ।
कथं नस्तारयेद्दुःखात्स त्वं तारय बान्धवान् ॥ ५३
इच्छन्ति पितरः पुत्रान्स्वार्थहेतोर्घटोत्कच ।
इहलोकात्परे लोके तारयिष्यन्ति ये हिताः ॥ ५४
तव ह्यत्र बलं भीमं मायाश्च तव दुस्तराः ।
संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनन्दन ॥ ५५

पाण्डवानां प्रभयानां कर्णेन निशि सायकैः ।
मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परंतप ॥ ५६
रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः ।
बलवन्तः सुदुर्धर्षाः शूरा विक्रान्तचारिणः ॥ ५७
जहि कर्णं महेष्वासं निशीथे मायया रणे ।
पार्था द्रोणं वधिष्यन्ति धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ५८
सञ्जय उवाच ।
केशवस्य वचः श्रुत्वा वीभत्सुरपि राक्षसम् ।
अभ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिंदमम् ॥ ५९
घटोत्कच भवांश्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः ।
मतौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ ६०
तद्भवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्यतां निशि ।
सात्यकिः पृष्ठगोपस्ते भविष्यति महारथः ॥ ६१
जहि कर्णं रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् ।
यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन सह जग्निवान् ॥ ६२
घटोत्कच उवाच ।
'एवमेव महाबाहो यथा वदसि मां प्रभो ।
त्वया नियुक्तो गच्छामि कर्णस्य वधकाङ्क्षया ॥' ६३
अलमेवासि कर्णाय द्रोणायालं च भारत ।
अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥ ६४
अद्य दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि ।
यं जनाः संप्रवक्ष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६५
न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान् कृताञ्जलीन् ।
सर्वानेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥ ६६
सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिम्बिः परवीरहा ।
अभ्ययात्तुमुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् ॥ ६७
तमापतन्तं संकुद्धं दीप्तास्यं दीप्तमूर्धजम् ।
प्रहसन्पुरुषव्याघ्रः प्रतिजग्राह सूतजः ॥ ६८
तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्निशि ।
गर्जतो राजशार्दूल शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

घटोत्कचेन जटासुरसुतवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन्सूतपुत्ररथं प्रति ।
 आयान्तं तु तथायुक्तं जिघांसुं कर्णमाहवे ।
 अब्रवीत्तत्र पुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः ॥ १
 एतद्रक्षो रणे तूर्णं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
 अभियाति द्रुतं कर्णं तद्वारय महारथम् ॥ २
 वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः ।
 कर्णो वैकर्तनो युद्धे राक्षसेन युयुत्सति ॥ ३
 रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन मानद ।
 मा कर्णं राक्षसो घोरः प्रमादान्नाशयिष्यति ॥ ४
 एतस्मिन्नन्तरे राजञ्जटासुरसुतो बली ।
 दुर्योधनमुपागम्य ग्राह्यं प्रहरतां वरः ॥ ५
 दुर्योधन तवामित्रान्प्रख्यातान्युद्धदुर्मदान् ।
 पाण्डवान्हन्तुमिच्छामि त्वयाऽऽज्ञप्तः सहानुगान् ॥ ६
 जटासुरो मम पिता रक्षसां ग्रामणीः पुरा ।
 प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः ॥ ७
 तस्यापचितिमिच्छामि शत्रुशोणितपूजया ।
 शत्रुमांसैश्च राजेन्द्र मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८
 तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनःपुनः ।
 द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पर्याप्तोऽहं द्विषद्बधे ॥ ९
 त्वं तु गच्छ मयाऽऽज्ञप्तो जहि युद्धे घटोत्कचम् ।
 राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षोमानुषसंभवम् ॥ १०
 पाण्डवानां हितं नित्यं हस्त्यश्चरथघातिनम् ।
 वैहायसगतं युद्धे प्रेषयेर्यमसादनम् ॥ ११
 तथेत्युक्त्वा महाकायः समाहूय घटोत्कचम् ।
 जाटासुरिभैमसेनिं नानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ १२
 अलम्बलं च कर्णं च कुरुसैन्यं च दुस्तरम् ।
 हैडिम्बिः प्रममाथैको महाबातोम्बुदानिव ॥ १३
 ततो मायाबलं दृष्ट्वा रक्षस्तूर्णमलम्बलः ।
 घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिङ्गैः समार्पयत् ॥ १४
 विद्धा च बहुभिर्वाणैर्भैमसेनिं महाबलः ।

अपचितिं निष्कृतिम् ॥ ८ ॥

व्यद्रावयच्छरव्रातैः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १५
 तेन विद्राव्यमाणानि पाण्डुसैन्यानि भारत ।
 निशीथे विप्रकीर्यन्ते वातनुन्ना घना इव ॥ १६
 घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैव तव वाहिनी ।
 निशीथे प्राद्रवद्राजनुत्सृज्योल्काः सहस्रशः ॥ १७
 अलम्बलस्ततः क्रुद्धो भैमसेनिं महामृधे ।
 आजघ्ने दशभिर्वाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ १८
 तिलशस्तस्य संवाहं सूतं सर्वायुधानि च ।
 घटोत्कचः प्रचिच्छेद प्रणदंश्चातिदारुणम् ॥ १९
 ततः कर्णं शरव्रातैः कुरुनन्यान्सहस्रशः ।
 अलम्बलं चाभ्यवर्षन्मेघो मेरुमिवाचलम् ॥ २०
 ततः संचुक्षुभे सैन्यं कुरूणां राक्षसादितम् ।
 उपर्युपरि चान्योन्यं चतुरङ्गं ममर्द ह ॥ २१
 जाटासुरिर्महाराज विरथो हतसारथिः ।
 घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाऽभ्यहनद्दृढम् ॥ २२
 मुष्टिनाऽभ्याहतस्तेन प्रचचाल घटोत्कचः ।
 क्षितिकम्पे यथा शैलः सवृक्षस्तृणगुल्मवान् ॥ २३
 ततः स परिधाभेन द्विदसङ्घेन बाहुना ।
 जाटासुरिं भैमसेनिरवधीन्मुष्टिना भृशम् ॥ २४
 तं प्रमथ्य ततः क्रुद्धस्तूर्णं हैडिम्बिराक्षिपत् ।
 दोर्भ्यामिन्द्रध्वजाभाभ्यां निष्पिपेष च भूतले ॥ २५
 जाटासुरिर्मोक्षयित्वा आत्मानं च घटोत्कचात् ।
 पुनरुत्थाय वेगेन घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ २६
 अलम्बलोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च राक्षसम् ।
 घटोत्कचं रणे रोषान्निष्पिपेष च भूतले ॥ २७
 तयोः समभवद्युद्धं गर्जतोरतिकाययोः ।
 घटोत्कचालम्बलयोस्तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ २८
 विशेषयन्तावन्योन्यं मायाभिरतिमायिनौ ।
 युयुधाते महावीर्याविन्द्रवैरोचनाविव ॥ २९
 पावकाम्बुनिधी भूत्वा पुनर्गुरुदक्षकौ ।
 पुनर्मेघमहाबातौ पुनर्वज्रमहाचलौ ॥ ३०
 पुनः कुञ्जरशार्दूलौ पुनः स्वर्भानुभास्करो ।

एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
 भृशं चित्रमयुध्येतामलम्बलघटोत्कचौ ॥ ३१
 परिधैश्च गदाभिश्च प्रासमुद्ररपट्टसैः ।
 मुसलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योन्यं विजग्नतुः ॥ ३२
 हयाभ्यां च गजाभ्यां च रथाभ्यां च पदातिभिः ।
 युयुधाते महामायौ राक्षसप्रवरौ युधि ॥ ३३
 ततो घटोत्कचो राजन्नलम्बलवधेप्सया ।
 उत्पतात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात च ॥ ३४
 गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलम्बलम् ।
 उद्यम्य न्यवधीद्धूमौ मयं विष्णुरिवाहवे ॥ ३५
 ततो घटोत्कचः खड्गमुद्धृत्याद्भुतदर्शनम् ।
 रौद्रस्य कायाद्वि शिरो भीमं विकृतदर्शनम् ॥ ३६
 स्फुरतस्तस्य समरे नदतश्चातिभैरवम् ।
 निचकर्त महाराज शत्रोरमितविक्रमः ॥ ३७
 शिरस्तच्चापि संगृह्य केशेषु रुधिरोक्षितम् ।
 ययौ घटोत्कचस्तूर्णं दुर्योधनरथं प्रति ॥ ३८

‘द्रोणकर्णकृपान्योधानतीत्य सुमहाबलः ।’
 अभ्येत्य च महाबाहुः स्रयमानः स राक्षसः ॥ ३९
 शिरो रथेऽस्य निक्षिप्य विकृताननमूर्धजम् ।
 प्राणदञ्जैरवं नादं प्रावृषीव बलाहकः ॥ ४०
 अब्रवीच्च ततो राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४१
 एष ते निहतो बन्धुस्त्वया दृष्टोऽस्य विक्रमः ।
 पुनर्द्रष्टासि कर्णस्य निष्ठामेतां तथाऽऽत्मनः ॥ ४२
 स्वधर्ममर्थं कामं च त्रितयं योऽभिवाञ्छति ।
 रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं ब्राह्मणं स्त्रियम् ।
 तिष्ठस्व तावत्सुप्रीतो यावत्कर्णं वधाम्यहम् ॥ ४३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः प्रायात्कर्णं प्रति नरेश्वरः ।
 किरञ्छरगणांस्तीक्ष्णान्रूपितो रणमूर्धनि ॥ ४४
 ततः समभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
 विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

पद्मसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

कर्णघटोत्कचयोर्बुद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 यच्चद्वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
 निशीथे समसज्जेतां तद्युद्धमभवत्कथम् ॥ १
 कीदृशं चाभवद्रूपं तस्य घोरस्य रक्षसः ।
 येन वैकर्तनः कर्णः संग्रामे तेन निर्जितः ॥ २
 रथश्च कीदृशस्तस्य मायाः सर्वायुधानि च ।
 किंप्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्धनुस्तथा ॥ ३
 कीदृशं वर्म चैवास्य शिरस्त्राणं च कीदृशम् ।
 पृष्ठस्त्वमेतदाचक्ष्व कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 लोहिताक्षो महाकायस्ताप्रास्यो निम्नितोदरः ।

ऊर्ध्वरोमा हरिश्मश्रुः शङ्कुकर्णो महाहनुः ॥ ५
 आकर्णदारितास्रश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् ।
 सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठो लम्बभ्रूः स्थूलनासिकः ॥ ६
 नीलाङ्गो लोहितग्रीवो गिरिवर्ष्मा भयंकरः ।
 महाकायो महाबाहुर्महाशीर्षो महाबलः ॥ ७
 विकृतः परुषस्पर्शो विकचोद्बुद्धपिण्डकः ।
 स्थूलस्फिगूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥ ८
 तथैव हस्ताभरणी महामायोऽङ्गदी तथा ।
 उरसाऽधारयन्निष्कमग्निमालां यथाऽचलः ॥ ९
 तस्य हेममयं चित्रं बहुरूपाङ्गशोभितम् ।
 तोरणप्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्ध्निशोभत ॥ १०

निष्ठां नाशम् ॥ ४२ ॥ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७५
 निम्नितोदरः निम्नितं पृष्ठवंशसंलग्नमशनहीनस्येवोदरं यस्ये-
 त्यर्थः ॥ ५ ॥ करालवान्, उन्नतदन्तचतुष्कः ॥ ६ ॥ विकच-

श्वासानुबुद्धपिण्डो दृढाङ्गः को मूर्ध्ना यस्य स विकचोद्बुद्धपिण्डकः ।
 शिथिलोपचयः स्फिक्प्रदेशो एव शिथिलः श्लथ उपचयो वृद्धि-
 र्यस्य ॥ ८ ॥

कुण्डले बालसूर्याभे मालां हेममयीं शुभाम् ।
 धारयन्विपुलं कांस्यं कवचं च महाप्रभम् ।
 ताराजालनिभं राजन्पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ॥ ११
 कण्ठसूत्रं महच्चापि तपनीयमधारयत् ।
 स तेन विभ्राजत वै सविद्युदिव तोयदः ॥ १२
 किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ।
 ऋक्षचर्मावनद्वाङ्गं नल्वमात्रं महारथम् ॥ १३
 सर्वायुधवरोपेतमास्थितं ध्वजमालिनम् ।
 अष्टचक्रसमायुक्तं मेघगम्भीरनिःस्वनम् ॥ १४
 मत्तमातङ्गसंकाशा लोहिताक्षा विभीषणाः ।
 कालवर्णसमायुक्ता बलवन्तः शतं हयाः ॥ १५
 वहन्तो राक्षसं घोरं बालवन्तो जितश्रमाः ।
 विपुलाभिः सटाभिस्ते द्वेषमाणा मुहुर्मुहुः ॥ १६
 मुखैर्नानाविधाकारैर्वेगवन्तो हयोत्तमाः ।
 रथेऽस्य युक्ता गर्जन्तोऽवहन्ते राक्षसाधिपम् ॥ १७
 राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सूतो दीप्तास्यकुण्डलः ।
 'घोररूपो महाकायः करालो विकृताननः ।'
 रश्मिभिः सूर्यरश्म्याहैः संजग्राह हयान्रणे ॥ १८
 स तेन सहितस्तथावरुणेन यथा रविः ।
 संसक्त इव चाभ्रेण यथाऽद्रिर्महता महान् ॥ १९
 दिवस्पृक्कुसुमहान्केतुः स्यन्दनेऽस्य समुच्छ्रितः ।
 रक्तोत्तमाङ्गः क्रव्यादो गृध्रः परमभीषणः ॥ २०
 वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यमतिविक्षिपन् ।
 व्यक्तं किष्कुपरीणाहं द्वादशारलि कार्मुकम् ॥ २१
 रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छादयन्दिशः ।
 तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात् ॥ २२
 तस्य विक्षिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः ।
 अश्रूयत धनुर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ २३
 तेन वित्रास्यमानानि तव सैन्यानि भारत ।
 समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥ २४
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् ।
 उत्सयन्निव राधेयस्त्वरमाणोऽभ्यवारयत् ॥ २५

ततः कर्णोऽभ्ययादेनमस्यन्नस्यन्तमन्तिकात् ।
 मातङ्ग इव मातङ्गं यूथर्षभमिवर्षभः ॥ २६
 स सन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते ।
 कर्णराक्षसयो राजन्निन्द्रशम्बरयोरिव ॥ २७
 तौ प्रगृह्य महावेगे धनुषी भीमनिःस्वने ।
 प्राच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ॥ २८
 ततः पूर्णायतोत्सृष्टैरिषुभिर्नतपर्वभिः ।
 न्यवारयेतामन्योन्यं कांस्ये निर्भिद्य वर्मणी ॥ २९
 तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
 रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्च ततक्षतुः ॥ ३०
 संछिन्दन्तौ च गात्राणि संदधानौ च सायकान् ।
 दहन्तौ च शरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौ च बभूवतुः ॥ ३१
 तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरौघपरिप्लुतौ ।
 विभ्राजेतां यथा वारि स्रवन्तौ गैरिकाचलौ ॥ ३२
 तौ शराग्रविनुन्नाङ्गौ निर्भिन्दन्तौ परस्परम् ।
 नाकम्पयेतामन्योन्यं यतमानौ महाद्युती ॥ ३३
 तत्प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सममिवाभवत् ।
 प्राणयोर्दोष्यतो राजन्कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ ३४
 तस्य संदधतस्तीक्ष्णाञ्छरांश्चासक्तमस्यतः ।
 धनुर्घोषेण वित्रस्ताः स्वे परे च तदाऽभवन् ॥ ३५
 घटोत्कचं यदा कर्णो विशेषयति नो नृप ।
 ततः प्रादुष्करोदिव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ३६
 कर्णेन सन्धितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः ।
 प्रादुश्चक्रे महामायां राक्षसीं पाण्डुनन्दनः ॥ ३७
 शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया ।
 रक्षसां घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः ॥ ३८
 तमुद्यतमहाचापं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः ।
 भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोऽग्रधारिणम् ॥ ३९
 घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
 प्रसुप्सुवुर्गजा मूत्रं विव्यधुश्च नरा भृशम् ॥ ४०
 ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रा महत्यासीत्समन्ततः ।
 अर्धरात्रेऽधिकबलैर्विमुक्ता रक्षसां बलैः ॥ ४१

नल्वो हस्तचतुःशतम् ॥ १३ ॥ किष्कुर्हस्तस्तन्मितः परीणाहो वि-
 स्तारो यस्य । अरन्निर्निष्टमांशः करः ॥ २१ ॥ रथः स्यन्दनदे-

हयोरिति कोशाद्देवानुकूलशक्तिमद्भिरिति वा ॥ ३० ॥ तस्य घटो-
 त्कचस्य । आसक्तमन्योन्यसंसक्तं यथासातथा शरानस्यतः ॥ ३५ ॥

आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः ।
 पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टसास्तथा ॥ ४२
 तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिप ।
 पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता विप्रदुद्रुवुः ॥ ४३
 तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे ।
 व्यधमच्च शरैर्मायां तां घटोत्कचनिर्मिताम् ॥ ४४
 मायायां तु प्रहीणायाममर्षाच्च घटोत्कचः ।
 विससर्ज शरान्घोरान्सूतपुत्रं त आविशन् ॥ ४५
 ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा कर्णं महाहवे ।
 विविशुर्धरणीं बाणाः संकुद्धा इव पन्नगाः ॥ ४६
 सूतपुत्रस्तु संकुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ।
 घटोत्कचमतिक्रम्य विभेद दशभिः शरैः ॥ ४७
 घटोत्कचो विनिर्भिन्नः सूतपुत्रेण मर्मसु ।
 चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्णाद्यथितो भृशम् ॥ ४८
 क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिरत्नविभूषितम् ।
 चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो भैमसेनिर्जिघांसया ॥ ४९
 प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः ।
 अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ ५०
 घटोत्कचस्तु संकुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् ।
 कर्णं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ ५१
 सूतपुत्रस्त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
 घटोत्कचरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ५२
 घटोत्कचेन क्रुद्धेन गदा हेमाङ्गदा तदा ।
 क्षिप्त्वा भ्राम्य शरैः साऽपि कर्णेनाभ्याहताऽपतत् ॥
 ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
 प्रववर्ष महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ५४
 ततो मायाविनं कर्णो भीमसेनसुतं दिवि ।
 मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः ॥ ५५
 तस्य सर्वान्हयान्हत्वा संछिद्य शतधा रथम् ।
 अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ५६
 न चास्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे ब्रह्मलमन्तरम् ।
 सोऽदृश्यत मुहूर्तेन श्वाविच्छललितो यथा ॥ ५७
 न हयान्न रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्कचम् ।
 दृष्टवन्तः स समरे शरौघैरभिसंवृतम् ॥ ५८
 स तु कर्णस्य तदिव्यमस्त्रमस्त्रेण शातयन् ।

मायायुद्धेन मायावी सूतपुत्रमयोधयत् ॥ ५९
 सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन च ।
 अलक्ष्यमाणानि दिवि शरजालानि चापतन् ॥ ६०
 भैमसेनिर्महामायो मायया कुरुसत्तम ।
 विचचार महाकायो मोहयन्निव भारत ॥ ६१
 स तु कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभानि च ।
 अग्रसत्सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि मायया ॥ ६२
 पुनश्चापि महाकायः संछिन्नः शतधा रणे ।
 गतसत्त्वो निरुत्साहः पतितः खाड्यदृश्यत ॥ ६३
 तं हतं मन्यमानाः स प्राणदन्कुरुपुङ्गवाः ।
 अथ देहैर्नवैरन्यैर्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ६४
 पुनश्चापि महाकायः शतशीर्षः शतोदरः ।
 व्यदृश्यत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः ॥ ६५
 अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः ।
 सागरोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥ ६६
 वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु न्यमज्जत ।
 अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोऽन्यतः ॥ ६७
 सोऽवतीर्य पुनस्तस्यौ रथे हेमपरिष्कृते ।
 क्षितिं खं च दिशश्चैव माययाऽभ्येत्य दंशितः ॥ ६८
 गत्वा कर्णरथाभ्याशं व्यचरत्कुण्डलाननः ।
 प्राह वाक्यमसंभ्रान्तः सूतपुत्रं विशांपते ॥ ६९
 तिष्ठेदानीं क मे जीवन्सूतपुत्र गमिष्यसि ।
 युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ७०
 इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षं रक्षः क्रूरपराक्रमम् ।
 उत्पपातान्तरिक्षं च जहास च सुविस्तरम् ।
 कर्णमभ्यहनच्चैव गजेन्द्रमिव केसरी ॥ ७१
 रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्वटोत्कचः ।
 रथिनामृषभं कर्णं धाराभिरिव तोयदः ॥ ७२
 शरवृष्टिं च तां कर्णो दूरात्प्राप्तामशातयत् ॥ ७३
 दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ ।
 घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः ॥ ७४
 सोऽभवद्गिरिरित्युचः शिखरैस्तरुसंकटैः ।
 शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् ॥ ७५
 तमञ्जनचयप्रख्यं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् ।
 प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्धन्तं न चुक्षुमे ॥ ७६

सयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ।
 ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत् ॥ ७७
 ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ।
 अश्मवृष्टिभिरत्युग्रः सूतपुत्रमवाकिरत् ॥ ७८
 अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
 व्यधमत्कालमेधं तं कर्णो वैकर्तनो वृषः ॥ ७९
 स मार्गणगणैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ।
 जघानास्त्रं महाराज घटोत्कचसमीरितम् ॥ ८०
 ततः ग्रहस्य समरे भैमसेनिर्महाबलः ।
 प्रादुश्चक्रे महामायां कर्णं प्रति महारथम् ॥ ८१
 स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेन रथिनां वरम् ।
 घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्वहुभिर्वृतम् ॥ ८२
 सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातङ्गविक्रमैः ।
 गजस्यैश्च रथस्यैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ।
 नानाशस्त्रधैरैर्वैरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ ८३
 घृतं घटोत्कचं क्रूरैर्मरुद्भिरिव वासवम् ।
 दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो योधयामास राक्षसम् ॥ ८४
 घटोत्कचस्ततः कर्णं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
 ननाद भैरवं नादं भीषयन्सर्वपार्थिवान् ॥ ८५
 भूयश्चाञ्जलिकेनाथ स मार्गणगणं महत् ।
 कर्णहस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ॥ ८६
 अथान्यद्वनुरादाय दृढं भारसहं महत् ।
 विचकर्ष बलात्कर्णं इन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् ॥ ८७
 ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास सायकान् ।
 सुवर्णपुष्पाञ्जल्युघ्नान्खेचरान् राक्षसान् प्रति ॥ ८८
 तद्वाणैरदितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
 सिंहेनेवादितं वन्यं गजानामाकुलं कुलम् ॥ ८९
 विधम्य राक्षसान्वाणैः साश्वसूतगजान्विभुः ।
 ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव युगक्षये ॥ ९०
 स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ।
 पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ ९१
 तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु मारिष ।

नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव ॥ ९२
 ऋते घटोत्कचाद्राजन् राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ।
 भीमवीर्यबलोपेतात्कुद्धाद्वैवस्वतादिव ॥ ९३
 तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां पावकः समजायत ।
 महोल्काभ्यां यथा राजन्सार्चिषः स्नेहविन्दवः ॥ ९४
 तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदम् ।
 रथमास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं तदा ॥ ९५
 युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ।
 स सूतमब्रवीत्कुद्धः सूतपुत्राय मां वह ॥ ९६
 स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनां वरः ।
 द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशांपते ॥ ९७
 स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः ।
 अष्टचक्रां महाघोरां शनिं रुद्रनिर्मिताम् ॥ ९८
 द्वियोजनसमुत्सेधां योजनायामविस्तराम् ।
 आयसीं निचितां शूलैः कदम्बमिव केशरैः ॥ ९९
 तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य महद्वनुः ।
 चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात्सोऽवप्लुवे ॥ १००
 साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा ।
 विवेश वसुधां भित्त्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः ॥ १०१
 कर्णं तु सर्वभूतानि पूजयामासुरञ्जसा ।
 यदवप्लुत्य जग्राह देवसृष्टां महाशनिम् ॥ १०२
 एवं कृत्वा रणे कर्ण आरुरोह रथं पुनः ।
 ततो मुमोच नाराचान्सूतपुत्रः परंतपः ॥ १०३
 अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ।
 यदकार्षीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने ॥ १०४
 स हन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः ।
 गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत ॥ १०५
 एवं स वै महाकायो मायया लाघवेन च ।
 अस्त्राणि तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः ॥ १०६
 निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन रक्षसा ।
 असंभ्रान्तस्तदा कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययुध्यत ॥ १०७
 ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ।

उल्काभ्यां सर्जरसमिश्रोल्मुकाभ्याम् । ततो हि दीप्तस्य सर्ज-
 रसस्य कणाः सस्नेहत्वात्सार्चिष एव पतन्तीति प्रसिद्धम् ॥ ९४ ॥

यदसत्सत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

चकार बहुधाऽऽत्मानं भीषयाणो महारथान् १०८
 ततो दिग्भ्यः समापेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः ।
 अग्निजिह्वाश्च भुजगा विहगाश्चाप्ययोमुखाः ॥ १०९
 स कीर्यमाणो विशिखैः कर्णचापच्युतैः शरैः ।
 नागराडिव दुष्प्रेक्ष्यस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ११०
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च यातुधानास्तथैव च ।
 शालावृकाश्च बहवो वृकाश्च विकृताननाः ॥ १११
 ते कर्णं क्षपयिष्यन्तः सर्वतः समुपाद्रवन् ।
 अथैनं वाग्भिरग्राभिस्त्रासयांचक्रिरे तदा ॥ ११२

उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः ।
 तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध सायकैः ॥ ११३
 प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ।
 आजघान हयानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ११४
 ते भग्ना विक्षताङ्गाश्च भिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ।
 वसुधामन्वपद्यन्त पश्यतस्तस्य रक्षसः ॥ ११५
 स भग्नमायो हैडिम्बिः कर्णं वैकर्तनं तदा ।
 एष ते विदधे मृत्युमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ ११६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

वकादिवन्धुवधाक्षीमे चिरवैरिणा अलायुधराक्षसेन सुयोधनादायोधनाभ्यनुशासुपलभ्य घटोत्कचं प्रत्यभिगमनम् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे ।
 अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्तत ॥ १
 महत्या सेनया युक्तो दुर्योधनमुपागमत् ।
 राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः ।
 नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुसरन् ॥ २
 तस्य ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो वक्रो हतः ।
 किर्मीरश्च महातेजा हिडिम्बश्च सखा तदा ॥ ३
 स दीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैरमनुसरन् ।
 विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे ॥ ४
 स मत्त इव मातङ्गः संकुद्ध इव चोरगः ।
 दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः ॥ ५
 विदितं ते महाराज यथा भीमेन राक्षसाः ।
 हिडिम्बवक्रकिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ॥ ६
 परामर्शश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा ।
 किमन्यद्राक्षसानन्यानसांश्च परिभूय ह ॥ ७
 तमहं सगणं राजन्सवाजिरथकुञ्जरम् ।
 हैडिम्बि च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ॥ ८
 अद्य कुन्तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
 हत्वा संभक्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह ॥ ९
 निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम पाण्डवान् ॥ १०

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
 प्रतिपूज्याब्रवीद्वाक्यं आतृभिः परिवारितः ॥ ११
 त्वां पुरस्कृत्य सगणं वयं योत्स्यामहे परान् ।
 न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति मम सैनिकाः ॥ १२
 एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुङ्गवः ।
 अभ्ययाच्चरितो भैमिं सहितः पुरुषादकैः ॥ १३
 दीप्यमानेन वपुषा रथेनादित्यवर्चसा ।
 तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः ॥ १४
 तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः ।
 ऋक्षचर्माम्बुनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः ॥ १५
 तस्यापि तुरगाः शीघ्रा हस्तिकायाः खरस्वनाः ।
 शतं युक्ता महाकाया मांसशोणितभोजनाः ॥ १६
 तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवोपमः ।
 तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं कनकोज्ज्वलम् ॥ १७
 तस्याप्यक्षसमा बाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ।
 सोऽपि वीरो महाबाहुर्ह्यथैव स घटोत्कचः ॥ १८
 तस्यापि गोमायुवलाभिगुप्तो
 बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ।
 स चापि रूपेण घटोत्कचस्य
 श्रीमत्तमो ह्यन्तकसन्निकाशः ॥ १९

दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली
 वद्धस्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः ।
 गदी भुशुण्डी मुसली हली च
 शरासनी वारणतुल्यवर्ष्मा ॥ २०
 रथेन तेनानलवर्चसा तदा
 विद्रावयन्पाण्डववाहिनीं ताम् ।

रराज सङ्ख्ये परिवर्तमानो
 विद्युन्माली मेघ इवान्तरिक्षे ॥ २१
 ते चापि सर्वप्रवरा नरेन्द्रा
 महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च ।
 हर्षान्विता युयुधुस्तस्य राजन्
 समन्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

भीमालायुधयोर्बुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे ।
 हर्षमाहारयांचक्रुः कुरवः सर्व एव ते ॥ १
 तथैव तव पुत्रास्ते दुर्योधनपुरोगमाः ।
 अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्तुकामा इवार्णवम् ॥ २
 पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पुरुषर्षभाः ।
 अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३
 तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्तमाने महाभये ।
 कर्णराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शने ॥ ४
 'न द्रौणिर्न कृपद्रोणौ न शल्यो न च माधवः ।
 एक एव तु तेनासीद्योद्धा कर्णो रणे वृषा ॥' ५
 उपप्रेक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः ।
 व्यभ्रमस्तावकाश्चापि घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ ६
 चुक्रुशुर्नेदमस्तीति द्रोणद्रौणिकृपादयः ।
 तत्कर्म दृष्ट्वा संभ्रान्ता हैडिम्बस्य रणाजिरे ॥ ७
 सर्वमाविग्रमभवद्वाहाभूतमचेतनम् ।
 तव सैन्यं महाराज निराशं कर्णजीविते ॥ ८
 दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य कर्णमार्तिं परां गतम् ।
 अलायुधं राक्षसेन्द्रं समाहूयेदमब्रवीत् ॥ ९
 एष वैकर्तनः कर्णो हैडिम्बेन समागतः ।
 कुरुते कर्म सुमहद्यदस्यौपयिकं मृधे ॥ १०
 पश्यैतान्पार्थिवान्शूरान्निहतान्भैमसेनिना ।
 नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिव दन्तिना ॥ ११

तवैष भारः समरे ज्ञातिमध्ये मया कृतः ।
 तवैवानुमते वीर तं विक्रम्य निवर्हय ॥ १२
 पुरा वैकर्तनं कर्णमेष पापो घटोत्कचः ।
 मायाबलं समाश्रित्य कर्षयत्यरिकर्शनं ॥ १३
 एवमुक्तः स राज्ञा तु राक्षसो भीमविक्रमः ।
 तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ १४
 ततः कर्णं समुत्सृज्य भैमसेनिरपि प्रभो ।
 प्रत्यभिब्रमुपायान्तमर्दयामास मार्गणैः ॥ १५
 तयोः समभवद्युद्धं क्रुद्धयो राक्षसेन्द्रयोः ।
 मत्तयोर्वासिताहेतोर्दीपयोरिव कानने ॥ १६
 राक्षसा विप्रमुक्तस्तु कर्णोऽपि रथिनां वरः ।
 अभ्यद्रवद्भीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा ॥ १७
 तमायान्तमनादृत्य दृष्ट्वा ग्रस्तं घटोत्कचम् ।
 अलायुधेन समरे सिंहेनेव गवां पतिम् ॥ १८
 रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरतां वरः ।
 किरञ्ज्रौरौघान्प्रययावलायुधरथं प्रति ॥ १९
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य स तदाऽलायुधः प्रभो ।
 घटोत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं समाह्वयत् ॥ २०
 तं भीमः सहसाऽभ्येत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
 सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २१
 तथैवालायुधो राजञ्जिलाधौतैरजिह्वगैः ।
 अभ्यवर्षत कौन्तेयं पुनःपुनररिंदम ॥ २२
 तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
 नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः ॥ २३

माधवः कृतवर्मा ॥ ५ ॥ इदमस्मत्सैन्यम् ॥ ७ ॥

द्रोण० ३९

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

स ताड्यमानो बहुभिर्भीमसेनो महाबलः ।
 पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वास्तानविध्यच्छितैः शरैः ॥ २४
 ते वध्यमाना भीमेन राक्षसाः क्रूरबुद्धयः ।
 विनेदुस्तुमुलान्नादान्दुद्रुवुस्ते दिशो दश ॥ २५
 तांस्त्रास्यमानान्भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलम् ।
 अभिदुद्राव वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २६
 तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः ॥ २७
 अलायुधस्तु तानस्तान्भीमेन विशिखान्रणे ।
 चिच्छेद कांश्चित्समरे त्वरया कांश्चिदग्रहीत् ॥ २८
 स तं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ।
 गदां चिक्षेप वेगेन वज्रपातोपमां तदा ॥ २९
 तामापतन्तीं वेगेन गदां ज्वालाकुलां ततः ।
 गदया ताडयामास सा गदा भीममाव्रजत् ॥ ३०
 स राक्षसेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ।
 तानप्यस्याकरोन्मोघान्राक्षसो निशितैः शरैः ॥ ३१
 ते चापि राक्षसाः सर्वे रजन्यां भीमरूपिणः ।
 शासनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नू रथकुञ्जरान् ॥ ३२
 पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव वाजिनः परमद्विपाः ।
 न शान्तिं लेभिरे तत्र राक्षसैर्भृशपीडिताः ॥ ३३
 तं तु दृष्ट्वा महाघोरं वर्तमानं महाहवम् ।
 अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षो धनञ्जयमिदं वचः ॥ ३४
 पश्य भीमं महाबाहुं राक्षसेन्द्रवशं गतम् ।
 पदमस्यानुगच्छ त्वं मा विचारय पाण्डव ॥ ३५
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च युधामन्युत्तमौजसौ ।
 सहितौ द्रौपदेयाश्च कर्णं यान्तु महारथाः ॥ ३६
 नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ।

इतरान्राक्षसान्घ्नन्तु शासनात्तव पाण्डव ॥ ३७
 त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुरस्कृताम् ।
 मारयस्व नरव्याघ्र महद्भि भयमागतम् ॥ ३८
 एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा महारथाः ।
 जग्मुर्वैकर्तनं कर्णं राक्षसांश्चैव तान्रणे ॥ ३९
 अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः ।
 धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ४०
 ह्यांश्चास्य शितैर्बाणैः सारथिं च महाबलः ।
 जघान म्रिषतः सङ्क्षेपे भीमसेनस्य राक्षसः ॥ ४१
 सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वो हतसारथिः ।
 तस्मै गुर्वीं गदां घोरां विनदन्नुत्ससर्ज ह ॥ ४२
 ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ।
 गदया राक्षसो घोरो निजघान ननाद च ॥ ४३
 तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म भयावहम् ।
 भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामाशु परामृशत् ॥ ४४
 तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ।
 गदानिपातसंहर्दादैर्भुवं कम्पयतोर्भृशम् ॥ ४५
 गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्येतरेतरम् ।
 मुष्टिभिर्वज्रसंहर्दादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ४६
 रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्कुरैः ।
 यथासन्नमुपादाय निजघ्नतुरमर्षणौ ॥ ४७
 तौ विश्वरन्तौ रुधिरं समासाद्येतरेतरम् ।
 मत्ताविव महानागौ चकृपाते पुनःपुनः ॥ ४८
 तावपश्यद्दृषीकेशः पाण्डवानां हिते रतः ।
 स भीमसेनरक्षार्थं हैडिम्बि पर्यचोदयत् ॥ ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

घटोत्कचेनाऽलायुधवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 संदृश्य समरे भीमं रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात् ।
 वासुदेवोऽब्रवीद्राजन्घटोत्कचमिदं वचः ॥ १
 पश्य भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमाहवे ।

पश्यतां सर्वसैन्यानां तव चैव महाद्युते ॥ २
 स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम् ।
 जहि क्षिप्रं महाबाहो पश्चात्कर्णं वधिष्यसि ॥ ३
 स वार्ष्णेयवचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् ।

युयुधे राक्षसेन्द्रेण बकभ्रात्रा घटोत्कचः ॥ ४
 तयोः सुतमुलं युद्धं बभूव निशि रक्षसोः ।
 अलायुधस्य चैवोग्रं हैडिम्बेश्चापि भारत ॥ ५
 अलायुधस्य योधांश्च राक्षसान्भीमदर्शनान् ।
 वेगेनापततः शूरान्प्रगृहीतशरासनान् ॥ ६
 आत्तायुधः सुसंकुद्धो युयुधानो महारथः ।
 नकुलः सहदेवश्च चिच्छिदुर्निशितैः शरैः ॥ ७
 सर्वांश्च समरे राजन्किरीटी क्षत्रियर्षभान् ।
 परिचिक्षेप वीभत्सुः सर्वतः प्रकिरञ्छरान् ॥ ८
 कर्णश्च समरे राजन्व्यद्रावयत पार्थिवान् ।
 धृष्टद्युम्नशिखण्ड्यादीन्पाञ्चालानां महारथान् ॥ ९
 तान्वध्यमानान्दृष्ट्वाऽथ भीमो भीमपराक्रमः ।
 अभ्ययाच्चरितः कर्णं विशिखान्प्रकिरन्रणे ॥ १०
 ततस्तेऽप्याययुहत्वा राक्षसान्यत्र सूतजः ।
 नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
 ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमेव तु ॥ ११
 अलायुधस्तु संकुद्धो घटोत्कचमरिंदमम् ।
 परिधेणातिकायेन ताडयामास मूर्धनि ॥ १२
 स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः ।
 ईषन्मूर्छितमात्मानमस्तम्भयत वीर्यवान् ॥ १३
 ततो दीप्ताग्निसंकाशां शतघण्टामलंकृताम् ।
 चिक्षेप तस्मै समरे गदां काञ्चनभूषिताम् ॥ १४
 सा हयांश्च रथं चास्य सारथिं च महाखना ।
 चूर्णयामास वेगेन विसृष्टा भीमकर्मणा ॥ १५
 स भग्नहयचक्राक्षाद्विशिर्णध्वजकूबरात् ।
 उत्पपात रथाच्चूर्णं मायामास्थाय राक्षसीम् ॥ १६
 स समास्थाय मायां तु ववर्ष रुधिरं बहु ।
 विद्युद्विभ्राजितं चासीत्तुमुलाभ्राकुलं नभः ॥ १७
 ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयिल्लवः ।
 महान्श्चटचटाशब्दस्तत्रासीच्च महाहवे ॥ १८
 तां प्रेक्ष्य महतीं मायां राक्षसो राक्षसस्य च ।
 ऊर्ध्वमुत्पत्य हैडिम्बिस्तां मायां माययाऽवधीत् ॥
 सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव हि ।

अश्मवर्षं सुतमुलं विससर्ज घटोत्कचे ॥ २०
 अश्मवर्षं स तं घोरं शरवर्षेण वीर्यवान् ।
 दिक्षु विध्वंसयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१
 ततो नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षताम् ।
 आयसैः परिवैः शूलैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥ २२
 पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रासकम्पनैः ।
 नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः ॥ २३
 अयोगुडैर्भिण्डिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ।
 उत्पाटितैर्महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः ॥ २४
 शमीपीलूकदम्बैश्च चम्पकैश्चैव भारत ।
 इङ्गुदैर्बदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः ॥ २५
 पलाशैश्चारिमेदैश्च प्लक्षन्त्यग्रोधपिप्पलैः ।
 महद्भिः समरे तस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २६
 विपुलैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ।
 तेषां शब्दो महानासीद्वज्राणां भिद्यतामिव ॥ २७
 युद्धं समभवद्घोरं भैम्यलायुधयोनृप ।
 हरीन्द्रयोर्यथा राजन्वालिमुग्रीवयोः पुरा ॥ २८
 तौ युद्धा विविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ।
 उत्सृज्य च शितौ खड्गावन्योन्यमभिपेततुः ॥ २९
 तावन्योन्यमभिद्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ।
 भुजाभ्यां पर्यगृहीतां महाकायौ महाबलौ ॥ ३०
 तौ खिन्नगात्रौ प्रखेदं सुस्रुवाते जनाधिप ।
 रुधिरं च महाकायावतिवृष्टाविवाम्बुदौ ॥ ३१
 अथाभिपत्य वेगेन समुद्राम्य च राक्षसम् ।
 बलेनाक्षिप्य हैडिम्बिश्चकर्तास्य शिरो महत् ॥ ३२
 सोऽपहृत्य शिरस्तस्य कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ।
 तदा सुतमुलं नादं ननाद सुमहाबलः ॥ ३३
 हतं दृष्ट्वा महाकायं बकज्ञातिमरिंदमम् ।
 पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव सिंहनादान्विनेदिर ॥ ३४
 ततो भेरीसहस्राणि शङ्खानामयुतानि च ।
 अवादन्यन्पाण्डवेया राक्षसे निहते युधि ॥ ३५
 अतीव सा निशा तेषां बभूव विजयावहा ।
 विद्योतमाना विबभौ समन्तादीपमालिनी ॥ ३६

अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनिर्महाबलः ।
 दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः ॥ ३७
 अथ दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा हतमलायुधम् ।
 बभूव परमोद्विग्नः सह सैन्येन भारत ॥ ३८
 तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ।
 हन्तेति स्वयमागम्य सरता वैरमुत्तमम् ॥ ३९
 ध्रुवं स तेन हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः ।
 जीवितं चिरकालं हि भ्रातृणां चाप्यमन्यत ॥ ४०
 स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै ।
 प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥ ४१
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

कैर्णेन घटोत्कचवधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ।
 ननाद विविधान्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥ १
 तस्य तं तुमुलं शब्दं श्रुत्वा हृदयकम्पनम् ।
 तावकानां महाराज भयमासीत्सुदारुणम् ॥ २
 अलायुधविषक्तं तु भैमसेनिं महाबलम् ।
 दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पाञ्चालान्समुपाद्रवत् ॥ ३
 दशभिर्दशभिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
 दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विभेद नतपर्वभिः ॥ ४
 ततः परमनाराचैर्युधामन्युत्तमौजसौ ।
 साल्याकिं च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः ॥ ५
 तेषामप्यस्यतां सङ्ख्ये सर्वेषां सव्यदक्षिणम् ।
 मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्त जनाधिप ॥ ६
 तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह ।
 मेघानामिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निशि ॥ ७
 ज्यानेमिघोषस्तनयितुमान्वै
 धनुस्तटिन्मण्डलकेतुशृङ्गः ।
 शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्च
 संग्राममेधः स बभूव राजन् ॥ ८
 तदद्भुतं शैल इवाप्रकम्पो
 वर्ष महाशैलसमानसारः ।
 विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र
 वैकर्तनः शत्रुगणावमर्दी ॥ ९

ततोऽतुलैर्वज्रनिपातकल्पैः
 शितैः शरैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः ।
 शत्रून्व्यपोहत्समरे महात्मा
 वैकर्तनः पुत्रहिते रतस्ते ॥ १०
 संछिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचि-
 त्केचिच्छरैरदितभिन्नदेहाः ।
 केचिद्विस्मृता विहयाश्च केचि-
 द्वैकर्तनेनाशु कृता बभूवुः ॥ ११
 अविन्दमानास्तथ शर्म सङ्ख्ये
 यौधिष्ठिरं ते बलमभ्यपद्यन् ।
 तान्प्रेक्ष्य भग्नान्विमुखीकृतांश्च
 घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे ॥ १२
 आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्रं
 रथोत्तमं सिंहवत्संननाद ।
 वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चापि
 विव्याध वज्रप्रतिमैः पृषत्कैः ॥ १३
 तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च
 नालीकदण्डासनवत्सदन्तैः ।
 वराहकर्णैः सविपाठशृङ्गैः
 क्षुरप्रवर्षैश्च विनेदतुः खम् ॥ १४
 तद्भाणधारावृतमन्तरिक्षं
 तिर्यग्गताभिः समरे रराज ।
 सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभि-
 र्विचित्रपुष्पाभिरिव प्रजाभिः ॥ १५

केतुशृङ्गः ध्वजशिखरः ॥ ८ ॥ तिर्यग्गताभिरिषुपक्षिभि- रिति शेषः ॥ १५ ॥

समाहितावप्रतिमप्रभावा-
 वन्योन्यमाजग्नतुरुत्तमास्त्रैः ।
 तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चि-
 द्ददर्श तस्मिन्समरे विशेषम् ॥ १६
 अतीव तच्चित्रमतुल्यरूपं
 बभूव युद्धं रविभीमसून्वोः ।
 समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं
 दिवीव राहंशुमतोः प्रमत्तम् ॥ १७
 सञ्जय उवाच ।
 घटोत्कचं यदा कर्णो न विशेषयते नृप ।
 ततः प्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ १८
 तेनास्त्रेणावधीत्तस्य रथं सहयसारथिम् ।
 विरथश्चापि हैडिम्बिः क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ १९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्नन्तर्हिते तूर्णं कूटयोधिनि राक्षसे ।
 मामकैः प्रतिपन्नं यत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २०
 सञ्जय उवाच ।
 अन्तर्हितं राक्षसेन्द्रं विदित्वा
 संप्राक्कोशन्कुरवः सर्व एव ।
 कथं नायं राक्षसः कूटयोधी
 हन्यात्कर्णं समरेऽदृश्यमानः ॥ २१
 ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी
 सर्वा दिशः प्रावृणोद्ग्राणजालैः ।
 न वै किञ्चित्प्रापतत्तत्र भूतं
 तमोभूते सायकैरन्तरिक्षे ॥ २२
 नैवाददानो न च संदधानो
 न चेष्टुधीस्पृशमानः कराग्रैः ।
 अदृश्यद्वै लाघवात्सूतपुत्रः
 सर्वं बाणैश्छादयानोऽन्तरिक्षम् ॥ २३
 ततो मायां दारुणामन्तरिक्षे
 घोरां भीमां विहितां राक्षसेन ।
 अपश्याम लोहिताभ्रप्रकाशां
 देदीप्यन्तीमग्निशिखाभिवोग्राम् ॥ २४

ततस्तस्यां विद्युतः प्रादुरास-
 न्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र ।
 घोषश्चास्याः प्रादुरासीत्सुघोरः
 सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम् ॥ २५
 ततः शराः प्रापतन्रुक्मपुङ्खाः
 शक्त्यष्टिप्रासमुसलान्यायुधानि ।
 परश्वथास्तैलधौताश्च खड्गाः
 प्रदीप्ताग्रास्तोमराः पट्टसाश्च ॥ २६
 मयूखिनः परिधा लोहवद्धा
 गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः ।
 गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः
 शतघ्नश्च प्रादुरासन्समन्तात् ॥ २७
 महाशिलाश्चापतस्तत्रतत्र
 सहस्रशः साशनयश्च वज्राः ।
 चक्राणि चानेकशतक्षुराणि
 प्रादुर्वभूवुर्ज्वलनप्रभाणि ॥ २८
 तां शक्तिपाषाणपरश्वथानां
 प्रासासिवज्राशनिमुद्गराणाम् ।
 वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतन्तीं
 कर्णः शरौघैर्न शशाक हन्तुम् ॥ २९
 शराहतानां पततां हयानां
 वज्राहतानां च तथा गजानाम् ।
 शिलाहतानां च महारथानां
 महान्निनादः पततां बभूव ॥ ३०
 सुभीमनानाविधशस्त्रपातै-
 र्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात् ।
 दौर्योधनं वै बलमार्तरूप-
 मावर्तमानं ददृशे भ्रमत्तत् ॥ ३१
 हाहाकृतं संपरिवर्तमानं
 संलीयमानं च विषण्णरूपम् ।
 ते त्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराः
 पराङ्मुखा नो बभूवुस्तदानीम् ॥ ३२
 तां राक्षसीं भीमरूपां सुघोरां
 वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम् ।

दृष्ट्वा बलौघांश्च निपात्यमाना-
 न्महद्भयं तव पुत्रान्विवेश ॥ ३३
 शिवाश्च वैश्वानरदीप्तिजिह्वाः
 सुभीमनादाः शतशो नदन्तीः ।
 रक्षोगणान्नर्दतश्चापि वीक्ष्य
 नरेन्द्र योधा व्यथिता बभूवुः ॥ ३४
 ते दीप्तिजिह्वानलतीक्ष्णदंष्ट्रा
 विभीषणाः शैलनिकाशकायाः ।
 नभोगताः शक्तिविपक्तहस्ता
 मेघा व्यमुञ्चन्निव वृष्टिमुग्राम् ॥ ३५
 तैराहतास्ते शरशक्तिशूलै-
 र्गदाभिरुग्रैः परिवैश्च दीप्तैः ।
 वज्रैः पिनाकैरशनिप्रहारैः
 शतघ्नचक्रैर्मथिताश्च पेतुः ॥ ३६
 शूला भुशुण्ड्योऽश्मगुडाः शतघ्न्यः
 स्थूलाश्च कार्णायसपट्टनद्धाः ।
 तेऽवाकिरंस्तव पुत्रस्य सैन्यं
 ततो रौद्रं कश्मलं प्रादुरासीत् ॥ ३७
 विकीर्णाच्चा विहतैरुत्तमाङ्गैः
 संभग्राङ्गाः शिश्न्यरे तत्र शूराः ।
 छिन्ना हयाः कुञ्जराश्चापि भग्ना
 न मुच्यन्ते याचमानाः सुभीताः ॥ ३८
 एवं महच्छस्त्रवर्षं सृजन्त-
 स्ते यातुधाना भुवि घोररूपाः ।
 मायाः सृष्टास्तत्र घटोत्कचेन
 नामुञ्चन्वै याचमानं न भीतम् ॥ ३९
 तस्मिन्धोरे कुरूवीरावमर्दे
 कालोत्सृष्टे क्षत्रियाणामभावे ।
 ते वै भग्नाः सहसा व्यद्रवन्त
 प्राक्रोशन्तः कौरवाः सर्व एव ॥ ४०
 पलायध्वं कुरवो नैतदस्ति
 सेन्द्रा देवा भ्रान्ति नः पाण्डवार्थे ।
 तथा तेषां मज्जतां भारतानां
 तस्मिन्दीपः सूतपुत्रो बभूव ॥ ४१

उरसा हर्दवलेन ॥ ४३ ॥

तस्मिन्संक्रन्दे तुमुले वर्तमाने
 सैन्ये भग्ने लीयमाने कुरूणाम् ।
 अनीकानां प्रविभागे प्रकाशे
 न ज्ञायन्ते कुरवो नेतरे च ॥ ४२
 निर्मर्यादे विद्रवे घोररूपे
 सर्वा दिशः प्रेक्षमाणाः स शून्याः ।
 तां शस्त्रवृष्टिमुग्रसा गाहमानं
 कर्णं सैकं तत्र राजन्नपश्यन् ॥ ४३
 ततो वाणैरावृणोदन्तरिक्षं
 दिव्यां मायां योधयन्राक्षसस्य ।
 ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करं चार्यकर्म
 नैवामुद्यत्संयुगे सूतपुत्रः ॥ ४४
 ततो भीताः समुदैक्षन्त कर्णं
 राजन्सर्वे सैन्धवा बाह्लिकाश्च ।
 असंमोहं पूजयन्तोऽस्य सङ्घे
 संपश्यन्तो विजयं राक्षसस्य ॥ ४५
 तेनोत्सृष्टा चक्रयुक्ता शतघ्नी
 समं सर्वाश्चतुरोऽश्वाञ्जघान ।
 ते जानुभिर्जगतीमन्वपद्य-
 न्गतासवो निर्दशनाक्षिजिह्वाः ॥ ४६
 ततो हताश्चादवरुह्य याना-
 दन्तर्मनाः कुरुषु प्राद्रवत्सु ।
 दिव्ये चास्त्रे मायया बध्यमाने
 नैवामुद्यच्चिन्तयन्प्राप्तकालम् ॥ ४७
 ततोऽब्रुवन्कुरवः सर्व एव
 कर्णं दृष्ट्वा घोररूपां च मायाम् ।
 शक्त्या रक्षो जहि कर्णाद्य तूर्णं
 नश्यन्त्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः ॥ ४८
 करिष्यतः किंच नो भीमपार्थौ
 तपन्तमेनं जहि पापं निशीथे ।
 यो नः संग्रामाद्घोररूपाद्विमुच्ये-
 त्स नः पार्थान्सबलान्योधयेत ॥ ४९
 तस्मादेनं राक्षसं घोररूपं
 शक्त्या जहि त्वं दत्तया वासवेन ।

अशीलधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

मा कौरवाः सर्व एवेन्द्रकल्पा
 रात्रियुद्धे कर्णं नेशुः सयोधाः ॥ ५०
 स वध्यमानो रक्षसा वै निशीथे
 दृष्ट्वा राजंस्त्रास्यमानं बलं च ।
 महच्छ्रुत्वा निनदं कौरवाणां
 मतिं दध्रे शक्तिमोक्षाय कर्णः ॥ ५१
 स वै क्रुद्धः सिंह इवात्यमर्षी
 नामर्षयन्प्रतिघातं रणेऽसौ ।
 शक्तिं श्रेष्ठां वैजयन्तीमसह्यां
 समाददे तस्य वधं चिकीर्षन् ॥ ५२
 याऽसौ राजन्निहिता वर्षपूगा-
 न्वधायाजौ सत्कृता फल्गुनस्य ।
 यां वै प्रादात्सूतपुत्राय शक्रः
 शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां निमाय ॥ ५३
 तां वै शक्तिं लेलिहानां प्रदीप्तां
 पाशैर्युक्तामन्तकसेव जिह्वाम् ।
 मृत्योः खसारं ज्वलितामिवोल्कां
 वैकर्तनः प्राहिणोद्राक्षसाय ॥ ५४
 तामुत्तमां परकायावहर्त्रीं
 दृष्ट्वा शक्तिं बाहुसंस्थां ज्वलन्तीम् ।
 भीतं रक्षो विप्रदुद्राव राजन्
 कृत्वाऽऽत्मानं विन्ध्यतुल्यप्रमाणम् ॥ ५५
 दृष्ट्वा शक्तिं कर्णबाह्वन्तरस्थां
 नेदुर्भूतान्यन्तरिक्षे नरेन्द्र ।
 ववुर्वातास्तुमुलाश्चापि राज-
 न्सनिर्घाता चाशनिर्गा जगाम ॥ ५६
 सा तां मायां भस्म कृत्वा ज्वलन्ती
 भित्त्वा गाढं हृदयं राक्षसस्य ।
 ऊर्ध्वं ययौ दीप्यमाना निशायां
 नक्षत्राणामन्तराण्याविवेश ॥ ५७

स निर्भिन्नो विविधैरस्त्रपूगै-
 दिव्यैर्नागैर्मानुषै राक्षसैश्च ।
 नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्च
 प्राणानिष्टांस्त्याजितः शक्रशक्त्या ॥ ५८
 इदं चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपं
 चकारासौ कर्म शत्रुक्षयाय ।
 तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्मा
 बभौ राजञ्छैलमेघप्रकाशः ॥ ५९
 ततोऽन्तरिक्षादपतद्रतासुः
 स राक्षसेन्द्रो भुवि भिन्नदेहः ।
 अवाक्शिराः स्तब्धगात्रो विजिह्वो
 घटोत्कचो महदास्थाय रूपम् ॥ ६०
 स तद्रूपं भैरवं भीमकर्मा
 भीमं कृत्वा भैमसेनिः पपात ।
 हतोऽप्येवं तव सैन्यैकदेश-
 मपोथयत्स्वेन देहेन राजन् ॥ ६१
 पतद्रक्षः स्वेन कायेन तूर्ण-
 मतिप्रमाणेन विवर्धता च ।
 प्रियं कुर्वन्पाण्डवानां गतासु-
 रक्षौहिणीं तव तूर्णं जघान ॥ ६२
 ततो मिश्राः प्राणदन्तिंसहनादै-
 र्भैर्यः शङ्खा मुरजाश्चानकाश्च ।
 दग्धां मायां निहतं राक्षसं च
 दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्कौरवेयाः ॥ ६३
 ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो
 यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः ।
 अन्वारूढस्तव पुत्रस्य यानं
 हृष्टश्चापि प्राविशत्तत्स्वसैन्यम् ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

घटोत्कचनिधनात्सर्वेषु शोचत्सु हर्षादात्मानं परिष्वजमानं कृष्णं प्रत्यर्जुनेन हर्षहेतुप्रश्रः ॥ १ ॥ कृष्णेन तदभिधान-
 पूर्वकं कर्णप्रभावप्रशंसनम् ॥ २ ॥

'धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्हते महामाये महातेजसि राक्षसे ।

अमर्षिताः पाण्डवेयाः किमकुर्वन्महारणे ॥ १
 मर्दिताश्च भृशं युद्धे किमकुर्वन्त सञ्जय ॥ २

ये च तेऽभ्यद्रवन्द्रोणं व्यूढानीकं प्रहारिणः ।
 सञ्जयाः सह पाश्चालैस्तेऽकुर्वन्किं महारणे ॥ ३
 सौमदत्तिवधाद्रोणमायत्तं सैन्धवस्य च ।
 अमर्षाजीवितं त्यक्त्वा गाहमानं वरूथिनीम् ॥ ४
 जृम्भमाणमिव व्याघ्रं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
 कथं प्रत्युद्ययुद्रोणमजय्यं कुरुसञ्जयाः ॥ ५
 आचार्य ये च रक्षन्ति दुर्योधनपुरोगमाः ।
 द्रौणिकर्णकृपास्तात ते ह्यकुर्वन्किमाहवे ॥ ६
 भारद्वाजं जिघांसन्तौ सव्यसाचिवृकोदरौ ।
 आर्च्छतां मामकान्युद्धे कथं सञ्जय शंस मे ॥ ७
 सिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
 अमर्षिताश्च संक्रुद्धा रणं चक्रुः कथं युधि ॥ ८
 सञ्जय उवाच ।
 हैडिम्बि निहतं दृष्ट्वा विशीर्णमिव पर्वतम् ।
 बभूवुः पाण्डवाः सर्वे शोकवाष्पाकुलेक्षणाः ॥ ९
 वासुदेवस्तु हर्षेण महताऽभिपरिप्लुतः ।
 ननाद सिंहवन्नादं व्यथयन्निव भारत ॥ १०
 हतं घटोत्कचं ज्ञात्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।
 विनद्य च महानादं पर्यष्वजत फल्गुनम् ॥ ११
 स विनद्य महानादमभीशून्सन्नियम्य च ।
 ननर्त हर्षसंवीतो वातोद्भूत इव द्रुमः ॥ १२
 ततः परिष्वज्य पुनः पार्थमास्फोट्य चासकृत् ।
 रथोपस्थगतो धीमान्प्राणदत्पुनरच्युतः ॥ १३
 प्रहृष्टमनसं ज्ञात्वा वासुदेवं महाबलः ।
 अर्जुनोऽथाब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमना इव ॥ १४
 अतिहर्षोऽयमस्थाने तवाद्य मधुसूदन ।
 शोकस्थाने तु संप्राप्ते हैडिम्बस्य वधेन तु ॥ १५
 विमुखानीह सैन्यानि हतं दृष्ट्वा घटोत्कचम् ।
 वयं च भृशमुद्दिग्ना हैडिम्बेस्तु निपातनात् ॥ १६
 नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति जनार्दन ।
 तदद्य शंस मे पृष्टः सत्यं सत्यवतां वर ॥ १७
 यद्येतन्न रहस्यं ते वक्तुमर्हस्यरिंदम ।
 धैर्यस्य विकृतिं ब्रूहि त्वमद्य मधुसूदन ॥ १८

समुद्रस्येव संशोषं मेरोरिव विसर्पणम् ।
 तथैतदद्य मन्येऽहं तव कर्म जनार्दन ॥ १९
 वासुदेव उवाच ।
 अतिहर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनंजय ।
 अतीव मनसः सद्यः प्रसादकरमुत्तमम् ॥ २०
 शक्तिं घटोत्कचेनेमां व्यंसयित्वा महाद्युते ।
 कर्णं निहतमेवाजौ विद्धि सद्यो धनञ्जय ॥ २१
 शक्तिहस्तं पुनः कर्णं को लोकेऽस्ति पुमानिह ।
 य एनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे ॥ २२
 दिष्ट्याऽपनीतकवचो दिष्ट्याऽपहतकुण्डलः ।
 दिष्ट्या सा व्यंसिता शक्तिरमोघाऽस्य घटोत्कचे ॥
 यदि हि स्यात्सकवचस्तथैव स्यात्सकुण्डलः ।
 सामरानपि लोकांस्त्रीनेकः कर्णो जयेद्रणे ॥ २४
 वासवो वा कुबेरो वा वरुणो वा जलेश्वरः ।
 यमो वा नोत्सहेत्कर्णं रणे प्रतिसमासितुम् ॥ २५
 गाण्डीवमुद्यम्य भवांश्चक्रं चाहं सुदर्शनम् ।
 न शक्तौ खो रणे जेतुं तथायुक्तं नरर्षभम् ॥ २६
 खद्वितार्थं तु शक्रेण मायापहतकुण्डलः ।
 विहीनकवचश्चायं कृतः परपुरंजयः ॥ २७
 उत्कृत्य कवचं यस्मात्कुण्डले विमले च ते ।
 प्रादाच्छक्राय वै कर्णस्तस्माद्वैकर्तनः स्मृतः ॥ २८
 आशीविष इव क्रुद्धः स्तम्भितो मन्त्रतेजसा ।
 तथाऽद्य भाति कर्णो मे शान्तज्वाल इवानलः ॥ २९
 यदाप्रभृति कर्णाय शक्तिर्दत्ता महात्मना ।
 वासवेन महाबाहो क्षिप्ता याऽसौ घटोत्कचे ॥ ३०
 कुण्डलाभ्यां निमायाथ दिव्येन कवचेन च ।
 तां प्राप्यामन्यत वृषा सततं त्वां हतं रणे ॥ ३१
 एवं गतोऽपि शक्योऽयं हतुं नान्येन केनचित् ।
 क्रते त्वां पुरुषव्याघ्र शपे सत्येन चानघ ॥ ३२
 ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तपस्वी नियतव्रतः ।
 रिपुष्वपि दयावांश्च तस्मात्कर्णो वृषा स्मृतः ॥ ३३
 युद्धशौण्डो महाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ।
 केसरीव बने नर्दन्मत्तमातङ्गयूथपान् ।

धैर्यस्य विकृति इति श्र. पाठे अस्मत्पक्षक्षयेण तव हर्षोऽस्मद्वैर्य-
 विनाशक इत्यर्थः ॥ १८ ॥ कुण्डलाभ्यां निमाय विनिमयं

कृत्वा ॥ ३१ ॥ वृषा धर्मप्रधानः ॥ ३३ ॥

विमर्दनश्चादूलात्राजते रणमूर्धनि ॥ ३४
 मध्यंगत इवादित्यो यो न शक्यो निरीक्षितुम् ।
 त्वदीयैः पुरुषव्याघ्र योधमुख्यैर्महात्मभिः ॥ ३५
 शरजालसहस्रांशुः शरदीव दिवाकरः ॥ ३६
 तपान्ते जलदो यद्वच्छरधाराः क्षरन्मुहुः ।
 दिव्यास्त्रजलदः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ३७
 त्रिदशैरपि चास्यद्भिः शरवर्षं समन्ततः ।
 अशक्यस्तदयं जेतुं स्रवद्भिर्मासशोणितम् ॥ ३८
 कवचेन विहीनश्च कुण्डलाभ्यां च पाण्डव ।
 सोऽद्य मानुषतां प्राप्तो विमुक्तः शक्रदत्तया ॥ ३९
 एको हि योगोऽस्य भवेद्विधाय
 छिद्रे ह्येनं स्वप्रमत्तः प्रमत्तम् ।

कृच्छ्रं प्राप्तं रथचक्रे विमये
 हन्याः पूर्वं त्वं तु संज्ञां विचार्य ॥ ४०
 न ह्युद्यतास्त्रं युधि हन्यादजय-
 मप्येकवीरो बलभित्सवज्रः ॥ ४१
 जरासन्धश्चेदिराजो महात्मा
 महाबाहुश्चैकलव्यो निषादः ।
 एकैकशो निहताः सर्व एते
 योगैस्तैस्त्वैस्त्रिदशैर्मयैव ॥ ४२
 अथापरे निहता राक्षसेन्द्रा
 हिडिम्बकिर्मीरवकप्रधानाः ।
 अलायुधः परचक्रावमर्दी
 घटोत्कचश्चोग्रकर्मा तरस्वी ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

द्वाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

श्रीकृष्णो नार्जुनं प्रति जरासन्धादिपराक्रमकथनपूर्वकं तेषां दुर्जयतया पूर्वमेव स्वेनोपायैर्हननकथनम् ॥ १ ॥

अर्जुन उवाच ।
 कथमस्मद्विदितार्थं ते कैश्च योगैर्जनार्दन ।
 जरासन्धप्रभृतयो घातिताः पृथिवीश्वराः ॥ १
 वासुदेव उवाच ।
 जरासन्धश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः ।
 यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्मयंकराः ॥ २
 दुर्योधनस्तानवश्यं वृणुयाद्रथसत्तमान् ।
 तेऽस्मासु नित्यविद्विष्टाः संश्रयेयुश्च कौरवान् ॥ ३
 ते हि वीरा महेष्वासाः कृतास्त्रा दृढयोधिनः ।
 धार्तराष्ट्रचमूं कृत्स्नां रक्षेयुरमरा इव ॥ ४
 सूतपुत्रो जरासन्धश्चेदिराजो निषादजः ।
 सुयोधनं समाश्रित्य तपेरन्पृथिवीमिमाम् ॥ ५
 योगैरभिहता यैस्ते तन्मे शृणु धनञ्जय ।
 अजय्या हि विना योगैर्मृधे ते दैवतैरपि ॥ ६
 एकैको हि पृथक् तेषां समस्तां रिपुवाहिनीम् ।
 योधयेत्समरे पार्थ लोकपालाभिरक्षिताम् ॥ ७

जरासन्धो हि रुषितो रौहिणेयप्रधर्षितः ।
 असद्विदितार्थं चिक्षेप गदां वै सर्वघातिनीम् ॥ ८
 सीमन्तमिव कुर्वाणा नभसः पावकप्रभा ।
 अदृश्यतापतन्ती सा शक्रमुक्ता यथाऽशनिः ॥ ९
 तामापतन्तीं दृष्ट्वैव गदां रोहिणिनन्दनः ।
 प्रतिघातार्थमस्त्रं वै स्थूणाकर्णमवास्तृजत् ॥ १०
 अस्त्रवेगप्रतिहता सा गदा प्रापतद्भुवि ।
 दारयन्ती धरां देवीं कम्पयन्तीव पर्वतान् ॥ ११
 तत्र सा राक्षसी घोरा जरानाम्नी सुविक्रमा ।
 संदधे सा हि संजातं जरासन्धमरिंदमम् ॥ १२
 द्वाभ्यां जातो हि मातृभ्यामर्धदेहः पृथक्पृथक् ।
 जरया संधितो यस्माञ्जरासन्धस्ततोऽभवत् ॥ १३
 सा तु भूमिं गता पार्थ हता ससुतवान्धवा ।
 गदया तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्णेन राक्षसी ॥ १४
 विनाभूतः स गदया जरासन्धो महामृधे ।
 निहतो भीमसेनेन पश्यतस्ते धनञ्जय ॥ १५

पर्जन्य इव वृष्टिमान् । नेता नेतृभिरस्यद्भिः शरवर्षाणि वर्ष-
 ताम् । सोऽद्य मानुषतामित्यादि क. ट. ड. पाठः ॥ ३७ ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

योगैरुपायैः ॥ १ ॥ रौक्मिणेयप्रधर्षितः इति क. ड. पाठः ॥ ८ ॥

यदि हि स्याद्द्रुदापाणिर्जरासन्धः प्रतापवान् ।
 सेन्द्रा देवा न तं हन्तुं रणे शक्ता नरोत्तम ॥ १६
 त्वद्वितार्थं च नैषादिरजुष्टेन वियोजितः ।
 द्रोणेनाचार्यकं कृत्वा छद्मना सत्यविक्रमः ॥ १७
 स तु बद्धाङ्गुलित्राणो नैषादिर्दृढविक्रमः ।
 अतिमानी वनचरो बभौ राम इवापरः ॥ १८
 एकलव्यं हि साङ्गुष्ठमशक्ता देवदानवाः ।
 सराक्षसोरगाः पार्थ विजेतुं युधि कर्हिचित् ॥ १९
 किमु मानुषमात्रेण शक्यः स्यात्प्रतिवीक्षितुम् ।
 दृढमुष्टिः कृती नित्यमस्यमानो दिवानिशम् ॥ २०
 त्वद्वितार्थं तु स मया हतः संग्राममूर्धनि ॥ २१
 चेदिराजश्च विक्रान्तः प्रत्यक्षं निहतस्तव ।
 स चाप्यशक्यः संग्रामे जेतुं सर्वसुरासुरैः ॥ २२
 वधार्थं तस्य जातोऽहमन्येषां च सुरद्विषाम् ।
 त्वत्सहायो नरव्याघ्र लोकानां हितकाम्यया २३
 हिडिम्बवककिमीरा भीमसेनेन पातिताः ।
 रावणेन समप्राणा ब्रह्मयज्ञविनाशनाः ॥ २४
 हतस्तथैव मायावी हैडिम्बेनाप्यलायुधः ।
 हैडिम्बश्चाप्युपायेन शक्त्या कर्णेन घातितः ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

धृतराष्ट्रेण संजयप्रति कर्णेन अर्जुने शक्तेरमोक्षणकारणप्रश्ने संजयेन सात्यकिप्रति कृष्णोक्ततदुत्तरकथनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

एकवीरवधे मोघा शक्तिः सूतात्मजे यदा ।
 कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्य स तां पार्थ न मुक्तवान् ॥ १
 तस्मिन्हते हता हि स्युः सर्वे पाण्डवसृज्याः ।
 एकवीरवधे कस्माद्युद्धे न जयमादधे ॥ २
 आहूतो न निवर्तयमिति तस्य महाव्रतम् ।
 स्वयं मार्गयितव्यः स सूतपुत्रेण फल्गुनः ॥ ३
 ततो द्वैरथमानीय फल्गुनं शक्रदत्तया ।

॥ ८ ॥ व्यसिता व्यर्थकृता शक्तिरिति शेषः ॥ २७ ॥ अशी-
 त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

यदि ह्येनं नाहनिष्यत्कर्णः शक्त्या महामृधे ।
 मया वध्योऽभविष्यत्स भैमसेनिर्घटोत्कचः ।
 मया न निहतः पूर्वमेष युष्मत्प्रियेषसया ॥ २६
 एष हि ब्राह्मणद्वेषी यज्ञद्वेषी च राक्षसः ।
 धर्मस्य लोप्ता पापात्मा तस्मादेष निपातितः ।
 व्यसिता चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयाऽनघ ॥ २७
 ये हि धर्मस्य लोप्सारो वध्यास्ते मम पाण्डव ।
 धर्मसंस्थापनार्थं हि प्रतिज्ञैषा ममाव्यया ॥ २८
 ब्रह्म सत्यं दमः शौचं धर्मो ह्रीः श्रीर्धृतिः क्षमा ।
 यत्र तत्र रमे नित्यमहं सत्येन ते शपे ॥ २९
 न विषादस्तया कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति ।
 उपदेक्ष्याम्युपायं ते येन तं प्रसहिष्यसि ॥ ३०
 सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति वृकोदरः ।
 तस्यापि च वधोपायं वक्ष्यामितव पाण्डव ॥ ३१
 वर्धते तुमुलस्त्वेष शब्दः परचमूं प्रति ।
 विद्रवन्ति च सैन्यानि त्वदीयानि दिशो दश ॥ ३२
 लब्धलक्ष्या हि कौरव्या विधमन्ति चमूं तव ।
 दहत्येष च वः सैन्यं द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ३३

जघान न वृषा कस्मात्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ४
 नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्च मे सुतः ।
 शत्रुभिर्व्यसितः पापः कथं नु स जयेदरीन् ॥ ५
 या ह्यस्य परमा शक्तिर्जयस्य च परायणम् ।
 सा शक्तिर्वासुदेवेन व्यसिता च घटोत्कचे ॥ ६
 कुणेर्यथा हस्तगतं ह्रियेद्विल्वं बलीयसा ।
 तथा शक्तिरमोघा सा मोघीभूता घटोत्कचे ॥ ७
 यथा वराहस्य शुनश्च युध्यतो-
 स्तयोरभावे श्वपचस्य लाभः ।

ह्रियेत् ह्रियेत ॥ ७ ॥

मन्ये विद्वन्वासुदेवस्य तद्व-
 युद्धे लाभः कर्णहैडिम्बयोर्वै ॥ ८
 घटोत्कचो यदि हन्याद्वि कर्णं
 परो लाभः स भवेत्पाण्डवानाम् ।
 वैकर्तनो वा यदि तं निहन्या-
 त्थापि कृत्यं शक्तिनाशात्कृतं स्यात् ॥ ९
 इति प्राज्ञः प्रज्ञयैतद्विचिन्त्य
 घटोत्कचं सूतपुत्रेण युद्धे ।
 अघातयद्वासुदेवो नृसिंहः
 प्रियं कुर्वन्पाण्डवानां हितं च ॥ १०
 सञ्जय उवाच ।
 एतच्चिकीर्षितं ज्ञात्वा कर्णे मधुनिहा नृप ।
 नियोजयामास तदा द्वैरथे राक्षसेश्वरम् ॥ ११
 घटोत्कचं महावीर्यं महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 अमोघाया विघातार्थं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ १२
 तदैव कृतकार्या हि वयं स्याम कुरुद्वह ।
 न रक्षेद्यदि कृष्णस्तं पार्थ कर्णान्महारथात् ॥ १३
 साश्वध्वजरथः सङ्घे धृतराष्ट्र पतेद्भुवि ।
 विना जनार्दनं पार्थो योगानामीश्वरं प्रभुम् ॥ १४
 तैस्तैरुपायैर्वहुभी रक्ष्यमाणः स पार्थिव ।
 जयत्यभिमुखः शत्रून्पार्थः कृष्णेन पालितः ॥ १५
 सविशेषं तमेयात्मा कृष्णो रक्षेन्न फल्गुनम् ।
 हन्यात्क्षिप्रं हि कौन्तेयं शक्तिर्वृक्षमिवाग्निः ॥ १६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 विरोधी च कुमन्त्री च प्राज्ञमानी ममात्मजः ।
 यस्यैष समतिक्रान्तो बधोपायो जयं प्रति ॥ १७
 स वा कर्णो महाबुद्धिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 न मुक्तवान्कथं सूत ताममोघां धनञ्जये ॥ १८
 तवापि समतिक्रान्तमेतद्वावल्गणे कथम् ।
 एतमर्थं महाबुद्धे यत्त्वया नावबोधितः ॥ १९
 सञ्जय उवाच ।
 दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य च ।
 रात्रौ रात्रौ भवत्येषा नित्यमेव विकत्थना ॥ २०

एतत्प्रकृतशक्त्यार्जुनहननम् ॥ ११ ॥ सविशेषात्त्वमोघायाः
 कृष्णोऽरक्षत पाण्डवम् इति ज्ञ. पाठः । एष कृत्स्नः जयं प्रति

श्वः सर्वसैन्यानुत्सृज्य जहि कर्णं धनञ्जयम् ।
 प्रेष्यवत्पाण्डुपाञ्चालानुपभोक्ष्यामहे ततः ॥ २१
 अथवा निहते पार्थे पाण्डवान्यतमं ततः ।
 स्थापयेद्यदि वार्ष्णेयस्तस्मात्कृष्णो हि हन्यताम् ॥ २२
 कृष्णो हि मूलं पाण्डूनां पार्थः स्कन्ध इवोद्गतः ।
 शाखा इवेतरे पार्थाः पाञ्चालाः पत्रसंज्ञिताः ॥ २३
 कृष्णाश्रयाः कृष्णबलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः ।
 कृष्णः परायणं चैषां ज्योतिषामिव चन्द्रमाः ॥ २४
 तस्मात्पर्णानि शाखाश्च स्कन्धं चोत्सृज्य सूतज ।
 कृष्णं हि विद्धि पाण्डूनां मूलं सर्वत्र सर्वदा ॥ २५
 हन्याद्यदि हि दाशार्हं कर्णो यादवनन्दनम् ।
 कृत्स्ना वसुमती राजन्वशे तस्य न संशयः ॥ २६
 यदि हि स निहतः शयीत भूमौ
 यदुकुलपाण्डवनन्दनो महात्मा ।
 ननु तव वसुधा नरेन्द्र सर्वा
 सगिरिसमुद्रवना वशं व्रजेत ॥ २७
 सा तु बुद्धिः कृताऽप्येवं जाग्रति त्रिदशेश्वरे ।
 अप्रमेये हृषीकेशे युद्धकाले त्वमुद्यत ॥ २८
 अर्जुनं चापि राधेयात्सदा रक्षति केशवः ।
 न ह्येनमैच्छत्प्रमुखे सौतेः स्थापयितुं रणे ॥ २९
 अन्यांश्चास्मै रथोदारानुपास्थापयदच्युतः ।
 अमोघां तां कथं शक्तिं मोघां कुर्यामिति प्रभो ॥ ३०
 यथैवं रक्षते पार्थ कर्णात्कृष्णो महामनाः ।
 आत्मानं स कथं राजन्न रक्षेत्पुरुषोत्तमः ॥ ३१
 परिचिन्त्य तु पश्यामि चक्रायुधमरिदमम् ।
 न सोऽस्ति त्रिषु लोकेषु यो जयेत जनार्दनम् ॥ ३२
 सञ्जय उवाच ।
 ततः कृष्णं महाबाहुं सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 पप्रच्छ रथशार्दूलः कर्णं प्रति महारथः ॥ ३३
 अयं च प्रत्ययः कर्णे शक्तिश्चामितविक्रमा ।
 किमर्थं सूतपुत्रेण न मुक्ता फल्गुने तु सा ॥ ३४
 वासुदेव उवाच ।
 दुःशासनश्च कर्णश्च शकुनिश्च ससैन्धवः ।

अर्जुनस्येत्यर्थः ॥ १७ ॥

सततं मन्त्रयन्ति स्म दुर्योधनपुरोगमाः ॥ ३५
 कर्णकर्ण महेष्वास रणेऽमितपराक्रम ।
 नान्यस्य शक्तिरेषा ते मोक्तव्या जयतां वर ॥ ३६
 ऋते महारथात्कर्णं कुन्तीपुत्राद्धनञ्जयात् ।
 स हि तेषामतियशा देवानामिव वासवः ॥ ३७
 तस्मिन्विनिहते पार्थे पाण्डवाः सञ्जयैः सह ।
 भविष्यन्ति गतात्मानः सुरा इव निरग्रयः ॥ ३८
 तथेति च प्रतिज्ञातं कर्णेन शिनिपुङ्गव ।
 हृदि नित्यं च कर्णस्य वधो गाण्डीवधन्वनः ॥ ३९
 अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधांवर ।
 ततो नावासृजच्छक्तिं पाण्डवे श्वेतवाहने ॥ ४०
 फल्गुनस्य हि सा मृत्युरिति चिन्तयतोऽनिशम् ।
 न निद्रा न च मे हर्षो मनसोऽस्ति युधांवर ॥ ४१

घटोत्कचे व्यसितां तु दृष्ट्वा तां शिनिपुङ्गव ।
 मृत्योरास्यान्तरान्मुक्तं पश्याम्यद्य धनञ्जयम् ॥ ४२
 न पिता न च मे माता न यूयं भ्रातरस्तथा ।
 न च प्राणास्तथा रक्ष्या यथा वीभत्सुराहवे ॥ ४३
 त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभम् ।
 नेच्छेयं सात्वताहं तद्विना पार्थ धनञ्जयम् ॥ ४४
 अतः प्रहर्षः सुमहान्ययुधधानाद्य मेऽभवत् ।
 मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थ धनञ्जयम् ॥ ४५
 अतश्च प्रहितो युद्धे मया कर्णाय राक्षसः ।
 न ह्यन्यः समरे रात्रौ शक्तः कर्णं प्रवाधितुम् ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 इति सात्यकये प्राह तदा देवकिनन्दनः ।
 धनञ्जयहिते युक्तस्तत्प्रिये सततं रतः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

कर्णशक्तेर्घटोत्कचवधेन वैफल्याद्धृतराष्ट्रेण शोचनम् ॥ १ ॥ युधिष्ठिरेण कृष्णे घटोत्कचकृतोपकारनिवेदनपूर्वकं शोचनम् ॥ २ ॥ व्यासेन क्रोधात्कर्णजिघांसया गच्छन्तं युधिष्ठिरमेत्य समाश्वासनेन तं निवर्त्य पुनरन्तर्धानम् ॥ ३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 कर्णदुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च ।
 अपनीतं महत्तात तव चैव विशेषतः ॥ १
 यदि जानीथ तां शक्तिमेकर्षां सततं रणे ।
 अनिवार्यामसह्यां च देवैरपि सवासवैः ॥ २
 सा किमर्थं तु कर्णेन प्रवृत्ते समरे पुरा ।
 न देवकीसुते मुक्ता फल्गुने वाऽपि सञ्जय ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 संग्रामाद्विनिवृत्तानां सर्वेषां नो विशांपते ।
 रात्रौ कुरुकुलश्रेष्ठ मन्त्रोऽयं समजायत ॥ ४
 प्रभातमात्रे श्वोभूते केशवायार्जुनाय वा ।
 शक्तिरेषा हि मोक्तव्या कर्णकर्णेति नित्यशः ॥ ५
 ततः प्रभातसमये राजन्कर्णस्य दैवतैः ।

अन्येषां चैव योधानां सा बुद्धिर्नाश्यते पुनः ॥ ६
 दैवमेव परं मन्ये यत्कर्णो हस्तसंस्थया ।
 न जघान रणे पार्थ कृष्णं वा देवकीसुतम् ॥ ७
 तस्य हस्तस्थिता शक्तिः कालरात्रिरिवोद्यता ।
 दैवोपहतबुद्धित्वान्न तां कर्णो विमुक्तवान् ॥ ८
 कृष्णे वा देवकीपुत्रे मोहितो देवमायया ।
 पार्थे वा शक्रकल्पे वै वधार्थं वासवीं प्रभो ॥ ९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 दैवेनोपहता यूयं खबुद्ध्या केशवस्य च ।
 गता हि वासवी हत्वा तृणभूतं घटोत्कचम् ॥ १०
 कर्णश्च मम पुत्राश्च सर्वे चान्ये च पार्थिवाः ।
 तेन वै दुष्प्रणीतेन गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ११
 भूय एव तु मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।

निरमयोऽग्निविना सुखहीना इवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ हिते आमु-
 ष्मिके श्रेयसि । प्रिये ऐहिके कल्याणे ॥ ४७ ॥ त्र्यशीत्यधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

महत् जयालम्बनममोघशक्तिरूपमिति शेषः । अपनीतं ना-
 शितम् । महदपनीतं अन्याय इति वा ॥ १ ॥ दुष्प्रणीतेन दुर्न-
 येन ॥ ११ ॥

कुरूणां पाण्डवानां च हैडिम्ब्यौ निहते तदा ॥ १२
 ये च तेऽभ्यद्रवन्द्रोणं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
 सञ्जयाः सह पाञ्चालैस्तेऽप्यकुर्वन्कथं रणम् ॥ १३
 सौमदत्तेर्वधाद्रोणमायान्तं सैन्धवस्य च ।
 अमर्षाञ्जीवितं त्यक्त्वा गाहमानं वरूथिनीम् ॥ १४
 जृम्भमाणमिव व्याघ्रं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
 कथं प्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यन्तं पाण्डुसञ्जयाः ॥ १५
 आचार्यं ये च तेऽरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः ।
 द्रौणिकर्णकृपास्तात ते वाऽकुर्वन्किमाहवे ॥ १६
 भारद्वाजं जिघांसन्तौ सव्यसाचिवृकोदरौ ।
 समार्च्छन्मामका युद्धे कथं सञ्जय शंस मे ॥ १७
 सिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
 अमर्षिताः सुसंकुद्धा रणं चक्रुः कथं निशि ॥ १८
 सञ्जय उवाच ।
 हते घटोत्कचे राजन्कर्णेन निशि राक्षसे ।
 प्रणदत्सु च हृष्टेषु तावकेषु युयुत्सुषु ॥ १९
 आपतत्सु च वेगेन बध्यमाने बलेऽपि च ।
 विगाढायां रजन्यां च राजा दैन्यं परं गतः ॥ २०
 अब्रवीच्च महाबाहुर्भीमसेनमिदं वचः ।
 आवारय महाबाहो धार्तराष्ट्रस्य बाहिनीम् ॥ २१
 हैडिम्बेश्चैव घातेन मोहो मामाविशन्महान् ।
 एवं भीमं समादिश्य स्वरथे समुपाविशत् ॥ २२
 अश्रुपूर्णमुखो राजा निःश्वसंश्च पुनःपुनः ।
 कश्मलं प्राविशद्द्वोरं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ २३
 तं तथा व्यथितं दृष्ट्वा कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥ २४
 मा व्यथां कुरु कौन्तेय नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
 वैक्रव्यं भरतश्रेष्ठ यथा प्राकृतपूरुषे ॥ २५
 उत्तिष्ठ राजन्युध्वस्व बह्वर्गुर्वी धुरं विभो ।
 त्वयि वैक्रव्यमापन्ने संशयो विजये भवेत् ॥ २६
 श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विमृज्य नेत्रे पाणिभ्यां कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ २७
 विदिता मे महाबाहो धर्माणां परमा गतिः ।
 ब्रह्महत्याफलं तस्य यः कृतं नावबुध्यते ॥ २८
 अस्माकं हि वनस्थानां हैडिम्बेन महात्मना ।

बालेनापि सता तेन कृतं साह्यं जनार्दन ॥ २९
 अस्त्रहेतोर्गतं ज्ञात्वा पाण्डवं श्वेतवाहनम् ।
 असौ कृष्ण महेष्वासः काम्यके मामुपस्थितः ॥ ३०
 उपितश्च सहासामिर्भ्यावन्नासीद्वनञ्जयः ।
 गन्धमादनयात्रायां दुर्गेभ्यश्च स तारिताः ।
 पाञ्चाली च परिश्रान्ता पृष्ठेनोढा महात्मना ॥ ३१
 आरम्भांश्चैव युद्धानां यदेष कृतवानप्रभो ।
 मदर्थं दुष्करं कर्म कृतं तेन महाहवे ॥ ३२
 स्वभावाद्या च मे प्रीतिः सहदेवे जनार्दन ।
 सैव मे द्विगुणा प्रीती राक्षसेन्द्रे घटोत्कचे ॥ ३३
 भक्तश्च मे महाबाहुः प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
 तेन विन्दामि वार्ष्णेय कश्मलं शोकतापितः ॥ ३४
 पश्य सैन्यानि वार्ष्णेय द्राव्यमाणानि कौरवैः ।
 द्रोणकर्णौ तु संयत्तौ पश्य युद्धे महारथौ ॥ ३५
 निशीथे पाण्डवं सैन्यमाभ्यां माधव मर्दितम् ।
 गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नलवनं महत् ॥ ३६
 अनादृत्य बलं बाहोर्भीमसेनस्य माधव ।
 चित्रास्त्रतां च पार्थस्य विक्रमन्ते च कौरवाः ॥ ३७
 एष द्रोणश्च कर्णश्च राजा चैव सुयोधनः ।
 निहत्य राक्षसं युद्धे हृष्टा नर्दन्ति संयुगे ॥ ३८
 कथं वाऽस्मासु जीवत्सु त्वयि चैव जनार्दन ।
 हैडिम्बिः प्राप्तवान्मृत्युं सूतपुत्रेण संगतः ॥ ३९
 कदर्थीकृत्य नः सर्वानपश्यतः सव्यसाचिनः ।
 निहतो राक्षसः कृष्ण भैमसेनिर्महाबलः ॥ ४०
 यदाऽभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ।
 नासीत्तत्र रणे कृष्ण सव्यसाची महारथः ॥ ४१
 निरुद्धाश्च वयं सर्वे सैन्धवेन दुरात्मना ।
 निमित्तमभवद्द्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मणि ॥ ४२
 उपदिष्टो बधोपायः कर्णस्य गुरुणा स्वयम् ।
 व्यायच्छतश्च खड्गेन द्विधा खड्गं चकार ह ॥ ४३
 व्यसने वर्तमानस्य कृतवर्मा नृशंसवत् ।
 अश्वाञ्जघान सहसा तथोभौ पार्थिसारथी ।
 तथेतरे महेष्वासाः सौभद्रं युध्यपातयन् ॥ ४४
 अल्पे च कारणे कृष्ण हतो गाण्डीवधन्वना ।

सैन्धवो यादवश्रेष्ठ तच्च नातिप्रियं मम ॥ ४५
 यदि शत्रुवधो न्याय्यो भवेत्कर्तुं हि पाण्डवैः ।
 कर्णद्रोणौ रणे पूर्वं हन्तव्याविति मे मतिः ॥ ४६
 एतौ हि मूलं दुःखानामस्माकं पुरुषर्षभ ।
 एतौ रणे समासाद्य समाश्वस्तः सुयोधनः ॥ ४७
 यत्र बध्यो भवेद्रोणः सूतपुत्रश्च सानुगः ।
 तत्रावधीन्महाबाहुः सैन्धवं दूरवासिनम् ॥ ४८
 अवश्यं तु मया कार्यः सूतपुत्रस्य निग्रहः ।
 ततो यास्याम्यहं वीर स्वयं कर्णजिघांसया ॥ ४९
 भीमसेनो महाबाहुर्द्रोणानीकेन संगतः ॥ ५०
 एवमुक्त्वा ययौ तूर्णं त्वरमाणो युधिष्ठिरः ।
 स विष्कार्य महच्चापं शङ्खं प्रध्माप्य भैरवम् ॥ ५१
 ततो रथसहस्रेण गजानां च शतैस्त्रिभिः ।
 वाजिभिः पञ्चसाहस्रैः पाञ्चालैः सप्रभद्रकैः ।
 वृतः शिखण्डी त्वरितो राजानं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ ५२
 ततो भेरीः समाजघ्नुः पणवानकगोमुखान् ।
 शङ्खशब्दरवांश्चैव पाणिशब्दांश्च दंशिताः ।
 पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ५३
 ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवो धनञ्जयम् ॥ ५४
 एष प्रयाति त्वरितः क्रोधाविष्टो युधिष्ठिरः ।
 जिघांसुः सूतपुत्रस्य तस्योपेक्षा न युज्यते ॥ ५५
 एवमुक्त्वा हृषीकेशः शीघ्रमश्वान्चोदयत् ।
 दूरं प्रयान्तं राजानमन्वगच्छज्जनार्दनः ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

समाप्तं च घटोत्कचवधपर्व ।

(अथ द्रोणवधपर्व ॥ ७ ॥)

पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

निद्रोपहतानां सैन्यानामर्जुनाज्ञया स्वापेन श्रान्तिमपनीय चन्द्रोदयानन्तरं युद्धारम्भः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 व्यासैर्नैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 स्वयं कर्णवधाद्वीरो निवृत्तो भरतर्षभ ॥ १
 घटोत्कचे तु निहते सूतपुत्रेण तां निशाम् ।
 दुःखामर्षवशं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ २

तं दृष्ट्वा सहसा यान्तं सूतपुत्रजिघांसया ।
 शोकोपहतसंकल्पं दह्यमानमिवाग्निना ।
 अभिगम्याब्रवीद्वासो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५७
 व्यास उवाच ।
 कर्णमासाद्य संग्रामे दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ५८
 सव्यसाचिवधाकाङ्क्षी शक्तिं रक्षितवान्हि सः ।
 न चागाद्वैरथं जिष्णुर्दिष्ट्या तेन महारणे ॥ ५९
 सृजेतां स्पर्धिनावेतौ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः ।
 बध्यमानेषु चास्त्रेषु पीडितः सूतनन्दनः ॥ ६०
 वासवीं समरे शक्तिं ध्रुवं मुञ्चेद्युधिष्ठिर ।
 ततो भवेत्ते व्यसनं घोरं भरतसत्तम ॥ ६१
 दिष्ट्या रक्षो हतं युद्धे सूतपुत्रेण मानद ।
 वासवीं कारणं कृत्वा कालेनोपहतो ह्यसौ ॥ ६२
 तवैव कारणाद्रक्षो निहतं तात संयुगे ।
 मा क्रुधो भरतश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥ ६३
 प्राणिनामिह सर्वेषामेषा निष्ठा युधिष्ठिर ।
 भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पार्थिवैश्च महात्मभिः ॥ ६४
 कौरवान्समरे राजन्प्रतियुध्यस्व भारत ।
 पञ्चमे दिवसे तात पृथिवी ते भविष्यति ॥ ६५
 नित्यं च पुरुषव्याघ्र धर्ममेवानुचिन्तय ।
 आनुशंस्यं तपो दानं क्षमां सत्यं च पाण्डव ॥ ६६
 सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ।
 इत्युक्त्वा पाण्डवं व्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६७

दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणां चमूं तव ।
 धृष्टद्युम्नमुवाचेदं कुम्भयोनिं निवारय ॥ ३
 त्वं हि द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
 सशरः कवची खड्गी धन्वी च परतापनः ।
 अभिद्रव रणे हृष्टो मा च ते भीः कथंचन ॥ ४

जनमेजयः शिखण्डी च दौर्मुखिश्च यशोधरः ।
 अभिद्रवन्तु संहृष्टाः कुम्भयोनिं समन्ततः ॥ ५
 नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
 द्रुपदश्च विराटश्च पुत्रभातृसमन्वितौ ॥ ६
 सात्यकिः केकयाश्चैव पाण्डवश्च धनंजयः ।
 अभिद्रवन्तु वेगेन कुम्भयोनिवधेप्सया । ७
 तथैव रथिनः सर्वे हस्त्यश्च यच्च किञ्चन ।
 पदाताश्च रणे द्रोणं पातयन्तु महारथम् ॥ ८
 तथाऽऽज्ञप्तास्तु ते सर्वे पाण्डवेन महात्मना ।
 अभ्यद्रवन्त वेगेन कुम्भयोनिवधेप्सया ॥ ९
 आगच्छतस्तान्सहसा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
 प्रतिजग्राह समरे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ १०
 ततो दुर्योधनो राजा सर्वोद्योगेन पाण्डवान् ।
 अभ्यद्रवत्सुसंकुद्ध इच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ ११
 ततः प्रववृते युद्धं श्रान्तवाहनसैनिकम् ।
 पाण्डवानां कुरूणां च गर्जतामितरेतरम् ॥ १२
 निद्रान्धास्ते महाराज परिश्रान्ताश्च संयुगे ।
 नाभ्यपद्यन्त समरे काञ्चिच्चेष्टां महारथाः ॥ १३
 त्रियामा रजनी चैषा घोररूपा भयानका ।
 सहस्रयामप्रतिमा बभूव प्राणहारिणी ॥ १४
 बध्यतां च तथा तेषां क्षतानां च विशेषतः ।
 घोरा रात्रिः समाजज्ञे निद्रान्धानां विशेषतः ॥ १५
 सर्वे ह्यासन्निरुत्साहाः क्षत्रिया दीनचेतसः ।
 तव चैव परेषां च गतास्त्रा विगतेष्ववः ॥ १६
 ते तदा पारयन्तश्च भ्रमन्तश्च विशेषतः ।
 स्वधर्ममनुपश्यन्तो न जहुः स्वामनीकिनीम् ॥ १७
 अस्त्राण्यन्ये समुत्सृज्य निद्रान्धाः शेरते जनाः ।
 रथेष्वन्ये गजेष्वन्ये हयेष्वन्ये च भारत ॥ १८
 निद्रान्धा नो बुबुधिरे काञ्चिच्चेष्टां नराधिप ।
 तानन्ये समरे योधाः प्रेषयन्ति यमक्षयम् ॥ १९
 स्वप्नायमानांस्त्वपरे परानतिविचेतसः ।
 आत्मानं समरे जघ्नुः स्वानेव च परानपि ॥ २०
 नानावाचो विमुञ्चन्तो निद्रान्धास्ते महारणे ॥ २१
 अस्माकं च महाराज परेभ्यो बहवो जनाः ।

योद्धव्यमिति तिष्ठन्तो निद्रासंरक्तलोचनाः ॥ २२
 संसर्पन्तो रणे केचिन्निद्रान्धास्ते तथापरान् ।
 जघ्नुः शूरा रणे शूरांस्तस्मिन्समसि दारुणे ॥ २३
 हन्यमानमथात्मानं परैश्च बहवो जनाः ।
 नाभ्यजानन्त समरे निद्रया मोहिता भृशम् ॥ २४
 तेषामेतादृशीं चेष्टां विज्ञाय पुरुषर्षभः ।
 उवाच वाक्यं वीभत्सुरुचैः सन्नादयन्दिशः ॥ २५
 श्रान्ता भवन्तो निद्रान्धाः सर्व एव सवाहनाः ।
 तमसा च वृते सैन्ये रजसा बहुलेन च ॥ २६
 ते यूयं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः ।
 निमीलयत चात्रैव रणभूमौ मुहूर्तकम् ॥ २७
 ततो विनिद्रा विश्रान्ताश्चन्द्रमस्युदिते पुनः ।
 संसाधयिष्यथान्योन्यं स्वर्गाय कुरुपाण्डवाः ॥ २८
 तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य विशांपते ।
 अरोचयन्त सैन्यानि तथा चान्योन्यमब्रुवन् ॥ २९
 चुकुशुः कर्णकर्णेति तथा दुर्योधनेति च ।
 उपारमत पाण्डूनां विरता हि वरूथिनी ॥ ३०
 तथा विक्रोशमानस्य फल्गुनस्य ततस्ततः ।
 उपारमत पाण्डूनां सेना तव च भारत ॥ ३१
 तामस्य वाचं देवाश्च ऋषयश्च महात्मनः ।
 सर्वसैन्यानि चाक्षुद्रां प्रहृष्टाः प्रत्यपूजयन् ॥ ३२
 तत्संपूज्य वचोऽकूरं सर्वसैन्यानि भारत ।
 मुहूर्तमस्वपन्राजश्चान्तानि भरतर्षभ ॥ ३३
 सा तु संग्राप्य विश्रामं ध्वजिनी तव भारत ।
 सुखमाप्तवती वीरमर्जुनं प्रत्यपूजयत् ॥ ३४
 त्वयि वेदास्तथास्त्राणि त्वयि बुद्धिपराक्रमौ ।
 धर्मस्त्वयि महाबाहो दया भूतेषु चानघ ॥ ३५
 यच्चाश्चस्तास्तवेच्छामः शर्म पार्थ तदस्तु ते ।
 मनसश्च प्रियानर्थान्वीर क्षिप्रमवाप्नुहि ॥ ३६
 इति ते तं नरव्याघ्रं प्रशंसन्तो महारथाः ।
 निद्रया समवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशांपते ॥ ३७
 'वीरा वारणकुम्भेषु सुषुपुयुद्धकशिताः ।
 रात्रौ रतिपरिश्रान्ताः कामिनीनां कुचेष्विव ॥ ३८
 अश्वपृष्ठेषु चाप्यन्ये रथनीडेपु चापरे ।

गजस्कन्धगताश्चान्ये शेरते चापरे क्षितौ ॥ ३९
 सायुधाः सगदाश्चैव सखद्गाः सपरश्वथाः ।
 सप्रासकवचाश्चान्ये नराः सुप्ताः पृथक्पृथक् ॥ ४०
 गजास्ते पन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुगुण्ठितैः ।
 निद्रान्धा वसुधां चक्रुर्ग्राणनिःश्वासशीतलाम् ॥ ४१
 सुप्ताः शुशुभिरे तत्र निःश्वसन्तो महीतले ।
 विकीर्णा गिरयो यद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ॥ ४२
 समां च विषमां चक्रुः खुराग्रैर्विकृतां महीम् ।
 हयाः काञ्चनयोक्तास्ते केसरालम्बिभिर्युगैः ।
 सुषुपुस्तत्र राजेन्द्र युक्ता बाहेषु सर्वशः ॥ ४३
 एवं हयाश्च नागाश्च योधाश्च भरतर्षभ ।
 युद्धादिरम्य सुषुपुः श्रमेण महताऽन्विताः ॥ ४४
 तत्तथा निद्रया भग्नं तद्वभौ निःस्वनं बलम् ।
 कुशलैः शिल्पिभिरन्यस्तं पटे चित्रमिवाद्भुतम् ॥ ४५
 ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः
 परस्परं सायकविक्षताङ्गाः ।
 कुम्भेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां
 कुचेषु लया इव कामिनीनाम् ॥ ४६
 ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना ।
 नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ ४७
 दशशताक्षककुन्दरिनिःसृतः
 किरणकेसरभासुरपिञ्जरः ।

तिमिरवारणयूथविदारणः
 समुदियादुदयाचलकेसरी ॥ ४८
 हरवृषोत्तमगात्रसमद्युतिः
 सरशरासनपूर्णसमप्रभः ।
 नववधूसितचारुमनोहरः
 प्रविस्मृतः कुमुदाकरबान्धवः ॥ ४९
 ततो मुहूर्ताद्भगवानपुरस्ताच्छलक्षणः ।
 अरुणं दर्शयामास ग्रसद्भ्योतिःप्रभां प्रभुः ॥ ५०
 अरुणस्य तु तस्यानु जातरूपसमप्रभम् ।
 रश्मिजालं महच्चन्द्रो मन्दं मन्दमवास्तजत् ॥ ५१
 उत्सारयन्तः प्रभया तमस्ते चन्द्ररश्मयः ।
 पर्यगच्छञ्छनैः सर्वा दिशः खं च क्षितिं तथा ॥ ५२
 ततो मुहूर्ताद्भुवनं ज्योतिर्भूतमिवाभवत् ।
 अप्रख्यमप्रकाशं च जगामाशु तमस्तथा ॥ ५३
 प्रतिप्रकाशिते लोके दिवाभूते निशाकरे ।
 विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्नक्तं चरास्ततः ॥ ५४
 बोध्यमानं तु तत्सैन्यं राजंश्चन्द्रस्य रश्मिभिः ।
 बुबुधे शतपत्राणां वनं सूर्याशुभिर्यथा ॥ ५५
 यथा चन्द्रोदयोद्भूतः क्षुभितः सागरोऽभवत् ।
 तथा चन्द्रोदयोद्भूतः क्षुभितश्च बलार्णवः ॥ ५६
 ततः प्रववृते युद्धं पुनरेव विशांपते ।
 लोके लोकविनाशाय परं लोकमभीप्सताम् ॥ ५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

दुर्योधनोपालम्भकोपितेन द्रोणेन पार्थदुर्योधनप्रशंसाधिक्षेपपूर्वकं रणाय निःसरणम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्यात्रवीदिदम् ।
 अमर्षवशमापन्नो जनयन्हर्षतेजसी ॥ १
 दुर्योधन उवाच ।
 न मर्षणीयाः संग्रामे विश्रमन्तः श्रमान्विताः ।
 सपत्ना ग्लानमनसो लब्धलक्षा विशेषतः ॥ २
 यत्तु मर्षितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया ।
 त एते परिविश्रान्ताः पाण्डवा बलवत्तराः ॥ ३

सर्वथा परिहीनाः स तेजसा च बलेन च ।
 भवता पाल्यमानास्ते विवर्धन्ते पुनःपुनः ॥ ४
 दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि ब्राह्मादीनि च यानि ह ।
 तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति भवत्येव विशेषतः ॥ ५
 न पाण्डवेया न वयं नान्ये लोके धनुर्धराः ।
 युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६
 समुरासुरगन्धर्वानिमाँलोकान्द्विजोत्तम ।
 सर्वास्त्रविद्भवान्हन्यादिव्यैरस्त्रैर्न संशयः ॥ ७

स भवान्मर्षयत्येनास्तव तुल्यानवेत्य च ।
 शिष्यत्वं वा पुरस्कृत्य मम वा मन्दभाग्यताम् ॥ ८
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुद्धर्षितो द्रोणः कोपितश्च सुतेन ते ।
 समन्युरब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदं वचः ॥ ९
 स्थविरः सन्परं शक्त्या घटे दुर्योधनाहवे ।
 अतः परं मया कार्यं क्षुद्रं विजयगृद्धिना ।
 अनस्त्रविदयं सर्वो हन्तव्योऽस्त्रविदा जनः ॥ १०
 यद्भवान्मन्यते चापि शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 तद्वै कर्ताऽस्मि कौरव्य वचनात्तव नान्यथा ॥ ११
 निहत्य सर्वपाञ्चालान्युद्धे कृत्वा पराक्रमम् ।
 विमोक्ष्ये कवचं राजन्सत्येनायुधमालभे ॥ १२
 मन्यसे यच्च कौन्तेयमर्जुनं श्रान्तमाहवे ।
 तस्य वीर्यं महाबाहो शृणु सत्येन कौरव ॥ १३
 तं न देवा न गन्धर्वा न यक्षा न च राक्षसाः ।
 उत्सहन्ते रणे जेतुं कुपितं सव्यसाचिनम् ॥ १४
 खाण्डवे येन भगवान्प्रत्युद्यातः सुरेश्वरः ।
 सायकैर्वारितश्चापि वर्षमाणो महात्मना ॥ १५
 यक्षा नागास्तथा दैत्या ये चान्ये बलगर्विताः ।
 निहताः पुरुषेन्द्रेण तच्चापि विदितं तव ॥ १६
 गन्धर्वा घोषयात्रायां चित्रसेनादयो जिताः ।
 यूयं तैर्हिंयमाणाश्च मोक्षिता दृढधन्वना ॥ १७
 निवातकवचाश्चापि देवानां शत्रवस्तथा ।
 सुरैरवध्याः संग्रामे तेन वीरेण निर्जिताः ॥ १८
 दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
 विजिग्ये पुरुषव्याघ्रः स शक्यो मानुषैः कथम् ॥ १९
 प्रत्यक्षं चैव ते सर्वं यथा बलमिदं तव ।
 क्षपितं पाण्डुपुत्रेण चेष्टतां नो विशांपते ॥ २०
 सञ्जय उवाच ।
 तं तदाऽभिप्रशंसन्तमर्जुनं कुपितस्तदा ।
 द्रोणं तव सुतो राजन्पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २१
 अहं दुःशासनः कर्णः शकुनिर्मातुलश्च मे ।

हनिष्यामोऽर्जुनं सङ्क्षेपे द्विधा कृत्वाऽद्य भारतीम् ।
 'तिष्ठ स त्वं महाबाहो नित्यं शिष्यः प्रियस्तवा' ॥ २२
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो हसन्निव ।
 अन्ववर्तत राजानं स्वस्ति तेऽस्तिवति चाब्रवीत् ॥ २३
 को हि गाण्डीवधन्वानं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 अक्षयं क्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियः क्षत्रियर्षभम् ॥ २४
 तं न वित्तपतिर्नेन्द्रो न यमो न जलेश्वरः ।
 नासुरोरगरक्षांसि क्षपयेयुः सहायुधम् ॥ २५
 मूढास्त्रेतानि भाषन्ते यानीमान्यात्थ भारत ।
 युद्धे हर्जुनमासाद्य स्वस्तिमान्को व्रजेद्बहान् ॥ २६
 त्वं तु सर्वाभिः शङ्कित्वान्निष्ठुरः पापनिश्चयः ।
 श्रेयसस्त्वद्विते युक्तास्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि ॥ २७
 गच्छ त्वमपि कौन्तेयमात्मार्यं जहि माचिरम् ।
 त्वमप्याशंससे योद्धुं कुलजः क्षत्रियो ह्यसि ॥ २८
 इमान्किं क्षत्रियान्सर्वान्धातयिष्यस्वनागसः ।
 त्वमस्य मूलं वैरस्य तस्मादासादयार्जुनम् ॥ २९
 एष ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ।
 दुर्धृतदेवी गान्धारे प्रयात्वर्जुनमाहवे ॥ ३०
 एषोऽक्षकुशलो जिह्वो द्यूतकृत्कितवः शठः ।
 देविता निकृतिप्रज्ञो युधि जेष्यति पाण्डवान् ॥ ३१
 त्वया कथितमत्यर्थं कर्णेन सह हृष्टवत् ।
 असकृच्छून्यवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥ ३२
 अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे ।
 पाण्डुपुत्रान्हनिष्यामः सहिताः समरे त्रयः ॥ ३३
 इति ते कथ्यमानस्य श्रुतं संसदिसंसदि ।
 अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भव तैः सह ॥ ३४
 एष ते पाण्डवः शत्रुरविशङ्कोऽग्रतः स्थितः ।
 क्षत्रधर्ममवेक्ष्य श्लाघ्यस्तव वधो जयात् ॥ ३५
 दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितम् ।
 कृतकृत्योऽनृणश्चासि मा भैर्युध्यस्व पाण्डवम् ॥ ३६
 इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत यतः परे ।
 द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

ससाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

द्रोणेन वृषदविराटादीनां वधः ॥ १ ॥ भीमेन निघुरभाषणेन दृष्टबुद्धमुद्योज्य द्रोणानीकाभिगमनम् ॥ २ ॥ चतुर्दश-
रात्रियुद्धसमाप्तिः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

त्रिभागमात्रशेषायां राज्यं युद्धमवर्तत ।

कुरूणां पाण्डवानां च संहृष्टानां विशांपते ॥ १

अथ चन्द्रप्रभां मुष्णन्नादित्यस्य पुरःसरः ।

अरुणोऽभ्युदयांचक्रे ताम्रीकुर्वन्निवाम्बरम् ॥ २

‘प्रकाशमकरोद्भ्योम जगत्संरञ्जयन्निव ।’

प्राच्यां दिशि सहस्रांशोररुणेनारुणीकृतम् ।

तापनीयं यथा चक्रं भ्राजते रविमण्डलम् ॥ ३

ततो रथाश्चांश्च मनुष्याना-

न्युत्सृज्य सर्वे कुरुपाण्डुयोधाः ।

दिवाकरस्याभिमुखं जपन्तः

सन्ध्यागताः प्राञ्जलयो बभूवुः ॥ ४

ततो द्वैधीकृते सैन्ये द्रोणः सोमकपाण्डवान् ।

अभ्यद्रवत्सपाञ्चालान्दुर्योधनपुरोगमः ॥ ५

द्वैधीकृतान्कुरुन्दृष्ट्वा माधवोऽर्जुनमब्रवीत् ।

सपत्नान्सव्यतः कुर्याः सव्यसाचिन्निमान्कुरुन् ॥ ६

स माधवमनुज्ञाय कुरुष्वेति धनंजयः ।

द्रोणकर्णौ महेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत ॥ ७

अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरंजयः ।

आजिशीर्षगतं पार्थं भीमसेनोऽभ्युवाच ह ॥ ८

भीमसेन उवाच ।

अर्जुनार्जुन बीभत्सो शृणुष्वैतद्वचो मम ।

यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९

अस्मिन्नेदागते काले श्रेयो न प्रतिपत्स्यसे ।

असंभावितरूपस्त्वं मनुशंसं करिष्यसि ॥ १०

सत्यश्रीधर्मयशसां वीर्येणानृण्यमाप्नुहि ।

मिन्ध्यनीकं युधांश्रेष्ठ प्रतिज्ञां सफलां कुरु ॥ ११

सञ्जय उवाच ।

स सव्यसाची भीमेन चोदितः केशवेन च ।

कर्णद्रोणावतिक्रम्य समन्तात्पर्यवारयत् ॥ १२

तमाजिशीर्षमायान्तं दहन्तं क्षत्रियर्षभान् ।

पराक्रान्तं पराक्रम्य ततः क्षत्रियपुङ्गवाः ।

नाशकुवन्वारयितुं वर्धमानमिवानलम् ॥ १३

अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौवलः ।

अभ्यवर्षञ्छरत्रातैः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ॥ १४

तेषामस्त्राणि सर्वेषामुत्तमास्त्रविदां वरः ।

कदर्थीकृत्य राजेन्द्र शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १५

अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य लघुहस्तो धनञ्जयः ।

सर्वानविध्यन्निशितैर्दशभिर्दशभिः शरैः ॥ १६

उद्धूता रजसो वृष्टिः शरवृष्टिस्तथैव च ।

तमश्च घोरं शब्दश्च तदा समभवन्महान् ॥ १७

न द्यौर्न भूमिर्न दिशः प्राज्ञायन्त तथागते ।

सैन्येन रजसा मूढं सर्वमन्धमिवाभवत् ॥ १८

नैव ते न वयं राजन्प्राज्ञासिष्म परस्परम् ।

‘शब्दमात्रेण जानीमो वयं ते च परस्परम् ।’

उद्देशेन हि तेन स्र समयुध्यन्त पार्थिवाः ॥ १९

विरथा रथिनो राजन्समासाद्य परस्परम् ।

केशेषु समसज्जन्त कवचेषु भुजेषु च ॥ २०

हताश्चा हतसूताश्च निश्चेष्टा रथिनो हताः ।

जीवन्त इव तत्र स्र व्यदृश्यन्त भयार्दिताः ॥ २१

हतान्गजान्समाश्लिष्य पर्वतानिव वाजिनः ।

गतसत्त्वा व्यदृश्यन्त तथैव सह सादिभिः ॥ २२

ततस्त्वभ्यवसृत्यैव संग्रामादुत्तरां दिशम् ।

आतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ २३

तमाजिशीर्षादेकान्तमपक्रान्तं निशम्य तु ।

समकम्पन्त सैन्यानि पाण्डवानां विशांपते ॥ २४

भ्राजमानं श्रिया युक्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

द्रोणं दृष्ट्वा परे त्रेसुश्रेष्ठमल्लुश्च भारत ॥ २५

त्रिभागमात्रशेषायां सुहृत्त्रयावशिष्टामाम् । तत्र सूर्योद-
योत्तरं त्रयोदश्यां द्रोणस्य नाशः । त्रयोदश्यां शुक्यायां युद्ध-

रम्भस्य-हेमन्ते प्रथमेमासे शुक्लपक्षे त्रयोदशीम् । प्रवृत्तं भारतं
युद्धमिति भारतसावित्र्यामुक्तस्य चोपपत्तिः सिध्यति ॥ १ ॥

आह्वयन्तं परानीकं प्रभिन्नमिव वारणम् ।
 नैनमाशंसिरे जेतुं दानवा वासवं यथा ॥ २६
 केचिदासन्निरुत्साहाः केचित्कुद्धा मनस्विनः ।
 विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिद्दृष्टाऽभवन्युधि ॥ २७
 हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यर्पिषन्नराधिपाः ।
 अपरे दशनैरोष्ठानदशन्कोधमूर्च्छिताः ॥ २८
 व्याक्षिपन्नायुधान्यन्ये ममृदुश्चापरे भुजान् ।
 अन्ये चान्वपतन्द्रोणं त्यक्तात्मानो महौजसः २९
 पाञ्चालास्तु विशेषेण द्रोणसायकपीडिताः ।
 समसज्जन्त राजेन्द्र समरे भृशवेदनाः ॥ ३०
 ततो विराटद्रुपदौ द्रोणं प्रति ययू रणे ।
 तथा चरन्तं संग्रामे भृशं समरदुर्जयम् ॥ ३१
 द्रुपदस्य ततः पौत्रास्त्रय एव विशांपते ।
 चेदयश्च महेष्वासा द्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥ ३२
 तेषां द्रुपदपौत्राणां त्रयाणां निशितैः शरैः ।
 त्रिभिर्द्रोणोऽहरत्प्राणांस्ते हता न्यपतन्भुवि ॥ ३३
 ततो द्रोणोऽजयद्युद्धे चेदिकैकेयसञ्जयान् ।
 मात्स्यांश्चैवाजयत्कृत्स्नान्भारद्वाजो महारथान् ॥ ३४
 ततस्तु द्रुपदः क्रोधाच्छरवर्षमवासृजत् ।
 द्रोणं प्रति महाराज विराटश्चैव संयुगे ॥ ३५
 तं निहत्येषुवर्षं तु द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
 तौ शरैश्छादयामास विराटद्रुपदाबुधौ ॥ ३६
 द्रोणेन छाद्यमानौ तु क्रुद्धौ संग्राममूर्धनि ।
 द्रोणं शरैर्विव्यधतुः परमं क्रोधमास्थितौ ॥ ३७
 ततो द्रोणो महाराज क्रोधामर्षसमन्वितः ।
 भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां चिच्छेद धनुषी तयोः ॥
 ततो विराटः कुपितः समरे तोमरान्दश ।
 दश चिक्षेप च शरान्द्रोणस्य वधकाङ्क्षया ॥ ३९
 शक्तिं च द्रुपदो घोरामायसीं स्वर्णभूषिताम् ।
 चिक्षेप भुजगेन्द्राभां क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ४०
 ततो भल्लैः सुनिशितैश्छित्त्वा तांस्तोमारान्दश ।
 शक्तिं कनकवैदूर्यां द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ॥ ४१

ततो द्रोणः सुपीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्दनः ।
 द्रुपदं च विराटं च प्रेषयामास मृत्यवे ॥ ४२
 हते विराटे द्रुपदे केकयेषु तथैव च ।
 तथैव चेदिमात्स्येषु पाञ्चालेषु तथैव च ॥ ४३
 हतेषु त्रिषु वीरेषु द्रुपदस्य च नृपेषु ।
 द्रोणस्य कर्म तद्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः ।
 शशाप रथिनां मध्ये धृष्टद्युम्नो महामनाः ॥ ४४
 इष्टापूर्तात्तथा क्षात्राद्वाङ्मन्याच्च स नश्यत् ।
 द्रोणो यस्याद्य मुच्येत यं वा द्रोणः पराभवेत् ॥ ४५
 इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मताम् ।
 आयाद्द्रोणं सहानीकः पाञ्चाल्यः परवीरहा ॥ ४६
 पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यग्नन्पाण्डवैः सह ।
 दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
 सोदर्याश्च यथा मुख्यास्तेऽरक्षन्द्रोणमाहवे ॥ ४७
 रक्ष्यमाणं तथा द्रोणं सर्वैस्तैस्तु महारथैः ।
 यतमानास्तु पाञ्चाला न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ॥ ४८
 तत्राकुध्यद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
 स एनं वाग्भिरुग्राभिस्ततश्च पुरुषर्षभः ॥ ४९
 भीमसेन उवाच ।
 द्रुपदस्य कुले जातः सर्वास्त्रेष्वस्त्रविचमः ।
 कः क्षत्रियो मन्यमानः प्रेक्षेतारिमवस्थितम् ॥ ५०
 पितृपुत्रवधं प्राप्य पुंस्त्वं को वा ग्रहर्षयेत् ।
 विशेषतस्तु शपथं शपित्वा राजसंसदि ॥ ५१
 एष वैश्वानर इव समिद्धः स्वेन तेजसा ।
 शरचापेन्धनो द्रोणः क्षत्रं दहति तेजसा ॥ ५२
 पुरा करोति निःशेषां पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 स्थिताः पश्यत मे कर्म द्रोणमेव व्रजाम्यहम् ॥ ५३
 इत्युक्त्वा प्राविशत्क्रुद्धो द्रोणानीकं वृकोदरः ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तव वाहिनीम् ॥ ५४
 धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः प्रविश्य महतीं चमूम् ।
 आससाद रणे द्रोणं तदासीत्सुलं महत् ॥ ५५

शशाप शपथं कृतवान् ॥ ४४ ॥ इष्टं यागहोमादि । आ-
 पूर्तं क्षेत्रारामादि । क्षात्रं द्रुपदकुलोत्पन्नत्वात् । ब्राह्मण्यं याजो-
 पयाजयोर्ब्राह्मणयोस्तपसा ब्राह्मणरूपादग्नेश्च जातत्वात् । एत-

त्सर्वं तस्य नश्यत् । यस्य शत्रुद्रोणो मुच्येत मरणं न प्राप्नुयात् ।
 यं वा मां वा द्रोणो यदि पराभवेदिति ॥ ४५ ॥ सप्ताशीत्यधि-
 कशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

नैव नस्तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
यथा सूर्योदये राजन्समुत्पिञ्जोऽभवन्महान् ॥ ५६
संसक्तान्येव चादृश्यन्थवृन्दानि मारिष ।
हतानि च विकीर्णानि शरीराणि शरीरिणाम् ॥ ५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि चतुर्दशरात्रियुद्धे सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

पञ्चदशदिवसयुद्धारम्भः ॥ १ ॥ संकुलयुद्धम् । नकुलेन दुर्योधनपराजयः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
ते तथैव महाराज दंशिता रणमूर्धनि ।
सन्ध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥ १
उदिते तु सहस्रांशौ तप्तकाञ्चनसप्रभे ।
प्रकाशितेषु लोकेषु पुनर्युद्धमवर्तत ॥ २
द्वन्द्वानि तत्र यान्यासन्संसक्तानि पुरोदयात् ।
तान्येवाभ्युदिते सूर्ये समसञ्जन्त भारत ॥ ३
रथैर्हया हयैर्नागाः पादातैश्चापि कुञ्जराः ।
हयैर्हयाः समाजग्मुः पादाताश्च पदातिभिः ॥ ४
रथा रथैरिभैर्नागास्तथैव भरतर्षभ ।
संसक्ताश्च वियुक्ताश्च योधाः संन्यपतन्रणे ॥ ५
ते रात्रौ कृतकर्माणः श्रान्ताः सूर्यस्य तेजसा ।
क्षुत्पिपासापरीताङ्गा विसंज्ञा बहवोऽभवन् ॥ ६
शङ्खभेरीमृदङ्गानां कुञ्जराणां च गर्जताम् ।
विष्कारितविकृष्टानां कार्मुकाणां च कूजताम् ॥ ७
शब्दः समभवद्राजन्दिविस्पृग्भरतर्षभ ।
द्रवतां च पदातीनां शस्त्राणां पततामपि ॥ ८
हयानां हेषतां चापि रथानां च निवर्तताम् ।
क्रोशतां गर्जतां चैव तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ९
विबृद्धस्तुमुलः शब्दो धामगच्छन्महांस्तदा ।
नानाधुनिनिकृत्तानां चेष्टामातुरः स्वनः ॥ १०

भूमावश्रूयत महान्तदाऽऽसीत्कृपणं महत् ।
पततां पात्यमानानां पत्न्यश्चरथदन्तिनाम् ॥ ११
तेषु सर्वेष्वनीकेषु व्यतिपक्तेष्वनेकशः ।
स्वे स्वाङ्गघ्नुः परे स्वांश्च स्वान्परेषां परे परान् ॥ १२
वीरबाहुविस्मृष्टाश्च योधेषु च गजेषु च ।
राशयः प्रत्यदृश्यन्त वाससां नेजनेष्विव ॥ १३
उद्यतप्रतिपिष्टानां खङ्गानां वीरबाहुभिः ।
स एव शब्दस्तद्रूपो वाससां निज्यतामिव ॥ १४
अर्धासिभिस्तथा खड्गैस्तोमरैः सपरश्वथैः ।
निकृष्टयुद्धं संसक्तं महदासीत्सुदारुणम् ॥ १५
गजाश्चकायप्रभवां नरदेहप्रवाहिनीम् ।
शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ १६
आर्तनादस्वनवतीं पताकाशस्त्रफेनिलाम् ।
नदीं प्रावर्तयन्वीराः परलोकौघगामिनीम् ॥ १७
शरशक्त्यर्दिता क्लान्ता रात्रिमूढाल्पचेतसः ।
विष्टभ्य सर्वगात्राणि व्यतिष्ठन्गजवाजिनः ॥ १८
संशुष्कवदना वीराः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ।
युद्धोपकरणैश्चान्यैस्तत्रतत्र चकाशिरे ॥ १९
क्रव्यादसङ्घैराकीर्णं मृतैरर्धमृतैरपि ।
नासीद्रथपथस्तत्र सर्वमायोधनं प्रति ॥ २०
मज्जत्सु चक्रेषु रथान्सत्त्वमास्थाय वाजिनः ।

स्वे कौरवाः स्वान् स्वभृत्यान्परे पाण्डवाः स्वान् स्वभृत्यान् ।
स्वे इत्यनुवर्तते । परेषां पाण्डवानां स्वान् स्वे कौरवाः परेषां
पाण्डवानां परान् कौरवान् परे पाण्डवा जघुरित्यन्वयः । परे-
षामित्युभयत्र संबध्यते । स्वपरविभागो वक्तुः सञ्जयस्यानुरो-
धात् ॥ १२ ॥ निज्यन्ते प्रक्षाल्यन्ते वासांसि येषु ते

प्रदेशा नेजनानि तेषु यथा वाससां राशयो भवन्त्येवमुद्यतानां
प्रतिकूलं पिष्टानां च खङ्गानां राशयः प्रत्यदृश्यन्त । निज्यतां
क्षालनैः उद्यम्योद्यम्य शिलायां स्फाल्यमानानाम् । श्लोकद्वयम्
॥ १३ ॥ १४ ॥ अर्धासिभिरेकधारैः ॥ १५ ॥

कथंचिदवहन्श्रान्ता वेपमानाः शरादिताः ।
 कुलसत्त्वलोपेता वाजिनो वारणोपमाः ॥ २१
 विह्वलं तूर्णमुद्धान्तं सभयं भारतातुरम् ।
 बलमासीत्तदा सर्वमृते द्रोणार्जुनावुभौ ॥ २२
 तावेवास्तां निलयनं तावार्तायनमेव च ।
 तावेवान्ये समासाद्य जग्मुर्वैवस्वतक्षयम् ॥ २३
 आविग्रमभवत्सर्वं कौरवाणां महद्बलम् ।
 पाश्चालानां च संसक्तं न प्राज्ञायत किंचन ॥ २४
 अन्तकाक्रीडसदृशं भीरूणां भयवर्धनम् ।
 पृथिव्यां राजवंश्यानामुत्थिते महति क्षये ॥ २५
 न तत्र कर्णं द्रोणं वा नार्जुनं न युधिष्ठिरम् ।
 न भीमसेनं न यमौ न पाश्चाल्यं न सात्यकिम् ॥ २६
 न च दुःशासनं द्रौणिं न दुर्योधनसौबलौ ।
 न कृपं मद्रराजं च कृतवर्माणमेव च ॥ २७
 न चान्यान्नैव चात्मानं न क्षितिं न दिशस्तथा ।
 पश्याम राजन्संसक्तान्सैन्येन रजसा वृतान् ॥ २८
 संभ्रान्ते तुमुले घोरे रजोमेघे समुत्थिते ।
 त्रियामामिव संग्राह्यममन्यन्त निशाचराः ॥ २९
 न ज्ञायन्ते कौरवेया न पाश्चाला न पाण्डवाः ।
 न दिशो धौर्न चोर्वी च न समं विषमं तथा ॥ ३०
 हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परानप्यथवा स्वकान् ।
 न्यपातयन्तदा युद्धे नराः स विजयैषिणः ॥ ३१
 उद्धूतत्वात्तु रजसः प्रसेकाच्छोणितस्य च ।
 प्राशाम्यत रजो भौमं शीघ्रत्वादनिलस्य च ॥ ३२
 तत्र नागा हया योधा रथिनोऽथ पदातयः ।
 पारिजातवनानीव व्यरोचन्रुधिरोक्षिताः ॥ ३३
 ततो दुर्योधनः कर्णो द्रोणो दुःशासनस्तथा ।
 पाण्डवैः समसञ्जन्त चतुर्भिश्चतुरो रथाः ॥ ३४
 दुर्योधनः सह भ्रात्रा यमाभ्यां समसञ्जत ।
 वृकोदरेण राधेयो भारद्वाजेन चार्जुनः ॥ ३५
 तद्भोरं महदाश्चर्यं युद्धं दैवासुरोपमम् ।
 रथर्षभाणामुग्राणां सन्निपातममानुषम् ॥ ३६

निलयनमाश्रयः । आर्तायनं आर्तानां भयवारणं स्वीयानाम् ।
 शत्रूणां तु तावेव मृत्युकराविलम्बः ॥ २३ ॥ चतुरश्वत्वारः ॥ ३४ ॥

रथमार्गैर्विचित्रैस्तैर्विचित्ररथसंकुलम् ।
 अपश्यन्रथिनो युद्धं विचित्रं चित्रयोधिनाम् ॥ ३७
 यतमानाः पराक्रान्ताः परस्परजिगीषवः ।
 जीमूता इव धर्मान्ते शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३८
 ते रथान्सूर्यसंकाशानास्थिताः पुरुषर्षभाः ।
 अशोभन्त यथा मेघाः शारदाश्चलविद्युतः ॥ ३९
 योधास्ते तु महाराज क्रोधामर्षसमन्विताः ।
 स्पर्धिनश्च महेष्वासाः कृतयत्ना धनुर्धराः ।
 अभ्यगच्छन्तथाऽन्योन्यं मत्ता गजवृषा इव ॥ ४०
 न नूनं देहभेदोऽस्ति काले राजन्ननागते ।
 यत्र सर्वे न युगपद्यशीर्यन्त महारथाः ॥ ४१
 बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
 कार्मुकैर्विशिखैः प्रासैः खड्गैः परशुपट्टसैः ॥ ४२
 नालीकैः क्षुद्रनाराचैर्नखैः शक्तितोमरैः ।
 अन्यैश्च विविधाकारैर्धौतैः प्रहरणोत्तमैः ॥ ४३
 विचित्रैर्विविधाकारैः शरीरावरणैरपि ।
 विचित्रैश्च रथैर्भैरैर्हतैश्च गजवाजिभिः ॥ ४४
 शून्यैश्चैव नगाकारैर्हतयोधध्वजै रथैः ।
 अमनुष्यैर्हयैस्त्रस्तैः कृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥ ४५
 वातायमानैरसकृद्गतवीरैरलंकृतैः ।
 व्यजनैः कङ्कटैश्चैव ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ४६
 छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यैश्च समुगन्धिभिः ।
 हारैः किरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैः किङ्किणीगणैः ॥ ४७
 उरुस्थैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेव च ।
 आसीदायोधनं तत्र नभस्तारागणैरिव ॥ ४८
 ततो दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः ।
 अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्धेनामर्षितस्य च ॥ ४९
 अपसव्यं चकाराथ माद्रीपुत्रस्तवात्मजम् ।
 किरञ्छरशतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत् ॥ ५०
 अपसव्यं कृतं सङ्क्षेपे भ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ।
 नामृष्यत तमप्याजौ प्रतिचक्रे परंतपः ।
 पुत्रस्तव महाराज राजा दुर्योधनो द्रुतम् ॥ ५१

भ्रात्रा दुःशासनेन ॥ ३५ ॥ अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
 ॥ १८८ ॥

ततः प्रतिचिकीर्षन्तमपसव्यं तु ते सुतम् ।
न्यवारयत तेजस्वी नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ ५२
स सर्वतो निवार्यैनं शरजालेन पीडयन् ।

विमुखं नकुलश्चक्रे तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ ५३
तिष्ठतिष्ठेति नकुलो वभाषे तनयं तव ।
संस्मृत्य सर्वदुःखानि तव दुर्मन्त्रितं च तत् ॥ ५४

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

द्रोणार्जुनादीनां संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततो दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ।
रथवेगेन तीव्रेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ १
तस्यापतत एवाशु भल्लेनाभिन्नकर्शनः ।
माद्रीपुत्रः शिरो यन्तुः सशिरस्त्राणमच्छिनत् ॥ २
नैनं दुःशासनः सूतं नापि कश्चन सैनिकः ।
कृत्वात्तमाङ्गमाशुत्वात्सहदेवेन बुद्धवान् ॥ ३
यदा त्वसंगृहीतत्वात्प्रयान्त्यश्वा यथासुखम् ।
ततो दुःशासनः सूतं बुबुधे गतचेतसम् ॥ ४
स हयान्सन्निगृह्णाजौ स्वयं हयविशारदः ।
युयुधे रथिनां श्रेष्ठो लघु चित्रं च सुष्ठु च ॥ ५
तदस्यापूजयन्कर्म स्वे परे चापि संयुगे ।
हतसूतरथेनाजौ व्यचरद्यदभीतवत् ॥ ६
सहदेवस्तु तानश्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ।
पीड्यमानाः शरैश्चाशु प्राद्वंस्ते ततस्ततः ॥ ७
स रश्मिषु विषक्तत्वादुत्ससर्ज शरासनम् ।
धनुषा कर्म कुर्वन्तु रश्मींश्च पुनरुत्सृजत् ॥ ८
छिद्रेष्वेतेषु तं बाणैर्माद्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ।
परीप्संस्त्वत्सुतं कर्णस्तदन्तरमवापतत् ॥ ९
वृकोदरस्ततः कर्णं त्रिभिर्भल्लैः समाहितः ।
आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नाद्बोरुरसि चानदत् ॥ १०
स निवृत्तस्ततः कर्णः संघटित इवोरगः ।
भीममावारयामास विकिरन्निशिताञ्छरान् ।
ततोऽभूत्सुलं युद्धं भीमराधेययोस्तदा ॥ ११
तौ वृषाविव नर्दन्तौ विवृत्तनयनावुभौ ।
वेगेन महताऽन्योन्यं संरन्धावभिपेततुः ॥ १२
अभिसंश्लिष्टयोस्तत्र तयोराहवशौण्डयोः ।

विच्छिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥ १३
गदया भीमसेनस्तु कर्णस्य रथकूवरम् ।
विभेद शतधा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४
ततो भीमस्य राधेयो गदामाविध्य वीर्यवान् ।
अवासृजद्रथे तां तु विभेद गदया गदाम् ॥ १५
ततो भीमः पुनर्गुर्वी चिक्षेपाधिरथेर्गदाम् ।
तां गदां बहुभिः कर्णः सुपुङ्खैः सुप्रवेजितैः ॥ १६
प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैः सा भीमं पुनराव्रजत् ।
व्यालीव मन्त्राभिहता कर्णबाणैरभिद्रुता ॥ १७
तस्याः प्रतिनिपातेन भीमस्य विपुलो ध्वजः ।
पपात सारथिश्चास्य मुमोह च गदाहतः ॥ १८
स कर्णं सायकानष्टौ व्यसृजत्क्रोधमूर्च्छितः ।
तैस्तस्य निशितैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनो महाबलः ॥ १९
चिच्छेद परवीरघ्नः प्रहसन्निव भारत ।
ध्वजं शरासनं चैव शरावापं च भारत ॥ २०
कर्णोऽप्यन्यद्बनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
ततः पुनस्तु राधेयो हयानस्य रथेषुभिः ।
ऋक्षवर्णाञ्जघानाशु तथोभौ पार्थिसारथी ॥ २१
स विपन्नरथो भीमो नकुलस्यापुतो रथम् ।
हरिर्यथा गिरेः शृङ्गं समाक्रमदरिंदमः ॥ २२
तथा द्रोणार्जुनौ चित्रमयुध्येतां महारथौ ।
आचार्यशिष्यौ राजेन्द्र कृतप्रतिकृतौ युधि ॥ २३
लघुसंधानयोगाभ्यां रथयोश्च रणेन च ।
मोहयन्तौ मनुष्याणां चक्षूंषि च मनांसि च ॥ २४
उपारमन्त ते सर्वे योधाऽस्माकं परे तथा ।
अदृष्टपूर्वं पश्यन्तस्तद्युद्धं गुरुशिष्ययोः ॥ २५
विचित्रान्पृतनामध्ये रथमार्गानुदीर्य तौ ।

अन्योन्यमपसव्यं च कर्तुं वीरौ तदेषतुः २६
 पराक्रमं तयोर्योधा ददृशुस्ते सुविस्मिताः ॥ २७
 तयोः समभवद्युद्धं द्रोणपाण्डवयोर्महत् ।
 आमिषार्थं महाराज गगने श्येनयोरिव ॥ २८
 यद्यच्चकार द्रोणस्तु कुन्तीपुत्रजिगीषया ।
 तत्तत्प्रतिजघानाशु प्रहसंस्तस्य पाण्डवः ॥ २९
 यदा द्रोणो न शक्नोति पाण्डवं स विशेपितुम् ।
 ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः ॥ ३०
 ऐन्द्रं पाशुपतं त्वाष्ट्रं वायव्यमथ वारुणम् ।
 मुक्तंमुक्तं द्रोणचापात्तज्जघान धनंजयः ॥ ३१
 अस्त्राण्यस्त्रैर्यदा तस्य विधिवद्वन्ति पाण्डवः ।
 ततोऽस्त्रैः परमैर्दिव्यैर्द्रोणः पार्थमवाकिरत् ॥ ३२
 यद्यदस्त्रं स पार्थाय प्रयुक्ते विजिगीषया ।
 तस्यतस्य विधाताय तत्तद्वि कुरुतेऽर्जुनः ॥ ३३
 स बध्यमानेष्वस्त्रेषु दिव्येष्वपि यथाविधि ।
 अर्जुनेनार्जुनं द्रोणो मनसैवाभ्यपूजयत् ॥ ३४
 मेने चात्मानमधिकं पृथिव्यामधि भारत ।
 तेन शिष्येण सर्वेभ्यः शस्त्रविद्भिः परंतपः ॥ ३५
 वार्यमाणस्तु पार्थेन तथा मध्ये महात्मनाम् ।
 यतमानोऽर्जुनं ग्रीत्या ग्रीयते सार्जुनेन सः ॥ ३६
 ततोऽन्तरिक्षे देवाश्च गन्धर्वाश्च सहस्रशः ।
 ऋषयः सिद्धसङ्घाश्च व्यतिष्ठन्त दिदृक्षया ॥ ३७
 तदप्सरोभिराकीर्णं यक्षगन्धर्वसंकुलम् ।
 श्रीमदाकाशमभवद्भूयो मेघाकुलं यथा ॥ ३८
 तत्रस्मान्तर्हिता वाचो व्यचरन्त पुनःपुनः ।
 द्रोणपार्थस्तवोपेता व्यश्रूयन्त नराधिप ॥ ३९
 विसृज्यमानेष्वस्त्रेषु ज्वालयत्सु दिशो दश ।
 अब्रुवंस्तत्र सिद्धाश्च ऋषयश्च समागताः ॥ ४०
 नैवेदं मानुषं युद्धं नासुरं न च राक्षसम् ।
 न दैवं न च गान्धर्वं ब्राह्मं ध्रुवमिदं परम् ॥ ४१
 विचित्रमिदमाश्चर्यं न नो दृष्टं न च श्रुतम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

अति पाण्डवमाचार्यो द्रोणं चाप्यति पाण्डवः ४२
 नानयोरन्तरं शक्यं द्रष्टुमन्येन केनचित् ॥ ४३
 यदि रुद्रो द्विधाकृत्य युध्येतात्मानमात्मना ।
 तत्र शक्योपमा कर्तुमन्यत्र तु न विद्यते ॥ ४४
 ज्ञानमेकस्थमाचार्ये ज्ञानं योगश्च पाण्डवे ।
 शौर्यमेकस्थमाचार्ये बलं शौर्यं च पाण्डवे ॥ ४५
 नेमौ शक्यौ महेष्वासौ युद्धे क्षपयितुं परैः ।
 इच्छमानौ पुनरिमौ हन्येतां सामरं जगत् ॥ ४६
 इत्यब्रुवन्महाराज दृष्ट्वा तौ पुरुषर्षभौ ।
 अन्तर्हितानि भूतानि प्रकाशानि च सर्वशः ॥ ४७
 'यदा द्रोणं महाराज विशेषयति पाण्डवः ।'
 ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं प्रादुश्चक्रे महामतिः ॥ ४८
 'तदस्त्रं संहितं राजन्धोररूपं महाहवे ।'
 संतापयद्रणे पार्थ भूतान्यन्तर्हितानि च ॥ ४९
 ततश्चाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ।
 'सरितश्च प्रतिस्रोतः प्रवहुर्वै क्षणान्तरम् ।'
 ववौ च विषमो वायुः सागराश्चापि चुक्षुः ॥ ५०
 ततस्त्रासो महानासीत्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 सर्वेषां चैव भूतानामुद्यतेऽस्त्रे महात्मना ॥ ५१
 ततः पार्थोऽप्यसंभ्रान्तस्तदस्त्रं प्रतिजग्निवान् ।
 ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ततः सर्वमशीशमत् ॥ ५२
 यदा न गम्यते पारं तयोरन्यतरस्य वा ।
 ततः संकुलयुद्धेन तद्युद्धं व्याकुलीकृतम् ॥ ५३
 नाज्ञायत ततः किञ्चित्पुनरेव विशांपते ।
 प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्नृप ॥ ५४
 'द्रोणो मुक्त्वा रणे पार्थ पाञ्चालानन्वधावत ।
 अर्जुनोपि रणे द्रोणं त्यक्त्वा प्राद्रवयत्कुरुन् ॥ ५५
 शरौघैरथ ताभ्यां तु छायाभूतं महामृधे ।
 तुमलं प्रवभौ राजन्सर्वस्य जगतो भयम् ॥ ५६
 शरजालैः समाकीर्णं मेघजालैरिवाम्बरे ।
 नापतच्च ततः कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥ ५७

ज्ञानमेकस्थमिति आचार्यो ज्ञानस्य शौर्यस्य चावधिरित्यर्थः ।
 अर्जुनस्तु योगेन बलेन चाधिकः । कृष्णसारथिगाण्डीवदिव्यर-
 थध्वजबुध्यादिभिर्वीर्येण न च युक्तत्वात् । तथाच योगबलाभ्या-

माचार्यसाम्यं प्राप्त इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ नापतत् बाणैरन्तरिक्षस्य
 पूरितत्वादिति भावः ॥ ५७ ॥ एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः
 ॥ १८९ ॥

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

सात्यकिदुर्योधनादीनां संकुलयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तस्मिंस्तथा वर्तमाने गजाश्वनरसंक्षये ।

दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १

स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनशरादितः ।

अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥ २

क्षणेन स रथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः ।

नादृश्यत महाराज पार्षतस्य शरैश्चितः ॥ ३

दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।

नाशकप्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥ ४

स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्षतः ।

किरञ्छरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५

अभ्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा त्वनन्तरम् ।

सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥ ६

तं यमौ पृष्ठतोऽन्वैतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।

द्रोणायाभिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥ ७

संप्रहारमकुर्वन्ते सर्वे च सुमहारथाः ।

अमर्षिताः सत्त्वन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ ८

शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।

आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥ ९

शुक्लाभिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिप ।

धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेप्सन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १०

न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्तं युद्धमेव च ।

नात्र कर्णी न नालीको न लिप्तो न च बस्तिकः ॥ ११

न सूची कपिशो नैव न गवास्थिर्गजास्थिजः ।

न चूली बलिशस्तत्र न यमी नापि पाचकः ।

इषुरासीन्न संश्लिष्टो न पूतिर्न च जिह्वगः ॥ १२

ऋजून्धेव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन् ।

सुयुद्धेन पराङ्गो कानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥ १३

तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।

चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४

धृष्टद्युम्नस्तु तान्दृष्ट्वा तव राजन् रथर्षभान् ।

यमाभ्यां वारितान्वीराञ्छीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात्

निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।

समसञ्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥ १६

द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुङ्गवौ ।

समासक्तौ ततो द्रोणं धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ १७

दृष्ट्वा द्रोणाय पाञ्चाल्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।

यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥ १८

दुर्योधनो महाराज किरञ्छोणितभोजनान् ।

तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९

तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।

हसमानौ नृशार्दूलावभीतौ समसञ्जताम् ॥ २०

बाल्यवृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ ।

अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च स्मयमानौ पुनःपुनः ॥ २१

अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं समभाषत ।

प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२

धिक् क्रोधं धिक्सखे लोभं धिक्क्रोहं धिगमर्षितम् ।

धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥ २३

यत्र मामभिसंधत्से त्वां चाहं शिनिपुङ्गव ।

त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥ २४

स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्यवृत्तानि यानि नौ ।

तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नो रणाजिरे ।

किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युद्धमेवाद्य सात्वत ॥ २५

तं तथावादिनं तत्र सात्यकिः प्रत्यभाषत ।

प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥ २६

नेयं सभा राजपुत्र नाचार्यस्य निवेशनम् ।

त्रयो धृष्टद्युम्नोऽन्यौ द्वौ च ॥ ६ ॥ शुक्रः शुद्धोऽभिजनो वंशो
येषां ते स्वयं शोधितकर्माणश्च ॥ १० ॥ अशस्तमप्रशस्यम् ।
प्रशस्तत्वमाह नात्रेति । कर्णी विलोमकण्टकद्वययुक्तः । सहि
उद्भिद्यमाणोऽन्नाप्युद्धरति । नालीकः अल्पत्वाद्देहमग्नः सन्

दुरुद्धरः । न लिप्तो विषेणेति शेषः । बस्तिकः शल्यदण्डसंधौ
शिथिलस्तस्योद्धरणे शल्यं बस्तिमध्ये मज्जति दण्डमात्रं निः-
सरति । (अन्ये बस्तक इति पठित्वा शृङ्गघटित इति व्याचक्ष्युः)
॥ ११ ॥ हिंसमानाविति क. ख. पाठः ॥ २० ॥

यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥ २७
दुर्योधन उवाच ।

क सा क्रीडा गताऽस्माकं बाल्ये वै शिनिपुङ्गव ।
क च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८
किंतु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।
यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥ २९
सञ्जय उवाच ।

तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।
एवं वृत्तं सदा क्षात्रं युध्यन्तीह गुरुनपि ॥ ३०
यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।
त्वत्कृते मुकुतांलोकान्गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१
या ते शक्तिर्वलं यच्च तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
नेच्छामि तदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२
इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रो दयां नाकुरुतात्मनि ॥ ३३
तमायान्तं महाबाहुं प्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ।
शरैश्चावाकिरद्राजञ्जनेयं तनयस्तव ॥ ३४
ततः प्रववृते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः ।
अन्योन्यं क्रुद्धयोर्घोरं यथा द्विरदसिंहयोः ॥ ३५
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
दुर्योधनः प्रत्यविध्यत्कुपितो दशभिः शरैः ॥ ३६
तं सात्यकिः प्रत्यविध्यत्तथैवावाकिरञ्छरैः ।
पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशमिश्च ह ॥ ३७
सात्यकिं तु रणे राजन्ग्रहसंस्तनयस्तव ।
आकर्णपूर्णैर्निशितैर्विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ ३८
ततोऽस्य सशरं चापं क्षुरप्रेण द्विधाऽच्छिनत् ॥ ३९
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय लघुहस्तस्ततो दृढम् ।
सात्यकिर्व्यसृजच्चापि शरश्रेणीं सुतस्य ते ॥ ४०
तामापतन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ।
चिच्छेद बहुधा राजा तत उच्चुकुशुर्जनाः ॥ ४१
सात्यकिं च त्रिसप्तत्या पीडयामास वेगितः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैराकर्णपूर्णनिःसृतैः ॥ ४२
तस्य संदधतश्चेपुं संहितेषु च कार्मुकम् ।

आच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाप्यवीविधत् ॥ ४३
स गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरे ।
दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरपीडितः ॥ ४४
समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
विसृजन्निषुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥ ४५
तथैव सात्यकिर्वाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
सततं विसृजन्राजंस्तत्संकुलमवर्तत ॥ ४६
तत्रेषुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च शरीरिषु ।
अग्रेरिव महाकक्षैः शब्दः समभवन्महान् ॥ ४७
तयोः शरसहस्रैश्च संछन्नं वसुधातलम् ।
अगम्यरूपं च शरैराकाशं समपद्यत ॥ ४८
तत्राप्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीप्संस्तनयं तव ॥ ४९
न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
सोऽभ्ययात्त्वरितः कर्णं विसृजन्सायकान्बहून् ५०
तस्य कर्णः शितान्वाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।
धनुः शरांश्च चिच्छेद सूतं चाभ्यहनञ्छरैः ॥ ५१
भीमसेनस्तु संकुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
ध्वजं धनुश्च सूतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥ ५२
रथचक्रं च कर्णस्य बभञ्ज स महाबलः ।
भग्नचक्रे रथेऽतिष्ठदकम्पः शैलराडिव ॥ ५३
एकचक्रं रथं तस्य तमूहुः सुचिरं हयाः ।
एकचक्रमिवार्कस्य रथं सप्त हया यथा ॥ ५४
अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ।
विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ ५५
भीमसेनस्तु संकुद्धः सूतपुत्रमयोधयत् ।
तस्मिंस्तथा वर्तमाने क्रुद्धो धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
पाञ्चालानां नरव्याघ्रान्मात्स्यांश्च पुरुषर्षभान् ५६
ये नः प्राणाः शिरो ये च ये नो योधा महारथाः ।
त एते धार्तराष्ट्रेषु विषक्ताः पुरुषर्षभाः ॥ ५७
किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५८
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्व एव गतज्वराः ।

जयन्तो बध्यमानाश्च गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥५९॥
जित्वा वा बहुभिर्यज्ञैर्यजध्वं भूरिदक्षिणैः ।
हता वा देवसान् कृत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥६०॥
ते राज्ञा चोदिता वीरा योत्स्यमाना महारथाः ।
चतुर्धा बाहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥६१॥
पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यग्ननिशितैः शरैः ।
भीमसेनपुरोगाश्चाप्येकतः पर्यवारयन् ॥ ६२॥

आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयो जिह्वा महारथाः ।
यमौ च भीमसेनश्च प्राक्रोशंस्ते धनञ्जयम् ॥ ६३॥
अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरुन्द्रोणादपानुद ।
तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥६४॥
कौरवेयांस्ततः पार्थः सहसा समुपाद्रवत् ।
पाञ्चालानेव तु द्रोणो धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
ममर्दुस्तरसा वीराः पञ्चमेऽहनि भारत ॥ ६५॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

कृष्णेन युधिष्ठिरं प्रति द्रोणजये तस्य शस्त्रन्यासस्य तत्र चाश्वत्थामवधश्रवणस्य हेतुत्वकथनम् ॥ १ ॥ भीमेनाश्वत्थाम-
नाम्नि गजे निहते युधिष्ठिरेण कृष्णचोदनया द्रोणं प्रति तद्विवक्षया अश्वत्थामा हत इति कथनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यकरोत्कदनं महत् ।
यथा क्रुद्धो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥ १॥
द्रोणास्त्रेण महाराज बध्यमानाः परे युधि ।
नात्र सन्त रणे द्रोणात्सत्त्वन्तो महारथाः ॥ २॥
युध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सञ्जयास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे योधयन्तो महारथाः ॥ ३॥
तेषां तु छाद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः ।
अभवद्भैरवो नादो बध्यतां शरवृष्टिभिः ॥ ४॥
बध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥ ५॥
दृष्ट्वाऽश्वनरयोधानां विपुलं च क्षयं युधि ।
पाण्डवेया महाराज नाशशंसुर्जयं तदा ॥ ६॥
कच्चिद्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः ॥ ७॥
न चैनं संयुगे कश्चित्समर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ८॥
त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
मतिमाञ्जश्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ ९॥
नैव युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ॥ १०॥
न्यस्तशस्त्रस्तु संग्रामे शक्यो हन्तुं भवेच्छुभिः ।

आस्थीयतां जये योगो धर्ममुत्सृज्य पाण्डवाः ।
यथा न संयुगे सर्वान्निहन्त्याद्रुक्मवाहनः ॥ ११॥
अश्वत्थामि हते नैव युध्येदिति मतिर्मम ।
तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥ १२॥
एतन्नारोचयद्राजकुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
अन्ये त्वरोचयन्सर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ १३॥
ततो भीमो महाबाहुरनीकेषु महागजम् ।
जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत ।
परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ १४॥
भीमसेनस्तु सत्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥ १५॥
अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् ।
कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥ १६॥
भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमाप्रियम् ।
मनसा सन्नगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥ १७॥
शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वमुतस्य वै ।
हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥ १८॥
स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्रयत् ।
अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥ १९॥
स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः ।
अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥ २०॥
तं विंशतिसहस्राणि पाञ्चालानां नरर्षभाः ।

यथा चरन्तं संग्रामे सर्वतोऽवाकिरञ्छरैः ॥ २१
 शरैस्तैराचितं द्रोणं नापश्याम महारथम् ।
 भास्करं जलदै रुद्धं वर्षास्त्रिव विशांपते ॥ २२
 विभूय तान्वाणगणान्पाञ्चालानां महारथः ।
 प्रादुश्चक्रे ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं परंतपः ॥ २३
 वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ।
 ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसैनिकान् ॥ २४
 शिरांस्यपातयच्चापि पाञ्चालानां महामृधे ।
 तथैव परिधाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ २५
 ते बध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
 मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ २६
 कुञ्जराणां च पततां हयौघानां च भारत ।
 अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ २७
 हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
 अतिष्ठदाहवे द्रोणो विभूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ २८
 तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 वसुदानस्य भलेन शिरः कायादपाहरत् ॥ २९
 पुनः पञ्चशतान्मात्स्यान्पदसहस्रांश्च सृञ्जयान् ।
 हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्चायुतं पुनः ॥ ३०
 क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
 ऋषयोऽभ्यागतास्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥ ३१
 विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथ गौतमः ।
 वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः ॥ ३२
 सिकताः पृश्नयो गर्गा वालखिल्या मरीचिपाः ।
 भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः ॥ ३३
 त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवशोभिनम् ।
 अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥ ३४
 न्यस्यायुधं रणे द्रोण समीक्षास्मानवस्थितान् ।
 नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुमिहार्हसि ॥ ३५
 वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मरतस्य ते ।
 ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ३६
 त्यजायुधममोघेपो तिष्ठ वर्त्मनि शाश्वते ।
 परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ॥ ३७

ब्रह्मास्त्रेण तया दग्धा अनस्त्रज्ञा नरा भुवि ।
 यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ॥ ३८
 न्यस्यायुधं रणे विप्र द्रोण मा त्वं चिरं कृथाः ।
 मा पापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज ॥ ३९
 इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचः स्मरन् ।
 धृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाऽभवत् ॥ ४०
 संदिह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥ ४१
 स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।
 त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थं कथंचन ॥ ४२
 तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विजर्षभः ।
 तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ४३
 ततो निष्पाण्डवामुर्वी करिष्यन्तं युधांपतिम् ।
 द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥
 यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः ।
 सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥ ४५
 स भवान्स्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्यायोऽनृतं वचः ।
 अनृतं जीवितस्यार्थं वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥ ४६
 तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ ४७
 श्रुत्वैवं तु महाराज वधोपायं महात्मनः ।
 गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ ४८
 अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ।
 निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ॥ ४९
 अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ।
 नूनं नाश्रद्धद्राक्यमेष मे पुरुषर्षभः ॥ ५०
 स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ।
 द्रोणाय निहतं शंस राजञ्शारद्वतीसुतम् ॥ ५१
 त्वयोक्ते नैव युध्येत जातु राजन्निजर्षभः ।
 सत्यवागिति लोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिपा ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
 भावित्वाच महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ५३
 तमतथ्यभये मग्ना जये सक्तो युधिष्ठिरः ।

‘अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ।’

अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ५४

तस्य पूर्वं रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुलमुच्छ्रितः ।

बभूवैवं च तेनोक्ते तस्य बाहाः स्पृशन्महीम् ॥ ५५

युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।

पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥ ५६

आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।

ऋषिवाक्येन मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥ ५७

विचेताः परमोद्विग्नो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।

योद्धुं नाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदमः ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

दिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

अश्वत्थामवधश्रवणनिर्विण्णद्रोणमारणाय धृष्टद्युम्नसमुद्यमः ॥ १ ॥ द्रोणग्रस्तस्य धृष्टद्युम्नस्य सात्यकिना विमोचनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।

पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १

य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण द्रुपदेन महामखे ।

लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्व्यवाहनात् ॥ २

स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिःस्वनम् ।

दृढज्यमजरं दिव्यं शरं चाशीविषोपमम् ॥ ३

संदधे कार्मुके तस्मिंस्ततस्तमनलोपमम् ।

द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालमिवानलम् ॥ ४

तस्य रूपं शरस्यासीद्धनुर्ज्यामण्डलान्तरे ।

द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेषिणः ॥ ५

पार्षतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्द्रुनुः ।

अन्तकालमनुग्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥ ६

तमिषुं संहतं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।

दृष्ट्वाऽमन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ७

ततः प्रयत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।

न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥ ८

तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकाऽस्यतो गता ।

तस्य चाङ्गस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतत्रिणः ॥ ९

स शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।

विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसादतः ॥ १०

उत्सष्टुकामः शस्त्राणि ऋषिवाक्यप्रचोदितः ।

तेजसा पूर्यमाणश्च युयुधे न यथा पुरा ॥ ११

भूवश्चान्यत्समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः ।

शरांश्च ब्रह्मदण्डाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२

ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।

व्यशातयच्च संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥ १३

शरांश्च शतधा तस्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।

ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥ १४

धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत्पुनरादाय कार्मुकम् ।

शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ १५

सोऽतिविद्धो महेष्वासोऽसंभ्रान्त इव संयुगे ।

भस्त्रेण शितधारेण चिच्छेदास्य पुनर्धनुः ॥ १६

यचास्य बाणविकृतं धनूंषि च विशांपते ।

सर्वं चिच्छेद दुर्धर्षो गदां खड्गं च वर्जयन् ॥ १७

धृष्टद्युम्नं च विव्याध नवभिर्निशितैः शरैः ।

जीवितान्तकरैः क्रुद्धः शिलाधौतैः परंतपः ॥ १८

धृष्टद्युम्नोऽथ तस्याश्वांस्वरथाश्चैर्महारथः ।

व्यामिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १९

ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।

पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥ २०

यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।

तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥ २१

ईषाबन्धं चक्रबन्धं रथबन्धं तथैव च ।

प्राणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ २२

स छिन्नधन्वा पाञ्चाल्यो निकृत्तध्वजसारथिः ।

उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥ २३

तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणां महारथः ।

निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ २४

तां तु दृष्ट्वा नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।

विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ २५
 असंशयं तथाभूतः पाश्चात्यः साध्वमन्यत ।
 वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥ २६
 ततः स रथनीडस्थं स्वरथस्य रथेषया ।
 अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ २७
 चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
 इयेष वक्षो भेत्तुं स भारद्वाजस्य संयुगे ॥ २८
 सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसन्नहनेषु च ।
 जघनार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ २९
 तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधि तिष्ठतः ।
 नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३०
 क्षिप्रं श्येनस्य चरतो यथैवामिषगृद्धिनः ।
 तद्वदासीदभीसारो द्रोणपार्षतयो रणे ॥ ३१
 तस्य पारावतानश्चान्तरथशक्त्या पराभिनत् ।
 सर्वानेकैकशो द्रोणो रक्तानश्चान्विवर्जयन् ॥ ३२
 ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
 शोणास्तु पर्यमुच्यन्त रथवन्धाद्विशपते ॥ ३३
 तान्हयान्निहतान्हृष्टा द्विजाग्र्येण स पार्षतः ।
 नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥ ३४
 विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
 द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥ ३५
 तस्य रूपं वभौ राजन्भारद्वाजं जिघांसतः ।
 यथा रूपं पुरा विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ ३६
 स तदा विविधान्मर्गान्प्रवरांश्चैकविंशतिम् ।
 दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरन्रणे ॥ ३७
 भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्नुतं प्रसृतं सृतम् ।
 परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ॥ ३८
 संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ।
 भारतं कौशिकं चैव सात्वतं चैव शिक्षया ।

दर्शयन्व्यचरद्युद्धे द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ॥ ३९
 चरतस्तस्य तान्मर्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ।
 व्यस्यन्त रणे योधा देवताश्च समागताः ॥ ४०
 ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
 चर्म खड्गं च संवाधे धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ ४१
 ये तु वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
 निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥ ४२
 ऋते शरद्वतात्पृथ्वाद्रौणेर्वैकर्तनात्तथा ।
 प्रद्युम्नयुधुधानाभ्यामभिमन्योश्च भारत ॥ ४३
 अथास्त्रेषु समाधत्त दृढं परमसंमतम् ।
 अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥ ४४
 तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुङ्गवः ।
 पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
 प्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नमोचयत् ॥ ४५
 चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
 द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ।
 अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनञ्जयौ ॥ ४६
 अपूजयेतां वाष्पेयं ब्रुवाणौ साधुसाध्विति ।
 दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ॥ ४७
 धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
 आचार्यरथमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूद्वहः ॥ ४८
 आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः परवीरहा ।
 माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ४९
 यच्छिक्षयाऽनुद्धतः सन्रणे चरति सात्यकिः ।
 महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥ ५०
 तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
 अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधुसाध्विति सात्यकिम् ।
 योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

द्रोणष्टष्टयुग्ययुद्धम् ॥ १ ॥ द्रोणेन सोपालम्भभीमवचःश्रवणेन शस्त्रन्यासपूर्वकं योगेन शरीरत्यागः ॥ २ ॥ शरीरा-
स्त्रिगच्छतस्तेजोरूपस्य द्रोणस्य सञ्जयादिभिः पञ्चभिरेवावलोकनम् ॥ ३ ॥ षष्टयुग्मेन द्रोणशिरदृष्टेदः ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच ।

[सात्वितस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः ।

शैनेयं सर्वतः क्रुद्धा वारयामासुरञ्जसा ॥ १

कृपकणौ च समरे पुत्राश्च तव मारिष ।

शैनेयं त्वरयाऽभ्येत्य विनिघ्नन्निशितैः शरैः ॥ २

युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

भीमसेनश्च बलवान्सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ३

कर्णश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथः ।

दुर्योधनादयस्ते च शैनेयं पर्यवारयन् ॥ ४

तां वृष्टिं सहसा राजनुत्थितां घोररूपिणीम् ।

वारयामास शैनेयो योधयंस्तान्महारथान् ॥ ५

तेषामस्त्राणि दिव्यानि संहितानि महात्मनाम् ।

वारयामास विधिवद्व्यैरस्त्रैर्महामृधे ॥ ६

क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन् राजसमागमे ।

रुद्रस्येव हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्तान्पशून्पुरा ॥ ७

हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।

छत्राणां चापविद्वानां चामराणां च संचयैः ।

राशयः स व्यदृश्यन्त तत्रतत्र रणाजिरे ॥ ८

भग्नचक्रै रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।

सादिभिश्च हतैः शरैः संकीर्णा वसुधाऽभवत् ॥ ९

बाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।

चेष्टन्तो विविधाश्चेष्टा व्यदृश्यन्त महाहवे ॥ १०

वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।

अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ११

अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ।

एषो हि पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ॥ १२

घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ।

यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्तेऽस्य महारणे ॥ १३

अद्य द्रोणं रणे क्रुद्धो घातयिष्यति पार्षतः ।

ते यूयं सहिता भूत्वा युध्यध्वं कुम्भसंभवम् ॥ १४

युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सञ्जयानां महारथाः ।

अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजजिघांसवः ॥ १५

तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।

अभ्यवर्तत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥ १६

प्रयाते सत्यसन्धे तु समकम्पत मेदिनी ।

बबुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयाना वरूथिनीम् ॥ १७

पपात महती चोल्का आदित्यान्निश्चरन्त्युत ।

दीपयन्ती उभे सेने शंसन्तीव महद्भयम् ॥ १८

जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ।

रथाः स्वनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥ १९

हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः ।

प्रास्फुरन्नयनं चास्य वामबाहुस्तथैव च ॥ २०

विमनाश्चाभवद्युद्धे दृष्ट्वा पार्षतमग्रतः ॥ २१

ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ।

सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सष्टमुपचक्रमे ॥ २२

ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्दुपदस्याभिसंवृतः ।

निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥ २३

हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ।

दशायुतानि करिणामवधीद्विशिखैः शितैः ॥ २४

सोऽतिष्ठदाहवे यत्तो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।

क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममस्त्रं समास्थितः ॥ २५

पाञ्चाल्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं बली ।

सुविषण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ २६

ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।

अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिकात् ॥ २७

न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।

त्वरस्व प्राग्वधायैव त्वयि भारः समाहितः ॥ २८

स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं धनुः ।

एषो हीति संधिरार्षः ॥ १२ ॥ ब्रह्मवादानां वेदतुल्यानां वच-

नानाम् । द्वितीयार्थे षष्ठी । श्रुत्वेति शेषः ॥ २२ ॥

* कुण्डलिताः २२ श्लोकाः सप्तस्तकएव दृश्यन्ते ।

अभिपत्यादे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥ २९
 संरब्धश्च शरानस्यन्द्रोणं दुर्वारणं रणे ।
 विवारयिपुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३०
 तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
 उदीरयेतां ब्राह्मणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ ३१
 स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रणे ।
 निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्श्वतः ॥ ३२
 स वसातीञ्जिर्वीश्वैव बाह्लीकान्कौरवानपि ।
 रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ ३३
 धृष्टद्युम्नस्तथा राजन्गमस्तिभिरिवांशुमान् ।
 वभौ प्रच्छादयन्नाशः शरजालैः समन्ततः ॥ ३४
 तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा विद्ध्वा चैनं शिलीमुखैः ।
 मर्माण्यभ्यहनद्भ्यः स व्यथां परमामगात् ॥ ३५
 ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् ।
 शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥ ३६
 यदि नाम न युध्येरज्जिज्ञप्तिता ब्रह्मबन्धवः ।
 स्वकर्मभिरसंतुष्टा न स क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥ ३७
 अहिंसां सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
 तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मविचमः ॥ ३८
 श्वपाकवन्मलेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
 'भरन्ति हि सुतान्दारांस्तद्रदज्ञानमोहिताः ॥' ३९
 अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ।
 एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यया ।
 स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥ ४०
 'आचारहीन निर्लेज्ज ब्रह्मबन्धो वरायुध ।
 इदानीं तिष्ठ दुर्बुद्धे न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ॥' ४१
 यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवसि ।
 स चाद्य पतितः शेते पृष्टेनावेदितस्तव ॥ ४२
 'स वै च निहतः शेते तव पुत्रः सुमन्दधीः ।
 धर्मराजस्य तद्वाक्यं नाभिश्छित्तुमर्हसि ॥ ४३
 एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्वनुः ।
 'संन्यासाय शरीरस्य योक्ष्यमाणः स वै द्विजः ।'
 सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ४४
 पृष्टेन त्वया पृष्टेन युधिष्ठिरेण आवेदितः हत इति निवेदितः ॥ ४२ ॥

'कर्णं दुर्योधनं राजस्त्वरमाणः पराक्रमम् ।'
 कर्णकर्णं महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ४५
 संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनःपुनः ।
 पाण्डवेभ्यः शिवं वोस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ।
 इति तत्र महाराज प्राक्तोशद्रौणिमेव च ॥ ४६
 उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निविश्य च ।
 अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगमीयिवान् ॥ ४७
 तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
 सशरं तद्वनुर्वोरं संन्यस्याथ रथे ततः ।
 खट्वा रथादवपुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥ ४८
 'प्रदुते त्वथ द्रोणाय धृष्टद्युम्ने महारथे ।'
 हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ॥ ४९
 द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवशं गतम् ।
 हाहाकारं भृशं चक्रुरहो धिगिति चाब्रुवन् ॥ ५०
 द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साङ्ख्यमास्थितः ।
 तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ५१
 पुराणं पुरुषं विष्णुं जगाम मनसा परम् ।
 मुखं किञ्चित्समुन्नाम्य विष्टभ्योरस्तथाग्रतः ॥ ५२
 निमीलिताक्षः सत्वस्थो निक्षिप्य हृदि धारणाम् ।
 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपाः ॥ ५३
 स्मरित्वा देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुम् ।
 दिवमाक्रामदाचार्यः साक्षात्सद्भिर्दुराक्रमाम् ५४
 'मूर्धानं तस्य निर्भिय ज्योती राजन्महात्मनः ।
 जगाम परमं स्थानं देहं न्यस्य रथोत्तमे ॥' ५५
 द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिन्तथागते ।
 एकरूपमिवाभासीज्योतिर्भिः पूरितं नभः ॥ ५६
 समपद्यत चोल्काभं द्रोणस्य निधने तदा ।
 निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत ॥ ५७
 आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ।
 ब्रह्मलोकगते द्रोणे धृष्टद्युम्ने च मोहिते ॥ ५८
 वयमेव तदाऽद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
 योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥ ५९
 अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
 वासुदेवश्च वार्ष्णेयो धर्मपुत्रश्च पाण्डवः ॥ ६०
 अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।

महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः ।
 ब्रह्मलोकं महदिव्यं देवगुह्यं हि तत्परम् ॥ ६१
 गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
 नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुङ्गवैः ।
 आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥ ६२
 वितुन्नाङ्गं शरव्रातैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरम् ।
 विकृष्य पार्षतः खड्गं क्रोधामर्षवशं गतः ।
 दृश्यमानः सर्वभूतैः केशपक्षे परामृशत् ॥ ६३
 तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः ।
 किञ्चिदनुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥ ६४
 हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
 सिंहनादरवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ ६५
 आकर्णपलितः श्यामो वयसाऽशीतिपञ्चकः ।
 तत्कृते व्यचरत्सङ्क्षेपे स तु षोडशवर्षवत् ॥ ६६
 उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीद्विपदात्मज ॥ ६७
 न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
 उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमात्रजत् ॥ ६८
 क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
 धृष्टद्युम्नोऽवधीद्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥ ६९
 शोणितेन परिक्लिन्नो रथाद्भूमिमथापतत् ।
 लोहितार्द्र इवादित्यो दुर्धर्षः समपद्यत ॥ ७०
 एवं तं निहतं सङ्क्षेपे ददृशे सैनिको जनः ।
 धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरोऽहरत् ॥ ७१
 तावकानां महेष्वसः प्रमुखे तत्समाक्षिपत् ।
 ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ॥ ७२
 पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवः सर्वतोदिशम् ।
 द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ॥ ७३
 अहमेव तदाऽद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ।

ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ॥ ७४
 विधूमामिह संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।
 अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ७५
 हते द्रोणे निरुत्साहाः कुरुपाण्डवसृञ्जयाः ।
 अभ्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥ ७६
 निहता हतभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
 तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥ ७७
 पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
 उभयेनैव ते हीना व्यनिन्दन्मतिमात्मनः ॥ ७८
 अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।
 नान्वगच्छन्महाराज कवन्धायुतसंकुले ॥ ७९
 'पतिते त्वथ संरब्धे सेनायां तत्र भारत ।
 उदतिष्ठन्कवन्धानां सहस्राण्येकविंशतिः ॥ ८०
 शोणितेन परिक्लिन्ना रणभूमिश्च भारत ।
 लोहितार्द्र इवादित्यो दुर्दशश्चाभवत्तदा ॥ ८१
 पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्भयः ।
 बाणशङ्खरवांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ ८२
 भीमसेनस्ततो राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 वरूथिन्यामनृत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥ ८३
 अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
 भूयोऽहं त्वां परिष्वज्य परिवक्ष्यामि पार्षत ।
 सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ८४
 एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
 बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास पाण्डवः ॥ ८५
 तस्य शब्देन वित्रस्ताः प्राद्रवंस्तावका युधि ।
 क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥ ८६
 पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशांपते ।
 अरिक्ष्यं च संग्रामे तेन ते सुखमाप्नुवन् ॥ ८७

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

॥ समाप्तं च द्रोणवधपर्व ॥

(अथ नारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥ ८ ॥)

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

दुर्योधनचोदनया कृपेण द्रोणवधं श्रावितस्वाश्वत्थाम्नः कोपोदयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ।
 हतप्रवीरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ १
 उदीर्णाश्च परान्दृष्ट्वा हर्षमाणान्पुनःपुनः ।
 अश्रुपूर्णेक्षणस्त्रस्ता दीनास्त्वासन्विशांपते ॥ २
 विचेतसो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः ।
 आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥ ३
 विषण्णवदना दीना वीक्षमाणा दिशो दश ।
 अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिरण्याक्षे पुरा हते ॥ ४
 स तैः परिवृतो राजा त्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ।
 अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥ ५
 क्षुत्पिपासापरिम्लानास्ते योधास्तव भारत ।
 आदित्येनेव संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥ ६
 भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
 विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् ॥ ७
 अग्रेक्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
 त्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ८
 गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
 हतं रुक्मरथं श्रुत्वा प्राद्रवत्सहितो रथैः ॥ ९
 वरूथिनीं वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् ।
 परिगृह्य महासेनां स्रुतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ १०
 रथनागाश्चकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
 मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥ ११
 हतप्रवीरैर्भूयिष्ठैर्ध्वजैर्बहुपताकिभिः ।
 वृतः शारद्वतोऽगच्छत्कष्टकष्टमिति ब्रुवन् ॥ १२
 भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारट्टवाहिकैः ।
 कृतवर्मा वृतो राजन्प्रायात्सुजवनेर्हयैः ॥ १३
 पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयादितः ।
 उलूकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ १४
 दर्शनीयो युवा चैव शौर्येण कृतलक्षणः ।

द्रोण० ४३

दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्रवद्भजसंवृतः ॥ १५
 रथानामयुतं गृह्य त्रिसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
 वृषसेनो ययौ तूर्णं दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ १६
 गजाश्चरथसंयुक्तो वृतश्चैव पदातिभिः ।
 दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥ १७
 संशप्तकगणाद्गृह्य हतशेषान्किरीटिना ।
 सुशर्मा प्राद्रवद्वाजन्तदृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ १८
 गजान्स्थान्समारुह्य व्युदस्य च हयाञ्जनाः ।
 प्राद्रवन्सर्वतः सङ्ग्रेहे दृष्ट्वा रुक्मरथं हतम् ॥ १९
 त्वरयन्तः पितृनन्ये भ्रातृनन्येऽथ मातुलान् ।
 पुत्रानन्ये वयस्यांश्च प्राद्रवन्कुरवस्तदा ॥ २०
 चोदयन्तश्च सैन्यानि स्वसीयांश्च तथाऽपरे ।
 संबन्धिनस्तथाऽन्ये च प्राद्रवन्त दिशो दश ॥ २१
 प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्वावेकत्र धावतः ।
 नेदमस्तीति मन्वाना हतोत्साहा हतौजसः ॥ २२
 उत्सृज्य कवचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ।
 अन्योन्यं ते समाक्रोशन्सैनिका भरतर्षभ ॥ २३
 तिष्ठतिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ।
 धुर्यानुन्मुच्य च रथाद्भुतात्स्वलंकृतान् ।
 अधिरुह्य हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥ २४
 द्रवमाणे तथा सैन्ये त्रस्तरूपे हतौजसि ।
 प्रतिस्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥ २५
 तस्यासीत्सुमहद्युद्धं शिखण्डिप्रमुखैर्गणैः ।
 प्रभद्रकैश्च पाञ्चालैश्चेदिभिश्च सकेकयैः ॥ २६
 हत्वा बहुविधाः सेनाः पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
 कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥ २७
 द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
 दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २८
 किमियं द्रवते सेना त्रस्तरूपेव भारत ।
 द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥ २९

त्वं चापि न यथा पूर्वं प्रकृतस्थो नराधिप ।
 कर्णप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिव ॥ ३०
 अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव सेनाऽद्रवत्तदा ।
 कश्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥ ३१
 कसिन्निदं हते राजनरथसिंहे बलं तव ।
 एतामवस्थां संग्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥ ३२
 तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।
 घोरमप्रियमाख्यातुं नाशक्रोत्पार्थिववर्षभः ॥ ३३
 भिन्ना नौरिव ते पुत्रो मग्नः शोकमहार्णवे ।
 बाष्पेणापिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥ ३४
 ततः शारद्वतं राजा सत्रीडमिदमब्रवीत् ।
 शंसात्र भद्रं ते सर्वं यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥ ३५
 अथ शारद्वतो राजन्नार्तिमार्च्छन्पुनःपुनः ।
 शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ३६
 कृप उवाच ।
 वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
 प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलम् ॥ ३७
 ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।
 अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥ ३८
 वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमाणेषु संयुगे ।
 धार्तराष्ट्रेषु संक्रुद्धः पिता तेऽस्त्रमुदैरयत् ॥ ३९
 ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः ।
 व्यहनच्छात्रवान्मल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४०
 पाण्डवाः केकया मात्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
 सङ्क्षेपे द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥ ४१
 सहस्रं नरसिंहानां द्विसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
 द्रोणो ब्रह्मास्त्रयोगेन प्रेषयामास मृत्यवे ॥ ४२
 आकर्ण्यलितश्यामो वयसाऽशीतिपञ्चकः ।
 रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ४३
 क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु ।
 अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाऽभवन् ॥ ४४
 तेषु किञ्चित्प्रभेदेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
 दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥ ४५
 स मध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
 मध्यं गत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताऽभवत् ॥ ४६

ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्येणैव विराजता ।
 दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥ ४७
 तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः ।
 जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८
 नैष जातु नरैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।
 अपि वृत्रहणा सङ्क्षेपे रथयूथपयूथपः ॥ ४९
 ते यूयं धर्ममुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।
 यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्यादुक्मवाहनः ॥ ५०
 अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।
 हतं तं संयुगे कश्चिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥ ५१
 एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ५२
 भीमसेनस्तु सत्रीडमब्रवीत्पितरं तव ।
 अश्वत्थामा हत इति तं नाबुध्यत ते पिता ॥ ५३
 स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।
 हतं वाऽप्यहतं वाऽऽजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥ ५४
 तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
 अश्वत्थामानमायोधे हतं दृष्ट्वा महागजम् ॥ ५५
 भीमेन गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
 उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमुवाच ह ॥ ५६
 यस्मार्थे शस्त्रमादत्से यमवेक्ष्य च जीवसि ।
 पुत्रस्ते दयितो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः ॥ ५७
 शेते विनिहतो भूमौ वने सिंहशिशुर्यथा ॥ ५८
 जानन्नप्यनृतस्याथ दोषान्स द्विजसत्तमम् ।
 अव्यक्तमब्रवीद्राजा हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ५९
 स त्वां निहतमाक्रन्दे श्रुत्वा संतापतापितः ।
 नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नाबुध्यत यथा पुरा ॥ ६०
 तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकातुरमचेतसम् ।
 पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥ ६१
 तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वविचक्षणः ।
 दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ ६२
 ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
 पार्षतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनच्छिरः ॥ ६३
 न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।

तथैव चार्जुनो बाहादवखैनमाद्रवत् ॥ ६४
 उद्यम्य त्वरितो बाहुं ब्रुवाणश्च पुनःपुनः ।
 जीवन्तमानयाचार्यं मावधीरिति धर्मवित् ॥ ६५
 तथा निवार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
 हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥ ६६
 सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयादिताः ।
 वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ ६७
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
 क्रोधमाहारयत्तीव्रं दण्डाहत इवोरगः ॥ ६८
 ततः क्रुद्धो रणे द्रौणिर्भृशं जज्वाल मारिष ।
 यथेन्धनं महत्प्राप्य प्राज्वलद्भव्यवाहनः ॥ ६९
 तलं तलेन निष्पिष्य दन्तैर्दन्तानुपास्पृशत् ।
 निःश्वसन्नुरगो यद्वल्लोहिताक्षोऽभवत्तदा ॥ ७०

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

धृतराष्ट्रेण सञ्जयं प्रति द्रोणवधश्चाविणाश्चत्थाम्ना किमुक्तमिति प्रश्नः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन सञ्जय ।
 ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १
 मानवं वारुणाग्रेयं ब्राह्ममखं च वीर्यवान् ।
 ऐन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २
 तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 श्रुत्वा निहतमाचार्यं सोऽश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ ३
 येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।
 प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुणकाङ्क्षिणा ॥ ४
 एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मतो गुणवत्तरम् ।
 इच्छन्ति पुरुषाः पुत्रं लोके नान्यं कथंचन ॥ ५
 आचार्याणां भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।
 तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥ ६
 स शिष्यः प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च सञ्जय ।
 शूरः शारद्वतीपुत्रः सङ्ख्ये द्रोणादनन्तरः ॥ ७
 रामस्य तु समः शस्त्रे पुरंदरसमो युधि ।

कार्तवीर्यसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ॥ ८
 महीधरसमः स्यैर्ये तेजसाऽग्निसमो युवा ।
 समुद्र इव गाम्भीर्ये क्रोधे चाशीविषोपमः ॥ ९
 स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितक्लमः ।
 शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन्क्रुद्ध इवान्तकः ॥ १०
 अस्यता येन संग्रामे धरण्यभिनिपीडिता ।
 'मेघस्तनितनिर्घोषं कम्पते भयविह्वला ।'
 यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११
 वेदस्त्रातो व्रतस्त्रातो धनुर्वेदे च पारगः ।
 महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥ १२
 तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १३
 धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
 यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४
 तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणादीर्घदर्शिना ।
 श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

अश्वत्थाम्ना सक्रोधं युधिष्ठिराद्युपालम्भः ॥ १ ॥ तथा द्रोणस्य नारायणास्त्रलाभप्रकारादिकथनपूर्वकं तेन पाण्डवादिबध-
 प्रतिज्ञानम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 छन्नना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।

बाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोषेण च नरर्षभ ॥ १
 तस्य क्रुद्धस्य राजेन्द्र वपुर्दाप्तमदृश्यत ।

पुत्राय गुरुकाङ्क्षे इति. क. झ. पाठः ॥ ४ ॥

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

अन्तकस्येव भूतानि जिहीषोः कालपर्यये ॥ २
 अश्रुपूर्णं ततो नेत्रे व्यपमृज्य पुनः पुनः ।
 उवाच कोपान्निःश्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ ३
 पिता मम यथा क्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रो निपातितः ।
 धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ।
 अनार्यं सुनृशंसं च धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ ४
 युद्धेष्वपि प्रवृत्तानां ध्रुवं जयपराजयौ ।
 द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ ५
 न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।
 न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजैः ॥ ६
 गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।
 न शोच्यः पुरुषव्याघ्र यस्तदा निधनं गतः ॥ ७
 यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥ ८
 मयि जीवति यत्तातः केशग्रहमवाप्तवान् ।
 कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ॥ ९
 कामात्क्रोधादविज्ञानाद्धर्षाद्बाल्येन वा पुनः ।
 विधर्मकाणि कुर्वन्ति तथा परिभवन्ति च ॥ १०
 तदिदं पार्षतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् ।
 अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरात्मना ॥ ११
 तस्यानुबन्धं द्रष्टाऽसौ धृष्टद्युम्नः सुदारुणम् ।
 अकार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥ १२
 यो ह्यसौ छद्मनाऽऽचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।
 तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ १३
 शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्तेन चैव ह ।
 अहत्वा सर्वपाञ्चालाञ्जीवेयं न कथंचन ॥ १४
 सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
 धृष्टद्युम्नं च समरे हन्ताऽहं पापकारिणम् ॥ १५
 कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन च ।
 पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव ॥
 यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रानिच्छन्ति मानवाः ।
 प्रेत्य चेह च संग्रामात्रायन्ते महतो भयात् ॥ १७

धर्मध्वजवता दाम्भिकेन । तत् अनृतवचनरूपं पापम् । अनार्यं नीचयोग्यं कर्म ॥ ४ ॥ बाल्येन चापलेन । विधर्मकाणि धर्मविरुद्धानि ॥ १० ॥ अनुबन्धं फलम् । पाण्डवश्च अनुबन्धं

पित्रा तु मम साऽवस्था प्राप्ता निर्वन्धुना यथा ।
 मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ १८
 धिक्क्षमास्त्राणि दिव्यानि धिक्वाहू धिक्पराक्रमम् ।
 यं स द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहमवाप्तवान् ॥ १९
 स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
 परलोकगतस्यापि भविष्याम्यनृणः पितुः ॥ २०
 आर्येण हि न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
 पितुर्वधममृष्यंस्तु वक्ष्याम्यद्येह पौरुषम् ॥ २१
 अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
 मृद्रतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥ २२
 न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
 अद्य शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभाः ॥ २३
 मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वाऽस्त्रवित्कचित् ।
 अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ।
 प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ २४
 भृशमिष्वसनादद्य मत्प्रयुक्ता महाहवे ।
 दर्शयन्तः शरा वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ २५
 अद्य सर्वा दिशो राजन्धाराभिरिव संकुलाः ।
 आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥ २६
 विकिरञ्छरजालानि सर्वतो भैरवस्वनान् ।
 शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव द्रुमान् ॥ २७
 न हि जानाति वीभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ।
 न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ २८
 न पार्षतो दुरात्माऽसौ न शिखण्डी न सात्यकिः ।
 यदिदं मयि कौरव्य सकल्यं सनिवर्तनम् ॥ २९
 नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
 उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थितः ॥ ३०
 तं स्वयं प्रतिगृह्णाथ भगवान्स वरं ददौ ।
 वत्रे पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥ ३१
 अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ।
 भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः कचित् ॥ ३२
 न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।

द्रष्टव्यनुषज्यते ॥ १२ ॥ मयूखानां मयूखवताम् ॥ २४ ॥ कल्यः प्रयोगः । निवर्तनमुपसंहारः ॥ २९ ॥ ब्रह्मरूपो वेदरूपः । वैदिकैर्मन्त्रैः स्तुतवानित्यर्थः ॥ ३० ॥

न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥ ३३
 न चैतच्छक्यते जेतुं को न वध्येत वै प्रभो ।
 अवध्यमपि हन्याद्वि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ३४
 अथ सङ्क्षेपे रथस्यैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
 प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ३५
 एते प्रशमने योगा महास्रस्य परंतप ।
 सर्वथा पीडितो हिंस्यादवध्यान्पीडयन्रणे ॥ ३६
 तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
 त्वं वधिष्यसि सर्वाणि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ।
 अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥ ३७
 एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
 एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं पितृबन्धुना ॥ ३८
 तेनाहं पाण्डवांश्चैव पाञ्चालान्मात्स्यकेकयान् ।
 विद्रावयिष्यामि रणे शचीपतिरिवासुरान् ॥ ३९
 यथायथाऽहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
 निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमत्स्वपि भारत ॥ ४०

यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
 अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ॥ ४१
 परश्वथांश्च निशितानुत्सक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ४२
 सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापनः ।
 शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥ ४३
 मित्रब्रह्मगुरुद्रोही जाल्मकः सुविगर्हितः ।
 पाञ्चालापशदश्चाद्य न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ४४
 तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
 ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
 भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ॥ ४५
 तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ।
 स शब्दस्तुमुलः खं घां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥ ४६
 तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।
 समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताश्चाप्यमन्त्रयन् ॥ ४७
 तथोक्त्वा द्रोणपुत्रस्तु वार्युपस्पृश्य भारत ।
 प्रादुश्चकार तदिव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

कुरुसेनारवश्रवणभीतेन युधिष्ठिरेण पलायितसेनाप्रतिनिवर्तकप्रश्ने अर्जुनेन तत्कथनपूर्वकं द्रोणवधोपेक्षणादात्मो-
 पालम्भः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्नस्त्रे नारायणे प्रभो ।
 प्रावात्सपृषतो वायुरनश्रे स्तनयिन्नुमान् ॥ १
 चचाल पृथिवी चापि चुक्षुभे च महोदधिः ।
 प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥ २
 शिखराणि व्यशीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।
 अपसव्यं मृगाश्चैव पाण्डुसेनां प्रचक्रिरे ॥ ३
 तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च कलुषोऽभवत् ।

शक्यते ज्ञातुं केन वध्येदिति प्रभो इति श्र. पाठः । तत्र केन
 प्रत्यस्त्रेण वध्येत् वध्येत इति ज्ञातुमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ रथस्यैव
 विसर्जनम् । शस्त्राणामपि विसर्जनं च । प्रयाचनं मावधीरिति
 याचनं । शरणस्य गमनं त्वमेव शरणं न इति कीर्तनं च
 ॥ ३५ ॥ पीडितः पीडितं शस्त्रान्तरेण बाधितम् । पुंस्त्वमा-

संपतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि ग्रहृष्टवत् ॥ ४
 देवदानवगन्धर्वास्त्रस्तास्त्वासन्विशांपते ।
 कथंकथाऽभवत्तीव्रा दृष्ट्वा तद्व्याकुलं महत् ॥ ५
 व्यथिताः सर्वराजानस्त्रस्ताश्चासन्विशांपते ।
 तद्दृष्ट्वा घोररूपं वै द्रौणेस्त्रं भयावहम् ॥ ६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 निवर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।
 भृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥ ७

धम् ॥ ३६ ॥ पितृबन्धुना मया ॥ ३८ ॥ जाल्मको मूर्खः
 ॥ ४४ ॥ षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

सपृषतः सजलबिन्दुः । अनश्रे अप्रावृषिकाले ॥ १ ॥ कथं-
 कथा कथं कर्तव्यं कथं कर्तव्यमित्येवंशब्दः ॥ ५ ॥

कुरुनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।
 को मन्त्रः पाण्डवेष्व्वासीत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥८
 सञ्जय उवाच ।
 प्रागेव विदुतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।
 पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वाऽर्जुनमथाब्रवीत् ॥ ९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १०
 नाशंसन्तो जयं युद्धे दीनात्मानो धनञ्जय ।
 आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो रणात् ॥११
 केचिद्भान्तै रथैस्तूर्णैः निहतैः पार्णिथन्तुभिः ।
 विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूबरैः ॥१२
 भग्ननीडैराकुलाश्वैः प्रारुहान्यान्विचेतसः ।
 भीताः पादैर्हयान्केचिच्चरयन्तः स्वयं रथान् ॥१३
 भग्नक्षयुगचक्रैश्च व्याकृष्यन्त समन्ततः ।
 रथान्विशिर्णानुत्सृज्य पद्भिः केचिच्च विदुताः ॥१४
 हयपृष्ठगताश्चान्ये कृष्यन्तेऽर्धच्युतासनाः ।
 गजस्कन्धेषु संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः ॥१५
 शरातैर्विद्रुतैर्नागैर्हृताः केचिदिशो दश ।
 विशस्त्रकवचाश्चान्ये बाहनेभ्यः क्षितिं गताः ॥१६
 संछिन्ना नेमिभिश्चैव मृदिताश्च हयद्विपैः ।
 क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्ते परे भयात् ॥१७
 नाभिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलाभिहतौजसः ।
 पुत्रान्पितृन्सखीन्भ्रातृन्समारोप्य दृढक्षतान् ॥१८
 जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि ।
 'पलायनपराश्चान्ये योधाः शतसहस्रशः ॥' १९
 अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं बलम् ।
 पुनरावर्तितं केन यदि जानासि शंस मे ॥ २०
 हयानां हेषतां शब्दः कुञ्जराणां च बृंहताम् ।
 रथनेमिस्त्रैश्चात्र विमिश्रः श्रूयते महान् ॥ २१
 एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
 मुहुर्मुहुर्दुरीर्यन्ते कम्पयन्त्यपि मामकान् ॥ २२

रक्षणे मन्त्रः क आसीदिति संबन्धः ॥ ८ ॥ व्याघ्रास्यमुग्रकर्माण-
 मिति श. पाठः ॥ ३० ॥ यस्मिन्निति दशशतमित्यनेन सर्वगोधनं
 ददाविति ज्ञेयम् । अन्यथा एकधेन्वर्थं हुपदं प्रति द्रोणगमन-

य एष तुमुलः शब्दः श्रूयते रोमहर्षणः ।
 सेन्द्रानप्येष लोकांस्त्रीन्यसेदिति मतिर्मम ॥ २३
 मन्ये वज्रधरस्यैव निनादो भैरवस्वनः ।
 द्रोणे हते कौरवार्थं व्यक्तमभ्येति वासवः ॥ २४
 प्रहृष्टरोमकूपाः स्मः संविग्रथकुञ्जराः ।
 धनञ्जय गुरुं श्रुत्वा तत्र नादं सुभीषणम् ॥ २५
 क एष कौरवान्दीर्णानवस्थाप्य महारथः ।
 निवर्तयति युद्धार्थं मृधे देवेश्वरो यथा ॥ २६
 अर्जुन उवाच ।
 उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे वीर्यमास्थिताः ।
 धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यं समाश्रिताः २७
 यत्र ते संशयो राजन्यस्तशस्त्रे गुरौ हते ।
 धार्तराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदतीति हि ॥ २८
 ह्रीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरदगामिनम् ।
 'इन्द्रविष्णुसमं वीर्यं कोपेऽन्तकमिव स्थितम् ॥२९
 बृहस्पतिसमं बुद्ध्या नीतिमन्तं महारथम् ।'
 आख्यास्याम्युग्रकर्माणं कुरुणामभयंकरम् ॥ ३०
 यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो महाहोभ्यः सोऽश्वत्थामैष गर्जति ॥३१
 जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा यथा ।
 हेषता कम्पिता भूमिलोकाश्च सकलास्त्रयः ॥ ३२
 तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम तस्याकरोत्तदा ।
 अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥ ३३
 यो ह्यनाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा ।
 कर्मणा सुनृशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥ ३४
 गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
 तन्न जातु क्षमेद्द्रौणिर्जानन्पौरुषमात्मनः ॥
 'स हि तेनैव नः सर्वान्क्षपयेदिति मे मतिः ॥' ३५
 उपचीर्णो गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।
 धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥३६
 चिरं स्थास्यति चाकीर्तिस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 रामे वालिवधाद्यद्वदेवं द्रोणे निपातिते ॥ ३७

स्यासंभवः । यद्वा भाविनीं संपदमभिलक्ष्यैतद्दानं द्रष्टव्यम् ।
 पुत्रोत्पत्तिकाले तस्य निर्धनलोके ॥ ३१ ॥

सर्वधर्मोपपन्नोऽयं स मे शिष्यश्च पाण्डवः ।
 नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३८
 स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
 आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३९
 ततः शस्त्रं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
 आसीत्सुविह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ४०
 स तु शोकसमाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः ।
 शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥ ४१
 न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
 रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्तोसि पार्षतम् ४२
 ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण क्रुद्धेन हतबन्धुना ।
 सर्वे वयं परित्रातुं न शक्यामोऽद्य पार्षतम् ॥ ४३
 सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमानुषः ।
 सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥ ४४
 विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
 अपाकीर्य स्वयं धर्मं शिष्येण निहतो गुरुः ॥ ४५
 यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।
 तस्येदानीं विरोधोऽयमधर्मोऽयं कृतो महान् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

साधिक्षेपमश्वत्थामतो युधिष्ठिरं भीषयन्तं पार्थप्रति भीमेन सामर्पमात्मबलवर्णनादिपूर्वकं स्वैनाश्वत्थामादिविजयप्रति-
 शानम् ॥ १ ॥ दृष्टशुभेनाप्यर्जुनं प्रति सक्रोधं क्षात्रधर्मादिकथनपूर्वकं स्वकृतद्रोणवधस्य धार्मिकत्वकथनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
 अप्रियं वा प्रियं वाऽपि महाराज धनंजयम् ॥ १
 ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
 कुत्सयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥ २
 मुनिर्यथाऽरण्यगतो भाषते धर्मसंहितम् ।
 न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ ३
 क्षतत्राता क्षताज्जीवन्क्षन्ता स्त्रीष्वपि साधुषु ।
 क्षत्रियः क्षितिमामोति क्षिप्रं धर्मं यशः श्रियः ॥ ४
 स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्बहः ।

अविपश्चिद्यथा वाचं व्याहरन्नाद्य शोभसे ॥ ५
 पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शचीपतेः ।
 न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६
 न पूजयेत्त्वां कोन्वद्य यत्रयोदशवार्षिकम् ।
 अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥ ७
 दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
 आनृशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८
 यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हतं राज्यमधर्मतः ।
 द्रौपदी च परामृष्टा सभामानीय शत्रुभिः ॥ ९
 वनं प्रव्राजिताश्चास्य बल्कलाजिनवाससः ।

सत्यकञ्चुकं सत्याभासमनृतम् ॥ ३९ ॥ वासविरर्जुनः ॥ ५३ ॥

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १०
 'बहूनि क्षाम्य शत्रूणां सत्यधर्मरता वयम् ।
 तथा तन्मर्षयित्वा तु यथा ते उत्पथे स्थिताः ॥' ११
 एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयाऽघन ।
 क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥ १२
 तमधर्ममपाकृष्टं स्मृत्वाऽद्य सहितस्त्वया ।
 सानुबन्धान्हनिष्यामि क्षुद्रान्राज्यहरानहम् ॥ १३
 त्वया हि कथितं पूर्वं युद्धायाभ्यागता वयम् ।
 घटामहे यथाशक्ति त्वं तु नोऽद्य जुगुप्ससे ॥ १४
 स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं वृथा वचनमेव ते ।
 भयार्दितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥ १५
 वपन्त्रणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।
 विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्यपीडितम् ॥ १६
 अधर्ममेनं विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
 यत्त्वमात्मानमस्मांश्च प्रशंसान्न प्रशंससि ॥ १७
 वासुदेवे स्थिते चापि द्रोणपुत्रं प्रशंससि ।
 यः कलां षोडशीं पूर्णां धनञ्जय न तेऽर्हति ॥ १८
 स्वयमेवात्मनो दोषान्बुवाणः किं न लज्जसे ॥ १९
 'मम नागायुतं पार्थ बलं बाहोर्विधीयते ।'
 दारयेयं महीं क्रोधाद्विकिरेयं च पर्वतान् ॥ २०
 आविध्यैतां गदां गुर्वीं भीमां काञ्चनमालिनीम् ।
 गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भञ्जेयमनिलो यथा ॥ २१
 द्रावयेयं शैश्चापि सेन्द्रान्देवान्समागतान् ।
 सराक्षसगणान्पार्थ सासुरोरगमानवान् ॥ २२
 स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
 द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥ २३
 अथवा तिष्ठ वीभत्सो सह सर्वैः सहोदरैः ।
 अहमेनं गदापाणिर्जेष्प्याम्येको महाहवे ॥ २४
 ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् ।
 संकुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुर्हरिम् ॥ २५
 धृष्टद्युम्न उवाच ।
 वीभत्सो विप्रकर्माणि विहितानि मनीषिभिः ।
 याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २६
 षष्ठमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।

हिरण्यकशिपुं हरिरिति क. ख. पाठः ॥ २५ ॥

हतो द्रोणो मया ह्येवं किं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २७
 अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षात्रधर्मं व्यपाश्रितः ।
 अधर्मेण हतस्तस्मादस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २८
 तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणब्रुवम् ।
 प्रतिमायी निहन्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥ २९
 तस्मिंस्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रुषा ।
 कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥ ३०
 न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिश्चात्र गर्जति ।
 घातयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ ३१
 यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
 तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ ३२
 यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
 तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनञ्जय ॥ ३३
 यो ह्यनस्त्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्च्छितः ।
 सर्वोपायैर्न स कथं बध्यः पुरुषसत्तम ॥ ३४
 विशेषात्पितृहन्ता मे न स बध्यः कथं मया ।
 योऽयं पापः सुदुर्मेधा बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
 तस्य विप्रब्रुववधे कथं पापं भवेन्मम ॥ ३५
 विधर्मिणं धर्मविद्भिः प्रोक्तं तेषां विषोपमम् ।
 जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञं किं मामर्जुन गर्हसे ॥ ३६
 नृशंसः स मयाऽऽक्रम्य रथ एव निपातितः ।
 तन्मामनिन्द्यं वीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥ ३७
 कालानलसमं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् ।
 भीमं द्रोणशिरश्छिन्नं न प्रशंससि मे कथम् ॥ ३८
 योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जघ्निवान् ।
 छित्त्वाऽपि तस्य मूर्धानं नैवासि विगतज्वरः ॥ ३९
 तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।
 निषादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ४०
 अथावधश्च शत्रूणामधर्मः श्रूयतेऽर्जुन ।
 क्षत्रियस्य हि धर्मोऽयं हन्याद्भन्येत वा पुनः ॥ ४१
 स शत्रुर्निहतः सङ्ख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।
 यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ४२
 पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
 मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥ ४३

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

संबन्धावनतं पार्थ न मां त्वं वक्तुमर्हसि ।
 स्वगात्रकृतसोपानं निषण्णमिव दन्तिनम् ॥ ४४
 क्षमामि ते सर्वमेव वाग्व्यतिक्रममर्जुन ।
 द्रौपद्या द्रौपदेयानां कृते नान्येन हेतुना ॥ ४५
 कुलक्रमागतं वैरं ममाचार्येण विश्रुतम् ।
 तथा जानात्ययं लोको न यूयं पाण्डुनन्दनाः ॥ ४६
 नानृती पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाऽधार्मिकोऽर्जुन ।
 'न क्षत्रिय इति प्राहुर्यो न हन्ति रणाजिरे ॥ ४७

पितरं वा गुरुं वाऽपि जिघांसुं पुत्रशिष्ययोः ।
 जिह्मेन वाऽप्यजिह्मेन हन्यादेवाविचारयन् ॥ ४८
 इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं क्षत्रियाणां द्विषद्बधे ।
 तस्माच्छिष्येण निहतः शत्रुर्मे ब्राह्मणशुभः ॥ ४९
 यः क्षत्रियसुतो हन्यात्पितरं वा गुरुं च वा ।
 अनिष्टं क्षत्रियो हन्यात्स वै क्षत्रिय उच्यते ।
 शिष्यद्रोही हतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥ ५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अष्टमवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

सात्यकिनिष्ठुरभाषणरुष्टेन दृष्टशुभ्रेन समर्मोद्घाटनं तद्गर्हणम् ॥ १ ॥ दृष्टशुभ्रजिघांसया गदामुद्यम्यापततः सात्यकेः
 कृष्णचोदितेन भीमेन निवारणम् ॥ २ ॥ सर्वेषां पुनर्युद्धोद्यमः ॥ ३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 साक्षा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
 यस्मिन्साक्षाद्भुवन्दो ह्रीनिषेवे प्रतिष्ठितः ॥ १
 यस्य प्रसादात्कुर्वन्ति कर्माणि पुरुषर्षभाः ।
 अमानुषाणि संग्रामे देवैरसुकराणि च ॥ २
 तस्मिन्नाकुश्यति द्रोणे समक्षं पापकर्मणा ।
 नीचं कर्म कृतं तेन क्षुद्रेण गुरुघातिना ॥ ३
 नामर्षं तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षात्रं धिगमर्षिताम् ॥ ४
 पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
 श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ५
 सञ्जय उवाच ।
 श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
 तूष्णीं बभूवु राजानः सर्व एव विशांपते ॥ ६
 अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्वं विप्रेक्ष्य पार्षतम् ।
 सबाष्पमतिनिःश्वस्य धिग्धिगित्येव चाब्रवीत् ॥ ७
 युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथाऽपरे ।
 आसन्मुव्रीडिता राजन्साल्यकिस्त्वब्रवीदिदम् ॥ ८
 नेहास्ति पुरुषः कश्चिद्य इमं पापपूरुषम् ।
 भाषमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९
 एते त्वां पाण्डवाः सर्वे कुत्सयन्ति विवित्सया ।
 कर्मणा तेन पापेन श्वपाकं ब्राह्मणा इव ॥ १०

एतत्कृत्वा महत्पापं निन्दितः सर्वसाधुभिः ।
 न लज्जसे कथं वक्तुं समितिं प्राप्य शोभनाम् ॥ ११
 कथं च शतधा जिह्वा न ते मूर्धा च दीर्यते ।
 गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥ १२
 वाच्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैश्चान्धकवृष्णिभिः ।
 यत्कर्म कलुषं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥ १३
 अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।
 बध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥ १४
 कस्त्वेतद्व्यवसेत्पापं त्वदन्यः पुरुषाधम ।
 निगृह्य केशेषु बधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥ १५
 सप्तावरे तथा पूर्वं बान्धवास्ते निमज्जिताः ।
 यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥ १६
 उक्तवांश्चापि यत्पार्थे भीष्मं प्रति नरर्षभ ।
 तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥ १७
 तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
 नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १८
 स चापि सृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
 शिखण्डी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥ १९
 पाञ्चालाश्चलिता धर्मात्क्षुद्रा मित्रगुरुद्रुहः ।
 त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ २०
 पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।

शिरस्ते पोथयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ २१
 त्वां च ब्रह्महर्णं दृष्ट्वा जनः सूर्यमवेक्षते ।
 ब्रह्महत्या हि ते पापं प्रायश्चित्तार्थमात्मनः ॥ २२
 पाञ्चालक सुदुर्वृत्त ममैव गुरुमग्रतः ।
 गुरोर्गुरुं च भूयोऽपि क्षिपन्नैव हि लज्जसे ॥ २३
 तिष्ठतिष्ठ सहस्रैकं गदापातमिमं मम ।
 तव चापि सहिष्येऽहं गदापाताननेकशः ॥ २४
 सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
 संरब्धं सात्यकिं ग्राहं संकुद्धः ग्रहसन्निव ॥ २५
 धृष्टद्युम्न उवाच ।
 श्रूयतेश्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
 सदाऽनार्योऽशुभः साधुं पुरुषं क्षेममिच्छति ॥ २६
 क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
 क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥ २७
 स त्वं क्षुद्रसमाचारो नीचात्मा पापनिश्चयः ।
 आकेशाग्रान्खाग्रान् च वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥ २८
 'वरं हि ते मृतिः पापं न च ते चित्तमीदृशम् ।
 श्रोतुं वक्तव्यतामूलं नीचाचाराश्च मानवाः ।
 परान्क्षिपन्ति दोषेण खेषु दोषेष्वदृष्टयः ॥' २९
 यः स भूरिश्रवाश्छिन्नभुजः प्रायगतस्त्वया ।
 वार्यमाणेन हि हतस्ततः पापतरं नु किम् ॥ ३०
 प्रेषमाणो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
 विसृष्टशस्त्रो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥ ३१
 अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
 छिन्नबाहुं परैर्हन्त्यात्सात्यके स कथं वदेत् ॥ ३२
 निहत्य त्वां पदा भूमौ स विकर्षति वीर्यवान् ।
 किं तदा न निहंस्तेन भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥ ३३
 त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
 यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥ ३४
 यत्रयत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
 किरञ्छरसहस्राणि तत्रतत्र प्रयाम्यहम् ॥ ३५
 स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चण्डालवत्स्वयम् ।
 वक्तुमर्हसि वक्तव्यः कसात्त्वं परुषाण्यथ ॥ ३६
 कर्ता त्वं कर्मणो ह्यस्य नाहं वृष्णिकुलाधम ।
 पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥ ३७

जोषमास्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
 अधरोत्तरमेतद्धि यन्मां त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३८
 अथ वक्ष्यसि मां मौर्ख्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
 गमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्वतक्षयम् ॥ ३९
 न चैव मूर्ख धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
 तेषामपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ४०
 वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।
 द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाऽधर्मेण सात्यके ॥ ४१
 प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
 सर्वस्वमपकृष्टं च तथाऽधर्मेण बालिश ॥ ४२
 अधर्मेणापकृष्टश्च मद्रराजः परैरितः ।
 अधर्मेण तथा बालः सौभद्रो विनिपातितः ॥ ४३
 इतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः परपुरंजयः ।
 भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥ ४४
 एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
 रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ४५
 दुर्ज्ञेयः स परो धर्मस्तथाऽधर्मश्च दुर्विदः ।
 युध्यस्व कौरवैः सार्धं मा गाः पितृनिवेशनम् ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि च ।
 श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवाभवत् ४७
 तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
 विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥ ४८
 ततोऽभिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
 न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥ ४९
 तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
 पाञ्चाल्यायाभिसंकुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ५०
 चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
 अवप्लुत्य रथात्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् ॥ ५१
 द्रवमाणं तथा कुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
 प्रस्पन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥ ५२
 स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुङ्गवः ।
 निगृहीतः पदे पष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥ ५३
 अवरुह्य रथात्तूर्णं ध्रियमाणं बलीयसा ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशांपते ॥ ५४

अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।
 परमन्धकवृष्णिभ्यः पाञ्चलेभ्यश्च मारिष ॥ ५५
 तथैवान्धकवृष्णीनां तथैव च विशेषतः ।
 कृष्णस्य च तथाऽस्माकं मित्रमन्यन्न विद्यते ॥ ५६
 पाञ्चालानां च वार्ष्णेय समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
 नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डववृष्णयः ॥ ५७
 स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
 भवन्तश्च यथाऽस्माकं भवतां च तथा वयम् ॥ ५८
 स एवं सर्वधर्मज्ञ मित्रधर्ममनुसरन् ।
 नियच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुङ्गव ॥ ५९
 पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां पार्षतश्च ते ।
 वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमान्भवेत् ॥ ६०
 प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
 पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ६१
 मुञ्चमुञ्च शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितम् ।
 आसादयतु मामेष धराधरमिवानिलः ॥ ६२

यावदस्य शितैर्वाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।
 युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितं चास्य संयुगे ॥ ६३
 किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्कार्यमिदमुच्यताम् ।
 सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥ ६४
 अथवा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
 अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥ ६५
 मन्यते च्छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
 उत्सृजैनमहं चैनमेष वा मां हनिष्यति ॥ ६६
 शृण्वन्पाञ्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्ववच्छसन् ।
 भीमबाह्वन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६७
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ बाहुशालिनौ ।
 खरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च मारिष ।
 यत्नेन महता वीरौ वारयामासतुस्ततः ॥ ६८
 निवार्य परमेष्वसौ कोपसंरक्तलोचनौ ।
 युयुत्सूनपरान्सङ्ख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे एकोनद्विशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

द्रोणमारणरुष्टेनाश्वत्थाम्ना वैरिसेनायां नारायणास्त्रप्रयोगः ॥ १ ॥ अस्त्रतेजसा पीड्यमानानां कृष्णवचनात् यानावरोहण-
 शस्त्रन्यासादिना आत्मरक्षणम् ॥ २ ॥ भीमे एकस्मिन्नेव शस्त्रधारणेन प्रतियुध्यमाने सति तन्मस्तकेऽस्त्रस्य प्रज्वलनम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः स कदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।
 युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥ १
 ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।
 अश्वकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥ २
 क्रव्यादपक्षिसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
 निहत्य शात्रवान्भलैः सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥ ३
 ततो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
 प्रतिज्ञां श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४
 यदत्र च्छब्रनाऽऽचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
 मुञ्च शस्त्रमिति ग्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५
 तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि बाहिनीम् ।
 विद्राव्य सर्वान्हन्ताऽस्मि जालं पाञ्चाल्यमेव तु ॥ ६

सर्वानेतान्हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि परिवर्तय बाहिनीम् ॥ ७
 तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु बाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
 सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥ ८
 ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥ ९
 संरब्धा हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
 उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १०
 तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।
 संरब्धानां महावेगः प्रादुरासीद्विशांपते ॥ ११
 यथा शिलोच्चये शैलः सागरैः सागरो यथा ।
 प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथाऽसन्कुरुपाण्डवाः ॥ १२
 'बुधुमे पृथिवी सर्वा दिशश्च प्रतिसखनुः ।

संभ्रान्तान्यपि भूतानि जलजान्यपि मारिष ।
 ते च सर्वे तदा योधाः संप्रहृष्टा युयुत्सवः ॥ १३
 ततः शङ्खसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
 अवादयन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥ १४
 यथा निर्मथ्यमानस्य सागरस्य तु निःस्वनः ।
 अभवत्तव सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥ १५
 'वर्तमाने तथा शब्दे रौद्रे तस्मिन्भयानके ।
 संपतत्सु रथौघेषु तव तेषां च भारत ॥' १६
 प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा ।
 अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीं १७
 प्रादुरासंस्ततो बाणा दीप्ताग्राः खे सहस्रशः ।
 पाण्डवान्क्षपयिष्यन्तो दीप्तास्याः पन्नगा इव ॥ १८
 ते दिशः खं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
 मुहूर्ताद्भास्करस्येव लोके राजन्गभस्तयः ॥ १९
 तथाऽपरे द्योतमाना ज्योतीर्षीवामलाम्बरे ।
 प्रादुरासन्महाराज कार्णायसमया गुडाः ॥ २०
 चतुश्चक्रा द्विचक्राश्च शतशो बहुला गदाः ।
 चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्वतः ॥ २१
 शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीव पुरुषर्षभ ।
 दृष्ट्वान्तरिक्षमाविश्राः पाण्डुपाञ्चालसृज्जयाः ॥ २२
 यथायथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
 तथातथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥ २३
 वध्यमानास्तदाऽस्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
 दह्यमानाऽनलेनेव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥ २४
 यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
 तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २५
 आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति च प्रभो ।
 जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २६
 द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
 मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २७
 धृष्टद्युम्न पलायस्व सह पाञ्चालसेनया ।
 सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्ण्यन्धकवृत्तो महान् २८
 वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।

श्रेयो ह्युपदिशत्येष लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २९
 संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमि वः ।
 अहं हि सह सोदर्यैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ ३०
 भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामे भीरुदुस्तरे ।
 विमज्जिष्यामि सलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ ३१
 कामः संपद्यतामस्य बीभत्सोराशु मां प्रति ।
 कल्याणवृत्तिराचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३२
 येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
 समर्थैर्बहुभिः क्रूरैर्घातितो नाभिपालितः ॥ ३३
 येन विब्रुवती प्रश्रं तथा कृष्णा सभां गता ।
 उपेक्षिता सपुत्रेण दासीभावं नियच्छती ॥ ३४
 'रक्षणे च महान्यतः सैन्धवस्य कृतो युधि ।
 अर्जुनस्य विधातार्थं प्रतिज्ञा येन रक्षिता ॥ ३५
 व्यूहद्वारि वयं चैव धृता येन जिगीषवः ।
 वारितं च महत्सैन्यं प्रविशत्तद्यथावलम् ॥' ३६
 जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वन्येषु फल्गुनम् ।
 क्वचेन तथा गुप्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥ ३७
 येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
 कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३८
 'ग्रहणे च परो यत्नः कृतस्तेन यथा मम ।
 विदितं सर्वमेवैतद्भवतां सर्वयोधिनाम् ॥' ३९
 येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।
 निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेषिताः ॥ ४०
 'वनवासान्निवृत्तानां समये च तथा कृते ।
 स्नेहश्च दर्शितो नित्यं प्रत्यक्षं वो महारथाः ॥' ४१
 योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
 हतस्तदर्थे मरणं गमिष्यामि सबान्धवः ॥ ४२
 सञ्जय उवाच ।
 एवं ब्रुवति कौन्तेये दाशार्हस्त्वरितस्ततः ।
 निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४३
 शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि बाहेभ्यश्चावरोहत ।
 एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघाते महात्मनः ॥ ४४
 द्विपाश्वस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।

गुडाः गोलाः हला इति क. ख. पाठः ॥ २० ॥ अस्माभिर-
 स्सदीर्यैर्विदुरादिभिर्निवार्यमाणेन निषिध्यमानेनापि तद्वनमनु-

गन्तुं प्रवेष्टुमेषिता अनुमता नतु प्रतिषिद्धा इत्यर्थः ॥ ४० ॥
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

एवमेतन्न वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ४५
 यथायथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रमिदं प्रति ।
 तथातथा भवन्त्येते कौरवा बलवत्तराः ॥ ४६
 निक्षेप्यन्ति च शस्त्राणि वाहनेभ्योऽवरुह्य ये ।
 येऽञ्जलिं कुर्वते वीर नमन्ति च विवाहनाः ।
 तान्नैतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४७
 ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसाऽपीह केचन ।
 निहनिष्यति तान्सर्वान् रसातलगतानपि ॥ ४८
 ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
 ईषुः सर्वे समुत्सृष्टुं मनोभिः करणेन च ॥ ४९
 तत उत्सृष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
 भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं संहर्षयन्वचः ॥ ५०
 न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
 अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ५१
 गदयाऽप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
 कालवत्प्रहरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशातयन् ॥ ५२
 न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
 यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ५३
 पश्यतेमौ हि मे बाहू नागराजकरोपमौ ।
 समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥ ५४
 नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेष्विह ।
 शक्रो यथाऽप्रतिद्वन्द्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ५५
 अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्युधि ।
 ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ॥ ५६
 यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।
 अद्यैतत्प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥ ५७
 अर्जुनार्जुन वीभत्सो न न्यस्यं गाण्डिवं त्वया ।
 शशाङ्कस्येव ते पङ्को नैर्मल्यं पातयिष्यति ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

नारायणास्त्रेणावेष्टिते भीमे कृष्णार्जुनाभ्यां हस्ततः शस्त्रापकर्षणपूर्वकं रथादवरोपिते सत्यस्य प्रशमनम् ॥ १ ॥ ततः संकुलयुद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वाऽस्त्रेण धनञ्जयः ।

अर्जुन उवाच ।
 भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 एतेषु गाण्डिवं न्यस्यमेतद्वि व्रतमुत्तमम् ॥ ५९
 एवमुक्तस्ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिंदमम् ।
 अभ्ययान्मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ६०
 'कम्पयन्मेदिनीं सर्वां त्रासयंश्च चमूं तव ।
 शङ्खशब्दं महत्कृत्वा भुजशब्दं च पाण्डवः ॥ ६१
 तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं च तावकाः ।
 समन्तात्कोष्ठकीकृत्य शरव्रातैरवाकिरन् ॥ ६२
 स एनमिषुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
 निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ६३
 ततो द्रौणिः प्रहस्यैनं द्रवन्तमभिभाष्य च ।
 अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैः शरैस्तैरभिमन्त्रितैः ॥ ६४
 पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिर्ज्वलनं रणे ।
 अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ६५
 तस्य रूपमभूद्राजन्भीमसेनस्य संयुगे ।
 खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥ ६६
 तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
 अवर्धत महाराज यथाऽग्निरनिलोद्धतः ॥ ६७
 विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
 पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ६८
 ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।
 अवारोहन् रथेभ्यश्च हस्त्यश्चेभ्यश्च सर्वशः ॥ ६९
 तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
 तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥ ७०
 हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।
 भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तथा ॥ ७१

तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १
 नालक्षयत तत्कश्चिद्धारुणास्त्रेण संवृतम् ।

- अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥ २
 साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।
 अग्रावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥ ३
 यथा रात्रिक्षये राजज्योतीर्तीष्यस्तगिरिं प्रति ।
 समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनरथं प्रति ॥ ४
 स हि भीमो रथश्चास्य हयाः सूतश्च मारिष ।
 संवृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताऽभवन् ॥ ५
 यथा जग्ध्वा जगत्कृत्स्नं समये सचराचरम् ।
 गच्छेद्द्विर्विभोरास्यं तथाऽस्त्रं भीममावृणोत् ॥ ६
 सूर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
 तथा प्रविष्टं तत्तेजो न प्राज्ञायत पाण्डवः ॥ ७
 'तदस्त्रं भीमहुंकारादपयाति पुनःपुनः ।
 पुनःपुनस्तमायाति हुंकारात्तं विमुञ्चति ।
 ततो देवाः सगन्धर्वा भीमं दृष्ट्वा सुविस्मिताः ॥' ८
 विकीर्णमस्त्रं तद्दृष्ट्वा तथा भीमरथं प्रति ।
 उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ ९
 सर्वसैन्यं च पाण्डूनां न्यस्तशस्त्रमचेतनम् ।
 युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ १०
 अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
 अवपुत्य रथाद्वीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥ ११
 ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रबलसंभवम् ।
 विगाह्य तौ सुबलिनौ माययाऽविशतां तथा ॥ १२
 न्यस्तशस्त्रौ ततस्तौ तु नादहत्सोऽस्त्रजोऽनलः ।
 वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः ॥ १३
 ततश्चकृपतुर्भीमं सर्वशस्त्रायुधानि च ।
 नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥ १४
 आकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारवम् ।
 वर्धते चैव तद्भोरं द्रौणेस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १५
 तमब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
 वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्धान्न निवर्तसे ॥ १६
 यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरव नन्दनाः ।
 वयमप्यत्र युध्येम तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १७
 रथेभ्यस्त्ववतीर्णाः स्म सर्व एव हि तावकाः ।
 तस्माच्चमपि कौन्तेय रथात्तूर्णमपाक्रम ॥ १८
 एवमुक्त्वा तु तं कृष्णो रथाद्भूमिमवर्तयत् ।
 निःश्वसन्तं यथानागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १९
 यदाऽपकृष्टः स रथान्यासितश्चायुधं भुवि ।
 ततो नारायणास्त्रं तत्प्रशान्तं शत्रुतापनम् ॥ २०
 सञ्जय उवाच ।
 तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तेन तेजसि दुःसहे ।
 बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥ २१
 प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
 वाहनानि च हृष्टानि प्रशान्तेऽस्त्रे सुदुर्जये ॥ २२
 व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।
 बभौ भीमो निशापाये धीमान्सूर्य इवोदितः ॥ २३
 हतशेषं बलं तत्तु पाण्डवानामतिष्ठत् ।
 अस्त्रव्युपरमाद्दृष्टं तव पुत्रजिघांसया ॥ २४
 व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा ।
 दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २५
 अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।
 अवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेते जयैषिणः ॥ २६
 अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।
 सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २७
 नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं दिनोपपद्यते ।
 आवृतं हि निवर्तेत प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २८
 एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।
 'अस्य तु ह्येष वै दाता मानुषेषु न विद्यते ॥ २९
 परावरज्ञो लोकानां न तदस्ति न वेत्ति यत् ।
 तदेतदस्त्रं प्रशमं यातं कृष्णस्य मन्त्रितैः ॥' ३०
 द्विविधो विहितः सङ्क्षेपे वधः शत्रोर्जनाधिप ।
 पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयान्मृत्युर्न निर्जयः ॥ ३१
 विजिताश्चारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ ३२
 दुर्योधन उवाच ।
 आचार्यपुत्र यद्येतद्विरस्त्रं न प्रयुज्यते ।
 अन्यैर्गुरुघ्ना बध्यन्तामस्त्रैस्त्रविदां वर ॥ ३३
 त्वयि शस्त्राणि दिव्यानि त्र्यम्बके चामितौजसि ।
 'घ्नतैतान्सुमहावीर्यं शात्रवान्युद्धकोविदः ।'
 इच्छतो न हि ते मुच्येत्संकुद्धो हि पुरंदरः ॥ ३४

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।

तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत्पुनः ॥ ३५

दृष्ट्वा पार्थीश्व संग्रामे युद्धाय समुपस्थितान् ।

नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ॥ ३६

सञ्जय उवाच ।

जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गलकेतनः ।

सक्रोधो भयमुत्सृज्य सोऽभिदुद्राव पार्षतम् ॥ ३७

अभिद्रुत्य च विंशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभ ।

पञ्चभिश्चातिवेगेन विव्याध पुरुषर्षभः ॥ ३८

धृष्टद्युम्नस्ततो राजङ्गवलन्तमिव पावकम् ।

द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३९

सारथिं चास्य विंशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।

हयांश्च चतुरोऽविध्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ ४०

विद्ध्वा विद्ध्वाऽनदद्रौणिं कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

आददे सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥ ४१

पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्चयः ।

द्रौणिमेवाभिदुद्राव मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ४२

ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।

अवासजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनांवरः ॥ ४३

तं द्रौणिः समरे क्रुद्धं छादयामास पत्रिभिः ।

विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुसरन् ॥ ४४

द्राभ्यां च सुविसृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ।

छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समार्दयत् ॥ ४५

व्यश्वसूतरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।

तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राद्रावयच्छरैः ॥ ४६

ततः प्रदुद्रुवे सैन्यं पाञ्चालानां विशांपते ।

संभ्रान्तरूपमार्तं च न परस्परमैक्षत ॥ ४७

दृष्ट्वा तु विमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नं च पीडितम् ।

शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रथं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४८

अष्टभिर्निशितैर्बाणैश्चत्थामानमार्दयत् ।

विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणः ।

विव्याध च तथा स्रुतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४९

[धनुर्व्वजं च संयत्तश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ।

स साश्वं व्यधमच्चापि रथं हेमपरिष्कृतम् ।

हृदि विव्याध समरे त्रिंशता सायकैर्भृशम् ॥ ५०

एवं स पीडितो राजन्नश्चत्थामा महाबलः ।

शरजालैः परिवृतः कर्तव्यं नान्वपद्यत ॥ ५१

एवं गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महारथः ।

कृपकर्णादिभिः सार्धं शरैः सात्वतमावृणोत् ॥ ५२

दुर्योधनस्तु विंशत्या कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।

कृतवर्माऽथ दशभिः कर्णः पञ्चाशता शरैः ॥ ५३

दुःशासनः शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभिः ।

सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ५४

ततः स सात्यकी राजन्सर्वानेव महारथान् ।

विरथान्विमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरोन्नृप ॥ ५५

अश्चत्थामा तु संग्राप्य चेतनां भरतर्षभ ।

चिन्तयामास दुःखार्तो निःश्वसंश्च पुनःपुनः ॥ ५६

अथो रथान्तरं द्रौणिः समारुह्य परंतपः ।

सात्यकिं वारयामास किरञ्शरशतान्वहून् ॥ ५७

तमापतन्तं संग्रेक्ष्य भारद्वाजसुतं रणे ।

विरथं विमुखं चैव पुनश्चक्रे महारथः ॥ ५८

ततस्ते पाण्डवा राजन्दृष्ट्वा सात्यकिविक्रमम् ।

शङ्खशब्दान्भृशं चक्रुः सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ ५९

एवं तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ॥ ६०

अयुतं दन्तिनां सार्धं कृपस्य निजघान सः ।

पञ्चायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह ॥ ६१

ततो द्रौणिर्महाराज रथमारुह्य वीर्यवान् ।

सात्यकिं प्रति संक्रुद्धः प्रययौ तद्वधेप्सया ॥ ६२

पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैनेयो निशितैः शरैः ।

अदारयत्क्रूरतरैः पुनःपुनरिदम् ॥ ६३

सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैरमर्षणः ।

युयुधानेन वै द्रौणिः ग्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४

शैनेयाभ्युपपत्तिं ते जानाम्याचार्यधातिनि ।

न चैनं त्रास्यसि मया ग्रस्तमात्मानमेव च ॥ ६५

शपेत्सनाऽहं शैनेय सत्येन तपसा तथा ।

अहत्वा सर्वपाञ्चालान्यदि शान्तिमहं लभे ॥ ६६

यद्वलं पाण्डवेयानां वृष्णीनामपि यद्वलम् ।
 क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकान् ॥ ६७
 एवमुक्त्वाऽर्करश्म्याभं सुतीक्ष्णं तं शरोत्तमम् ।
 व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रे यथा हरिः ॥ ६८
 स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
 विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्विलमिवोरगः ॥ ६९
 स भिन्नकवचः शरस्तोत्रादित इव द्विपः ।
 विमुच्य सशरं चापं भूरिव्रणपरिस्रवः ॥ ७०
 सीदन् रुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
 सूतेनापहतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ७१
 अथान्येन सुपुङ्गेन शरेणानतपर्वणा ।
 आजघान भ्रुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नं परंतपः ॥ ७२
 स पूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ।
 ससादाथ च पाञ्चाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ७३
 तं नागमिव सिंहेन दृष्ट्वा राजञ्शरादितम् ।
 जवेनाभ्यद्रवञ्छराः पश्च पाण्डवतो रथाः ॥ ७४
 किरीटी भीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ।
 युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ॥ ७५
 एते हाहाकृताः सर्वे प्रगृहीतशरासनाः ।
 वीरं द्रौणायनिं वीराः सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ७६
 ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम् ।
 पञ्चभिः पञ्चभिर्वाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥ ७७
 आशीविषामैर्विंशत्या पञ्चभिस्तु शितैः शरैः ।
 चिच्छेद युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥ ७८
 सप्तभिस्तु शितैर्वाणैः पौरवं द्रौणिरादयत् ।
 मालवं त्रिभिरेकेन पार्थं षड्विष्टकोदरम् ॥ ७९
 ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
 युगपच्च पृथक्कैव रुक्मपुङ्गवः शिलाशितैः ॥ ८०
 युवराजश्च विंशत्या द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ।
 पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८१
 ततोऽर्जुनं षड्विरथाजघान
 द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।
 भीमं दशार्थैर्युवराजं चतुर्भि-
 र्द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवं पौरवं च ॥ ८२

सूतं विद्ध्वा भीमसेनस्य षड्वि-
 र्द्वाभ्यां विद्ध्वा कार्मुकं च ध्वजं च ।
 पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्ध्वा
 द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥ ८३
 तस्यास्यतस्तान्निशितान्पीतधारा-
 न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।
 धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च
 छन्ना बाणैरभवन्धोररूपैः ॥ ८४
 आसन्नस्य स्वरथं तीव्रतेजाः
 सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।
 भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य-
 स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचकर्त ॥ ८५
 स पौरवं रथशक्त्या निहत्य
 छित्त्वा रथं तिलशश्चास्य बाणैः ।
 छित्त्वा च बाहू वरचन्दनाक्तौ
 भलेन कायाच्छिर उच्चकर्त ॥ ८६
 युवानमिन्दीवरदामवर्णं
 चेदिप्रभुं युवराजं प्रसह्य ।
 बाणैस्त्वरवावाञ्ज्वलिताग्निकल्पै-
 र्विद्ध्वा प्रादान्मृत्यवे साश्वसूतम् ॥ ८७
 [मालवं पौरवं चैव युवराजं च चेदिपम् ।
 दृष्ट्वा समक्षं निहतं द्रोणपुत्रेण पाण्डवः ।
 भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारयत्परम् ॥ ८८
 ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धाशीविषोपमैः ।
 छादयामास समरे द्रोणपुत्रं परंतपः ॥ ८९
 ततो द्रौणिर्महातेजाः शरवर्षं निहत्य तम् ।
 विव्याध निशितैर्वाणैर्भीमसेनममर्षणः ॥ ९०
 ततो भीमो महाबाहुर्द्रौणेयुधि महाबलः ।
 क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ॥ ९१
 तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणपुत्रो महामनाः ।
 अन्यत्कार्मुकमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः ॥ ९२
 तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ।
 अवर्षतां शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ९३
 भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।

द्रौणिं संछादयामासुर्धनौघा इव भास्करम् ॥ ९४
 तथैव द्रौणिर्निर्मुक्तैर्भीमः सन्नतपर्वभिः ।
 अवाकीर्यत स क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः ॥ ९५
 स च्छाद्यमानः समरे द्रौणिना रणशालिना ।
 न विव्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९६
 ततो भीमो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् ।
 नाराचान्दश संप्रैषीद्यमदण्डनिभाञ्छितान् ॥ ९७
 ते जत्रुदेशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष ।
 निर्भिद्य विविशुस्तूर्णं बलमीकमिव पन्नगाः ॥ ९८
 सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पाण्डवेन महात्मना ।
 ध्वजयष्टिं समासाद्य न्यमीलयत लोचने ॥ ९९
 स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ।
 क्रोधं परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षितः ॥ १००
 दृढं सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ।
 वेगं चक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथं प्रति ॥ १०१
 तत आकर्णपूर्णानां शराणां तिग्मतेजसाम् ।
 शतमाशीविषाभानां प्रेषयामास भारत ॥ १०२
 भीमोऽपि समरश्लाघी तस्य वीर्यमचिन्तयत् ।
 तूर्णं प्रासृजदुग्धाणि शरवर्षाणि पाण्डवः ॥ १०३
 ततो द्रौणिर्महाराज च्छित्त्वाऽस्य विशिखैर्धनुः ।
 आजधानोरसि क्रुद्धः पाण्डवं निशितैः शरैः ॥ १०४
 ततोऽन्यद्वनुरादाय भीमसेनो ह्यमर्षणः ।
 विव्याध निशितैर्वर्णैर्द्रौणिं पञ्चभिराहवे ॥ १०५
 जीमूताविव धर्मान्ते तौ शरौघप्रवर्षिणौ ।
 अन्योन्यक्रोधताम्राक्षौ छादयामासतुर्युधि ॥ १०६
 तलशब्दैस्ततो घोरैस्त्रासयन्तौ परस्परम् ।
 अयुध्येतां सुसंरब्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ १०७
 ततो विष्फार्य सुमहच्चापं रुक्मविभूषितम् ।
 भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यन्तमन्तिकात् ।
 शरद्यहर्मध्यगतो दीप्ताचिरिव भास्करः ॥ १०८
 आददानस्य विशिखान्संदधानस्य चाशुगान् ।
 विकर्षतो मुञ्चतश्च नान्तरं ददृशुर्जनाः ॥ १०९
 अलातचक्रप्रतिमं तस्य मण्डलमायुधम् ।
 द्रौणेरासीन्महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ॥ ११०

धनुश्श्रुताः शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
 आकाशे प्रत्यदृश्यन्त शलभानामिवायतीः ॥ १११
 ते तु द्रौणिविनिर्मुक्ताः शरा हेमविभूषिताः ।
 अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरथं प्रति ॥ ११२
 तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 बलं वीर्यं प्रभावं च व्यवसायं च भारत ॥ ११३
 तां स मेघादिवोद्धूतां बाणवृष्टिं समन्ततः ।
 जलवृष्टिं महाघोरां तपान्त इव चिन्तयन् ॥ ११४
 द्रोणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रमः ।
 अमुश्चच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकः ॥ ११५
 तद्रुक्मपृष्ठं भीमस्य धनुर्घोरं महारणे ।
 विकृष्यमाणं विवभौ शक्रचापमिवापरम् ॥ ११६
 तस्माच्छराः प्रादुरासञ्छतशोऽथ सहस्रशः ।
 संछादयन्तः समरे द्रौणिमाहवशोभिनम् ॥ ११७
 तयोर्विसृजतोरेवं शरजालानि मारिष ।
 वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्रोत्प्रतिसर्पितुम् ॥ ११८
 तथा द्रौणिर्महाराज शरान्हेमविभूषितान् ।
 तैलधौतान्प्रसन्नाग्रान्प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥ ११९
 तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशतयत् ।
 विशेषयन्द्रोणसुतं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १२०
 पुनश्च शरवर्षाणि घोराण्युग्राणि पाण्डवः ।
 व्यसृजद्वलवान्क्रुद्धो द्रोणपुत्रवधेप्सया ॥ १२१
 ततोऽस्त्रमायया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् ।
 धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो महास्रवित् ।
 शरैश्चैनं सुबहुभिः क्रुद्धः सङ्ख्ये पराभिनत् ॥ १२२
 स छिन्नधन्वा बलवान्प्रशक्तिं सुदारुणाम् ॥
 वेगेनाविध्य चिक्षेप द्रोणपुत्ररथं प्रति ॥ १२३
 तामापतन्तीं सहसा महोल्काभां शितैः शरैः ।
 चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १२४
 एतस्मिन्नन्तरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् ।
 द्रौणिं विव्याध विशिखैः सयमानो वृकोदरः ॥
 ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् ।
 ललाटे दारयामास शरेणानतपर्वणा ॥ १२६
 सोऽतिविद्धो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथिः ।
 व्यामोहमगमद्राजन्रमीनुत्सृज्य वाजिनां ॥ १२७

ततोऽश्वाः प्राद्रवंस्तूर्णं मोहिते रथसारथौ ।
भीमसेनस्य राजेन्द्र पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ १२८
तं दृष्ट्वा प्रदुर्तैरश्वैरपकृष्टं रणाजिरात् ।
दध्मौ प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥ १२९
ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।

धृष्टद्युम्नरथं त्यक्त्वा भीताः संप्राद्रवन्दिशः ॥ १३०
तान्प्रभग्रास्ततो द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्शरान् ।
अभ्यवर्तत वेगेन कालयन्पाण्डुवाहिनीम् ॥ १३१
ते बध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण पार्थिवाः ।
द्रोणपुत्रमयाद्राजन्दिशः सर्वाश्च भेजिरे ॥ १३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

नारायणास्त्रे विफलीकृते पुनरश्वत्थाम्नाऽऽग्नेयास्त्रप्रयोगः ॥ १ ॥ तस्यापि पार्थेन व्यर्थीकरणे दूयमानेन द्रौणिना शस्त्र-
न्यासपूर्वकं रणाङ्गणान्निर्गमनम् ॥ २ ॥ निर्गच्छता च तेन यदृच्छासमागतं व्यासं प्रति निजास्त्रवैफल्यकारणप्रश्नः ॥ ३ ॥
व्यासेन कृष्णार्जुनयोर्नरनारायणात्मकत्वे कथिते प्रतिनिवृत्तेन द्रौणिना सेनावहारः ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच ।

तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रजयेप्सया ॥ १
ततस्ते सैनिका राजन्सर्वे तत्रावतस्थिरे ।
संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥ २
एक एव च वीभत्सुः सोमकावयवैः सह ।
मात्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवान्संन्यवर्तत ॥ ३
ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गलकेतनम् ।
सव्यसाची महेष्वासमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ४
या शक्तिर्यच्च विज्ञानं यद्वीर्यं यच्च पौरुषम् ।
धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिर्द्वेषोऽस्मासु च यच्च ते ॥ ५
यच्च भूयोऽस्ति तेजस्ते तत्सर्वं मयि दर्शय ।
स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं छेत्स्यति पार्षतः ॥ ६
कालानलसमप्रख्यं द्विषतामन्तकोपमम् ।
समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ।
दर्पं नाशयितास्म्यद्य तवोद्वृत्तस्य संयुगे ॥ ७
धृतराष्ट्र उवाच ।
आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि सञ्जय ।
प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि महात्मनः ॥ ८
न भूतपूर्वं वीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ॥
अथ कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमुक्तवान् ॥ ९

राजैव तत्रावतस्थिरे इति ट. पाठः ॥ २ ॥ सोमकावयवैः
सोमकानामवयवरूपैर्माण्डलिकैः ॥ ३ ॥ उद्वृत्तस्य उच्छास्त्रव-

सञ्जय उवाच ।

युवराजे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।
इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ १०
धृष्टद्युम्ने सात्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।
युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घटिते ॥ ११
अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संस्मृत्य च प्रभो ।
अभूतपूर्वो वीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ १२
तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।
मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषं यथा ॥ १३
एवमुक्तः श्वसन्कोधान्महेष्वासतमो नृप ।
पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मभिदा गिरा ॥ १४
द्रौणिश्चुकोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ।
स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ॥ १५
देवैरपि सुदुर्धर्मस्त्रमाग्नेयमाददे ।
दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यनन्दनः ॥ १६
सोऽभिमन्युः शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ।
सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥ १७
ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत ।
पावकार्चिपरीतं तत्पार्थमेवाभिपुषुवे ॥ १८
उल्काश्च गगनात्पेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ।
तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ॥ १९

तिनः ॥ ७ ॥ युवराजे चेदिपतौ ॥ १० ॥ अन्तर्भेदे हृदयवै-
कल्ये । दुःखं पुत्रवधादिजम् ॥ १२ ॥ अश्लीलं जुगुप्सितम् ।

रक्षांसि च पिशाचाश्च विनेदुरतिसंगताः ।
 ववुश्चाशिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥ २०
 वायसाश्चापि चाक्रन्दन्दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
 रुधिरं चापि वर्षन्तो निनेदुस्तोयदा दिवि ॥ २१
 पक्षिणः पशवो गावो विनेदुश्चापि सुव्रताः ।
 परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥ २२
 भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्तितदिवाकरम् ।
 त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवाभवत् ॥ २३
 अस्त्रतेजोभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।
 निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥ २४
 जलजानि च सत्वानि दह्यमानानि भारत ।
 न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २५
 दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः खाद्भूमेः सर्वतः शरवृष्टयः ।
 उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥ २६
 तैः शरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगैः समाहताः ।
 प्रदग्धा रिपवः पेतुरग्निदग्धा इव द्रुमाः ॥ २७
 दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्या समन्ततः ।
 नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिखनान् ॥ २८
 अपरे प्रद्रुता नागा भयत्रस्ता विशांपते ।
 त्रेसुर्दिशो यथा पूर्वं वने दावाग्रिसंवृताः ॥ २९
 द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।
 अश्ववृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि भारत ।
 अपतन्त रथौघाश्च तत्रतत्र सहस्रशः ॥ ३०
 तत्सैन्यं भयसंविग्रं ददाह युधि भारत ।
 युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ ३१
 दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमानां महाहवे ।
 प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ३२
 ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
 तूर्णमाजगिरे हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥ ३३
 कृत्स्ना ह्यक्षौहिणी राजन्सव्यसाची च पाण्डवः ।

अग्रियं परुषम् ॥ १३ ॥ कव्यादाश्चापि चाक्रन्दन् इति ट. पाठः
 ॥ २१ ॥ प्रयतात्मानो योगिनोऽपि समाधिच्युता बभूवुरित्यर्थः
 ॥ २२ ॥ आवर्तितदिवाकरं विश्वं सर्वं भ्रमतीवेत्यमन्यतेत्यर्थः
 ॥ २३ ॥ त्रेसुः शब्दं चक्रुः । यथा वने इति संबन्धः ॥ २९ ॥
 युगान्ते प्रलये । संवर्तकः संहारकः ॥ ३१ ॥ तमोनुदौ चन्द्र-

तमसा संवृते लोके नादृश्यन्त महाहवे ॥ ३४
 नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
 यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ ३५
 अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ।
 सर्वास्त्रप्रतिघातार्थं विहितं पद्मयोनिना ॥ ३६
 ततो मुहूर्तादिव तत्तमो व्युपशशाम ह ।
 प्रववौ चानिलः शीतो दिशश्च विमला बभ्रुः ॥ ३७
 तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ।
 अनभिज्ञेयरूपां च प्रदग्धामस्त्रतेजसा ॥ ३८
 ततो वीरौ महेष्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
 सहितौ प्रत्यदृश्येतां नभसीव तमोनुदौ ।
 ततो गाण्डीवधन्वा च केशवश्चाक्षतावुभौ ॥ ३९
 सपताकध्वजहयः सानुकर्षवरायुधः ।
 प्रवभौ सरथो युक्तस्तावकानां भयंकरः ॥ ४०
 ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीस्वनैः सह ।
 पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ४१
 हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।
 तरसाऽभ्यागतौ दृष्ट्वा सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ४२
 तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
 दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थास्त्वदीया व्यथिताऽभवन् ॥
 विमुक्तौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
 मुहूर्तं चिन्तयामास किंवेतदिति मारिष ॥ ४४
 चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।
 निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्ततः ॥ ४५
 सञ्जय उवाच ।
 ततो द्रौणिर्धनुस्त्यक्त्वा रथात्प्रस्कन्ध वेगितः ।
 धिग्धिक् सर्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्रवद्रणात् ॥ ४६
 ततः स्निग्धाम्बुदाभासं वेदावासमकल्मषम् ।
 वेदव्यासं सरस्वत्यावासं व्यासं ददर्श ह ॥ ४७
 तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्बहम् ।

सूर्यौ ॥ ३९ ॥ तयोर्विषये ॥ ४२ ॥ वेदानां व्यासं शाखा-
 प्रशाखाभेदेन विभाजकम् । सरस्वत्या अङ्गोपवेदस्मृत्यादिरू-
 पाया आवासम् । व्यासमिति पाठे विस्तारम् । आवासं च
 सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श इति क. ग. ट. पाठः ॥ ४७ ॥
 कुरवो धृतराष्ट्राद्यास्तेषां कुलोद्बहम् ॥ ४८ ॥

सन्नकण्ठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥ ४८
 भोभो माया यदृच्छा वा दैवं वा किमिदं भवेत् ।
 अस्त्रं त्विदं कथं मिथ्या मम कश्च व्यतिक्रमः ॥ ४९
 अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
 यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ५०
 नासुरा न च गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
 न सर्पा यक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥ ५१
 उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।
 तदिदं केवलं हत्वा शान्तमक्षौहिणीं ज्वलत् ॥ ५२
 सर्वधाति मया मुक्तमस्त्रं परमदारुणम् ।
 केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नाधाक्षीत्केशवार्जुनौ ॥ ५३
 एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्टो यथातथम् ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महायुगे ॥ ५४
 व्यास उवाच ।
 महान्तमेवमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात् ।
 तं प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५५
 योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
 'आदिदेवो जगन्नाथो लोककर्ता स्वयं प्रभुः ॥ ५६
 आद्यः सर्वस्य लोकस्य अनादिनिधनोऽच्युतः ।
 व्याकुर्वते यस्य तत्त्वं श्रुतयो मुनयश्च ह ॥ ५७
 अतोऽजय्यः सर्वभूतैर्मनसाऽपि जगत्पतिः ।
 तस्मादिदं जेतुकाम अज्ञानतमसा वृतः ॥ ५८
 मा शुचः पुरुषव्याघ्र विद्धि तद्वदिहार्जुनम् ।
 तस्य शक्तिसौ पार्थस्तस्माच्छोकमिमं त्यज ॥ ५९
 विश्वेश्वरोऽयं लोकादिः परमात्मा ह्यधोक्षजः ।
 सहस्रसंहितादंशादेकांशोऽयमजायत ॥ ६०
 देवानां हितकामार्थं लोकानां चैव सत्तमः ।
 अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ६१
 स तपस्तीव्रमातस्थे शिशिरं गिरिमास्थितः ।
 ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसन्निभः ॥ ६२
 षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।

अशोषयत्तदाऽऽत्मानं वायुभक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥ ६३
 अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ।
 द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ६४
 स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाऽभवत् ।
 ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ।
 ददर्श भृशदुर्धर्षं सर्वदेवैरभिष्टुतम् ॥ ६५
 अणीयांसमणुभ्यश्च बृहद्भ्यश्च बृहत्तमम् ।
 रुद्रमीशानवृषभं हरं शंभुं कपर्दिनम् ॥ ६६
 चेकितानं परां योनिं तिष्ठतो गच्छतश्च ह ।
 दुर्वारणं सुदुर्धर्षं दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।
 अतिमन्युं महात्मानं सर्वभूतप्रचेतसम् ॥ ६७

दिव्यं चापमिषुधी चाददानं
 हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ।
 पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं
 परश्वथिं गदिनं चायतासिम् ॥ ६८
 बभ्रूजटामण्डलचन्द्रमौलिं
 व्याघ्राजिनं परिधिणं दण्डपाणिम् ।
 शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतं
 विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसङ्घैः ।
 एकीभूतं तपसां सन्निधानं
 वचोधिकैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥ ६९
 जलं दिशं खं क्षितिं चन्द्रसूर्यौ
 हुताशवायुप्रतिमं सुरेशम् ।
 नालं द्रष्टुं यं जना भिन्नवृत्ता
 ब्रह्मद्विषन्नमृतस्य योनिम् ॥ ७०
 यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः
 क्षीणे पापे मनसा वीतशोकाः ।
 तन्निष्ठात्मा तपसा धर्ममीड्यं
 तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ॥ ७१
 दृष्ट्वा चैनं बाह्मनोबुद्धिदेहैः
 संहृष्टात्मा मुमुदे वासुदेवः ॥ ७२

माया नष्टयोरप्यनष्टत्वेन दर्शनम् । यदृच्छा अस्त्रशक्तेरनियमः ॥ ४९ ॥ अधरोत्तरं विपरीतम् ॥ ५० ॥ शिशिरं गिरिं हिमाचलम् ॥ ६२ ॥ योगी विश्वस्येति क. ख. ग. पाठः । पतिं पालयितारम् ॥ ६५ ॥ ईशानानां ब्रह्मादीनामपि वृषभं श्रेष्ठम् ।

कपर्दिनं जटाजूटवन्तम् ॥ ६६ ॥ चेकितानं चेतयतम् । तिष्ठतः स्थावरस्य । गच्छतो जंगमस्य । दुर्वारणं दुर्निषेधम् । अतिमन्युं तीव्रकोपं दुष्टेषु ॥ ६७ ॥ परश्वथिं परश्वथवन्तम् ॥ ६८ ॥

अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।
 रुद्रं नारायणो दृष्ट्वा ववन्दे विश्वसंभवम् ॥ ७३
 वरदं पृथुचार्वङ्गा पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।
 क्रीडमानं महात्मानं भूतसङ्घगणैर्वृतम् ॥ ७४
 अजमीशानमव्यक्तं कारणात्मानमच्युतम् ।
 अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।
 पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥ ७५
 श्रीनारायण उवाच ।

त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य
 गोप्तारोऽस्य भुवनस्यादिदेव ।
 आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्षन्
 पुरा पुराणीं तव देव सृष्टिम् ॥ ७६

सुरासुरान्नागरक्षःपिशाचा-
 न्नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।
 पृथग्विधानभूतसङ्घांश्च विश्वा-
 स्त्वत्संभूतान्विद्म सर्वास्तथैव ॥ ७७

ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं
 पैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥ ७८
 रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः
 स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।

कालो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
 त्वत्संभूताः स्थास्तु चरिण्यु चेदम् ॥ ७९
 अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं
 ताभिश्चैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।

एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च
 त्वत्संभूतं तव सायुज्यमेति ॥ ८०
 दिव्यामृतौ मानसौ द्वौ सुपर्णा-
 ववाकशाखः पिप्पलः सप्तगोप्तः ।

वाचश्चार्था देवता लोकपाला
 लोकानन्ये ये पुरा धारयित्वा ।

भूतकृतः प्रजापतयः ॥ ७६ ॥ ऐन्द्रं इन्द्रदेवत्वं कर्म । तुभ्यं त्वद-
 र्थमेव । सर्वेषां देवानां नाम्ना त्वमेव तर्पणीय इत्यर्थः ॥ ७८ ॥
 आकाश इति छप्तविभक्तिकम् । स्वाद्यं रसः । ब्रह्म वेदाः यज्ञाश्च ।
 स्थास्तु स्थावरम् । चरिण्यु जंगमम् ॥ ७९ ॥ अद्भ्यः समुद्रेभ्यः
 स्तोकाः वर्षविन्दवः । संक्षये प्रलये एकार्णवे ॥ ८० ॥ अभिष्टु-

गता हि तेभ्यः परमं तत्परं च
 त्वत्संभूतास्ते च तेभ्यः परस्त्वम् ॥ ८१
 भूतं भव्यं भविता चाप्रभृष्यं
 त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ।

भक्तं च मां भजमानं भजस्व
 प्रीत्या मां वै लोकपितामहेश ॥ ८२
 आत्मानं त्वामात्मनो न व्यबोधं
 विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रम् ।

अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ-
 न्विचिन्वन्वै सदृशं देववर्य ।
 सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा-
 नभिष्टुतः प्रविकार्षीश्च मायाम् ॥ ८३

व्यास उवाच ।
 तस्मै वरानचिन्त्यात्मा देवदेवः पिनाकधृत् ।
 विष्णवे देवमुख्याय प्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥ ८४
 श्रीभगवानुवाच ।

मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।
 अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ८५
 न च त्वां प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।
 न पिशाचा न गन्धर्वा न यक्षा न च राक्षसाः ॥ ८६

न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।
 न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेष्यति ॥ ८७
 न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वारिणा ।
 न चार्द्रेण न शुष्केण त्रसेन स्थावरेण च ॥ ८८

न हस्तेन न पादेन न काष्ठेन न लोष्टुना ।
 कश्चित्तव रुजां कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।
 अपि वै समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ८९
 एवमादीन्वराँल्लब्ध्वा प्रसादादथ शूलिनः ।

स एष देवश्चरति मायया मोहयज्जगत् ॥ ९०
 तस्मैव तपसा जातो नरो नाम महामुनिः ।

तो यानकार्षीरिह त्वम् इति क. ख. पाठः ॥ ८३ ॥ ऋषिणा नारा-
 यणेन संस्तुतः ॥ ८४ ॥ वियोनिजाः सिंहव्याघ्रादयः । नागा
 न विश्वे विश्वयोनयः इति क. ख. पाठः ॥ ८७ ॥ त्रसेन जंगमेन
 ॥ ८८ ॥ गत्वा प्राप्य ॥ ८९ ॥

तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ॥ ९१
 तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ।
 लोकयात्राविधानार्थं दानवानां वधाय च ।
 धर्मसंस्थापनार्थाय संजायेते युगेयुगे ॥ ९२
 तथैव कर्मणा कृत्स्नं महत्तप्तपसोऽपि च ।
 तेजो वाग्भिश्च विद्वंस्त्वं जातो रुद्रान्महामते ॥ ९३
 स भवान्देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।
 अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ९४
 शुभ्रमत्र हविः कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।
 ईजिवांस्त्वं जपैर्होमैरुपहारैश्च मानद ॥ ९५
 स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतूतुषत् ।
 पुष्कलांश्च वरान्प्रादाच्च विद्वन्हृदि स्थितान् ॥ ९६
 जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
 ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयाऽर्चायां युगेयुगे ।
 देवदेवस्त्वचिन्त्यात्मा अजेयो विष्णुसंभवः ॥ ९७
 सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।

आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥
 एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 प्रार्थयन्ते परं लोके स्थाणुमेव च शाश्वतम् ॥ ९९
 [स एषै रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।]
 कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैव सनातनः ॥ १००
 सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गमर्चति यः प्रभोः ।
 तस्मिन्नभ्यधिकां प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ १०१
 सञ्जय उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।
 नमश्चकार रुद्राय बहुमेने च केशवम् ॥ १०२
 हृष्टरोमा च वश्यात्मा सोऽभिवाद्य महर्षये ।
 वरूथिनीमभिप्रेक्ष्य ह्यवहारमकारयत् ॥ १०३
 ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशांपते ।
 कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥ १०४
 युद्धं कृत्वा दिनान्पश्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।
 ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ १०५

॥ इति श्रीमन्महाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पञ्चदशदिवसयुद्धे अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

इतरालक्षितं पुरतः स्वानुकूलं युध्यमानं शूलपाणिं कंचन पुरुषप्रवरमवलोकयता पार्थेन स क इति यदृच्छासमागतं व्यासं प्रति प्रश्नः ॥ १ ॥ तेन तंप्रति तस्य पशुपतित्वोक्त्या शतरुद्रीयपठनेन सविस्तरं तद्गुणगणवर्णनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र सञ्जय ।
 मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्ततः परम् ॥ १
 सञ्जय उवाच ।
 तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्थतेन वै ।
 कौरवेषु च भग्नेषु कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ २
 दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ।
 मुनिं स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकलमपम् ।

पूर्वदेवानां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां मध्ये एतौ विष्णुरूपिणावृषी नरनारायणौ परमोपचितावत्यन्ततपःसंपन्नौ ॥ ९२ ॥ देववत् नारायणवत् । अवाकर्षः अवमतं कृशं कृतवानस्यात्मानं शरीरम् ॥ ९४ ॥ शुभ्रं दीप्तिमत् । शुभमौर्वं नवं कृत्वेति क. ख. ग.

यदृच्छयाऽऽगतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥ ३
 अर्जुन उवाच ।
 संग्रामे न्यहनं शत्रूञ्चशरौघैर्विमलैरहम् ।
 अग्रतो लक्ष्ये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥ ४
 ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।
 तस्यां दिशि विदीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥ ५
 तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः ।
 तेन भग्नानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुव्रजाम्यहम् ॥ ६

पाठः ॥ ९५ ॥ आत्मयोगात्तमीशानं शास्त्रयोगाच्च शाश्वतमिति क. ख. ग. पाठः ॥ ९८ ॥ महर्षये व्यासाय ॥ १०३ ॥ अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ यदृच्छया देवेन ॥ ३ ॥

* इदमर्थं स्त. पुस्तक एव दृश्यते ।

भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।
 शूलपाणिर्मया दृष्टस्तेजसा सूर्यसन्निभः ॥ ७
 न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।
 शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥ ८
 व्यास उवाच ।
 प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं प्रभुम् ।
 भुवनं भूर्भुवं देवं तेजसां प्रवरं प्रभुम् ॥ ९
 ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरम् ।
 तं गच्छ शरणं देवं वरदं भुवनेश्वरम् ॥ १०
 महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं विभुम् ।
 त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ॥ ११
 महादेवं हरं स्थाणुं वरदं भुवनेश्वरम् ।
 जगत्प्रधानमजितं जगत्प्रीतिमधीश्वरम् ॥ १२
 जगद्योनिं जगद्बीजं जयिनं जगतो गतिम् ।
 विश्वात्मानं विश्वसृजं विश्वमूर्तिं यशस्विनम् ॥ १३
 विश्वेश्वरं विश्वनरं कर्मणामीश्वरं प्रभुम् ।
 शंभुं स्वयंभुं भूतेशं भूतभव्यभवोद्भवम् ॥ १४
 योगं योगेश्वरं सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
 सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेष्ठिनम् ॥ १५
 लोकत्रयविधातारमेकं लोकत्रयाश्रयम् ।
 शुद्धात्मानं भवं भीमं शशाङ्ककृतशेखरम् ॥ १६
 शाश्वतं भूधरं देवं सर्ववागीश्वरेश्वरम् ।
 सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगम् ॥ १७
 ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानश्रेष्ठं सुदुर्विदम् ।
 दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् ॥ १८
 तस्य पारिषदा दिव्या रूपैर्नानाविधैर्विभोः ।
 वामना जटिला मुण्डा ह्रस्वग्रीवा महोदराः ॥ १९
 महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथाऽपरे ।
 आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेपैश्च वैकृतैः ॥ २०
 ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
 स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ॥ २१
 तस्मिन्धोरे सदा पार्थ संग्रामे रोमहर्षणे ।

द्रौणिकर्णकृपैर्गुप्तां महेष्वसैः प्रहारिभिः ॥ २२
 कस्तां सेनां तदा पार्थ मनसाऽपि प्रधर्षयेत् ।
 ऋते देवान्महेष्वसाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥ २३
 स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्नग्रतः स्थिते ।
 न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २४
 गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
 विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ २५
 तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
 ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ २६
 ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् ।
 अनन्यभावेन सदा सर्वेशं समुपासते ॥ २७
 'संग्रामेषु जयं प्राप्य पालयन्ति महीमिमाम् ।'
 इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ २८
 नमस्क्रुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
 रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २९
 कपर्दिने करालाय हर्यक्षवरदाय च ।
 याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्गुप्ते शंकराय च ॥ ३०
 काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ॥ ३१
 'नमो वृक्षाय सेनान्ये मध्यमाय नमोनमः ।'
 हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तारणाय च ।
 भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ ३२
 बहुरूपाय सर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ।
 उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ ३३
 गिरिशाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ।
 हिरण्यवाहवे राजन्नुग्राय पतये दिशाम् ॥ ३४
 पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ।
 वृक्षाणां पतये चैव गवां च पतये नमः ॥ ३५
 वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ।
 सुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च ॥ ३६
 बहुरूपाय विश्वस्य पतये मुञ्जवाससे ।
 सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च ।
 सहस्रबाहवे चैव सहस्रवदनाय च ॥ ३७

जटिलं शिखिनमिति रूपभेदाभिप्रायेण विशेषणद्वयं योज्यम् ॥ ११ ॥ जगत्प्रीतिं जगदानन्दकरम् ॥ १२ ॥ जगद्योनिं जगद्बीजमिति जगतां मातापितृरूपम् ॥ १३ ॥ विश्वनरं वि-

श्वस्य नेतारम् । भूतस्य भव्यस्य भवस्य वर्तमानस्य चोद्भवम् ॥ १४ ॥ योगेश्वरं योगिनामीशम् । योगानां फलप्रदं वा ॥ १५ ॥ सुदुर्जयमत्यन्तं दुष्प्रापमनधिकारिभिः ॥ १७ ॥

शरणं गच्छ कौन्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
 उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिवर्हणम् ॥ ३८
 प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् ।
 कपर्दिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजम् ॥ ३९
 वृषदर्पं वृषपतिं वृषशङ्खं वृषर्षभम् ।
 वृषाङ्गं वृषभोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ॥ ४०
 वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं वृषेश्वरम् ।
 महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ॥ ४१
 लोकेशं वरदं पुण्यं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ।
 त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ॥ ४२
 पिनाकिनं खड्गधरं लोकानां पतिमीश्वरम् ।
 प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ ४३
 नमस्तस्मै सुरेशाय गणानां पतये नमः ।
 सुवाससे नमस्तुभ्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ४४
 धनुर्धराय देवाय प्रियधन्वाय धन्विने ।
 धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय ते नमः ॥ ४५
 उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
 नमोस्तु बहुरूपाय नमोस्तु बहुधन्विने ॥ ४६
 नमोस्तु स्थाणवे नित्यं नमस्तस्मै तपस्विने ।
 नमोस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥ ४७
 वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
 मातृणां पतये चैव गणानां पतये नमः ॥ ४८
 गवां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ।
 अपां च पतये नित्यं देवानां पतये नमः ॥ ४९
 पूषो दन्तविनाशाय व्यक्षाय वरदाय च ।
 नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ ५०
 कर्माणि यानि दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
 तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ५१
 न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
 सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्निपि गुहागताः ॥ ५२
 दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतं पुरा ।

विन्याध कुपितो यज्ञं निर्दयस्त्वभवत्तदा ।
 धनुषा वाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥ ५३
 तेन शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
 विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ ५४
 तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
 बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥ ५५
 आपश्चुक्षुभिरे सर्वाश्चक्रम्पे च वसुंधरा ।
 पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ॥ ५६
 अन्धेन तमसा लोका न प्राकाशन्त संवृताः ।
 जघ्निवान्सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥ ५७
 चुक्षुर्भुर्भयभीताश्च शान्तिं चक्रुस्तथैव च ।
 ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ॥ ५८
 पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।
 पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥ ५९
 ततो निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना भयादिताः ॥ ६०
 पुनश्च संदधे दीप्तान्देवानां निशिताञ्जशरान् ।
 सधूमान्सस्फुलिङ्गांश्च विद्युत्तोयदसन्निभान् ॥ ६१
 तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् ।
 रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते त्वकल्पयन् ॥ ६२
 भयेन त्रिदशा राजञ्छरणं च प्रपेदिरे ।
 तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितस्तदा ।
 भग्नाश्चापि सुरा आसन्भीताश्चाद्यापि तं प्रति ॥ ६३
 असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
 आयसं राजतं चैव सौवर्णं परमं महत् ॥ ६४
 सौवर्णं कमलाक्षस्य तारकाक्षस्य राजतम् ।
 तृतीयं तु पुरं तेषां विद्युन्मालिन आयसम् ।
 न शक्तस्तानि मघवान्भेतुं सर्वायुधैरपि ॥ ६५
 अथ सर्वे सुरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ।
 ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ६६
 ब्रह्मदत्तवरा ह्येते घोरास्त्रिपुरवासिनः ।
 पीडयन्त्यधिकं लोकं यस्मात्ते वरदर्पिताः ॥ ६७

कर्माणि चैव घोराणि महादेवस्य धन्विनः इति क. ख.
 पाठः ॥ ५१ ॥ गुहागताः पातालगता अपील्यर्थः ॥ ५२ ॥
 तमसा संवृता न प्राकाशन्त न प्राज्ञयन्त ॥ ५७ ॥ चक्रु-
 र्ऋषय इति संबन्धः ॥ ५८ ॥ पूषाणं पूषणम् ॥ ५९ ॥

नताः स्म ते इति पाठे नता लीनाः सन्तो निश्चक्रमुर्गद्देशादप-
 क्रान्ताः ॥ ६० ॥ देवानां लीनानामपि वधायेति शेषः ॥ ६१ ॥
 अतिकोपेन अतिक्रान्तकोपेन शान्तेनेत्यर्थः । ततः प्रवृत्तिं पूर्वं
 भग्नाः सन्तोऽद्यापि भीताः सन्तीत्यर्थः ॥ ६३ ॥

त्वद्वते देवदेवेश नान्यः शक्तः कथंचन ।
 हन्तुं दैत्यान्महादेव जहि तांस्त्वं सुरद्विषः ॥ ६८
 रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ।
 निपातयिष्यसे चैतान्सुरान्भुवनेश्वर ॥ ६९
 स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
 गन्धमादनविन्ध्यौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ॥ ७०
 पृथ्वीं ससागरवनां रथं कृत्वा तु शंकरः ।
 अक्षं कृत्वा तु नागेन्द्रं शेषं नाम त्रिलोचनः ॥ ७१
 चक्रे कृत्वा तु चन्द्राकौ देवदेवः पिनाकधृत् ।
 अणी कृत्वैलपत्रं च पुष्पदन्तं च त्र्यम्बकः ॥ ७२
 यूपं कृत्वा तु मलयमवनाहं च तक्षकम् ॥ ७३
 योक्ताङ्गानि च सत्त्वानि कृत्वा शर्वः प्रतापवान् ।
 वेदान्कृत्वाऽथ चतुरश्वतुरश्वान्महेश्वरः ॥ ७४
 उपवेदान्खलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वरः ।
 गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा सावित्रीं च महेश्वरः ॥ ७५
 कृत्वोकारं प्रतोदं च ब्रह्माणं चैव सारथिम् ।
 गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा तु वासुकिम् ७६
 विष्णुं शरोत्तमं कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ।
 वायुं कृत्वाऽथ वाजाभ्यां पुङ्खे वैवस्वतं यमम् ॥ ७७
 विद्युत्कृत्वाऽथ निश्राणं मेरुं कृत्वाऽथ वै ध्वजम् ।
 आरुह्य स रथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः ॥ ७८
 त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणुः प्रहरतां वरः ।
 असुराणामन्तकरः श्रीमान्तुलविक्रमः ॥ ७९
 स्तूयमानः सुरैः पार्थ ऋषिभिश्च तपोधनैः ।
 स्थानं माहेश्वरं कृत्वा दिव्यमप्रतिमं प्रभुः ।
 अतिष्ठत्स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ८०
 यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि च ।
 त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तदा तानि विभेद सः ॥ ८१

वंशध्वजौ अल्पौ ध्वजौ पार्श्वद्वयस्थौ । महाध्वजस्तु मेरुरिति
 वक्ष्यते ॥ ७० ॥ अणी युगान्तबन्धने द्वौ नागौ ॥ ७२ ॥
 यूपं युगम् । अवनाहं त्रिवेण्युगबन्धनरज्जुम् ॥ ७३ ॥ योक्ता-
 णि । अङ्गानि चाकर्षादीनि । सत्त्वानि सरीसृपपर्वतादीनि च
 ॥ ७४ ॥ उपवेदान् आयुर्वेदधनुर्वेदगान्धर्ववेदपश्चिमात्रायान् ।
 खलीनान् कडियाळीति प्रसिद्धान् । गायत्रीसावित्र्यौ प्रग्रहं

पुराणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
 शरं कालाग्निसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ ८२
 पुराणि दग्धवन्तं तं देवी याता प्रवीक्षितुम् ।
 'देव्याः स्वयंवरे वृत्तं शृणुष्वान्यद्भनंजय ॥' ८३
 बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिखं पुनः ।
 उमा जिज्ञासमाना वै कोयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ८४
 असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ।
 बाहुं सवज्रं तं तस्य क्रुद्धस्यास्तम्भयत्प्रभुः ।
 [ग्रहस्य भगवांस्तूर्णं सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ ८५
 ततः स स्तम्भितभुजः शक्रो देवगणैर्वृतः ।
 जगाम ससुरस्तूर्णं ब्रह्माणं प्रभुमव्ययम् ॥ ८६
 ते तं प्रणम्य शिरसा प्रोचुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ ८७
 किमप्यङ्कगतं ब्रह्मन्पार्वत्या भूतमद्भुतम् ।
 बालरूपधरं दृष्ट्वा नास्माभिरभिलक्षितः ॥ ८८
 तस्मात्त्वां प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता येन वै वयम् ।
 अयुध्यता हि बालेन लीलया सपुरंदराः ॥ ८९
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
 ध्यात्वा स शंभुं भगवान्बालं चामिततेजसम् ।
 उवाच भगवान्ब्रह्मा शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ॥ ९०
 चराचरस्य जगतः प्रभुः स भगवान्हरः ।
 तस्मात्परतरं नान्यत्किंचिदस्ति महेश्वरात् ॥ ९१
 यो दृष्टो ह्युभया सार्धं युष्माभिरमितद्युतिः ।
 स पार्वत्याः कृते शर्वः कृतवान्बालरूपताम् ॥ ९२
 ते मया सहिता यूयं प्रापद्यध्वं तमेव हि ।
 स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ९३
 न संबुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
 सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ९४
 अथाभ्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा स च महेश्वरम् ।
 अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तं पितामहः ॥ ९५

रश्मीन् ॥ ७५ ॥ वाजाभ्यां पक्षाभ्यां पक्षयोरित्यर्थः ॥ ७७ ॥
 विद्युत् विद्युतम् । निश्राणं निशितम् ॥ ७८ ॥ स्थानं स्थायते-
 स्मिन्निति योगाब्यूहम् । स्थाणुरचलः ॥ ८० ॥ समेतानि सम-
 सूत्रगतानि । त्रिपर्वणा त्रीणि विष्णुवायुवैवस्वताह्वानि शरप-
 क्षपुङ्खरूपाणि पर्वणि यस्य तेन । त्रिशल्येन गार्हपत्यदक्षि-
 णाभ्याहवनीयरूपाऽग्नित्रयशल्येन ॥ ८९ ॥

[ब्रह्मोवाच ।

त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
 त्वं भवस्त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥ ९६
 त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ९७
 भगवन्भूतभव्येश लोकनाथ जगत्पते ।
 प्रसादं कुरु शक्रस्य त्वया क्रोधादितस्य वै ॥ ९८
 व्यास उवाच ।
 पद्मयोनिवचः श्रुत्वा ततः प्रीतो महेश्वरः ।
 प्रसादाभिमुखो भूत्वा अट्टहासमथाकरोत् ॥ ९९
 ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।
 अभवच्च पुनर्बाहुर्वथाप्रकृति वज्रिणः ॥ १००
 तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
 देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ १०१
 स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः सर्वश्च सर्ववित् ।
 स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ च स विद्युतः ॥ १०२
 स भवः स च पर्जन्यो महादेवः सनातनः ।
 स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ १०३
 स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानि तु ।
 मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥ १०४
 धाता च स विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
 सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपूर्वपुः ॥ १०५
 सर्वदेवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
 शतधा सहस्रधा चैव भूयः शतसहस्रधा ॥ १०६
 द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
 घोरा चान्या शिवा चान्या ते तनू बहुधा पुनः ॥
 घोरा तु यातुधानस्य सोऽग्निर्विष्णुः स भास्करः ।
 सौम्या तु पुनरेवास्य आपो ज्योतींषि चन्द्रमाः ॥
 वेदाः साङ्गोपनिषदः पुराणाध्यात्मनिश्चयाः ।
 यदत्र परमं गुह्यं स वै देवो महेश्वरः ॥ १०९
 ईदृशश्च महादेवो भूयांश्च भगवानजः ।
 न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ॥ ११०

अपि वर्षसहस्रेण सततं पाण्डुनन्दन ।
 सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वै सर्वपापसमन्वितान् ॥ १११
 स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ॥ ११२
 स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ।
 सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ॥ ११३
 स चैव वेत्ति लोकेषु मनुष्याणां शुभाशुभे ।
 ऐश्वर्याचैव कामानामीश्वरश्च स उच्यते ॥ ११४
 महेश्वरश्च महतां भूतानामीश्वरश्च सः ।
 बहुभिर्बहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ॥ ११५
 तस्य देवस्य यद्रक्तं समुद्रे तदधिष्ठितम् ।
 बडबामुखेति विख्यातं पिबत्तोयमयं हविः ॥ ११६
 एष चैव श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः ।
 यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ११७
 अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ।
 लोके यान्यस्य पूज्यन्ते मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥ ११८
 नामधेयानि लोकेषु बहून्यस्य यथार्थवत् ।
 निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मणस्तथा ॥ ११९
 वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रियमुत्तमम् ।
 नाम्ना चानन्तरुद्रेति ह्युपस्थानं महात्मनः ॥ १२०
 स कामानां प्रभुर्देवो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नोति वै महत् ॥ १२१
 ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
 प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्थानलोऽभवत् ॥ १२२
 सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
 तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ १२३
 दिव्यं च ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यथास्थितम् ।
 महयत्येष लोकांश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ १२४
 ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 लिङ्गमस्यार्चयन्ति स तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥ १२५
 पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।

गतिः पालकः । परायणं लयस्थानम् । भव उत्पत्तिकारणम् ॥ ९६ ॥ ईशः शिक्षकः । नाथः नायकः । पतिः पालकः ॥ ९८ ॥ शतरुद्रियं नमस्ते रुद्र मन्यव इति याजुषः प्रपाठकः । उप-

स्थानं रुद्रोपस्थानमन्त्रभूतम् ॥ १२० ॥ कामानां दिव्यानां मानुषाणां च स प्रभुर्दाता । विभुर्व्यापकः ॥ १२१ ॥ व्यधिक-
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥ १२६
 यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यभवस्थितम् ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ १२७
 एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
 क्रोधाद्यश्चाविश्लोकांस्तस्मात्सर्व इति स्मृतः ॥ १२८
 धूम्ररूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन चोच्यते ।
 विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥ १२९
 तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनेश्वरः ।
 द्यामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥ १३०
 समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।
 शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः ॥ १३१
 सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
 यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ १३२
 महत्पूर्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।
 स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥ १३३
 [सूर्याचन्द्रमसोलोके प्रकाशन्ते रुचश्च याः ।
 ताः केशसंज्ञितारुयक्षे व्योमकेशस्ततः स्मृतः ॥ १३४
 भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं जगदशेषतः ।
 भव एव ततो यस्माद्भूतभव्यभवोद्भवः ॥ १३५
 कपिः श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ।
 स देवदेवो भगवान्कीर्त्यतेऽतो वृषाकपिः ॥ १३६
 ब्रह्माणमिन्द्रं वरुणं यमं धनदमेव च ।
 निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्गर इति स्मृतः ॥ १३७
 निमीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बलादेवो महेश्वरः
 ललाटे नेत्रमसृजत्तेन त्र्यक्षः स उच्यते ॥ १३८
 विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।
 स वायुर्विषमस्थेषु प्राणोऽपानः शरीरिषु ॥ १३९
 पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं चापि महात्मनः ।
 लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ १४०
 ऊरुभ्यामर्धमाग्रेयं सोमोऽर्धं च शिवा तनुः ।
 आत्मनोऽर्धं तथा चाग्निः सोमोर्धं पुनरुच्यते ॥ १४१
 तैजसी महती दीप्ता देवेभ्योऽस्य शिवा तनुः ।
 भास्वती मानुषेष्वस्य तनुर्घोराऽग्निरुच्यते ॥ १४२
 ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा याऽस्य तनुस्तथा ।

याऽस्य घोरतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥ १४३
 यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
 मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ १४४
 एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
 संग्रामे शात्रवान्निग्रंस्त्वया दृष्टः पिनाकधृत् ॥ १४५
 सिन्धुराजवधार्थाय प्रतिज्ञाते त्वयाऽनघ ।
 कृष्णेन दार्शितः स्वप्ने यस्तु शैलेन्द्रमूर्धनि ॥ १४६
 एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
 येन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ।
 देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥ १४८
 सर्वार्थसाधनं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
 सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥ १४९
 चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
 विजित्य शत्रून्सर्वान्स रुद्रलोके महीयते ॥ १५०
 चरितं महात्मनो नित्यं सांग्रामिकमिदं स्मृतम् ।
 पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥ १५१
 भक्तो विश्वेश्वरं देवं मानुषेषु च यः सदा ।
 वरान्कामान्स लभते प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥ १५२
 गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।
 यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वस्थो हि जनार्दनः ॥ १५३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वाऽर्जुनं सङ्ख्ये पराशरसुतस्तदा ।
 जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिंदम ॥ १५४
 वैशंपायन उवाच ।
 एतदाख्याय वै सूतो राज्ञः सर्वं तु सञ्जयः ।
 प्रयातः शिविरायैव द्रष्टुं कर्णस्य वैशसम् ॥ १५५
 युद्धं कृत्वा महद्भोरं पञ्चाहानि महाबलः ।
 ब्राह्मणो निहतो राजन्ब्रह्मलोकमवाप्तवान् ॥ १५६
 स्वधीते यत्फलं वेदे तदस्मिन्नपि पर्वणि ।
 क्षत्रियाणामभीरूणां युक्तमत्र महद्यशः ॥ १५७
 य इदं पठते पर्वं शृणुयाद्वाऽपि नित्यशः ।
 स मुच्यते महापापैः कृतैर्घोरैश्च कर्मभिः ॥ १५८

यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येह नित्यं
घोरे युद्धे क्षत्रियाणां यशश्च ।

शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते
पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव ॥ १५९

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि
व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥ ८ ॥ द्रोणपर्व च समाप्तम् ॥ ७ ॥

अस्यानन्तरं कर्णपर्व भविष्यति
तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।
शिविराद्वास्तिनपुरं प्राप्य भारत सञ्जयः ।
प्रविवेश महाबाहुर्धृतराष्ट्रनिवेशनम् ॥ १

ज्ञ. पुस्तकपाठे तु
[वैशंपायन उवाच ।
ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥] १

इदं द्रोणपर्वं कुम्भघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च मुंबय्यां
निर्णयसागरमुद्रायन्त्रे मुद्रापितम् । शकाब्दाः १८२९ सन १९०७.

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

9007
Call No. Sa & Km / Vya / K.V

Author—Krishnacharya, T.R.
Vyasacharya, T.R.

Title—Sriman Mahabharata
Dronaparva VII

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.